

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE JYDERS LAND

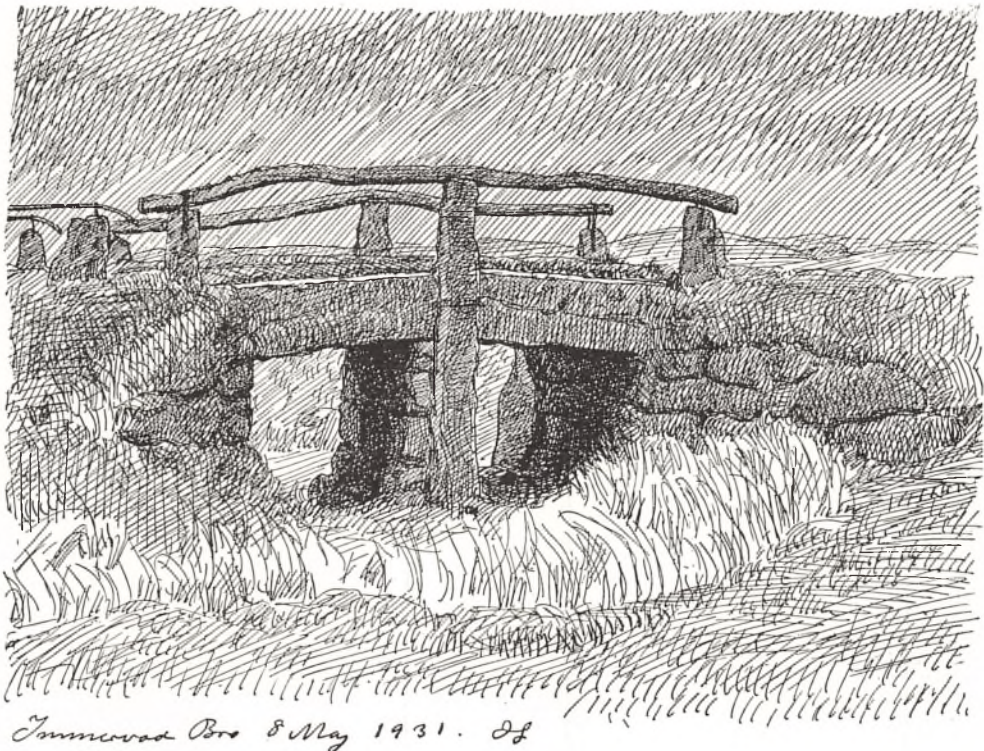
ACHTON FRIIS

DE JYDERS LAND

MED ILLUSTRATIONER AF

JOHANNES LARSEN OG FORFATTEREN

BIND I

GRAFISK FORLAG · KØBENHAVN

© 1962 by *Marta Achton Friis*

ANDEN UDGAVE

*De jydere Land er sat med 10 punkt Baskerville
og trykt hos*

Grafisk Institut A/S · København 1965

Papiret er matglittet 605

og krideret kunsttryk fra De forenede Papirfabrikker A/S

Indbindingerne

er udført af Oscar Møllers Bogbinderi

og luksusudgaven af Anker Kysters Eftf.

med sidepapir tegnet af

Axel Encke

Forord

Det havde været min hensigt, hvad jeg i øvrigt antydede på sidste side i bogen om de danske øer, at jeg efter fuldendelsen af dette værk ville tage en opgave på mig omhandlende andre og fjernere egne uden for landets grænser. Men et ønske fra mit forlag om at fortsætte det nævnte arbejde med et lignende om den jyske halvø, en tanke, der i øvrigt ikke var mig fremmed, men faldt sammen med planer længere ude i fremtiden, ombestemte mig. Og jeg blev snart på det rene med, at påtog jeg mig denne opgave, måtte den ikke opsættes i årevis, men udføres snarest muligt.

Det danske landskab undergår jo nemlig år for år gennemgribende forandringer, især ved at forhen udyrkede, store arealer mere og mere bliver taget under kultur. Dette gælder i langt højere grad om Jylland end om nogen anden landsdel. Den rejsende, som nu til dags efter lang tids forløb gennemkrydser jyske egne, og som mindes de samme steder fra for blot femogtyve år siden, vil ikke kunne undgå at blive slået af den umådelige forskel på dengang og nu, selv om hans erfaringer kun skriver sig fra indtryk gennem et jernbanetogs vinduer eller fra ture ad den slagne landevej. Men har hans iagttagelser strakt sig videre, ud over vanskeligt befærdede biveje, ad snævre stier, hvor cyklen med besvær fører ham frem, eller gennem øde strækninger, hvor kun fodgængerer møjsommeligt kan færdes, og hvor naturen forhen lå i fuldkommen fred, da vil disse indtryk af forandring blive endnu stærkere. Hvor der forhen lå øde heder, finder han nu oftest tavl ved tavl af dyrket jord; hvor moser og kær bredte sig, strækker sig blomstrende enge; hvor kun lyng og sand herskede, skyder plantager op fjernt og nær, og hvor før kun elendige, lerklinede rønner løftede deres ensomme tage op over den karrige jord, ser han rækker af sunde, nye boliger, omgivet af opvoksende haver. I løbet af den sidste menneskealder er virkningerne af de forskelligartede fremskridt øget med stedse stigende hast. Vi er i en håndvending kommet ind under andre love; alene den moderne maskinteknik skaber næsten for hver dag nye forudsætninger og nye problemer, ikke mindst på landbrugets område. Hvad landet vil kunne vinde økonomisk blot ved nye landbrugsmæssige foran-

staltninger er efterhånden blevet så indlysende, at enhver, der ikke er hildet i fordomme, vil kunne se det.

Alt dette er fortrinligt, symptomer på et samfund i fremdrift, på dets bedre kår, på stigende sundhed; det er en følge af, at værdier er taget i brug, som forhen lå uudnyttede hen.

Dette er imidlertid kun den ene side af sagen. Den anden er, hvad landet ved de undergåede forandringer naturnødvendigt har måttet miste af værdier, som ikke ligefrem er af samfundsøkonomisk art.

Her skal blot peges på én af disse værdier, skønt den vistnok er den mest iøjnefaldende: det gamle danske landskabs *store, naturlige forskelligartethed*. Næppe noget andet land i verden af så ringe udstrækning kan fremvise en sådan rigdom af nuancer, fra de kraftigste til de fineste, som vort lille fædreland. Selv om vi blot tænker på „hovedlandet“ Jylland, har vi her så kraftige modsætninger som intet andet sted inden for vore grænser. Tænk blot på det sydøstjyske fjord- og skovlandskab med dets frodige kornmarker mellem skovbrynene og de blånende havarme, som Kattegat sender ned mod syd – lunt og idyllisk som det fynske ølandskab – og som modsætning til dette Mols' åbne, vindhærgede bjergland med dets barske ansigt, de vældige linjer og milevide udsigter; eller de store, øde vildmoser i Nordjylland sammenlignet med landets brede ådale – også disse i deres forskelligartethed: Mellem Vestbirks romantiske bakker, Gudenåens fossende løb, der senere falder til hvile i Randersegnens side enge; eller Karupåens sindige gang gennem den jævne, mørke alhede, den sidste endnu vild og øde på sine mest uberørte strækninger, sammenlignet med de skovklædte Himmelbjergenes indsøer. Eller tænk på de sønderjyske marskegne, hvis flader grænser nær op til det golde, vestjyske klitbælte, som strækker sig fra Blåvandshuk til Skagen med en kyst og en strand som grænse, hvis barske vejrlig over den benradhvide bræmme er kendt ikke blot af beboerne, men af alle Europas søfolk. – Og overalt i dette land en befolkning, skarpt præget af den forskelligartede natur og de uensartede kår, hvorunder den har levet i hundreder af år, og lige så forskellig af ydre og karakter som denne natur.

Endnu, ja! Men dette land i dets forskellige former vil i den kommende tid med stigende tempo miste sit særpræg, forskelligartetheden vil blive afløst af ensartethed, hurtigere eller langsommere alt efter naturforholdenes genstridighed.

Den gyldne, frodige kornmark har *sin* skønhed, ikke ringere måske end den vilde hedes eller det barske, stenede bakkelandskabs, en rødkålsmark er noget af det farveprægtigste, et menneske kan se for sine øjne. Jeg ved det alt sammen. Men jeg imødeser dog den dag med skræk, da et industrialiseret landbrug har dækket landet fra ende til anden med korn og rødkål. Når den

dag kommer, da naturen er vejet for plantagerne, sædemarkerne og tomatbedene, da er vi for alvor blevet forarmede.

Men det er ikke blot den rene natur, som står for fald. Skal der tales om et nationalt, dansk landskab, da er et sådant måske netop at finde mest udpræget dér, hvor man træffer det fine sammenspil mellem en nobel, gammel kultur og frisk natur. Næppe i noget andet land findes dette sammenspil så levende, så yndigt og harmonisk som i og omkring den gamle danske landsby, hvor den hvidkalkede kirke med sine massive mure hersker mellem de stråttækte bindingsværksgårde og sender sin spinkle klokkeklang ud over egnen. De gamle, som skabte dette, frembragte en idyl. Den bares af en dyb og ren kultur, som er århundreders værk.

Men har det taget sekler at frembringe dette værk, da behøves der øjensynligt kun et par snese år for at forvandle det til ukendelighed. Thi hvis udviklingen fortsættes med tiltagende hast som i de sidste femogtyve-tredive år, da vil der ikke gå lang tid, inden de sidste rester af det gamle forsvinder eller helt overskygges af det nye. Da vil den sidste hedelod være at finde inden for de få, fredede lapper, af hvilke man nok vil kunne få en forestilling om arten af den oprindelige jordbund og dens vækster, men langt fra om landskabets vidde og storslåethed. Til den tid vil de sidste sandede bakker være dækkede af nåletræer, den sidste mose være drænet og indsøerne på vej til udtørring. Thi i intet andet land går det nemmere og hurtigere at gøre sig jorden underdanig. Og da vil også de sidste fornemme gamle bøndergårde have ophørt at sætte deres præg på landskabet, det sidste stråtag være forsvundet, og samtidig med bindingsværksslængerne vil de sidste rester af vor fine gamle bondekultur være gået under eller kun at finde inden for museernes mure. Thi efterhånden som den moderne oplysningsform stiger, mens samfærdselsmidler af enhver art bliver allemandseje og radioen holder sit indtog i ethvert nok så fjernt og ensomt hjem – der ikke længere er hverken fjernt eller ensomt – da vil også menneskene i de forskellige egne miste deres særpræg; den sidste bærer af de gamle almuetraditioner vil forsvinde og den sidste folkemindefortæller for længst være vandret heden. Og med dem vil de sidste uskrevne minder om fortiden være forsvundet for stedse – samtidig med at alt, hvad der gror på hver eneste kvadratmeter jord i landet, kan spises.

Vil dette nu være en ulykke? Sikkert ikke – i al fald vil den ikke bemærkes! Jeg tror, at en befolkning på tre-fire millioner mennesker kan leve fortrinligt, når dens fædreland er en kartoffelmark og dens fornødenheder uden for måltiderne er en bil, en skindpels og godt med biografteater. Thi den vil efterhånden leve uden nogen forestilling om sin åndelige forarmethed, af samme grund som folk ikke mærker, at de ældes – en barmhjertig sløvhed vil

skjule den virkelige tilstand for dem selv. Og tilsyneladende går vi ind i den sidste fase ved langsomt at glide ind i stillingen som Nordeuropas Aماغerbønder.

Ja, ja! Den, man elsker, siger man ofte de bitreste ord.

Det skulle være formålet med disse Jyllandsrejser og beretningerne derom at bevare nogle minder om landet og dets befolkning – særlig om det jyske landskab, således som jeg ser det den dag i dag, hvor det er bedst. Naturligvis mener jeg, hvor det er bedst i *mine* øjne. Jeg kan ikke se med andres.

Man vil måske hertil indvende: Ja, men hvilke mængder af litteratur findes der ikke allerede om Jylland! Og det er rigtigt, der er skrevet meget. Få véd dette bedre end jeg, som i år og dag har haft til opgave at pløje mig igennem denne litteratur i læssevis for at forberede mig til mine rejser. Men så godt som alt, hvad der er skrevet, findes spredt i en mængde historiske og topografiske værker, i stifts- og amtsårbøger eller på andre steder, som for den almindelige læser er vanskeligt tilgængelige. Alene af den grund vil det skrevne have svært ved at blive almeneje, og det egner sig for størstedelens vedkommende heller ikke til folkelæsning. Større værker som Traps „Danmark“ eller Daniel Bruuns „Danmark, Land og Folk“ kommer som følge af, at deres indhold spænder over så mange forskellige felter, kun strejfvist ind på det her nævnte område, og særlig med hensyn til billedmateriale er de begge mangelfulde. Det sidstnævnte værk har således kun *to* billeder af danske folketyper, begge sjællændere!

Bogen falder ligesom rejserne i fire hovedafsnit: Østjylland til Limfjorden, Midtjyllands hedeegne, vestkysten fra Tønder Marsk til Limfjorden, og endelig Nordjylland. Grænserne mellem øst, midte og vest må ofte blive udflydende. Som skel mellem Øst- og Midtjylland har jeg i almindelighed ladet strøget omkring Hærvejen gælde, hvor den bevæger sig på det store vandskel. Men min trang til afveksling har af og til spontant ført afvigelser med sig.

Jylland på 8–900 sider – det minder mig om historien om fanden i nødde-skallen. Undskyld sammenligningen, medjyder! Men skulle beskrivelsen hist og her give indtryk af, at rejsen har været et strejftog, da er dette misvisende; det indsamlede stofs mængde står i forhold til de omfattende rejser, der har strakt sig over tre år. At sigte og vælge mellem dette stof, så bogen fik sin knappe form og kun bragte det frem, som efter min mening er det bedste, det har været et arbejde, under hvilket jeg ofte har været i tvivl og lige så ofte har måttet resignere. Havde jeg taget alt med, som vakte min interesse og greb mig, da var bogen blevet dobbelt så stor, som den er.

En gammel dame, som ofte besøgte Italien, spurgte mig engang, om jeg kendte Ufficierne godt. Da jeg svarede, at det mente jeg, sagde hun: „Åh, så mindes De jo naturligvis det henrivende lille billede, som hænger inde i sal nr. 17, De véd, når man skrår over gulvet og går hen i det fjerneste hjørne til højre – dér hænger det i krogen lige bag døren, et lille bitte et af Melozzo da Forli – ja, *det* husker De bestemt!“ Jeg måtte tilstå, at det havde jeg skam desværre glemt.

Den gamle dame løftede øjnene mod himlen, samtidig med at hænderne for balancens skyld sænkede strikketøjet, og da hun havde siddet i denne stilling en passende tid, så hun på mig med et altopgivende blik og udbrød: „Nåda, min go'e! Og så vil De påstå, at *De* kender Ufficierne. *Det er det bedste billede i hele samlingen!*“ og hun strikkede hovedrystende videre.

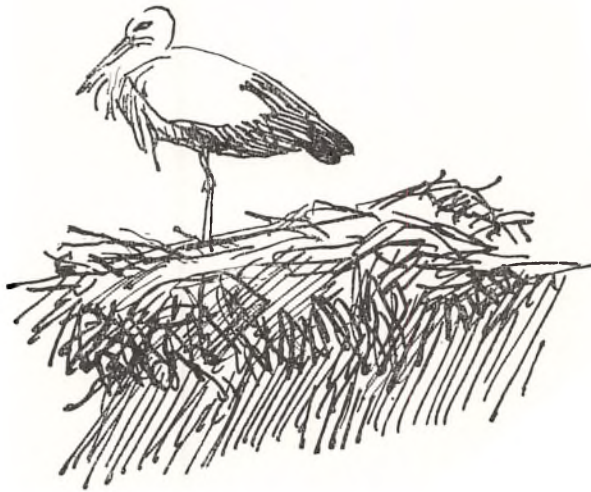
På lignende vis vil en og anden kunne sætte mig til vægs med Jylland, skønt jeg er født dér, har levet omtrent halvdelen af mit liv dér og ofte har gennemkrydset landet fra den ene ende til den anden. Jeg mener, jeg har lært det at kende, ikke blot som maler. Men der findes jo altid en dør, bag hvilken der hænger et lille billede, som man kan have gået forbi – eller ladet gå i glemmebogen, fordi man ikke syntes, det fortjente bedre.

Værket knytter sig med hensyn til indhold og udstyr så nøje til bogen om De danskes Øer, at det i enhver henseende må betragtes som en fortsættelse af denne. Med hensyn til billedstoffet er det her atter Johannes Larsen, som har tegnet landskaberne og fugle-vignetterne. Selv har jeg udført portrætterne samt de illustrationer, hvis emner knytter sig til gammel bondekultur i form af redskaber og lignende, som nu findes opbevarede i vore jyske provinsmuseer. Hvor disse ting ikke er omtalt i teksten, vil der i registret findes oplysninger om, hvad de forestiller, og hvor de er fra. Kortene er reproducerede efter generalstabens nyeste blade. Fotografierne, som jeg alle selv har optaget, er anbragt uden for teksten ved hver rejses afslutning. Et brøktal i teksten, f. eks.²⁶ betyder, at et tilhørende fotografi findes på tavle 26. Endvidere er der sidehenvisning ved hvert fotografi.

At det er lykkedes at knytte Johannes Larsen også til dette værk som illustratør, er ikke alene en lykkelig omstændighed for bogen i sig selv; men der er herved skabt en værdifuld forøgelse af det billedstof, som findes i bogen om øerne. Denne forøgede samling tegninger af danske landskaber af en så fremragende kunstner vil blive en national skat, som i sin art ikke har noget sidestykke. Sammen med en tak til ham for den trofasthed, hvormed han følger dette arbejde, vil jeg rette en tak til mit forlag for dets forståelse over for opgaven og for den storstilethed, hvormed det har sat mig i stand til at gennemføre det langvarige og besværlige arbejde.

Jeg vil sige en hjertelig tak til alle de mange gode jyder af alle samfundsklasser, som har ydet mig uvurderlig hjælp under mine rejser med råd og dåd og ved at åbne deres dør for mig og vise mig en tillidsfuldhed og fortrolighed, uden hvilken det resultat, jeg er nået til med det af mig selv indsamlede materiale, var blevet langt mere beskedent end det foreliggende.

ACHTON FRIIS

Indhold

	Side
Forord.....	5
Introduktion	17
Østslesvig	22
Als	24
På Sundeved	37
Mellem Bov og Genner Bugt	45
Ved den gamle vej	63
Omkring Haderslev	77
Ved Kolding Fjord	93
Vejle-egnen	111
Randbøl-egnen	121
Fra Jelling til Nørre Snede	152
I Bjerre herred	162
Omkring Himmelbjergsøerne	183
Ved Skanderborg Sø	216
Ved Århus Bugt	228
Randers-egnen	237
På Djursland	260
Ved Mariager Fjord	305
Himmerland. Introduktion	317
Østhimmerland	323
Vesthimmerland	363
Fra Viborg mod nord og syd	374
Skive-egnen	390
Over Alheden	421
Herning-egnen	460
Mellem Arnborg og Foldingbro	489
Fra Kongeåen til Gasse Høje	498

PORTRÆTTER

Gårdejer Frees på Felsbækgård	55
Andreas Iversen i Ustrup	91
Landmand fra Kolding-egnen	103
Ung bonde fra Randbøl Hede	133
Vejmand Niels Petersen fra Randbøl	139
Agnete Laursen fra Nørskov	143
Gårdejer Rasmus Laursen i Brunde	179
Opsynsmanden ved Øm Kloster, Hans Kjær	199
Gårdejer J. P. Bugge i Bjerregrav	243
Gårdejer Per Jacobsen i Bjerregrav	245

Gunhild Nielsen fra Rahrseje	249
Kommissionær Nørregård fra Randers	253
Strandfoged Laurentinus Sørensen	295
Forfatteren Niels Munk	301
Ane Jakobsen fra Gravlev Mark	351
Boelsmand Jens Peder Andersen, Gravlev Mark	355
Fhv. sognerådsformand Niels Bossen fra Skørping	357
Stærke Hans fra Hvidemose	413
Jeppes Jeppesen fra Hagens Mølle ved Skive	419
Hedebonden Peter Laursen fra Kølvrå	437
Gårdejer Ole Clausen i Daugbjerg	451
Gårdejer Niels Nielsen fra Vroue	455
Fhv. gårdejer Ole Albæk. Snebjerg	473
Gammel Stine fra Herning	477
Mads Chr. Post fra Arnborg ved Herning	479
Gårdejer Kristian Pedersen. Store Fjelsevang..	483
Husmand Laust Kristen Spandet, Timring	487

FOTOGRAFIER BAG I BIND I

147 fotografier til Østjylland og Midtjylland ..	513
--	-----

Østjylland og Midtjylland

Er der i deslige Sager anden Sandhed end den, som fremkommer ved, at et Menneske sandfærdig beretter, hvad der gjennem Øiet er kommen ind i hans Sjæl, hvis han har nogen?

M. A. Goldschmidt: En Hederejse i Viborgeggen.

Introduktion

Majnattens lave tåger bølger endnu omkring mig, da jeg en tidlig morgenstund vandrer fra Løgumkloster ad vejen mod nord. Men i solglansen over tågerne synger usynligt lærkerne, som allerede for længst er oppe. De grå slør svæver hid og did for den svage vind, som endnu ikke ved, hvorhen den vil blæse.

Men snart begynder vejen langsomt at stige, tågen bliver tyndere, og den farves gylden af solens skin. Græsset er endnu hvidligt af dug, og dens dråber hænger tæt i plantagens træer. En gulspurv letter med et rusk fra en lille gran ved vejsiden og forsvinder i tågen, grenen ryster, og dråberne falder; de skulle ellers have hængt her og mødt solens stråler op ad dagen og stille være blevet til damp igen på deres sted.

Vejen svinger mere mod nordvest, og nu bliver det til alvor med stigningen; jeg går til vejrs gennem tågen som en svømmer, der vil nå havfladen. Lysglansen øges, og tågens øverste, lette spind kan snart ikke mere standse udsigten. Foran mig dukker langsomt en vældig ås højt op over disen, kronet af en kæmpehøj. Et par forblæste træer, bøjede af vestenvinden, står nøgne ud mod det yderste hæld. Det er, som dukker en ø op af et uendeligt hav, ensom og øde. Men himlen over den er høj og blå, og solens fulde lys falder over dens græs- og lyngklædte kupler. Skåret og vejrbidt ligger åsen, men græsset over dens gamle ryg er grønt, morgensolen har heroppe for længst tørret duggen bort, og grønsværen er varm at røre ved. Liv er her også, nogle røde kalve står og halvsover tæt inde under kæmpehøjens krop. Jeg ser en brønd, og bag denne et par små, ældgamle egekrat, der på sydsiden allerede har fået de første lysegrønne blade på de krogede grene.

Jeg kravler op ad kæmpehøjens side og står snart på dens top, åsens højeste punkt. Herfra ser jeg højderyggen slynge sig vidt mod nord, men lavere og lavere, til den til sidst atter forsvinder i tågehavet. Også mod vest synker den langsomt; men mod øst, hvorfra jeg er kommet, står den brat som en klint ned i den lave tåge. I syd løfter sig et spidst kirkespir ensomt op i solglansen; men fjernt ude i nordvest ser jeg et andet højland svæve over den blinkende dis.

Det er *Løgumbjerg*, jeg står på, og kæmpehøjen er Vongshøj, en af de største i landet.

Men solen stiger, og langsomt begynder tågerne at vige; en mild morgenbrise fra vest driver dem foran sig, og lidt efter lidt afdækkes landet for mit blik. Form bag form springer frem over den jævne slette om bjerget; det er

som at se gennem en dugget rude, hvorfra solen driver sløret bort. I syd træder det gamle Løgumkloster ud i dagglansen, omgivet af den lille yndige by med de ensartede småhuse og Cistercienserklostrets røde kirkemure rænkende sig over de grønne trækroner – det hele er som pillet ud af en „Noahs ark“. Mod nordvest dukker det vældige bakkedrag med de berømte „Gasse Høje“ ud af disen som et fata morgana. Småskove, kirketårne og fjerne byer glider frem i lyset.

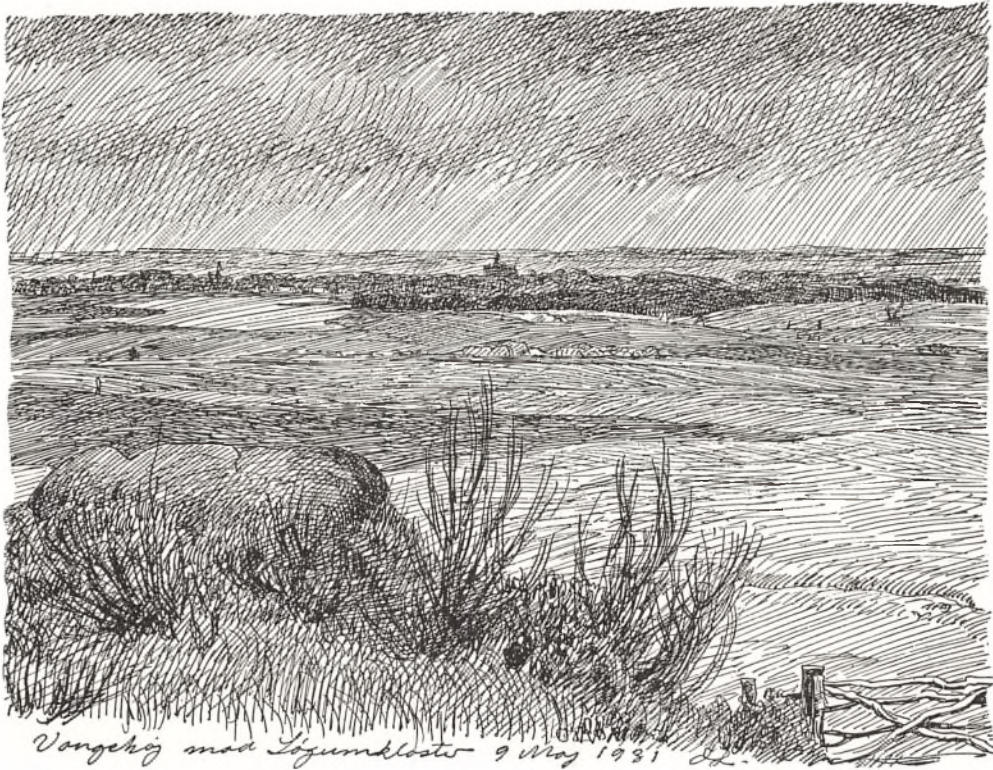
Og farve tændes ved farve fjernt og nær, fra kyst til kyst. Jeg ser fra mit stade tværs over hele Jylland fra Østersø til Vesterhav, fra Tønder kirketårn ved marskens rand og det stålblå Vesterhav bag Emmerslev-Ballum højlandet i vest til Åbenråfjordens højder og de blinkende fjorde i øst, fra Ribe kirketårn i nordvest og Rangstrup- og Nustrup-højlandene i nordøst til landets grænse i syd bag de store flader mod Bredevad og Tinglev.

Brune hedesletter, grønne tavl af vårsæd og vintersæd, rødbrune pløjemarken og sorte moser med blinkende vandspejl veksler i et herligt kalejdoskop. Men alle farver mødes i det milevide fjerne, hvor de tones sammen i blå og violet og danner en næsten usynlig grænse i horisonten mod himlens varmedis – en himmel, der er vid og dyb og uendelig som selve evigheden. Lærkernes stemmer lyder over mit hoved gennem vestenbrisen, der hvisker i kæmpehøjens lyng og i det nære, stride og vindhærgede krat.¹

Løgumbjerg er et af de herligste steder, jeg kender – langt skønnere og mægtigere, mere storladent end østlandets berømte „udsigter“. Dette er et digt af selve Gudfader på en højhellig søndagmorgen, da han var for glad til at hvile. Er det ikke en guddommelig tanke, at bræen har hældt denne lange grusbunke, som ikke er stort mere end halvanden gang Rundetårns højde, ud på denne lave slette, så man kan kalde den bjerg med rette og se femogtyve kvadratomile land fra dens top?

Rundt om mig på bakketoppen lyser solen over skiftende lynghede og græsmark; og nord for mit sted, hvor det gamle egekrat dækker dens puklede ryg og løber ind i østlæet ad den bratte skrænt mod dalen med den lille Lobæk, ligger oldtidshøj ved oldtidshøj. Skjult for øjet er mange af dem bag krattets filtrede grenevæv, og små bitte er de fleste. Men der findes til gengæld henimod en snes stykker af dem heroppe, deraf syv i et lille krat, som ikke er mere end et par tønder land stort. Ikke engang *denne* form for skønhed skal stedet savne, højene forlener det med deres ædle og ærværdige præg og afslutter dets form, landskabet er færdigt.

Der findes intet andet sted inden for Jyllands grænser, hvorfra man har et sådant overblik over landets skiftende natur, et snit fra øst til vest gennem dets forskelligartede former. Histude ved Østersøen aner man de blånende, takkede og skovklædte højder fra istidens morænedannelser, der tårner sig

op over de dybt indskårne fjorde med de rige agre, bakke op og ned, det klassiske østjyske landskab, der fortsættes op langs Lille Bælts yndige kyster og med enkelte afbrydelser karakteriserer kysten lige til Mariager Fjord. Inden for dette vandskellet på randen af de vide, gamle hedesletter, dannet af det strømmende gletschervand, brudt af de brede åløb, som endnu glider i deres tusindårige leje, og hist og her delt af større eller mindre, isolerede bakkeøer. Og endelig længst mod vest den barske kyst, Jyllands side vendt mod storm og gus og bølgeslag, med sin brede klitbræmme, der hernede er skilt fra marsken ved det lave vadehav og dækker den lange, øde ørække kystlangs. – Det er Jyllands tre højst forskellige fysiognomier, dets ansigter tegnet i skarpe træk. Med sit tredobbelte Janushoved, som en omstyrtet herme, med et ansigt opad, en stærk profil mod øst og en anden mod vest, ligger landet mellem de to have.

Som tre brede bæltter kan dette følges helt fra sydgrænsen til hvor Limfjorden deler landet. Mens marsken er et sydjysk fænomen og hedesletterne kun et syd- og midtjysk, kan af de to højst forskellige kystlandskaber det vestlige følges lige til Skagen, mens det østvendtsyselske landskab fra Hammer til Tolne Bakker har sit eget, fra alt det øvrige forskellige præg.

Sønderjylland har på sin ringe bredde, der kun er en tredjedel af Nord-

Jyllands, hvor dette er bredest, samlet modsætningerne til yderlighed. Intet sted er de østjyske landskaber mere idylliske, frodigere, mere prægede af fin kultur og overdådig natur end her, hedesletterne er nogle af de armeste og mest ensformige i landet, skønt de nu næsten overalt er under kultur, og intet sted på vor vestkyst har havet hærget som her, hvor stormfloder har opslugt hele sogne og ladet dem forsvinde i bølgerne.

Fra mit stade ser jeg ud over dette landskab fra øst til vest. I gårde og hytter dernede har folket levet under så forskellige kår, på dette kun fem-seks mile brede stræk. Og hver efter sit sted er beboerne i væsen og karakter blevet præget af de kår, landet har budt dem.

Men er de i bogstaveligste forstand et produkt af landets geologi, er de det ikke mindre af dets historie. Og det stykke land, jeg overskuer, har været mere hjem søgt af Danmarkshistorie end de fleste andre egne af landet. Historien har bogstavelig talt travet frem og tilbage over det, fra Kimbrers, Haruders og Sabalingiers dage til vor tid. Vender sværmede ad dets veje op gennem Jylland på deres plyndringstogter, kongers og hertugers hære, kejserkrigens og svenskekrigenes lejetropper af „tater og polakker“ har larmet gennem landet, de blåkæbede smådjævle blandt Napoleonskrigens allierede valsede herigennem til Koldinghus. Og endelig – de to slesvigske krige, hvis minder over de faldne så vemodigt præger „den alfare vej“.

Hvad har denne befolkning ikke mødt af ondt! Til sidst var den, ene af alle danske, tvunget til at gå ind i verdenskrigen på en fremmed magts side. Er det mærkeligt, at dette bestandige uvæsen, denne idelige uro har gjort den urolig, at den efter altid at have måttet leve i opposition endelig selv er blevet obsternasig? Stædig, ja – men mest i sin trofasthed.

En ravn kommer skrålende sønderfra og trækker hen over mit hoved – valens gamle fugl. Lavt flyver den over Løgumbjerg og følger højderyggen, til den forsvinder nordude. Jeg står og falder i staver, mens jeg følger dens flugt, men vækkes af noget koldt og fugtigt, som rører min hånd. Det er en af de løse kalve, som er kommet hen for at snuse til mig. Lidt efter tager den et forsigtigt tag i min buksebag, mens den vender det hvide ud af øjnene. Den vil ikke kløs i panden, mistænksom viger den baglæns på de vaklende ben.

Jeg ser mig om. Hvad er det? Jeg er nok ikke alene her! Derhenne ved brønden med det frønnede træværk sidder den skinbarlige Jeppe på Bjerget i moderniseret udgave over ende i græsset, lige vågnet på morgenkvisten. En landstryger, der har brugt Løgumbjerg til at sove på. Godt valgt, makker! Om han tror sig i baronens seng eller på møddingen fremgår ikke af hans mine – han har slet ingen. Det fuldkomne forsovede ansigt, der er som en pennevisker af rødligt hår og skæg, fortrækker sig langsomt, og efter mage-

løse forberedelser slår det ud i en uhyre gaben, hvor det længe bliver stående. Da der endelig atter er kommet orden i ansigtsmusklerne, gyser han et par gange, klør sig inderligt under hatten og ser sig omsider omkring.

Hvor har jeg set ham før? Jo, for et par dage siden, over den gamle stenbro ved Immervad, traskende ad „Hærvejen“ sydpå med randsel på nakken og stav udi hånd. Han kom der som på bestilling for at danne den håndgribelige afslutning på en lang række af skygger, der drog forbi mig ad den gamle vej – oldtidsfolk og hærmænd, konger og deres følge, korsfarere og pilgrimme, lejetropper med pauker og faner og raslende vogntog – endelig fulgt af stuedrifternes karavaner ad de nu så ensomme vejspor. *Han* dér kommer som bagtravet, vejens sidste erobrere. Et stort skridt nedad igen, fra den fede stud til den magre landstryger.

Og nu sidder han her.

Han får øje på mig, men lader, som om jeg er en ledstolpe, der altid har stået her, og betragter mig kun et øjeblik. Så vender han med et udtryk af verdensmandsmæssig, behersket væmmelse ansigtet bort og ser ned i græsset ved sin side. Dér får han øje på sin randsel, og der kommer øjeblikkelig liv i ham. Hans udtryk slår over i velbehag, da han åbner den og trækker en stor pakke frem, indsvøbt i avispapir. Ud af den haler han forsigtigt forskellige fødevarer, som han omhyggeligt grupperer foran sig på den udbredte avis. Men så besinder han sig og går hen til brønden, trækker en spand fuld op og drikker længe og eftertrykkeligt af det morgenkolde vand. Så vender han tilbage til pakken og går med stor indsigt og fatning om bord i dens indhold.

Tre af de røde kalve er gået hen til ham og står stille og betragter ham.

Det ser godt ud, dette! Jeg går ikke hen og forstyrrer billedet, det er fuldt færdigt. Ingen fremmed røst skal spolere denne Adams morgen i paradiset. Lad ham være lykkelig i øjeblikket, og alene, en frydefuld vagabond – som jeg selv, blot under andre kår.

Men har *han* ikke alt, hvad det kommer an på? Sulemad i mængde, frisk kildevand og tre savlende tilskuere med misundelsen lysende ud af øjnene, skønt de står til knæene i deres eget madfad! Kun en skælm forlanger mere. End ikke om jeg havde været i stand til at række ham en iskold snaps, ville jeg have forstyrret ham.

Farvel, min broder! Vi går hver sin vej. Men også *jeg* misunder *dig*. Thi i vort forhindringsløb hen ad vejen er jeg den, som er stærkest handicappet: *Du oplever meget mere end jeg og slipper for at berette om det.*

Jeg vendte brat og gik ned ad bakken mod Løgumkloster.

Østslesvig

Kolding–Flensborg landevej fører gennem et af de dejligste landskaber i Danmark. Og hvem kender ikke den? Hvert år befærdes den af tusinder af landsmænd på deres vej til grænsen, til Als eller Dybbølbjerg. Men den viser strengt taget kun én side af jysk natur, landskabet beslægtet med de nære øer. Jernbanerejsen mellem de samme punkter er mindre idyllisk, men mere instruktiv; skønt den går kun $\frac{1}{2}$ –1 mil vestligere, på et langt stræk jævnsides med den gamle Hærvej, følger den ligesom denne ofte skellet mellem fjordlandet og de gamle ødemarker, bevæger sig så at sige på grænsen mellem godt og ondt – disse signalementer i øvrigt at anbringe efter frit valg, dikteret af øjeblikkets behov.

Straks efter at toget har redet sig ud af hurlumhejen ved Fredericia, hvor der nu om stunder flere gange om dagen er større rabalder og røg og damp end under selve Fredericiaslaget, og er blevet noget for sig selv med sin egen lille private røghale efter sig, får man på strækningen nær Tavlov det første, kraftige indtryk af det østjyske, klassiske fjordlandskab: udsigten mod syd over den nordlige arm af Kolding Fjord, Gudsøvig, forvirrende ved sin blanding af halvøer og fjordarme, bakker, dale, skove og frodige kornmarker. Det er det karakteristiske Lille Bælts-landskab, på én gang mildt og alvorsfuldt, idyllisk og storladent.

Men så snart banen vest for Kolding drejer mod syd ad Vamdrup til og man ved Farris og Sommersted nærmer sig de egne, hvor igennem Hærvejen, nu Oksevejen, slynger sig, ændres landskabsbilledet forbavsende hurtigt. Man er inde ved vandskellet, grænsen mellem det frodige, svulmende bakkeland mod øst og de gamle midtjyske hedeflader. Toget løber gennem den rene elendighed, agrarisk talt, og værre bliver det, jo længere man kommer sydpå: endeløse, triste flader, hvor dyrket, dårlig jord veksler med små, sandede heder og sorte moser. Trøstesløst, fladt og uendeligt synes landskabet næsten hele vejen mellem Sommersted og Tinglev. Man er næsten hele tiden kun en god halv mils vej fjernet fra fjordbundens rige, skovklædte åse, men har dem kun som en anelse ude i øst. Når øjet søger holdepunkter over disse sletter, finder det kun to: fra egnen omkring Hovslund det fjerne monument på Knivsbjerg, der som en udsøgt uartighed rager op over det ærbart flade landskab,* og ud for Jegerup Nustrup-højlandets fjerne bakkeø, der som en luftspejling hæver sig mod vesthimlen over den vide ørken.

* Monumentet er bortsprængt den 16/8 1945 af danske Frihedskæmpere.

Tager man fra Tinglev mod øst til Sønderborg, forandrer landskabet sig på ny hen imod det karakteristiske og bakkede fjordlandskab. Det kommer i et par kraftige ryk, det første øst for Kliplev, hvor man uventet suser ind gennem en kraftig bøgeskov, der klæder nogle knudrede bakketoppe. Så synker landskabet igen tilbage i trist ensformighed for snart efter at blive østkystnatur i ramme alvor. Ved Rinke­næs får man det første, bedårende udsyn over Flensborg Fjord, der snart breder sig for øjet som en række af skønne indsøer. Hvad er dansk og hvad tysk på disse bredder? Forvirringen stiger sammen med indtrykket af skønhed, mens toget iler mod øst. Over det højt bøl­gende Sundeved ruller man ned ad bakken mod Sønderborg uden at spore byens nærhed. Alssund udspænder sin bue dybt under én, man synker be­taget og uden at ane svig ned mod dets favn – og befinder sig midt i Søn­derborg!

Als

Slesvigs østkyst er et forårsland, og til Als skal man komme i maj, når alle dens haver står i blomst. En sådan dag så jeg den første gang, da jeg fra Sønderborg en årle morgen kørte ind over øen.

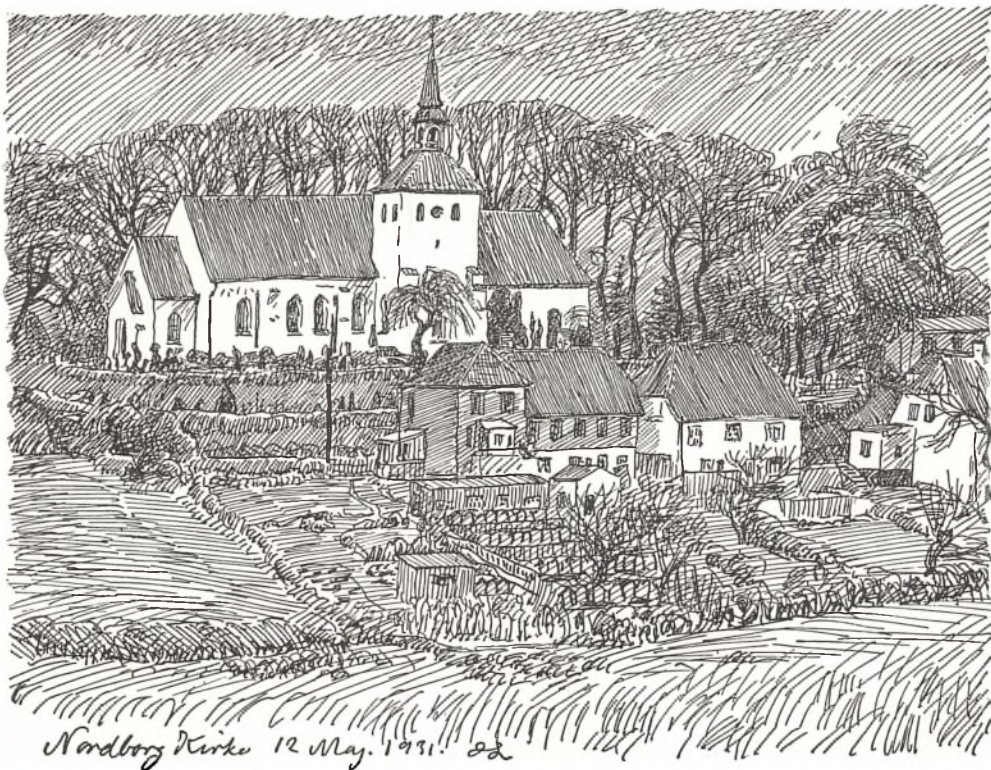
Als – Als! Din strålende sol, din østenbris, dine hundrede lyksaligheder! Med dine veldyrkede marker og duftende haver om de rige gårde er du et Arkadien. Og ad dine brede veje, der er fine som et stuegulv, men går bakke op og ned, og hvorover frugttræerne strør deres blomster, kører de dejlige sønderjyske piger på cykel.

Forbi Augustenborgs hvide murmasser glider jeg, der hvor den dukker frem af sin park, hvor pirolen synger skønnere end Vælsklands nattergale. Kirsebærtræernes sne og æbletræernes rødlige bløstre kaster klare skygger over de brede veje. I en eng ved en strømmende bæk er man allerede ved at slå høet, der sender sine tunge dufte ud over landet.

Det lave midtland, som strækker sig tværs over øen og deler den i to dele, tidligere også administrativt i Nørre- og Sønder herred, er dog måske landskabeligt øens fattigste egn. I øvrigt har Als i en nyere tid mistet en stor del af sine gamle skove, hvor der f. eks. i strandskoven, som strakte sig langs hele østsiden og over halvøen Kegnæs, gik ikke mindre end 1600 fede svin på olden. Nu er kun den smukke Nordskov (Nørreskov) på nordøstsiden, Sønderskov ved Sønderborg og Lambjerg Indtægt ved Høruphav tilbage foruden skovene på Kærhalvøen. Fra sine hovedveje virker øen overhovedet ret skovløs og ville synes helt åben, om ikke den var dækket af mængder af levende hegn. De gamle, store bønderejendomme er for en stor dels vedkommende blevet delt, og der er tæt bebyggelse næsten overalt. Kun få af de gamle, pragtfulde alsingergårde er tilbage, og den nyere bebyggelse uden for landsbyerne er for det meste tarvelig.

Men øens hegn og haver dækker over mange synder. Herligt virker de gamle vejrmøller, der her som i Sundeved ofte er hvidkalkede, så de stråler vidt og bredt over landskabet fra dets banker. De er så at sige den eneste staffage, det åbne land har; thi de hundreder af oldtidshøje, som har klædt øen, er næsten til hobe faldet for plov og spade under den intense dyrkning, og dens rester af oldtidsminder skjuler sig i skovene.

Men de alsiske *landsbyer* har endnu hist og her bevaret præg af gammel kultur. De fine bindingsværksbygninger, af hvilke den mest fremragende er den berømte *Hans Duus' gård* i Fjelby, er i slægt med de bedste fynske. Og

om gårdene breder sig haver, store som hellige lunde, eller de ligger som små bitte blomsterstrålende bæltter foran husenes facader ud mod vejene.

Et gammelt sagn fortæller, at der engang opstod strid mellem alsingerne og Sundevedboerne om, hvilket af deres lande der var det smukkeste. Efter megen snak frem og tilbage enedes man om, at der var smukkeste på Sundeved, fordi man derfra har udsigt til Als. Der ligger en lidt bitter sandhed til grund for sagnet: udsigter over Als får man ret sjældent fra øen selv, uden fra et par af dens største højdepunkter. Derfor bærer dens levende hegn ansvaret. Denne skavank deler den for øvrigt med Sundeved og mange andre egne af Østlesvig. Men øen er i så høj grad et detaljernes land, at man ofte netop på ganske nært hold får øje på dens ejendommeligste skønhed. Als er smukkeste fra sine egne veje – selv om man kun ser vejene!

Næsten overalt er det, som vejene løber mellem sammenhængende haver; bygningerne ligger så tæt, og i husenes forhaver står et væld af frodige, blomstrende frugttræer, der lyser som bål i solen. En herlig detalje finder jeg inde i Hagenbjerg by – *Havnbjerg*, siger beboerne – hvor jeg må dvæle et øjeblik ved den gamle, romantiske præstegård, der med sin næsten parkagtige have, sin vide indkørsel med de to murede granit søjler og med sin fornemme beboelselænge er et minde om en tid, da præsterne endnu var sognenes førende folk og præstegårdene kulturcenterne ude på landet.

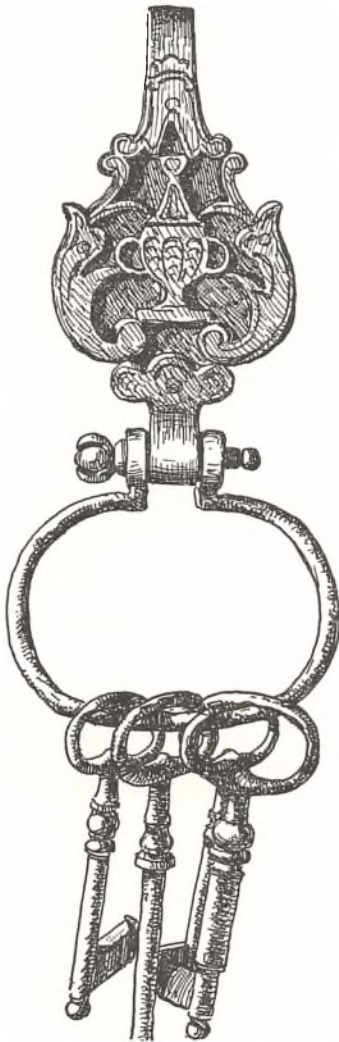
Men efterhånden som vejen går op over øens højtbelagte nordland, kommer af og til udsigter over land og fjorde. Mellem Hagenbjerg og Nordborg svinger de levende hegn op ad bakke og ned i dal, og fra højderne ser man dem dele markerne i tavl på kryds og tværs. Smålodderne imellem dem er drevet så fint, som var det gartnerhaver. Det stærkt vekslende terræn er ensartet udnyttet – alt, hvad her gror på hver eneste kvadratmeter, kan spises.

Så kommer pludselig den bedårende udsigt på langs over *Nordborg Sø* – alt blide og runde linjer, åbent og stadig skovløst. Den store Nordborg flække, som langs sin hovedgade er grim i sin bebyggelse, virker alene ved sin herlige beliggenhed mellem de jævnt rundende bakkehæld, der falder ned mod den smalle, sivkransede sø og lavningen, som fra denne fortsætter mod nord. Her ligger den skønne Nordborg Kirke; som hentet ud af en eventyrbog løfter den sit smukke spir og sine hvide mure over de vældige træer, der kranser den på dens bakke bag den frodige dalsænkning, hvor småhuse kryber sammen ved foden af dens kirkegårdsmur. Billedet fuldendes af det blanke kvæg, som græsser over dalbunden fjernt og nær. Mod sydøst, hvor søen åbner sig vidt, ligger endnu delvis omflydt af dens vande det gamle Nordborg Slot, i tidligere tider hertugerne af Nordborgs sæde.

Eggen om Nordborg er et af øens smukkeste steder. Ser man hele det nordalsiske landskab oppe fra den østligere beliggende Hagenbjerg Møllebakke, da vil man forstå den dybe beundring, som J. T. Lundbye nærrede for det.

Vist er Als vidunderlig, i højeste grad indtagende. Og dog, i hele den nordlige del, ja helt ned til norden for Høruphav, findes strengt taget kun to landskabstyper: den frodige mark over de brede bakkedrag, og den frodige skov. Alt er såre godt. Et inderligt landskabeligt slægtskab med Fyn – Fæne – gennem sin frodighed, og med det nære Jylland – Sundeved – gennem de veldyrkede, runde bakker og dale.

Hvilken yppighed og velstand overalt! Og denne rige ø har frembragt en befolkning, som trods hundredårig adelsvælde og undertrykkelse nu i selvbevidsthed og selvhævdelse søger sin lige – og med en gammel, høj kultur. Se blot interiøret fra det alsiske bondehjem i Sønderborg Museum, hvilken fornemhed og stil over dette rum med dets døre, hvis fint kannelerede fyldinger og karme og de rige udskæringer over de sidste er en fryd for øjet. Se det skønt formede klokkehus, de smukke stole, den pragtfulde bilæggerovn og de fremragende fajancer på hylderne. Blot én lille ting, det af fjer fremstillede billede af en agerhøne i dets ramme på væggen er et helt lille kunstværk i sin art, en typisk form for vægudsmykning i disse hjem. Hvor er det hele interiør enkelt, næsten strengt, uden brist i sin harmoni. Det er en rig og kultiveret slægt, som har haft til huse i sådanne stuer.²

Alsingeren var fra gammel tid mere bundet til sin hjemstavn end de fleste andre sønderjyder, idet fæsterne her ikke havde lov til at sælge deres gårde og selvejernes antal kun var ringe. Mange bønder på øen har gennem umindelige tider haft stamnavne, som f. eks. Blad, Grav, Hjort, Brag og Kåd — enstavelsesnavne med klang som øksehug. Dette forhold gør det let at finde rede i slægtskabsforholdene på øen. Gamle aktstykker viser, at en mængde af disse navne hidrører helt fra middelalderen. Og unægtelig må det give holdning og anseelse, når man kan tale om sig selv som den tolvte eller trettende Nis Brag! – Som øens natur, således er dens befolkning under alle omskiftelser vedblevet at være udpræget dansk, med en vedholdenhed og troskab, som næppe overgås i andre egne af Sønderjylland.

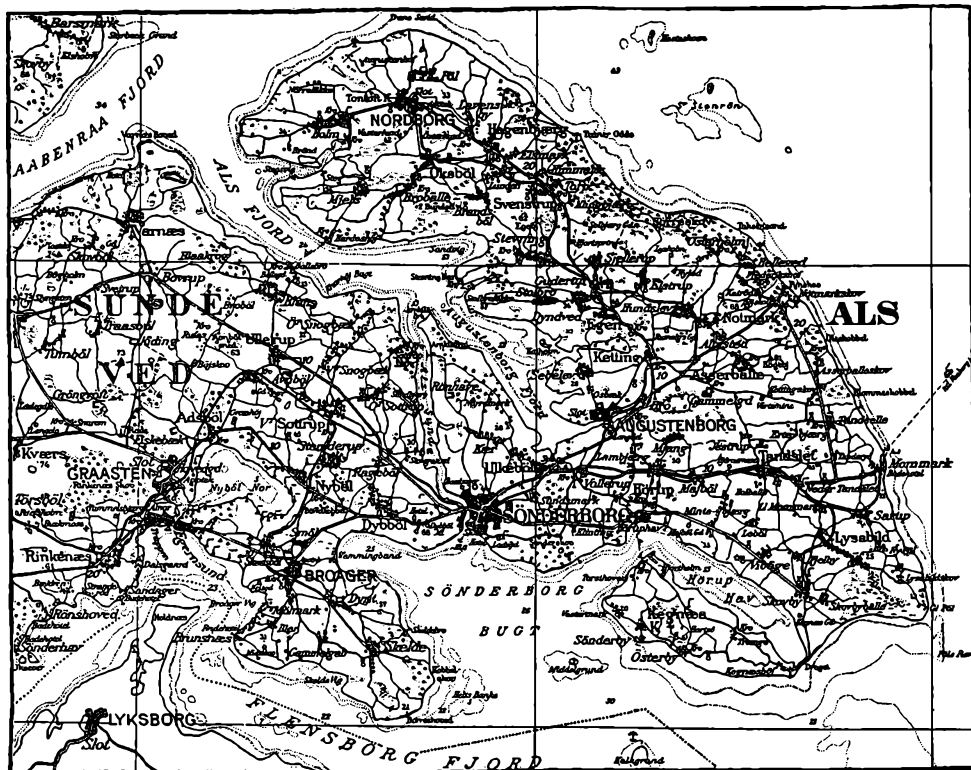
Den alsingske bonde, som med sindighed og omhu dyrker sin rige jord, var heller ingen træg mand, når festen vinkede. Og i retning af at komme i feststemning gav hans kone ham ikke noget efter. Der går stærke frasagn om gamle gildeskikke på øen, hvorom én eller anden ærværdig gubbe eller bedstemor endnu ville kunne aflægge vidnesbyrd. Endogså efter barselgilderne, hvor traktementet var kaffe og brændevin, kunne det store selskab, når det var for hjemgående, sætte en hel by på den anden ende. Under råb og rabalder indfangede de enhver, de mødte på deres vej, og tvang dem ind som deltagere i denne asgårdsrej. En kusk kunne blive revet ned fra sit sæde på vognen for at give plads for festdeltagerne, som hujende fór rundt ad vejene på køretøjet. Efter barselgilderne kunne kvindfolkene opføre sig som rene amazoner. Fra Als har man beretning om, at et selskab af oprømte kvinder, der kom fra et sådant bakkanal, nær havde druknet en præst og hans kone ved at jage hestene med det lukkede køretøj ud i et gadekær. Sådanne efterslæt af „kvinnbaseler“ var kendt over hele Sønderjylland; der stod samme gny af en ny sønderjydes tilsynekømt som andre steder ved fastelavnstider. Et gammelt ord dernede siger da også: „Ven di Kvinnfolk fær nowet i æ Hoj, saa vær di aalle tompe.“ – Men alt sligt hører nu en halvt forglemt fortid til.

Alsingeren er rap med svar, et hurtigt hoved. Velkendt er måske historien om Thomas Stur, som var amtmand på øen, mens Christian II sad fangen på Sønderborg Slot. Da kongen slap ud, var Stur i mellemtiden blevet gammel og skaldet, og kongen sagde noget hånsk til ham: „Det har været en slem Storm, Thomas, der har blæst Haaret af Dit Hoved.“ Hvortil ridderen svarede: „Det var en værre Storm, Christian, der blæste Kronen af Dit!“ – Frejdighed og raphed er bestandig et af alsingerens kendemærker. Men han er foruden at kunne klare sig i en snæver vending tillige kendt for at være i besiddelse af en usædvanlig udholdenhed, når det gælder om at nå et mål. I den store sejlskibsperiode, da skuder fra Flensborg, Sønderborg og Åbenrå gik på langfart til Amerika, Ostindien og Kina, søgte et stort antal af øens bondefødte folk lykken i de fjerne egne og vendte ofte hjem med en formue – og med et præg af verdensmænd over sig uden at have sat deres jævne øbomunterhed over styr.

Notmark, finder jeg, er Als' mest bemærkelsesværdige landsby. Højtliggende omkring sin gamle kirke og med fremragende udsigter over landet lader den fra sine banker hånt om alle de spærrende hegn. Vidt vandrer blikket over vestlandet med dets herregårde mellem de åbne marker. Hvor længe mon det vil vare, inden også *de* bliver udstykkede og billedet forsvinder?

Den gamle, romanske kampestenkirke er trods middelalderlige og senere ombygninger et herligt bygningsværk; særlig smukt er dens kolossale vesttårn, tungt og bastant som en fæstning og ligesom beslægtede tårne på Fyn med gavlene i syd og nord.³ – Gulbugen synger i de forårslyse, endnu kun halvt udsprungne træer på den skønne, anselige kirkegård. Der er et præg af velstand over denne, det forlader ikke alsingerne, selv efter døden, det er godtfolk, her hviler! Man griber sig selv i at undres over, at ingen af de evindelige frugttræer har fundet vej herind, og at de lysende blostres rækker langs vejene standser netop her. Alsingeren elsker jo sin frugthave, han kalder den endnu „abildgård“, mens den ellers overalt i Jylland hedder kalgård.

Landsbyens arkitektoniske skønhed kulminerer i dens gamle præstegård. Stuehuset, som er opført af røde mursten med bindingsværksbjælker, står udvendig i sin oprindelige skikkelse og er en ren pragtbygning i sin art. Det er opført 1688. Over hovedindgangsdøren findes en højst original inskription, forfattet på latin af den daværende præst. I denne udtrykker han sit had imod sine efterfølgere, fordi de umuligt vil kunne skatte det bygningsværk til fulde, som han her har ladet udføre! – Jeg talte med den mand, som nu sidder i embedet og bebor stedet, og med hensyn til ham har den djærve forgænger taget fejl – han behøver ikke at spøge her i denne præsts tid.²

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Ganske nær, sydøst for Notmark, ligger øens højeste punkt, det 81 m høje *Høgebjerg*, Als' Fuji Yama. Alle andre bakker fjernt og nær synes herfra jævne og lave. De fynske småøer løfter sig over havet i øst gennem den lette dis: Lyø, Avernakø, Korshavn og Ærø, bagest de høje banker ved Svanninge – hele den sydvestlige Fynskyst svømmende i soltågernes glans. Mod øst Sønderjyllands højder bag Augustenborgfjordens blå spejl. Idyl ved idyl hviler dernede under mig bag hver bakkekam, hvert hegn og hver en vrå i dalene. Næs, øer og havarme i yndig blanding, åbne banker med rige kornagre, delt af levende hegn, lunde og store haver rundt omkring. Alle Østjyllands herligheder for min fod – *vade retro, Satanas!*

Bier summer, og lærker synger, de første overdøver næsten de sidste. Fandens mælkebøtter i millionhære over bakken med bellis som små rødme marketendersker. Fluer farer som vildskudte projektiler fra maskingeværer forbi mit øre. Gulspurve synger fra de blomstrende hvidtjernes top. Haner galter over hele Alsland. Alt stiger som et duft- og toneoffer op mod solen.

Men er man blevet mæt af det ensartede, åbne land med dets marker og hegn over alle bakkehæld, da kan det være forfriskende for øje og sind at begive sig ud til Østersøens side og få et pust af den salte østenbrise, som i dag

kruser den blå flade og jager pylrende småbølger ind mellem strandens ral under *Nørreskovens* bøgestammer. Trods den kraftige, forstmæssige røgt, der her som overalt i landet har fortrængt de „brede bøge ved salten østerstrand“, har denne skov herlige steder.

Inde i dens skumle dybder, hvor den gamle, højstammede bøgebevoksning regerer enevældigt, står de himmelhøje, bladløse stammer, der er som søjlerne i Milanos domkirke i tyngde og farve. Et genskær af himmelsk lys går gennem toppenes bladguld, som gennem grønne ruder, og falder i næsten usynlige tragte skråt ned gennem det grå tusmørke. Vidt og bredt ser man kun de ensartede stammer omkring sig, tunge, glatte og hårde som jern står de over det brune gulv af visne blade. Under tugt og vold har de ranket sig mod lyset, men hver med sin hærdede træsjæl dybt inde i marven bag barkens hårde panser, som jernklædte kæmper i en hær – „hver for sig og Gud med os alle.“ Et træøde, hvor ingen anden vækst trives, intet fuglefløjt lyder, intet insekt summer, en stilhed som i katakombernes kældere.

Men fra det grønne mørke kommer jeg pludselig ud til en lysning, en bred vej forbi et skovløberhus, hvor det er, som alt lyset slår sammen i flammer over den hvide vej, det strålende bøgeløv, husets kalkede bindingsværksmure, forhavens urtebede og det mosgrønne tag, en fanfare af farver og lys og varme. – Svaler kredser over vejen, spurve holder palaver under tag-skægget. En høne råber til barsel omme bag en busk, en anden går skrukende med en flok kyllinger over vejen. Et jagthund lopper sig med næsen i sky, så vejstøvet står om den. Her bliver nok engang en stor digter født, og mange små vil komme og stjæle hans motiver.

Det er vel et sådant syn, der har foresvævet Heine, når han forsikrer, at han er en mand, der kun har de allerbeskedneste fordringer til livet: et lille bitte hus, ganske ensomt, med nogle hvide høns og kurrende duer, og omgivet af en have med blomstrende frugttræer. Og kunne han så, når han en morgen åbner vinduet, se et par af sine værste fjender hænge i et træ udenfor, da ville hans tilfredshed være fuldkommen.¹

Først helt ude i skovbrynet ned mod stranden er der nogen underskov, og her synger al landsens fugle, bogfinke, drossel og solsort, gulbug og musvit, med akkompagnement af den sagte susende sø. Men også bøgeskoven når omtrent helt ned til havstakken, tyndere yderst og med udsigt over den vuggende havflade. Herude, hvor de slanke bøgestammer står mørke som lodrette striber mod vandet og allerede inden de er fældet ligner et stort stakit, der spirer i toppen, ser jeg en skude ligge for anker tæt under kysten og tage ladning ind af fældede træstammer. En vogn kører dem til stranden, hvorfra en båd med dunkende åretag fører dem ud til fartøjet.

Den ret smalle skov strækker sig milevidt langs østkysten, sammen med

nogle bønderskove i alt et par mil. Både i skoven og uden for denne bølger terrænet op og ned, og langs kysten står bakkerne ofte med skarpe fald ned mod stranden. Fra deres kam er en ny, vidunderlig udsigt over arkipelaget mod Lyø og Fyn.

I Lavensby mellem Nørreskovens yderste udløbere og Nordborg Sø bor den gamle veteran fra fireogtres, Nis Smith, som går i sit 94de år. Ikke alene er han en seværdighed, fordi der foruden ham nu kun er en seks-syv mand tilbage af dem, som var med i vor sidste slesvigske krig – den sidste fra otteogfyrre døde for en del år siden – men fordi han er en typisk sønderjyde og en elskelig gammel mand. Han er så mildnet af årene og blid af sind, at han næsten ligner en gammel kone med kasket på. Han er i den alder, hvor gode folk allerede synes at være i himlen. Hans velmente forsøg på at skildre tilbage-toget fra Dannevirke for mig strandede på, at jeg var så optaget af at se på ham, at jeg næppe hørte efter. Da jeg sigtede på ham med mit fotografiapparat, sagde jeg: „Der er jo blevet skudt på Dem med *det*, der er værre end dette her.“ Og det indrømmede han med et lille smil, om end han var stærkt betaget af situationen.⁴

Hans søn, som nu driver gården, har en fremragende samling på flere tusinde stykker stenalderredskaber, som han har samlet udelukkende på sin egen mark. Hvis der sad mange af hans slags på danske bøndergårde, ville det nok vise sig, at hans jord ikke er noget unikum. Der er, i al fald i visse egne af landet, ikke ret mange flintesten, som ikke har været i hænderne på en stenaldermand og bærer mærker af det; det gælder blot om at kunne se det.

Jeg sagde før, at den gamle Nis Smith er en typisk sønderjyde. Alsingerne er ligesom de sønderjyske fastlandsboere gennemgående ikke store af vækst; de er som oftest lette af bygning og har fine, regelmæssige ansigter. Jeg vil tro, at undtagelserne stammer fra blanding med de svære øboer østen for øen, fra Ærø eller Lyø. De unge mænd er ikke særprægede, ligner alle andre pæne bønderkarle. De unge piger – ja, dem kan man ikke bedømme med nogenlunde sikkerhed i maj måned, alle piger på atten år er smukke, når træerne blomstrer. En af dem, som vi traf i hotellets have i Nordborg, og som serverede frokost for os, mødte os straks ved vor indtræden med et så strålende smil, som om vi var gamle venner – udpræget gensynsglæde! Mørkeblond, med en skær og klar hud og et genskin af æbleblomsternes fine rødme over kinderne, synes hun mig en rigtig sød, dansk pige, en lille fe for dette yndefulde landskab.⁴

Af alle øens landskaber er der intet, der indtager mig mere end egnen omkring *Høruphav*, især set fra et sted på vejen mellem Lille Mommark og

Vibæk Mølle, Hørup Havn og Stejnes. 12 Maj 1931. 22

Tandslet. Mon ikke dette sted er det smukkeste og ejendommeligste på hele øen? Jeg synes det. Sjældent har jeg i Danmark og aldrig andetsteds set blidere linjer og en skønnere fordeling af hav og land.

Luften er blevet ganske stille nu hen på dagen, havet ligger blegt og blå-hvidt mellem kysten og Kegnæs, og halvøens kirke og møller toner frem derude som et åndesyn mod den tindrende Østersø. Jeg synes, at disse lave enge dernede med kysternes enkle linjevirkning bærer prisen langt fremfor de mere turistmæssigt berømte steder på øen. Men man skal helt ned ad vejen langs nordsiden af Høruphav, til Vibæk og Vibøge Møller, for ret at fordybe sig i denne skønhed. Mon ret mange kender dette sted? Her skal man sætte sig på det jævne hæld ned mod fjorden i læet ved et hegn under tjørnenes sne og tænde sin pibe; så vil man om lidt, når man er blevet til en ubevægelig, grå ting, der hører hjemme i landskabet, høre nattergalen slå og se tornsangeren slæbe af sted til sin rede med strå, der er så lange, at den har slagside under flugten.

Herinde nær kysten i en af øens største bøndergårde bor en familie, hvis ældste, der nu er en mand på henimod de firs, som ganske ung forlod sin fødeegn her for sit danske sindelags skyld. Som syttenårig drog han bort fra hjemstavnen til Danmark for at undgå at komme i den forhadte tyske uni-

form. Samme år udvandrede fra Nordslesvig i alt 740 unge mænd af samme grund, enkelte af dem drog til Amerika og blev borte med det samme. Den gamle fortæller mig, at han slog sig ned på Ærø, hvor han fik gård og giftede sig. Først umiddelbart efter Genforeningen vendte han tilbage til sin fødeegn med hele familien. Hans stoute søn, en typisk ærøbo ved sin robuste sundhed og vældige vækst, en mærkelig modsætning til den lille, fintbyggede fader, styrer nu gården, mens den gamle i ro nyder sin livsaften på de steder, som han ikke har set, siden han var en stor dreng, men som han med ægte alsingersind måtte vende tilbage til.⁵

Mens han taler med mig, siddende på en stol ved gårdens gavl, kravler to-tre små sønnesønner rundt på ham og kæmper om hæderspladsen på hans knæ, mens han med sine smukke, gamle arbejdshænder stryger dem over det lyse hår. De skal nok lære at synge de danske sange, som han kun turde nynne, da han var ung.⁵

På Als har hadet til tyskervældet altid været levende. Indtrykket fra den ulykkelige krig var her så friskt, Dybbøl er så nær, drønet fra kampen derovre gav længe genlyd i alsingerens sind. Og glemte han det, havde han monumentet på Arnkilsøre at ty til for at få det opfrisket – mindet om prøjsernes overgang over sundet til hans ø.

En karakteristisk historie fra den tid lyder således: „Da prøjserne var kommet til øen og havde besat den, var et kompagni en dag ude på eksercits. En dreng, som gik i nærheden og passede svin, kaldte på sin hund, der lød navnet Wrangel. Officeren blev opmærksom på dette, men sagde ingenting. Senere spurgte han en anden dreng, som også vogtede svin et stykke derfra, om hvad hans hund hed. – ‚Han hi’ Wrangel,‘ sa’e drengen. ‚Men hedder da alle hunde på øen Wrangel?’ råbte officeren. ‚Næj, di gjør’ ek’, svarede drengen, ‚de æ blot æ swinhund’!“

Der er næppe mange sogne i de af prøjserne besatte egne af Sønderjylland, hvor befolkningen ikke har lettet sindet ved at komponere begivenheder af den art. Men rundt om i landet, især i Nordjylland, lever den dag i dag minder om de tyske fætres besøg, da de jævne bønderkarle i den fremmede uniform under den lange indkvartering tog gladelig del i gårdens arbejde på mark og i lo og til stor forundring for jyden viste sig at være af samme slaw som han. Mange af dem, både officerer og menige, vedblev i årevis efter hjemrejsen at føre en rørende brevveksling med deres danske værtsfolk. Endnu findes mange steder gemt gulnede breve underskrevet med mærkelige navne med tysk, østrigsk og polsk klang.

Intet sted på øen har den alsiske natur og fin kultur i forening skabt et mere harmonisk hele end i den augustenburgske slotspark. Det er et heroisk

landskab, der hviler i sin storslagne ro med de åbne plæner og skovagtige tykninger ned mod den smalle fjord.⁹ Der venter dette sted en sørgelig form for staffage, idet slottet, som har stået ubeboet siden 1914, er ved at blive omdannet til sindssygehospital, og en mængde nybygninger er allerede ved at gro op om slottet til patienternes brug. Endnu en kort tid kan man vandre uforstyrret i den store park, hvor mærkelige træer ranker de vældige stammer og mange sangfugle holder til. Længe gik jeg omkring derinde, fordi jeg vidste, at pirolen har til huse på dette sted, den dejlige gule fugl med en røst, som fordunkler alle andre sangeres i dybde og klangskønhed. – Under en vældig, ontarisk poppel, om hvis fod grønsværen var plettet af den yndige violette skælrod, ventede jeg en time, men hørte kun solsortens og bogfinkens slag oppe fra bladhanget og inde fra tykningen stemmer af gulbug, musvit og gærdesmutte. Den sjældne sanger fik jeg ikke at høre, den kom ikke – og hvad kan det så nytte? Hvad kan recensenten gøre, når dyret udebliver?

Kun meget lidt af *Sønderborg by* overstod branden under bombardementet i 1864, og byen virker i dårlig forstand ny. Pragtfuldt er dens gamle slot, ejendommeligt virkende ved sin uhyre masse, ved stof og farve – mere som en klippe end som et værk af menneskehænder, et besynderligt sammenbrændt konglomerat af stenarter, grønt, brunt og gråskimlet på sine vejrbidte flader af mægtige mursten.

Det var denne klippefaste trussel ud mod fjord og hav, som Christian II fik øje på inde fra fjorden hin dag, da han mente at være på vej til Flensborg – da skibet svingede mod nord til Sønderborg, forstod han, at han var fange, og i raseri og harme rev han guldkæden af halsen på den adelsmand, som fulgte ham. Et mærkeligt afsnit af vort lands historie fandt sin afslutning bag disse tunge mure. – Efter at have været tysk kaserne er det gamle slot nu en værdig og storslået ramme om et af vore rigeste provinsmuseer.

Fra det herlige anlæg, som omgiver det, så jeg en aftenstund for første gang over sundet Dybbølbjerg med dets mølle. Navnet Dybbøl mindes jeg, fra jeg var en purk, der ikke kunne udtale det. Jeg så dengang på min barn-domsegn i Jylland de første lirekassemænd, heltene fra krigen, i vor gård – med én arm og ét tomt ærme og med bukserne flagrende om træbenet, mens de med den tiloversblevne arm drejede lirekassens håndsving. Hvilket privilegium – nationen slikker sine sår med værdighed, ikke? Lirekassen blev heldigvis opfundet så betids, at ånden fra otteogfyrrer kunne blive udsat for *den* efter oplevelserne i fireogtres.

Danskerne har altid kunnet tabe med en næsten utrolig fatning – ikke den mindst fremherskende side ved folkets tapperhed. Tåbelige krige har sønderdelt et i forvejen geografisk adspiltet landområde, umuligt at holde

sammen på. Gud ved om danerne, som i tidernes morgen drog herover fra Sydsverige og underlagde sig landet, havde indladt sig på dette, hvis de havde anet, hvilket forfærdeligt rodsammen af en geografi de kom ind i.

Træerne i anlægget hælder deres tunge grene ud over plæner og gange, luften er tung og stille, aftenbrisen truer med regn. Dybbøl Mølle ligger gråhvid på sin banke mod den uvejrssvangre luft som en spøgelseskildvagt på sin post. Hvor er her stille! Jeg tænker på hine forårsdage, da granaterne ovre fra det høje Broagerland, skjult herfra bag banken, men farligt nær, pløjede gennem de danske skanser derovre eller skruede sig ned over byen her bag mig, og på den blodige 18. april. Hvor mærkeligt nærværende det hele bliver!

Gennem de stille gader går jeg op til kirkegården. Disse sundevedske og alsiske kirkegårde taler deres stille og stærke sprog: de store krigergrave med deres faldne fra de to slesvigske krige. Men friskest virker mindesmærket over sønderjyder her fra egnen, som faldt i verdenskrigen; godt og vel to hundrede navne er hugget deri, blandt disse også en mængde med tysk klang. To kranse er henlagt ved monumentets fod, én med danske, én med tyske farver.

Den dyre Broderpagt
er bloddøbt vorden . . .

Ja, om forladelse! Ordene står jo ikke på *dette* mindesmærke, men på den gamle fællesgrav for danske, norske og svenske fra treårskrigen. Men måske engang –

På byens gader ser jeg om aftenen smågrupper af danske jenser fra den stedlige garnison stilfærdigt spadsere omkring. I holdning som i uniform mangler de ethvert militært snit. Og jeg mindes mine indtryk fra tusinder af fotografier fra verdenskrigen – mens franskmændene overalt virkede soldatermæssigt, næsten med den gamle *allure* fra Napoleonstiden, så tyskerne ud som kontorfolk, der er kommet i forkerte klær.

Er man i Sønderborg-museet kommet igennem den alt for store afdeling med rariteter fra verdenskrigen og havner inde i de rum, som indeholder minder fra vor første slesvigske krig, da gribes man i modsætning dertil af en helt hyggelig stemning. Mærkeligst af alt derinde finder jeg et alenlangt stykke af en svær, oversavet bøgestamme, hvori en fjendtlig feltvagt i 1848 har indskåret sit navn. Fundet blev gjort ved et rent tilfælde. Træet var blevet fældet i Sottrup Skov omtrent på det sted, hvorfra tyskerne gik over til Als i 1864. – Det var i 1909, at finder en dag traf en gammel bonde i færd

med at ville kløve det oversavede stykke og opdagede inskriptionen på barken. Stykket blev bragt til museet i Sønderborg, og efter at have talt årringene tilbage til 1848 afskrællede man med stor forsigtighed hele det lag ved, som senere er groet over den oprindelige inskription, hvorved man kom ind til denne. Den har vandret med årringene i over firsindstyve år, men står endnu inderst inde, som da den blev skåret. Den lyder således:

STAAK
Mecklenburger
Feldwache
1848
Oldenburge(r)

Det er et grundigt stykke arbejde, dybt ind i veddet, som den gamle soldat har udført her på sin post for at få tiden til at gå og samtidig sætte sig et minde – og det sidste er jo lykkedes ham usædvanlig godt.

Hvor kommer man det hele mærkeligt nær gennem denne intime hilsen, meget nærmere end gennem de andre tusinder af kuriositeter, som krigsmindesamlingen ejer i granatstumper, faner og våben og uniformer. Her er givet en situation, som man ser levende for sig. Den unge tysker Staak har ikke været rigtig vendt, da han skar S'et; men ellers er det udmærket gjort. Han har givet sig gode stunder til arbejdet og vel sagtens røget sig nogle piber tobak dertil i sin ensomhed, mens skoven har levet sit uforstyrrede liv omkring ham – fuglesangen fra træer og buske, vindens sagte ruslen i løvet, røgen, der langsomt stiger fra hans pibe.

Blev han heroppe, eller slap han hjem til Oldenburg? I al fald er det over firsindstyve år siden, han skar sit navn som feltvagt i Sottrup Skov, og nu har han vel for længst taget post på det ensomme sted, hvor ingen afløsning kan ventes.

På Sundeved

Jeg står en eftermiddag på *Dybbølbjerg*. Den hvide mølle foran mig står skarp og blændende mod en tordenblå sky med ildgule rande; dybt nede bag møllen i øst ligger Sønderborg med sine røde tage, og bag byen har jeg milevid udsigt over Alsland. Sundet, blått som en strid flod, skærer sig ind fra syd og forsvinder mellem byens røde tegl. Banken under mig har åbne, grønne marker, tæt dækkede af gule blomster. Over mig og til alle sider lyder en ustandselig lærkesang, stærkere end de dæmpede, brusende lyde nede fra Sønderborgs havn. Et par lænkehunde gør ad hinanden nede i dalen fra gård til gård.

Fjernt ude fra havet lyder dundren af kanoner, vistnok nede fra det tyske syd for Flensborg – et godt akkompagnement til stemningen, som griber mig heroppe på det historisk berømte sted. Bag Vemmingbund løfter sig det høje Broagerland med sine skønt bølgende marktavle bag de bratte klinte. Det skal ses helt henne fra sejrsmonumentet længere mod sydvest og minder ved sin form svagt om Syddjurslands åbne vidder.

Dette tyske mindesmærke er så hæsligt som vel muligt, en slet, moderne efterligning af et gotisk kirkespir, lige ud af en „Musterbuch“, halet ned fra et tårn og sat på marken uden nogen som helst forbindelse med denne. Og da det jo ikke har slået rod her, hvorfor i alverden lader vi da dette monstrum blive stående, dette uhyrlige monument over tysk smagløshed – lige op ad Dybbøl Mølle?

Lad os værne og passe på de tyske soldatergrave til tidernes ende, ligesom vore egne; men deres sejrsmonumenter bør vi rive ned, især når de er hæslike. Tænk dog på Flensborg-løven. Er vi molboer til hobe? Ja, det er vi vel, siden Dybbøl Banke efter Genforeningen er blevet samlingssted for festende horder med telte og hurra og slikpinde! Skal vi ikke arrangere folkedanse i nationaldragter omkring monumentet deroppe? Det ville se henrivende ud på et „Ansichtskarte“, sendt over grænsen til dem, der har rejst det.

Fra Dybbølbjerg har man en af de smukkeste udsigter i Østslavrig. Sønderborg er en af de yndigst beliggende byer i Danmark, på grænsen af Alsund og det åbne hav, hvis fastlandskyst fortoner sig mod syd med næs bag næs. Flensborgvejen sænker sig i hastige kast ned mod sundet, der i dag er så strålende blått i den milde søndenbrise og med sine blanke strømskæringer som klare åløb. Her ender Østersøen, det er dens vestligste udløber, som skyller sine bølger ind i Flensborg Fjord og sender sin strøm ind gennem det smalle Alssund. Her går det åbne havs kystnatur over i Lille Bælt-land-

skabet, der fra nu af bliver enerådende helt op til Strib, og som har beslægtede egne ved Vejle Fjord, ja så langt borte som Kalvø Vig. Fjordsystemet fortsætter endnu langt videre, over Randers og Mariager Fjord helt til Limfjorden, men heroppe er det det åbne, vilde Kattegat, som er fjordenes frænde, landskaberne om dem bliver barskere og mere åbne, klimaet hårdere, vegetationen fattigere. Yndigt møder den stærke, jyske natur netop her de blide ølandskaber. Jylland, den lange fastlandskarl, har samlet alt det milde i sit sind og favner langt og ømt efter øbopigen. Og Als dernede er den fineste unge, de har fået. Den er faldet mest ud efter moderen, men har fået et stænk af faderens stærke sind, når han er i helligdagsstemning.

To ting gør hver for sig et kraftigt indtryk på mig, når jeg færdes ad Flensborgvejen forbi Dybbøl Mølle: de danske og tyske krigergrave og bebyggelsen langs vejen. Her fra møllen og ind gennem dalene mod Alssund bølgede kampen den 18. april, efter at skanserne var faldet, gravenes mængde langs vejen viser dens blodige alvor, mindsten og små anlæg dækker stederne, hvor de faldne er jordede, værnet med samme omhu gennem tiderne af tyske og danske. Men hvor rent ud gruppvækkende er ikke den række bygninger, som mellem gravene garnerer vejen på begge sider ned mod Sønderborg. Atter her synes det at være en „Musterbuch“, som ligger til grund for denne arkitektur. Ingen dansk stationsby kan opvise sådanne villarædsler. At der lige over for et af de smukkeste gravsteder står et skilt, en anmassende reklame for et eller andet skurepulver, nævner jeg kun for fuldstændighedens skyld. Ikke alene er denne bebyggelse en forulempelse mod selve stedet, men landskabet skæmmes vidt og bredt deraf.

Desværre har det vel sagtens lange udsigter, inden sådanne prøver på det herskende bygge-anarki vil forsvinde og give plads for en ny, både smuk og praktisk byggeskik. Det sidste nås kun, hvis vore moderne arkitekter gennem Naturfredningsforeningen kommer i kontakt med befolkningen. Desværre synes der at skulle mirakler i stand, for at noget sådant kan ske.

Dels ved køb i 1922, dels ved fredningsservitutter er skansearealet på Dybbøl og de tilstødende jorder nu værnet mod yderligere bebyggelse.

Jeg besøger stedet for løjtnant Ankers og hans folks heltmodige kamp, den berømte skanse II, hvis volde nu er udslettede, men hvor der findes spor af blokhusets fundament og af det ene krudtmagasin. Ved den vestlige side, umiddelbart uden for det sted, hvor skansens ydervold har været, findes et lille anlæg med mindesmærke over den tyske pionér Klinke, som faldt her, da han var på tilbagetog efter at have lagt sprængstoffer under volden. En tysk mindetavle over „den tapre løjtnant Anker“ findes ved skansens modsatte side. Det sidste er beskedent og uskadeligt, det første overordentlig smukt, og det fremhæver stedets skønhed.

Men de, som har fredet stedet og værner om dets minder, kan da ikke være bekendt at lade det monstrum af et monument blive stående, som er rejst på skansen efter Genforeningen, denne sammenrodede klump af cement og små kampesten, der ikke har mere form og stil, end om en overfodret mammut havde tabt den, og trods sin åbenbare gode hensigt virker fuldkommen lattervækkende.

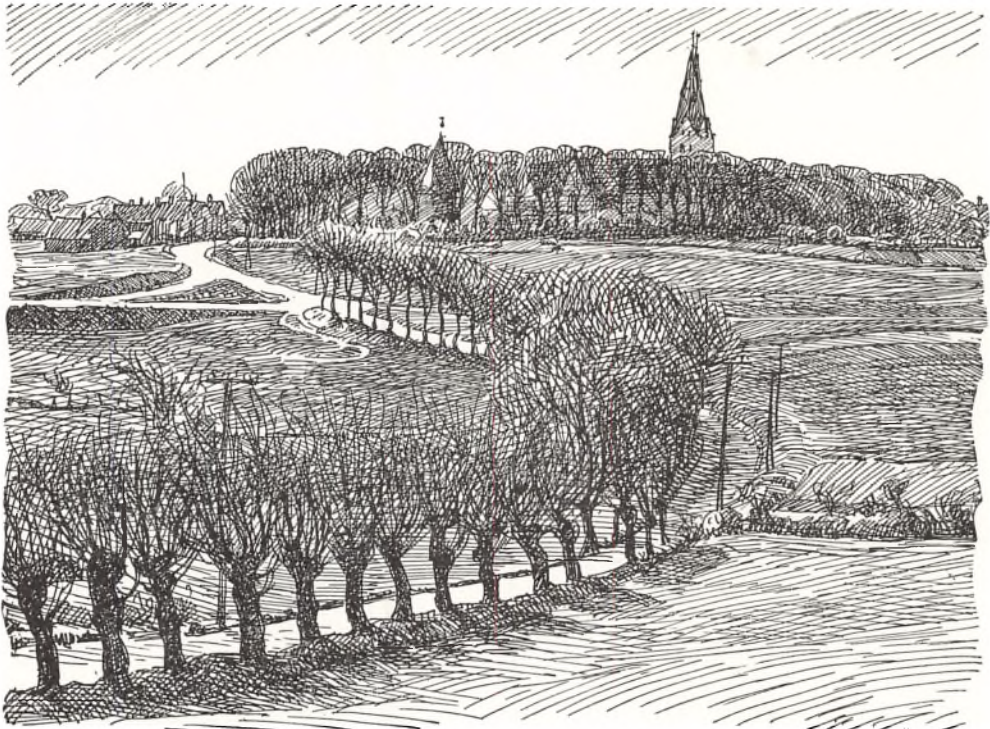
Vejret er blevet koldt, mens jeg går heroppe på højderne mellem de gamle skanser, luften er grå og tung, næsten vinterlig. I syd står Broagerlands gule klintefald skarpe ned mod Vemmingbunds isengrå vande, østligst derude Skelde Skovs høje, mørke bøgestammer kompakte som et plovjern ud i havet, i sydvest Broagers dobbelte kirkespir op mod den kolde, skytunge himmel – en stemning vel omtrent som i hine aprildage, da kanonrøgen slog ud som svovlgule blomster derovre på Broagers banker, mens skanserne sank sammen under byger af jern og mange danske mænd blev kolde og blege, mens jorden drak deres blod.

Så stille her er. Kun to bitte stemmer hører jeg af og til, hvor jeg sidder. Der går to småpiger i nærheden og plukker markblomster, det er deres stilfærdige pludren, jeg hører. Da de har fået hænderne fulde af de gule blomster, sætter de sig tæt ved hinanden for at binde dem sammen. En gang imellem støder de hovederne sammen af lutter iver.

Det er den allersidste udgave af de sønderjyske piger. De sidder just midt mellem mindesmærkerne over Anker og den faldne tysker.⁶

Vejret er klaret op, da jeg dagen efter er taget over til *Broagerland*, og solen stråler over *Smølvold* og landet omkring den fra en himmel, der er spættet med fine, hvide småskyer. Vinden har rejst sig fra nordvest, piber gennem bakkens tjørne og græs og trækker hen over fjorde og banker, over marker og skove og levende hegn. Solen skinner ligeligt på tyskere og danskere i dag. En tornskade skælder mig ud fra en blomstrende hvidtjorn på ydersiden af det gamle voldsted. Oppe på højderne begynder den smukke „knoldet saxifraga“ at udfolde sine hvide stjerner på de slanke stængler

Sønd Vold mod Broager 13 Maj 1931 22.

midt mellem horder af mælkebøtter. Enkelte bellis danner et blegrodt kompromis mellem alt det gule og hvide og mægler i farvekampen.

Mod øst, nord og vest taber landet sig i dis og blide fjerntoner – Østersøen uden for Vemmingbund, Dybbøl Møllebakke, Nybøl Nor, de pragtfulde skove om det yndige Gråsten, Flensborg Fjord og det tyske land bag denne – et vidunderligt panorama. Hundreder af lærker synger, haner galer nede i Smøl og bliver svaret ovre fra Broager.

Intetsteds tager Flensborg Fjord sig prægtigere ud end fra dette sted. Her er langt mere frit og ejendommeligt end ved inderfjordens berømte nordkyst, hvor man især ved den stærkt besøgte Kollund Strand er ved at kvæles af de ensformige kløfter med deres evindelige bøgeskovsidyller. Mangfoldigt virker landskabet herfra med dets vidunderlige linjer, hvor hver dissonans løber ud i en strålende harmonisk opløsning, hvor blide toner i alle afskygninger af grønt spiller bag kystlinjerne mellem de favnende fjordarme, der snart er dyblå, snart blændende som ild under solens hjul.

Usædvanlig pragtfuldt er synet af de mange teglværker, hvis intense rust-røde farver og mægtige røgsværtede skorstene står herligt mod det dyblå fjordvand og de bleggrønne marker. Også linjemæssigt er disse snese af sortrøde, ranke søjler af en næsten raffineret landskabelig virkning som lodrette bærende led mellem landskabets horisontalt svungne linjer. Sjældent

har jeg set bygninger gøre sig så smukt i et landskab og i den grad fremhæve dets skønhed. Eckersberg havde øje for denne fuldkomne harmoni, hvad han viste, da han malede billedet af Rendbjerg Teglværk, et af hans farvemæssigt set smukkeste arbejder.

Forbi foden af banken med det gamle voldsted, hvor engang en oldtids- eller middelalderborg har raget op over højens top, slynger en vej sig i djærve kast ned i dalen, krydser en anden og stiger igen på den modsatte side op imod højderne, hvor Broager by ligger omkring dens skønne kirke med de to tårne bag kirkegårdens stolte elmerækker.

Også *Broager by* ligger højt, og fra dens kirkegård ville man have en fremragende udsigt, hvis denne ikke efterhånden var spærret af plantninger og huse. Den gamle smukke kirke har lidt meget ved ombygninger i tysker-tiden, især tårnene og tværskibet, ligesom spir og tag hist og her er tækket med skifertavl i rædselsvækkende mønstre. Efter Genforeningen har Mogens Clemmensen ved en udmærket restaurering fremdraget en del af kirkens ældgamle rester.

Fra Broager går vejen i bløde fald ned over øen til *Skelde Skov* på landets sydøstpynt ud mod det åbne hav. Vejret er herligt, foråret drager ned over landet i dag med hele sit følge. Slåentornen blomstrer, og i landsbyen står alle frugttræer med lysende kroner. Inde i skoven er bunden spættet af anemoner og gule ranunkler, markerne udenfor af følfod og bellis. En grødetung dis ligger over alle fjerne steder.

Skelde Skovs østlige del, Kobbelskov, er en af de fineste forstrevne bøgeskove i landet; med høje, slanke stammer står den helt ud til den bratte klint mod Østersøen, så nær til kammen, at flere af de mægtige bøge ligger nedstyrtede med dennes skred, mens andre står for fald på hældet. De lange stammer ligger vinkelret ud fra skræntens fod med toppen i vandet, flere så nylig nedstyrtede, at de har forårsløvet på toppene.⁶

Ær, el og ask findes spredt mellem bøgene, og flere steder i skovbunden finder jeg kristtorn, men kun lav af vækst. Anselige ørnebregner fra i fjor, røde og visne, står rundt om i tykningen mellem lave hassel og tjørn.

Jeg hørte flere gange hejrer skringe fra trætoppene og så også et par enkelte flyvende. Men til trods for at jeg vidste, at der findes to større hejrekolonier i skoven, en på øst- og en anden på vestsiden, lykkedes det mig ikke ved at gøre spektakel at få dem til at lette i flok. Men just som jeg havde opgivet det og gik langs kysten for at begive mig på hjemvejen, kom to flyvemaskiner ind over havet fra øst og tog sigte lige mod stedet, hvor jeg stod. Det hjalp. I samme øjeblik, som de malede ind over trætoppene, vistnok kun hundrede meter over disse, lettede på én gang atten hejrer, hvis skringen næ-

sten overdøvede motorernes hvæsen. Ingen af dem flygtede, men holdt sig kredsende over stedet – de har unger på reden. Længe efter at maskinerne var forsvundet, holdt fuglene sig kredsende og skrålende over bøgetoppene.

Vandringen ad klintekammen langs skovens udkant med udsigten over Østersøen med Als' kyst i nord og Angels i syd er uforlignelig på en dag som denne. – I læet under skrænten ved skovens nordside, hvor et par ensomme hytter ligger ved Skelde-Kobbøl, traf jeg en glad mand, en fisker, som var i færd med at bøde garn ved stranden, en prægtig, gemytlig gubbe, som slog en munter latter op til hvert andet ord og så ud til at være verdens lykkeligste menneske, til trods for at han var indehaver af en dadelfri skjorte. Det var ikke alene hans væsen og hans lykkelige smil, der gjorde ham smuk, han er virkelig af ydre et af de smukkeste mandfolk, jeg har mødt, en ren og god nordisk type, en fortrinlig repræsentant for en forhen fremragende race, som efterhånden her til lands har sat sine fleste ydre kendemærker over styr og er blevet et sammensurium af alt muligt.⁷

Mellem Broagerlands nordvestpynt og egnen om Gråsten skærer *Egernsund* igennem og danner den gamle vandvej mellem Flensborg Fjord og Nybøl Nor, en smal og dyb ultramarinblå strøm mellem lave, grønne skrænter, hvor bredbovede kuffer og tjalke glider ud og ind eller ligger fortøjede langs bolværkerne på begge sider med en baggrund af høje træer og frodige agre. Det er den mærkeligste blanding af havne- og fjordidyl, af kyst- og bondeland, hvor bønder synes at stå begede bag rattet og skipperne færdes bag ploven.

Jeg sidder på broen med benene dinglende ud over vandet og lader solen bage min ryg. Lige foran mig på strømmen ligger to store kuffer med deres sorte og hvide skrog op mod de gule rørskovs på bredden. Fortøjningspæle af fyrretræ, der er friskt afhøvlede foroven, skinner som svovl mod den dyblå strøm. Et par mand er ved at oliere de ravgule master på en tjalk nær ved mig; på dens navnebræt står „Familiens Lykke“ malet med stor omhu. Det er rigtigt – netop det, som det kommer an på, såvel ved Egernsund som andre steder. Et par store teglværker med deres skorstone, røgsorte i toppen som uhyre, afbrændte tændstikker, rejser sig på hver sin side af sundets nordre udløb med deres vældige tagmasser som ildrøde fæstninger mod strømmens hvirvler. På en lille bedding ligger en kuf ophalet, halvt skjult bag træerne i en frugthave og med sprydet ragende op over et mosgroet stråtag og de blomstrende kirsebærtræer.

Her lugter af fisk og tjære og kostald samtidig. En plovmand færdes med sine heste op og ned ad en stump mark bag rørskoven, ikke tyve alen fra bolværket. Plovjern og skibskøl blinker så nær hinanden, at en kollision synes

truende mellem disse to stormagter, som pløjer havene og det danske bonde-land, men som i øjeblikket synes så ilde stedt. Også „Du danskes vej til ros og magt, fedladne gris“, som færdes på toften bag mig, er jo desværre for tiden gået bag ad dansen. Ingen sti til velstand er længere sikker, end ikke grise- stien. Men det går vel rundt på en eller anden måde trods jammeren, i al fald så længe denne bundler i, at her er for meget til, at vi kan spise det selv.

Egernsund er et af den slags steder, som vi vil møde få af på vor vej gennem Jylland. Halvøen er ikke rig på smilende småsunde – gennemsejlinger som ved de sydfynske og sjællandske eller lolland-falsterske småøer. De fleste herovre er barskere, kraftigere end øernes. Men denne ene slår til gengæld alle andre ved sin mærkelige ynde. – Jylland har jo alting.

I en nøjere beskrivelse ville det sundevedske landskab i for mange hen- seender falde sammen med det alsiske. Blot er det første endnu federe, et sent opdyrket skovland, hvis jordbund i frodighed overgår alle andre egne i Sønderjylland. Et stort højdedrag strækker sig tværs over landet fra Grå- sten til Dybbølbjerg, men også norden for dette går landet op og ned i brede drag; ligesom Als er det et typisk østligt morænelandskab, aflejringer fra is- tiden. Men trods de bugnende marker, gårdenes rige haver og de levende hegn, der her når endnu større fylde og pragt end på Als, virker landskabet mere åbent og mere barskt på øjet end denne ø. Det er, som om bakkerne alle-

rede her forbereder sig på dysten med vesten, et forspil til det landskabelige drama, som udspilles tæt herved.

Beboerne i dette rene bondeland, der nu kun tæller et par enkelte storgårde, og hvor de tætliggende smågårde har et fuldendt mønsterbrug, har haft udvikling fælles med alsingerne og ligesom disse gennem et par århundreder været kørt i stramme tøjler af adelen, lige fra hertug Hans den Yngres dage til slutningen af det 18. århundrede, i hvilket tidsrum landsbyer raseredes for anlæggelsen af vildtbaner, store hovedbygninger anlagdes, og bønderne sled i hoveri for godserne, mens de levede i en selv for denne tid usædvanlig armod og usseldom. Disse sundevedske bønders efterkommere står nu både som landbrugere og med hensyn til oplysning usædvanlig højt, og det påstås, at blandt nordslesvigerne er sundevedboerne både de dygtigste og mest sympatiske.

Mellem Bov og Genner Bugt

Når man fra Sundeved rejser vesterud og er nået ind over grænsen til Åbenrå amt, udvikler det store drama i landskabet sig hurtigt; kampen mellem øst og vest er her i fuld gang og når sin klimaks, hvor bakkedragene ved Kvers, Kliplev og Holbøl er rykket ud i den yderste frontlinje. Overgangen kommer brat her mellem højlandet og det jævne, barske hedeland. Allerede lige vest for Rinkenæs begynder de første hedepletter at vise sig, så trækker nogle moser deres strøg af sort tørvejord gennem landet, og endelig står den sandede slette som sejrherre.

Fra *Holbøl*, hvor jeg tog ophold i et lille bitte hyggeligt pensionat, som kun kunne rumme to-tre gæster, og hvor jeg blev behandlet som en gammel ven af familien, cyklede jeg en skønne dag vesterpå for at komme ud til det berømte Bommerlund, hvis navn på forskellig vis har gjort dybt indtryk på min fantasi – som dreng i historietimerne, fordi den første skærmydsel med holstenerne stod her i 1848, som voksen, fordi den berømmelige Bommerlunder-snaps bryggedes her.

På Sofus Birchs teater i Århus drog i mine ynglingeår de danske soldater i kvarter i Bommerlund Kro, syngende af fuld hals med Faber-Daugaard i spidsen, og her affyredes hver aften kl. 9¹/₄ i det bommerlundske krat krigens første bøsseskud, så borgerinderne i parkettet og deres tilbedelsesværdige døtre skjald af patriotisme. I 1890–94 var der flere underskønne piger i Århus end i det øvrige rige tilsammen. De hed alle sammen Agnes eller Hedvig eller Ingeborg; de sad i teatrets parket hver aften, og hver gang det historiske skud faldt, hoppede de højt fra stolene, og mit hjerte faldt fra balkonen ned foran deres fødder og blev trådt på. Jeg så stykket syv gange.

Vist havde jeg ærinde i Bommerlund!

Ad vejen fra Holbøl mod vest kom jeg gennem et landskab, som greb mig om hjertet ved sit vemodige og ensomme præg nu umiddelbart efter indtrykkene fra det rige Als og Sundeved. Hede ved hede med enkelte små markfelter imellem, et sted en stor og øde mosestrækning, hvor terner og viber og enkelte hejler, skræmte af mit komme, løfter sig i skrigende skarer op over de sorte flader med de stille, blanke mosedamme. Og rundt om mig lyngsletten vid og bred under aftensolens bratte skær og den umådelige himmel med de store, tunge klodeskyer – en stemning så stærk og skøn, som de rige egne aldrig rummer. Intet andet sted end over den mørke, lave lynghede kan en himmel lyse sådan og være så vid og høj.

Men hvad fandt jeg ved Bommerlund? – En uhyre granplantage, som dækker egnen i vid omkreds; kroen nedrevet for omtrent halvtreds år siden – kun nogle få, gamle buske bag et forfaldent dige viser endnu, hvor denne landskendte kro og alle vejfarendes bedested har ligget her ved den gamle „Oksevej“. En bonde fra nabolaget fortalte mig, at hans gamle fader allerede som fjorten-femtenårs dreng har været med til at plante de første graner her.

Men tæt ved vejsiden opdagede jeg på det sted, hvor manden udpegede mig den gamle kros plads, et tydeligt kendemærke: her, hvor gårdspladsens brolægning endnu ligger tæt under grønsværen og bevarer denne mod ploven, fandt jeg marken tæt dækket af et blændende flor af violer. Skarpt afgrænset i en stor firkant står de her og viser omridset af den gamle gårdsplads. Det er alt, hvad der er tilbage af det berømte sted, hvor Gud og hvermand bedede for at få sig en rigtig „bommerlunder“, inden man igen drog videre ad den trælse vej mod nord eller syd – skiltes for at drage hver til sin kant, tatere, herremænd og bønder, godtfolk og holstenskræmmere og de skinbarlige stude drivere.

Vejen, sønderjydernes „Oksevej“, i Nordjylland „Studevejen“, oldtidens og middelalderens *Hærvej*, fører helt fra Viborg sydpå ned gennem Jylland, fra den ældgamle hovedstad, hvor landstingene holdtes, til Slesvig og videre, gennem Dannevirkes „Vigledstør“ og ned gennem Europa, hvor den støder til det store net af oldtidens handelsveje. Store stykker af den er forvandlet til moderne chaussé og forsvundet under denne, men på mange steder trækker den endnu sine gamle, dybe furer. – Jeg vil senere komme til at beskæftige mig med vejen på sådanne steder, hvor den sammen med landskabet omkring den har bevaret noget af sit ejendommelige præg. Her ved Bommerlund er den fredet på en strækning af 4–500 m; men det er sket et par menneskealdre for sent; man kan ikke mere gøre sig nogen som helst forestilling om, hvordan landskabet heromkring har virket, da man fra den ensomme vej så ud over disse jævne, vide hedeflader, dertil har plantagernes mængde ødelagt for meget. Hvor Hærvejen endnu skal fredes, bør det være på steder, hvor omgivelserne endnu ikke er under for megen kultur. Her på stedet begrænses den jævne horisont til alle sider af de hæslelige nåletræsplantninger. Prøjsjerherredømmet *er* vel sagtens forbi i dette land, men dets efterladenskaber har vi endnu at trækkes med som spy på landskabet. Disse sortgrønne kulisser ligner kolonner af pikkelhuemænd, der i stramme geledder spænder fra horisont til horisont og som plankeværker spærrer for al udsigt.⁷

Jeg plukkede en buket violer på gårdspladsen, hvor den forsvundne kro med dens brændevinsbrænderi har ligget. De dufter friske og forårsagtige – det er dog en ganske smuk måde, al den gode brændevin går igen på!

På kroen i Kelstrupskov fandt jeg et par dage senere et gammelt, bleget lito-

grafi af Bommerlund Kro og brændevinsbrænderi. Krofolkene var udlændinge, polakker, så vidt jeg kunne forstå på deres mål – „Krapülinski und Waslapski, Polen aus der Polackei“. De forstod mig kun, når jeg talte tysk. Jeg bad vært-

inden om at sælge mig billedet, og hun tilbød mig det for 2 kroner. Da jeg alt for hurtigt slog til, blev hun mistænksom og gik ud for at underhandle med manden. Hun vendte straks efter tilbage, og nu var prisen steget til tyve – hvorpå jeg hoppede af. Men jeg fik gratis lov til at kopiere billedet i min dagbog.

Turen fra Holbøl mod syd ad vejen til *Kruså* viser de samme bratte overgange fra det magre sletteland til den rige, bakkede østkystnatur, som så ofte forekommer i disse egne. Turen går først over det jævne eller småbølgende land med dets evindelige rødgransplantager; men hen imod grænsen når man pludselig ind i bakket terræn med løvskov, og i den lune dal ved Kobbermøllen synes alt, hvad der er yndefuldt og blidt i dansk natur at være samlet. Disse østjyske ådale, som fortsætter fra fjordbundene ind i landet, hvor er de alle sammen bedårende!

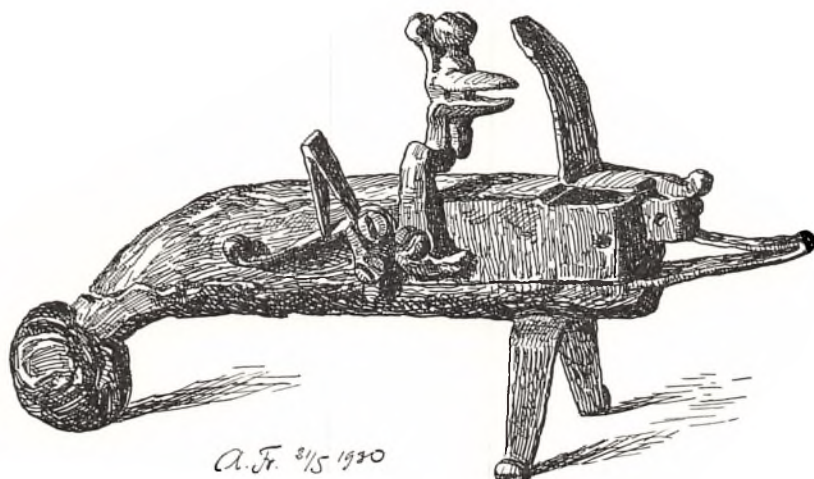
Fra grænseposten nær landevejen har man udsigt over Krusådalen med den lille rislende å hen imod Kobbermøllebugtens store skove, over hvilke røgen fra møllen driver som en blå dis. Stedet, man overser, er kun en lille plet, men det er noget af det yndigste, jeg kender. Over de store forgrunds-træer, som endnu kun har småknopper og ikke spærrer for synet over dalen, over den grønne engbund, over den blanke å og bugtens klare vand, over baggrundens højder mod de store bøgeskoves okkergyldne kupler ligger den fine røg gennemstrålet af forårssolens blanke lys, som får alt til at sitre i sin glans. Kun de lyseblå grænsegendarmer synes ikke at være i ledtog med idyllen.⁸

Jeg falder i snak med et par af dem, som råber mig an, fordi jeg er ved at komme på gale veje og køre ind over grænsen ved dalens sydside. De er bevæbnede med gamle militærgeværer og ledsagede af en stor, sort politihund. De lægger ingen skjul på, at deres bestilling ofte er ubehagelig, til tider ret farefuld. Her er på dette sted ofte rend af skarnsfolk, som er eftersøgt af politiet og søger at slippe over grænsen. At der veksles skud med banditter hører ikke til sjældenhederne. I 1921 blev en dansk gendarm skudt ned en nat tæt ved dette sted. Gendarmerne på denne side, der i modsætning til deres revolverbevæbnede tyske kolleger bærer tunge, uhandlelige geværer, kan ikke alene intet håb gøre sig om at indhente en flygtning med denne kanon i hånden, men vil også på nært hold kunne være prisgivet en revolverbevæbnet skøjler, f. eks. i det øjeblik, hvor gendarmen står og gennemblader hans papirer og har ham lige på livet. Skærmydsler er almindeligere her, end folk aner. Den ene mand fortæller, at han for kort tid siden en nat var i kamp med tre fyre her i nærheden. Heldigvis blev det ved næverne, men kumpanerne undslap. Denne gendarm, som har været med på den tyske vestfront i tre år og er bevandret i alle former for nærkamp, siger, at udrustningen her er ganske diletantisk.

Går man tværs over den lave Krusådal til *Kollund Skov*, kan man ad bugtede stier op og ned ad dybe kløfter og et langt stykke gennem yppig bøgeskov vandre langs Flensborgfjordens nordre bred mod øst. Jeg bliver hurtigt

træt af dette landskab, det minder mig for meget om den indre Vejle Fjords lunkne indelukthed. – Her er stedet for sommergæster, alt er som indrettet på at imødekomme de almindelige krav til rekreation mellem måltiderne; og for disse sørger hotellerne, der flokkes langs kysten. Måtte turiststrømmen da bestandig gå denne vej, uden om de langt ejendommeligere steder, så man kan beholde disse i fred!

Jeg er desværre ikke sådan stillet, at jeg kan tie med, hvor de skønneste steder i Danmark findes. Min opgave er at himle op om, hvad jeg finder, selv i krogene uden for alfar vej. Og selv om hver læser bliver en slange, jeg nærer ved min åbenhjertighed, må jeg fare videre på min bane og følgelig også røbe, at man så ofte som muligt bør klatre op på den 67 meter høje banke „Stagehøj“ i det åbne land mellem Kollund og Holbøl på grund af den fremragende og stærkt orienterende udsigt over de forskelligartede landskaber, idet jeg tillige oplyser om, at på Tallingbjerg i Holbøl sogn er vandskellet ikke mere end 1300 meter fra Flensborg Fjord. Heroppe kan man få forstand af udsigterne og samtidig få lungerne luftet ud for den megen lunkne luft fra dalene.

Til trods for at Holbøl er stationsby, har den ligesom adskillige andre øst-slesvigske landsbyer bevaret noget af sit gamle præg, således især omkring den sydlige indkørselsvej, hvor smukke hvidkalkede og stråttækte gårde med yppige træplantninger ligger ved det lille gadekær.⁹ Fremragende smuk er den store klokkestabel på byens gamle kirkegård.

Beboernes sprog i disse egne har et stærkt syngende tonefald. Om det har været sådan oprindelig eller er en følge af det tyske skolesprogs påvirkning, ved jeg ikke. Man møder overalt mellem beboerne den største elskværdighed og hjælpsomhed; af de mange, jeg på mine ensomme cykelture har spurgt

ud om vejretning og andre ting, fik jeg altid imødekommende svar og udmærkede oplysninger, ledsaget af et venligt smil, der altid virker særlig hjertevindende over for den, der kommer oppe fra „det gamle land“.

Jeg sidder en mild og stille aften efter solnedgang på mit lille hotelværelse med vinduet åbent og lampen tændt på mit bord. Hele Holbøl synes for længst at sove, uden for vinduet bevæger trætoppene i haven sig stille i den lune vind, og bladenes sagte susen er den eneste lyd, jeg hører. Da lyder på én gang en dyb brummen i luften uden for mit vindue, og ind ad dette styrer en flyvende, vidunderlig tingest, der tager sigte lige mod lampen, som den kredser omkring et par gange, mens bruset af dens motor stiger til panik. Én gang jager den forbi mit hoved i en faretruende kurve, så tager den atter retning mod lampen, og endelig rammer den kuplen med et klask, så maskineriet kommer i uorden og den falder tungt ned på bordtæppet.

Det er over fyrretyve år siden, jeg har haft en oldenborre i hånden, og kun én eneste har jeg set i den tid. Og nu ligger sådan en rad på ryggen foran mig og kavter med benene for at komme på ret køl igen. Jeg tager den op med den ærbødighed, hvormed man behandler relikvier fra sin barndom, og holder den foran mig i lampelyset. Hvor er den en strålende ting, sådan en fyr! Fuldkommen hensigtsmæssig i sin indretning som flyver og som skadedyr. Smuk og indtagende er han af ydre med de brune vinger og det sorte hoved med de store, røde følehornskøller, der bevæger sig hid og did, mens det brutale hoved med et udtryk som en olm tyr nikker ad mig, og de stærke ben sparker og graver i min hånd, så jeg næppe kan holde den. Jeg har husket denne fornemmelse i fingrene, siden jeg var en purk – den, og så følelsen af en perlehyacints lille faste blomsterklase, der skurrede, når jeg greb om den og klemte den, de hører til mine første og uforglemmeligste sanseindtryk. Både oldenborren og perlehyacinten hører foråret til, og intet kan som de mane mine første drengeårs forårsdage levende frem for mig.

Man troede en tid lang, at oldenborren var på vej til at uddø, offer for en smitsom sygdom formodentlig; men i år hører jeg den omtale som en landeplage nede omkring grænsen. Dagen efter så jeg endnu én, flyvende omkring en udsprungen pilekrone – det er nøjagtigt det samme antal storke, jeg har mødt i dette forår! Nu får vi se, hvem af dem der får forspringet.

Jeg slap bæstet ud ad vinduet, han skal ha' sin chance.

Det var diset og stille vejr, da jeg rejste nordpå til Åbenrå ad vejen gennem Kvers og Klipleve sogne, hvis forhen åbne bakkelandskaber nu er plettede af en mængde plantninger, mest af nåletræer. Længere mod nord går bakkerne med de ofte sandede marker over i mere frodige og dyrkede egne, dog

hist og her brudt af ren og skær hede. I disse sogne fører de østlige egnes bakkede moræneland og de vestlige hedeflader den mest forbitrede kamp med hinanden. Men midt i tummelen, hvor 60–70 meter høje bakker synes at danse i uovervindelig bersærkergang, møder øjet pludselig en lille, stille sø, hvor vejen blidelig synker ned og igennem et agrarisk paradys fører forbi den store „Søgård“ med dens hvide, takkede gavle. Det bliver kun et glimt, så kommer jeg atter en stund over åben hede med enkelte mægtige sandbjerge, hvor man færdes ad en dyb hulvej og kun ser grus og flint og lyng langs dens sider. Men endelig hvistes jeg op ad den sidste kam og skuer ud over lutter bølgende agre og grønne skove. Og dér ligger alt landet foran mig med helligdagsstemning og fred. Vid og skøn og blå bugter fjorden sig under mig, yderst med åbne banker langs sin bred, inderst kranset af bøgeskove på de høje, blidt rundende åse, hvorimellem fjordens kile fortsættes i en dyb og bred dal, grøn som Elysiums enge, hvor de salige danser. Og lige på grænsen af blåt og grønt ligger byen, dens ryg er vendt mod skovens bryn, om dens fod ruller de blinkende småbølger i stranden.

Sådan ser den ud, selve Danas have!

Åbenrå er ingenlunde nogen distanceblænder. Gå blot en sådan solfyldt majdag ind gennem den gamle del af byen, gennem Ramsherred og Slotsgade,

og du tror at befinde dig i en provinsby fra midten af det 18. århundrede. Se på alle de nysgerrige karnapper, der stikker hovederne frem foran hinanden og kigger på langs ned ad gaden. Men først og fremmest: list dig ind i en af de gamle baggårde, hvor hylden hælder ud over de frønnede plankeværker og småbygninger snubler over hinanden – et sted for katte og kanariefugle og Åbenrås berømte gamle skippere, et sted hvor Spitzweg kunne have hentet alle sine motiver. Gå ned til den mindste af byens havne, Nordhavnen, og se som jeg i dag en tremastet helsingborgskonnert laste træ med den nærc bøgeskov på den himmelhøje bakke som baggrund – den blåsorte tjære på det bredbovede skrog, masternes ravgule søjler og de nøgne fyrrebjælkers mængde, der skinner som atlask og guld; og bag alt dette fjordens vand og den majgrønne skov. Skønnere er der ikke ved bredden af Thurøbund – og *dette* er midt i en købstad!

Eller fortsæt din vandring ad Slotsgade ud til den gamle slotsvandmølle, der ligger som et stykke Wilhelm Müllersk romantik ved sin lille mumlende strøm.⁹ Og nær denne det pragtfuldt beliggende Brundlund Slot, oprindelig opført af dronning Margrethe, nu embedsmandsbolig, men med omgivelser så eventyrlige, som var det en Tornerose, der sov bag dets mure, og ikke en amtmand. Slottet med dets omgivelser danner klimaksen af hele egnens skønhed. Det skal ses sydfra over engene med deres græssende kvæg, disse engflader, der danner fjordens fortsættelse og er lige så jævne som dennes vandspejl. Et mere fint kultiveret dansk landskab findes ikke, frodighed og velplejethed præger det og de omgivende skove, bakkernes kraftige fald mod fjord og enge og de rige agre.

Ja – ja, her skulle man misunde den, som går selvanden i denne „wunderschöne Monat Mai“. *Chacun prend sa chacune* ... Rejs til Åbenrå! Men strengt taget, hvorfor medbringe nogen *chacune*? Aldrig på noget andet sted af så ringe udstrækning har jeg set så mange yndige piger som her. De er lyse eller lysblonde til hobe, og i dette dejlige solskin går de alle i fine, lette sommerdragter. Disse bararmede blondiner med den let solbrunede lød og de slanke legemer, den yndefulde gang, det rene, bedårende ungpigeblik, de er som åbenbaringer, forårets apoteose – *prima vera* mødt hundrede gange på gaden i Åbenrå!

Men jeg går min ensomme gang hen på et hotel og spiser en stegt flagermus. Jeg *forlanger* rødspætte, men får flagermus – på svensk läderlapp. Det er besynderligt, at det er så svært at få fisk her i landet uden for København. I restauranten er installeret et kassekontrolapparat, som drøner med kartovers brag hvert øjeblik. Hvilket spektakel altid på disse restauranter! Og så de bestandig højt talende tjeneres diskussioner med hinanden indbyrdes eller med hotellernes faste stok af mindre handelsfyrsters gesandter. En sådan sidder

just nu i lokalet og disker op med et utal af hotelhistorier for kun én tilhører, men råber som til en hundredtallig menneskemængde. Da tilhøreren omsider forsvinder, fortsættes foredraget med diskussion for to arbejdsløse tjenere. De samme historier fortælles på ny, og de handler om, hvilket optrækkeri man er genstand for på hotellerne, og hvilke genvordigheder man overhovedet er udsat for som rejsende. Han glemmer én historie: den om den anmasende person, der fylder lokalet med øredøvende råb og forhindrer stilfærdige folk i at fordøje deres avis og deres flagermus.

Fra Åbenrå skal man tage ud ad vejen langs fjordens sydside til *Varnæs*; men man bør helst gøre det på en høstdag, en augustdag med karsk vejr og sol over de åbne kornmarker, hvor negene står tæt med hver sin solglorie om toppen, over den blå fjord og skovens vindrørte kroner. Mellem kraftigt svungne banker med spredte trægrupper fører vejen, bestandig med udsigt over den brede fjord, helt ud til Varnæs Hoved, som er et såre pragtfuldt sted. Yderst står klinterne stejle, græsklædte eller med friske okkergule skred ned mod en strand, der er dækket af mægtige, nedrullede kampesten. Helt ude på hukket findes et skred, som stærkt minder om Stenkastkrogen på Romsø, men hvis kampestensblokke er langt mere kæmpemæssige. Oven for klinten et fuldkommen romantisk landskab med sæde- og kløvermarker og højstammede trægrupper, der kulminerer ved den yndige gård „Varnæs-vold“.⁸ Her er storslået og mildt på én gang, yndefuldt som et folkeeventyr er dette landskab – de røde køer, den grønne kløvermark, vejens slyng ned mod gården i den dybe dal mellem de skovklædte højder, fjorden derude med den hvidtskummende kyst. Det er vidunderlig dansk, dette østkystlandskab, dets sødme er som den friske honning – ikke puddersukker som i den indre Vejle Fjord. Mærkeligt er det, at mens *den* kan trække sommergæster til som fluer, synes disse steder ukendte.¹⁰

I Felsbæk ved fjordens sydside bor en storbonde, som jeg besøgte, Frees på Felsbækgård. En prægtig type, lille af vækst, tætbygget, med rødt hår og skæg, det sidste af vældig vækst, frisk hudfarve og blomstrende kinder, fintbygget ansigt med krum næse og blå øjne. Jeg beskriver ham så nøje, fordi dr. med. Harald Nielsen fra Åbenrå, som har fulgt mig herud, og som er indfødt på egnen, hævder, at Frees er den mest typiske sønderjyde, man kan finde. Da vi går den ellers i retssager usædvanlige vej, at vi forelægger indstævnte selv sagen til afgørelse, bemærker han med selvfølelse og stolthed, at han selv regner sig for at være den typiske nordslesviger – og det glæder mig derfor dobbelt, at jeg får lov til at tegne ham.

Han er en mand, som kan berette om sin „bedstefars bedstefar“, der har levet her på samme egn, og hvis slægt til den dag i dag med trofast dansk

sindelag har gået igennem alle omskiftelser. Han udtaler sit navn Friis, men bruger sin slægts gamle stavemåde og hævder, at forfædrene er indvandret hertil fra Friesland „ligesom alle Friis'er, ligegyldigt hvordan de staver navnet,“ siger han. Derfor nærer han heller ingen tvivl om, at vi oprindeligt er landsmænd.

Hans gård, som er på 100 tdr. land, er mønsterværdigt drevet, omtrent hver bid er under plov. Dens fortrinlige jorder strækker sig fra højderne i jævne, bløde fald ned mod fjorden på et af de skønneste steder ved denne.

Mens jeg sidder og tegner ham, kommer fra tid til anden et af hans børn og stikker hovedet ind ad det åbne vindue og følger begivenhederne. Syv har han i alt, eller som han selv siger: „En og et halvt dusin.“ De fire sønner, i alderen fra knøs til op om de tyve, er prægtige karlfolk at se til, sunde, djærve og smukke. Der er sørget godt for slægtens fremtid.

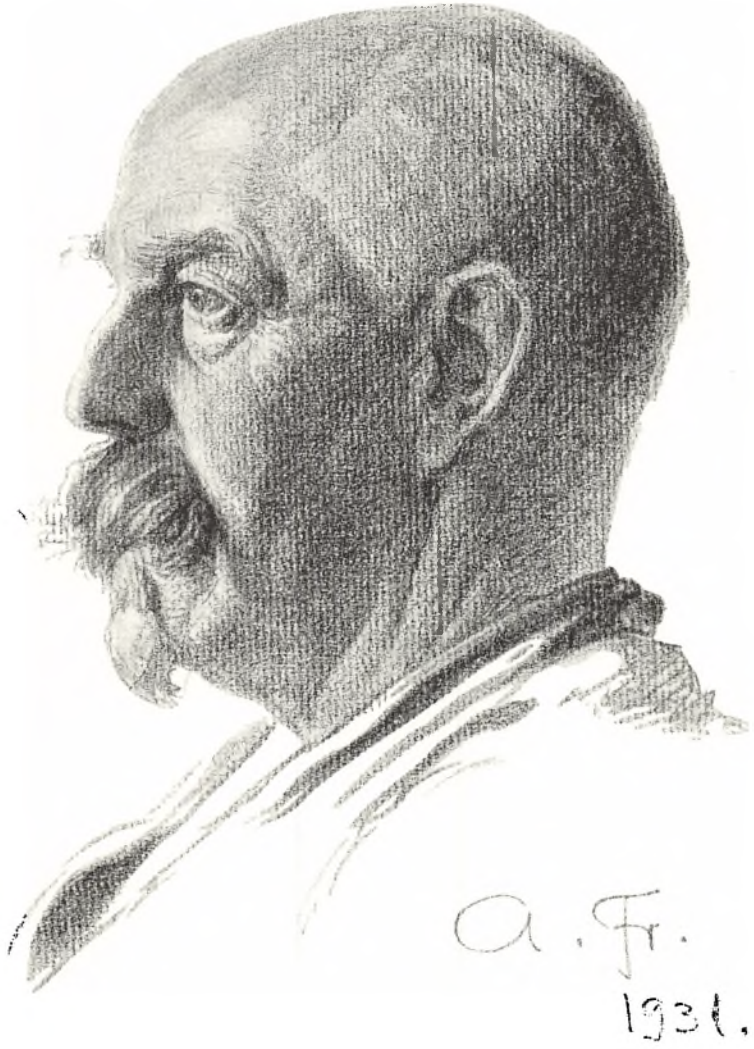
Jeg går derfra med et indtryk af harmoni og skønhed. Udenfor på markvejene kommer de store vogne, knagende under rugnegene og duvende som tunge skibe, ind med deres last mod lo og lade. Der gives da ikke noget smukkere arbejde end bondens, og ikke nogen lod som hans, den frieste mand i landet!

Sammen med dommer Chr. Andersen, i hvis hjem i Åbenrå jeg husvælede mig efter min ørkenvandring gennem al landsens hoteller, gjorde jeg udflugter til landskaberne vest for fjorden, mest ad den gamle „Hærvej“. Men da denne senere vil blive noget nærmere omtalt, skal jeg her blot kortelig resumere indtrykket af landskaberne fra disse ture, hvor man bestandig har deres to skarpe modsætninger for øje.

Eggen mellem Hovslund og Pothøj, hvorfra man ofte samtidig ser ud over det rige østland og de jævne, fattige hedeegne i vest, er højtliggende og umådelig kuperet og for det meste så sandet og stenet, at man skal lede længe for at finde elendigere jord. Hele denne strækning et stykke vesten for linjen mellem Genner Bugt og Åbenrå er overhovedet noget af det tristeste, jeg kender.¹⁰

Men når man bryder af fra Hærvejen ved Røde Kro og kører mod Åbenrå, bliver landskabet så stik modsat dette som vel muligt. Bakkerne bliver ganske vist endnu voldsommere, det er et helt bjerglandskab, man gennemfarer, med mægtige langstrakte banker og dybe kløfter, der åbner sig brat foran én. Men hvilke enge og marker, og hvilken skovrigdom! Dette er så sandelig en natur, som må kunne gøre den mest forhærdede brostensdyrker til lyriker.

Ikke mindst mærkelig er den første del af vejen fra byen mod Løgumkloster gennem det voldsomme bakkeparti langs den gamle fjordlavning. Op ad bjerg og ned i dal står de vældige bøge med sollys gennem de unge blade,

GARDEJER FREES PÅ FELSBÆKGÅRD

vekslende med store lysninger, hvor engbundens yppige flora er baggrund for det blanke kvæg. Men blot et par kilometer vest for byen er man atter oppe på højderyggens kam og ser ud over de gamle hedeflader, milevidt over egnene om Hærvejen mellem Øster Løgum og Røde Kro og Bolderslev – en uhyre modsætning til dette de østlige egenes Arkadien.

At Åbenråegnen endnu ikke er blevet opdaget af turisterne, er højst besynderligt. De går åbenbart aldrig på opdagelsesrejser, men vandrer ligesom processionsspinderens larver ad den slagne vej i hælene på hinanden, og kun en katastrofe kan bringe dem ud af det spor, som formanden har lavet. Deres vej går her forbi lige mod Sønderborg, hvor attraktionerne er Dybbølbjerg og Als. Åbenråegnen jager man „durch“ uden at se til højre eller venstre.

Jeg mindes en aften, da vi efter solnedgang gik op på bakkerne bag byen og stod tavse og så ud over denne, mens oldenborrerne brummede og flagermusene jagede i tasmørket, da lysene dybt nede under os tændtes i de skumringsfyldte gader ét for ét sammen med de første stjerner, da fjorden lå som et opalfarvet skjold under den violette jordskygge på østhimlen og „une immense bonté tomba du firmament“ – da bad jeg en stille bøn til den landflygtige Pan om at skærme stedet mod den turiststrøm, som jeg lige nu har givet et kraftigt vink om at standse en stund netop her.

Løjthalvøen eller Løjtland, det høje land mellem Åbenrå Fjord og Gerner Bugt, er også nok et besøg værd. Ganske vist tager Østslesvigs levende hegn overhånd netop her, så det næsten føles beklemmende at færdes ad halvøens veje, så frodigt gror tjørn og hassel, hyld og roser, syrener og brombærbuske langs deres sider. Kun fra de højeste bakkesving får synet fri bane over det dejlige land; man behøver blot at gå et par kilometer østpå fra hovedlandevejen og klatre op på det 92 meter høje Trindbjerg for at få et indtryk af dette landskab.

Fra Løjthalvøen kom i den store sejlskibsperiode en mængde af de søfarere, som lagde ud fra den gamle havnestad Åbenrå og var med til at kaste glans over dens navn. Allerede i slutningen af det 18. århundrede blev det skik, at enhver bondesøn herfra skulle fare til søs nogle år, og de fleste løjt-bønder havde været viden om, før de slog sig ned på fædrengården. De stolte gamle bøndergårde bar omtrent helt op til vor tid spor af deres ejermænds langfarter. I de anselige gårde havde på den tid hver stue sin hovedfarve, f. eks. kraprødt i „vinterstuen“, zinnober i „sommerstuen“ og ultramarin i „storstuen“ – døre, lofter og vægge med samme farve. Langs lofterne gik forgyldte lister, og på dørfyldingerne var broget malede buketter eller ornamentter. Men medens alt dette var en ældgammel lokal stil, blev indboet i disse bønderhjem under sejlskibsperioden ofte suppleret med de af søfolkene hjembragte sager. Japanske stråmætter dækkede alle gulve; lakar-

bejder fra Kina og Japan, elfenbensarbejder, ostindisk porcelæn prydede vægge og hylder, minder om husbondens færd på de fjerne have. Skibet, hvorpå en sådan Sindbad havde sejlet, sås ikke sjældent på et søstykke, der tjente til skærm for kaminen i husets fornemste stue.

Jeg ved ikke, om sådanne løjthjem endnu findes. De få, jeg har set, rummer kun moderne, ret tarveligt fabriksbohaver og er ligesom næsten alle andre bønderhjem i landet blottede for ethvert præg af ejendommelig kultur. Men blandt de gamle bøndergårde findes hernede endnu enkelte pragteksemplarer, som i hvert fald udvendig har bevaret præget af at være rejst af godtfolk i en god tid, således et par i Nørby, hvor jeg i den ene traf en næsten firsårig morlille, hvis stilfærdighed og gammeldags sirlighed virkede som et levn fra en svunden tid midt i de nymodens omgivelser i hjemmets stuer. Skønt hendes ansigt er højst ejendommeligt ved de alt for store træk i forhold til hovedet, især sådanne udenværker som ører og næse, rummer det en god del race, og hun behøvede kun et stort hovedklæde for at blive iøjnefaldende typisk for gode jyske bønderkvinder.¹¹

Et fremragende eksempel på en slesvigsk bondegård fra disse østlige egne fandt jeg i Sønderballe by tæt nord for Genner Bugt – en type, som mere og mere forsvinder. I Hoptrup findes endnu en enkelt, og i Marstrup et par stykker, men næppe så udprægede herskabsboliger som denne. Indkørselsporten, som fører gennem yderlængernes skråt afskårne sydvesthjørne, er med sin flade bue og murede hulkel af stor skønhed. Stuehuset, hvis østligste ende skimtes gennem portåbningen på billedet, er en pragtbygning i sin art.¹¹ Gårdspladsen mellem de anselige længer er af enorme dimensioner, det hele virker næsten herregårdsagtigt. Stuehuset er fra ca. 1800, yderlængerne noget ældre. Det første tæller ikke mindre end tolv fag imod gårdspladsen, skønt dets vestlige fjerdedel er helt uden vinduer og døre. Indvendig har det store, højloftede rum med hvidmalede bjælkelofter, men er i øvrigt stærkt moderniseret.

Gårdens ejer, hr. Boie Jørgensen, er af ydre lige så udpræget østslesvigsk som sin fornemme gård. Ligesom Frees på Felsbækgård hører han til de typiske sønderjyske bønderkikkelser, disse ret små, men harmonisk byggede folk med et godt, nordiskpræget hoved.

„Ja,“ siger han, mens han viser mig rundt i de store stuer, „det er såre smukt og godt alt sammen; men desværre – disse boliger for gamle dages storbønder egner sig absolut ikke for landmændene nu til dags med deres beskedne for ikke at sige tarvelige kår.“ Er det ikke nøjagtigt de samme klager, vi længe har hørt fra landets herregårde? Og den samme skæbne vil ramme dem begge. Ligesom godserne vil snart en mængde af de gamle storbøndergårde forsvinde for udstykningen rundt om i landet.

Jeg så i den samme by endnu et par meget gamle gårde, murstensbygninger ligesom den ovenfor omtalte, men mindre og ret forfaldne. Det er mærkeligt, at bindingsværk ikke har været mere anvendt i disse skovrige egne således som nordligere langs østkysten. Disse gamle gårde, som er hundrede år eller derover, er alle af rødbrændt tegl.

Hele turen fra Nørby langs *Genner Bugts* vest- og nordbred ud til Sønderballe Hoved går gennem et landskab af fremragende skønhed, det er en udpræget Lille Bælts-natur med al dens ynde og frodighed, hvor bøgeskovens grupper løfter deres kupler over de bugnende agre, som falder blødt ned mod fjordens vande – et festligt syn, så udpræget østjysk, så frodigt dansk. Ved Sønderballe Hoved står bøgene ligesom ved Skelde Skov på Broagerland helt ud til de yderste, stejle lerklinter, kun brudt af kornmarker eller kløverfelter med græssende kvæg. Kort før jeg besøgte stedet, havde her ligesom ved Skelde Skov uhyre regnskyl hærgnet egnen, og i de lerede klinter har vandstrømmene afstedkommet mægtige skred, så store træer er fulgt med helt ned til havstokken, har redet på lermasserne og nu står og gror videre dybt dernede med toppenes farver som grøn ild mod det mørkeblå fjordvand.

Lunere, yndefuldere former kysten sig ind mod *Sliv Vandmølle*, hvor en fuldkommen stilhed råder omkring den gamle, vældige mølledam, indrammet af bakker med prægtige trægrupper. Kalve, røde som teglsten, ligger og daser i varmen på grønsværen langs vejen, hvis træer hælder deres vindsu-sende kroner ud over engen og dammen. Udsigten herfra og fra den højt-løbende vej mellem bakkerne ud over fjorden mod Løjtland og dens kirkeby er betagende smuk.¹²

Når man færdes på disse fredelige steder, er det besynderligt at tænke på, at et vilddyr som ulven har huseret i disse tæt bebyggede egne så nær op til

a. Fr. 26/15 30.

vor tid, at der endnu går frasagn om den mellem beboerne. Det er atter det øde landskabs nærhed, som her har gjort sig gældende. Disse vilddyr, som først blev helt udryddet i Jyllands hedeegne i begyndelsen af det 19. århundrede, må lige til det sidste have haft tilhold i Genners vestlige nabolag, hvor de øde, vidtstrakte heder og moser af og til kunne sende sådanne forsultne fourageurer herind til kreaturerne på de fede græsgange.

Vest for Genner ud mod Øster Løgum har der på den nordre side af vejen været en hulning i jorden, som kaldtes „Jinges grav“. Det er en gammel ulvegrav, over hvilken der i sin tid var anbragt en vippe, på hvis yderste ende et stykke kød blev anbragt som mading. En fattig kvinde ved navn Jinge gik en aften ud for at ville tage kødet, men faldt ned i kulen. Beretteren, som har fortalt Evald Tang Kristensen derom, huskede ikke mere, om der var kommet folk til, som trak hende op, eller om hun døde dernede. Hyrdedrengene fra egnen brugte tidligere den gamle ulvegrav som læ; men nu er den jævnet, et hus er bygget på stedet, og en have dækker graven.

Jes Markorsen i Genner har fortalt følgende: På vor toftbanke ned mod vor nabos gård stod en kalv i tøj, og man lod den stå ude om natten, da ingen troede, der var nogen fare for den så nær ved husene. Men en morgen, da folkene kom op, havde ulvene taget livet af kalven og ædt noget af den. – Sønden for byen bed vilddyrene en nat en kvie og var derfra strejffet nordpå til Krapold, hvor de samme nat ihjelbed et andet ungkreatur.

Der er vel få, som aner, at ulven har været på færde i Jylland indtil for kun godt og vel hundrede år siden. Jeg vil senere komme til at omtale dette nærmere. De to nærværende beretninger er desværre ikke tidsfæstede, således som en mængde andre; men der er intet i vejen for, at de kan stamme fra slutningen af det 18. århundrede. Beretninger om ulves forekomst og deres plagerier i vestligere egne i Sønderjylland og midtjyske hedeegne findes i mængde helt op til denne tid.

Gennerboerne skal have været knippelstærke folk, og i deres hyppige stridigheder med løjtboerne var det ofte en eller anden gammel Stærkodder, som klarede ærterne med et dommedagstog. Således hændte det engang, da bønderne begge steder fra var på hovkørsel med korn fra Hellevad Mølle til Åbenrå skibsbro, at løjtboerne var kommet først til broen med deres vogne. Den gamle Per Lassen fra Genner rejste sig da på kuskædet og råbte: „Af vejen, I Løjt drenge, for nu kommer de Genner drenge!“ Da løjtboerne ikke hummede sig for så lidt, kørte Per Lassen hen på siden af deres vogne, der bestandig befandt sig mellem ham og skibet, og råbte ud til kaptajnen, om han var parat til at modtage hans sække. „Javel – er *du* parat?“ råbte kaptajnen. Da stod Per Lassen op i vognen, tog en sæk i sin næve, svang den i luften og kastede den over løjtvognene og over på dækket, hvor den brast,

så kornene spredtes til alle sider. „Holdt,“ råbte skipperen, „kør væk, I løjtin-ger, de gennerboer kommer æfor!“

Ikke mindre berømmelig er striden på Løjt Made blevet, hvor den gamle bonde Nis Kromand fra Genner var nede og slå græs med sine folk, samtidig med at de Løjt karle brugte leerne på åens modsatte bred. Efter at parterne i nogen tid havde ærtet hinanden, sprang løjtboerne over åen og gik på med næverne. Men en gennerbo greb den første, der kom over, og smed ham et langt stykke hen ad marken ned mod åen. Så siger den gamle Nis Kromand: „Nu da du har vist mig det, så kan a sågu' og gjør det!“ Og så greb gamlingen en anden løjtbo og hev ham lige så langt væk. Ved dette gruelige syn flyede resten af fjenderne over på deres egne enemærker.

En gammel aftægtsmand, der hed Niels Juel og boede i Genner by, havde en åringsplag, der havde slået sig løs og løb rundt ude på toften. En ung knægt skulle hjælpe den gamle med at fange den. De lister sig ind på den gale plag, og så siger Niels Juel til den: „Kund du nu være lidt rolig, lav a kund få fat i æ bager ben, så kund a wal hold dæ!“ Og med et snuptag greb gamlingen fat i bagbenet og holdt plagen som i en skruestik, mens drengen kom hen og lagde bidslet på den.

Udsigten fra det nære *Knivsbjerg* kan være så vid, den vil – de små fine hemmeligheder i landskabet får man intet begreb om fra dets top, hvor man befinder sig omtrent som i en flyvemaskine, så bratte er bjergets sider, og terrænets bevægelser svinder ind til intet heroppe fra. Men storslået og imponerende er dette vidsyn både mod nord, øst og syd. Genner Bugt ligger som en lille bitte ting dernede ved foden, et lille kunstigt vandspejl mellem de store skove. De vidt og bredt bølgende bakkedrag, ja selv åsene langs den nære fjord synes jævne og lave.

Men mod vest, knap en kilometer fra bjergets top, hæver sig en nøgen bakkekam med stridt, lavt græs og tæt lyng; kun adskilt fra bjergets bøgeskove ved en bred slugt står den brat som en jættemur for øjet. Det er vestlandets barske forpost mod de østlige yndigheder, karlfolket, som står der og viser horn mod det vege og kvindagtige. Her fra disse dale kunne Herakles være flygtet med sin kølle, bort fra Omfale – ud i ørkenen til dens utryghed og lokkende eventyr.

En mærkeligere udsigt over østjysk fjordlandskab findes ikke på Sønderjyllands kyst. Skade, at den forfærdelige granplantage og den grupvæk-kende restaurationsbygning danner en så uhyggelig forgrund for udsigten, og at man til overflod har fået det bombastiske granitmonument, denne præjsiske sejrsgestus på flere tusinde tons vægt, der tynger hele landskabet som en fornærmelse.

Ret ofte har jeg undret mig over, at tyskerne, dette udpræget musikalske – musikglade – folk, ofte kan virke så uharmoniske, når de kommer i fremmede omgivelser, *uden for deres lands grænse*, og hvor naivt de kan stille deres selvtillid til skue.

Midt under verdenskrigen var en fin og højtbegavet tysk kunstkender til stede i et københavnsk selskab, hvor samtalen faldt på tyskernes isolerede stilling over for så at sige hele den øvrige verden. Og i et pludseligt udbrud stillede den fremmede da det spørgsmål: Hvorfor synes tyskerne overalt at være så ilde lidt? Man svarede ham oprigtigt, at dette var en misforståelse og en overdrivelse, men at det formodentlig var deres mangel på evne eller lyst til at indstille sig, at afstemme sig efter omgivelserne, at „stikke fingeren i jorden og lugte, hvor man er“ – altså dog en brist i deres musikalske følelse – der stillede dem i et skævt lys, og at man derfor med urette tiltroede dem en vis mangel på elskværdighed. Dette sidste ord greb den fremmede straks med største ivrighed. Hans svar faldt prompte og rummede disse mærkelige ord: „Liebenswürdigkeit! – Aber wissen Sie, nach dem Kriege wird bei uns die Liebenswürdigkeit viel mehr rationel betrieben werden!“

Nu skal vel ikke hele nationen hæfte for denne ene replik. Men alligevel – man forsøger at tænke sig denne udtalelse komme fra en *englænders* mund!

Når jeg står på Knivsbjerg, må jeg uvilkårligt tænke på et udsigtspunkt på *ørne* – Vejrhøj i Nordvestsjælland. Det sidstnævnte er langt mægtigere, vildere – friskere, så at sige mere jysk! Dette landskab om Knivsbjerg er og bliver højstemt romantik. Sandelig, Jylland ofrer mange favre ord på øbo-pigen! Se blot de dybe dalstrøg heromkring, hvor man ligefrem går og bliver borte i sentimentalitet, som f. eks. ved Runde Mølle, der ligger gemt i sin frydefulde skovdal med „... Nattergale og de andre Fugle smaa, som tale,“ med den brusende møllebæk ved de store damme, der nu driver turbiner, hvor før vandmøllernes hjul drejede de knagende aksler.

Går man her dag efter dag, da kommer engang det øjeblik, da man strækker armene i vejret og råber på luft, da man snører sin randsel og flygter vesterud, bort fra skovene og de banede veje med de levende hegn, fra roser og yndelige blomster – ud over vandskellet til det barske, åbne land med lyngskjolder og sandmarker og moser.

Ved den gamle vej

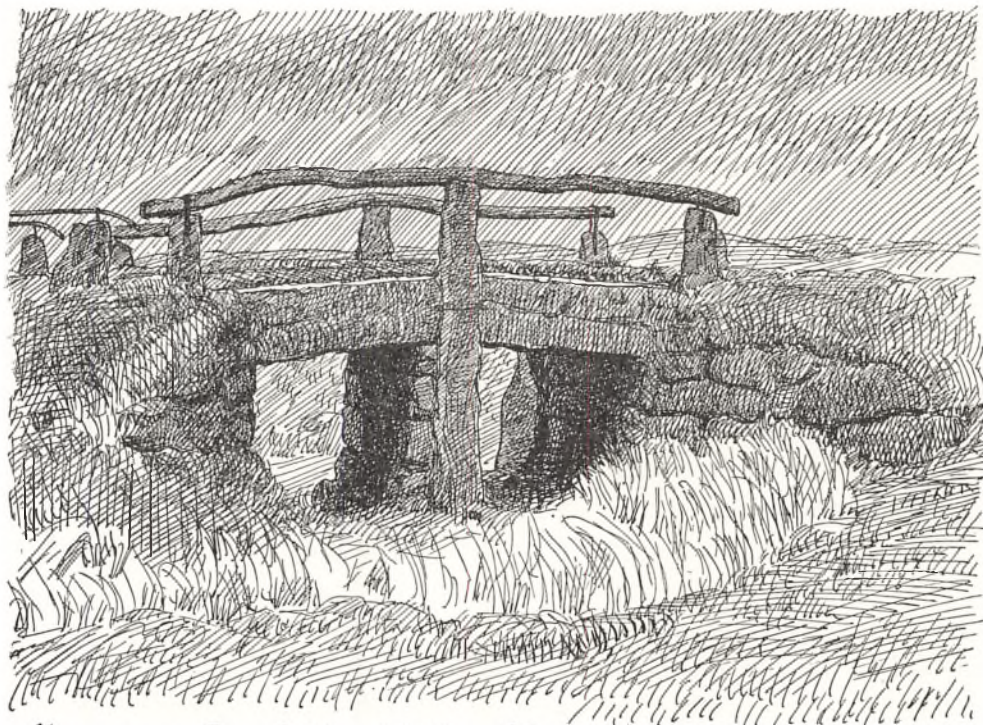
Således gik det til, at jeg en skønne dag fandt mig liggende ved siden af den gamle vej, som fører over *Immervad Bro* et par kilometer syd for Vedsted nær Haderslev. Det er den gamle Studevej, sønderjydernes Oksevej, før den benævntes således, i hundreder af år kaldet Gammel Viborgvej, Adelsvejen eller Kongevejen – oldtidens og middelalderens *Hærvej*. Mod nord og syd peger den her fra mit sted med sin skæve finger, bred og tilforladelig og sikker i sin sag, mod de samme fjerne mål, som den har gjort i tusinder af år.

Det er Danmarks ældste vej, og hvad har den ikke set! Den synger for mig en dyster og mærkelig vise, mens jeg ligger og lytter i læet af den underlige stenbro over det udtørrede åleje. – Her har et helt folk vandret fra sin første barndom, det er slægternes spor fra det første gry i vor historie, ja endnu længere tilbage, thi fra oldtidens mørke er vore forfædre bogstaveligt vandret ud i lyset ad dette brede spor, som de lagde ad det store vandskel, og som de først fandt efter famlen og søgen, men lagde så fast, at det kendes endnu. Ad dette sprang deres kampglade skarer ud og satte verden i skræk.

De lagde deres gravhøje langs dets sider og deres digevolde til værn mod fjender tværs over dets bane. Ad de gamle, brede spor drog i freds- og ufredstider sejrherter og besejrede, forfølgere og flygtninge, kampivrige og kampmættede, til forsvar eller angreb. Vejen har raslet af våben, dundret af vogne, dunstet af svedigt læder og jern, af mennesker og dyr. Støv fra dens skarer stod som lange, gule skyer over dens sommerlige hede, dens våde spor trampedes dybe under efterårets tunge regnhimmel. Som en skiftende strøm i flod og ebbe bankede Jyllands puls her i århundreder. Intet andet i landet kunne fortælle som denne gamle vej, intet har oplevet så meget som den. Alle slægter har den kendt fra kimbrernes tid til de sidste stude-drifters dage, fra hærgende horder af hærmænd til fromme pilgrimsskarer, fra konger og deres pragtfulde følge til taternes lovløse slæng – stoltelig og forvovne drog de ad dens slagne bane eller sank i den sidste søvn ved dens side.

Den gamle bro har gungret under studedrifternes skarer og givet genlyd af holstenskræmmernes tunge støvler, når de drog ind med deres varer eller vendte hjem med fyldte pengekister eller klingrende støvleskafter – mens stimanden lurede på de fede bidder i moser og heder eller forkrøblede krat langs vejens sider.

Oldtidshøje og runestene fulgte dens spor gennem landet. Den havde været landets *grande route*, intet andet strøg havde set et sådant opbud af

Tømmervad Bro 8. Maj 1931. Sj

kraft, alle måtte den vej, på godt eller ondt. Som en hovednerve langs Jyllands ryggrad førte den fra Viborg, hvor de gamle landsting holdtes, og som fra gammel tid var sæde for landets hjerne, ned over Jelling til Urnehoved – det andet hovedtingsted i Jylland – og videre ad højderyggen gennem landet over Flensborg og Hedeby helt til Slesvig, ja endnu langt videre, ud over den ældgamle grænse, gennem Dannevirke, den sydligste og største af vore folkevolde, for at forene sig med oldtidens net af handelsveje ned gennem Europa – mens den undervejs sendte sine forgreninger ud til siderne til de andre, ædlere dele i landets krop. Omhyggeligt undgik den vandløb og sumpe, bevægede sig målbevidst og fintmærkende nøjagtigt ad vandskellet, hvorfra strømmene går mod øst og vest. Så prøvende og forsigtigt har den lusket sig frem, så sikkert og klogt er dens bane lagt, at den kun et eneste uundgåeligt sted passerer et større vandløb, Skodborg Å.

I århundredernes løb forandredes landskabet omkring den og skiftede karakter. Tykke, uigennemtrængelige skove fra landets urtid faldt for øksen, sandflugten dækkede deres sted eller hvirvlede ind over frugtbare strækninger, der forvandlede til øde egne, dækkede af lyng og pors. Endnu for et par menneskealdre siden førte vejen milevidt gennem sådanne strækninger, da studedrifterne var de sidste karavaner, som drog ad denne ørkenvej, der bestandig i modsætning til de nye veje vedblev at være god og blød for de

ømfindtlige klove. Nu forsvinder årligt lyngen mere og mere for ploven, sumpen for dræningen, og plantage efter plantage skyder op omkring vejens sider. Store stykker af den er helt forsvundet, på lange stræk dækkes den af den moderne chaussé. Men hist og her trækker den endnu sine dybe, gamle furer, der peger mod mål, som ingen mere kender. Især finder man disse spor inde på resterne af de gamle heder, brede som de engang var, eller smalle og indknebnede af de voksende, dyrkede markstrækninger.

Den, som har set den på dens ensomme gang over den mørke hede, gribes ved dette syn, og han vil gang på gang vende tilbage for at drømme ved dens side.

Ofte har jeg krydset den på min vej gennem Jylland, og stykke for stykke har jeg fulgt den i hele dens længde. Jeg vil i det følgende af og til komme til at beskæftige mig med den; men med det samme vil jeg kortelig redegøre for, hvor *jeg* har fundet den bedst og endnu i nogen samklang med landskabet omkring den; thi måske vil også andre søge den og ikke nøjes med at følge den på prent. Men forinden man gør dette, vil jeg råde enhver til at læse Hugo Matthiessens fremragende bog om dens historie.

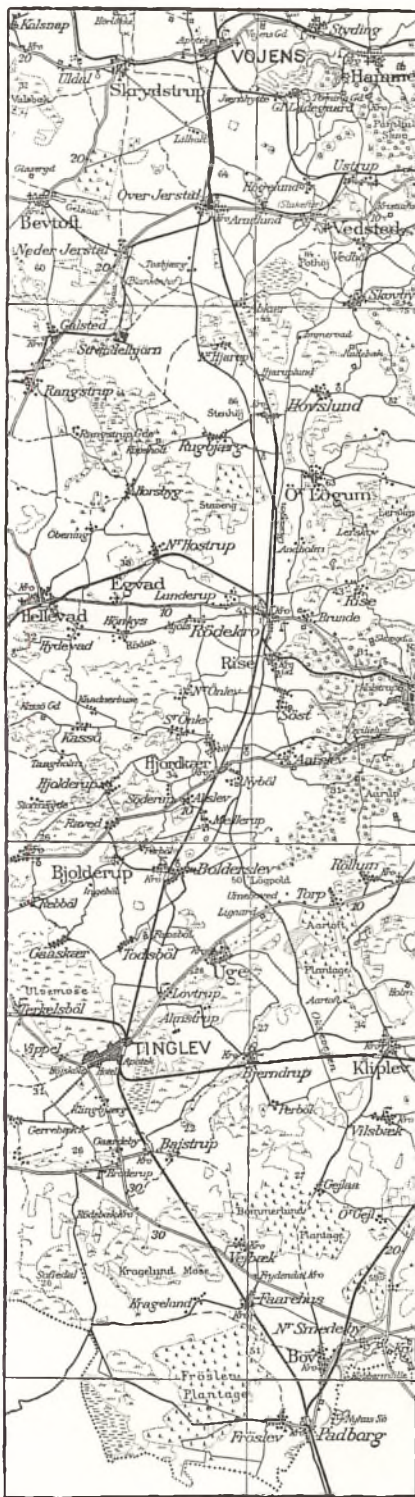
Fra Viborg og det første stykke mod syd dækkes den nu næsten helt af den moderne Viborg-Vejle landevej. Ved Katballe bryder den dog af fra chausseen og går vesten for denne ned til Lysgård. Ved Over-Frederiksmose syd for Torning deler den sig i to arme, hvoraf en østlig går over Kragelund til Funder, svinger herfra mod sydvest og støder til hovedvejen på ny nord for Hjöllund efter at have passeret Christianshede. Dens vestlige arm mellem de to nævnte steder dækkes helt af chausseen. Fra Hundshoved bryder den af fra hovedvejen og bugter sig nu på sin egen gang mod syd helt til Skodborg syd for den forrige grænse. Her falder den atter sammen med den moderne vej, denne gang Haderslev-chausseen, som dækker den i dens sydøstlige retning over Jels og Oksenvad til Magstrup. Men fra dette sted river den sig helt løs og fortsætter uanfægtet lige til grænsen syd for Bov, hele tiden vest for chausseen Haderslev-Flensborg.

De mindst forstyrrede dele af den fandt jeg hist og her på strækningen mellem Hundshoved og Skodborg samt mellem Magstrup og den nuværende sydgrænse. Jeg angiver de hovedpunkter, den på disse to strækninger bevæger sig over:

I. *Hundshoved, Øster Nykirke, Kollemorten*, østen om *Givskud* til *Harresø Kro*, her deler den sig, hvor den krydser chausseen. En østlig gren følger denne til *Jelling*, medens en vestlig går direkte til et sted nord for *Nørup*, hvor den på ny forener sig med den østlige. Det sidste stykke mellem *Vejknude* og *Skodborg* går den på en strækning af ca. to kilometer østen for chausseen parallelt med denne.

II. Fra omtrent en kilometer syd for *Magstrup*, hvor den forlader chausseen, går den mod syd-sydvest over *Vojens* og *Arnitlund* til *Abkær Mose*, herfra vesten om *Pothøj* til *Immervad*, over *Hovslund* og vesten om *Øster Løgum* til *Røde Kro* og *Nybøl*. Mellem *Nybøl* og *Povlskro* deler den sig i en vestlig og en østlig arm, den første går lidt vesten om *Urnehoved*, den anden over *Bolderslev* og *Uge*. Fra *Povlskro* går den over *Gejlå*, *Bommerlund* og *Bov* og videre over grænsen til *Flensborg*. Højest forskelligt har tiderne faret frem imod vejen på dens forskellige steder. Bedst i Sønderjylland er den fra *Padborg* til nord for *Vojens*, hvor den enkelte steder er fredet, og hvor den især er mærkelig i sin virkning sammen med landskabet på strækningen mellem *Øster Løgum* og *Hovslund*, et af de steder, hvor den dog landskabeligt set ikke kan tåle sammenligning med visse steder i Midtjylland, f. eks. over *Randbøl Hede*.

Et par mil sønden for *Immervad Bro* når landskabet dog et enkelt sted en storlået og ejendommelig skønhed, det er på højdedraget ved *Urnehoved* omtrent øst for *Bolderslev*. Højderne er set udefra ikke imponerende, men så meget mere forbavser den vide udsigt herfra til alle sider, mod vest til *Tønderfladerne* med byens kirkespir, mod nord til bakkedragene ved *Hovslund*; sydpå følger blikket den bugtede *Hærvej* ned mod grænsen. Vi befinder os på det sted, som endnu af almuen kaldes „*Hvornhøj Stenvase*“, en brolagt del af *Hærvejen*. Stedet har blød lerbund, og brolægningen findes i tre svære lag oven på hinanden, idet man to gange har lagt et nyt dække oven på

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

det gamle, når dette er sunket. Flere steder over vasen er den fortrinlige brolægning endnu synlig, den dannes af flade, rundagtige stenfliser på 9–12 tommers diameter, overordentlig smukt sammenlagte.

Ikke alene er udsigten herfra herlig og vid, men stedet er historisk meget berømt. Her på *Urnehoved Ting* samledes folket fra arilds tid, når vigtige sager skulle drøftes og besluttes. I nærheden på højdedraget lå „Løgpold“, en fra terrænet højt fremspringende, isoleret knude, som for ikke længe siden er sløjfet og forvandlet til pløjemark – sikkert engang det gamle tingsteds hovedsamlingsplads, skønt dette måske i tidernes løb har skiftet.

Her var det, Erik Emune blev dræbt efter længe at have huseret med mord og drab og halshugning på frænder og fjender rundt om i riget. Han kom til tinget på Urnehoved i 1137 og mødte sin grimmige skæbne i den jyske herremand Plov, der rendte sit spyd igennem ham. Plov gik fri og frank fra tinget og levede siden som en anset mand i Jylland. Jyderne har af og til slået øbokonger ihjel, når de blev for anmassende. Det er om denne begivenhed, verset handler:

„Paa Urnehoved, Jyllands Ting,
Da jeg blandt Folket stod i Ring,
Mig vog hin Plov den sorte . . .“

Det var også herfra, herredsfogeden Niels Nis Hendriksen fra Hajstrupgård ved Bylderup måtte flygte, da han på bøndernes ting 1523 talte Frederik I's sag over for forsamlingen, som holdt med Christian II. Hans kappe sad fuld af pile som et pindsvin af pigge, da han på sin hest nåede uden for forfølgernes rækkehold.

Allerede 1134 var Harald Kesja, som senere myrdedes af Erik Emune, blevet hyldet på Urnehoved Ting, og 1170 kåredes Knud VI her af sønderjyderne. Lige til vore dage har gården Urnehoved på højdedragets sydrand bevaret det gamle historiske navn. Her på højderne støder „Gammel Ribevej“, allerede fra ældre middelalder hovedfærdselsåren mellem Ribe og Slesvig, til Hærvejen ude fra nordvest.

Syd og vest for stedet er landskabet så vidt blikket rækker fuldkommen fladt. Det må have været et ganske vildt og øde hede- og mosestrøg i gammel tid, ensomt og uhyggeligt. Jorderne synes den dag i dag magre og fattige, et trøstesløst syn; kun ved gårde og huse findes enkelte løvtræer. En lille overraskende oase findes ved den gamle bro over *Gejlå*, hvor det strenge land samler sig til et lille yndefuldt smil, der møder den rejsende i et glimt, når han drager forbi. Alle de udstrakte, ensformige nåletræsplantager, som breder sig til alle sider, øger kun det flade landskabs triste præg og gør det endnu mere kummerligt, end det har været forhen. En kilometer øst for ste-

det ligger Bolderslev Skov, som endnu rummer et vindhærget egekrat, det sidste levn af de store skove, som engang har dækket egnen til denne side.

Især på strækningen mellem Hovslund og Øster Løgum finder man levn af de ofte anselige diger, som har strakt sig langs vejens sider og nøje viser den bredde, som den i tidens løb har nået. Hvorledes disse milelange stendiger, der oftest er dækkede af jord, og som formodentlig har fulgt vejen på størstedelen af dens forløb i al fald gennem beboede egne, er blevet til og med hvilket formål, er der kun én forklaring på, nemlig at lodsejerne langs vejens sider efterhånden har opført dem for at værne deres marker mod stuedrifterne. Spor dannedes ved spor i tidens løb; thi når vejen var opblødt af regnskyl og blevet et ufremkommeligt ælte, var det en simpel sag for oksedriverne at lade dyrene danne et nyt spor ved siden af det nedtrampede morads. Der ved har vejen fået sin på enkelte steder fantastiske bredde på op imod 30 til 40 meter.

Også ved andre vejspor, som tydeligvis skriver sig helt fra oldtiden, er udvidelser sket af samme årsag: når et vognspor blev for dybt, dannede man et nyt parallelt med det gamle. Men digerne langs denne gamle hovedfærdselsåre skriver sig fra stuedrifternes tid; *Hærvejen har ikke kendt dem*. De følger den kun, hvor den i tidens løb er blevet Oksevej.

Man studser gang på gang over disse digers størrelse; hvilket slid at slæbe de vældige sten sammen og stable dem op! Fra sogn til sogn kan man ofte følge dem, de har sikkert dannet sammenhængende rækker på miles længde gennem de beboede egne. Selv hvor de er nedpløjede, kan man ofte have et tydeligt indtryk af vejbredden, idet der ikke sjældent er en lille forhøjning i jordsmonnet tilbage, der viser deres plads med svage rester af de gamle vejspor, der nu er overgroede af græs eller lyng.

Højest mærkelige er de såkaldte lejesteder eller lejrsteder, halvcirkelformede udvidelser af inddigningerne, der oprindelig har været at finde med dagsmarchs mellemrum, især vist på steder, hvor ingen kroer fandtes, og som var bestemt til hvilepladser for kvæget om natten. Et sådant særlig velbevaret findes vest for Øster Løgum på et fredet vejstykke, der fører gennem et landskab, som skønt stærkt opdyrket endnu har bevaret meget af sin åbne, hedeagtige karakter.

For det meste er vejen istandsat i nyere tid; men selv hvor dette ikke er tilfældet, kan man så godt som overalt befærde den selv med moderne køretøjer. Endogså hvor den er mest moderniseret, viser den, at det er en anselig bane, man har haft at råde over – det er den bredeste amtsvej, jeg nogen sinde har set. Men ofte følges den selv på sådanne steder endnu over lange strækninger af digerne langt inde på marken, der viser, hvilken plads færdselen i gamle tider har krævet.

Hærvejen ved Hovslund 8 Maj 1931 H. J.

På *Jernhøt Mark*, omtrent midtvejs mellem Vojensgård og Lilholt, ligger et mærkeligt lille stykke hede, en plet på måske højst 3–4 tdr. land. Det findes et stykke ud til siden for Hærvejen, men må have været knyttet til denne trafikåre, for det er gennemfuret af dybe, ældgamle vejspor, som alle peger mod de to nævnte punkter i retningen SV–NØ. Vejen synes da på dette sted at have delt sig i to omtrent parallelt løbende spor. Denne lille stump lyngheede er et af de forunderligste steder, jeg har mødt. Som en ren og urørt prøve på vejen og landskabet, måske helt fra hedenold, ligger den her. Ensomt og trængt fra alle sider af dyrkede marker er den endnu ikke ramt af ploven, uskændet gennem hundreder af år. Denne plet bør fredes, inden det bliver for sent!

Et speciale for de gamle sønderjyske veje er de pragtfulde stenbroer, af hvilke godt et dusin endnu er bevarede. Ved Hærvejen finder vi således broerne ved Gejlå nord for Bommerlund, ved Povlskro nordvest for Klipleve, over Uge Bæk ved Uge på den vestlige arm af vejen mellem Povlskro og Nybøl og endelig ved Immervad.

Ved *Gejlå* har man endnu både resterne af det gamle stensatte vadested og den senere bro lige op ad hinanden. Det berømte vadested, hvis åløb indrammes af frodige, grønne enge med pilebuske ludende ud over vandet og i yndige grupper over engene, er en aldeles vidunderlig plet, mærkeligt vir-

kende i de sørgmodige, fattige omgivelser. Broen er dobbelt ligesom Immervadbroen, men i modsætning til denne med *buer*. Den er ikke ældre end fra 1770, men er mærkelig ved sit tunge, robuste præg. Det ejendommeligste er dog selve vadestedet, som er omhyggeligt stensat og fører tæt langs broens side tværs over den lille friske å, hvor kreaturerne har kunnet svale de tørstende struber efter marchen over den lange, tørre hedestrækning¹² – mens driverne læskede sig i kroen, der i modsætning til den nærliggende Bommerlund Kro endnu eksisterer, men ligger stiltfærdig og glemte og drømmer om studedrifternes gyldne tid.

Følger man vejen fra Gejlå mod nord, passerer man ved en vidtstrakt slette syd for Urnehoved, omtrent hvor vejen deler sig, den smukke bro ved *Povlskro*, som med sin enkelte rundbue spænder over den smalle Bjerndrup Mølleå. Den skal være opført omkring 1750.¹³

Tæt herved, hvor den vestlige arm af vejen passerer *Uge Bæk*, har vi en tredje bro, som i sin bygning minder om Immervadbroen, men den har ikke dennes morsomme, høje midtersøjle og er overhovedet ikke så anselig i sin arkitektur.

Endelig broen ved *Immervad*, vel nok den berømteste af dem alle. Det var her, de danske led nederlag mod Claus Limbeck i 1422, da den danske, adelige bannerfører Hogenskild opførte sig så svigagtigt, at hans slægt, de senere Huitfeldter, efter denne begivenhed skiftede navn. Det er hertil, der i adelige slægtsbøger hentydes i det bekendte vers:

Ved Immervad
Der fik de Danske et Fandens Bad.
Ved Hogenskilds Nid
Alt Folket laa bleg og hvid.

Åløbet er nu på et lille stykke ledet norden om stedet; men både broen, som er opført 1787, og det tørre åleje under den er fredede. De overordentlig smukt tilhuggede sten når flere steder en længde på henimod fire meter. Stedet ligger i grænsen mellem Haderslev og Åbenrå amter, og de to lange, lodrette stenpiller, som bærer årstallet 1787 og står ved broens ydersider midt i det gamle åløb, viser skellet.¹³

Den berømte Immervad Kro er forsvundet sammen med en stor del andre af den mængde bedesteder, som betegnede oksedrifternes vej gennem landet.

Et par andre, smukke stenbroer skal nævnes her, skønt de ikke knytter sig til Hærvejen. Ved landevejen Flensborg-Løgumkloster fører en sådan over *Terkelsbøl Å* 5–6 kilometer syd for Bredevad. Den har en enkelt bue som broen ved Povlskro, men er i modsætning til denne spidsbuet. Den er overordentlig smal og nu sat ud af funktion, fordi vejen skal flyttes, men det er

under overvejelse at frede den. En anden, som er velkendt under navn af *Kobroen*, fører over Rebbøl Å tæt sønden for Bredevad. Dens enkelte rundbue har den usædvanlige spændvidde af fire meter. Ligesom den fornævnte er den ude af funktion og vejen flyttet til siden.

Det er kun de færreste af disse mange broer, hvis alder man kender med sikkerhed; men ingen af dem er formodentlig mere end et par hundrede år gamle, og kan man regne med de få indhuggede årstal, er enkelte endda noget yngre. De knytter sig naturligvis til gamle vadesteder, som de har afløst. Af sådanne talte Hærvejen som før nævnt yderst få, da den ved at bevæge sig ad vandskellet så vidt muligt undgik åløb og sumpe.

Jeg glemmer sent den overraskelse og harme, der greb mig, da jeg en dag opsøgte en af disse gamle smukke broer og fandt den ødelagt og nedbrudt. Stenene lå henslængt i en dyngede ved vejsiden, og en ny cementbro indtog dens plads. En anden lignende bro ved et nu forladt vejstykke i nærheden er overgivet til kommunen med ret til at rasere den. Disse bygningsværker står vel altså nu for fald, idet kun de to ved Gejlå og Immervad er fredede. De burde fredes hver og én! Der er en stemning og højtid over dem omtrent som over vore gamle landsbykirker, og de har ofte oplevet langt mere brogede ting. Hele færdslen fra de vide egne i nord og syd har været trængt sammen mellem deres snævre sider, de bar deres byrder med fatning gennem århundreder – nu slås de til skærver.

En af de mange *runestene*, som har prydet Hærvejens sider, har stået ikke langt sønden for Immervad Bro på Hovslund Bymark. Den bar som inskription mandsnavnet Hairulf og var Nordslesvigs eneste tilbageværende runesten. I 1854 blev den udtaget af et stendige, hvori den oprindeligt fandtes, og flyttedes til en plæne i nærheden, hvor den blev fredet. Men den blev i 1864 slæbt bort af præjserne og ført til prins Friedrich Carls jagtslot Dreilinden ved Berlin, hvor den findes endnu. I stedet har vi fået f. eks. monumentet på Knivsbjerg – nu kan vi jo frede *det!*

En fremragende vejviser og ledsager på mine ture gennem Sønderjylland havde jeg i museumsdirektør Lund fra Haderslev, en mand, som har et enestående kendskab til disse landsdeles historie og topografi og bl. a. har gjort deres gamle veje til genstand for et indgående studium.

På Almstrup Mark sydvest for Uge i Tinglev sogn førte han mig ud til en besynderlig rest af en af de gamle digespærringer eller folkevolde, som også findes over Hærvejen og her er forlænget ud i en dyb, vandfyldt mosestrækning med pælerækker af mægtige egestammer. Spærringen har her haft til opgave at dække en af de gamle folkeveje, som fra hovedstrøget har ført mod vest. Volden er kendt under navnet *Olgerdiget*; almuen på stedet kalder

den „Olmersvolden“ (oldmodersvolden), et navn, der ofte bruges i folkesproget som fællesbetegnelse for disse værn. Worsaae så den i 1840 og anslog den til at være 1000 alen lang.

Pælene sidder synlige i grunden nær mosen og over vandspejlet i to rækker med ca. to meters mellemrum. De fortsætter et stykke over det nu delvis udtørrede moseterræn og danner over dette forbindelsen med det af sumpen afbrudte dige, som kommer ca. 200 meter fra nordøst ned til mosens rand og fortsætter på dennes modsatte side helt til den nu udtørrede Tinglev Sø, hvorfra det atter fører videre mod sydvest. Dets længde har da været betydeligt større, end af Worsaae antaget.¹⁴

Diger af denne art er velkendte i flere af Jyllands egne. De mest bekendte er Ramme Dige sydvest for Lemvig, Kong Knaps Dige i Torning sogn og Dandiget i Asfærg sogn ved Randers. De er rejst i samme hensigt som det berømteste af dem alle, Godfreds Dannevirke, Vestervold og Østervold, nemlig som værn mod fjender, som en *vejspærring* over et farbart terræn af forholdsvis ringe bredde mellem vide, uvejsomme strækninger. De er i Danmark et udelukkende jysk fænomen, men kendes både i Nordtyskland, Frankrig og især i England, og tidspunktet for deres opførelse må sandsynligvis for de flestes vedkommende være de urolige tider i senere oldtid og tidlig middelalder. Værnene er dannet ved, at man har gravet en dyb grøft på tværs af vejretningen, hvorfra det opkastede materiale er brugt til den parallelt løbende digevold. Sandsynligheden taler for, at forsvarerne har stået på volden, så angriberne har måttet passere graven foran denne, hvad der naturligvis gav forsvarerne store fordele. Medens de forsvarsværker af denne art, som lå ved de store hovedveje, ofte har måttet spille en fremtrædende rolle i større krigeriske begivenheder, måske gennem masser af år i de store ufredstider, er de mindre virker, der afspærrer ringere områder som dette, vistnok nærmest at betragte som beslægtede med middelalderens bondeborge, som f. eks. Klejstrupvold eller Sjørringvold, hvortil egnens befolkning har kunnet trække sig tilbage, når en fjende nærmede sig.

Men kun et par mil norden for dette sted findes ved selve Hærvejen resterne af et anseligt værn, som uden tvivl har haft den største betydning ved

den plads, hvorpå det findes, og ved sit storslåede anlæg. Det er volden, som fra Hærvejen syd for Øster Løgum strækker sig over Andholm til Lerskov. Fra vejen har den retning mod ØSØ. Nær vejen er diget på et stykke delvis dækket af en nåletræsplantning, og en markvej er for få år siden af en bonde i nærheden anlagt på bunden af graven. Men endnu er graven og især volden meget anselige. Et par hundrede meter fra vejen forløber volden ud i den store Andholm Mose, hvor gamle palisaderækker i tidernes løb er gravet op og viser værnets retning. Og på den anden side af mosen, til hvor resterne af den tidligere landsby Lerskov ligger, fortsætter digevolden i samme retning som før.

I sine endnu utrykte bidrag til Sønderjyllands historie og topografi er museumsdirektør Lund gennem sine undersøgelser af stedet og dets historie kommet til den overbevisning, at der i de gamle beretninger om det berømte folkeslag på Lyrskov Hede er sandsynlighed for, at Lyrskov er en fejlskrivning for *Lerskov*, og at det store venderslag i virkeligheden er udkæmpet her. En mængde forskellige ting synes at tale for denne antagelse. Thi her på stedet, den gamle *Lerskov Hede*, findes ikke alene denne anselige folkevold ved det gamle hærstrøg, hvad der i høj grad sandsynliggør, at stedet har været valplads, men tillige lever sagnet om venderslaget endnu en mængde steder her på egnen, hvor det hårdnakket har holdt sig til den dag i dag. I modsætning hertil har Lyrskov-egnen ikke blot intet værn fra den tid, men der findes heller ikke ringeste tradition på stedet i form af sagn om nogen kamp af den art.

Adam af Bremen, der kan have sin viden fra selve Svend Estridsson, Magnus den Godes samtidige, skriver ganske vist, at Magnus kom fra Norge og sejlede op ad Slien for at møde venderne, der kom nordfra efter et plyndringstogt i Jylland. Men dette forhindrer jo ikke, at han først kan have truffet dem ved Lerskov. I modsætning til Adam af Bremen hævder sagaerne, at Magnus' hær ilede dag og nat ned gennem Jylland for at nå først til volden. Venderne, som stod ved Ribe, har hastet mod samme sted, og deres march er sandsynligvis foregået ad den senere såkaldte Potvej, den gamle Ribe-Flensborgvej, som netop udmunder her på stedet ved Hærvejen. Det lykkedes Magnus at komme først, og hans hær har stået parat syd for spærringen og har modtaget vendernes anfald nordfra – fra den side, hvor graven findes.

Efter sagaerne blev venderne kastet tilbage til Skodborg Å. Det lyder usandsynligt med denne umådelige vejstrækning, især regnet fra Lyrskov ved Slesvig. Også Skodborg kan være en fejlskrivning; et navn som dette var ikke alene landskendt, men berømt over hele Norden, fordi det var et af de bemærkelsesværdigste steder ved hele Hærvejen, og det falder derfor nemt en fremmed skribent i pennen. Det er nemlig ikke udelukket, at den er for-

vekslet med den ret ukendte *Skovby Å*, hvis løb kun går en milsvej norden om folkevolden ved Lerskov.

Stedet ser godt nok ud. Det rummer en god portion uhygge – og man har ikke svært ved at forestille sig heden dækket med venderkroppe og se kampen bølge langs volden ned mod den mose, hvor palisaderækker endnu stikker dybt i grunden, og hvor viber og hættemåger skriger over de mørke vande. – Spærringen fortsættes vest for mosen et par kilometer og står i forbindelse med moserne og sumpene syd for Rugbjerg. Hertil støder den store Løgumflade, hvor åen og engene har dannet naturlig spærring, og denne fortsættes i den dybe Genner Hole, som når helt ud til Genner Bugt. Det er på hele denne strækning altså kun de få, højereliggende dele af morænen, man har behovet at spærre kunstigt.

Måske virker de sagn og navne mest overbevisende, som folket har knyttet til stedet her. For det første handler en del forskellige sagn om en stor folkekamp, som skal have fundet sted ved volden. En version af disse siger ganske vist, at det er en Kong Valdemar, som her engang har ført danskerne til sejr over rigets fjender. Men en gammel mand fra egnen kaldte i en samtale med museumsdirektør Lund dette dige „æ Vendervold“, en anden gamling kaldte den Bivolden, og begge hævdede, at det var dens ældgamle navne. Netop den sidste benævnelse knytter sig på mærkelig vis til beretningen om slaget, der fortæller, at de danske straks, da venderne anfaldt, indledte kampen med at kaste bistader med deres levende indhold ned over dem fra volden, hvorved der opstod voldsom forvirring mellem angriberne.

Intet tilsvarende sagn eller betegnende stednavn lever blandt befolkningen omkring Lyrskov ved Slesvig. Denne egn er fuldstændig blank for minder, hvad der til sammenligning dog virker ganske besynderligt.

Men beviser disse sagn nu noget som helst? Er det overhovedet muligt, at en mundtlig tradition kan holde sig på et sted så længe som fra 1043 til vore dage?

Som svar på det sidste skal jeg henvise til en artikel i „Mittheilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein“ VIII. hæfte (Kiel 1895), hvori der gøres rede for et højfund ved Slesvig og samtidig meddeles et sagn, som knytter sig til højen. Den omtalte oldtidsgravhøj ligger ved krydset Slesvig-Flensborg jernbanelinje og Slesvig-Husum landevej nær ved Hærvejen, ved værtshuset „Deckerkrug“, omtrent en mil vest for Slesvig. Sagnet, som knytter sig til højen, og som bl. a. er udførligt berettet af Müllendorff, lever endnu mellem egnens beboere og lyder i korthed således:

Der var en dronning ved navn Swarte-Margret, som her med sine krigere mødte en fjendtlig fyrste til slag. Men da hærene allerede stod over for hinanden, overtalte hun modstanderen til at lade sagen afgøre ved tvekamp

imellem dem, for at så mange folk ikke skulle lide døden. Fyrsten og dronningen trak deres sværd og kæmpede med hinanden. Efter en stunds forløb bad dronningen om et øjeblik våbenhvile under påskud af, at den hagerem, som holdt hendes hjelm, var sprunget op. Hun bad modstanderen om at stikke sit væрге i jorden, for at hun kunne være tryk for ham imens. Fyrsten adlød; men i samme øjeblik, som hans sværd stod med spidsen i jorden, drev kvind-folket til ham, så hans hoved for et eneste hug rullede hen ad marken. Den overvundnes lig blev begravet i højen, som indtil vore dage af egnens befolkning kaldes „Dronningens høj“.

Så kommer efterspillet. I begyndelsen af 90'erne i forrige århundrede blev højen åbnet og undersøgt af tyske arkæologer, og der er gjort detaljeret rede for højfundet i artiklen i ovennævnte tidsskrift. Det viste sig, at graven var urørt gennem tiderne, fuldstændig intakt. Den indeholdt to skeletter, hvoraf det ene af *en mand, hvis hovedskal lå nede ved hans fødder*. På hans bryst fandtes et smukt forarbejdet spydblade af flint, der sammen med flere omstændigheder ved graven viste, at denne stammede fra den yngre stenalder; en sælsom bekræftelse af et sagn, som ganske vist er stærkt ændret og har fået tilføjelser i tidernes løb, men som gennem årtusinder har gemt det minde i sig, at graven indeholder liget af en halshugget kriger.

Sammenlignet med dette er sagnet fra Lerskov jo forholdsvis ungt, har kun ni hundrede år på bagen.

De døde bliver ved at komme igen på sær vis, de gamles grave er bestandig vor sikreste forbindelse med deres tid og med dem selv. Skade, at overtroen, som afløste folkets gamle religiøse tro og længe var gravenes eneste værn, er forsvundet et par menneskealdre for tidligt! Alting koster noget, også det at få en moderniseret bondebefolkning. Og hvad er der at gøre andet end at betale gildet? For man kan jo ikke give sig til at indføre spøgelsesfrygt som skolefag og bede staten om at sende en veluddannet hær af nationale lygte-mænd ud over landet for at besætte de udsatte punkter. Og anden udvej til at få stumperne reddet er der jo tilsyneladende ikke.

Et mærkeligt eksempel på overtroen som fredsvogter har jeg fra en præstegård på Sjælland; det er fortalt mig af arkitekt Helge Bojsen Møller, hvis fader F. D. Møller var præst i Marvede ved Næstved 1874–1888. I en lo i præstegården, som var meget befærdet, stod en gammel pæl nedrammet i gulvet og ragede ca. en halv alen op over dette. Den var bestandig meget i vejen for færdslen og for arbejdet, men den havde stået dér, så længe noget menneske kunne huske, og ingen havde nogen sinde rørt den endsige villet flytte den, fordi et sagn knyttede sig til den; dette, som havde forskellige versioner, lød i sin ejendommeligste skikkelse således:

En præst på stedet havde den sære vane hyppigt at gå op i kirken ved nattetide. Da han på disse udflugter altid passerede gennem den omtalte lo for at skyde genvej, aftalte præstekonen, som var misfornøjet med disse evindelige nattevandringer, med karlen på gården, at denne skulle stille sig på lur i loen og agere spøgelse for at skræmme manden.

En nat, da præsten som sædvanlig ville liste op i kirken, stod pludselig et langt, hvidt gespenst med oprakte arme foran ham på logulvet. Præsten standsede og råbte: „Er du en ånd eller af kød og blod? Svar for dig!“ Men karlen forholdt sig tavs i sin truende stilling, og præsten, som troede, at det var et spøgelse, gav sig fluks til at mane ham ned i jorden. Og det stykke arbejde var præsten meget forfaren i; før karlen vel fik besindet sig, var han allerede sunket gennem logulvet til over knæene. Og da det stadig skred den vej med ham, blev han til sidst så forfærdet, at han begyndte at råbe op og gå til bekendelse: „Å husbond, husbond! Det er jo bare mig!“

„Ja-ah,“ sagde præsten, „det er godt nok, men nu er det for sent. Jeg er nødt til at blive ved, som jeg er begyndt. Nu må du *helt* ned!“ Og han fór frem med sine kunster, til karlen forsvandt i jorden. Siden rammede han en pæl igennem hans krop dér, hvor han lå, for at han ikke skulle gå igen.

Så hændte det omkring 1880, da fortælleren var 5–6 år gammel, at man blev nødt til at nedrive den ældgamle ladebygning for at bygge den større, og herved blev grunden udgravet og pælen endelig rykket op. På stedet, hvor den stod, fandt man tæt under gulvet et krumbøjet skelet, halvt siddende og halvt liggende. Det viste sig, at pælen var gået igennem kroppen mellem den nederste del af brystkassen og bækkenet.

Præstens drenge kørte skelettet op på kirkegården i deres legetøjsvogn, og her blev det gravet ned.

Hvad skjuler sig bag dette sagn? Er det et ægteskabsdrama, der begynder med en karl som præstekonens galan og ender med et mord? Man kan kun have vage formodninger derom. Men hvad end grunden kan have været til noget så mærkeligt, at et lig er blevet gravet ned i en præstegårdslo og en pæl rammet igennem det, så må det være meget længe siden. Graven kan have været der i hundreder af år, og loen bygget om mange gange – måske er den først opført *over stedet* længe efter begivenheden.

Imens har overtroen bestandig kredset om den mystiske pæl og skærmet denne og graven.

Omkring Haderslev

Fra Haderslevs nærmeste omegn, hvis yndigheder kappes med Åbenrålandskabet, foretog jeg sammen med museumsdirektør Lund flere ture vestpå, når sindet og øjet trængte til afveksling fra de idylliske indtryk, som stedet fyldte det med.¹⁶

En eftermiddag sent i maj kørte vi over Styding til Sommersted. Den første strækning vest for Haderslev er det sædvanlige frodige bakkeland, stærkt kuperet og med skove og levende hegn. Vi passerede Tyrashul – ikke Tyrishul som på kortet – en mærkelig skarp dalsænkning, en gammel afsmeltningssø, som har rummet en biflod til Haderslevfjordens fortsættelse. Det er ikke rigtigt, når det påstås, at landskabet allerede heromkring har en mørk grundtone; her er frodigt og veldyrket. Det er først, når man vest for Styding svinger mod nord ad vejen til Sommersted, at man kommer ind over mere fattige strækninger, hvor spredte hedestykker begynder at præge landskabet med deres tungsindige stemning. Her bliver landet mere jævnt, men man er bestandig højt oppe, et plateau med vidunderlige udsigter mod vest over heder med blånende fjerntoner. Vi ser tre-fire mil til den side. I sydvest løfter Nustrup-højlandet sin mørke ryg over de jævne flader.

Over Mølby, Oksenvad og Jels kører vi ad den makadamiserede Hærvej; men herfra bryder vi brat af mod syd ad en elendig og øde hedevej. Vort mål er *Stursbøl Hegn*, en ca. 500 tdr. land stor nåletræsplantage, anlagt på den tarveligste hedebund, et af de mærkeligste eksempler på, hvilke spekulationer forst-uvæsnet hernede har indladt sig på. Plantagen breder sig hen over femogfyrretyve oldtidsgravhøje, som må have dannet et usædvanligt pragtfuldt skue, da de lå frit på heden. Nu er de totalt begravede under fyr og gran – „men ellers uforstyrrede“, som hr. Lund bemærker.

Jeg har næppe set nogen hedeplantning, hvis vækster kan prale af flere sygdomme end denne. I dette nåletræs-lazaret måtte forstmændene kunne gøre studier over, hvad de *ikke* skal indlade sig på. Særlig kommer dette naturligvis frem i plantagens vestside, i sammenligning med hvilken den berømte Troldeskov i Tisvilde Hegn kan gå hjem og lægge sig. Men denne syge skov, hvor hvert andet træ er på gravens rand, rummer en besynderlig stemning, som den aldrig havde nået, hvis den forstligt var lykkedes.

Magen til hærgede træer har jeg aldrig set, den elendige jordbund har støttet blæsten i dens anfald, havgus og nattefrost er faldet an hver til sin tid for at nå så storslåede resultater. Granstammer er splittede i fire-fem dele nær ved jorden og rejser sig som kæmpemæssige kandelabre op over den

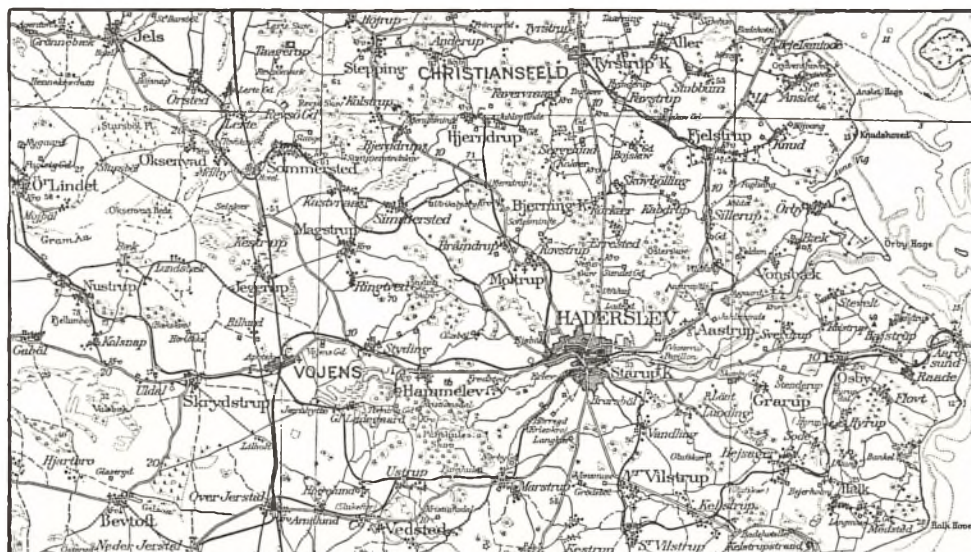
nålebestrøede, døde skovbund.¹⁴ Fyrrestammer slynger sig i vridninger som i dødskrampe, eller de vælter som blege, gigantiske benrade fra skyggen ud i lyset. Det er som Laokoon-dramaets sidste akt, hvor han er udslettet med sine sønner og kun de edderspændte slanger er tilbage, stivnede i det sidste kvælergreb. Hvilken makaber pragt! Aldrig har jeg set noget mærkeligere billede på den overmægtige naturs kamp mod denne form for „kultur“ og disse fremmedartede gevæksters totale nederlag. Fra de døde eller døende stammer hænger „skæglav“, alenlangt som hår på døde trolde, ned fra gren til gren.¹⁵

Hvilken dyb mystik i denne eventyrskov, hvor sviende lys og sort skygge skifter. Mængder af fugle holder til herinde, hvor en underskov af småbuske trives mellem lyngen. En ugle tuder dybt inde; en flok fuglekonger hvisler som græshopper – lyden kommer alle vegne og intetsteds fra, et ubestemmeligt sted. Gulspurven spidser sit lille sure ansigt i udkanten af hegnet og pipper sin enkle vise. Bogfinker musicerer oppe og nede, og musvitten „slider sin tid“ i en fyrretop. En solsort fløjter, og langt borte fra lyder en ringdues dybe kurren.

Det er kun af hensyn til de udslekkede oldtidshøje, at denne plantage burde rykkes op med rode; thi den står som et mageløst monument over tåbeligheden og magtesløsheden.¹⁵

Mellem Magstrup og Jels er vi passeret hen over den nordlige del af Nu-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

strup-højlandet, en af de store bakkeøer, som rejser sig over „den mellem-slesvigske slette“. Og stående vest for Stursbøl Hegn ser vi ud over en vid, lyngdækt hedestrækning, som går over i dyrkede jorder og mod vest begrænses af de firs meter høje bakkedrag nord for Gram. Det er et mørkt og vildt landskab, Hærvejen her i ældre tid har bevæget sig igennem, man sporer dette trods megen opdyrkning. Enkelte kæmpehøje eller rester af sådanne sætter endnu deres præg på stedet. En levende, dyb farvetone ligger over lyngheden og dens høje op mod den sene eftermiddagssol og mod de fjerne, høje banker.

Vi vender tilbage over Jels, kører i den svindende aftensol mod syd ad Hærvejen til *Over-Jerstal Mark*, hvor der findes et oldtidsminde af usædvanlig stemning og skønhed, tre svære gravhøje tæt op ad hinanden. Den ene høj er desværre stærkt forstyrret, og de to andre har åbne og udgravede dyssekamre; men de er nu endelig alle blevet fredet. Gravkamrene er jættestuer med ret lang, stensat indgang. Marken omkring dem er omgivet af et højt og svært hegn af løvtræer, der som en lund danner en afsluttende ramme omkring stedet. Kamrene er fortrinligt bevarede, og den lille fredlyste plet omkring dem inden for hegnet er så skøn, som den kan være. Man er helt alene med gravene her – det er bedre end udsigt til noget, der skæmmer dem, hvad ellers næsten altid er tilfældet, enten roemarker eller cementlader med bølgeblik. Her er ganske verdensfjernt og stille, det er Böcklins „Heiliger Hain“ – men udpræget nordisk! De sorte huller, som fører ned til kamrene, åbner deres mørke gab ned til gravboens sted, man synes at stå ved nedgangen til Hel. Det er et sted, som er mere højtidstfyldt end nogen kirke. Desværre

unddrager det sig enhver billedmæssig gengivelse, motivet er til alle sider og ganske nær. Man skal *stå* der, midt i det, for at føle dets stemning – således som vi stod der i det kommende tusmørke og den fuldstændig tavse aften.

Ved siden af mig i græsset opdagede jeg pludselig en lille uanselig plante, bleggrøn og næsten usynlig mod den fine grønsvær. Det var en lille bitte bregneart, et par tommer høj og meget sjælden, som her har fundet sig et fredeligt sted at gro på. Den har et godt navn, det passer til stedet og dets stemning – „månerude“ hedder den.

Sådan én plukker man ikke, mine herrer samlere! Gravboen træder uden om den, når han spøger.

Videre kørte vi i den tiltagende skumring over mod *Vester-Immervad*. Her ligger et vadested, som har forbindelse med vejspor, der er så gamle, at de har været forældede, da Hærvejen dannedes, og ikke er kommet med i dette hovedstrøg. Selv ikke oksedrifterne har nogen sinde hittet dem. Tæt op ad stedet ligger en gruppe rundhøje, af hvilke to nu kun spores ved rester af diger, som er gået igennem dem og har sparet en smal strimmel af dem. Selve vadestedet i forbindelse med vejen og højrækken er overordentlig instruktivt. Store sten er lagt i lavningen, for at man, især på den kolde og våde årstid, har kunnet slippe tørskoet over åen. De er udgravede på åløbets nordside, og stedet her er fredet. På den søndre side findes de endnu under jordsmonnet.

„Immervad“ er et godt ord – i al fald ligger stenene her endnu efter måske et par tusind års forløb.

Er man efter alt dette endnu ikke mæt af oldtidsminder – er det ikke nok, at vejen i den sidste times tid har været fulgt af rækker af prægtige rundhøje, og vil man endnu mere, da skal man tage vejen herfra ad *Vedsted* til. Her findes ved „Holmhus“ liggende samlet tre langdysser og en runddysse, der sammen med en mægtig rundhøj, som rummer en jættestue, danner en gruppe af de pragtfuldeste gravminder, som findes i Sønderjylland. Den ene af langdysserne hører med sine 125 meters længde til de største i hele landet, den er omgivet af 80 store randsten og har haft ikke mindre end fem gravkamre på række. En fjerde langdysse på stedet er ødelagt og nedpløjet, medens den store rundhøjs jættestue, som også har været angrebet, i nyere tid er restaureret. Mens de fleste af langdyssernes anelige randsten endnu er på plads, er deres gravkamre for længst totalt ødelagt, idet en driftig stenhugger for 60–70 år siden har opgravet deres sten, kløvet og solgt dem. De ligger nu som fortovsfliser i Haderslev! Kun de dybe huller viser endnu deres plads.

Eggen her omkring er overhovedet meget rig på anelige oldtidsminder og må have været et betydningsfuldt sted i stenalder og bronzealder. Rundt om i horisonten hæver landet sig i åse med kæmpehøje på deres kam, hvorover de gamles veje endnu mange steder viser deres spor. Slægtled efter slægtled har

Langdyssene ved Vilsted 10 Maj 1931. 82

vandret forbi de stolte gravsteder. Hvordan har her set ud, da disse høje byggedes langs de gamle veje, der førte gennem dybe skove og over åbne højder, forbi moradser og moser og uvejsomme strækninger, hvor vilddyr huserede? Ja – hvad ville man ikke give for blot et øjeblik at kunne forestille sig dette!

Solen er for længst sunket, og den stille tusmørketime er inde. Ingen vind rører bladene på de små piletræer, som rejser sig på den sydlige langdysses rand, de står, som var de malede med sort mod den klare himmelfarve. Lavt i vest er luften endnu rosa og gylden. En fin, hvidlig tåge løfter sig fra enene og den nære, vandfyldte mose. Den sidste lærke hænger endnu under den mørknende aftenhimmel og triller sin solfaldsvise.

Men rundt om mig stiger langsomt fra alle sider gennem den dybe stilhed en *anden* lyd, uafbrudt, en surrende tone som fra dybe, kobberspundne strenge. Stigende og faldende, men bestandig er tonen der. Hele forårsnattens sjæl og mystik er i denne lyd, som jeg hører igen for første gang efter mere end fyrretyve års forløb. En forsvunden musik, som er kommet igen – det er oldenborrernes summen.

Duggen er begyndt at falde; vore piber er gået ud, det mørkner mere og mere. Lærken er for længe siden blevet tavs, og oldenborrernes brummen er den eneste lyd, der høres over de gamle grave. Det er som selve evighedens toner, der svæver over stedet.

Vi kører hjemad mod byen. Lige neden for den store højde med dysserne kommer vi forbi et stort, langstrakt mosevand, åbent som en sø. En skarp ås med to kæmpehøje spejler sig i det stille vand, som har himlens kolde farve dybt i sig. Sorte står højene mod luften og sorte mod himmelspejlet i vandets blanke stålskjold. En enlig stjerne tændes. Bilen spinder roligt og tilfreds som en stor kat og glider sagte ind mod den nære landsby. Dens gule øjne skinner og belyser piletræernes stammer og fine løv langs vejens sider. Oldenborrernes voksende hær flyver fra hegn til hegn, de lyser som ildfluer i lyskeglerne og rammer med smæld som projektiler bilens forrude og knuses; men nye hære kommer bestandig frem mellem pilenes kroner.

Og arm i arm under det forårsgrønne løv vandrer smilende de sønderjyske piger.

Haderslev Fjord, den snævre og trangeste af alle Østjyllands indskæringer, bugter sig som et flodløb på sin to miles vej fra Ørby Hage ind til byen og fortsætter bag denne i den noget bredere Haderslev Dam endnu en lille mil ind i landet. Skønt denne del af den i tidens løb er forvandlet til en ferskvandssø, som har afløb ud i fjorden ved Haderslev Vandmølle, er det næsten den del af indskæringen, som har mest præg af fjordnatur. Stærkest kommer dette frem i det herlige landskab langs Dammens sydlige bred.

Sammen med to i Haderslev bosatte tyske videnskabsmænd foretog jeg en fodtur langs sydsiden af Dammen gennem Pamhule Skov og tilbage langs dens nordside.

Så snart man er sluppet uden for byens grænse, er hele sydkysten fri for bebyggelse. Fra de vide lysninger mellem grupper af småskove langs den højtliggende kyst er der udsigt over vandet til nordkystens åse med deres kraftigt svungne linjer og grupper af krat eller højstammede skove. Også terrænet, hvorpå vi bevæger os, er umådelig bølget og for det meste med brat faldende skrænter ned mod engene og vandet bag disse. Overalt krydses bakker og dale af levende hegn, men i dette bevægede terræn er udsigten så godt som aldrig spærret.¹⁷

Ude i Dammen ligger to småøer, et par græsholme, af hvilke den østligste har en stor hættemågekoloni og en mindre koloni af ternere, vistnok *Stérna hirúndo*. Medens Dammen ejes af staten, tilhører de to øer gården Fuglsang. – Lyden fra mågeøen med dens tusinder af skrigende fugle ligger bestandig som et klingende *vibrato* i luften, en jævnt faldende og stigende tone, som på denne lange afstand klinger med en vedholdende, udpræget a-lyd – kamertonen for Haderslev og omegn.

Mellem herlig bevoksning af skove og smålunde, men mest over højt-svungne bakkekamme, hvis skønhed når sin kulmination i landskabet omkring

Rikkens Kilde, nærmer vi os Pamhule Skov ved Dammens vestlige ende. Store, pragtfulde kodrivere lyser som gule lygter ud fra skovbrynene, hvor forårets sidste anemoner endnu holder til. Ud over de åbne bakkehæld ned mod engene, hvor de blankeste og rødeste køer i verden står i kløver til maven, gror bellis i tusindvis mellem myriader af smørblomster – hvidt og gult slængt mellem hinanden i så tætte klynger, som havde man kærnet hele Mælkevejen og spildt den ned på marken.

Gøgen kukker, og søen er blå. Skader, krager og alliker jager deres egne skygger over de sollyse marker og skråler op om foråret. Ringduer kurrer, en flok irisker trækker over fra hegn til hegn i deres hoppende flugt. Inde i en lille lund ved et blinkende bækleje synger munk og gulbug og bogfinke, akkompagneret af solsortens og droskens dybe alttoner. Ved en hulvej, som fører derigennem, gror brombærris tæt langs siderne sammen med vedbend og mangeløv, og den hvide stenbræk glimter på sine sarte stængler op fra bunden.

Så når vi ind i den dybe *Pamhule Skov*. Et mere uvejsomt strøg end dette, når man bevæger sig nær søbredden, er vanskeligt at tænke sig. Til trods for søndagen og det herlige vejr møder vi på dette skønne sted heller ikke et eneste menneske. Sump og tørt bakkeland veksler kraftigere og brattere, jo mere vi nærmer os Dammens ende. Vi strider os bakke op og ned, bliver dyngvåde om benene, alt imens fuglesangen om os stiger og blomsterfloret tiltager i rigdom.

Just som vi efter den anstrengende march op ad en stejl kløft står og hviler os ved foden af en mægtig bøgestamme, hører vi et skarpt og gjaldende fugleskrig, og da jeg løfter hovedet, ser jeg en musvåge, som lander i bøgens top. Den får straks efter øje på os og letter igen. Men næppe er den borte, før jeg hører et dybt og langtrukket skrål deroppe fra, og denne gang er det en ravn, som i hastig flugt trækker lavt over bøgetoppene nordpå ud over Dammen.

Ravnen ser jeg ikke sjældent i Sønderjylland, medens den er næsten helt forsvundet i den øvrige del af landet. En nordjysk talemåde siger, at der er kun to ravne i hvert sogn, nemlig præsten og degnen. Og da denne spøgefuldhed er af gammel dato, viser den, at raven længe har været en sjældenhed i landet. Sønderjyllands tilbagevenden betød i øvrigt, at ikke alene en mængde fuglearter, der i det øvrige Danmark er yderst sjældent forekommende som ynglefugle, blev talmæssigt stærkt forøgede, således foruden raven sortkrage, pirol, kobbersneppe, sydlig topmejse, sydlig sortmejse, droselsrørsanger, misteldrossel og hedelærke; men et dusin helt nye arter har holdt deres indtog i den danske fauna, nemlig sydlig dompap, sydlig halemejse, sydlig gransanger, sydlig lille flagspætte, fyrremejse, rødtoppet fuglekonge, korttået træløber, bjergvipstjert, turteldue, stor tornskade, sortstrubet

bynkefugl og stor regnspeve. Det er dog en ganske anselig liste – en morsom følge af, at grænsen er flyttet de få mil mod syd.

Efter en ordentlig svedetur på fire timer nåede vi ad fuldstændig ubanede stier, over moser og pigtrådshegn, gennem filtret krat og storskov, til Hammelev Kro. Mine to ledsagere, der begge havde været med i krigen, stimulerede hinanden undervejs over de værste forhindringer med tilråb som: „Immer feste druff!“ „Holt fast, Jungs!“ „Zu Befehl, Herr Leutnant!“ eller lignende. Det var forbavsende at se, hvor let et glas koldt øl gled ned, da vi var bænkedede i krostuen – det forsvandt som vanddråber på pimpsten.

Det var altid godt fra slige udflugter at vende tilbage til mit kvarter i højskolehjemmet i Haderslev, i hvis have ned mod Dammens bred byens landskabelige skønhed når sit højdepunkt, og hvor man er så dejlig fri for den almindelige hoteltjener-jargon. Der var en lille opvartningspige, en lys, buttet én, typisk for disse småhoteller hernede. Da jeg sagde til hende: „Det smager storartet, Deres smørrebrød!“ så svarede hun uden spor af forsøg på at være morsom: „Ja, gør’et it da!“ Og da jeg spurgte hende ud om størrelsen på deres snapseglass, sagde hun: „Åk, Di kan’ såmænd få dem i alle omfang lige fra små snapseglass til ølglass. Jeg vil nu anbefale Dem å ta’ et portvinsglass, det er såd’n en rar størrelse!“ Og derved blev det så.

Jeg sidder en aften i haven nede ved søbredden. Det er fint gråvejrr; Dammen skyller for en let brise sine småsøer ind mod den græsklædte bred, hvor høje træer luder deres grene ud over vandet, i baggrunden to vældige gråpile, foran dem et par røn og en kastanje, alle med forårets første, lyse løv. To svaner ligger og sover i græsset ved bredden. Foran mig er en lille badebro, uden for hvilken et dusin lappedykkere svømmer på det perlegrå vand og dykker efter føde. På den modsatte bred hæver den gamle kirke sine prægtige mure og tårne over byens huse oppe på sin bakke, over høje træer og røde tage, og spejler sig i Dammens vand, som er helt blankt ovre i læet. En idyl ikke ringere end Svendborg Sund, kirkebakken gør den endda mere fremragende. Sundet ved Svendborg har ét forspring, som gør det mere saltvandspræget, det er de store kuf’er og tjalke og galeaser, som trafikerer det – her kommer kun små ferskvands-lystsejlere.

Efter at nogle drenge er begyndt at ro rundt ude på vandet, er lappedykkerne trukket bort og ses nu længere vestpå. Det gråner mere, vinden svinger sydligt og truer med regn. Stærke dufte stiger fra de vidunderlige haver langs søens sider, fiskene smutter med tunge plask over det stille vand. En gråstribet hankat, arret i hovedet og med skipperskæg, lusker langs bredden i det fugtige græs, et billede på de ondeste hensigter: fugleunger i nærheden! En hættemåge skriger og jager sit eget spejl billede over vandet.

En ny kat kommer luskende ud fra buskene, en kulsort. Der etableres et storartet slagsmål med helvedeshyl og skrål, som vækker fuglene vidt og bredt. En solsort larmer skrækslagen fra en busk. Den sorte kat flygter til tops i et himmelhøjt træ; den anden forfølger den, men betænker sig og standser halvvejs oppe. Så kravler den langsomt ned igen, får øje på mig, skyder ryg og gnider sig op ad en blomsterhæk med rejst hale og stive ben. Og fred hviler atter over land og by.

I Haderslev Museum findes et par af de gamle egeplankebygninger, „bulhuse“, som Østslesvig tidligere har været så rigt på lige fra sognene syd for Kolding til ned mod Flensborgegnen, men af hvilke der ude i landskabet nu kun er levnet enkelte lader. Museet ejer både et udhus og et stuehus, der begge er fra Haderslev amt. Laden er fra Øsby Præstegård og opført 1620; stuehuset skriver sig helt fra reformationstiden, men er endnu fuldstændig intakt inde som ude.

Bag bordet ved endevæggen fandtes oprindelig en slags sammenhængende højsæde, hvor både bonden og hans hustru havde plads. Det er nu erstattet af et par armstole. I forgrunden mellem bordet og indgangsdøren fra forstuen står arnestedet, bygget af utilhuggede kampesten. Til højre for indgangen

nær bordet findes rummets eneste vinduesåbning, som er ca. 8×20 tommer, oprindelig dækket af en tarmskindsrude. Til højre og venstre for arnestedet findes langs sidevæggene slagbænke med halm i. Rummet er uden loft, og oppe i rygningen sidder lyrehullet, fra hvilket stangen til at åbne og lukke lemmen med hænger ned foran bordet.

Foruden dette rum findes i huset kun to andre ganske små, forstuen og et lille kammer, der indeholder et par kister. Fra det sidste sted er fotografiet taget.¹⁶

De andre længer i bulhusgårdene kunne enten ligge i forlængelse af beboelseshuset, eller de kunne sammen med dette danne en firkant, en usammenbygget gård om en gårdsplads.

Forbavsende velbevarede og smukke er disse to gamle bygninger; de gør et mærkeligt indtryk ved materialets skønhed, det umalede træværks fine gråt. Ikke mindst virker de ved den primitivitet, deres indretning bærer vidne om. Nogen art af dekorativ udsmykning findes ikke, når undtages de to krydsende hestehoveder på gavlene. Den ved museet liggende stuehuslænge er overhovedet af en meget fattig og gammeldags form, uhyre primitiv sammenlignet med de planer af lignende bygninger, som findes i Mejborgs *Slesvigske Bøndergårde*, og de giver intet begreb om den storstilethed, som kunne være over disse bygningsværker, som engang i længst forsvunden tid på ejendommelig vis prægede det slesvigske landskab. De adskilte sig fra de her omtalte ved deres anselige størrelse, ved rummenes mængde og ved udførelsens skønhed.

Endnu ved middelalderens slutning var de aller fleste slesvigske bøndergårde byggede helt af træ efter samme princip som de her omtalte, idet væggene bestod af egebindingsværksstolper, hvis fyldinger var lukkede med egeplanker. De var nemme at tage ned og rejse igen, og fæstebonden, som kun havde jord i brug på åremål, flyttede med sine huse, som altid blev regnet til løsøret.

Men allerede på reformationstiden var en del af Slesvigs skove så forhuggede, at der ikke kunne skaffes træ nok til bulhuse, og brændte sten kom her efter mere og mere i anvendelse. I østeregnene, hvor der dog endnu var skov nok, vedblev man trods Christian III's og Frederik II's forordninger stadig at bygge bulhuse, og i disse egne vedblev den gamle byggeskik at holde sig længe.

De ældste, større bulhusgårde var omtrent ens indrettede. „Sædehuset“, der bl. a. rummede beboelseshuset, lå i øst-vest med facaden mod syd. Dets rum bestod af *fremgulvet* mellem stuen og loen, husets største rum, der gjorde tjene-
neste som forstue, bryggers, bagers og stegers. Vinduerne var småglugger, eller de manglede helt, så lyset kun kom ind ad den åbne halvdør. Det savnede både loft og skorstenspipe, og røgen fra arnen trak ud ad lyrehullet. Fra fremgulvet kom man ind i *piselen*, der tjente til opholdssted både dag og nat.

Det var det hele! Men allerede ved midten af det 17. århundrede begyndte man at forøge rummenes tal; foruden de to nævnte stuer fik man en *dørns*, dagligstue, og det store fremgulv afløstes efterhånden af et bagers, et køkken og en forstue, som var adskilte. Senere kom hertil både *nørre-*, *sønder-* og *lille-dørns*. Og endelig blev det almindeligt, at man byggede kamre til karle og piger, som før havde ligget i stalden, i køkkenet eller fremgulvet.

Ladelængen lå oven for sædehuset, og øster- og vesterlængen var stalde og herbergshuse. Ingen af disse store, gammeldags gårde er blevet stående til vor tid.

At der var velstand hos beboerne af disse gamle, nordslesvigske bønderhjem, får man et indtryk af bl. a. gennem listerne over de tab, som bønderne led under krigen i det 17. århundrede. Skønt kvæget var drevet til skovs og det meste kostbare gods nedgravet, ser vi, at der hos mange boelsmænd blev røvet for 1000–2000 mark, og selv husmænd mistede indbo for 500 mark. Nogle afbrændte bøndergårde vurderedes på den tid fra 4000 til 6000 mark. Indboet var undertiden overordentlig kostbart, der fandtes klædningsstykker i uhyre mængde af fineste kvalitet. Smykker var der i masser, især forgyldt sølv. En kvindedragt kunne have en værdi af 200 mark.

Krigene 1625, 1643 og 1659 tømte godt ud på disse sager, og befolkningen

kom i den dybeste armod, mange døde af sult. Gårdene lå øde og nedbrændte, i mange landsbyer var næsten alle beboerne dræbt. Christian V's og Frederik IV's krige hindrede bønderne i atter at komme på fode. Et par gårdfolk i Vejstrup, som virkelig genopbyggede deres anselige gård, satte over hoveddøren denne indskrift: „Søren Hansen og Karen Sørensdatter bygger af Nød og ikke af Lyst, Gud give os Trøst.“ Klagen var dog nok i dette tilfælde overdreven, thi den omtalte gård var meget stor og anselig og har op imod vore dage været bolig for nogle af egnens rigeste bønder.

Allerede omkring år 1800 finder man igen mægtige bøndergårde med kostbart indbo; sølvstøj i mængde og pragtfulde højtidsdragter fylder skabe, hylde og kister. En bonde fra den tid ville ikke sjældent tilbyde at købe sin søn fri for soldatertjeneste for 1000 blanke rigsdaler.

Om disse slesvigske storbønders liv og deres karakter er der levnet os oplysninger i deres egne optegnelser, som også kaster et mærkeligt lys over sæder og skikke i sidste halvdel af det 18. århundrede. Blot sådan noget som deres regnskaber er fyldigt og ejendommeligt; overalt, hvor der er tale om væsentlige arbejder, er resultatet lagt i Guds hånd på en måde, der lader formode, at de føler sig under en slags separat-beskyttelse af himlen. Men ingen sinde glemmer de at takke for udbyttet. Således læser man: „Begyndt i Herrens Navn at saa Byg 1783 den 17. Maj. Herren give sin Velsignelse dertil.“ – „Det sidste Neg Korn indtaget den 7. September 1782. Herrens Navn være velsignet.“ – „Dette Aar pro 1798 var Rugen kuns ganske maadelig og ringe, saavel i Straaet som og til at give Korn af sig. Men Herrens Navn være derfor lovet; thi vi kan jo ikke selv skabe en eneste Kjærne.“

Her og dér findes der salmevers midt inde i regnskaberne. Et af dem lyder:

Jeg ved paa hvem min Tro er sat;
ham faar man mig vel unde.
Hvem Gud kun holder for sin Skat,
skal aldrig gaa tilgrunde.
Vel den, der bygger fast paa Gud,
lad alt saa tumle ind og ud;
han staar, naar alting ligger.

Der er skønhed og stolthed over dette frændskab med Vorherre, som på sin side har behag i den gode bonde med de fyldte kister og holder øje med ham til hans velfærd. Det minder mig stærkt om en historie fra det gamle Helsingør, fra vore bedstefædres tid, da de store købmænd deroppe sad trygt og godt i deres gamle, grundmurede handelshuse, var sejl fartens herrer og følte sig som alverdens midtpunkt. Ved et gilde, hvor borgerne omkring bordet var kommet til det højtidelige stadium, og rørelsen over alle de goder, der til-

flød dem, tog magten fra dem, rejste en af de mest ansete sig op og mindede de andre om, at man, når alt kom til alt, skyldte Vorherre hver eneste smule, man havde nået. Han foreslog derfor, at man rettede en tak til ham, som den med rette tilkom. Med disse ord løftede han sit glas; og de andre store, tunge folk stod op, grebne af øjeblikkets alvor – og i dyb taknemlighed drak de en skål for Vorherre i den ædle vin, som han aldrig forment Helsingør og dens gode borgere.

I landsbyen Ustrup nær Vedsted besøgte jeg den gamle landmand Andreas Iversen, der endnu trods sine firsindstyve år har en udstrakt praksis som dyrlæge. Han har aldrig taget nogen eksamen som sådan, men havde efter tysk lov tilladelse til at praktisere, en rettighed, som naturligvis ikke er blevet ham frataget efter Genforeningen. Jeg spurgte et par steder i byen folk om vej hen til ham, men ingen kendte Andreas Iversen; derimod var alle straks klar over, hvem „dyrlægen“ var.

Den gamle er som gennemsnittet af sønderjyderne lille af vækst, men med et udmærket karakteristisk hoved med et levende og skiftende udtryk og er uden tvivl en fremragende personlighed. Rask er han i sin tale og sine bevægelser som en fyrretyveårig, og han driver stadig en stor del af sin praksis på den måde, at han farter rundt til kvægmarkeder og dyrskuer, for at klienterne lettere kan nå til ham.

I øvrigt lever han efterhånden mere og mere i minderne fra trængselsårene under tyskerherredømmet. Da jeg spørger ham ud om hans politiske trosbekendelse, svarer han straks: „Jeg er konservativ, ikke mindst fordi Højre i Danmark har ydet så mange ofre til fremme af den danske sag i Sønderjylland. Men i øvrigt,“ tilføjer han, „bliver vi hernede aldrig så helt færdige med at klare vore egne spørgsmål, at der kan blive nogen videre tid til at

drive rigsdansk partipolitik. De politiske modsætninger i det gamle land kan for os være hip som hap – nej *dansk eller tysk*, det er noget, vi endnu bestendig må tage en tørn for.“

Det ser dog ud til, at tiden er løbet fra den gamle, og at det yngre slægtled i hvert fald i overvejende dansksindede egne hernede får tid til *også* at beskæftige sig med partipolitiske spørgsmål, ja at modsætningen mellem de forskellige partier endog kan synes kraftigere end på den anden side af den tidligere grænse. Måske er den stigende tolerance i det gamle land en slags ugidelighed, der følger med det længe tilvante fjendskabsforhold, som i visse ægteskaber, hvor parterne sløves med årene. Hernede tager man friskt og ungdommeligt på sagerne. Man må helt tilbage til kampårene i halvfjerdserne og firserne for heroppe at opvise magen til, hvad der hændte forleden i en lille østlesvigsk købstad, da nogle forbitrede gæster under en fællespisning efter et politisk møde henvendte sig til værten og bad ham om øjeblikkeligt at flytte dem til en anden plads ved bordet – de var kommet til at sidde over for nogle „radikalere“.

En ven af mig, som er læge, tænkte engang på at skifte embede og flytte til en fredelig krog af Vestjylland. Han rejste derover for at undersøge forholdene og blev indbudt af nogle honoratiores til at deltage i en middag. Jeg må forudskikke, at han har idiosynkrasi over for alle havdyr, der under en hvilken som helst for andre mennesker spiselig form virker som edder og forgift på hans mave. Da han blev bænket ved bordet, stod der foran ham på dette et mægtigt fad med dampende, kogt torsk og ved hans kuvert en hel flaske hvidtøl. På hver side af ham sad en indremissionær.

Han søgte ikke embedet. Men han blev siddende ved bordet i to timer. Tag lære af ham, I, som er ufordragelige!

Vil man bebrejde mig, at jeg under mine skildringer af, hvad jeg har for øje, begiver mig ud på enkelte svinkeærinder, da vil jeg henvise til tegneren og videnskabsmanden Søren Abildgaard, som i årene 1756–77 gjorde rejser rundt om i landet for at aftegne „monumenta patriæ“ og samtidig førte en omhyggelig dagbog, der bl. a. giver mange oplysninger vedrørende Danmarks historie og forhistorie, men tillige indeholder mange nyttige vink. Således finder jeg følgende, som er optegnet under hans rejse i Sønderjylland: „Naar man skjærer Ørerne af Katte, i Særdeleshed Hankattene, da løber de ikke bort; thi de kunne ikke fordrage Vind og Blæst i Ørerne.“

Jeg husker, at når jeg som dreng fik „ormefrø“, var der altid sukker på. Det må man ikke glemme, det er en gavnlig og smuk foranstaltning, hvorved det sure, men nyttige stof lettere glider ned.

ANDREAS IVERSEN I USTRUP

Ved Kolding Fjord

Landskabet mellem Haderslev og Kolding Fjorde bringer ikke så afvekslende indtryk som egnene længere mod syd. Ad landevejen mellem de to fjordbyer færdes man gennem egne, som har den rige, sønderjyske østkysts præg, med tætte hegn om de bugnende marker, med spredte løvskove, velhavende gårde med vældige frugthaver, og over de vide enge hjorder, som er i glinsende foderstand. Den gode muldjord præger alting, overalt er der velstand og fedme. Men det er et landskab, hvor alt er nær ved øjet, udsigter mangler næsten totalt. Og synet af havet, som har fulgt os glimtvis eller i brede baner gennem østlandet til nu, forsvinder helt bag bakker og levende hegn. Det er et ensformigt, udpræget indlands-landskab.

Først når man kommer grænsen nær til „de otte sogne“ og ser Skamlingsbankens masser løfte sig som en sky ude i nordøst, føler man, at nu vil der *ske noget*. Forude får man snart efter øje på ruinen af Koldinghus, en let-tonet silhouet af det vældige gamle tårn og de tunge fløje, som en skyskraber over det blødt bølgende land. Et blink fra fjorden, et svalt saltvandspust – og man havner inde i den lille smukke og venlige by.

Vejret er blæsende og regnfuldt, da jeg en dag står og ser ud over landet fra *Koldinghus* slotstårn. Vidt og skønt ligger det frodige land omkring mig; men det er ikke længere den lidt kælne ynde, som Åbenråfjordslandet bærer til skue – her er mere åbent og frit, et karskere land. Fjorden i øst ses herfra næsten i hele sin længde med dens mange vige og fremskudte næs. Bakke-dragene om Gudsø synes ganske nær, og ned over „de otte sogne“ vandrer blikket frit og uhindret milevidt, til det ude i sydøst møder Skamlingsbankens voldsomme former. Tæt mod vest ser jeg et andet højdedrag, som kulminerer i den 91 meter høje banke ved „Ulveryg“. Men præget over det hele er endnu i stærk grad sønderjysk, østslesvigsk: de levende hegn om alle marker er fulgt med herop, de store, tætliggende gårde med havernes frodige træer, fjordens lysende grå vandbælte ind imellem – de folk kan sagtens, som bor her! Det er et rigt og velsignet land, som breder sig til alle sider, og det regnslør, som dækker det i dag, gør det grønnere og frodigere for øjet end noget andet vejr. Yderst mod øst bag det fede muldjordsland fuldendes billedet af de store skove, Stenderup Skov og Nørreskov, der smelter sammen for blikket med Fænøs og Hindsgavls skovgrupper – fastland og øer går i ét.

Under mit stade på tårnets platform løfter ruinens bastante murmasser sig som forrevne klippeblokke, drømmende om stedets mærkelige historie i deres tunge ro. Slottet ligger på stedet for det gamle Arensborg eller Ørneborg, det senere Middelborg; men allerede fra Erik Klippings dage har det båret sit nuværende navn. Idelige ombygninger efter brande og andre ødelæggelser har gennem århundreder ændret slottets skikkelse. Især under krigen i det 17. århundrede led det ilde medfart. Plyndret af de kejserlige 1627, indtaget af svenskerne 1644 og på ny i 1658, stormet og tilbageerobret af vore forbundsfæller polakkerne samme år, hvorefter disse sprængte et af dets tårne i luften – således henlå slottet, til det under Frederik IV i 1726 blev „ombygget i fuld stand“. Og omtrent i den skikkelse, det nu fik, stod det, da spaniolerne – atter forbundsfæller – i 1808 lagde det i aske. Af dets tårne er „kæmpetårnet“, som er opført af Christian IV fra året 1598, det eneste, der er tilbage; det løfter endnu sine omposante rester, så de synes milevidt over egnen.¹⁷

Ruinen lå efter branden længe ubeskyttet, og beboerne af byen og omegnen slæbte uhindret byggemateriale herfra. Da slottets sandsten længe havde ry som fortræffelige slibesten, fandt den historisk berømte ruin også på denne måde nyttig anvendelse. Fra 1867 bevilgede rigsdagen dog nogle mindre beløb til ruinens istandsættelse, og siden 1890 har dens beskyttelse været over-

draget Nationalmuseet. Slottets sale rummer nu en fremragende folkemindesamling.

Foruden alt, hvad der knytter sig til brand og vold og hærværk, har det gamle slot et broget væld af andre minder. Bag dets favnetykke mure sad skipper Clement som fange, før hans hoved faldt på blokken. Hans overvin-der Christian III holdt hof og døde her, og denne konges efterfølger, Frederik II, festede hårdt på stedet og drak sig mangen en tyk rus i dets sale. Hertug Hans den Yngre, Christian III's søn og stamfader til vort nuværende kongehus, er født her, og en mængde senere konger gæstede stedet og holdt hof her. Det sidste regentbesøg var ikke videre *royalement*: det var Christian VII, som i anledning af englændernes angreb på København fortrak hertil med hof, statsråd og kollegiepersonale i hælene – *sauve qui peut!*

Af de fire kæmper, som oprindeligt prydede Christian IV's tårn og gav det navn, er de tre for længst faldet ned. Hannibal med det danske og Hektor med det jyske våben faldt under branden i 1808. Scipio med det norske våben dejsede ned under en fæl storm i 1854, uden at hans rester indtil den dag i dag er krævet udleveret af det norske rige. Herkules med de tre kroners våbenskjold står ene tilbage og skuer determineret ud mod solnedgangen. Foruden museets opsynsmand er han slottets eneste beboer, når undtages de hundreder af alliker, som har til huse i tårnets murværk. Herkules må i sin høje ensomhed nøjes med deres selskab; de sidder nu på hans skuldre som forhen ravnene på Odins. Men medens ravnene talte vise og høviske ord i øret på den gamle enøjede, fortæller de sladderagtige alliker frivole historier til Herku-les om Omfale. Det er hårdt at blive søjlehelgen, når man har været halvgud.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Til grund for historien om „dansen på Koldinghus“ ligger kun et tåget sagn, der i almuemunde har følgende version:

Der boede en konge på Koldinghus, hvis smukke datter var meget hengiven til dans. Hun blev forført, og da hun ikke længere kunne skjule sin synd, dømte hendes fader hende til at miste livet. Den ulykkelige bad om, at dette måtte ske på den måde, at hun dansede sig ihjel. Og for at opfylde dette ønske udvalgte kongen elleve af sine bedste riddere og gav dem befaling til ved en fest på slottet at danse datteren til døde. Ridderne dansede nu „totrin“ med hende hele natten, indtil de ti af dem var så trætte, at de ikke kunne røre sig mere. Da endelig den ellefte også blev udmattet, greb han under dansen sin kniv og skar hendes snøreliv op. I samme øjeblik vældede blodet ud af hendes mund og ned på gulvet, og hun faldt død ned for ridderens fødder. Men disse blodpletter var aldrig til at borttvætte, og de var at kende på gulvet, lige til slottet brændte.

Et andet sagn med en lystigere grundtone knytter sig til stedet og en af de kongelige personer, som huserede her. Det lyder således:

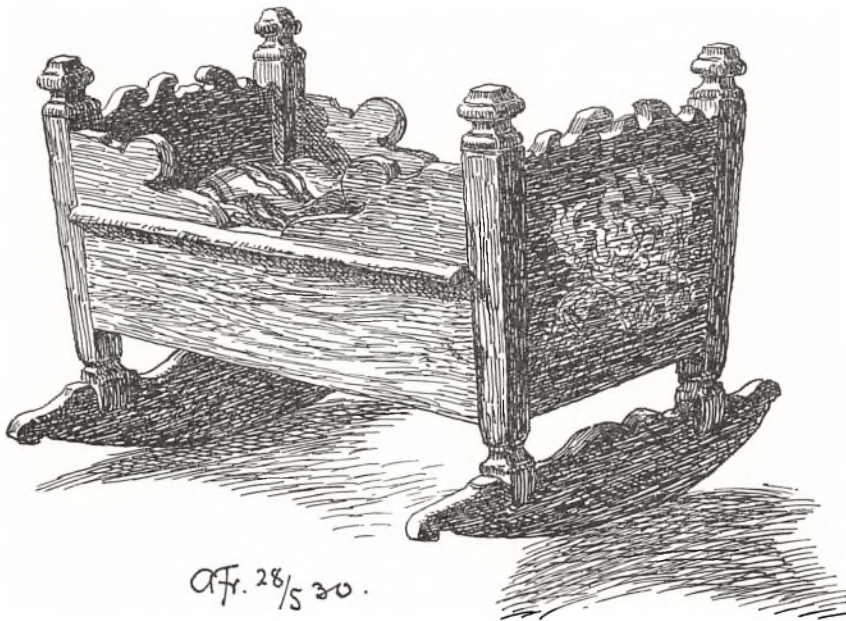
En vejfarende karl kom en silde aften til en bondegård ved Kolding, hvor han fik nattely, og om natten besov han bondens smukke datter. Pigen jamrede, da ulykken var sket, men karlen sagde til hende: „Tag dig det bare ikke så nær. Jeg rejser rigtignok, når jeg har fået davre. Men bliver du med barn, så gå kuns op på Koldinghus og spørg efter *Hans med den lange næse*, for dér er jeg for det meste.“

Pigen fødte en stor dreng til rette tid, og en skønne dag tog hun ham i forklædet og meldte sig på Koldinghus. Da skildvagterne hørte, hvem hun søgte, grinede de i skægget og lod hende passere. I borggården kom en pudsigt lille fyr hen og kiggede i forklædet: „Ej, ej,“ sagde han, „hvem skal ha' den knægt?“ „Det skal Hans med den lange næse.“ „Nåda, *har han nu været der igen!* Ja, ja – drengen ligner ham såmænd godt nok. Følg nu bare med mig, min pige, vi skal nok finde ham.“ Og han førte hende ind i en prægtig stue, hvor der stod en mand, som hun kunne forstå måtte være kongen. „Nå, Hans,“ sagde hofnarren, som havde vist pigen vej, „her kommer en af dine mange kærester, og hun har et helt forklæde fuldt af drenge med lange næser.“

Da pigen havde fattet sig lidt, så hun, at kongen var den samme vejfarende karl, som havde ligget natten over hos hende. Kongen så nøje på pigen og hendes dreng og viste sig villig til at tage skylden på sig. Han forærede pigen en bondegård til arv og eje, som lå i nærheden af hendes hjem. Siden blev hun gift, og efter sigende ejes gården endnu af hendes efterkommere.

At sagnet er blevet knyttet til kong Hans må være en tilfældighed. Signalementet passer langt bedre på hertug Hans den Yngre, som efter portrætterne at dømme ikke alene har haft mere end nok af næse til at falde på dette in-

dicium alene, men vistnok også har været mere kapabel end den sagtmodige og nøgterne konge. Hertugen ynglede som en kanin og fik alene i sine to ægteskaber ikke mindre end treogtyve børn. Mon det ikke snarere er ham, som „har været der“?

Det vrimler i øvrigt ikke med kongenæser på Koldingegnen, her så lidt som andre steder på denne del af østkysten. Befolkningen er tungere bygget og mindre racepræget end i Nordslesvig. Et af de bedste hoveder, jeg fandt, sad på en mand, som kørte bil for mig nogle dage, en forhenværende landmand af et noget præsteagtigt ydre.

Vil man se typer på landmænd, således som de har været endnu i vore bedstefædres tid, skal man betragte den mængde soldaterfotografier fra 1864, som Koldingmuseet rummer. Hvilke pragtfulde raceansigter på disse billeder af matroser og landsoldater! Det er, som om slægten er blevet uhyggelig udvandet siden dengang. Hvilke kraftige næser, stærke kæber og hager, stærkt blik! Se blot sådanne folk som officerer og underofficerer i Aarøe's frikorps. Og de menige giver dem ikke noget efter, de er desværre fotograferet sjældnere end befalingsmændene. Man betragte blot billedet af matroser og soldater på et stort transportskibs dæk – det var seje gutter, disse gamle sejskibsfolk, de er prægede af havet i ansigtstræk og i blik. Nu til dags ligner de fleste af vore søfolk chauffører eller maskinarbejdere, hvad de for øvrigt også er. Der er intet af den ramsaltede filibustertype tilbage, den svandt med „de stolte svaner“. Den begede hårpisk er vejet for pandelokken under six-

pencen, den sortbrændte kridtpibe for cigaretstumpen. Men det er ikke *udstyret* alene, der gør forskellen – manden i maskinen har fået slappere ansigtstræk og er blevet fed. Han er på vej til at blive som marsmanden hos H. G. Wells – en hjernegrød i en maskines stålkrop.

I opfriskende vestenvind og klart solskinsvejr cyklede jeg fra Kolding til Påby gennem „Alpedalen“ – men lad os hellere give den dens naturlige navn *Kolding Å-dalen*. Det første er så tåbeligt og misvisende som vel muligt, stedet er udpræget dansk med sin lavlandsfrodighed og lune hygge.

Fra kammen af bakkedraget ved Harte, hvor et lille bondehus ved vejen med sin have foran kroner bakkens top, har man den videste udsigt over ådalen; men mange andre steder fra samme vej langs dalens nordside standser man gang på gang for at se ud over lavningerne med den lille viltre å over fremskydende lavere banker til højderne på dalens sydside. Det er en af de dejligste veje, jeg kender; mon ikke den er alt for lidt påagtet? Alene den overdådige vilde flora langs vej og hegn gør turen til en oplevelse.¹⁸

Hvor landevejen nær Påby ved dalens vestende krydser åen og de kunstige damme ved den store højspændingsstation, har man fra broen udsigt over et gammelt bondehus og over den største af dammene. Det er mærkeligt, at intet ved dette anlæg ser kunstigt ud; landskabet på denne plet virker så helt, som om naturen alene havde været mester for det.¹⁸

Ved traktørstedet „Alpedals Lyst“ (!) nærmere inde mod Kolding skal man dreje af fra vejen og gå ned gennem restaurationens have til åen. Her, hvor engene breder deres friske grønsvær om den stridige strøm, hvor det røde og sortbrogede kvæg går gumlende rundt i græs til maven og et blomstervæld dækker jordsmonnet langs åens bred, mens synsranden til begge sider begrænses af de blidt rundede, skovklædte åse – her er et af de yndefulde østjyske billeder, jeg kender. Der er over dette landskab en dyb fred og stilhed, en fuldkommen klassisk ro. Den naturlige å og den kunstige, som er dannet fra kraftstationen, forliges på mærkelig vis. Den første slynger og bugter sig som et lille lunefuldt pigebarn, vilter og kæk; den anden går sindig og målbevidst som et karlfolk sin jævne gang gennem engene. Snart side om side, snart adskilte hvisker de på samme vis over græsset til hinanden, og de skilles kun for straks efter at mødes igen som to elskende i maj.

Forskellige forfattere beskylder Kolding Å-dalen for snæverhed. Sådan virker den aldeles ikke; for det første er dens bredde fra 500 til 800 meter, for det andet flader bakkerne sig stærkt langs dens sider og er ofte helt skovløse. Stedet er simpelt hen herligt. Måtte skæbnen værne Alpedals Lyst mod turiststrømmen og bevare ådalen for madpapir.¹⁹

For modsætningens skyld tog jeg samme dag i bil ud til *Skamlingsbanken* ad hovedvejen til den smukke gamle landsby Agrtrup, hvorfra jeg brød af mod syd gennem Binderup. Egnen er her ligesom vest for Kolding stærkt kuperet og umådelig frodig med lune dale og med levende hegn, der står så højt og tæt om vejen, at man bestandig ligesom kører på bunden af en grøn grøft. Her er der sørget godt for, at man ikke blændes af udsigterne. Men det par korte glimt, man over et hegn kan få af *Skamlingsbanken* her fra nordøst, især fra egnen om Sønder Bjert, er af imponerende virkning. Bankens kraftige, pragtfuldt bølgende silhouet løfter sig bleg og fjern gennem den lette soldis, der ingen detaljer røber.

Så står jeg endelig deroppe, efter at bilen har foretaget en veritabel bjergbestigning. Hvilken højde! Landet løfter sig til alle sider med fjerne, blå rande som fra en skålformet dybde. Milevidt ser jeg som gennem et drømmesløv over land og hav. Den gamle medtagne stenstøtte ved min side skuer fra sit stade ud over tre landskaber: Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland. Her, hvor støtten står, holdtes det betydningsfuldeste folkemøde, som nogen sinde har været sammenkaldt i Danmark – den 4. juli 1844,* da 12.000 mennesker samledes fra alle landets egne, da sønderjyderne var blevet sig bevidste

* Det første folkemøde fandt sted her allerede 1843.

som danske og landsmænd fra kongeriget lovede „at staa Last og Brast med dem i deres Kamp mod det tyske Embedsmandsvælde, for Frihed og Ret, for Modersmaal og Hjemstavnsfølelse“. Her talte bonden Laurids Skau fra Sommersted og Hiort Lorenzen deres djærve ord, her talte N. F. S. Grundtvig – og aldrig havde han „fundet det lydelige, fuglevingede Ord saa let, saa flydende, saa kækt, saa forvovent og saa lykkeligt paa sine Læber“, udtalte han selv siden. Her talte Orla Lehmann om „det fælles Fædrelands Ve og Vel, dets Genfødelse og Forherligelse – eller dets Ydmygelse og Undergang“ og om den Udholdenhed, der nok giver Tid, men aldrig giver efter“. Her sagde jøden Goldschmidt: „Naar jeg er glad, glæder min Sjæl sig paa Dansk, og naar jeg er bedrøvet, sørger jeg paa Dansk,“ og „jeg er uvilkaarlig kommen her ligesom Katolikkerne, der valfarter til det Sted, hvor deres Helgen led.“

År efter år siden hin dag samledes de mange tusinder her på stedet, hvor kort før vor sidste krig den store granitstøtte rejstes med navnene på sytten sønderjyske mænd, som havde kæmpet for danskhedens sag i Slesvig. I marts 1864 sprængte prøjserne den og solgte stenene; men de blev købt af mænd i omegnen, som, efter at grænsen var blevet lagt sønden for Skamlingsbanken, rejste støtten igen af alle dens 25 granitsten i 1866. Nu står den dér med sin historie og sine skrammer, minder lige stolt om ondt og godt fra de trange tider. Intet mindesmærke i landet ses så viden om som dette. Sønderjyderne syd for den gamle grænse har skuet det milevidt som et tegn, et varsel om den genforening, som endelig atter er kommet i stand.

Blæsten, som man næsten intet mærkede til dernede mellem dalenes hegn, er drejet i sydvest og vokset til en halv storm. Luften er trods solskinet så tyk af dis, at horisonten helt er udvisket til alle sider. Stormen, disen og den stikkende sol tyder på stærk uro i vejret, luften er ladet med elektricitet. Hvor denne spænding i elementerne klæder dette vældige sted! Det kunne slet ikke ses i bedre vejr. Jeg tænker på al den uro, som fra denne bakketop er spredt i gemytterne fjernt og nær.

Dybt under mig mod øst svinger Mosvig sin blånende kurve lige ind under bjergets fod, bleg gennem disen og med irgrøn lavvandsbræmme inderst mod stranden. Jeg ser ikke, hvor bæltets fjerne rand rammer himlen – alt glider sammen derude i regnbuelysende toner. I vage perlemorsfarver løfter skove og banker sig i nord og vest, Stenderupskovene kan lige netop anes som en lys tinte mod den tykke luft. Skovpletterne fra Binderup til Fouslet står som blege spøgelsesvækster i tågen. Mod syd skimter jeg Hejlsmindebugtens bratte fjordbue som en smal, metallisk skinnende stribe mellem bleggrønne åse, omtrent en mil borte, men så forbløffende nær set heroppe fra.

Stormen puster tungt fra sydvest, og uldne skytatter med gyldne rande river sig løs fra horisonten derude og iler hen over mit hoved – skifergrå,

før de når mig, røde over mig og hvidgule som svovl, når de svinder mod nordøst. Vejret sender sine ildesindede forposter, og om lidt kører det tunge artilleri op. Skovene ved bankens fod svinger allerede deres tunge kroner for den første byge; over de åbne pletter mellem de grønne løvtage, hvor sandede, okkergule vejspor snor sig – små bitte og smalle, som om et barn havde trukket dem med sine fingre – løber de gustne skygger af tordenskyens tætte masser. Alt gråner omkring mig i et gys. Kun i nord og nordøst, hvor det fjerne land endnu fanger solens lys, skinner små prikker med gylden glans – det er tusinder af hjem og sneise af kirker, der lyser gennem den tunge dis som gennem den svovlede damp fra en mosebrand.

Og så kom ragnarok! – Jeg tog det inde i bilens læ, og det varede hele to piber tobak. I den tid var alt fuldkommen udslettelse under drøn og ild og vand. Men det var alligevel slet ikke her, vejret havde ærinde, det gjorde sig ikke rigtig umage med stedet og hastede videre ud over bæltet mod Kattegat med hemmelige ordrer. Skade, at det ikke fik tid til at bemærke restaurationsbygningen heroppe og sende en enkelt bombe ned i dette skrummel, som skamskænder stedet, eller nåede at lege lidt med sprængstoffer omkring de forskellige mindesmærker, som med deres stilløshed spotter den ærværdige støtte. Men i den henseende må Skamlingsbanken jo blot dele vanskabne med flere af vort lands skønneste punkter. De eneste forandringer, man kan forudse, er, at restaurationsbyggerne på disse steder bliver erstattet med andre, der er større og hæsligere, og at mindesmærkernes antal vil stige samtidig med, at man må blive nøjsommere i valget af dem, man rejser dem for.

En af mine mange cykelture på egnen førte mig en dundrende varm Kristi himmelfartsdag til *Gammel Albo* ved det yderste, østlige huk på kysten. „Kro“ står der på kortet ved stedet, og sulten som en ravn var jeg, da jeg nåede dertil. Men den herligt beliggende kro nær ved vejen, som gennem et dybt og skyggefuldt løvhang smutter ned til den henrivende kyst, viste sig at være nedlagt. Dette fortalte den gamle kone, som har til huse i den smukke gamle bygning, og som synes at leve der ganske alene.

Fra den nære strand under skovbrynet er der udsigt over det smalle bælt til Fænø med dens kalv og til Fønsskov Odde, som tager sig langt smukkere ud herfra end fra den bekendte, nordligere beliggende Løver Odde. Her er simpelt hen pragtfuldt ved denne kyst. Det berømte Svendborg Sund stilles langt i skygge af dette, her er friere, mere åbent, det er mere saltvandskyst.

Mon her aldrig kommer nogen? Næppe. Kroens nedlæggelse synes at vise det. Det eneste menneske, jeg på denne strålende helligdag ser foruden den gamle kone, er en seks-syvårs purk, tyk som en fastelavnsbolle. Han går så

ensom ude på vejen som Adam før Evas skabelse, men bliver optændt af hellig nysgerrighed, da han ser mig stå og fotografere. Solen skinner i hans hvide hørhår og får ham til at misse med øjnene, mens han forsigtigt holder sig på afstand af det mistænkelige fotografiapparat. Man har før hørt så galt, at sådan noget pludselig giver sig til at knalde! Men han strutter af oplevelse. Ja – hvad tager nu sådan en lille bitte pojsker sig for helt ensom på denne håbløst lange Kristi himmelfartsdag? tænker jeg. Jeg vil gøre ham til embedsmand:

„Kom herhen, kammerat, og pas rigtig godt på min cykel, mens jeg går ned til stranden! Dersom ingen ta’r den fra dig, inden jeg kommer tilbage, så får du ti øre.“

Han blev straks endnu mere årvågen – jyden skred nærmere, han var redbon! Der var ikke andre chancer for at miste cyklen, end at den gamle kone skulle springe op på den og fare væk, som forhen heksene til Bjerrelide på et dejtrug. Men han stillede sig klos op ad den, skød maven frem og fik underbid. Han var i allerhøjeste grad stærk å sej!

Jeg kom tilbage en halv time senere, fandt ham på samme sted og gav ham det aftalte beløb i så mange småpenge som muligt. Han greb pengene med et tag som af en hummerklo; og i samme øjeblik, som de lå i hans hånd, løb han. Han løb akkurat som alle små tykke drenge på seks år, med hælene helt op i enden, stiv overkrop og runde albuer og næsten uden at komme af stedet. Han støvede meget mere, end han avancerede, men endelig forsvandt han ved et vejsving. Dagen var reddet for ham!

Men hvordan redde mig selv noget smørrebrød? Jeg kovedte cyklen og asede tilbage til Stenderup for at få en chance. Klokken blev to, inden jeg nåede derhen. Et par karle, som stod og fortærede cigaretter ved en husgavl, viste mig ind i et mærkeligt udseende rødt hus med en disk i stuen og mystiske hækervarer hængende eller liggende overalt. Der var forbavsende malpropert derinde. En kone, som lignede en stakkels syg krage, kom mig i møde. Hun var fuldstændig splintrende stokdøv, og da jeg længe ved tegn og underlige gerninger havde søgt at gøre hende begribeligt, at jeg var sulten og ville ha’ mad, gik der endelig en prås op for hende:

„Å – jaja – en citronvand!“ råbte hun henrykt og forsvandt i en kælders mørke. Jeg tilstår, at jeg rømte på dette tidspunkt – jeg fór ud ad døren og op på min cykel og har rimeligvis været langt uden for byen, da konen dukkede op med sodavandsflasken.

Også dette sted er ligesom Gammel Ålbo på kortet betegnet med „kro“. Hvad mon generalstabens kartografiske afdeling egentlig tror, den har til opgave . . . ?

Videre fór jeg, nu ud ad vejen til *Løver Odde*, hvor jeg ankom henad tretiden og endelig bjærgede en frokost og livet.

LANDMAND FRA KOLDING-EGNEN

Den brede halvø mellem Mosvig og Kolding Fjord er yderst mod øst dækket af de mægtige, gamle løvskove Nørreskov eller Løver Odde Skov, Midtskov og Sønderskov, et bælte fra nord til syd på en milsvejs længde og stedvis af en bredde på omtrent en tredjedel mil. Nørreskov med dens stærkt bakkede terræn, der når højder på henimod 40 meter, byder blandt disse på den største afveksling. Og der er også smukt ved kysten her langs denne skovs bryn ud mod det urolige bælt og Koldingfjordens yderste, åbne del. Gennem Nørreskov falder vejen yderst i bratte kast ned mod den åbne strandeng, hvor restaurationen ligger i læet af skoven. Fra stedet er der en udmærket orienterende udsigt over Koldingfjorden både mod vest, nord og øst: den mærkeligt smalle indsejling mod byen i vest, derefter den høje bakkekam ved Strandhuse på nordkysten, videre udsigten mod Gudsø Vig med dens skovklædte odder, der fuldstændig ligner isolerede øer i fjorden; derefter Skærbæks høje kystbanker og fjordens skarpe knæk norden om Hindsgavl, denne halvø selv med dens mørke, stolte skove, på hvilken baggrund Fænø runder sine lyse bøgekupler – og foran Fænø dens lille nøgne kalv med de okker-røde klinte, der falder brat ned i det blå, strømskærne sund. Langs kysten mod sydøst rækker blikket helt ned langs ad bæltet til Fønsskov Odde. Et mærkeligt splittet og mangeartet panorama, et strålende billede på „Lille Bælt-landskabet“ ved sin mangfoldighed, rent sydøstjysk i sin karakter, utænkeligt noget andet sted. Fra Skamlingsbankens top og hertil, og med mindet om Kolding Å-dalen – på denne vandring møder man det allerbedste af, hvad denne særegne natur rummer.

Stedet ser fint ud i dag med fjorden, der går med hvidtskummende småsøer ud mod Hindsgavls og Fænøs kyster. Husene i Skærbæk på nordkysten stråler mod deres høje banker, som om de var skåret ud af kridtblokke. Foran mig lyser den lave, friskgrønne strandeng med engelskgræs og smørblomster lige op mod det dybbå fjordvand, der synes at være på vandring østpå med blæsten, som kun er en lun og velmenende forårsluftning, der får egnens blomster til at neje, ydmyge og taknemlige for dens nåde. Skovbrynet bag mig med dets høje bøge, slanke birke og sorte nåletræer kaster et mørkt skyggebælte ud over den mangefarvede eng og når med sin rand lige netop at holde sving over min pilsner, der står på bordet foran mig, mens et stykke med leverpostej og to med spegepølse er hjemfaldne til solskinet. En flok strandskader raser forbi langs kysten med skarpe skrig. En bogfinke sidder på en stoleryg ved siden af mig og vender øjne mod spegepølsen.

Ja – her sidder jeg nu, skønt jeg i virkeligheden finder, at der er endnu smukkere ved Gammel Ålbos kyst. Men der gik jeg og længtes efter leverpostej og spegepølse, og sådan går det! På de allerbedste steder, hvor der endnu er ensomt og godt, kan man aldrig få noget at spise, og kommer der

endelig en restaurant, strømmer folk til, og så er det ikke de bedste steder længere, der er snart ikke til at være. Det er på mange måder en vanskelig verden, vi lever i!

Vest for skovene ligger det åbne land med dyrkede marker og levende hegn, et rigt land med vid afstand mellem de store gårde; det minder på mange måder om det alsiske landskab.

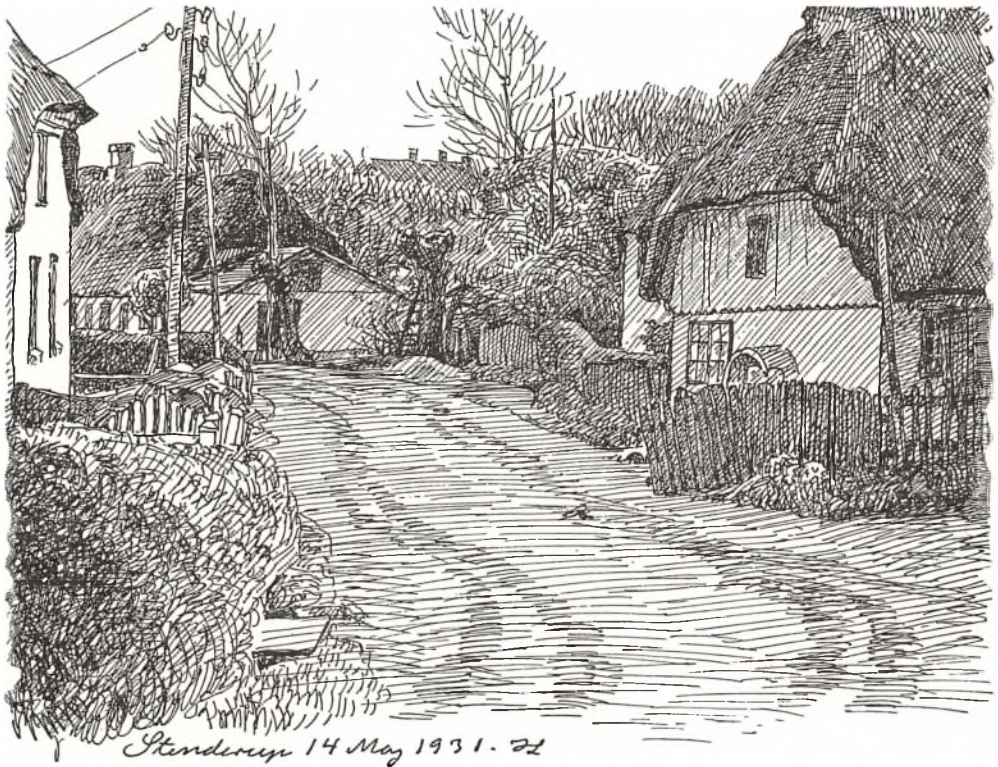
Midt i dette åbne landskab ligger ved Kolding-landevejen den store landsby *Stenderup*, hvis skæmmende nybebyggelse langs denne vej ikke lader ane, at den i sin nordlige del endnu er en af egnens mest velbevarede gamle landsbyer. Fra hovedvejen går landsbygaden forbi den gamle kirke, hvis smukke romanske kor er en seværdighed, og fortsætter gennem en smal dal-sænkning mellem lave bakker, hvor en lille bæk risler på bunden, og hvor velholdte småhuse ligger til begge sider, omgivet af yndige gamle haver, hvori frugttræerne endnu står i blomst. Mange huse er af bindingsværk, og enkelte af deres stråtage er så græs- og urtegroede, at man måtte kunne holde et par geder på dem. Denne del af byen, der harmonisk grupperer sig om sin gamle kirke, danner sammen med denne på fuldkommen vis det klassiske danske landsbybillede, en henrivende blanding af natur og kultur, som kun såre sjældent findes nu til dags.²⁰

Beboerne på dette sted ved selv, at deres by er et særsyn, og lægger ikke skjul på det. En mand viser mig med stolthed et fotografi af sit bindingsværkshus – sådan et ser man vist ikke ret mange steder, hvad? Han viser mig alle dets fortrin på billedet, skønt vi har originalen ved siden af os. Dette er usædvanligt, bønderne vil ellers så godt som altid skamme sig over den gammeldags byggeskik, snarere end de vil prale med den.

„Her kommer såmænd ellers aldrig et fremmed menneske,“ siger en gammel kone og ryster beklagende på hovedet, „men det *er* jo da også et godt stykke fra landevejen,“ tilføjer hun undskyldende. Ja såmænd – man skal 50 meter ud til siden for at få øje på denne eventyrby; folk, som jager af sted ad hovedvejen, kan ingen anelse have om stedet; det er godt skjult bag nybygningerne langs vejen.²⁰

Nordligst i byen har man fra bakkerne bag denne udsigt over alle de mosede tage, der netop rager så højt op, at brinkerne på begge sider af dalen går i ét plan med mønningerne og toppene af de blomstrende frugttræer. Kun kirkens tårn rager op over det alt sammen.

Også den vestligere liggende landsby *Agrtrup* er en god gammel by med en del smukke gårde, af hvilke nogle er bindingsværk, men overkalkede, også på stolperne. Den når dog langt fra sin naboby i skønhed.¹⁹

Landskabet langs Koldingfjordens nordside er ikke mindre indtagende end sønden for den.

Det var en vårdag med størefløjst og østenblæst og tindrende sol, at jeg cyklede fra Kolding ad vejen over Nørre Bjert og Gudsø til Snoghøj. Allerede på højderne ved Nørre Bjert får jeg vide udsigter over det urolige bakkeland, især smukt, hvor det åbner sig ned mod Gudsø Vig, der allerede her et enkelt sted toner frem i et lille glimt mellem åsene i øst. Det er dog først, når man har passeret denne landsby, at landskabet viser sig i al sin pragt, mægtigst fra 54 meter-højen, en åben banke tæt syd for landevejen omtrent midtvejs mellem Nørre Bjert og Gudsø.

Landsbyen *Gudsø* ligger og hygger sig i sin dal med mølledammen og den mumlende å, omgivet af sine bugnende bondehaver. Lige før man når derind, ser man ved vejsiden en beskeden mindsten over to danske soldater, som „faldt for fædrelandet“ ved Gudsø i den mindeværdige kamp i april 1849. Lige over for den smukke sten findes et iøjnefaldende, grimt reklameskilt på to pæle; om det er for skocremer, tyggegummi eller whisky, husker jeg ikke. Det ser hæsligt og uanstændigt ud.

Ganske vist er udsigten over den dejlige Gudsø Vig indtagende oppe fra bankerne ved vejen; men allerbedst tager dette sted sig dog ud fra en lille

markvej, som fører fra byen ned mod de lave enge ved vigens bred. Med det skovklædte næs, som skyder sig ud fra vest, og de små Kidholme uden for dette virker denne yndige blanding af vand og land aldeles betagende. Vejens slyngninger og åens bugtede løb, de mægtige forgrundstræer, endnu helt uden løv, denne blanding af kraft og ynde – det er det ideale østkystlandskab. Her er alt til stede, som skaber den fuldkomne idyl, og dog er det vidt og åbent og storslået, uden sentimentalitet – af ram jysk beskaffenhed.

Store flokke af hættemåger larmer langs vigens bred, strandskader hviner, mens viber slår volter over den lysegrønne engflade.

Og dog – yndigst er der vist ved åen, som løber forbi vandmøllen, ind under landevejen og ned gennem engen: et par enlige piletræer ved dens bred, to små fiskerhytter, det spejlende vandløb over den jævne eng, og i forgrunden nogle tynde fiskenet til tørring på deres stejler som et fint slør over landskabet bag dem. Jeg tænker på det japanske billede „Fuji Yama set gennem et fiskenet“. Og så meget andet storartet, som jeg har *oplevet*, falder mig ind netop her – Rhônedalen i maj med blomstrende kirsebærtræer foran den evige sne på *Dent du Midi*, den romerske campagne set fra Tivolis bjerge, Seinen ved *Pont des Arts*, alt dette – så strålende og pragtfuldt! Men jeg kan ikke savne dette, således som jeg dernede kunne længes efter alle disse blide steder.²¹

Der fløj en stork hen over mig, da jeg sad her ved vejkanten; den trak lavt ud over engen ned mod vigen, og solrefleksen fra græsset gjorde den grønlig under vingerne. Jeg har set nøjagtigt én hver dag på min færd i den sidste uge.

Storke og kæmpehøjen, disse vore gamle klassiske maleres bestandige staffage i det ideale danske landskab – den første ved sit ydre, sin stemme og sit tempo en udpræget orientaler, den anden dannet af et fremmed materiale, indslæbt af bræen fra Sveriges og Norges klipper – de er nu begge ved at glide ud af billedet. Det har taget godt og vel halvtredsindstyve år at få dem gjort til rariteter, efter at de har præget landet i nogle tusinde.

Langs hele vejen herfra forbi Krybily Kro til Snoghøj adskiller landskabet sig ikke stærkt fra, hvad man mange andre steder oplever i et frugtbart, vel-dyrket bakkeland.

Men undervejs mod kysten indhentede jeg „Cirkus Benneweis“, der var på vandring i samme retning som jeg. Store vogne og småkærrer skumplede hen ad vejen med dyr, mennesker og telte, de fleste af folkene af et noget broget ydre, hentet fra provinsbyernes periferi af usorterede beholdninger. En svær dame, som tronede højt på et af læssene, holdt med et moderligt bekymret udtryk øje med hele karavanen.

Cirkus Benneweis skal med færgen fra Snoghøj til Middelfart, hvilket på dampskibsbroen afstedkommer megen gnidning, gestikuleren og råben, vrinsken, banden, mjaven og gøen samt hvin af usmurte vognhjul og bremses. Uden for broen går sundet med rasende søndenvande lige ret mod blæsten. Her er altid en rivende strøm på dette smalle sted, krappe søer rejser sig med skumtoppe, knejser, brydes og synker igen på samme sted, kommer ingen vegne. Nye rejser sig på deres plads og får samme endeligt, hele sundets overflade synes at være i oprud, betænkt på at forlade stedet med det samme. Det hele ligner en march på samme plet; men uanfægtet bryder strømmen vældigt sin vej under den frådende overflade.

Hindsgavls nordspids er herfra én eneste bred bøgekuppel. Her, hvor færgen nu glider ud og ind flere gange om dagen, og Gud og hvermand og folk og fæ farer over – netop her var det, at Christian II tumlede frem og tilbage på sin rådløse færd mellem de to kyster hin nat, da han endelig opgav Jyllands sag. Stort anderledes har landet derovre på den anden side af det smalle bælt vel næppe set ud på hans tid. Mod vest er det helt uberørt løvskov, kun med enkelte skovfyr hist og her langs bredden; noget længere mod øst kommer enkelte bygninger lidt forstyrrende ind i billedet. Men østligst ligger den lille Middelfart by og dukker sig som dengang lavt omkring sit kirketårn, ind-

rammet af sine haver. Således virker det herfra – og hvad man ikke ser, har man ikke ondt af.

Men rundt omkring mig åbenbarer det sig, hvor stedet er ved at komme i trafikens vold. Den mondæne restaurant og færgestedet er småting mod, hvad der vil komme – anlægget af den nye Lille Bæltsbro tæt herved vil revolutionere hele bæltets udseende til begge sider. Arbejdet er allerede i fuld gang nær bredden. Den nye tid kræver sin soleklare ret og er ved at få den.

„Benneweis“ er for størstedelen blevet indskibet, kun et halvt dusin heste og deres passere samt den svære dame og en løveklippet puddel står endnu på kajen, færgen rummer ikke flere denne gang. – Så glider den langsomt og duvende ud fra bolværket.

Et hundredstemmigt hyl gjalder pludseligt vidt over vandet – hestevrinsken, hundejammer, katteskrig og menneskeeder: den største vogn om bord er rovset et stykke fremefter og med et brag tørnet mod et eller andet. Sådan må det have lydt, da arken startede med kurs mod Ararat og vandskrækken greb Noahs menageri. Men lidt efter lidt forstummer skrålet, og alt bliver roligt.

Den tro hund står løveklippet og determineret ved siden af den svære dame og skuer ligesom hun ud over vandet; den tripper på benene og jamrer sagte, mens færgen fjerner sig mere og mere over den blå strøm i retning mod Middelfart.

Vejle-egnen

Sejler man østerud gennem den bugtede Kolding Fjord, kan man tro, at man befinder sig i denne, lige til man når det åbne Kattegat ved Fredericia. Og i lignende forestillinger har jeg trukket læseren rundt på landjorden, når jeg omtaler Snoghøj under Kolding Fjord-egnene. Den ligger selvfølgelig ved Lille Bælt og kun en sviptur fra Fredericia. Fra samme by kan man på sin cykel i løbet af en halv time nå til det bedste sted ved hele Vejle Fjord, *Trelde Næs*. Dette vil altså sige, at jeg egentlig burde have haft et kapitel, som bar titlen Fredericiaegnen. Under dette skulle også have været omtalt de skønne udsigter fra byens sydlige volde over bæltet mod kysten fra Strib til Røjle Klint, et sted, jeg vil anbefale enhver at gå op på, som har blot et par timers ophold i denne by.

Vejen fra Fredericia til landsbyen Trelde ude ved Vejle Fjord går over højt, svagt bølgende land, for det meste ret kedeligt og uden særpræg. Men når man kommer op på dets største højder øst for Vejlbj, hvor landet hæver sig i et sidste kast, før det falder ned mod kysten ved Trelde by, hvorfra vejen følger kysten helt ud til næssets yderste del, da gribes man gang på gang af egnens skønhed. Trelde by er i sig selv et lille eventyr med sine udmærkede gamle huse langs vejens sider.

Men da jeg når ud østen for dette sted, hvor vejen atter går fra lavningerne op over klinterne og de bakkede markjorder nær den store Østerskov, da standser jeg uvilkårligt på højden ved et lille boelsted, som ligger ret ensomt ved vejen, halvt gemt i en slugt i bakketoppen, som dets mosgroede stråtage synes at være skudt op af med jordsmonnet på ryggen – et ganske bedårende sted, hvor gode ånder synes at have til huse. Og har de det ikke, *burde* de – ikke mindst, hvis de sætter pris på fremragende udsigter.²¹

Måske leder landet heromkring tanken hen på mange af de bedste steder ved de sydligere fjorde; men på alting føler man stærkt, at man er kommet længere mod nord. Det er ikke alene synet herfra ud over den brede fjord mod dens nordkyst med de stolte skove omkring Rosenvold, der viser, at karakteren er forandret og dimensionerne større – det er først og fremmest udsigten mod øst over *det åbne Kattegat*, som jeg nu endelig er nået til, der virker så befriende på sindet med sine tilsyneladende ubegrænsede vidder. Thi den, der hører hjemme på det åbne Djursland, hvor solen står op af hav i øst og går ned bag hav i vest, som fra barneårene har sind og krop mættet med saltvandsluft og øjet fyldt af syner mod fjerne horisonter, han mærker altid lidt til splinten fra troldspejlet, når han taber havet af syne.

Trelde Næs er navnet på hele den yderste del af den store halvø, som vestligt begrænses af Rands Fjord, hvis yderste forbindelse med Vejle Fjord er udtørret, så den nu er en ferskvandssø. Den alleryderste del af næsset, hvortil man i almindelighed knytter navnet, hedder *Kasser Odde*. Halvdelen af næsset dækkes af de anselige skovstrækninger Vesterskov og Østerskov.

Når man ad vejen er nået igennem Østerskoven og står ude på odden, da bliver man straks betaget af dette steds ejendommelige og sære natur. Med sin åbne græsmark over den lave, frie klint og de spredtvoksende, vældige, vindhærgede bøge og næsten helt udgåede egekæmper lige ud mod det åbne hav er det det typiske, heroiske landskab, et af de få af den art, vi har i landet. Det er pompøst i sin fuldkomne ro og harmoni, kunne have ligget sådan siden middelalderen. Det eneste tegn på menneskers nærhed er det fredeligt græssende, løsgående ungvæg.

Næssets mest iøjnefaldende bevoksning, og den, som karakteriserer det på vid afstand ude fra havet, er alle disse store, vindkrøgede udløbere af skovens bøge og ege. Men *under* disse og inden for dem har sletten en vidunderlig flora af mangfoldige arter. Dominerende i underskoven er hvidtjørnen, som allerede begynder at springe i blomst. Mængder af brombærris flokkes om tjørnens fod. Selv en så sjælden vækst som kristtornen findes her, spredt mellem de selvsåede unge bøge, der rundt omkring skyder op af grunden.²²

Et mangefarvet blomstertæppe dækker underskovens bund og engens grønsvær: gul ranunkel, agertidsel, knoldet saxifraga, mængder af violer, anemoner og kodrivere og den pragtfulde storblomstrende hønsetarm. Usædvanlig store gøgeurter med deres violette blomster på de bløde, svajende stængler og de mørkplettede, grønne blade, mælkebøtter og tusindfryd vælter op af jorden i det solvarme græs. Alle lavninger og grøfter er fulde af vild kørvel, som i år er usædvanlig frodig ligesom de fleste vilde urter. Det er en herlig plante; jeg kender næppe nogen anden, der kan give en sådan feststemning over et forårslandskab ved sin ædle farve og sin overdådige vækst – og som så trofast milevidt kan ledsage én langs en landevej.

Hist og her findes lave ramsløg, som har dristet sig til at udvandre fra

hovedkolonien inde i den tætte bøgeskov. Stinkende storkenæb står i sin violette pragt og anråber om at blive lugtet til – men *den* kan man dog holde sig klar af på afstand. Anderledes med ramsløgene, som inde i tykningen står i tætte kolonner. Der lugter fælt derinde, men det er en herlig plante at se til, der er en egen renhed over dens sarte, hvide flor, svagt grønligt, når solen rammer det. Som sne dækker den de enkelte lysninger i et ubrudt, blændende tæppe.

Tætte grupper af guldgule kabbelejer følger en bæk og løber rundt om en lille klar dam i en lavning, der er omkredset af nogle blomstrende tjørne. Da jeg nærmer mig dammen, ser jeg et par gråænder, der svømmer på dens vand og ganske roligt lader mig komme på ti meters hold uden at lette. Just som jeg føler mig overbevist om, at de må være stækkede, klaprer de op og flyver bort langs stranden. Det er en mærkelig form for vilde fugle, disse gråænder, som i vinterhalvåret får deres opdragelse inde i byerne.

En flok store havmåger ligger ude på vandet nær havstokken. En gang imellem brydes fuglesangen bag mig af deres skoggerlatter: ha – ha – ha – ha – ha! Næsten altid fem gange i træk. En enlig strandskade jager skrigende forbi langs kystens stenede bred – en rigtig udpræget rullestensstrand, hvor man trods det fine vejr ikke fristes til at lægge sig ud og rulle med i bølge-

slaget. – Inde fra skoven lyder musvittens sang ustandselig, sjældent har jeg set så mange musvitter forsamlede på ét sted. Ind imellem løfter løvsanger, gærdesanger og skovpiber deres fine røster, og gulspurven sidder i tjørnene og skyder undernæbbet frem og pipper med så godt den kan, det kræ. Fra det tætte skovbryn kommer solsортens og droskens dybe toner med obligatfløjte fra de lystige bogfinker. En torsanger sidder ensom og tavs i toppen af en hvidtjørn og lader, som om den har pause.

I skovbrynet, halvt skjult under de høje bøge, ligger et nyopført stort bindingsværkshus, bygget af stedets forhenværende ejer. Det er overordentlig smukt i sin stil med stråtaget og de matrøde mursten mellem bindingsværkstolperne og gør kun ringe skade på landskabet. Den nuværende ejer holder stedet med hele det omliggende terræn strengt afspærret for publikum – en klog forholdsregel, som han forhåbentlig bestandigt vil opretholde.

Nogle svære høfder af pæle og kampesten er bygget yderst mod øst i stranden fra næssets fod. Her fra dette sted er Vejle Fjord god, udsigterne vide, landskabet friskt og urørt og åbent som selve det åbne hav derude. Her kan man lufte sig ud fra indtrykkene af skovidyllerne længere inde mod fjordens bund; man aner dem så småt helt herude ved udsigten indad over fjorden.²²

På hjemturen langs den dejlige kyst er der ét „helle“ for øjet – én ting, som bestandigt fanger blikket ved sin skønhed: det er den vældige sandklint *Hvidbjerg*, som er synlig hele vejen langs kysten fra skoven og ind til Trelde by og falder brat ned mod fjorden, hvor kysten mellem Slethøj og Mørkholt Hage har retning fra syd til nord. Som en mellemting mellem en klint og en vældig sandmile syner den herude fra, ragende stejlt op fra kysten og lysende milevidt med sine kridtgule farver og furet af dybblå skygger.

Der siges, at *det spøger* på Trelde Næs. På en bestemt tid af året kan nattevandrere se en ensom mandsskikkelse skride frem og tilbage langs stranden yderst ude på hukket, rastløs, mørk og vild. Og sagnet, der knytter sig til genfærdet, lyder således:

For meget længe siden var der en sørøver på Trelde Næs, som dræbte mange mennesker og brændte en mængde skibe, så at alle søfarende vogtede sig for at komme nær til denne kyst. Men engang hændte det, at en sejler kom ind under landet, og på denne var hans moder om bord. Da han havde plyndret skibet, dræbte han efter sin sædvane selv hele besætningen, og skønt han genkendte moderen, lod han i sit raseri hende lide samme skæbne som de andre. Men hans første hug dræbte hende ikke, hun rejste sig såret fra dækket og forbandede ham, inden hun døde, og sagde, at han aldrig mere skulle få en glad time i sit liv. Siden denne hændelse gik han så sært og drev omkring, og året efter løb han ud i havet og druknede sig. Men hvert år på den

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

samme tid, da han slog sin moder ihjel, går han nu og flakker omkring dernede ved vandet om nætterne, og til sidst farer han ud til det sted, hvor moderen faldt for hans sværd.

Der findes mig bekendt ikke noget andet sagn med et lignende emne andetsteds fra her i landet, i sin tragiske gru er det enestående. Det er næsten for mørkt til helt at være udsprunget af folkets fantasi; og udelukket er det ikke, at der ligger en virkelig hændelse til grund for denne fortælling, som har holdt sig hårdnakket mellem befolkningen på den isolerede halvø.

Af de to dale, som fortsætter fra Vejle fjordens bund mod nord og vest, *Grejsdalen* og *Vejle Å-dalen*, har jeg altid foretrukket den sidste. Den førstes skønne frodighed og den pragtfulde bevoksning af alle mulige træsorter på de høje skrænter, der trykker fra begge sider, bringer mig en beklemmende følelse, som vokser til ubehag ved den vrimmel af uskønne villaer, der ligger op ad skrænterne, og de fabriksbygninger, som dækker dalbunden. Vejen bevæger sig som en slange dybt nede mellem alt dette – man kommer til at tænke på en kvælerslange!

Dette gælder dog kun den yderste del af *Grejsdalen*, som går fra byen en halv mils vej mod nord. I samme øjeblik, som dalen svinger mod vest, forandres billedet. Herhen har endnu så godt som ingen ødelæggelser fundet vej, og dalen er her på et mindre stykke blevet været mod sådanne ved fredning.

Dette areal, som er ca. 300 tdr. land og består af dele af Lerbæks og Højgårds jorder, er sikret mod bebyggelse, mod rydning af skovene og mod, at Grejsåens løb reguleres. Under arealet hører den kendte Lerbæk hulvej.

Denne fredede strækning af så godt som uberørt natur er ganske overordentlig smuk med sin strømmende å gennem de saftige enge og de små og store trægrupper over dalsletten. Dalbunden, som yderst ude på sine steder kun er ca. 100 meter bred, er herinde betydeligt videre og med mere åbne sider. Ved det blinkende åløb, hvor lystfiskeren går og kaster sin flue, gror blankløvede pile og popler tæt op ad de bugtede bredder. Hvor kan en juni-dag være finere end her? På ingen dansk ø har naturen et blidere og mere yndefuldt smil end langs denne lune strøm, hvorom alt, hvad der er stilfærdigt og vegt og yndefuldt, synes at have samlet sig.²³

Men alligevel – det er, som om den stump himmel, man ser over sig, er for snæver og for nær; man har en fornemmelse af at bevæge sig under en blå osteklokke.

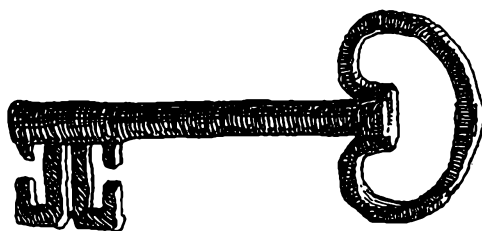
For hurtigt at få et indtryk af *Vejle Å-dalen* til sammenligning, behøver man blot at tage toget fra Randbøl til Vejle. Smukkeste er denne dal nu om stunder fra Limskov og østpå; den vestligere del er ganske vist ved sin større åbenhed og bakkelinjernes storslåethed *oprindelig* friere og friskere, men er nu så hærget af granplantager, at den er ødelagt i bund og grund; det er stor synd for dette fra naturen så fremragende landskab. Ved Limskov nærmer banelinjen sig åløbet og bevæger sig herfra hele tiden langs dette, krydser det endogså et par gange.

På disse steder synes dalen skønnest. Aldrig så jeg frodigere bund og livsaligere høveder. Det meterhøje græs er så grønt, at man tror at køre med lokomotiv ind gennem selveste paradises have, hvor hæskarer af alle mulige vilde urter endelig har fået hæderspladserne efter at have været ukrudt på jorden. Kæmpemæssige kærtidsler så lange som garderkarle, pilebuske, små og store ege spreder sig i yndefulde grupper over den silkebløde engflade, hver med sin kølige skygge under sig. Her er ikke trangt som i Grejsdalen, ingen klemsel. Bakkerne langs dalsiderne er vidt fra hinanden og ikke højere, end at man kan trække vejret uden nogen fornemmelse af astma; de er brogede og mangfoldige i deres virkning, kuperede og afvekslende i deres form; dette er ikke nogen ensformigt spærrende grænse for øjet.

De blanke høveder pryder engen, hvor de græsser i vældige indhegninger eller ligger i det fri og tygger drøv langs den brusende å, hvis stemme de synes at lytte til med rastløse ører, mens velvære og drømme lukker deres øjne halvt i og foderbollerne stiger og synker i deres halse som kartesianske djævle, der bestandig af nysgerrighed drives op i koens mund for at få et sidste blik over det landskab, som de først skal gense, når de er blevet for-

vandelt til en ny kemisk formel. Disse betragtninger i forbindelse med stedet leder tanken hen på den lidt sentimentale fabel om den lille bi, som sad på den duftende kløver, helt beruset af dens nektar, og uden at ane noget blev opslugt af den store, rare ko. Sammen med græsset kom den ned i koens mave, hvor den hensank i lyksalige drømme, der gled over i et vidunderligt nirvana, som burde have varet evigt. Men det gjorde det ikke – thi da den lille bi vågnede den næste morgen, var koen gået!

Og så – ja, så glider toget endelig ind mod Vejle, hvis borgerlige forposter af villaer advarer én stærkt mod at komme nærmere. Men et øjeblik efter er man inde i denne by, som ved sin usædvanlig herlige beliggenhed havde chancer for at blive et af landets mest tiltrækkende steder, men hvis beboere har handlet med stedet som klokkere. Thi næppe nogen sinde har en uheldigere bebyggelse vansiret en mere sart og idyllisk natur.

En dundrende varm forsommerdag rullede jeg på min cykel fra byen langs sydsiden af ådalen til Jerlev og brød herfra mod nord over Høllund til Haraldskær. Landskabeligt er der ikke meget nyt på denne strækning, overalt omtrent de samme indtryk som de fleste steder langs fjorddalene i disse egne. Fra gårdejer Hjorths have i Høllund er en smuk udsigt over dalen til bakkene på den modsatte side omkring Kærbølling, men disse har hele vejen i horisonten omtrent samme højde, et ensformigt virkende bakkeland med bøge- og nåleskove i mængde; de sidste antyder allerede, at vi her nærmer os grænsen mellem fjordlandet og de gamle hedestrækninger.

Selve ådalen mærker man ikke meget til heroppe, dens charme får man først øje på, når man er kommet helt ned i den ved den fortryllende å. Fra Hjorths gård bevæger en sti sig hurtigt og brat ned i dalen, og snart er jeg rullet forbi havernes skyggende træer og er ude i den åbne eng, hvis bund her har den prægtigste bevoksning af lave pile, birke, småege og egepur, enligtvoksende eller i tætte småkrat, et bedårende dalbillede. Store mængder af kællingetand og hele armeer af de violette tjærenelliker gror langs vejen. Mærkeligt virker det, at denne, selv dybt nede i dalbunden, er umådelig sandet.

Heden er voldsom hernede i dag, ikke en luftning når ned i dalen, alt sy-

nes at koge. En stor frø kvækker fra et vandhul i en mose, det lyder, som om hele mosen er ved at revne. Men frøen opgiver det snart igen, det er for lummert selv for elskovsserenader.

Nær ved vejen får jeg øje på en stork, som står i græsset; da jeg kommer den på tyve meters hold, spreder den vingerne langsomt ud, render et par skridt frem og sejler så hen over engbunden. Men ved et sving af vejen opdager jeg den igen og lusker den ganske nær i skjul bag nogle pilebuske. Her sætter jeg mig ned og tænder min pibe, mens jeg ser på den.

Den er ivrigt optaget af at gå på jagt og bevæger sig med næbbet sænket og langsomme fjed hen over en sandet plet med ganske lavt græs tæt ved vejsiden, 7–8 meter fra mig. Pludselig står den ganske stille og lurer, og et øjeblik efter kommer der et lynsnart stød fremefter med næbbet – av, dér fik den et firben! Den svinger det rundt i vældige sæt med halsen, slipper det så pludselig ned på jorden og lader det sprælle og krølle sig lidt, mens den interesseret ser til, griber det atter og leger med det, som katten med en mus. Den fanger det på ny hver gang, når det har nydt friheden lidt, og svinger det så atter i luften, til sidst med en sådan heftighed, at hovedet ryger af det og bliver siddende i næbbet, mens kroppen krymper sig i græsset foran morderen. Bagefter slider den kroppen i stykker og sluger den i små bidder. Alt bliver udført med stoisk ro, ingen overilede bevægelser; med langsomme, velovervejede skridt følger den de hvirvlende stumper gennem græsset. Den nyder synet fuldt ud, mens søde safter danner sig i dens mave og gør den tjenlig til at modtage reptilet som god storkeføde. Da den er helt færdig, smækker den to-tre gange hårdt med næbbet, piller sig lidt i den ene vinge og henfalder i drømme, stående på ét ben. Den har et udtryk så vennesealt, som var den formand for dyrebeskyttelsesforeningen.

Jeg lister mig væk, uden at den ser mig.

Turen langs ådalens nordside ind mod Vejle er overordentlig smuk. Næsten bestandig kører man i skygge under de store løvtræer langs vejen, og denne bevæger sig hyppigt ganske nær engene, hvor rislende småstrømme løber ud gennem elleskov og egekrat ned mod åen.

To agerhøns letter fra landevejsdiget og flyver tværs over vejen, men betænker sig og lander midt på denne en snes alen foran mig, hvorefter den ene i strakt karriere løber ned ad den asfalterede chaussé forfulgt af den anden. Til sidst forsvinder de dog ind i en græsmark, da cyklen kommer dem for nær.

Efter en tur, der trækker sveden ud, når jeg til *Skibet Kirke*, fra hvis kirkegård man endelig har en fri og næsten ubegrænset udsigt mod øst over dalen, hvor åen i prægtige, vilde slyngninger glider under de skovdækkede bakke-

hæld.²³ Den kullede kirke er yndigt beliggende på sin fremspringende bakke umiddelbart op ad dalen og har en fremragende smuk klokkestabel,²⁴ bedre end de pagodeformede tingester af den art, jeg har set nogle steder i Sønderjylland, f. eks. på den smukke Broager kirkegård. Kirken ligger næsten helt skjult bag kirkegårdens mægtige trægrupper, som skygger over det ukendte sted, der rummer den af Erik Emune myrdede Harald Kesjas lig. Scipyng, senere Skibetorp, kaldtes stedet i gammel tid, og det var på sin gård i det nære Jelling, at Harald faldt for broderens bøddeløkse.

En mængde fugle synger omkring mig herinde, bogfinke, gulspurv, musvit, solsort og drossel. Et par stillidser gør alle deres kunster, den ene bruger sin lille grødede lokkstone, mens den anden spiller den rigtige stillidsmelodi med smæld i fra toppen af en høj tuja.

Et sted ved vejen driver jeg ind i en kro for at få noget smørrebrød. En nattergal synger udenfor, mens jeg sidder i kroen og spiser „nogle stykker med pålæg“. Jeg burde beskæftige mig med nattergalen hellere end med smørrebrødet, for spegepølsen smager af tælle med salt på, mens nattergalen er, som den *skal* være. Overhovedet får man i de fleste af disse landevejskroer noget meget tarvelig mad. Pålægget er næsten altid afskyeligt, og oftest smager det som her af tælle; man får indtryk af, at lysestumperne fra vinterforbruget af tællelys fortsætter som et naturligt led i husholdningen

ved at vandre over på spisesedlen, når turistsæsonen indtræffer. Og det hakede kød, som under navn af bøf pryder bordet, bringer ved sin duft og sit udseende tanken hen på længst forglemte jernbanekatastrofer. Priserne derimod er hentet fra de fornemste hoteller – det skaber jo en slags balance.

Ja, hvad må man ikke opleve på en spidsrodsvandring gennem al landsens gæstgiversteder! Blot et punkt som sengene kan alene give stof til en afhandling. De fejl, man finder, er i kortfattetthed følgende: 1) Skævhed, dvs. lavere i den ene side end i den anden, almindeligvis den yderste, så man ruller ud. 2) For korte og 3) for bløde – svajryggede eller kølsprængte. Begge de to sidste fejl giver hver for sig krumslutning, den sidste tillige anfald af hofte-lammelse. På kroer og tredjerangs hoteller finder man ikke sjældent to af disse fejl samtidig. Støder de til alle tre, er de et mareridt, med hvilket intet af middelalderens torturretskaber kan sammenlignes.

Ved efterårs- og vintertide støder andre faktorer til, når lagner og lispundtunge dyner er fugtige. Jeg mindes, hvad en gammel hærdet jæger sagde om lejet i en kroseng ude på vestkysten: „Det er fandeme’ som at lægge sig til at sove i en bekkassinmose og dække sig til med en kampesten!“

I begyndelsen under denne rejse tænkte jeg ofte på den komfort, som vi i sin tid havde i „Rylen“’s beskedne seks kvadratmeters kahyt med de stenhårde køjebænke. Men siden vænnede jeg mig til alt. Jeg kan nu sove på en hvilken som helst form for landlig løjbænk, både på langs og på tværs.

Jeg drak eftermiddagskaffe i restauranten Trædballehus, skønt der ligger en advarsel i navnet, noget som en trussel om et spark bagi. Men stedets indbydende ydre fik mig til at trodse denne idéassociation. I haven omkring den prunkende bygning, der er opført af brædder i imiteret tyrkisk stil, står under minareternes skygger en halv snes udskårne danske gardere i paradeuniform, dekorerede med blank oliemaling i naturtro farver, så de illuderer, som om de var udstoppede. Og omkring en springvandskumme sidder seks tykke matroser, ligeledes eftergjorte, som har til opgave at sende tynde vandstråler ind på en havfrue i bassinets midte, en opgave, som de røgter med udholdenhed, men tillige med al den delikatesse, som den fordrer. Havfruen vender hovedet mod himlen, da det ikke kan nytte noget at vende det til siden – bort fra denne maritime form for hyldest, og betragter med et uudgrundeligt blik en lille druknet gris, som hun holder i den højtopløftede hånd. Gardernes tilstedeværelse må være en borgen for, at der ikke foregår andet og mere i kummen, end godt er, og hær og flåde supplerer således hinanden på den smukkeste måde i haven.²⁵

Jeg gik derind og drak en fremragende god kop kaffe med dejligt brød til. For mennesket lever ikke af skønhedsindtryk alene.

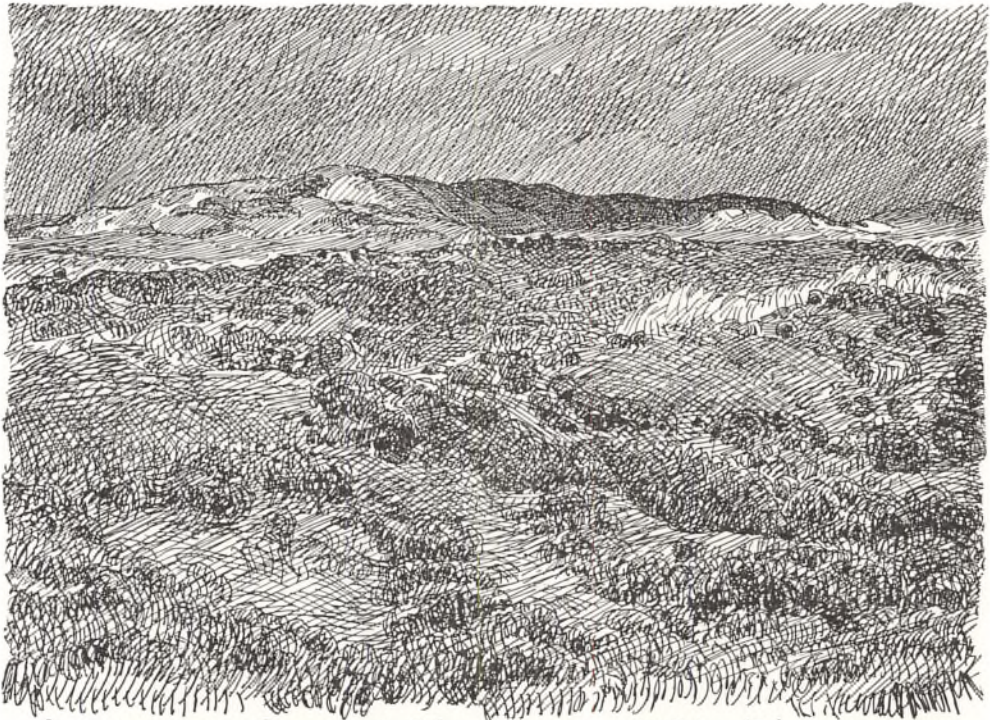
Randbøl-egnen

Rejser man fra Vejle vestpå ad Varde landevejen, vil man ved *Randbøldal* møde østens sidste blækere ud mod vesten, egnens yderste fremskudte forpost ind i det store, midtjyske hedeland. Tæt forbi stedet bevæger den gamle Hærvej sig ad det store vandskel, og vesten for dette dækker plantage ved plantage nu de milevide, forhen øde hedestrøg. Men her, hvor Randbøldal Klædefabrik skjuler sig i en yndig dal, befinder man sig endnu landskabeligt set i et fuldkomment Arkadien. Fra kroen kan man ad en sti, som bevæger sig gennem skov med frydefuld fuglesang, på mindre end to minutter ned ad bakke gennem dalen nå frem til en udsigt, som i romantisk skønhed søger sin lige. Dybt nede ligger grønne enge med meterhøjt græs, spættet af vild kørvel og kabbelejer, der flokker sig om en brusende bæk. Hist og her står høet allerede i stakke, store som huse i en afrikansk kraal, og indfletter deres okkerrøde toner i alt det lyse grønne. På begge sider af den smalle dalsænkning strækker sig høje banker med herlige skove, hvor fauner synes at lure bag hver træstamme. Det er i solnedgangsstunden, jeg er kommet hertil, og to nattergale svarer hinanden fra bryn til bryn tværs over dalen, over hvilken aftenen begynder at trække sin lette dis, der forlener alt med fine gobelinfarver.

For at få den bedst mulige udsigt over dalen og skovene forlader jeg vejen og går nogle få skridt op ad skrænten til et sted, hvor nogle kæmpemæssige popler står på vagt side om side og synes at vejlede én op til en bred, naturlig platform i terrænet, som de omringer, og som giver åben udsigt ned langs hele dalen.

Stedet er åbenbart godt kendt, også andre synes at have fundet det. Pladsen er som hærget af bavianer og gorillaer, det hele er en skarnhob: stumper af sardindåser og sildedåser, æggeskaller, cigaret- og tændstikæsker, tusindvis af fedtede stykker madpapir og ituslåede eller hele ølflasker og papæsker dækker jordsmonnet. Jeg ved ikke, om dette sted er fredet, men det kunne se ud til at være det – et typisk eksempel på „naturfredning i forbindelse med publikums uhindrede adgang“. Det samme faldt mig ind forleden ved synet af Staldbakkerne på Randbøl Hede, hvor der ganske vist ingen efterladenskaber af den art fandtes, men hvor biler fra hele landet hver søndag i ferien holder parkeringsplads hvor som helst i lyngen, og hvor søndagspublikummet allerede har trampet en sti, bred og øde som et logulv, op til det højeste punkt.

Det spørgsmål er ved at blive brændende: Hvilke arealer skal man skærme,

Skoldbakkerne. Randbøl Hede 17 Maj 1931. H

og hvilke skal man prisgive et publikum, hvis naturlige eller unaturlige trang til at udfolde sig så vanskeligt kan hæmmes? Arbejderbefolkningen i de store byer, som for størstedelens vedkommende året igennem tilbringer tiden i usunde værksteder og fabrikker, *må* have krav på adgang ikke alene til frisk luft, men til at glæde sig over landets naturskønheder. Men i øvrigt er det jo sjældent den del af befolkningen, der hjem søger disse steder, som er så fjernt fra byerne – ikke endnu. Den sværmer for det meste kun ud over byernes nærmeste omegn. Og her bliver det hver bys sag at sørge for *sine*. I Jægersborg Dyrehave ved København er spørgsmålet løst for hovedstadens vedkommende; den er endnu, skønt den hver søndag hjem søges af ti tusinder, et stykke dansk landskab, som ikke havde set stort anderledes ud, hvis det havde henligget i naturtilstand i de sidste 3–400 år.

På steder, hvortil så at sige hele landet valfarter, således som Himmelbjerget – det mest afskrækkende eksempel – bliver opgaven vanskeligere. Men i hvert fald kunne man begynde med at lade folkelige forlystelser som beværtninger, kageboder og kraftprøver, ballongynger og skydebaner være enten helt bandlyst fra steder, som har krav på fredning, eller henlagt til skarpt afgrænsede, mindre områder i den yderste periferi – som Dyrehavsbakken i Dyrehaven – foruden at stedet naturligvis burde være under et effektivt, stadigt opsyn.

En privatmand, som ejede en fjerntliggende hedelod, som han forgæves søgte at frede mod publikums hærgen ved hjælp af pigtråd og skilte med forbud, fik endelig et godt råd af en klog mand, som sagde til ham: „Pil bare pigtråden ned og fjern skiltene undtagen ét, hvorpå der skal stå: *Pas på hugormene!*“ Det hjalp. Den snes stykker, som siden årligt vovede sig forbi dette skilt, blev budt velkommen som „det naturlige udvalg“.

I udkanten af *Randbøl Hede*, et par hundrede meter sydøst for Reventlows Hedegård, ligger et smukt hus, som tilhører tandlæge William Berthelsen i Vejle, der er formand for Selskabet til Randbøl Hedes Bevarelse. Huset er sommerbolig for familien; under dets gæstfri tag tilbragte jeg nogle herlige dage, og under hr. Berthelsens kyndige førerskab gennemstrejfedes jeg den dejlige egn på kryds og tværs. Hans vågne og forstående blik for landskabelig skønhed har blandt andet givet sig udslag i, at han er blevet en af vore mest fremragende landskabsfotografer, der råder over en værdifuld samling billeder, især fra heden og dens omegn.

Fra husets vinduer har man fri udsigt over heden til de kun et par kilometer fjerne „Staldbakker“, og vore første udflugter gik ganske naturligt til dette sted, som ved sine imponerende former uvilkårligt er midtpunkt i landskabet.

Hele Randbøl Hede er et stort indsand, som er dannet af det udskyllede materiale fra morænerne i øst under den anden istid. *Staldbakkerne* er en hestekoformet vold af mægtige flyvesandsbanker, hvis højeste punkt når omtrent 100 meter, og de har hovedretning i øst-vest. At også disse dannelser er af høj ælde ses blandt andet af den omstændighed, at en bronzealderhøj er beliggende på en af deres høje knuder med et underlag af rent flyvesand. Her på stedet kan der altså ikke være tale om, at det er skoves udryddelse, som er skyld i hedens fremkomst – det er i høj grad oprindelig natur. Den resterende, endnu så godt som uberørte del af denne hede består af ca. 1200 tdr. land, altså ikke noget særlig stort areal; men det er en samlet, næsten ubrudt helhed, og mange steder kan man endnu forestille sig, hvorledes dette urlandskab har virket, da kolonisation og plantning endnu var ukendt. Udmærkede kræfter med hr. Berthelsen i spidsen arbejder på at skaffe dette stykke hede den fredning, det fortjener, og der synes endelig at være håb om, at det skal lykkes.

Fra Staldbakkernes højeste punkt, Stoltenbjerg, er der en betagende udsigt over denne alvorlige, tungsindige hedestrækning – en af de bedste, vi endnu har tilbage i landet. Over den mørke bund øjnes kun få dyrkede pletter, i al fald i den nærmeste forgrund, hvor endnu kun enkelte mindre tavl er begyndt at skyde sig ind og bryde harmonien. Medens man ved den påtænkte

fredning af heden nok kunne få disse enkelte agerfelter bort og bjærge stumperne igen ved at lade dem springe i lyng på ny, da er den skade ubodelig, som omegnens plantager forvolder ved deres indramning af stedet, i al fald set oppe fra dette høje stade.

Men hvilket strålende farvespil, hvilke dybe kontraster i dette mærkelige øde hedeland, der breder sig om bjergets fod! Se, hvor flyvesandsbankerne rager op af lynghavet, nøgne eller med en sparsom bevoksning af marehalm og hjælme, og hvor deres okkergule sand eller kolde grønne rejser sig skinnende over den brune flade! Hist og her skinner hule sandgryder frem mellem bakkerne, lysende som blegt guld mellem marehalmens ir og lyngens dybe bronze. En mose ligger dybt derude i nordvest, dækket med bugnende mængder af kæruld, der stråler som silke mellem alle de metalliske farver. Et mærkeligt sløret gråvejrr fremhæver i dag farvernes vidunderlige finhed.

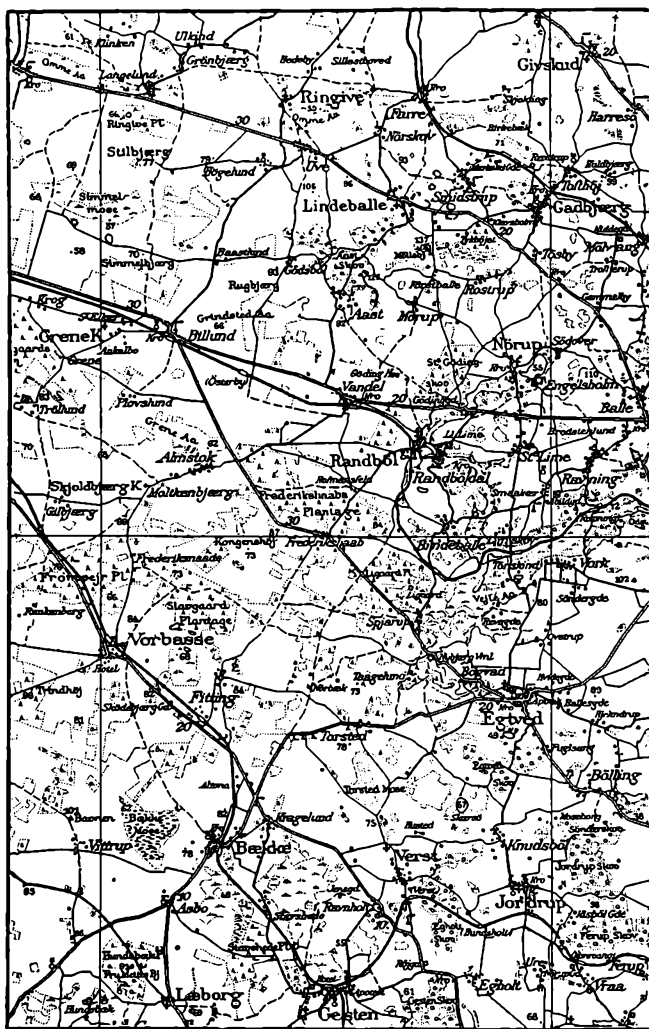
Vi går fra bakketoppene ned over heden. Rundt om er klokkelynngen begyndt at springe i blomst, og vissen blomstrer knaldgul mellem lyngen. Frøerne skvaldrer fra et mosehul, og da vi nærmer os dette, flyver nogle klirer op og skriger sørgmodigt og bekymret for deres yngel over vore hoveder. Viber slynger sig i kåde sving over de våde lavninger, og engpibere jager klynkende fra tue til tue. To gøge kukker fjernt til hver sin side ude fra plantagerne. En gråandrik basker rappende op fra et rørbevokset vandhul. Men højt over det hele slår lærkesangen sammen oppe under det vide himmelhvælv.

Ude fra sydvest høres pludselig en urhanes skogren – mærkeligt at høre denne lyd så langt østpå i landet, kun to små mil fra Vejlefjordens bund! Men her er jo alle gode betingelser for denne fugls trivsel, bl. a. rigelige mængder af tyttebær, åbne vidder og fred endnu! Men bestanden løber fare for at formindskes på grund af den overhåndtagende mængde af kokke – det er ikke alene maden, mange kokke kan fordærve! Her burde gives dispensation fra jagtloven, så man kunne bortskyde de overkomplette gamle haner på skogrepladserne. Også af rådyr findes en del i de omliggende, større plantager, de ses af og til strejfende over heden.

Hr. Berthelsen fortæller, at hedens flora rummer den meget sjældne vårkobjælde, af størrelse omtrent som en italiensk anemone, og at den store regnspove ruger i moseterrænet sydvest for Staldbakkerne. I år han har set tre par derude, tidligere har de været noget varierende i antal.

En blå kærhøg, hedehøgen, kredser i længere tid over vore hoveder, højere og højere. Til sidst skruer den sig ned i glideflugt og følger endelig en lavning, hvor den jager et par meter over jordsmonnet, til den forsvinder vesterude. Også denne pragtfulde fugl holder i ikke ringe tal til på egnen; jeg så den hyppigt under mit ophold her.

På Randbøl Hede møder vi atter *Hærvejen*, og i en smukkere skikkelse findes den ikke under hele sit forløb. I retning nordvest-sydøst kommer den fra Trollerup vest for Jelling og går over Randbøl by østen om Hofmannsfeld og Frederikshåb og videre til Bække og Læborg. Den bevæger sig her over ste-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

der, som må have været de mest øde og storladne på dens vej – og de mest frygtede. Langs dens sider har landet været tæt dækket af gravhøje – Randbøl sogn alene har endnu omtrent 300 sådanne – og runesten har fulgt dens dybe spor gennem lyngen; en af højene ligger endnu inde bag Randbøl kirkegårds kampestensdige, et tusindårigt minde om hedenskabet tæt op ad den kristne kirke. „Kong Rans grav“ kaldes den på egnen, og sagn om kamp og hærværk knytter sig endnu til den nære hedestrækning, over hvilken den ældgamle vej med den nu så sparsomme færdsel trækker sine spor, der under-

tiden løber side om side i en samlet bredde til op imod 60–70 meter eller som en smal, gulhvid hulvej, hvorfra sandet flyder, graver sig dybt gennem lyng og sandbakker. Det nordligere beliggende *Ringgive* sogn har trods sin ringe udstrækning ikke mindre end 220 oldtidshøje. Å propos: dette sogns navn kommer dog uden tvivl af de nærliggende „Ringhywe“ – *Ringhøje*. Det nuværende navn synes meningsløst; de, der har lavet det på kortet, må vel have afledt det af det nærliggende Give?

Hvor Hærvejen ude på heden skærer landevejen mellem Egtved og Billund, fandt man i 1874 en af de mærkeligste runesten i landet liggende oven på den gravhøj, hvor den var rejst, men i tidernes løb tildækket med jord. Den reddedes i yderste øjeblik, da den var ved at blive hugget til skærver. Stærkt restaureret er den nu genrejst på stedet – den er, når undtages den store Jellingsten, den eneste runesten i Danmark, som står på sin oprindelige plads. Den når en højde over jorden på ca. to meter. Inskriptionen, som tydedes af Wimmer, lyder således: „Tove Bryde rejste denne Sten efter sin elskede Torgunn. Meget længe monne disse Brydens stave leve.“ De stolte og skønne ord har levet i tusind år, og Torgunns navn dør aldrig. Sikkert har hun fortjent dette; hun må have været et fremragende menneske, thi det var overordentlig sjældent, at der rejstes runesten over kvinder.

Det uransagelige „vejvæsen“ har plantet fyrretræer omkring gravhøjen med stenen, så den er fuldkommen skjult for de vejfarende, skønt vejen passerer stedet i kun hundrede meters afstand.

Ikke langt herfra, i Jelling, står landets to berømteste runesten. Og nede i syd, et stykke nord for Bække by, ligger de to „Karl Legoms høje“, atter et storslået oldtidsminde. „Jydske Krønike“ henlægger i 1340'erne den mægtige sten, som Harald Blåtand havde måttet opgive at transportere til Jelling, til Bække Mark. Ved Egtved gjorde man for godt en halv snes år siden et af de mærkeligste oldtids-gravfund, „Egtvedpigen“, som nu i sin 3000 år gamle egekiste huses i Nationalmuseet. Alt dette er medvirkende til at vise egnens og vejens store betydning i oldtiden – det var *alfarvej* gennem landets hovedstrøg.

Langs vejens sider på dette strøg finder man – og dette virker måske som det mærkeligste af alt, fordi det er vor tid langt nærmere – mængder af spor af gamle sognebyer, som nu er forsvundne, helt fra egnen om Øster Nykirke i nord til Bække i syd. Tomter af nedbrudte eller sammenstyrtede kirker, der af og til bringes frem i lyset, viser, hvilket liv der engang har rørt sig her på disse gennem århundreder næsten helt glemte steder. Gamle fortegnelser over bispedømmernes kirker giver mærkelige oplysninger om den tilbagegang, som med rivende hast fandt sted i sognekirkernes antal, især i det 14. århundrede. Kirkefortegnelsen i „Ribe Oldemor“ indeholder en tilføjelse om kirker, som henligger i øde tilstand, uden tvivl som følge af de urolige tider,

hvor krig og pest afløste hinanden, og hvor de egne, som lå nær det store hovedstrøg gennem Jylland, naturligvis var de stærkest udsatte. I tæt befolkede egne krævede pesten selvfølgelig de fleste ofre; men i de i forvejen udplyndrede og udpinte egne, gennem hvilke hærene og deres følge drog, havde „den sorte død“ særlig let spil med at gøre helt rent bord. Ad Hærvejen, hvor krigsfolk, pilgrimsskarer og handelsmænd og alskens omstrefende pak bragte smitten med sig, vandrede døden ind over landet og bredte sig langs alle færdselsårer; men den totale udryddelse af beboerne, de forladte byer og øde marker – det hører de i forvejen fattige strøg til, hvor enhver større modgang forværrer de i forvejen hårde livsvilkår. I det 14. århundrede lå store dele af landet, som før var beboede og opdyrkede, fuldstændig øde hen. Og af de sunkne byers og nedstyrtede kirkers nære beliggenhed ved den store færdselsvej ser vi, hvor ødelæggelserne troligt har fulgt denne. I Randbølegnen alene forsvandt kirkerne i Fitting, Almstok, Åst, Klavsholm og Karbjerg. Hist og her trækker agerrender endnu deres striber gennem lyngen, hvor de gamle sognebyer lå for 5–600 år siden.

Et gammelt sagn fortæller, at under den sorte pest døde så mange, at der kun blev ét mandfolk levende i Randbøl og én kvinde i Vorbasse sogn. De gik længe hver for sig og kunne næsten ikke bjærge livet. Men en dag gav manden i Randbøl sig til at ringe med kirkeklokken, og da han havde ringet nogen tid, begyndte han at lytte. Lidt efter hørte han, at klokken svaredeovre fra Vorbasse Kirke. Han gik derover og fandt kvinden på kirkegården, hvor hun stod og ventede på ham. Og fra nu af blev de to sammen.

Svenskekrigene og kejserkrigen i det 17. århundrede repeterede det gamle drama, om end nu mange steder for næsten tomt hus. De tre hundrede år i mellemtiden havde ikke bedret skaden, tværtimod havde mishandling af lyng og krat med påfølgende sandflugt yderlig forværret denne.

Nær det sted, hvor Store Rygbjerg-runestenen (nu *Randbøl-Stenen*) står på Frederikshåbs Mark, lå i gammel tid byen Rygbjerg eller Røgbjerg; stedet kaldes endnu Gammel Rygbjerg, og af og til pløjer man syldsten op af grunden.

Hvornår og hvorfor er nu *denne* by forsvundet?

En gammel præst i Nørup-Randbøl, Alexander Falk († 1724), har i kirkebogen skrevet følgende: „Sagnet blev ganske øde i Polakkernes Tider og Folkene af smitsomme Sygdomme bortdøde, og der blev ej, som mig er berettet, prædiket udi Randbøl Kirke i 3 Aar.“ Muligvis er Gammel Rygbjerg først blevet øde ved denne lejlighed.

Sagnet siger, at der på bunden af en lille sø ved Daldober ligger tre store vognlæs med gods, som svenskerne eller polakkerne havde røvet fra befolkningen, og som de ville føre til Vejle; men da de kørte over isen på søen, brast denne, og de tunge læs gik til bunds.

I dette Nachspiel savnes pesten altså heller ikke, de optrædende og tilskuerne segner mellem hinanden, ofte til skuepladsen står tom. Vor forbunds-fælle, den polske hær, må selv ofre en god slant til vore kirkegårde langs vejen, hvor den drager frem.

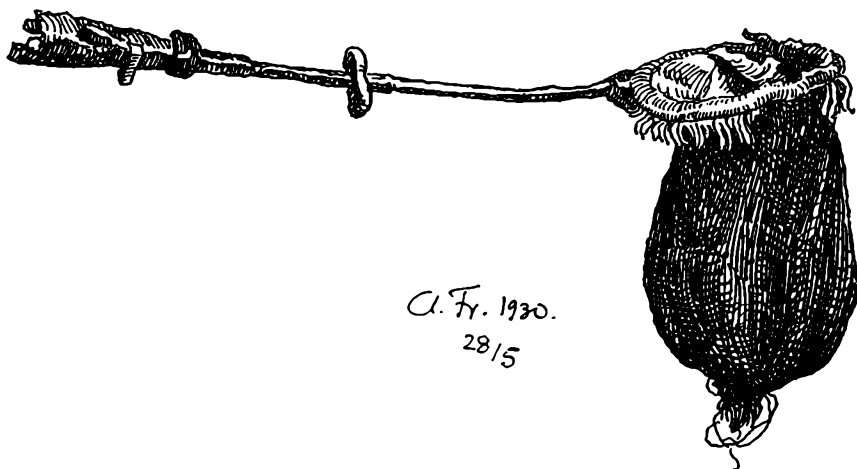
„Intet Hus er paa Randbøl Hede fire Miil“, hedder det hundrede år senere. Kun ulvene er trygge herude i ødemarkerne og huserer frækt med mennesker og dyr i omegnen – thi også *de* følger ligesom pesten bestandig i krigens spor. Og stimænd og røvere kan true den ensomme købmand eller holstenskræmmer, der drager ad de nu så øde vejspor og hilser synet af Randbøl kirketårn som en befrielse, når det dukker op i det fjerne. Hvordan tilstandene har være her på denne tid, ser man eksempelvis af en skrivelse til rentekammeret 1757, i hvilken to mænd anmoder om lov til at bebygge et stykke af Randbøl Hede; i denne foreslås det „at hver Indbygger maatte til-lades at holde en god, stor og stærk Hund, et godt Skydegevær og anden skarp Gevær for Stratenrøveri, og hade Ulvene med (!), hvilke udi disse Ud-ørkener findes i Mangfoldighed“.

Det er netop på denne tid, da heden ligger hen som en frygtet og vild ørken, hvor kun røverpak og taternes slæng færdes hjemmevant, at „kartoffel-tyskerne“ bliver lokket herind for at befolke den. Regeringen indkaldte i 1759–60 over tusinde kolonister fra Rhinegnene og Pfalz til forsøgsvis opdyrking af hederne ved Randbøl og Alheden i Viborg amt. De fleste af de godtroende tyskere flygtede tilbage til deres hjemstavn, da de så, hvad de havde indladt sig på, og kun godt og vel fire hundrede blev tilbage, vel sagtens fordi disse savnede midler til at komme hjem. Fra den tid skriver sig her på egnen anlægget af kolonibyerne Frederikshåb og Hofmannsfeld, og fra samme periode findes endnu gårdsnavne som Reventlows Hedegård, Guldbergsminde, Christiansejgod, Hofmannslyst, Mariesnåde og Karolinesynde.

Livet har dog næppe lige straks formet sig hverken yndigt, nådigt eller lystigt for de stakkels indvandrere. Den ro, hvormed de slog sig til tåls med de elendige kår og gik løs på den magre hedebund, skyldes måske den beroligende indflydelse, som deres hovedernæringsmiddel, kartofflen, kan have haft på deres sind. Thi som Heine siger: Luther bragte uro i gemytterne i Europa i det 16. århundrede, men sir Walter Raleigh beroligede disse igen ved at bringe os kartofflen.

Pastor Kau i Gadbjerg har meddelt følgende: Om aftenen den 2. april 1757 (skal være 1759) kom en flok tyskere sydfra til Harresøgård i Givskud sogn, hvor Holstebrovejen skæres af Kolding-Viborgvejen. Det var almindeligt, at vejfarende søgte nattely her. Tyskerne fortalte, at de med den danske konges understøttelse skulle op og dyrke Alheden, og de havde hele deres

habengut med på to læs trukket af stude. I spidsen for karavanen red familie-faderen på en mægtig tyr. (Hvilket billede – ren folkevandring!) Familie-faderen fortalte til bonden Klaus Pedersen om en helt splinterny frugt, som han fremviste; dens navn lød i Klaus' øren som „ertåffel“ (Erdapfel), og efter tyskerens mening skulle den bringe Jylland stor velsignelse. Klaus forstod en hel del af den tyske snak, men fæstede ikke megen lid til den. Den næste morgen, da anføreren for karavanen spurgte, hvad han var skyldig, svarede Klaus, at han kunne gi' ham to af de omtalte frugter for hver person, han havde huset. På den måde kom Klaus Pedersen i besiddelse af tolv kartofler, og anføreren gav ham endda en i tilgift, som Klaus dog kastede for svinene, da tretten er et uheldigt tal. Svinene puffede hånsk til den med trynen og ville ikke æde den. Klaus plantede de tolv kartofler i sin have, én i hvert hjørne af nogle urtebede, og de ynglede fortrinligt. Han fik nok til sig selv og siden til naboerne med, og snart var kartoffelavlen i god gang dér på egnen. „Klaus' æbler“ eller „de Harresø æbler“ var i mange år kartofflernes kendingsnavn, og tyskernes spådom kom til at passe!

Allerede fra året 1787 havde man på henstilling af rentekammeret gjort en mængde forsøg i alle jyske amter på dæmpning af den skadelige og overhåndtagende *sandflugt* ved plantning af marehalm og hjælme. I 1816 var det samlede sandflugtsareal i Jylland, som androg 121.159 tdr. land, formindsket med ikke mindre end 74.658 tdr. land, altså næsten nøjagtigt to tredjedele af det samlede areal, som altså allerede på den tid i det store og hele var sikret mod sandflugten. De fortrinlige resultater af disse forsøg blev fulgt af kartoffelplantning og kornavl, som også på visse steder slog an, især naturligvis den førstnævnte.

Dette gav stødet til de første forsøg med plantninger, som snart blev sat i system i mange af landets sandflugts- og hedeegne. Thi det havde jo vist sig, at kartofler trivedes fortræffeligt i den sandede jord, og endogså agre

kunne fremstå hist og her, selv om de med de daværende dyrkningsmetoder endnu de fleste steder blev jammerlige. Hvorfor så ikke forsøge med skove? Og det gjorde man som bekendt.

Dette gik nu ikke så godt som forventet. Vort udmærkede statsskovvæsen har i omtrent halvandet hundrede år arbejdet med hedebeplantningen. Stadig har det indført forbedringer på grundlag af de indvundne erfaringer, dygtigere og mere fuldkomne er forstmændene blevet. Og den sidste erfaring, de har gjort, er denne, at disse kunstigt opelskede statsplantager i hele den forløbne tid hvert eneste år har givet statsskovvæsnet et ubehageligt underskud, i vore dage ca. 80.000 kr. årligt. Og da der ikke synes at være nogen mulighed for at bringe dette underskud til at svinde, har man, for dog ikke at få det til at stige, besindet sig på fremtidig så vidt muligt ikke at tilplante *nye* arealer.

Man spørger nu uvilkårligt: hvorledes er det da muligt, at *Hedeselskabet* for at forfølge de samme forældede formål årligt kan pumpe statskassen for tusinder og atter tusinder af kroner? Lad gå med, at der anvendes penge til at forvandle heden til *agerland*, hvor dette kan give udbytte. Vi lever i et agrarland, og bonden må og skal dyrke jorden, hvor som helst han kan leve på den, selv om det ikke er i første omgang, han bliver fed. Men hvorfor bliver Hedeselskabet ved med at øse penge ud til beplantning, når dette er håbløs og unyttig gerning?

Den, der har vandret over den store Randbøl Hede for blot 30–40 år siden, ville vist have svært ved nu at kende den igen, så meget har dyrkning og beplantning blot i dette korte tidsrum tæret på dens areal. Og selv om dyrkning mange steder er lykkedes og giver befolkningen brødet, så finder man ikke få arealer, hvor de kummerlige agre synes at måtte give ringe erstatning for den skønhed, der her er gået til grunde. Store marker med grågrønt, lavt græs i sparsomme tuer, eller agre med spredte, fattige strå bryder på voldsom måde landskabets harmoni. Værre er plantningerne dog; enkelte af bakkerne, selv helt inde ved Stoltenbjerg, er af bønderne beplantet med graner, som skønt de er indtil femogtredive år gamle endnu kun har nået en meters højde og virker som en hæslig skimmel i lyngen.

Følger man Hærvejen sydpå over den østlige del af heden, til man når ned mellem kolonigården Mariesnåde og Ølgård, vil man her finde et af vejens mest fremragende steder på hele strækningen gennem landet. I studedriftens dage var Ølgård en berømt kro – navnet klinger godt nok af det – men den er som sådan for længst nedlagt. Lyngklædt ligger heden til begge sider, bølgende op og ned og hist og her med blanke mosedamme i lavningerne. Lave diger strækker sig langs siderne af den tusindårige, brede, sandede vej, og oldtidshøje klæder det herlige landskab omkring den. Man gribes af dette

Hærvejen S for Randbøl 18 Maj. 1931 H.S.

steds forunderlige stemning og mindes folkevisens ord om Valdemar Sejrs rasende ridt ad denne vej, da han hastede mod Dagmars dødsleje i Ribe:

Der Kongen drog aff Skanderborg,
da fulde hannem Hundrede Suenne;
Oc der han kom til Gristed Bro,
fulde hannem ickon Dagmars Dreng.

Der hand reed offuer Randbyl Hede,
da fulde hannem Femten Suenne;
Der han kom offuer Riber Bro,
da vaar den Herre alene.

Kongen må med sit lille følge være stødt til Hærvejen ved Jelling og have fulgt denne over heden i al fald til Asbo syd for Bække, hvor Ribevejen svinger fra mod sydvest. Det er skammeligt, at vejen her på dette sted ikke er fredet sammen med det omliggende landskab og alle dets oldtidshøje. Tværs over en af disse er nedrammet tykke pæle, som bærer et pigtrådshegn, og plantagerne er allerede rykket faretruende nær.

Et andet stykke af samme vej nær Springbjerg tæt syd-sydvest for Randbøl, der helt op til de sidste år har været et af de bedst bevarede steder af

Hærvejen, er nu faldet for vejvæsnet, som også har lagt sin klamme hånd på højen med Randbøl-Stenen. Dette smukke vejstykke bevæger sig gennem et stærkt kuperet landskab, hvor der af heden nu kun er levnet smalle lyngstriber langs vejens sider. På begge sider af disse findes på et længere stykke et par mystiske grøfter, parallelt løbende med et dige imellem og i en afstand fra hinanden af ca. 2½ meter; diget hæver sig trekvart meter over grøfternes bund. Hvad meningen har været med dette anlæg er vanskeligt at sige, til forsvar har det selvsagt ikke været anvendt. Enkelte større og mindre gravhøje ligger langs vejen, men adskilligt flere er nedpløjede.

Værre er det dog, at Vejle amts vejvæsen på det allersmukkeste sted har anlagt et mægtigt grus- og skærveværk mellem nogle bakker om en dyb slugt, hvorigennem vejen tidligere dannede en dyb og malerisk hulning. Affaldsdynger fra skærvefabrikationen ligger store som bastioner nedkastede i den gamle afsmeltningsdal mellem de pragtfulde morænebakker. Det hele er den hæsligste vold mod et historisk minde og mod en skøn natur.

Endnu kan man fra kløftens rand følge vejens mærkelige bugtninger gennem det forhen så pragtfulde landskab. Men foruden skærvebunkerne står graner i karreer og rækker og følger dens slyngede spor næsten overalt – forulempet og ilde medtaget svinder den mellem bakkerne i nord.

Længere vesterude for Hærvejen slynger sig „Studevejen“, den gamle hovedfærdselsåre mellem Kolding og Ribe, over heden. Mangen en stude-driver og holstenskræmmer, som endnu op imod vore dage har færdedes ad dens kringledede spor over den øde hede, har gyst ved at passere Staldbakkerne og „Trolldhøjen“, som var yndede skjulesteder for stimænd og alskens pak, der ligesom kromændene skulle „leve af de vejfarende“. Dyb og sandet og vreden strider den sig endnu gennem den høje lyng vesterud, omgivet af moser og halvt udtørrede hededamme. Flere steder langs dens sider står andre ældgamle spor, skåret som af jætteleve ned i den hårde grund og tæt dækkede af lyngen, hvis stærke rødder gennem århundreder har bevaret dem mod udslettelse af storm og væde. Langs vejen ser vi endnu på et enkelt, ganske kort stykke ikke mindre end fem anselige oldtidshøje på rad – også *den* har altså engang været noget fornemmere end studevej.

Hedens sydlige del er for størstedelen sur og moseagtig, men har bevaret sin skønhed og ser aldeles pragtfuld ud – som næsten alt terræn, der er håbløst at dyrke. Denne fugtighed i bunden skyldes først og fremmest den jævne, vandrette flade, der ikke åbner nogen mulighed for afløb og har bevirket, at heden på disse steder så længe har kunnet undgå ploven og beplantningen.

En del af denne hede er for fire-fem år siden afbrændt ved vådeild, der opstod ved en bondes uforsigtighed; den ligger endnu for flere hundrede

A. Fr.
1931

UNG BONDE FRA RANDBØL HEDE

tønder lands vedkommende hen som en sort, død flade, hvor lyngen kun hist og her i smalle bæltter begynder at skyde igen. Man skal vel ikke beklage, at den såkaldte „Honolulu-plantage“ ved samme lejlighed blev svedet af til grunden, så den næppe mere rejser sig. Kun navnet er tilbage, og det er godt og malende; en barbarisk vækst i et urjysk landskab kunne vanskeligt få et mere betegnende signalement.

Endnu bedre end *fredning* af den resterende del af denne enestående hedestrækning ville det naturligvis være, om staten ved *høb* kunne sikre det 1200 tdr. land store areal. Ved fredning opnår man, at der ikke må dyrkes eller beplantes, ikke graves eller afvandes, ingen indhegning sættes osv.; men der opnås ikke fuld sikring af stedets ejendommelige fauna, som gennem beboernes egen jagt eller deres udlejning af terrænet til ofte hensynsløse købstadsjægere trues med udrydning, således foruden urfuglebestanden de tusinder af brokfugle, som her endnu flokkes over heder og moser, regnsøverne og klirrerne, og sidst, men ikke mindst hedehøgen, en af vort lands smukkeste rovfugle.

Det er ikke mærkeligt, at en mængde sagn, af hvilke enkelte har holdt sig lige til vore dage, er knyttet til denne store hedestrækning, der i århundreder har ligget hen som et vildt øde, men hvorover færdslen bestandig måtte gå. Inde på selve Randbøl kirkegård ligger som fornævnt en anelig bronzealderhøj, et ikke usædvanligt fænomen, som viser, at kristendommen ingenslunde altid skyede hedenskabet, og at folket selv under den nye tro vedblev at have ærbødighed for de steder, som forfædrene holdt for hellige. Mindst lige så almindelige på vore gamle landsbykirkegårde er helligkilderne, hvis ry ofte stammer fra hedenold, og i hvis umiddelbare nærhed kirkerne ofte blev lagt; der er endogså eksempler på, at kirkerne er lagt således, at de har rummet kilden inden for deres mure.

Sagnet siger om højen på Randbøl kirkegård, at to konger, *Ran* og *Amlet* (Amelund), førte krig med hinanden. I kampen medførte Amlets folk afhuggede grene og sneg sig under disse ind på nært hold af fjenden, som de overraskede og overvandt. Ran faldt og ligger jordet i „Ranshøj“ på kirkegården, og efter ham har Randbøl navn. Men alle hans faldne kampfæller er jordede i den mængde høje, som ligger nord for byen. Blandt disse høje er for øvrigt den fremragende gruppe, Firhøje, for ikke længe siden købt af skovrider Krohn på Gjødninggård og skænket til staten.

Endnu lever i folkemunde sagnet om en omvandrende kræmmer, som fandtes dræbt ved den gamle Ribervej østen for Fladhøj ikke langt fra den bergtede „Riber Hule“ nær ved Randbøl. Utallige er de historier, som beretter om overfald på denne hede og om skarnsfolk, som er blevet grebet her-

ude. Det huskes endnu, at kromanden i Frederikshåb, Jørgen Nielsen, en nat efter et ensomt ridt over heden fra Tofthøj, hvor han havde hævet penge, kom jagende på sin sveddrivende hest ind i Randbøl Kro, efter at røvere havde haft fat i hestens tøjler og søgt at standse ham. Det var på vejen ved Nørup Dal, et særlig ilde berygtet sted. Jørgen drev til med den bag'er end' af ridepiskan og slap forbi. Men længere end til Randbøl Kro vovede han sig ikke *den nat*.

Og heden har da også sin genganger. En skifting ved navn Peder Burkal boede i en lille „kabork“ på Almstok Mark, hvorfra han sammen med sin kælling strejfede omkring og stjal uld ved at klippe fårene på marken. Da nogle folk engang forfulgte tyvepakket og indhentede dem på Slav Mark, sprang Peder over et dige og stumlede, og derved rendte han uldsaksen så grundigt ind i sit liv, at han døde på stedet. Konen kom i tugthuset, og det bekom hende vel: hun havde aldrig kendt „bejjer daww“ end dem, hun fik dér, sagde hun siden! Peder, som undgik den uniformerede retfærdighed og med uldsaksen i livet stillede for den himmelske domstol, var blevet begravet på Randbøl kirkegård. Men kort efter opdagede folk, at der var et hul i jorden ved fodenden af graven – det brugte Peder Burkal til at gå ud ad om natten. „Høgkonen“ havde set ham stikke benene ud af hullet først, hvorpå kroppen fulgte efter, og herfra gik han op til sit hus i Almstok tværs over heden. Jens Kristensen fra Karolinesynde har selv set hullet, så det skal nok stemme!

Det er en yderst forskelligartet befolkning, der lever på og omkring disse hedestrøg, hvor kårene veksler med jordens større eller mindre karrighed og gammeldags og nyt ofte grænser skarpt til hinanden. Fysiognomiernes præg er skiftende og forvirrende, og hvordan skulle det kunne være anderledes på et sådant strøg, hvor alt og alle er kommet forbi – eller er blevet hængende, selv om de ikke netop har været inviteret således som kartoffelty-skerne. Alle regner sig her for at være vestjyder, skønt man kun befinder sig et lille trip fra bunden af Vejle Fjord.

„Naturligvis er vi vestjyder,“ siger en ung gårdmand, med hvem jeg drøfter dette spørgsmål, og som er en af de yderste pionerer på heden. „Vi bor jo lige ved det store vandskel, herfra løber alt vandet mod vest!“ Han er en meget smuk, mørk type, nordisk i sine træk og sin vækst, men fremmed ved sine farver med det næsten sorte hår og den varme, gullige hud uden rødme på kinderne. Kunne være en blanding af middelhavsrace og nordisk, som ikke ville være uforklarlig i egnen langs Hærvejen.

Hans gård har et betydeligt areal af gammel hedejord under sig, men pauvert synes kornet næsten overalt, skønt det i år skal være særlig fint på

grund af megen væde. Faderen var smed foruden at være landmand og arbejdede for en stor del af omegnens befolkning. Den mærkelige, gammeldags smedje ligger endnu urørt ganske nær ved den ret store gård og bruges til oplagsrum – et minde om en tid, der nu synes at ligge et århundrede tilbage.

Jeg var så heldig at blive introduceret hos tømrer Nielsen i Hofmannsfeld, der som håndværker er et stort snilde, men tillige en af egnens spøgefugle og en udmærket fortæller, der fyldte mig med historier om befolkningen –

drastiske adskillige af dem, men i deres frejdighed ægte eksempler på bondens naturlige, naive udtryksform.

En mængde af disse fortællinger drejede sig om den gamle, for længst afdøde Jens Gilbjerg fra byen af samme navn ude i retning af Hejnsvig. Jens var en kendt skikkelse på egnen, der stod fest om ham, og han svang et bæger i godt selskab, når det krævedes.

Engang var han på hjemvejen fra marked i en naboby, hvor han havde købt to stude. Men han må have haft *mere* at trække med, for to dage efter afmarchen fra markedspladsen var han endnu ikke nået hjem. Så hører beboerne i en af hedegårdene en sen nat Jens Gilbjergs kendte røst uden for vinduerne: „Hov,“ råbte han, „er der ingen herind’, der hår nowen lier, der ska’ hærdes?“ Man gik ud og trak den vildfarende mand ind i stuen og bragte ham til sæde. „A håj da forresten osse tow stud’, hwis a helsen vidst’, huer de var hen’!“ sagde Jens lidt efter, da det var gået op for ham, hvem han var. Folkene bad om at få at vide, hvordan studene skulle se ud. „Jow,“ sa’ Jens, „den jenn kan a knap howw; men den åen véd a hielt bestemt war hwi’ øwwer de hiele mæ en swot blis i æ pand’.“

Næste morgen ved daggry gik nogle karle fra gården ud for at finde studene efter det opgivne signalement, og hen på formiddagen kom en af folkene hjem med en *kulsort* stud med en *hvid* blis i panden. „*Dær æ’ en satenknågemæ!*“ sagde Jens. Og da også den anden snart efter blev bragt til veje, skred han gladelig hjemad med fangsten.

Jens Gilbjerg og Stoffer i Rygbjerg var svogre. De sad dårligt i det begge

to, men havde den ambition at besøge alle auktioner i omegnen, vistnok mest for den billige underholdnings skyld. Når de fulgtes, var Stoffer altid bivognen og blev holdt nede, hvis han var for „framtålend“¹. Han måtte altid til en vis grad være artig, hvad han ikke havde fået i gave fra naturen, ellers hændte det, at han på forsmædelig vis blev kaldt til orden af Jens. Efter en auktion i Bindeballe var der om aftenen sammenkomst hos købmanden, og da der ved den lejlighed vankede nogle drikkevarer, blev Stoffer dristig og vovede sig frem i forgrunden. Og han gjorde det på den måde, at han åbnede et skab i stuen, slog bukseklappen ned og pissede ind i skabet. Men Jens var på sin post, han listede sig hen og besørgede sig i al stilhed ind ad Stoffers vide bukseklap. Da Stoffer omsider fik klappen knappet til, udbrød han forbavset: „Ih hwa! A trower dælemæ mit wand æ kommen i mi bowser!“ „Ja – det æ mit osse,“ sagde Jens Gilbjerg. „Jaja, fælles skåd’ det æ da håwre!“² sluttede Stoffer og gav sin kasket et bette nyk ned i panden, en vane han havde, når han talte visdomsord.

Jens var ikke smålig i pengesager. En mand kom til ham engang og ville betale tyrepenge, men Jens var en grandseigneur, som ikke ville tage imod betaling. Den anden trængte på, men Jens sagde afsluttende: „Nej, som a sejjer dæ, a vil ingen betåling ha’, under den synsvinkel *nemlig* – te det ka’ vær en lisså stuer fånywwels for æ tyr som for æ kow!“

Og derved blev det så.

En anden af Nielsens historier lyder således:

Der var for et halvt hundrede år siden kommet en ny skolelærer til Rygbjerg, og missionsfolkene på stedet var meget spændt på, om han var af *deres* slags. To gårdmænd i byen, Kristen Nielsen og Jens Kristensen, pløjede en dag kort efter lærerens ankomst hans mark for ham, hvad der var skik. Læreren lavede til gengæld en god madkurv til dem, satte en voksen flaske brændevin i den og sendte den ud i marken. Kristen var en lille vissen én og stærkt missionsk; men han tog så rigelig til sig af brændevinen, at han svinglede i furen, da han første gang efter frokosten skulle vende ploven, og han sank ned og blev liggende. Den anden, som var en svær prygl, tålte mosten og skred stoltelig efter ploven. Da han lidt efter passerede den slagne, hørte han ham ligge og mumle noget, og da han gik hen til ham og lyttede, hørte han følgende mærkelige ord fra sin hellige bror: „A skal low – a skal low for – a skal satenglowmæ ligh low’for, te vi er et’ narret mæ den nøj skuellærer!“

I Randbøl besøgte jeg den gamle bonde Niels Petersen, en god midtjysk type. Han er høj og mager med et vindsvedet hoved, håret af farve som fal-

* selskabeligt.

A. Fr.

1931.

VEJMAND NIELS PETERSEN FRA RANDBØL

met tagskæg, og øjnene som gamle ruder, hvori hans hyppige smil tænder som en pludselig solspejling. Da han for tre år siden fyldte de halvfjerds, gav han sønnen sin gode gård – nu var det synd, at han skulle vente længere på *den* – og flyttede selv hen i et lille hus i nærheden. Men den gamle bonde, som var vant til at have hele en gårds drift i sine hænder, gik ikke på af-tægt. Han mente, at han trods sin høje alder var for rask og rørig til at lade sin gode arbejdskraft gå til spilde. Han tålte ikke at føle sig overflødig, han kedede sig. Og så gav den gamle gårdmand sig til at være vejmand!

Nu har han i tre år passet sine skærvebunker. Om morgenen drager han ud og sætter sig til sin dont; og når han om aftenen vender foden hjemad, er så og så stor en bunke sten, der lå til højre for hans sæde, blevet kløvet til skærver og flyttet hen til venstre. „Det er en stor tilfredsstillelse at se, hvor det skrider,“ siger han med et blink i øjet. „Hver dag øges bunken, jaja!“ Han ser daglig et håndgribeligt og såre nyttigt resultat af sit arbejde, han har løst problemet med at give livet indhold og mening. Han er en viis mand. Gandhi spinder, og Niels Petersen slår skærver. Og *tiden går* – og det er en stor tilfredsstillelse, at den går så godt.

Denne mand virker i høj grad som vestjyde.

I Nørskov nær Lindeballe ligger en af egnens prægtigste gårde, omgivet af en herlig have, så skøn og velholdt som en lille herregårdspark. Den fornemme ro og hygge, som præger stedets ydre, synes at fordobles, når man sidder i stuerne som familiens gæst. Lad beboerne i disse egne regne sig for vestjyder, så meget de vil – *her* er man endnu i Østjylland; denne tryghed og bredde, som præger familiens fremtræden, hører egne til, hvor agtbarhed og velstand hører sammen. Man føler sig hensat mellem Randers- eller Århus-egnens storbønder, når man står over for disse folk – hvis det var deres *væsen*, som var det afgørende. Men ved at *se* på dem flyttes man i tanken langt læn-

gere bort. Vi er ikke længere mellem hverken øst- eller vestjyder, ikke engang mellem folk af nordisk afstamning, skønt manden, der sidder her foran mig, er af en slægt, der i flere generationer har levet i denne gård, og hvis medlemmer alle er født i den. Med sin krumme næse, sit sorte hår, de grønbrune øjne og den gullige hud viser hans ydre hen til afstamning fra sydlige europæiske lande, uden at man dog kan pege hen på nogen bestemt lokalitet. Med familiens unge datter går det lettere; hun er en udpræget smuk, dinarisk type, således som den forekommer renest i Sydbayern og Østrig – *Tyrol*; den runde hovedform med det smalle ansigt, den lidt svære hals, der næsten umærkeligt forløber op i den kun ganske svagt fremspringende nakke; og så dette, at hun trods sine 17 år virker som fuldmøden kvinde. Endelig farverne, det ravnsorte hår med de varme skygger og det blålige lys som af underlagt metal, de sorte øjne og den varme, gullige hud, der op under nakkehåret har et grønligt skær, men ned over brystet bliver som bleg orange på en aftenhimmel, hvor solen lige for nylig er smuttet ned bag blusens småskyer. En yndig fremtoning er hun, og tavs som et gudebillede.

Hendes moder stammer fra Fyn, men hører til de mørke folk, man ofte møder på denne ø, især i dens nordlige egne, og som vistnok er i slægt med de sorte anholtere og de hist og her forekommende mørke vestjyder. Mærkeligt er det at sammenligne denne unge pige med hende, jeg senere tegnede på Randersejnen; man vil knap tro, at de er landsmænd.

Under min jagt på gode typer på denne egn blev jeg, som så ofte før, af og til ført på vildspor. Fra mange sider var det blevet tilrådet mig at tegne en gammel kone ved navn Sidsel, som skulle være en fremragende model, og som boede i en nærliggende landsby. Jeg kørte derud en dag, men havde længe mas med at finde den gamles bolig; ingen lod til at kende hende. Men endelig fandt jeg frem til en husgavl, hvor jeg standsede brat. Der stod med oliefarve malet følgende ord på væggen: *Her bor Sidsel*. Nogle halv voksnede pigebørn, der stod og snakkede ved hjørnet, viste sig straks tjenstivrige; de meddelte, at Sidsel ikke var hjemme, men nu skulle de løbe hen og hente hende i den nærliggende købmandsbutik. De fløj af sted og meddelte Sidsel den opsigtsvækkende kendsgerning, at en fremmed herre holdt med en vogn foran hendes husgavl og spurgte efter hende.

Et øjeblik efter klang bodens klokke på ny, og ud ad indgangsdøren og hen ad vejen skred Sidsel med stormskridt imod mig.

Nu er det jo altid svært for andre at afgøre, *hvad* det er, man venter at finde hos en „god model“. I almindelighed tror folk, det er det kuriøse, det sære, det, som gør folk til „originaler“, man eftersporer. Er det dette, som mine meddelere i dette tilfælde har villet vise mig, da har de haft held til overmål. Sidsel skred hen ad vejen, som om hun kom fra en vandring gen-

A. Fr
1931.

AGNETE LAURSEN FRA NØRSKOV. LINDEBALLE

nem Fliegende Blætter og Strix og ilede af sted for at komme ind i Blæksprutten. Et øjeblik stod jeg som lammet. Det er vanskeligt at meddele et menneske, at man er kommet for at tegne det, men ved nærmere eftersyn har ændret plan. Så greb jeg chaufføren ved ærmet og styrtede ind i bilen, og vi satte af sted med fuld speed hen ad landevejen, bort fra opgøret. Sidsel stod tilbage sammen med den halve landsby og stirrede efter os. Jeg har for stedse efterladt en uløselig gåde i hendes sind.

En forsommeraften efter solnedgang stod vi på heden uden for det Berthelsenske hjem og nød efter den travle dag den fuldkomne stilhed og ro, som dette stemningsfulde landskab rummer, da vi på én gang opdagede tykke røgmasser, som steg op i nordøst bag Frederikshåbs plantage. At det måtte være brand, var vi straks på det rene med; og et øjeblik senere så vi af røgens mængde og farve, at det måtte være hede eller plantage, ilden havde fat i. Da hr. Berthelsen og frue netop ville køre mig til Randbøl, hvor jeg skulle overnatte, besluttede vi at lægge vejen om ad brandstedet, som syntes at være på plantagens nordside nær Vandel.

Vi kom først af sted, da mørket var faldet på, og med tændte lygter snurrede bilen ud ad vejen. Snart fór vi ud ad hovedlandevejen mod øst, drejede siden mod nordøst gennem Frederikshåbs plantage og kom herefter ud på frit felt mellem denne og Randbøl by.

Herfra kunne vi se det – næppe var vi ude, før luerne blev synlige under de tykke røghvirvler og en vid, brændende linje lå udbredt foran os. Men endnu var det langt borte. *Hvor* var det? Stadig syntes det i retning af Vandel, og at det måtte være dele af den dér liggende Randbøl Hede blev efterhånden klart. Vi nåede hovedvejen V-Ø nord for Randbøl by og svingede vesterpå ad Vandel til, mens røgmasserne voksede og ildskæret tog til i voldsomhed. Gennem Vandel by – så nåede vi stedet. Da vi kom på et par hundrede meters hold, standsede vi vognen, nærmere turde vi ikke køre.

I samme øjeblik, som bilens spinden standsede, *hørte* vi det – og mærkelig og uhyggelig er både lyden og synet.

Det er som lange rækker af bål, rader af ild, den ene luende bag den anden i parallelle striber, der følger vindens vej. Landet under nattehimlen er som en uhyre, sort rist med brede tremmer, mellem hvilke flammerne skyder op – som om jordskorpen har slået revner, hvorigennem den indre ild slår ud i flakkende luer. Bag os står himlen uden en sky, dyb og ren, blåsort som anløbet stål. Skarpt afgrænset mod denne klarhed står brandrøgens mur, øverst som en hæslig svovlgul og giftig damp, længere nede galdegrøn og derunder sort som sod. Men nedenunder alt dette jager ildens hektiske skær op i flam-

mende rødt og gult. Som vi står her ved randen af det vældige, fræsende bål, er verden om os delt i to – én kold og blå og mørk, ubelyst som det æterløse univers, én med farver som selve helvede.

Og lyden! Det er ikke den kendte knitren og bragen, som når huse brænder. Længst borte fra, hvor luerne som et samlet hærkorps raserer de store arealer, lyder en dump dundren som af store vogne over hule broer, en evindeligt buldren, men fjern og dæmpet og mystisk som fra et ragnarok, med tung genlyd fra himmelhvælvets store klokke. Men nærmere fra kommer lyde, vidt forskellige fra denne – det er forposternes blænkerild, en nervepirrende støj, som når hundreder af store dyr tygger – en *smasken* er det, ustandseligt. Og ind i denne lyd trænger sig af og til en skarp og fin piben som af mus, der skriger af skræk. Begge lyde skyldes den i lyngrisene udviklede, ophedede gas, der bryder ud i eksplosioner eller piner sig gennem fine revner.

Det er ikke muligt at se nogen bestemt front af ilden, dens anfald synes mærkelig planløst. Det ser ud, som om et halvt hundrede brande er opstået samtidig et sted ude til luvart og arbejder hver med sit eget formål. De går frem i små og store kolonner, deraf kommer de ristlignende striber. Thi bålene *springer* frem, når gnisterne farer ud i læ, og fænger på nye steder. En mængde private småbrande opstår, foran og bag og ved siden af hinanden, hjulpet af den lette vind, som har rejst sig efter sin hvilestund ved solnedgang. Det ser ud, som om usynlige helvedeshunde farer hen over den sorte hede og sætter ild med deres spor. Det kunne være en afdeling af Dantes *Inferno*, et sted hvor synderne har sprængt lugerne for at svale hårrødderne i den kolde sommernat.

Ak, ak – al den dejlige lyng! Og dog, blandt alle de mange fjender, den har her til lands, er ilden vel i al fald den nobleste . . .

Flammerne er kommet nærmere, de hvisler nu kun syv-otte meter fra vore fødder, heden bliver utålelig. Vi står just og prøver, hvor nær vi kan komme bålet, hvis faner svinger med smæld i luften over os, da jeg ser noget som et fortunlet møl, der flagrer op fra jorden tæt ved siden af mig. Det er en lærke. Stum og forvildet styrter den på spillende vinger lige ind over det flammende bål. Vi venter, at den skal synke ned på stedet i flammerne – men se bare! Nu stiger den og slipper fra deres tag, højere og højere. Men så gribes den af den svovlgule, kvælende røg, der synes at nå helt til zenit, og den hvirvles med denne lige ind over den brændende hede.

Det er da den visse død for den, tænker vi. Og just som vi er sikre på, at nu er den borte for stedse – vender den tilbage, lige imod os kommer den ud af røg og flammer og synker til jorden to alen bag mig. Vi søger længe forgæves efter den, det er håbløst i mørket, og desuden er den vel død. Men så kommer den minsandten på vingerne igen; og denne gang flyver den til den

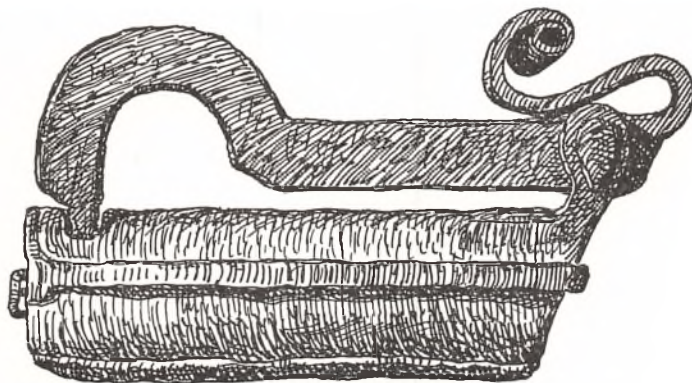
rigtige side, i næste øjeblik fulgt af sin mage, der har holdt sig skjult i lyn-gen hele tiden. De klarede sig selv. Men reden og ungerne, som hunnen satte livet ind for?

Disse to små tavse fugle og den enes desperate søgen, ja forsøg på kamp mod det rædselsfulde element, kan jeg ikke glemme.

Kun få andre tilskuere har branden samlet, og nu, da det bliver sent, er vi næsten ene. Der er ingen fare på færde for gårde og huse, de er alle omgivet af isolerende, dyrkede agre, og vinden bærer bort fra plantagen. Kun en lille flok folk, som er kommet til stede med skovle og spader på nakken, måske for at grave brandbælter foran en enkelt truet gård eller rydde et farligt hegn, viste, at der dog nåredes *nogen* interesse for hedebranden.

„Gudskelov at det da et’ er andet end lyng, der brænder,“ hører jeg nogle folk sige til hinanden. Men slår vinden om i løbet af natten, og bliver den friskere, hvad så? Rundt omkring i hjemmene er enhver på sin post.

Jeg fik dagen efter at vide, at branden havde kulmineret, da vi var der-ude. Vinden holdt sin retning, og op ad dagen døde ilden bort af mangel på næring. Der var brændt op imod 500 tdr. land. Gnister fra et lokomotiv havde antændt lyngen – så let går det for sig.

Mellem Åst, Gødsbøl og Lindeballe, en mils vej nordvest for Randbøl, findes en større skovstrækning, som tilhører lodsejere i de nævnte tre byer. I *Lindeballe Skov* findes rester af gammel egeskov og -krat, hvori der er opdaget flere spor af myremalms-smeltninger. Egebevoksningen, som viser umiskendelige tegn på at være urskov, har en fremragende smuk skovbund med et tæppe af tæt voksende liljekonvaller.

Inde i denne skov er på sydsiden af det høje, lyngklædte *Møgelbjerg*, der på generalstabskortet optræder under navnet *Møllebjerg* (!), en mærkelig formation, som i folkemunde bærer benævnelsen *Balders Offerplads*, og som lærer Rasmus Mortensen, Lindeballe, har gjort til genstand for undersøgelse.

ser.* Fænomenet, der ligger syv-otte meter under bakketoppen, danner set fra oven et halvmåneformet fremspring med ganske vandret overflade.

Plateauets længde er ca. 23 meter, dets største bredde ca. 17 m. I den vestre side er det omgivet af en lav jordvold, 10,5 meter lang og 1 meter bred. 4 meter inden for denne er der en 8 meter lang og 1 meter bred fordybning i jorden. En mængde store sten er i tidens løb bortført fra plateauet eller fra bakkens fod, hvor de er væltet ned; de må hidrøre fra en bygning på stedet. Muligvis er sokkelsten af denne ligefrem opgravet af grunden, hvad den 8 m lange fordybning tyder på. Man ser endnu større fordybninger, hvor de meget svære hjørnesteen kan have ligget. Disse sten har fundet anvendelse ved opførelsen af gården Baldershaves stuehus.

Der kan ikke herske tvivl om, at vi står over for en kunstig udbygning af bakkesiden; til overflod er det konstateret, at et tykt lag af plateauets overflade består af fintmuldet ler, et fremmed materiale på stedet, idet bakken både ovenover og underneden er rent sand og grus. Jorden er uden tvivl *tilflyttet*, hvad der er et kendt hedensk levn. Materialets forskelligartethed markeres yderligere på morsom vis derigennem, at plateauets overflade er dækket af tætte mængder af bregner, mens omgivelserne er lyngklædte.

Kan der herske nogen tvivl om, at stedet virkelig har været, hvad traditionen gør det til, og hvad hr. Mortensen antager, en oldtids-offerplads, et „vi“! En eng nær stedet kaldes i gamle „markbøger“ fra før 1688 „Ballers Haufve“, hvad der viser, at navnet endnu så sent har levet i daglig tale. Til steder i nærheden knytter sig sagnet om „den vilde jagt“ – Odins ridt forbi det gamle offersted. I en gård i nærheden, hvor vejen fører over gårdspladsen mellem længerne, og hvor den vilde jagt efter sagnet har gået igennem, kaldes vejen endnu „Bollers Vej“. En bjergmand har til huse i bakken: „Der var tvende hove i gamle dage, det ene var bjergmandens, det andet Balders.“ Flere andre stedbenævnelser i omegnen kan afledes af nordiske gudenavne.

Desværre er bakken omkring stedet så tæt beplantet med nåletræer, at enhver udsigt fra selve plateauet for længst er spærret. Selv oppe fra den åbne bakketop ødelægges viddernes skønhed af de allestedsnærværende grantoppe, som skærer billedet i stumper og stykker. Imellem og ud over granerne skimtes endnu en pragtfuld, vid mosestrækning i syd med vandspejl og sorte tørveskruer, uden tvivl en gammel sø, som må have givet stedet forøget tiltrækning i oldtiden. Det må have egnet sig i fremragende grad til samlingssted, og Hærvejen fører forbi mod øst i kun fem-seks kilometers afstand.

Eggen mod syd mellem Randbøl og Billund omkring Grindsted Å synes endnu set herfra at være meget ensom og øde med få boliger i de lave enge og moser. Man ville kunne forestille sig, hvorledes dette land har virket her-

* Se artikel i Aarboeg for Vejle Amt 1919 s. 198.

fra for hundreder af år siden, hvis ikke læbælter af gran rejste sig derude med omtrent lige lange mellemrum som prøjsergeledder; på mosens sydrand ses masser af nåletræskarreeer bakke op og bakke ned.

Men langt ude i syd og sydvest øjner man bag alt dette den uendelige hede-
flade, på hvilken de store, vidtstrakte plantager forsvinder på grund af den
vældige afstand – det hele ligger dérude som et dybblåt hav helt ned til de
fjerne bakker omkring Lindknud.

Det er vel kun et tidsspørgsmål, hvornår de sidste rester af denne stor-
slåede udsigt forsvinder helt, en af de ejendommeligste i landet. Granernes
savtakkede linje løfter sig år for år. Kun fra generalstabstrætårnet på højens
øverste top har man endnu fri udsigt til alle sider; men man skal forcere et
svært pigtrådsnet, som er spændt tværs over stien, for at komme derop.

Ved landevejen mellem Billund og Kolding ligger syd for Randbøl den
gamle *Nybjerg Vandmølle* i et landskab, der med sine mægtige bakker om-
kring dalen med den slyngede *Spjarup Å* er af en storslået og mærkelig virk-
ning. Ved vandmøllen er dalen med åens brusende fald og hele sin yndefulde
romantik den besynderligste modsætning til de nyligt beskrevne, nære hede-
strækninger.²⁶

Ikke mindre overraskende virker landskabet set fra de bratte 77 meter høje
banker nordøst for møllen nær Spjarupgård. Fra dette sted får man det bedste
indtryk af dette ejendommelige dalføre, der heroppe fra virker næsten som
et Rhinlandskab, sammenlignet med de nærliggende, øde hedesletter. Ned ad
de stejle skrænter mod åen i nord breder det herlige Spjarup Krat sig med sin
yndefulde, naturlige bevoksning af al slags pur imellem hinanden, brudt af
åbne lyngstrækninger så bratte, at man har svært ved at finde fodfæste på
dem. Mærkeligt af alt er herfra synet af åen med dens vilde slyngninger,
udvidet til et bredt, flodlignende løb, just før den når vandmøllen. En skøn-
nere linje end denne å har kan næppe tænkes; dens krumninger understreges
af den hvidtskinnende, stærkt sandede bred, som især i tørre perioder giver
den præg af kyst – mere end af ålandskab. Ned ad forgrundens stejle skræn-
ter, der næsten får én til at svimle ved deres bratte fald, er der en usædvan-
lig pragtfuld bevoksning af ener, der er af herlig farvevirkning mod vandet
og den sandede, sølvskinnende bred.

Synet kalder virkelig minder frem om egne ved Rhinen – kun fattes de mid-
delalderlige borge på bredderne, og de sandede banker træder i stedet for
klipper. Gennem den vide dalsænkning, som i nord munder ud i den indre
Vejle Å-dal, ser man vidt over åens bugtninger helt til den fjerne Raving
Skov.²⁵

Fra dalens modsatte side springer den mærkelige bakke „Runkenbjerg“ som et skarpt forbjerg ud fra nord over den lave flade; som en bastion ud fra nordsidens banker ligger den her, hvor Spjarup- og Vejle Å-dalen mødes. Geologisk må denne formation vistnok forklares på den måde, at bækkenet omkring den sære knold er dannet af hvirvelstrømme i bræns afløb. Rundt om den i dalbunden slynger Vejleåen sit blinkende bånd i en vid bue. Men udsigterne fra bakkerne ved Nybjerg Vandmølle er trods alt ejendommeligere, og her på stedet er man desuden allerede stærkt generet af forgrundens tætte granplatininger, der inden ret længe helt vil udslutte det meste af omgivelserne for blikket. Alle udsigter i dette land synes at være lagt for had og at skulle udryddes systematisk.

Skygger af mennesker helt fra oldtid og middelalder drager gang på gang forbi blikket i disse sære egne og synes at befolke landskabet og de gamle veje og på ny skænke dem liv.

Kun tre-fire kilometer herfra, nordvest for Egtved by, var det, man i 1921 på en hedestrækning i en hævning i terrænet kaldet „Storhøj“ gjorde det mærkelige fund af et kvindeligt, som nu under navn af *Egtvedpigen* er blevet landskendt og hører til Nationalmuseets kosteligste skatte, for så vidt som det er det værdifuldeste egekistefund i vor oldtidsgranskings historie.

Den svære, udhulede egestamme, som dannede kisten, indeholdt liget af en ganske ung kvinde på omtrent en snes år. Hun var indsvøbt i en kohud, og ved hendes side lå indpakket i skind nogle brændte knogler af et barn i syv-otteårsalderen. Man har ikke fundet nogen rimelig forklaring på dette barneligs tilstedeværelse; kvindens barn kan det ikke være ifølge hendes unge alder. Har der eksisteret en skik med, at en slave blev dræbt og lagt med liget i graven? Man ved intet, den tre tusindårige grav er tavs om dette. Men i øvrigt fortæller den overraskende ting.

Det ubrændte lig af den unge kvinde var forbavsende godt bevaret i den svære kiste. Hendes lyse hår var halvlangt og kort afskåret over panden. Ved at måle hendes bælte så man, at hun har været slank og smal om livet. Om det løst udslagte hår var knyttet en uldtråd, og i det ene øre bar hun en ring, der er et af de tarveligst forarbejdede smykker, der kendes fra tiden. Også hendes armringe tydede ligesom bronzespændet i det uldne livbælte på, at hun ikke har været af høj byrd. Men hendes negle, der var overordentlig velbevarede ligesom hendes hår, var fine og velplejede. Hendes dragt var måske det mest overraskende. Den var fuldkommen velbevaret og består af en lille trøje med halvlange ærmer og et kort trevleskørt, det er det hele. Det sidste er dannet af tykke tråde, som hænger ned fra bæltetestedet og kun er sammenhæftet foroven og forneden; nederst bærer de en besætning af små klunker.

Det er et besynderligt billede, man får af tiden gennem denne unge kvinde med det korte hår, de velplejede negle og den lette dragt, som bogstavelig talt har ladet hende vise sig nøgen fra bæltstedet og nedefter. Forestillinger, som er knyttet til hin tid om skindklædte vilde, er gennem dette og enkelte lignende, men ringere fund, blevet grundigt kuldkastede. Der er noget næsten raffineret over denne kvindes udstyr, skønt det næppe har været nogen festdragt. Den viser, at hun er død og højlagt om sommeren, og det samme vises derigenem, at der i en fold i den unge kvindes dragt lå en fuldt udsprunget røllike. Hvorledes er den kommet dér? Er det et tilfælde, eller har man givet hende den med på vej med velberåd hu ligesom den lille spand af birkebark, på hvis bund man fandt rester af tyttebærvin, gjort bitter af pors og sødet med honning – til at lække hendes tunge på den lange rejse. Er blomsten plukket på marken den lyse sommerdag af en ven, hvis hjerte blev såret, da hendes brast? Har han lagt den som en sidste hilsen ved den elskedes side?

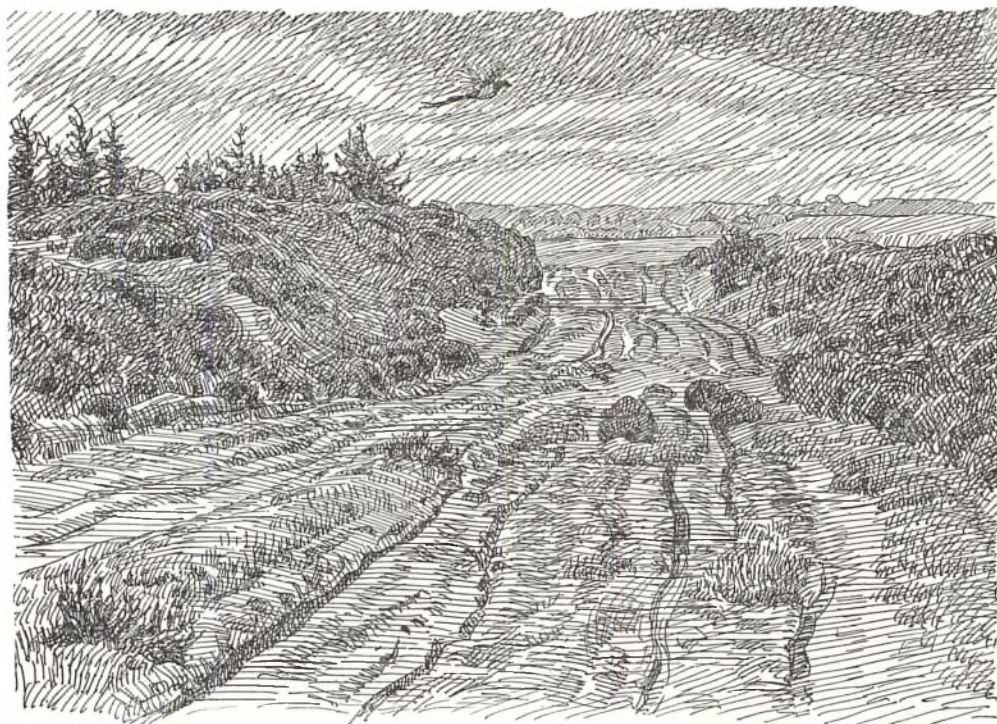

Fra Jelling til Nørre Snede

Man kan blive træt af det indre Vejlefyordlandskabs bestandig oplagte træffere, affyret på nært hold inde fra skovbryn og hulveje med den færdighed, som en salonskytte i en cirkus opnår, og med den samme publikumssucces. Men jeg har oplevet et tordenvejr engang ved Fakkegrav på fjordens nordside, som jeg aldrig har set magen til, og for dette vejrs skyld vil jeg spare egnen.

Ingen steder i landet kan det tordne som i østjyske skovegne – og dette vejr sagde sparto til alt, hvad jeg har set af den art. Det var et lynendretkvart tordenvejr med søjler af regnvand fra jord til himmel, hvori hotellet svam som Noahs ark og piccoloer forsvandt i skyerne med lange ildhaler efter sig, der lugtede af flintegnister og svovlbrinte. Af elementerne syntes kun to at være levende, ild og vand, og de var i færd med at udslutte hinanden under syden og bulder.

I den dybe ro, der fulgte, lå et syndflodslandskab med ydmyge skoves tavse

Flørungen Ø for Givskud 19. Maj 1971. H

træer, der stod og takkede for nåden med de vædetunge kroner, og med fjordens vande, der igen var blevet noget for sig selv – som på skabelsens anden dag, da det højeste væsen gjorde skilsmisse i vandenes udstrakte befæstning foroven og forned.

Hotellets gæster kom frem af deres skjul med skærpede tænder og stormede de forladte borde på ny, piccoloerne dalede ned igen, forvandlede til amoriner, og lugtede ikke mere af svovl, men af nystrøgne servietter og fersk laks; og Esmeraldas kinder havde fået en ny og ukendt rødme, da hun satte sine uforlignelige læber til glasset: Sei mir gegrüsst, Du holdes Leben!

Men vejret kommer ikke, når det passer én. Og da jeg havde gået ved Vejle Inderfjord i et åndsfortærende solskin nogle dage, snørede jeg min randsel og drog vesterud for at få „et nyt, indre syn“, som digterne siger. Da jeg fortrak, stod min medjyde, digteren Wadskiærs ånd og stirrede efter mig fra Munkebjergs top, lige ankommet fra Skanderborg, mens hans vers forfulgte mig på jamber:

Jeg giver nu paa nye min Pegaso af Sporen
For at oplede mig en anden Yndighed,
Charmante Weyle-Bye! man skulde have soeren,
At lutter *Charites* dig havde først bered.

Naar dine Alpes mig paa deres Kiæmpe-Skuldre
I Skyen vikler ind, jeg seer din Afgrunds-Dal,
Jeg hører *Weyle* Aae saa sagtelig at buldre
Og kaster Øyet om i din omgreenet Sal.

Da mener jeg et nyt Elysium at finde,
Og din skumkruset Aae til *Acheronta* gjør,
Dog veed jeg ey engang, du Hierte-Tvingerinde,
Om jeg *Elysium* med *Weyle* ligne tør.

Fra dalenes lune hygge kom jeg hurtigt ad landevejen mod nordvest ud i et diametralt modsat landskab. Vejen hæver sig næsten mærkbart for hver meter, man sluger, og snart befandt jeg mig i åbent, frit bakkeland, hvis højder varierer omkring de 100 meter, og som kulminerer omkring Jelling. Jeg er på ny ved det store vandskel, og blot tre kilometer længere mod vest møder man atter Hærvejen oppe på de åbne, vindomsuste højdedrag. – Her forlod Wadskiærs pegaso mig endelig; med en sart krølle på halen og en sagte grynten travede den tilbage mod byen.

Man kan dog ikke mere glæde sig over egnens sære og vilde udseende omkring oldtidsbygden *Jelling*, således som Finn Magnussen, der i 1820 nåede

hertil vestfra på sin færd gennem landet. Meget er hændt i de godt hundrede år siden da.

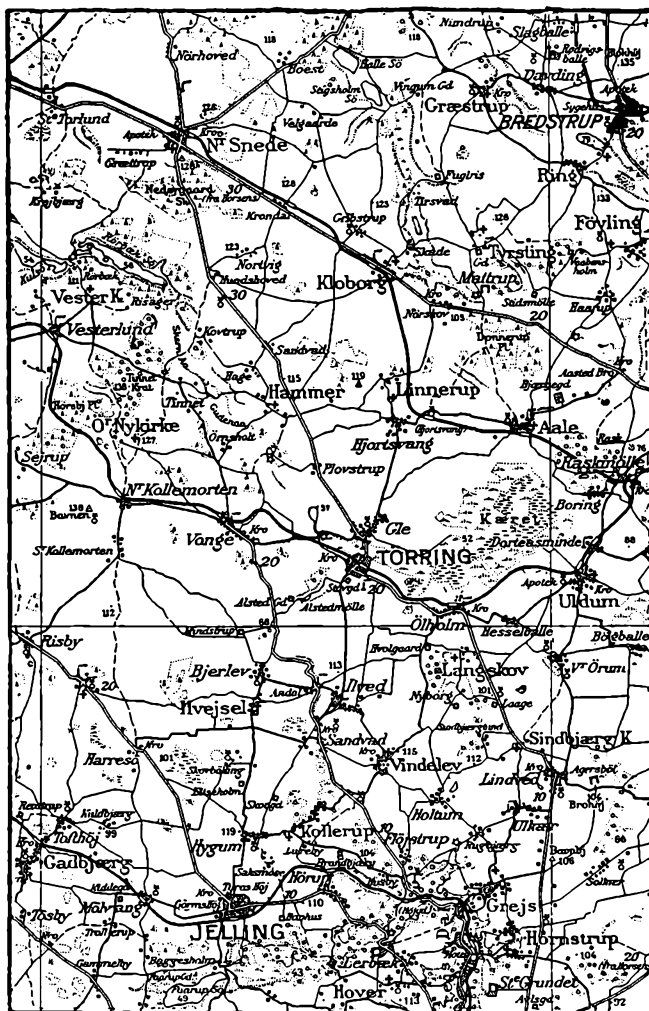
Alt tyder på, at Jelling i oldtiden har været et af de mest betydningsfulde steder langs Jyllands hovedfærdselsåre, skønt vi kun har få historiske oplysninger herom. Ikke alene de mængder af oldtidshøje, hvoriblandt landets to største med deres pragtfulde runesten, er vidnesbyrd om dette; herpå tyder også de store kryds af gamle færdselsveje, der fra alle sider iler mod stedet og her rammer Hærvejen, således den ældgamle forbindelse fra Skanderborg over Jelling til Bække og videre gennem Konge Å-dalen til Ribe, ligeledes vejen, som kommer hertil fra Horsens over Øster Snede, og endelig den vejgren, som fører fra Hærvejen på Jelling Hede over Bredsten til Kolding. Ved sin fortrinlige beliggenhed har stedet tvunget færdslen ind over sig fra de ældste tider. Fra Kattegats dybeste indskæring i Sydjylland, Vejle Fjord, hvis ådal rimeligvis forhen må have været sejlbar endnu et godt stykke indefter, var den korteste vej fra havet ind til hovedstrøget ved Jelling. Hærvejen har tidligere ført gennem denne gamle bygd, men da stedet senere tabte sin betydning, er den middelalderlige storrute uvilkårligt ført udenom mod vest, hvor vejen nu går fra Harresø Kro ret sydpå til Trollerup.

Jalanger Hede kaldes de øde strækninger heromkring i Knytlingasaga, da stedet nævnes som valplads for kampen mellem kong Niels og Erik Emune, som blev slået her 1131. Allerede fire år senere kommer Erik igen til egnen på skib fra Sverige, og det lykkes ham at fange Harald Kesja i en by, som kaldes Scipyng – senere Skibetorp, det nuværende *Skibet* – hvor han myrder den fangne og lader ham begrave i et hjørne af kirkegården, mens Haralds ældste søn, Oluf, i forklædning blander sig mellem tiggere og pilgrimme og slipper bort, forpuppet mellem disse brogede skarer på deres færd ad den store Hærvej.

Kun således, som glimt i mørket, dukker Jelling op i historien, og dens betydning er allerede da forbi. Om dens storhedstid er så godt som intet levnet os. Men når den islandske saga beretter om guldringen, som på Frodes tid kunne henligge urørt ved alfarvej over Jalanger Hede, da har forfatteren med omhu valgt dette sted for effektens skyld – det er et af de mest kendte og befærdede i landet.

Jelling har næppe været noget egentligt kongesæde i dette ords senere betydning. Kongerne i oldtiden drog fra sted til sted, skiftede ret og holdt ting. Men *kongsgård* har der været her ved hovedbygden i det gamle „Jalangs-syssel“, hele det nuværende Nørvang og Tørrild herreder. Hertil er allerede Uffe „hin Spages“ fader, sagnkongen *Vermunds* navn knyttet, og i historisk tid nævnes kongsgården endnu i 1135 som *Harald Kesjas* sæde, samme år som han bliver myrdet. Men først og fremmest har, på hældet mellem sagn-

tid og historisk tid, i brydningen mellem hedenskab og kristendom, *Gorms* og *Thyras* navne kastet glans over dette sted, hvortil de må have følt sig særlig stærkt knyttede.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Svend Aagesen fortæller 1185, at da kongeparret døde, lod Harald, deres søn, begge forældrene jorde i tvende ligelige tvillinghøje nær kongsgården. Men som den længstlevende må Gorm have rejst stenen over Thyra, og efter Gorms død har Harald rejst den store sten, „Haralds sten“, over Gorm midt imellem de to høje på stedet, hvor den endnu står.²⁴ Kirken er bygget før år 1200 imellem højene, og ved dens anlæg er der taget hensyn til stenens plads, hvad der fremgår af dens skæve beliggenhed i forhold til højene.

Gennem de følgende fire hundrede år efter Svend Aagesens beretning ser man ikke Jellingmindesmærkerne nævnt. Så hører man, at Caspar Markdanner, lensmand på Koldinghus, i 1586 lader opgrave „den Sten paa Kirkegaard-

den, som staar her uden for Kirkedøren“. Det er Gorms sten, der her er tale om, som i tidernes løb er blevet tildækket med jord. Den lille runesten nævnes ikke her. Men på det prospekt over stedet, som Henrik Rantzau lod udføre i 1591, ses en mindre sten stående på toppen af den søndre høj, Thyras høj; og allerede en halv snes år senere fremgår det af et håndskrift i Den Arnamagnæanske Samling, at denne sten er flyttet ned på kirkegården, hvor den blev lagt ved kirkedøren „saa at trætte kunde tage Sæde paa den“. I 1621 lå den endnu på dette sted. I Worms' „Monumenta Danica“ (1643) viser en illustration, at Thyras høj nu ingen sten har på toppen, og tillige, at stenen nu er flyttet hen ved siden af den store.

Christian IV lod 1636 opsætte stendiger om „de tuende bierge ved Jellinge kiercke“, rimeligvis de samme stensætninger, som endnu, delvis jorddækkede, ses ved den søndre høj.

Medens Thyras høj aldrig har været åbnet, har der i 1820, 1821 og 1861 været foretaget udgravninger i Gorms høj. De første undersøgelser viste straks, at dens gravkammer for længst havde været både udgravet og plyndret. Hvad der var levnet deri, var kun mindre betydningsfulde brudstykker af rummets beklædning og af gravgods. Måske har denne plyndring fundet sted allerede i oldtiden; man har beretninger om sådanne, hvis formål blandt andet har været at hente våben. Forsøg på at restaurere det for vejr og vind stærkt udsatte gravkammer og holde dette åbent mislykkedes, og det lukkedes endelig 1878.

Runestenene og deres motiver har så ofte været genstand for beskrivelse, at jeg ikke skal gentage disse her, men blot henvise til det fremragende og pragtfuldt illustrerede værk af J. Kornerup: Kongehøjene i Jelling (1875).

Den folkeyndest, der har ombølget dronning Thyras navn fra Saxo til vore dage, har i et sagn næsten ophøjet hende til helgeninde, idet den helligkilde, som randt fra hendes høj, efter sagnet udsprang af dronningens bryster. Overtroen har beskæftiget sig med de uhyre kostbarheder, som højene skulle rumme, idet et andet sagn fortæller, at der går underjordiske gange herfra til den omtrent en mil mod nordøst beliggende lille herregård Højgård, hvor de munder ud i nogle gamle, sammensunkne stenkældere. Gennem disse gange løber undertiden nogle føl, der kommer fra højene, og som er af det pure guld.

Man kan komme ad hovedvejen gennem Jelling by uden at bemærke landets største og mærkeligste oldtidsminder, så godt har man ved bebyggelsen sørget for at bevare dem for de nærmestboende husejere alene! Er det mon for på anden vis at markere stedets oldtidsry over for den fremmede, at man til gengæld har anbragt en attrap af et dyssekammer i en have på et iøjnefaldende sted ved samme vej gennem byen? Man undres her som ofte før

over, at det endnu aldrig er gået op for bygmestrene af sådanne efterligninger, at det er *gravkamre* med fire vægge og et loft, der skal eftergøres, og at dette ikke lykkes med tre-fire tæt sammenstillede kegleformede sten med en granitklods ovenpå. Det er besynderligt, at der findes indbyggere i dette land, der endnu ikke ved, hvordan en „kæmpehøj“ ser ud indvendig, især når man betænker, hvor mange tusind der er blevet brudt op og ødelagt. Men i al fald er en imitation af den art kun smagløs og tåbelig.

De store, ærværdige høje med kirken imellem ligger indeklemmt i en tarvelig stations-villaby. Sund nationalfølelse – man rotter sig sammen om turistattraktionerne! Jeg har længtes efter dette sted, og nu, da jeg står her, fylder synet mig med skam.

Jeg går op på Gorms høj, hvorfra der endnu er udsigt over landet mod syd og vest, et uendeligt landskab af agre og plantager, så langt øjet rækker. Højtliggende er landet heromkring, men fladt og jævnt virker det, kedsommeligt og ensformigt. I forgrunden en vældig fabrikk skorsten og byens nye villatage. Til de andre sider er udsigten helt spærret af træer; Thyras høj er skjult af disse, kun kirken ses foruden en anmassende nybygning med sorte, glaserede tagsten. Højens stensatte fod adskilles kun fra de nærmeste nybygninger ved en tre meter bred sti, forrygende muremesterspåfund klos op ad oldtidshøjen. Biler og motorcykler raser forbi ad vejen.

Også Thyras høj ligger indeklemmt på kirkens modsatte side, dens ene halvdel er nu helt indesluttet af den gamle og ny kirkegård. Men her er dog *noget* mere åbent, især mod øst og nord, og atter her har man lidt udsigt over det dyrkede eller plantagebefængte landskab. Det eneste smukke, der er levnet på stedet, er synet af kirkens lave, teglhængte tag mellem højene, omgivet af kirkegårdens ærværdige træer.²⁶

Flagstænger er rejst på begge højes top, hvad der harmonerer godt med bebyggelsen. Havde man med alt dette haft som eneste hensigt at forulempe stedet, kunne man ikke have nået et fortrinligere resultat.

Enhver forestilling om, hvordan disse høje engang har ligget i det åbne landskab, et af de mærkeligste i Jylland, synlige milevidt, således som deres bygmestre har tænkt sig, må man for bestandig give afkald på. De blev sparet, da her var Hærvej, men blev ofre for en civiliseret slægts hærværk.

Blot fire kilometer fra Jelling ud ad Herning landevej krydses denne af *Hærvejen*, og et ypperligt stykke af denne finder man ved at følge den fra vejkrydset et lille stykke mod nord, til man er omtrent ret øst for Givskud. Landskabet heromkring er uhyre sandet og ufrugtbart, vejen dybsporet og ofte vanskelig at befærde, tilsyneladende aldeles uberørt af moderne forandringer. Digerne langs dens sider, som må skrive sig fra de tidligste okse-

drifters dage, når en højde på op imod halvtredje meter, et imponerende syn. Vejbredden varierer stærkt ligesom afstanden mellem digerne, der ligger lyngklædte om den dybe, sandede vejbane, og lyn-gen breder sig fra dem nogle meter ud til siden, men grænser her hele tiden skarpt op til magre, dyrkede agerfelter eller de allestedsnærværende graner. Få steder har jeg inderligere ønsket disse plantninger pokker i vold. Uden dem ville denne strækning være af en vidunderlig landskabelig stemning. Men over den gamle, sagnrige vej er der endnu trods alt en afglans af fjerne tiders mystiske lys. Dette stykke af den er sammen med vejen over Randbøl Hede langt de bedste dele af den, jeg har mødt.

Mens digerne næsten hele tiden har fulgt vejen på det hidtil omtalte stykke, er de helt forsvundne for ploven længere nordpå mod Nørre Kollemorten og Øster Nykirke. Omkring *Kollemorten* er landskabet nu stærkt dyrket, og byen, som næsten udelukkende består af cementshuse, er af en næsten rørende grimhed. Rundt om til alle sider rejser de sorte plantager deres plankeværkslignende kulisser bag de svindsotige agre med huse som

grå kufferter, et billede, der er meget forskelligt fra den tid, da „Kolde Mortens“ kapel lå her ved sin lille ensomme by og fra sine vældige højder lyste over vidderne mod de valfartende pilgrimsskarer. Stedet har i sit mærkelige navn bevaret mindet om den berømmelige helgen Sankt Martin af Tours, født i Sankt Martinsberg i Ungarn i året 316 og død i Tours som bisp 397. Hans død fandt efter traditionen sted den 11. november på overgangen

til den kolde og mørke årstid, og *mortensfesten* til helgenens ihukommelse trådte i stedet for den gamle hedenske efterårsfest, hvis skik med æde- og drikkegilder den tog i arv. Kolde Morten, af *Martinus frigidus*, var da navnet på denne efterårs-festdag, ligesom Varme Morten, af *Martinus calidus*, var benævnelsen på helgenens translationsdag den 4. juli.

Landskabet mellem Kollemorten og Hundshoved er den sidste strækning, Hærvejen gennemvandrer mod nord, inden den forvandles til moderne chaussé. Det er et typisk forhenværende hedebackeland: store sand- og grusaflejringer med dybe svælg mellem bakkerne, som endnu ofte er lynggroede og af herlig virkning i deres tunge, dystre alvor. Den gamle kvaderstenskirke i *Øster Nykirke* har på sin dominerende banke, der når en højde af 130 meter, en ganske pragtfuld beliggenhed. Den er fra romersk tid, nu en del restaureret, men med ypperlige figurfremstillinger på enkelte af sine granitkvadre. Vejen, som nu fører op over bakkens top tæt forbi kirken, har tidligere haft et noget østligere forløb uden om bakken.

Vi befinder os på et af de mærkeligste steder på hele det store vandskel, og vejen har her i *Øster Nykirke* sogn listet sig frem ad dette netop lige mod den smalle passage, som findes mellem udspringet af vort lands to største vandløb, *Gudenåen* og *Skjernåen*, hvis kilder springer kun et par hundrede meter fra hinanden. Her er „ingen vej udenom“! Og nær dette vigtige og snævre færdselspunkt, hvor alle måtte over i krig som i fred, er der i ældgammel tid til spærring af passagen anlagt en af de anseligste forsvarsvolde, som endnu kan påvises. Det er det såkaldte *Margrethedige*, der krydser vejen, hvor denne går over Peterslund Mark, et lille stykke vest for Tinnetgården, på

hvis jorder de to åer har deres udspring. På vejens østlige side er volden helt lagt øde, delvis jævnet med jorden og endelig helt udslettet af den granplantage, som er anlagt hen over den. Men på vestsiden ses den endnu i en længde af omtrent halvtredje hundrede meter løbende vinkelret ud fra vejen med sin grav mod syd. Volden er meget anselig og når endnu godt et par meters højde over marken. Tidligere har den haft en samlet længde af ca. 500 meter og forløb da mod øst ud i de lave enge om Gudenåens udspring, hvor den endnu kunne spores for et sekel siden.²⁷

Under bakkehældet ned mod en åben dalsænkning tæt østen for *Tinnetgården* springer *Gudenåen* frem af grunden. Den kommer til verden så at sige i dølgsmål, og næppe noget menneske ville kunne finde stedet uden ejerens hjælp. Men det pibler og syder under jordsmonnet mellem de frodige grønne planter, som flokker sig om stedet for ligesom at skjule det, og en sådan kraft er der i det nyfødte barn, lige efter at det er sprunget ud af jordens skød, at manden på *Tinnetgården* har ledet vandet fra ungen op på sin mark ved gården mere end 100 fod oppe over udspringet. I et bassin, som er indrettet til badested for familien, sender kilden en vandstråle på to meters højde op over vandfladen. Et kraftigt spædbarn!

Allerede hundrede meter neden for fødestedet i dalen vandrer den alenbred af sted med en konfirmands glade selvtillid; med nød og næppe skræver jeg over den og tager i denne stilling et fotografi af den.²⁷ Hvor jeg senere passerer den ved overkørslen nær *Tørring*, er den allerede blevet en håbefuld yngling med en skulderbredde på 3 meter.

Mærkeligt er det, at Jyllands anden store å, *Skjern Å*, har sit udspring ikke 200 meter fra *Gudenåens*. De synes straks at sige til hinanden: „Går du til højre, går jeg til venstre“ i øjeblikkelig erkendelse af, at to så bovne karle ikke trives i samme landskab. Højst forskelligartede er de i øvrigt i anlægget, og vilkårene, de møder i livet, uddyber denne forskelligartethed. *Skjernåens* kilder er i modsætning til *Gudenåens* krystalklare udspring det bare mudder og sump, og først efter at det lille arveligt belastede og vantrevne foster har fået kunstig opflaskning fra en mose i nærheden, kommer det så meget til kræfter, at det kan kaldes bæk. *Gudenåen*, som umiddelbart efter sit udspring har et anseligt fald, viser straks, hvor den kommer til syne i en sandbrink, det mest krystalklare vand, gennem hvilket man ser den rene, rillede sandbund; og i brinkerne ved dens bred finder man tre-fire fod nede i sandet et en fod tykt lag stenhård al. Den er *mafoi* kommet af godtfolk, som *Holberg* siger!

Men dens fælle *Skjernåen*, som kommer fra sumpen – når den ikke akkurat

lige så vidt? Hvilken lækkerbisen jeg her serverer for dem, som ynder lignelser og symboliserende palaver! Jeg skal yderligere krydre den:

H. C. Andersen har jo evig ret. „Den grimme ælling“ blev ganske vist udruget i andegården; men *den er undfanget af svaner*. Sandsynligheden og erfaringen taler til fordel for de lykkelige – det vil sige *de sunde* – hvis start er som Gudenaens, selv om kun få af dem når at strømme med brede bølger og skibe på deres ryg ud i favnen på det åbne hav. Men af de andre, som ikke er „kommet af godtfolk“, bliver mindst de 999 promille ved med at være dovent mosevand. Til trods for dette vil man bruge den ene promille, der undertiden når frem, som opløftende eksempel og stof til opbyggelse. Filantroper svælger i mosens afkroge og leder sumpens syge væsker ind i kuvøse og lune damme, hvorfra de kan føres ud i lyset og blande sig med søernes vand – og plumre det.

Politikken var emsig efter at tage filantropien i sin tjeneste. Reaktionen har ofte styrket sig ved en god søvn med hovedet hvilende på godgørenhedens hovedpude. Hans majestæts loyale opposition sprang i blomst i sin urtepotte takket være den gødning, som humaniteten efterlod omkring dens rødder, og står nu med et smukt hvidt kors over sin røde blomst. Alle vil takkes den, enhver kan bruge den.

Kun *naturen selv* er ikke filantrop, og den samler ikke på stemmer. Den er ganske kølig og kender ikke til barmhjertighed. Men den handler på lang sigt som en hårdhændet og forfaren økonom. Og den har endnu sundhed at lade gå i arv til sine ægtefødte børn. Den er trådt i gudernes sted: alt giver den sine yndlinge, den højeste fryd og den dybeste smerte. De andre fratager den det lidet, de har fået.

Og det må de hver for sig se at finde sig til rette med.

Jeg kørte tilbage til Vejle ad landevejen fra Nørre Snede over Hammer og Tørring. Terrænet er her bestandig højt, op imod 100 meter, og fra banke omkring Nørre Snede er der en mægtig udsigt mod vest over det gamle hedeland, der nu næsten udelukkende består af dyrkede jorder og er dækket af nåletræsplantninger i så forbavsende mængde, at det ser ud, som om hele landskabet har skurv. Men fra bakkerne om *Sindbjerg*, der løfter sig 112 meter over havfladen, har man endnu vide udsigter over et mere åbent og skovløst land med vældige vuer ind mod øst helt til Bjerre herred, hvor det fjerne „Bjerrelide“ løfter sig som en sky over horisonten, stedse synligt over de mellemliggende, umådelige flader.

I Bjerre herred

Få andre landskabsnavne i Danmark maler sit steds karakter med større sikkerhed og kraft end *Bjerre herred*. Bjerre herreds bonde har været nævnt fra gammel tid blandt jyder som manden fra det gode muldjordsland med den store, velholdte gård og med vægtige sager i pengebogen; der stod anseelse om navnet. Men hans hjem mellem de to fjorde og ud mod det åbne Kattegat er ingen lunken lavlandsidyl. Det er et bakkernes, blæstens og byernes land, og manden er støbt i store former som landet, sindet bevægeligt som dets banker og dale – „hesop å hæhner“, på én gang sværmerisk og støt i dets sejhed.

Hvor bakkerne er hårdest og svinger sig højest, finder vi navnet „Bjerrelide“ – det klinger som noget ømt, han har drømt en sommernat heroppe under den lyse himmel med syn ud over fjerne, dampende moser og stille skove, over fjord og hav og med Sankt Valborgsbålene rundt langs de svungne kyster. Det er „de stærke jydere“ land, de stoute bønder med de fede jorder og velpassede hoveder – men som satte deres timelige velfærd på spil i en stædig kamp for en gammel salmebog, som forfædrene havde sjunget efter siden Kingos dage.

„Bjerger og Hatting herreder“ er halvøen mellem Horsens og Vejle Fjord; det første ligger østligst ud mod Kattegat, delvis skilt fra Hatting herred ved Ørum Å, og det sydste vestgrænse er Gesager Å eller Bygholm Å, som udmunder i fjorden ved Horsens. Landskabeligt er Bjerre herred det dominerende, fra dets højder ser man mod vest vidt og bredt over dets nabo, der herfra viser sig som en lav, jævn og ensformig flade, som langsomt hælder ned mod dalstrøgene omkring Gesager Å og bag denne synes at fortsætte i det uendelige. En mere flatterende nabo kunne det bølgende Bjerre herred ikke have fået.

Men dette er ikke det åbne bakkelands eneste modsætning. Fra herredets østlige fald ned mod Christiansminde og Boller, fra Hjarnø Sund og omkring Asvig ned til den dejligt beliggende Palsgård ved Ashoved og videre fra Sandbjerg Vig over Juelsminde, forbi Bjørnsknude og langs nordsiden af Vejle Fjord strækker sig en brudt bræmme af pragtfulde løvskove, som indrammer det åbne og frie højland på halvøens midte. – Bjerre herred har alting.

Den lille *Skjolde Å*, som udspringer syd for Bjerrelide og løber i slyng og krumninger sønden om Skjolde by, til den udmunder i Asvig nær Palsgård, har valgt netop det strøg, som i hele Bjerre herred står mit hjerte nærmest. Fra den ene yderlighed til den anden viser landskabet omkring den alt, hvad det ejer af herligheder.

Bjerrelide fra N. 19 Maj 1931. 22

Men et samlet indtryk af landskabets mangfoldighed får man intetsteds bedre end fra højderne om landsbyen Skjolde. Der er her især et sted, jeg i tankerne bestandig vender tilbage til: det nordlige gæsteværelse i øverste stokværk i Skjoldes lægebolig. Fra dets vindue har jeg set landet på næsten alle årstider, i al slags vejr og på enhver tid af døgnet. Jeg er blevet vækket dér af stærefløjtt og spurvekvidder kl. 3–4 om morgenen ved sommertide, har åbnet vinduet og tændt min pipe, mens solopgangen gik for sig ude bag Hjarnø og Gyllingnæs og duggen tindrede over bakkefaldene ned mod Østjyllands smukkeste fjord. Jeg har stået her og set gennem bladløse grene ud over en hvirvel af snefog, der fejede over sorte pløjeagre og lertunge, bundløse veje, med fjorden som et gråt skiferbånd og de milefjerne banker på dens nordside udviskede af de dansende, hvide svøb, mens elementerne drø-nede om huset, som om asgårdsrejen fór hen over det. – Jeg har stået herinde og set septemberdagen svinde, når den sidste solglans har sluppet de gulnede skove nede ved Boller og agrenes stubbe bliver grå mod den opalfarvede, rolige fjord. Her har jeg stået mangen en gang med dette for øje og med en lang og frydefuld jagtdags mørhed i kroppen, klædt af til det bare skind, med et gennemblødt sæt tøj på gulvet og en smoking og en hvid panserskjorte parat, blind og døv af edderspændthed over en forbandet kraveknop, men stridende for at blive færdig til det, som ventede, et festligt bord med lys i

stager, med mad og vin, med skønhed og gammens tale. – Kære Søren, hvis du ikke bliver sat op i skat efter denne beskrivelse, så er der ingen uretfærdighed til i verden.

Gå en stille septembermorgen, når tågen lige er vejet for solen og rimen endnu sidder i græs og hegn, om bag byen ad vejen mod Møgelkær, kun til byens udkant. Se herfra mod vest til de store skove, hvis højder lige netop kan skjule Bjerrelide, mod syd over dalsænkningen foran Glattrup med de to småskove, og mod sydøst over Palsgård og havet til Endelave, til Æbelø og Fynskysten. Der er alligevel få steder på halvøen, hvor man føler sig mere taknemlig over at være jyde end netop her.

Men naturligvis når landskabet sin kulmination på *Bjerrelide*. Alene turen dertil fra Skjolde over Møgelkær, Uth og Ustrup er en oplevelse af rang, med udsigt på udsigt over det kraftige, åbne land. Jeg kender ikke noget sted på den jyske østkyst, som inden for sin art kan måle sig med dette bakkeland, uden netop Mols' bjerge – så karsk og frit.

Ved synet af kirken i Uth må jeg mindes en gammel fortælling, som i mine unge år gjorde et dybt indtryk på mig, og som jeg må have læst i midten af firserne, vistnok i Wisbechs eller Flincs almanak. Den omhandler den unge præstesøn dér fra sognet, som blev forelsket i den til Horsens forviste prinsesse Charlotte,* der bedårede ham under et møde med ham på et af sine strejftog i omegnen, men naturligvis kun havde den ulykkelige fyr til bedste. Da hans lidenskabs håbløshed gik op for ham, endte han i melankoli og vanvid. – Jeg har ikke senere kunnet opspore fortællingen eller få at vide, om den hviler på en virkelig begivenhed. Måske er den både fra formens og indholdets side naiv og ubetydelig; men jeg læste den i den alder, hvor der i de fleste drenge er ved at vågne noget af en Werther, og den gjorde et uudsletteligt indtryk på mig, så stærkt, at da jeg mange år senere stod ved prinsessens gravsted på kirkegården Santa Maria della Pietà i Rom, fløj min tanke straks til den lille fjerne, nordiske landsby, som ligger med sin kirke på Bjerrelides fald ned mod fjorden.

Fra Uth, som ligger tæt ved sydenden af den prægtige Klokkedalsskov, peger vejen sydpå lige mod Bjerrelides top; den stiger mere og mere over det bølgende land, et rigt og godt land med fornemme, store bøndergårde, blandt hvilke man endnu møder en mængde af bindingsværk. Særlig smukt beliggende er et par sådanne i landsbyen Ustrup på selve Bjerrelide.²⁸ Den, der ser billederne af de to udprægede idyller, vil sikkert undres over, at disse gårde med deres yndige haver, med deres damme og hele deres lune og frodige hygge er beliggende nær toppen af et af landets højeste og mest vind-

* Charlotte Frederikke, gift med Prins Christian, senere Christian VIII, levede efter sin skilsmisse på palæet i Horsens fra 1810–1829.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

omsuste bakkedrag.²⁸ Men jorden er dyrket på kryds og tværs over hele Bjerrelide, gårde og huse kravler helt op ad dens brede ryg lige til dens mest fremtrædende højder, *Purrehøj* og *Galgebakken*. Den første af disse, oprindeligt en mægtig oldtidsgravhøj, har tidligere haft en naturlig bevoksning af „pur“, hvad der måske i en senere tid har givet den navn. Den er undersøgt og udgravet så grundigt, at den fra at være høj er blevet til en skål; den naturlige bevoksning er borte og erstattet af en kreds af bøge om dens rand, så den nu på afstand virker som en lille kalotformet lund. Den ligger på bjergets højeste punkt, og tæt vesten for den ligger i retning Ø–V den lange og smalle Ustruphjerger Skov, som skiller den fra Galgebakken, og som på sydsiden mest består af nåletræer, der på et stykke spærrer udsigten.

Hele amtet rummer andre og større højder; i den midterste del, hvorigenem Jyllands hoved-vandskel bugter sig, finder vi således Tranebjerg (139 m) og Vonge Bavnehøj (128 m), sydligere Møllebjerg (137 m). Bjerrelide når ved *Purrehøj* kun 121 meters højde, men er dog anselig mod f. eks. Skamlingsbanken, der kun er 113 meter; og den er uden sammenligning sin egne mærkeligste udsigtspunkt.

Allerede fra vejen, der går over højderyggen omtrent 100 meter øst for *Purrehøj*, har man en af de smukkeste udsigter i landet, hvor forgrundens mægtige løvtræer omkring to stråtede småhuse med deres tofter og det

brogede kvæg ser strålende ud på baggrund af de umådelige flader, der mod nordvest strækker sig helt ud til egnen om Ejer Bavnehøj, som set herfra virker besynderlig ringe og uanselig.²⁹

Mod øst glider blikket ud over Juelsminde og Palsgårds skove ved det fjerne Kattegat og bag dette ud mod Endelave og Samsø, Æbelø og Fynskysten, mod nord over Horsens by og fjorden i hele dens længde med Vårsø, Alrø og Hjarnø, mod syd til bankerne om Vejle Fjord. Mod vest – men dette skal ses fra Galgebakken – ser man ud over et mørkt og dystert land, amtets rygside, der strækker sine uendelige flader helt ud mod de gamle hedeegne. Overalt, fjernt og nær, det sortbrogede jyske kvæg; på hver en bakke en kalkhvid kirke. Vidderne spiller i alle belysninger under himlens sol og klodeskyer.

Tæt neden for bjergets fod i lavningen mod nordvest ligger den lille Dal-lerup Sø som et blinkende øje under det hastigt skiftende lys. Til den knytter sig det almindelig udbredte sagn om den sunkne herregård, hvortil præsten var blevet kaldt af den skarnagtige herremand og narret til at give et svin den hellige nadver, hvorfor hele gården sank i dybet og søen dækkede stedet.

Men en anden, langt ejendommeligere berømmelse knytter sig til selve Bjerrelides top og vidner om den anseelse, stedet fra gammel tid har nydt, og om det kendskab, man selv i fjerne egne af landet har haft til det imponerende højdepunkt, der er synligt milevidt i landskabet. Det er nemlig det eneste sted inden for Danmarks grænser, der ligesom Bloksbjerg i Harzen og Troms Kirke (Tronhjem) nævnes som samlingssted for heksene på Valborg aften. Rigtignok er det kun fra denne ene egn i Jylland, vi endnu har bevaret efterretning om denne udmærkelse; men beretningen er pålidelig nok. Den findes optegnet i Villads Christensen: Hekseprocesser fra Midtjylland. Der skal her kortelig gøres rede for den del deraf, som knytter sig til Bjerrelides navn.

I de halvandet hundrede år, hekseprocesserne rasede her i landet, optrådte forfølgelserne med kortere eller længere mellemrum. I egnene om Viborg og Skive skelnes således mellem tre forskellige udbrud af heksevanviddet, det første fra 1618 til ind i tyverne, det næste 1638, og det sidste i 1686 samtidig med Jørgen Arenfeldts bekendte hekseforfølgelser på Djursland. Hekseprocesserne havde allerede så tidligt som 1561 begyndt at vise sig i Viborg-Skiveegnen, men af mindre omfang; de brød først ud med fuld kraft i 1618.

Det er på dette tidspunkt, at degnen i Vrou og Resen, Mikkel Vistisen i Torp, som er en særlig virksom angiver, retter beskyldninger bl. a. mod Anders Munk og hans hustru Gertrud Scholder i Resen, hvem han begge lader fængsle og holder som arrestanter i sit eget hus, mens han samler vidner

imod dem. Det er de bekendelser, som han klemmer ud af dem, der bl. a. indeholder den ejendommelige oplysning, at Bjerrelide i Vejle amt er det sted, hvor hekse og troldpak fra Viborg amt forsamles. Den gamle og hans kone tilstår åbent, at de Valborg nat har været forsamlet på Bjerrelide *med 700 troldfolk*. Hensigten med dette møde var at forgøre jordens afgrøde! På grund af meningsforskelligheder mellem deltagerne blev forehavendet dog ikke vedtaget ved denne lejlighed, men udsattes til året efter.

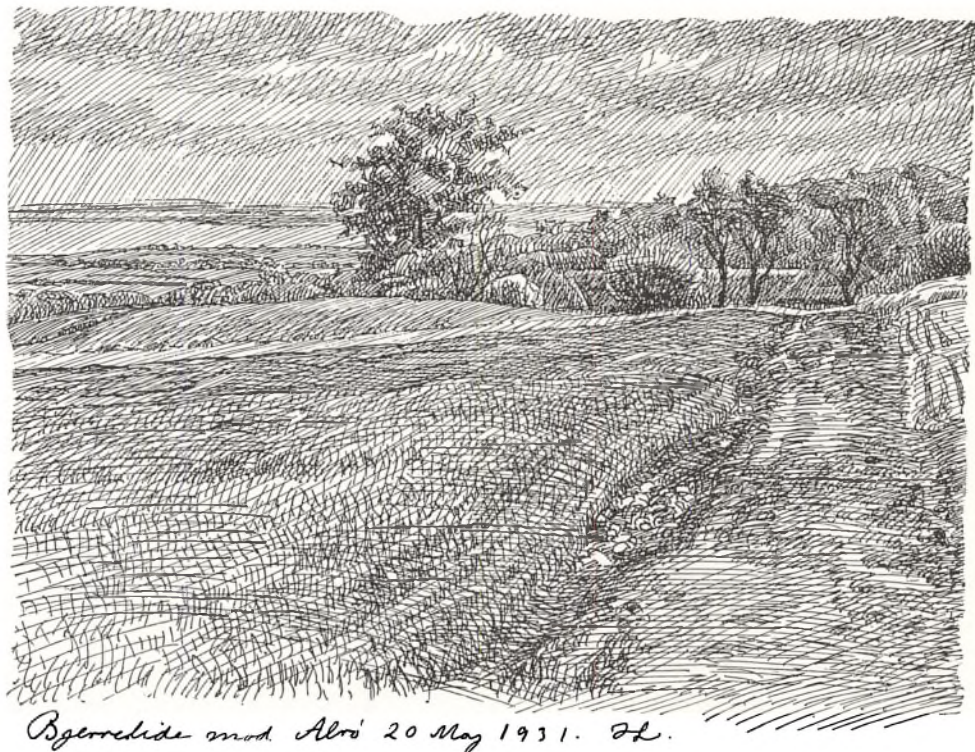
De to gamle havde en „hjælpedjævel“, en „slem hundjævel“, som kunne føre dem til Bjerrelide og hjem igen på to timer. Denne dævl har altså været mere skrap end en moderne flyver og har sikkert uden vanskelighed kunnet lande på bakketoppen. En mand ved navn Niels Rabitsen havde været med dem to gange på stedet med dette samfærdselsmiddel.

Sagens enkeltheder hører ikke hjemme her. Det hele er kun et ringe led i det store, rædselsfulde drama; men de to ulykkelige anklagede døde naturligvis på bålet.

Højest mærkeligt er det, at intet menneske i Bjerre herred synes at have anet, at stedet har haft en sådan berømmelse. Læge Søren Krages fader, som var født nær Bjerrelide i 1816, har aldrig fortalt noget derom, og ingen af beboerne, som jeg har spurgt, ved det mindste. Mærkeligt er det også, at man ikke et eneste sted i Evald Tang Kristensens *Danske Sagn* finder Bjerrelide nævnt som samlingssted for en hekserigsdag. Over hele Jylland er det bestandig Bloksbjerg eller Troms Kirke, der udpeges som valfartssted. Er det da kun en lokal berømmelse, knyttet til Viborg-Skive egnen, eller er ryet et levn fra tidligere forestillinger fra hele Jylland om Bjerrelide som det udvalgte sted, før man vidste noget om Bloksbjerg eller „Troms“?

Et højdedrag, som vejen passerer mellem Dybdalsskoven og Galgebakken, kaldes endnu i folkemunde Fandens Banke. Der er en mulighed for, at beboerne heromkring i gammel tid har knyttet forestillinger til dette sted, der falder sammen med de gamle fjandboers, om skuepladsen for møderne mellem heksene og deres general, Fanden.

Fra *Galgebakken* er udsigten mod vest mere fri end fra Purrehøj, og vidunderligt er dette syn ned over det bratte fald og den vide, uendelige flade, der bliver mørkere, jo mere den svinder mod horisonten. Man mindes uvilkårligt udsigten fra Løgumbjerg. I syd når Bjerre Kirke lige akkurat at løfte hatten op over bakkensiden. En skovfogedbolig ligger halvt gemt bag sine pile og blomstrende frugttræer ovre under Dybdalsskoven i øst, der ud mod denne side består af løvtræer og ser herlig ud med sit kuplede terræn og dybe kløfter. – Galgebakken, som nu er dyrket overalt, var endnu for fyrretyve år siden på sin nordside helt lyngklædt. To enlige buske, en tjørn og en hyld, der er helt indfiltrede i hinanden, er de sidste rester af den store

Bjergsøside mod Alro' 20 Maj 1931. J.L.

knudes gamle bevoksning. Ganske nær ved dens top ligger nu en lille bondegård, skovfogedhusets eneste nabo.

I begyndelsen af tresserne i forrige århundrede henrettedes her ved hals-hugning den berygtede Søren Bundgaard for røveri og mord på en pige. Hans udbytte i penge var 16 rigsdaler. Han begravedes på stedet lige ved højens side. En medicinsk student, som var i trang for et skelet, gravede for en del år siden en hel nat efter Søren Bundgaards, men fandt det ikke – så det ligger der endnu. Stedet har længe ligesom det nære Fandens Banke været mere frygtet end yndet.

Men lærker i hundredvis synger højt over bakkens top og vidt over kløfter og dale. En hel del viber holder til her, de synes at yngle heroppe – en højst foruroligende omstændighed, hvis ordsproget holder stik, som siger, at når viben ruger på de høje, tørre bakker, får vi en våd sommer. Det viste sig for resten det nævnte år, at vibernes profeti slog fejl.

Til skoven heroppe knytter sig en tragikomisk begivenhed med et dramatisk udslag af jysk forslagenhed. En bonde, som for ikke længe siden boede i skovens nabolag, plejede ved aftenstid at liste sig op og sidde „på anstand“ i skovbrynet for at klippe en hare. Hans nabo, som opdagede dette, gik ham i bedene og tog hans plads, så ofte han kunne luske sig først op til stedet. Dette ærgrede den første umådeligt og gav anledning til et dybt og uudsluk-

keligt fjendskab fra hans side. Mens han rugede over hævn, stødte imidlertid bekymringer af værre slags til, modgang af mangan art ramte ham gang på gang, og endelig fandt han tilværelsen så uudholdelig, at han besluttede sig til at tage livet af sig. Men under alt dette glemte han ingen sinde naboen, og han tog ikke sin beslutning om hævn med sig i graven – han gik simpelt hen op og hængte sig inden for skovbrynet netop dér, hvor jagtstedet var. Det ramte godt! Han døde prompte, og naboen satte sig aldrig mere i mørkningen på det fatale sted.

Man må sige, at selv af en jyde var det ualmindelig fint regnet ud. Manden blev for øvrigt med konens vidende og vilje begravet med strikken om halsen og med træskoene på – det sidste for, som en bonde sagde ved begravelsen, „at han da ett skuld swi si Tæer ligestraks“.

Det er dette land, som jeg overskuer her fra Bjerrelides top, der er hjemegn for „de stærke jyder“, et navn som deres efterkommere med rette kan værne om den dag i dag på samme måde, som man værner om navnet på sejherrerne i et folkeslag – hvilket de også gør.

I Bjerre og Hatting herreder var der som andre steder i landet omkring år 1800 et kraftigt kristeligt røre blandt bønderne, for en stor del opstået som en reaktion mod de rationalistiske præster, der hellere holdt foredrag på prædikestolen om praktiske og nyttige ting, end de benyttede den til at udlægge Bibelens ord. Den stærkeste anledning til striden her blev dog, at man ville berøve befolkningen Kingos gamle salmebog og sætte den evangelisk-kristelige i stedet, samt at man ville ombytte Pontoppidans forklaring med Balles lærebog, der „førte falsk og vildledende lære“. De gamle, jævne bønders kamp mod denne gudsforgåenhed varede i tyve år, og den endte med, at de i hovedsagen vandt.

De gudeliges fører var den udmærkede og oplyste bonde Peder Laursen i Rårup, født i Klejs 1763. Han havde i sine unge dage været en rask karl ved fest og på dansegulv; men en skønne dag løftede han blikket fra de gyngende brædder mod noget højere. Undervejs ramte det en pige fra Nøttrup, som var blevet mødt af lystigheden samtidig med Peder Laursen. Han giftede sig med hende, og de bosatte sig i en gård på Nøttrup Mark, „Fredensbjerg“. Han var en for sin tid og stand ualmindelig oplyst mand med kendskab til historiske og geografiske værker, men især til religiøse skrifter som Luthers, Arndts og Franckes. Han skrev selv salmer, var en udmærket taler og selvskreven til at blive bevægelsens leder. Blandt dem, der kom frem i næstforreste linje, var smeden Hans Nielsen i Korning og en rokkedrejer Jens Andersen i Nebsager. Det var den sidstnævnte, som man engang sagde til, at det jo kunne være ligegyldigt, hvilken salmebog man lod *ham* benytte i kirken, da

han jo aldeles ikke kunne synge, hvortil han svarede: „Ka a it søng, så ka a da huj!“

Striden mellem „de stærke“ og egnens præster fik et mægtigt omfang og stod som sagt på i en snes år. Trods alle bøder og fængselsstraffe stod de gudelige stejlt på deres ret. Kampen udviklede sig til også at omfatte skoleundervisningen, og befolkningen holdt i stor mængde deres børn borte fra skolerne, hvor der undervistes efter de nye lærebøger. Pastor Kjær i Rårup by, som var kampens brændpunkt, var fuldkommen uforstående over for befolkningen, og hverken han eller provsten, Brøchner, opnåede andet end at gyde olie på ilden og evnede ikke trods biskoppens henstilling at ordne sagen i mindelighed med Peder Laursen, hvem bispen kaldte „en mand af megen retskaffenhed og godt hjemme i de hellige skrifter“.

At følge hele denne lange og indviklede sag kan ikke forsøges her. Da hverken bøder eller tugthusstraf svækkede beboernes modstand, tog regeringen sig endelig af sagen, og dens første skridt var at afskedige pastor Kjær, hvilket skete, efter at striden havde stået på i atten år. Samtidig døde provst Brøchner, og herefter kom „de stærke“ til at stå som de sejrende. Da der dels i 1814 og dels i 1839 ved lov blev åbnet mulighed for oprettelsen af privatskoler, benyttede bønderne sig i stor udstrækning deraf, og sådanne skoler oprettedes bl. a. i Glattrup, Hedensted, Løsning, Korning, Gl. Sole, Kragelund og Bøgballe. Når undtages skolen i Glattrup, som nedlagdes 1927, eksisterer de nævnte endnu.

Det var denne sejr, der forskaffede sagens forkæmpere navnet „de stærke jyder“, et navn, som deres efterkommere endnu bærer med stolthed. I Løsning, Korning og især i Øster Snede bor der endnu efterkommere af dem, der fremdeles bruger Kingos salmebog og Pontoppidans forklaring, som deres fædre stred for og gik i fængsel for. Det skal være ualmindelig oplyste og dygtige folk.

„Salmebogskampen“ blev et led for sig i den store strid; og *den* trak ud i årevis, efter at alle andre stridspunkter var bilagte, og ytrede sig ofte på mærkelig dramatisk vis.

En gammel gårdmand, Jens Lauritsen i Ørum, har fortalt Evald Tang Kristensen følgende: Egnens beboere vedblev at medtage Kingos salmebog i kirken og sang efter den, mens den officielle sang samtidig gik efter den evangeliske. Kingos havde i modsætning til den nye ingen numre på salmerne, og da numrene fra den nye en søndag fandtes opført på tavlerne, gav dette en stærk jøde anledning til at sige til sin nabo på bænken: „Nå, er du nu med – for nu er beterne skrevet op?“

Samme mand fortalte, at i 1845 eller 46 kulminerede salmebogskampen ved en gudstjeneste i Sindbjerg Kirke. De stærke havde aftalt en bestemt

søndag, hvor de mødte mandstærkt til gudstjeneste for ved deres røsters vælde at skaffe Kingo sejren. Det andet parti, som havde fået nys om sagen, mødte lige så talrigt op, og kirken blev stopfuld. Da indgangsbønnen var til ende, begyndte kampen straks ved den første salme, og de stærke istemte de kingoske toner med fuldt brag samtidig med, at de andre klemte på med deres. Måske har Kingos modstandere været de mest musikalske, for de forlod allerede inden prædikenen kirken i stort tal, og da denne var forbi, var Kingos tilhængere ene på valpladsen.

Det gik dog ikke altid så glat for de stærke. I Barrit Kirke sejrede modstanderne en søndag ved den verdslige øvrigheds hjælp, da herredsfogeden var kommet til stede for at se, om alt gik ordentlig til. Alle havde her for øvrigt overgivet sig og sang efter den nye salmebog undtagen en gammel, stokdøv kone, „Hellig-Lisbeth“ fra Vrigsted. Hun klemte ganske alene på efter sin Kingo. Den salme, hun var i gang med, var meget længere end de andres, og hun blev ved helt alene, efter at præsten var på vej op på prædikestolen. Så gik herredsfogeden hen til Lisbeth, lagde hånden på hendes skulder og råbte ind i øret på hende: „I kongens og lovens navn byder jeg dig at holde mund, gamle mor!“ Det hjalp.

I Nebsager Kirke prøvede kapellanen at få den evangelisk-kristelige til at glide ind, men de omvendte mødte mandstærkt op med Kingo og sang efter den af deres lungers fulde kraft, mens degnen sang solo efter den ny. Man prøvede da at sende bud efter en hel del andre degne fra nabosognene til forstærkning, og otte på hinanden følgende søndage skal der have været „tre læs degne“ i Nebsager Kirke. Men de tabte med glans, de vakte tog mageligt troen fra alle degne.

I Sindbjerg Kirke blev Kingos salmebog anvendt som den officielle lige til omkring år 1900, da den nye endelig blev indført.

Den trang til kundskab, som besjæler disse folk, og som giver sig udslag i det stille ved systemen med alskens læsning, viser ofte overraskende resultater.

Lægen Søren Krage i Skjolde, som er født på egnen og har praktiseret dér i over en menneskealder, har fortalt mærkelige eksempler derpå. For en del år siden opdagede han tilfældigt, at en af hans venner blandt de stærke var en stor Holbergkender, og da han for at drille ham lidt bemærkede, at han ikke mente, at Holbergs skrifter egentlig hørte ind under den sande, evangeliske kristendom, svarede manden med et lunt smil: „Nej – men jeg læste hans kirkehistorie, og så mente jeg, at den, der havde skrevet *den* bog, dog nok var værd at gøre nærmere bekendtskab med.“

I begyndelsen af lægens praksis herovre tilså han datteren af en gårdmand blandt de stærke og skrev følgende recept:

Rp.
Lactat ferros.
Gram 10.
Const. q. s.
Pill. 100.
ds. 2 Piller 3 g. dgl.

Til hans forbavelse så manden på papiret og sagde: „Nå, doktoren bruger også mælkesurt jern til blegspot.“ Da lægen spurgte, hvor manden havde disse medicinske kundskaber fra, blev han ikke mindre forbavset over svaret: „Jo, det har jeg læst i Niemeyer.“ – Det er en stor, ældre, tysk patolog!

Samme år antraf han en lille husmand i færd med at slide sig igennem en latinsk bog ved hjælp af Madvigs grammatik og et leksikon.

En anden af lægens patienter, afdøde væver Nicolaj Hansen i Rårup, som for øvrigt ikke hørte til de stærke, havde en jernhukommelse og var meget belæst. Han kunne f. eks. huske så godt som alt, hvad der står i Troels Lund: „Dagligt Liv i Norden“, og kunne gøre rede for, hvorledes enhver af de kendte rigsdagsmænd i tidernes løb havde stillet sig over for de enkelte spørgsmål.

Det er lune folk, de Bjerre herred-bønder, selv om denne egenskab undertiden er godt gemt under overfladen. For ikke mange år siden hændte det, at præsten i Skjolde en søndag prædikede i vakance i Daugård Kirke, som er en annekskirke til Ørum. Nu falder kirkesognenes grænser her ikke sammen med herredsgrænserne, idet Ørum ligger i Hatting herred, mens Daugård hører under Bjerre herred. Dette vidste præsten ikke. Da han var stærkt missionsk, benyttede han lejligheden til at give sine tilhørere en usædvanlig skrap omgang, i hvilken han bestandig raillerede over Bjerre herred-bøndernes ugudelige og ryggesløse levned, der ville føre dem ad den nærmeste vej til helvede.

En af Ørum-bønderne, en stor lurendrejer, kom efter prædikenen hen til en flok folk fra Daugård og sagde tilsyneladende meget bevæget:

„Vi anner war indda så kyw å' å sedd å hør om, hwor sølle de stor te mæ Jer øwwer i Bjerre herred. Vi kinner jo manne hos Jer, å der ka jo vær lidt om, te I er ring folk nowen a Jer. Men vi anner ka jo vær lig glåe – vi høre jo da gudskelov te i Hatting herred!“ – Og så gned han sig fortrøstningsfuldt i hænderne, mens han smilede deltagende.

Bonden er i Bjerre herred som andre steder i landet underkastet forvandlingens lov, og i disse tider går det raskt med udviklingen. Han og hans lige landet over vil miste særpræget. En gammel gårdmand herovre beklagede sig over, at hans standsfæller nu om dage i alt for høj grad havde sat deres gamle værdighed over styr. „Bønderne, trower a, æ bløwwen *nervøs* lissom åll anner mennesker,“ sagde han. „Nej – Di sku ligh ha kjend ham den gammel Jens N. heropp' i æ bøj. *Det* war en kåe'! Når *han* sad for æ buerænd' å røgt hans pif – ja, om så selve den glowend Saten war kommen ind ad æ dar, så hāj Jens it tawen æ pif a si mund å it rest sæ op, far den slemm hāj så hwem han war, å hwa han kom for.“

Det er en fornøjelse at færdes gennem Bjerre herreds landsbyer med deres ofte gamle og smukke og altid velholdte bønderboliger. I modsætning til i sydligere egne er de hyppigt forekommende bindingsværksbygninger almindeligvis rødkalkede – „ansigtsrødt“ kalder beboerne farven, en blanding af engelskrødt og kalk. Det ser nydeligt ud mod det brune bindingsværk, især hvor der, hvad ofte er tilfældet, er trukket en tommebred, hvid streg på grænsen mellem det brune og røde. Stråtage er endnu almindelige, og små nette forhaver hyppige ved husene.

Der er ét, som kan være fælt i Bjerre herred, og det er bivejene, især ved vintertid, når slud og regn opløder deres lerede bund til moradser og bækeløb, der bedre egner sig for færdsel med pram end med køretøj. Og deres bratte fald og stigninger øger denne kalamitet. Selv et grundigt sommerregnskyl, der er en gunst og gave for markerne, kan sætte laviner af ler i bevægelse på vejene, så en bil kan gå i drift både for-, bag- og sidelæns.

Jeg er kommet til Glud en dag for at besøge kirkegården, men da jeg når byen, bryder et regnvejr løs, og jeg må blive i vognen, som er standset på vejen, og afvente opholdsvejr. Det er en rasende tordenbyge, som kommer trækkende fra sydøst, naturligvis med sydvestvind, men i sommervarmt og lummert vejr. Regnen danner hurtigt stride bække på vejen eller samler sig i store, stillestående søer, hvorpå der driver bobler som store, blanke gloøjne. Dråberne falder tungt i pytterne og hopper højt op igen som små springvand. Alle tagrender spyer alenlangt ud fra husene. En hysterisk høne jager tværs over en sti mellem to haver. I en dør står to kønne bararmede piger og korser

kors. Det var først henimod 1860, at landsbysmedene indførte denne nye form, og de frembragte i løbet af den halve snes år, denne mode var herskende, aldeles pragtfulde arbejder af den art. Når der på Glud kirkegård tidligere fandtes ualmindelig mange af den slags gravmæler, skyldes det formodentlig, at smeden Poul Jørgensen i Sønderby, som indvandrede hertil fra København 1862, var en så fremragende dygtighed. Muligvis har dog hans efterfølger Mikkil Sørensen, død på Hjarnø 1907, lavet enkelte arbejder af samme art.

For de allerfleste af disse gælder det, at man helt eller delvis har forladt korsformen. Omkring en lodret stamme findes oftest fire spiraler af smedede jernbånd omkring den næsten altid ovale navneplade. Forneden sidder to

sig over skybruddet. Gennem regnens dundren på bilens stramme lædertag hører jeg klang fra arm-bolten i den nære smedje.

Alle de små forhaver synes grønnere under den faldende væde og mod den blygrå, sribede luft, blomsterne bliver hektiske i farven. Ustandseligt trommer regndråberne på bilen, vejenes bække bliver til floder. Men inde fra tagskæggene lyder de geskæftige spurves hvippen og pludren. Og inde i en vognport går en skrukhøne i dækning med et dusin æggegule kyllinger, der trisser rundt og passer deres næringsvej.

Da det endelig klarer op, går jeg ind på byens kirkegård for at tegne et par af de gamle håndsmedede gravmæler, der har været et særpræg for denne egn, og hvoraf der endnu findes et par stykker tilbage. Oprindelsen til disse var de gravkors af støbejern, som omkring 1840 i mange egne afløste de tidligere flade, liggende ligsten, bondebefolkningens udskårne gravtræer og de oprejste træ-

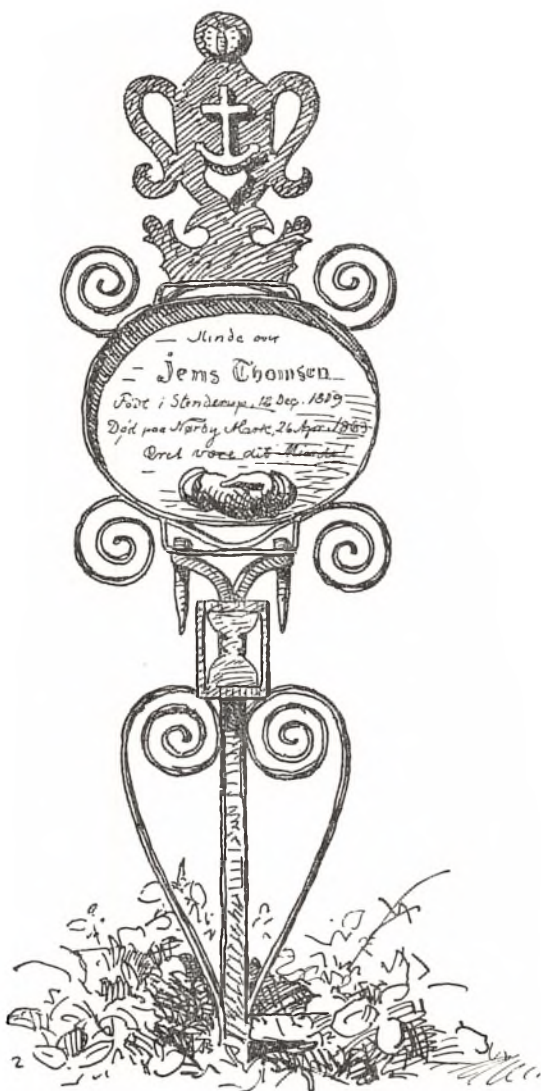
større symmetrisk anbragte spiraler. Der findes næsten altid et i pladejern udhugget timeglas foran på stammen samt et vase- eller urneformet topstykke, på hvilket der er anvendt særlig omhu. Forskellige symboler er anvendt i decorationen: Tro, håb og kærlighed, sommerfuglen, timeglasset osv. To hænder, der trykker hinanden til afsked, findes ofte under ovalens indskrift.

Prisen på disse smukke arbejder var i sin tid 10 rigsdaler – at fordele mellem smed, stenhugger og maler!

Eksempler på særlig smukke frembringelser af den art er foruden i Glud især kendt fra Hedensted, Starup, Vennerslev, Klakring og Rårup kirkegårde. De er nu så godt som alle forsvundne, henkastede på kirkegårdenes affaldsdynger og bortført som gammelt jern. Men enkelte af de bedste blev i rette tid reddet til Glud Folke-museum af dettes stifter, malermester Søren Knudsen, som har skrevet en lille afhandling om dem i *Historisk Årbog for Vejle Amt*. På Glud kirkegård fandt jeg kun to af dem tilbage, et par meget smukke, typiske arbejder. Et par mindre gode så jeg senere på Rårup kirkegård, kastet hen i en skrammelbunke. I øvrigt findes mig bekendt ikke andre uden for museet.

Jeg har tidligere omtalt visse ejendommeligheder ved Bjerre herreds ældre byggeskik. Jeg skal dog nævne et par enkelte særlig fremragende eksempler på denne.

Det ene er proprietær Justesens gård i Stourup, oprindeligt kaldt Stourupgård, nu Johannesminde, byens gamle sognefogedgård og en af de anseligste bønderjendomme i hele herredet. For de ældste deles vedkommende er den omkring 125 år gammel; stuehuset er noget yngre, men opført i samme stil som det

øvrigt og ligesom dette af bindingsværk med røde mursten mellem stolperne. Det er nu noget moderniseret indvendig. Gårdspladsen er af mægtig udstrækning; ved dens ene side ligger en fed og god mødding på størrelse med et mindre alpelandskab, uden at den dog syner synderligt mellem de vældige længer.

Den unge frue på gården fortæller mig, at stuehusets frontispice mod gårdspladsen er tilbygget af hendes bedstemoder, hvorimod den tilsvarende mod haven er oprindelig. Hun fører mig rundt og viser mig alting. Husets stuer og den store, gamle, smukke have. Alt inde og ude tyder på solid velstand, gammelt bondearistokrati. Men det falder mig vanskeligt at følge hendes beretning, jeg må hele tiden se på hende selv, så mærkelig fremmedartet og smuk, hun er – mørk og kraftig, meget unordisk med det brede ansigt, det sorte hår og de dybe, mørke øjne. Hun er mild og indtagende, en herlig type på en rigtig proprietærfrue.

Hendes mand er den udprægede unge storbonde, selvbevidst og intelligent, helt moderne indstillet, med en overordentlig bestemt optræden over for sine folk, men med et roligt og elskværdigt omdømme – en mand, for hvem arbejdet i marken øjensynligt er en kær sport, der bliver drevet efter alle kunstens regler. Han er landmandssøn fra nabolaget, mens fruen er født

på gården, som hendes slægt har ejet i flere led. Af deres to yndige småbørn har det ene moderens fremmedartede præg, mens det andet har arvet faderens lyse, nordiske ydre.³¹

Det par timer, jeg tilbragte i det store, smukke hjem, fyldte mig med en dyb glæde, en mærkelig fornemmelse af tryghed. Skulle landet ikke kunne gå igennem nok så vanskelige tider med sådanne folk på sine gårde!

Den anden gård, jeg tænker på, er Stougaard Jørgensens i Bisholt, som jeg allerede året i forvejen havde fotograferet, men da Johannes Larsen og jeg nu kom, for at han kunne tegne den, blev vi brat standset af et skilt, der averterede mund- og klovsyge! Gården er noget mindre end den føromtalte, men dog en meget anselig bygning og mere harmonisk af ydre, idet alle længer er bevarede i deres oprindelige skikkelse. Ligesom den anden er den en bindingsværksbygning, men hvidkalket mellem træværket.³⁰

Dens stuehus er det ypperste, jeg har set i sin art. Over hovedindgangen, som er til venstre i facaden mod gården, findes på en trætavle to inskriptioner, der lyder således:

Op Bygt og Bekostet Anno 1811
Af Hans Sørensen Nørgaar
og hans Dydsiirede Kone
Anne Katrine Madsdatter v. Baden.

Gud dette Huus bevar Fra Ildebrand og Fare.
En Hver Som Fred I Hiertet har,
Hans Ind og ud Gang Gud bevar,
Men haver Nogen Ondt I Sind Gid
Det Gaaer Ud før hand Gaar Ind.

Man studser over, at bonden, som har opført gården, er gift med en *von* Baden. Hvorledes dette adelige anhang og signalement er kommet i forbindelse med det borgerlige Baden, kan ingen på egnen sige mig.

Begge de to omtalte gårde er ypperlige eksempler på, hvordan bønder i Østjyllands rigeste egne byggede deres boliger ved det 19. århundredes begyndelse. Det var ikke småfolk.

I Brunde traf jeg en fremragende bonde af den ældre generation, gård-ejer Rasmus Laursen, tidligere ivrig aktiv deltager i den radikale politiske bevægelse, hvis leder han var på egnen, og bekendt som en udmærket taler. Han kan ved sin form i nogen grad minde om sin politiske meningsfælle, af-

døde Touborg-Jensen; han er en meget smuk mand med et fint, udpræget raceansigt, høj og slank af bygning. Han har trukket sig tilbage fra aktiv politik – der handles for meget for ham i politik nu til dags, laves for mange kompromis'er, han føler ingen opbyggelighed ved at være med i legen længere. Partifarverne er for udviskede, der var anderledes klare og skarpe grænser, da *han* var med. Nu har han med al sin kraft kastet sig ind i andelsbevægelsen og er en af dennes ivrigste forkæmpere. På min vej gennem jyske provinsbyer har jeg truffet ham, når han som taler deltog i de store møder.

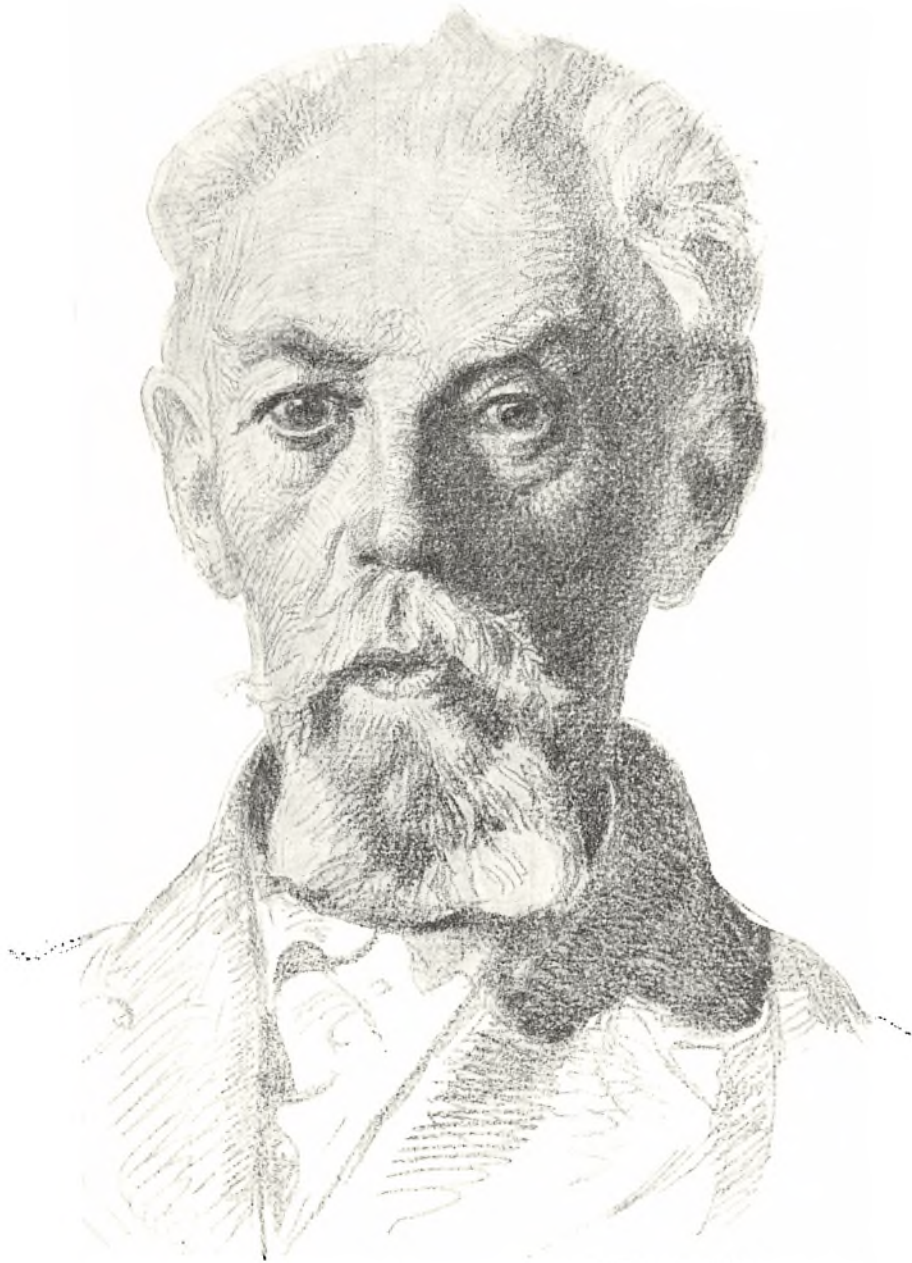
Han virker på mig som den ideale, fri bonde, den gode østjyde, med de stærke jyders trang til at gå i brechen for en sag, med sans for realiteter og skræk for eventyr.

Jeg søgte efter spor af den gamle helligkilde på Rårup kirkegård. Uden for diget, hvor dens udspring skal have været, findes et dybt fald i terrænet med en kløft, der efter sin form og bund at dømme engang må have rummet et lille bækkeje, der måske har været afløb for den hellige kilde. Både denne og kirken var indviet til Sankt Anna, Jomfru Marias moder, der altså må have været sognets helgeninde. Ethvert spor af selve kilden synes nu at være forsvundet.

Men jeg råder andagtsøgende til at opsøge den lidt nordligere beliggende Glattrup Mose, skønt den ikke har ry for hellighed. Mangen septembraften eller stille sommerdag har jeg strakt mig i græsset bag skovbrynet nær dens vand, og et par små mirakler er der fuldbyrdet i mig her, når jeg træt på kroppen, men med sindet opladt har hvilet mig på dette stille sted. Jeg har en mergelgrav et sted oppe på Djursland, og bedre helligkilde har aldrig eksisteret. Men enhver ting til sin tid.

Da jeg sidste gang søgte mosen her, var det en junimorgen med strålende sol – én på himlen og én i mosen. Mærkeligt, tænker jeg, da jeg får øje på stedet, at det ikke er september med gult løv og sval luft, for ovre i læet under brynet skulle der ligge to sultne og halvmødige jægere samt trede damer rundt om en frokostdækket dug i græsset. Men det er et lille lifligt efterårsminde, og nu er det i forsommeren. *Dengang* var jeg selv midt i sommeren, og nu er jeg gledet ind i efteråret, ja – såmænd! Men forårets fugle synger endnu som for tyve år siden, de er her alle sammen. Solsort og drossel fløjter inde fra skoven, sivsangerne skræpper ude i rørene. Her er så lyst og varmt i dag, at man føler sig som tyveårig – men det er vel, fordi jeg har glemmt, hvordan *det* var. Det er, som strømmer der liv op i mig fra den varme, duftende grønsvær; endnu er man forbundet med moder jords frodige liv og henter kraft derfra.²⁹

Hvide sommerfugle flager over græsset. En skovdue letter med klapren

A. Fr. 1931.

GARDEJER RASMUS LAURSEN I BRUNDE. BJERRE HERRED

lige foran min fod; lidt efter hører jeg en anden kurre inde fra de lyse bøgetoppe. Fluesnappere kvirrer så småt og fint derinde fra, bogfinker fester og musicerer rundt omkring mig. En løvsanger har særdeles travlt med at fouragere, men får dog tid til at slænge mig en lille visestump fra en busk ved mosebreden.

Om det blanke, stille vand står pile med fede, guldskindende rakler, og små bitte birketræer, der allerede har blanke, hjerteformede småblade, som nejer og drejer sig glitrende for det mindste pust. Rundt i skovbrynet står røn, ask og elm, el og enkelte tjørne. Som et højt, grøntluende bål rejser sig bag dem de ranke bøge i ring om mosen og engen, kun mod syd er der åbent ud mod de lave bakker med deres markfelter, hvor en bonde driver sit hestespand.

Det er dog forbavsende, hvor de sivsangere pludselig tar på vej! Og nu kukker en gøg. Fluer svirrer og summer i det varme læ under skovbrynet, hvor jeg sidder, jeg hører hele tiden deres stigende og syngende *portamento*. Svaler jager over mosen i vide sving. Et sted, hvor irgrøn andemand dækker vandfladen, ser jeg striber som sorte arabesker af rørhanens veje. Nogle stærke trækker over med et kort brus og forsvinder ved en fjern bondegård.

I det overdådige solskin står ranunkel, trevlekronet pragtstjerne og mælkebøtte allerede i frø; fede, violette gøgeurter stråler mod det fine græs, hvorover mandshøje kærtidsler rejser deres mørke hoveder. Ude i mosen gror vandranunklernes høje, svajende stængler med de hvide blomster – hvor de ser dejlige ud mod den forædlede, dybblå himmelfarve i mosens rolige spejl! Lige inden for skovbrynet, hvor solen varmer stærkest, står nogle bi-stader. De surrende bier jager tæt forbi mit øre med en farlig, giftig lyd – er Eros i nærheden?

Et skrig af en skovskade, et fjernt råb af en krage.

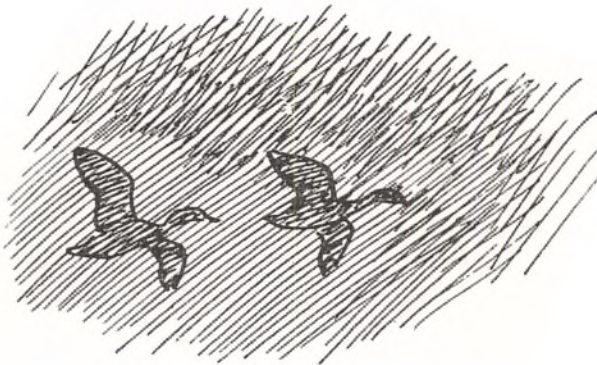
En smal sti går som et hug fra engen ind i det grønne skovmørke. Hvordan er det – var der ikke noget med en hare engang på den sti? Kom den ikke tordnende lige imod mig som en panik i skovbunden og faldt i skraldet, men var væk med røgen fra skuddet – for højt på tyve alen naturligvis! Og var der ikke siden en god hund, som kom knejsende med den i flaben ud fra en tykning af tjørn og spiræa, hvor ingen havde tænkt sig, den lå?

Minder fra hver krog af egnen rykker ind på mig, om eventyrlige fasaner i underskoven og usandsynlige agerhønsflokkede over dugvåde roemarkere, om to mænds mirakuløse gerninger med deres bøsser og om en hund, der var klogere end ti sognerødder.

Jeg læner mit hoved mod en fældet træstamme og falder hen, mens den ene apokryfe jægerhistorie efter den anden falder mig ind. „Det är skönt för skalder att få sofva . . .“

Det er svært for mig at slippe Bjerre herred. Men *skal* det være, så lad afskeden falde ude på Borre, den lille halvø som skyder sig ud i fjorden lidt vesten for Hjarnø. Og lad det være en aften derude efter en klar septemberdag, når solen for længst er forsvundet bag inderfjordens vande, når alle stedets fugle er blevet tavse, når tornirisen og gulspurven har sat sig til hvile i buskene og lærkerne og engpiberne, viberne og mågerne er faldet til ro og kobbersnepperne sover i græsset langs vejlernes bred. Når den stille time er inde, da jægeren sidder lige så rolig som haren i sædet, men mere årvågen end nogen sinde, og venter på ændernes aftentræk med bøssen hvilende over sine knæ og den slukte pibe gemt i lommen – når den eneste lyd, der høres, er agerhønenes kalden og manden er blevet til ét med himlen og jorden og vandet og de enlige lys, der tændes i fjerne huse. Og når han ved, at han blot ved en drejning af hovedet og et kig langs hegnet hen mod den lave, matgrønne vesthimmel kan få øje på silhouetten af en bøssepibe og en gammel hat med det øverste af en mand under, der sidder lige så stille og er under samme fortryllelse som han selv.

Der er steder endnu, der er lige så gode som de gamle helligkilder.

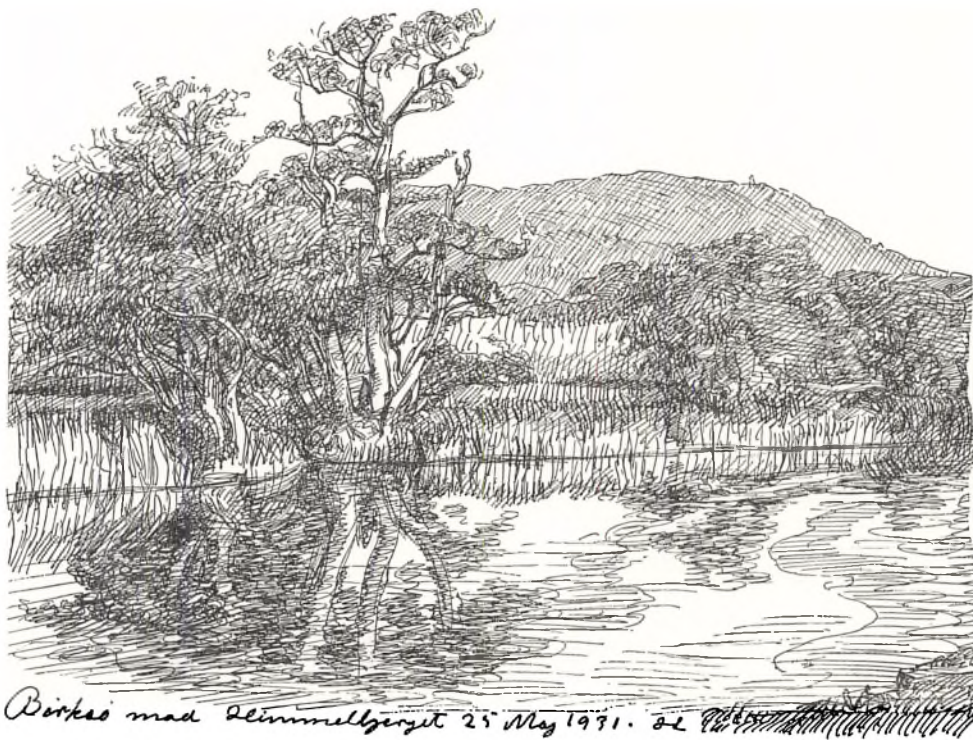
Omkring Himmelbjergsøerne

Gyvelen blomstrer usædvanlig pragtfuldt i år. Jeg møder den første gang i denne forsommer langs banelinjen mellem Skanderborg og Rye, hvor den gror i vældige klynger på de høje skrænter. Det er en god idé, at denne prægtige plante så mange steder i landet er blevet sået på skråningerne langs vore jernbaner. Sammen med den ser jeg tjærenelliken i store, tætte klynger; også den er ualmindelig frodig i år.

Det meste af, hvad disse egne byder på af rent turistmæssige attraktioner, kan i store træk ses fra en jernbanekupé på den stump rejse fra Skanderborg til Silkeborg. Her findes alt, de skovklædte åse med selve Himmelbjerget – bestandig i baggrunden, hvor det for virkningens skyld hører hjemme – søerne, der ligesom øerne i dem ustandseligt veksler, halvøerne, blandt hvilke det skønne Dynæs med dets voldsted, og endelig sidst, men ikke mindst resterne af de storslåede hedebakker ved Sejs. Alt i alt har man på denne strækning et godt overblik over, hvad Himmelbjergegnen rummer af landskabelig mangfoldighed.

Men det er naturligvis også *kun* et overblik, ligesom når man fra en chaussé overser et landskab fra en bil i flugten. Der er i landskaberne om disse søer steder, som i allerhøjeste grad kræver, at man fordyber sig i dem, gennem søger dem på cykel eller *til fods*, til syvende og sidst den eneste måde, hvorpå man kommer naturen helt ind på livet. Selv foretrækker jeg cyklen som det mest praktiske befordringsmiddel, når man vil se sig grundigt om. Man er altid *alene* på den, uforstyrret; og vil man gå, kan man når som helst slænge dyret i en grøft eller bag en busk og vende tilbage, når man lyster. At stoppe en bil, få den vel anbragt og komme ud af den og låse den af er så omstændeligt, at man alene af den grund næppe standser de snese af gange undervejs, som man måske burde. Uden at ane det, ruller man forbi det ene eventyr efter det andet, især hvis man selv er chauffør og skal holde blikket rettet på vejbanen. Jeg priser altid cyklen, undtagen i dagregn og når man har travlt.

Min gode tohjulet er velsmurt og velpumpet, og solen glitrer i den fine lak, da jeg en morgen i fint sommervejr med let østenvind glider ud af Rye stationsby ad vejen mod Gammel Rye. En lille tone af kranklejets spinden og dækkenes hvisken mod vejens fine grus klinger lifligt i mit øre. Jeg flyver på frihjulet ned ad vejen forbi Birk Sø og lukker øjet for de nærmeste yndigheder for at komme uhindret ud på den åbne vej, der fører op mod mit mål, de skovklædte åse.

Efterhånden som vejen løfter sig over mod højderne ved Gammel Rye, åbner sig vide og storslåede udsigter fra bankerne ud mod øst og syd over Gudensø og den store Mossø. Tre steder kommer deres vande til syne mellem de vældige, til dels skovklædte bakker, som skyder sig ned imod dem. Og milevidt borte på den modsatte bred hæver Ejer Bavnehøj sin langstrakte, jævne ryg, et helt landskab for sig, som en lav tågebanke op under den blændende morgenluft.

Frit og åbent ligger *Gammel Rye* på det over 100 meter høje bakkeland på grænsen af de mægtige Himmelbjergskove og med pragtfulde vuer fra de omgivende højder ud over det vidtstrakte land om Gudensø, Mossø og Salten Langsø. Byens navn er opstået af Ruthe eller Rythæ, en rydning i skoven. Takket være Øm Klosters nære beliggenhed blev den allerede i middelalderen en betydelig by. Dens hellige kilder, en i selve Rye, Præstekilden i Rye Nørreskov, og især Sankt Søren's Kilde i Sønderskoven, bidrog stærkt til at gøre den til et betydningsfuldt samlingssted, så den endogså nævnes som købstad. Endnu i 1677 viser Resens Atlas den på en tegning som en købstadlignende by. Dens dominerende, tindeprydende kirke var indviet til Sankt Søren, efter legenden en bondesøn fra Rye, der døde som biskop i Köln år 400.

Det var for øvrigt først i midten af det 14. århundrede, at man opdagede, at Søren var jyde og fra Rye, og at stedet derved fik sin store tiltrækning.

Den lille romanske kirke, som stedet hidtil havde måttet nøjes med, blev ombygget for de rige gaver, som strømmede ind, efter at man havde gjort denne opdagelse, og denne kirke nåede sin endelige og pragtfuldste skikkelse i begyndelsen af det 15. århundrede. „Sankt Søren i Rye“ fik en imponerende, tindeprydet korskirke, 81 alen lang, 16 alen bred og med tværskib på 49 alen. Den var det åndelige midtpunkt blandt de rige munke- og nonneklostre, som egnen vrимlede med. Helgenglans og guld strålede ligeligt over det hellige sted; thi det var jo adskilligt lettere for de troende at høste fordel af landsmandskabet med Sankt Søren ved at valfarte hertil end til hans fjerne grav i Köln.

I denne kirke fandt den betydningsfulde begivenhed sted, da landets adel og gejstlighed kronede Christian III til konge, en begivenhed, som for øvrigt indledte den udvikling, der skulle give den katolske kirke i Danmark dødsstødet. – Efter reformationen forfaldt den, og allerede 1636 er den ganske brøstfæddig og bliver delvis nedrevet. Omkring år 1700 er den omdannet til en lille kullet kirke med fire hvælvinger, og omtrent i denne skikkelse står den endnu. I 1912 blev det nuværende, fritstående tårn bygget på det gamles plads, med et stort mellemrum hen til resterne af midterskibet.

I Ryes glansperiode afholdtes her betydelige markeder, der stod i forbindelse med valfarterne til de hellige kilder. Stedet havde et kongeligt jagt- hus, vistnok det, der senere i Danske Atlas nævnes som Kongsgården, og hvorfra kongerne udstedte breve i 1573 og 1578.

Det er de rige klostre og de kongelige vildtbaner, som karakteriserer livet i disse egne i middelalderen og langt ind i den nyere tid. En mængde sted- navne bærer endnu vidne om egnens vildtrigdom: Bjørnholt, Ulvehoved, Hjortegårde osv. Mens bjørnen blev udryddet allerede tidligt i middelalde- ren, levede ulven her til henimod slutningen af det 18. århundrede. Vild- svinebestanden, som på Frederik II's tid var ved at blive udryddet, fornyedes her igen af denne konge, og dyrene formerede sig så godt, at de i store flokke oprodede den sandede jord i en sådan grad, at der formedelst deres færden i 1739 klages over, at man ikke længere ved plantning kan dæmpe sandflug- ten på Silkeborg Hede. Trods senere kraftig beskydning af bestanden blev det sidste fritlevende vildsvin i landet først skudt her så sent som i 1801.

Endnu er et sådant strøg som Rye Sønderkov et sted, som ligger langt fra alfarvej, og hvor der er den idyl og dybe fred, hvortil munkene flyede fra verdens tummel – men hvor de verdslige goder dog ingenlunde søgtes for- gæves i nabolaget.

Søerne havde vrимlende mængder af fisk. Alene til Rye sogn hører dele af Mossø, Gudensø, Ryemølle Sø, Ves Sø, Birk Sø og Jul Sø. Desuden gennem- strømmes sognet af Gudenå og Salten Å. Arent Berntsen berømmer den mængde

karper, gedder, brasen, aborrer og karusser, som fandtes her og som klosterbrødrene havde god gavn af, og som også „den gemene almue“ nød godt af. Ålefiskeriet var berømt, og Rye Mølleå kendtes og spistes viden om. Intet under, at foruden gejstligheden også adel og konger havde mange faste borge i disse rige egne, trods jordernes ringe frugtbarhed.

En sværm af vandmøller fandtes rundt om ved søernes afløb: Rye Mølle, Fuldbro Mølle, Kærs Mølle, Klostermølle og de store møller ved Gudenåen mellem Rye og Silkeborg, der svang deres hjul med aksler på en alens tykkelse og indtil 15 alens længde.

Nu er Silkeborg Mølle blevet papirfabrik og Rye Mølle træsliberi, men der er sket stærkere forandringer på egnen end disse. De adelige og kongelige borge er forsvundne, klostrene sank i grus ligesom Sankt Søren's Kirke i Rye. Af de vældige skovstrækninger, som dækkede egnen vidt og bredt, er kun rester tilbage. Og efter de hellige og højfornemme herrers regimente kom *træskomændenes*.

Men det var for øvrigt de kongelige skovhuggere, som for længst havde indledt denne nye æra ved at fælde tømmer til Hans Majestæts skibe, de stolte svaner, som vandrede vejen til ros og magt – i al fald til ros. Måske blev de tunge træsko, som senere trampede ad mere beskedne veje, til mere fordel end hine. Det er her fra egnen, at „skovlovringerne“ rykker ind i historien, træskomændene fra Løver syssel vest for Gudenå.

Glasbrændere og kulsviere havde længe gjort deres til at tynde ud i de store skove, som tidligere lukkede helt for søerne både i syd og nord, så Silkeborg Slot og landsbyerne deromkring lå som de eneste åbne pletter i skovhavet. Oprindelig bestod skovene væsentligt af eg, men allerede ca. 1600 var der lige meget af eg og bøg, og den sidste vandt efterhånden her som andre steder overhånd. I 1644–45 huserede svenskerne frygteligt i disse skove, de fældede 49.000 ege og 70.000 bøge i løbet af de to år til brændsel og palisader. Ulovlig kulbrænding fortsatte ødelæggelserne, indtil skovene omtrent helt forsvandt og de store heder ved Sejs og Silkeborg indtog deres plads. Talrige sorte brandpletter og trækul, som næsten overalt opløjes af jorden, vidner om, at kulmilerne her har ædt af den rige, gamle skovvegetation.

Den polske adelsmand Passek, som var med på togtet i Jylland med de polske forbundstroppe under svenskekrigen i 1658, udtaler sin forbavselse over danskernes besynderlige fodtøj og siger bl. a.: „Folket er velskabt og Kvinderne skønne, skønt alt for blonde. De klæde sig smagfuldt men bære, ikke blot paa Landet men ogsaa i Stæderne, Sko af Træ, hvormed de paa Stenbroen gøre saa stor Larm, at man næppe kan høre en anden tale.“ Kvinderne af højere stand, siger han, bærer dog sko ligesom polakinderne.

EFTER GEODETISK INSTITUTS KORT

Allerede i mange hundrede år havde træskomageriet været drevet som hjemmeindustri i mange af Jyllands egne. Bunden er rendt af mange par træsko, siden kong Hans' privilegier for Trefoldighedsgildet i Odense indeholdt bestemmelser om „Treskow“ og andre grove varer, og siden Christian IV købte træsko til fangerne i Københavns børnehus.

Men først i slutningen af det 18. århundrede kommer der rigtig gang i træskoene. I året 1781 købte seks gårdmænd fra Rye, der indså, at skoven kunne bruges til mere end kreaturgræsning og oldensvin, hele Sønderkoven af Frijsenborg for 9.000 rdlr. Træskomageriet gik op samtidig med, at forbruget steg, og henimod midten af forrige århundrede begyndte den store eksport fra egnen. Da blev Rye sogn „træskoegnen“, og på den tid er der i Tem, Rye, Lindå og Sønder-Vissing i alt 283 træskomænd, i Tem sogn alene 133. Under organisation af kromanden Peder Laursen, ham, hvem Blicher roser som „den flinke og billige gæstgiver i Rye“, og hvis telt prangede ved alle Himmelbjerg-festerne, eksporteredes henimod midten af århundredet træsko i læssevis, især til Ålborg og København. Et læs træsko, som indeholdt 16 snese par, kostede i 70'erne, da industrien havde sin blomstringstid, 100 rdlr., og Rye sogn alene udførte hvert år for 50.000 rdlr., dvs. 500 læs eller 160.000 par træsko! Når Peder Laursen sad inde i sit sovekammer, hvor han modtog træskomændene og betalte dem af en mægtig pengepose, der stod mellem hans knæ på gulvet, mens de blanke dalere skinnede mellem hans fingre, da gjorde han et mægtigt indtryk på bønderne, omtrent som guldkalven på israelitterne.

Hver eneste husmand på egnen blev træskomand, og hver gårdmand holdt én à to „træskokarle“. En dygtig tjenestekarl kunne tjene indtil 6 mark om dagen foruden kosten, mens en daglejer selv i høstens bedste tid kun havde ca. 2 mark i dagløn.

En herlig tilværelse var det at være træskokarl. Ikke alene var arbejdet behageligt og let, men hyggeligt kunne det være, især når karlen om aftenen sad og red på sin „tællehest“* inde i stuen og båndknivens lyd blandede sig med rokkehjulenes snurren, mens savene klang gennem stilheden fra den nære skov. I tællepræsens milde lys gik passieren med pigerne let – skæmt *uden* træsko og på hosesokker! Det var „nowen fåle folk“ disse karle; de havde råd til at holde blå mandag, når det passede dem, og til at traktere på kroen eller spille kort en hel nat og æde flæskepandekage på morgenkysten, inden de skred hjem. De var ansete gæster ved bryllupper og andre gilder, og det er i en vis periode næsten altid træskokarle, der i kirkebøgerne findes opført som faddere. En gammel karl fortalte, at han sammen med en del fæller engang havde været til barselgilder ti søndage i træk! – Men medens karlene ofte var overmodige og vilde og ikke sjældent gerådede i slagsmål, var de bosiddende træskomænd, som havde hus og familie, ordentlige og stilfærdige folk, og i deres hjem førtes et påfaldende smukt familieliv indendørs, som man vanskeligt finder magen til.

Så kulminerede de gode tider mellem 1860 og 1870, og allerede i 90'erne begyndte det at gå stærkt tilbage for træskomanden, træet blev for dyrt, og træskofabrikkerne gav ham det sidste stød. Snart snurrede maskinerne viden om, og her lavedes der daglig af atten mand lige så mange par træsko som forhen af tresindstve. I 1915 var der kun elleve rigtige træskomænd tilbage på hele egnen.

Når man nu til dags ser tjenestedrengen, som på sin cykel henter kreaturerne hjem fra marken med „håndkoens“ tøjlr ved styret, så indser man, at den sidste træskomand snart vil synge sin svanesang. Den vil nok blive rundkastet pr. radio.

Landet i og omkring de store skove rummede en stor mængde sagn, næsten alle af en underlig mørk grundtone. Overhovedet forekommer det mig, at sagn og overtro fra de jyske *skovegne* er i særlig grad prægede af uhygge. Skovens mørke har fra de ældste tider huset alle lumske farer; i dens mystiske, skumle dybder lurede en rædsel, som det åbne land aldrig kendte –

* At „tælle“ betyder snitte. En tællehest var en slags lav træhest på fire skrævende ben, hvorpå karlen red med ansigtet mod midten, hvor der var en klemme, der dirigeredes med foden og holdt træklodsen, der var under arbejde.

herinde var intet udsyn, man kunne aldrig vare sig for baghold. Det samme gælder i nogen grad de udstrakte moser. „Der er ullen i mosen“ – dvs. ulve – antyder denne skræk for baghold i det ufarbare, ukendte terræn. Ordsproget blev senere forvansket til det meningsløse „ugler i mosen“.

Her i de vældige skove om Himmelbjergsøerne var det ikke alene farer for håndgribelige væsener som vilddyr og røvere, der truede; alskens overnaturligt pak huserede i skovenes dybder, og selv de skarnsfolk, som holdt til her, fandtes at være i ledtog med mystiske magter. Således fortæller et sagn med mange varianter om tolv røvere, som holdt til i Rye Skov, at de for at kunne gøre sig usynlige og flyve bort spiste hjerter af ufødte drengebørn, som de skar ud af livet på kvinder, de fangede. Kulsvierne, som holdt vagt i skovtykningerne om natten ved deres miler, havde bestandig bryderier med ellefolkene. Det hændte en mand, som en nat sad ensom ved milen, at en ellepige listede sig til ham og satte sig på hug foran ilden hos ham som for at varme sig og så pludselig vendte sig mod manden og kastede sin klædning op over hovedet, så han så hendes nøgenhed. Men i stedet for at lade sig friste greb manden en brand fra ilden og jog til hende med den. Da skreg hun, så det gjaldede vidt og bredt gennem skoven, og fra alle kanter kom ellefolket styrtende til. Manden flyede og undslap med nød og næppe. Men næste dag var milen ødelagt og dens rester spredt over en fjerdingvejs omkreds. Manden duede aldrig siden og døde omsider, forgjort af ellefolket.

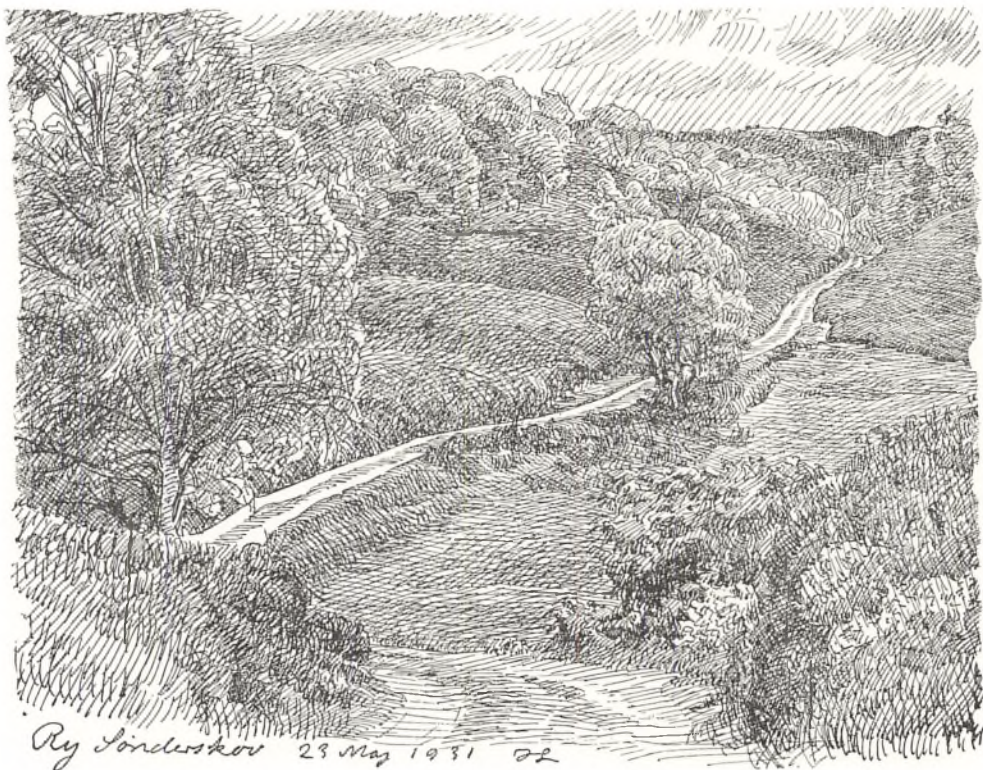
På de skumle skovveje møder den ensomme nattevandreren en spøgelse-lig-skare, han forvilder sig i den og snubler gang på gang, til sidst bliver han liggende, mens dødninge-skaren med kisten skrider hen over ham. Når han finder hjem og der bliver *tændt lys*, gribes han af feber og hjerteondt. Et sådant møde spår om snarligt dødsfald.

Når man selv døde, blev man som genganger til skræk og fare for de efterlevende. Man gjorde da efter ringe evne *sit* til at forhindre de døde i at gå igen. En læge, som kom til Rye i 1892, fandt altid, når han synede lig i den lille by Siim i Dover sogn, at ligets to storetæer var bundet sammen med en tyk, hvid uldgarnstråd. Når han spurgte om grunden til dette, fik han undvigende svar, f. eks. at det var, for at liget ikke skulle ligge og skræve. Men en gammel kone, som levede i byen, og som plejede at yde hjælp ved dødsfald og begravelser, kunne have fortalt ham den virkelige årsag. Det var hende, som opretholdt den gamle skik for at forhindre den døde i at flytte benene, når han ville *gå igen*. Skikken ophørte først på egnen ved den gamles død i 1900.

„Vor Frue i Karup og Sankt Søren i Rye“ – det gamle mundheld har sammenknyttet to af de mest kendte valfartssteder i Jylland. Sankt Søren's billed-

støtte skal efter sagnet på en ejendommelig måde være forsvundet fra kirken i Rye i denne forfaldsperiode. Nogle mænd fra Beder havde været ovre for at ville købe helgenens billede af mændene i Rye, men måtte vende hjem med uforrettet sag, da de havde for få penge med. Samtidig hændte det, at Sankt Sørens Kilde blev vanhelliget på forsmædelig vis, idet nogle bønder fra Rye badede en skabet hest i dens vand. Hesten kom sig, men det hellige vand mistede fra den dag sin kraft. Da bønderne fra Beder kom hjem, så de til deres undren, at Sankt Søren var udvandret fra Rye og stod midt på alteret i deres kirke.

Resterne af kilden skal efter sigende findes som et lille mudret vandhul på den østlige skrænt af *Rye Sønderskov*, et lille stykke vesten for de marker, hvor Sankt Søren fik sin kaldelse, da han vandrede bag sit plovspand. Vejen fra Gammel Rye til Salten fører ret mod vest ind gennem skovens sydlige udkant på faldene ned mod Salten Langsø. En stor del af skoven er gammel naturskov af birk, enkelte ege, bøg og røn og med ener over de åbne lyngstrækninger mellem bevoksningerne. Det er både hvad terrænets skønhed og bevoksningen angår en af de ejendommeligste og mest pragtfulde skove i landet. Vejens sandede spor går i vældige sving mellem de lyngklædte banker, på hvis sortagtige bund birken lyser som bål i det stille solskinsvejr.

Især mindes jeg et sted med en lille birkelund, som i en dalfure lå dybt i skygge under randen af en mørk fyrreskov. Den virkede ikke, som det var levende vækster, men som et underligt åndesyn; det eneste håndgribelige syntes at være de fine, lette stammer, overalt synlige som et spind gennem det unge løv. Det øvrige var kun anelser af lette farvetoner – en skov af ånder, som genfærd af lyse kvindeskikkelser.

Fra en bakke oven for stedet er der udsigt tværs over Salten Langsø helt til egnen omkring Klostermølle med det store bakkedrag ved Sukkertoppen.³² – En musvåge kredser over mit hoved, det eneste levende væsen jeg ser. Men inde fra Storskoven lyder en halv snes gange i træk et skarpt skrig af en anden rovfugl, og en grønspætte stemmer i med korte, gjaldende lyde, der synes at få forstærket klang fra skovens stammer.

Her findes utrolige mængder af blåbær og tyttebær, hvad der leder tanken hen på, at stedet måtte være et fremragende urfugleterræn – her er sørget for alt, hvad de behøver, fred og plads og æde nok.

Ved sin oprindelighed er dette Himmelbjergegnens mærkeligste skovstrækning, og vejen en af de smukkeste skovveje, jeg kender. Vestligst i udkanten af skoven bliver den til en dyb og malerisk hulvej med lyng- og kratgroede sider, der styrter ned mod en lav dalsænkning.³³

Man må herfra helt tilbage til Gammel Rye for på den bekvemteste måde at nå til det ellers kun 5–6 km fjerne *Himmelbjerg*. En landskabelig beskrivelse af dette sted skulle være overflødig for mine landsmænd, af hvilke de fleste vel kender dette valfartssted lige så godt som jeg. Når jeg nu på ny begiver mig derop, er det kun for at repetere kendte indtryk. Nogen overraskelse over, at dets top er så mishandlet, som den er, følte jeg derfor ikke, da jeg atter stod der. Alle ved, at det er landets største samlingssted for madpapir og andre efterladenskaber, at dette vort mest kendte udsigtspunkt har sin værste fjende i et publikum, som hærger det, og at det vansires af et hotel og en samling af monstrøse mindesmærker, repræsenterende en så broget flok som dronningerne Margrethe, Dagmar og Thyra, Vilhelm Beck, Anton Frederik Tscherning, Carl Christian Leopold Gether Budde og Steen Steensen Blicher, til hobe anførte af Hans Majestæt Frederik VII. Af alle disse er Blichers det eneste, som burde være på stedet, blandt andet for dets smukke enkelheds skyld, den gode sten med fuglen og den jævne inskription. Den gamle rare Budde er kommet til at ligne en glad gris med hovedet koket på siden. Værre er dog de to skrumler, som er rejst for Tscherning og Vilhelm Beck med deres fotografilignende bronzerelieffer, klistrede på et par granitblokke, og værst monumentet for de tre førnævnte dronninger, slået sammen til én skikkelse, en bedaget mejerske, der må formodes at holde dron-

ningernes samlede vægt. Og hvorfor findes nu f. eks. Vilhelm Beck netop her? Han holdt ganske vist nogle af sine tordnende vækkelsestaler på stedet; men er der nogen grund til at rejse et monument for ypperstepræsten over datidens helvedesprædikanter netop på Himmelbjerget?

Under min vandring mellem monumenterne opdager jeg pludselig et helt nyt, en fritstående statue inde på en lille græsmark; den er af en henrivende naturalisme ligesom alle de øvrige og synes at være en portrætstatue. Eller er dens hensigt måske at symbolisere dybere egenskaber hos flere af samtidens kendte skikkelser og således at afhjælpe et længe følt savn på stedet? Jeg bliver brat afbrudt i mine funderinger, ved at statuen pludselig slår med halen og de lange ører, hvorefter den løfter hovedet og udstøder en fornøjet skryden. Det er jo bare det lille private „Himmelbjergæsel“, der er knyttet til stedet som ridedyr for skoleungdommen.³²

I dag er her foruden de sædvanlige turistmasser hundredvis af skolebørn – og det sidste er jo kun godt og prisværdigt. Spørgsmålet er dog, om disse fejrer stedet bedst og andægtigst ved kapløb og lignende præstationer med påfølgende rekreation ved iskageboderne. Er *stedet* ikke nok – til beskuelse? Lad en lærer tale til dem her om deres lands naturskønheder.

Thi storslået og mægtigt gribende er dette landskab, set fra bjergets top. Og i modsætning til en mængde steder i landet, hvor beplantning har gjort skade, er dette steds skønhed set oppe fra dette høje stade blevet øget ved den bevoksning, som er groet op i de sidste fyrretyve år. Jeg mindes endnu udsigten herfra med forgrundsbakkernes ensformige farve, da lyngen alene strakte sig vidt og bredt om bjergets fod. Nu er det et skøntbroget tæppe af alle mulige træarter, hvor bøgens lyse toppe er dominerende mod den mørke lyng, der endnu råder på enkelte felter og med sine enebuske danner en pragtfuld modsætning til løvskovene. Beplantning har i nogen grad taget udsigterne under vandringen op til bjergets top, men udsigten heroppe fra er blevet rigere og mangfoldigere.

Og tværs over det farvetindrende tæppe ser man milevidt over de store skovegne med deres søer, mod nord over de lyngklædte polde med små krat af lyse birke ned mod Julsø, over denne helt til Viborg Domkirke og fra det højtliggende fjerne hedeland ved Funder i vest til Århus Domkirke i øst. Men først og fremmest fryder man sig over synet af sørækkens vide spejl mellem bankerne med de rige skove.

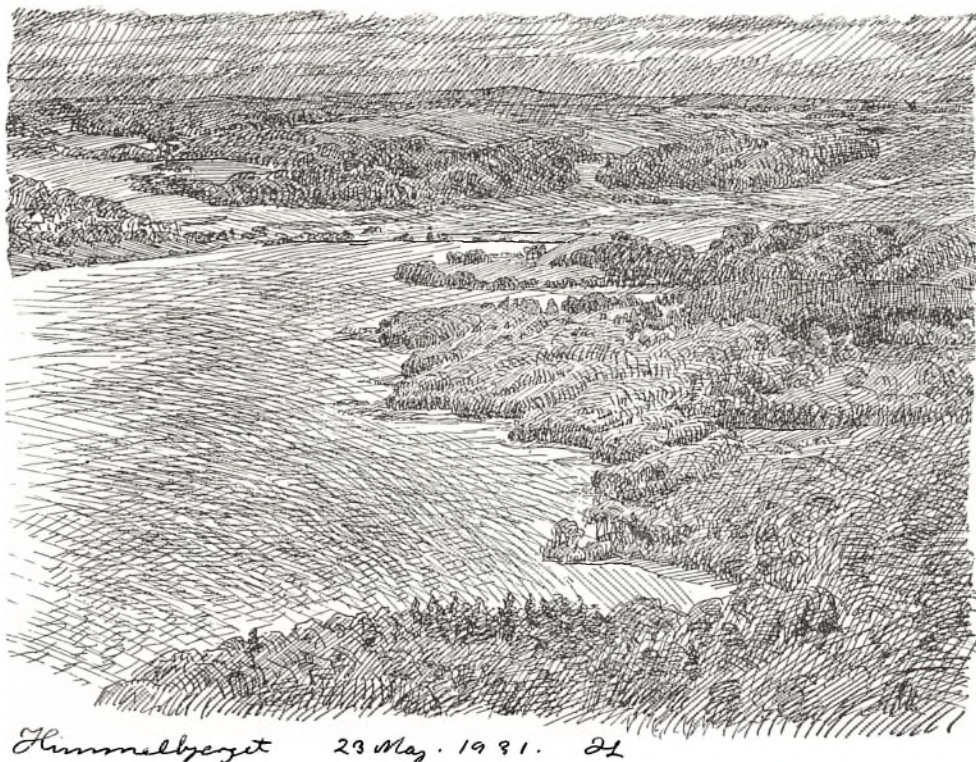
Ingen sejlads ad Rhinen er skønnere end farten med en lille damper ad disse søer med deres dybt spejlende åse. Lad mig minde om, at man i en lille let båd eller kajak er i stand til at gøre turen langs ad hele denne række søer med deres forbindelser af vandløb lige fra Skanderborg Sø over Mossø ind i Salten Langsø og fra denne videre ad Gudenåen og Gudensøen og gen-

nem sørækken fra Himmelbjerget helt til Silkeborg Langsø, foruden at man undervejs kan gøre mange afstikkere ind i landet til afsidesliggende søer, som ved afløb står i forbindelse med det store system af søer, der sammen med Gudenåen danner hovedstammen. Der forlanges kun, at man hist og her skal kunne løfte kanoen over en møllesluse eller en landevejsdæmning.

Der er nok adskilligt flere danske, som har gjort Rhinturen end denne rejse. Men mon den sidste ikke kunne stå sig? Jeg henstiller til vor sportsglade ungdom at tage denne friluftstur; men ikke *i selskaber* – ingen eskadre med kaproning! Alene i båden med sin tekedel og sin pibe. Man kan græsse i kroerne undervejs eller have et lille telt med i båden.

Himmelbjergets navn er ældre end almindeligt antaget. I beretninger om en ulvejagt, som afholdtes i Rye Skov den 6. december 1727, findes navnet i al fald allerede, og måske er det langt ældre. Tingbogen siger, at jagten bl. a. skal finde sted på „Himmelbjerg Kold“, og her har man altså både bjerget og kollen benævnt. Men landskendt er navnet først blevet ved Blicher, da han stævnede jyderne til den første folkefest på stedet i 1839.

Det fremgår af mange ting i Blichers strid med Himmelbjergbonden Per Nielsen, at denne ikke var nogen helt almindelig grødbonde, men en i sin

tid meget dannet mand. Sønnen af naboen til Himmelbjerggården, der endnu lever som en ældre mand i Rye stationsby, fortæller mig således, at Per Nielsen var den første på egnen, som holdt avis, hvad der i de tider betegnede ham som en stor fremskridtsmand. Hans gård eksisterer endnu på sit gamle sted og under sit gamle navn, men i stærkt ombygget skikkelse, og er nu indrettet til opdragelseshjem for drenge, som er under værgerådet.

Sammen med Rebild Bakker er Himmelbjerget nok det mest overtrampede sted i landet, „fredningen“ er blevet dets forbandelse. Jeg får lyst til at fremmane salig Per Nielsens ånd, jeg føler med ham i hans egenskab af en stejl person, der holder på sin ret til at værne sin egen jord. Jeg tror, at han og Blicher ville vende sig i deres grave samtidig, hvis de kunne se, hvad der nu foregår på dette sted. De ville begge opfatte Himmelbjergtårnet som en skamplet over denne form for folkeliv: boderne med iskager og vafler, skydebanerne og kanonfotograferne, „sla' på tyren“, boderne med de udskårne souvenirer i form af visdomsugler osv. Her er marked og skrigeballoner hver dag, værre end på Dyrehavsbakken og i Tivoli.

Mens jeg står på udsigtsstedet nær tårnets fod, ser jeg to mænd komme slæbende op til dette med en tung kasse, som de behandler med skrækblandet forsigtighed. Næppe har de fået den anbragt i tårnets nederste rum, før de fjerner sig i hastigt løb ad vejen, bort fra stedet.

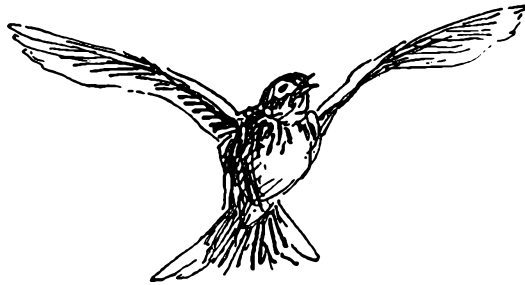
Er det dynamit? Jeg venter hvert øjeblik at høre et brag og se stumper og brokker af rædselsmonumentet dale ned omkring mig. Men der sker ingenting. Lidt efter kommer mændene tilbage med en ny kasse.

Da jeg spørger, hvad det er, de foretager sig, får jeg at vide, at kasserne indeholder godter og fyldte chokolader til pinseforbruget. Altså dog en slags sprængstoffer, men virkningen vil blive fordelt over hele folket og ikke ytre sig så koncentreret, som jeg havde håbet.

Ikke mindre end en tredjedel af Rye sogn er skovdækt, og tre af de højeste punkter i landet næst efter Ejer Bavnehøj, som er 172 m, findes i dets skove, nemlig et i Rye Sønderkov på 162 m, Himmelbjergets Kol i Rye Nørreskov 147 m og lidt sydligere i samme skov et andet punkt på 157 m. En bakke sydvest for Tem, Bavnehøj, når 153 m. Himmelbjerget bliver således i virkeligheden kun det fjerdehøjeste punkt i landet.

Det er ingenlunde Rye sogn alene, som er bemærkelsesværdigt. Hele det landskab, som strækker sig omkring sørækken fra Skanderborg Sø i øst til Funder og Hvinningdalbakkerne i vest, fra Sejs Hede og Venge i nord til Ejer Bavnehøj, Brædstrup og Byrup i syd, er et af de uroligste og mangfoldigst virkende i landet. Mest betagende er det, synes jeg, i virkeligheden,

hvor det er skovløst eller skovfattigt; her får man bedst øje på dets kraftige former og dets modsætninger mellem det smilende skov- og søland og de alvorlige hedestrækninger.

Tæt østen for Gammel Rye ved vejen ned mod Emborg ligger en række af voldsomt formede hedebakker med fri udsigt fra deres 107 meter høje toppe ud over den brede *Gudenådal* mellem Mossø, Gudensø og Salten Langsø og med brat faldende skrænter ned mod engene med den kraftigt slyngede å, der her er som et bredt, skinnende flodløb i sin vide seng, til det fjerne bakkelandskab på søernes modsatte bred. Måske er dette det bedste åbne landskab i hele egnen, en fryd for øjet med sine stolte linjer og sine vide udsigter. Forgrundens høje bakker med de kegleformede, lynggroede toppe vælter sig kaotisk mellem hinanden, som var de tabt ud af en trolde-sæk. Dybe kløfter med grøn bund skærer sig imellem dem med retning ned mod den dybe, jævne dalbund. I lyngen gror selvsåede birke, enligtstående og ganske små, som trykker de sig i de tunge, mørke bakkers nærhed. Ganske lave egepur ligger med deres lysende grønne som pletter over den brune bund, kun lidt højere end lyngen og endnu kun med små bitte blade. Myriader af blåbærbuske gør bunden endnu mere broget med deres dristige grønt og pranger allerede med små, hektisk røde bær. Enebuske rejser sig som små cypresser på bakkernes hæld.

Sandelig, dette øde hedelandskab har *sin* rigdom! Fattigt virker det kun, hvor det på grænsen mod dalen hist og her er dyrket. På de elendige sandmarker, der synes at kunne komme i flugt med den mindste vind, råber de magre strå til hinanden over grus og flintesten.

Hele dette prægtige stykke hedebakkeland burde fredes, og man skulle begynde med at fjerne de felter af smågran, som pletter det. Det er en stor synd, hvis plantningen fortsættes på dette sted, der ved sin storstående modsætning virker så prægtig mod de frodige enge med den flodlignende, brede strøm og de fjerne, rolige søer.

Langt, langt ude i syd og øst svinder horisontens bakkekonturer i den lette

grå tordendis, som i dag hviler over egnen; alle lyse farver derude er smeltet sammen med luften og forsvundne, kun de mørkeste står synlige som svage toner gennem skyen. Hist svæver en skov i luften højt over søens usynlige spejl, her svinger en mølle sine vinger, løsrevet fra sin forbindelse med jorden, som om den var på flugt mod himlen med mølleren og det hele. Et insekt ligger på vandet dybt dernede med en fin, lysende stribe efter sig – en lille damper, som synes at ligge fuldstændig stille, kun striben viser, at den bevæger sig.

Men lad os sætte os på cyklen her og rulle ned ad vejen mod *Emborg* – en flyvetur, omtrent til man når Emborg Bro over Gudenåen midtvejs i dalen. Hvad man her kommer ud i, er et strålende eksempel på det storladne østjyske ålandskab, som det former sig i disse egne på grænsen af hederne. De banker, vi før stod på, skyder sig videre som en mægtig ryg, der med sine mørke pukler følger én langs vejens ene side, mens til den anden Gudenåen vælter sig i hele sin majestætiske bredde mellem Mossø og Gudensø, stærk og rolig og mandfolkeagtig i sine manerer, skønt den kun er fire-fem mil fra sit udspring. Her fører den ikke alene Mossøens vandmasser med sig, men har også fået tilløb fra Salten Langsø! Den er som en af de roligt skridende floder gennem den russiske steppe, vid og stille er dalen omkring den.

Høet er ved at blive sat i stakke på den milevide flade, mænd og kvinder kæmper med den duftende afgrøde, favner den og slænger den i bunke. Bleg-røde pigearme og hvide skjortærmer blinker nær og fjern, høduften driver tæt og tung over å og enge. Røde og sortbrogede hoveder ligger og daser i solvarmen eller græsser langs åens bredder. En hest står og halvsover med hovedet lænet over en andens hals. Fluer summer, og græshopper filer. Det er et jysk slaraffenland – og kun få hundrede meter borte står de stejle, mørke lyngbakkers front skarpt ned mod de frodige enge. Kultur og natur har i forening frembragt noget storslået og harmonisk.

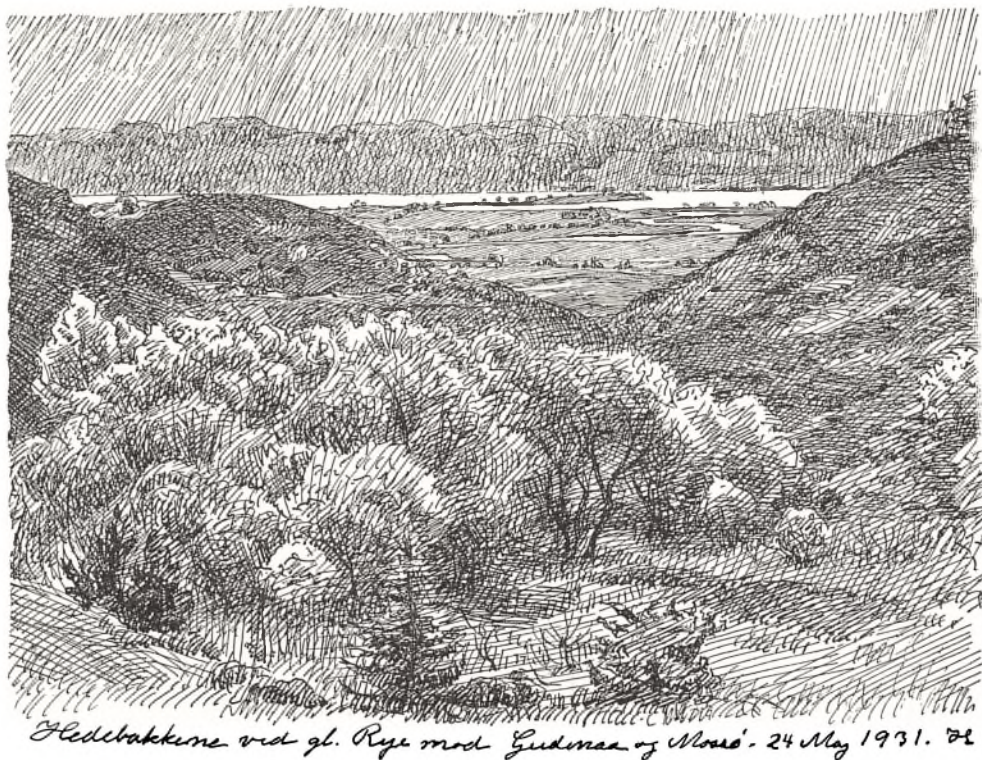
Endnu kun et par kilometer længere ad vejen mod øst, og vi når den lille landsby *Emborg*. Her på dette sted, den smalle tange mellem Jyllands største sø, Mossø, og den lille Gudensø, lå det berømte gamle *Øm Kloster*, munkenes „cara insula“ – den kære ø. Omgivet på alle sider af landets største højdedrag, Ejer Bavnehøj, Addits skovklædte kupler og den mægtige Himmelbjergås, ligger nu den lille ringe landsby, kun hævet et par meter over søernes vandspejl, hvor den har arvet pladsen efter det mægtige kloster, den senere kongeborg, og har forenet mindet om dem begge i sit navn. Øm Kloster blev til Ømborg, da Frederik II valgte stedet til residens, ombyggede klosteret og gjorde det til jagtslot.

Det var nogle cisterciensermunke, som slog sig ned på stedet efter længe

at have ført en omtumlet tilværelse. Forinden havde de i løbet af årene 1160–1172 haft tilhold i Sabro, i Voel sogn, i Venge og på Kalvø i Skanderborg Sø. Men endelig det sidstnævnte år flyttede ordenen under abbed Briennus til Øm, hvor der byggedes et kloster og en kirke; de blev dog snart for små og henimod midten af det følgende århundrede ombyggedes de og fik et anseligt omfang.

Klostertomtens sted, der nu ligger åbent for alle vinde, giver kun et svagt begreb om, hvordan her har set ud, da munkene slog sig ned her. Mod vest, hvorfra blæsten nu uhindret stryger ind, var den høje ås, som kun er et par hundrede meter fra ruinen, den såkaldte Emborg Vestermark, helt dækket af tætte skove, som har givet ypperligt læ for vestenvinden. Det lune sted med de fiskerige søer har egnet sig i fremragende grad til klosteranlæg. Krøniken skildrer det på følgende måde: „-- og kom saa (fra Kalvø hertil) til en Grund, som kaldes Øm, til alle Sider omgivet af Vand og Moser; her fandt de nær ved Skoven mellem de to Søer Gudensø og Mossø et Sted, som var tæt omgroet med mange Buske, og som syntes dem at egne sig vel.“

Navnet, som munkene gav stedet, viser deres begejstring for det. Ønavnet må forklares ved de to kanaler, af hvilke der endnu er spor tilbage, og som var gravede tæt ved klosterets øst- og vestside og dannede forbindelse mel-

Fleddbakkerne ved gl. Rye mod Gudensø og Mossø - 24 Maj 1931. H. H. H.

lem søerne i nord og syd. En tredje kanal, som lå østligere og kaldtes Munkekanalen, er endnu temmelig velbevaret. Kanalerne dannede en ø på omtrent en kvadratkilometer, på hvilken klosteret lå.

Det sagn går på egnen, at man her på højderne ved aftenstide kunne høre klokkerne ringe fra fire forskellige klostre: Vor, Ring, Sønder Vissing og Øm. – Det hele klinger af fryd og fred og idel lyksalighed. Men værre ufred har næppe grasseret noget sted end her på „den kære ø“, da de mægtige abbeder kom i et spændt forhold til århusbisperne angående disses ret til gæsteri i klosteret. Det kom så vidt, at man gik løs på hinanden med sværd og økser, når bisperne aflagde deres uvelkomne besøg, og brodne pander var almindeligere ved disse møder end bønner og salmesang. Af beretningerne om denne strid, som er forfattet af et par munke i Øm under titlen „Exord. monast. Caræ Insulæ“, får man et godt indblik i de retsløse tilstande i landet på den tid. I 1263 kulminerede tvistighederne mellem Ømabbeden *Bo* og Århusbispens *Tyge*, og striden førtes med en sådan voldsomhed, at den en tid truede det rige kloster med undergang.

Morsomt nok er det også denne gang spørgsmålet om, hvor store fordringer man kan stille til den berømte jyske gæstfrihed, der er stridens bitre årsag. Spørgsmålet om logement og fri fortæring for bispen og hans følge afføder et skændsmål mellem de to prælater i klostergården, som føres i et strålende og blomstrende sprog, og hvis udtryk forstærkes ved, at der står væbnede karle bag dem begge. Det går så vidt, at bispen lader døren til det øverste kapel bryde op; men munkene flokkes truende ved indgangen, og da abbeden i det samme lader refektorieklokken kime, bliver bispen bange for, at hjælp skal komme til, og smører haser over til Vor Kloster. I fem år varer striden, de to herrer lyser hinanden om ørerne med bandstråler, og munke og lægbrødre mishandles af bispens folk, når de viser sig uden for klosterets enemærker.

Hvorledes striden endte, vides ikke; fremstillingen i krøniken afbrydes med beretningen om, at abbeden i 1267 stævnedes for kongen, som var på bispens side; den er da næppe endt til abbedens fordel. Klosteret led meget under de evindelige stridigheder, mere end halvdelen af munkene løb deres vej, da armoden greb om sig inden for murene. Men senere rejser klosteret sig atter til magt og herlighed, og da reformationen når landet, står det på listen som det betydeligste af landets klostre efter Sorø Abbedi. Dets indflydelse og betydning for egnen var overmåde stor. Gammel Rye skylder dets nærværelse en stor del af sin betydning på den tid; og da det inddrages efter reformationen, er det ejer af store rigdomme i inventar og jordegodser.

Efter dets nedlæggelse endte den sidste abbed som sognepræst i Rosmos, og efter dets ombyggelse til jagtslot stod det kun et par år; Frederik II lod

OPSYNSMANDEN VED ØM KLOSTER, HANS KJÆR

det nedrive og anvendte materialerne til udvidelsen af Skanderborg Slot. Stedet blev efterhånden almindeligt stenbrud, til sidst forsvandt dets sidste rester, og den lille landsby med dens veje anlagdes hen over tomten. Men i en hævnning i terrænet i byens vestlige udkant vedblev man at finde mursten af mærkelige former eller brændte fliser med gamle, underlige ornamenter. I 1896 begyndte Nationalmuseet at foretage gravninger på stedet, og med støtte af staten og Historisk Samfund for Århus Amt har museet nu fuldført udgravningerne af grunden, hvorved klosterets og kirkens fundamenter er blevet afdækkede. Meget lidt murværk er bevaret, men anlægget er overordentlig tydeligt i sine detaljer og viser den mest fuldstændige plan af et dansk cistercienserkloster. Et lille museum, som er opført på grunden, rummer foruden sten og ornamenterede fliser m. m. tillige skeletterne af to prælater fra klosteret, bisp Peder Elofsøn af Århus, der i modsætning til bisperne Peder Ugotsøn og den fornævnte Tyge stod i et udmærket forhold til klosteret, og abbed Jens (abbed her fra 1246–49), Øm Klosters tolvte abbed, hvis murede grave sammen med endnu en tredje findes på kirketomten.

At abbed Jens har været i besiddelse af de krigeriske egenskaber, som en mand på hans post ikke måtte savne i de tider, og at han har udsat sig for mere end bandstråler, derom vidner endnu hans svære og kraftige trealenskelet. Krøniken siger, at han engang med sine svende forfulgte en flok af

Abels tyske krigsfolk og indlod sig i kamp med dem for at fratage dem nogle heste, de havde røvet fra klosteret, og at han i denne kamp blev såret i venstre arm af et hug, der var så alvorligt, at han på grund af de smerter, hvoraf han siden daglig led, måtte tage sin afsked fra embedet.

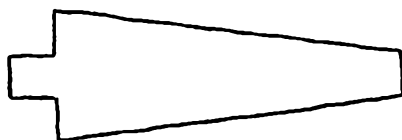
Skelettet viser spor efter et kraftigt hug i venstre arms skulderled, overarmens ledhoved er misdannet af læsionen og har flere udvækster, og selve armknoglen er svundet betydeligt ind. Armen har uden tvivl været sat helt ud af funktion i de ti-femten år, abbeden har levet, efter at han har fået blesuren.

Abbed Jens, under hvem striden med Århusbisperne indlededes, har i sin velmagtsperiode næppe været til at spøge med. Hans garderskelet viser et langskallet kranium med alle dets pragtfulde tænder i behold, skønt han sikkert er død i en høj alder.

Den gamle opsynsmand i det lille museum, Hans Kjær, fremviser resterne af sin ærværdige landsmand med synlig stolthed og udtaler sig om ham med den tungfærdighed, som følger af lang øvelse.

„Han *hår* endda wåt en bown kål, det hår Jens!“ siger han. „Sikken en skaltårn, han hår fåt dær po si oswel. Ubaw endda – å så go mæ den i femten-sejsten oer! A vild sgi' nødde ha' gien ham'en. For Jens hår nok gien de siist slaw, trower *a!*“

Blandt de tolv murede grave, som er fradraget af klosterets grund, er de ti af tidlig middelalderlig type med særskilt rum for ligets hoved. Blandt disse er abbed Jens' grav af særlig smuk bygning og overordentlig velbevaret; dens store munkesten er så friske i farven og smukt fugede, at det ser ud, som om graven kun er ganske få år gammel. Den har denne karakteristiske form:

En anden har denne endnu mærkeligere form:

Det bedste overblik over stedet, og det sikreste indtryk af, hvorledes her må have set ud, da klosteret og dets tårnprydede kirke løftede sig over sine haver mellem skovene og de rige søer, får man fra en bakke tæt nordøst for

den lille by. Man ser herfra vidt ud over hele egnen, mod nord til de gølge, mørke, imponerende hedebakker, som en halv mil borte lukker for udsigten, mod nordvest til Gammel Rye med dens kirketårn og vesten for dette til de fjerne, skovklædte banker, bag hvilke Himmelbjerget skjuler sig, mod sydvest og syd over den lange Mossø, der breder sig for øjet som et roligt hav, og bag denne de vældige, skovdækte åse, der østligst ender i Ejer Bavnehøj. Et storladent landskab med stolte linjer og uhyre vidder.

Og dybt foran min fod under bakkekammen den lille romantiske Emborg by med dens gamle gårde og huse bag den store mose, hvor vestligst det gamle kloster lå. Hvor vidunderligt stedet har været, går først op for mig, da jeg ser det herfra. Hvor lunt har ikke klosteret ligget mellem de fiskerige søer i læet mellem de skovklædte højder.

Bakkeryggene heroppe, der før var dækket med skov, er nu åbne og dyrkede. Noget mere øde og goldt og sørgeligt end disse elendige sandmarker kan vanskeligt tænkes. Der er flere centimeter mellem rugstråene, og roemarkerne ser ud, som om hede ørkenstorme har svedet deres lave toppe. En ung bonde, som jeg falder i snak med heroppe, går og bødler i jorden sammen med sin kone, medens deres lille barn står i sin kalechevogn på bakkeskrænten i læ af en busk og netop er ved at få en mælketår af moderens bryst. Bonden sørger og klager over den evindelige tørke i denne forsommer, som truer med helt at ødelægge jordens magre afgrøde. – Hvor trist dette højland virker, hvor mærkeligt er tiden ikke faret frem mod dette sted, siden de mægtige abbeder var herrer på det rige kloster!

Skade, at bonden ikke kan leve af udsigterne heroppe fra! Vidunderligt breder søerne sig dernede i nord og syd med alt deres dybblå vand, som vestenvinden rifler. Nede i mosen under mig dækker kærulden fuldstændigt store arealer med sine silkehvide duske, kolonner af langstilkede tjæreneliker blander deres dybrøde farve med mosens gulgrønne græsser. Nede fra ådalen driver duft af det nyslåede hø med den lette vind op over de tørre bakkehæld, over hvilke lærkerne spiller. Et skadepar raser og jamrer i kanten af den nære granplantning, fordi jeg sidder for nær ved deres unger, der endnu er i den første lømmelalder og aldeles ingen respekt har for mig, men basker på klodsede vinger i granerne omkring mig.

En bred skygge svinger over den solbelyste mark ved siden af mig. Jeg ser op og får øje på en stork, som flyver forbi få alen over mit hoved. Jeg hører dens svingfjer pibe, idet den jager over – så daler den i glideflugt, følger bakkesiden, til den når mosen. Her lander den og folder omhyggeligt vingerne sammen, om igen flere gange, til de ligger rigtigt. Så giver den sig til at pille sig. Det var den endnu ikke færdig med, da jeg en stund senere passerede den på min vej ind til byen.

Jeg havde besluttet mig til at *sejle* hjem til Rye stationsby, hvor jeg bor. Jeg ser nemlig daglig et avertissement i de stedlige blade fra selskabet „Rye-Emborg Bådfarten“ om dens bådes søndags- og torsdagsture mellem Rye og Emborg. Da det netop er torsdag og båden skal afgå fra bådebroen ved Gudensøen kl. 16.15, indfinder jeg mig her kl. 15.45 for at være sikker på at komme med. Her slår jeg mig ensom til ro på broen.

Stranden omkring stedet er tæt rørbevokset, men fra broen er udsigten ganske smuk, måske lidt indelukket og trist i sin virkning. Lavere eller højere lyngbakker og dyrkede skrænter begrænser det smalle, langstrakte vand til alle sider. Inden for rørene er bunden sandet som en havstrand, men vandet er grumset og gulligt på grund af pålandsvinden. En hættemåge og en lappe-dykker svømmer lige uden for broen. En hejre kommer trækkende med tunge vingeslag østfra over søen, kredser længe over sivene tæt ved mig, men trækker endelig over til nordbredden, hvor den giver sig til at fiske i stranden.

Men båden? Båden kom slet ikke. Jeg ventede en halv time over tiden. Nej! Så henvendte jeg mig i den nærliggende bondegård. Jo, stedet var rigtigt nok, og avertissementet kendte de godt, og båden kom også somme tider; men det hændte såmænd også, at den blev borte!

Denne omstændighed gør det jo mere spændende at benytte søvejen i stedet for at tage landværts. Men for mig blev resultatet, at jeg spildte nogle timer; til gengæld fik jeg en gavnlig advarsel, som jeg lader gå videre.

På hjemvejen atter over Gudenå-dalen, og denne gang modstod jeg ikke det herlige, strømmende vand, men klædte mig af og sprang i. Der er liv og lægedom, friskhed og helse i disse kølige, brusende hvirvler i modsætning til de dovne, stillestående søer med deres lunkne vand. Og hvor er den pragtfuldt skiftende i farven, denne å, *blå* eller *blank*, eftersom man ser den stående med ryggen mod solen, eller dens rolige steder inden for hvirvlerne op mod solens lys. Og grønt som intet andet er det brede bælte af enggræs langs dens bredder. Hvor Gudenåen rinder, er den hele landskabets sjæl.

Sent om aftenen sidder jeg ved bredden af *Birksø* neden for Rye stationsby. Det er en stille, drøvelig sommeraften på overgangen til nat, himlen er uden en eneste sky, solen for længst borte bag lave, røde tåger under en messinggul og irgrøn himmel. Venus står ensom over søen og spejler sig mat i det olieglatte vand, der er ganske som himlen i farven. En let dis hviler over det fjerne land, hvis rolige, grågrønne åse med de fine trægrupper synes at svæve i luften, så blank er den fuldkommen stille vandflade. Bag alt dette, fjernt, løfter Himmelbjergets banke sin mørke, ensfarvede silhouet med tårnet yderst mod vest. Alt spejler sig, selv det milefjerne tårn.

Snesevis af rørsangere og sivsangere knirker og kvinkelerer i de høje sivskove ved bredden, jeg ser dem smutte som skygger omkring mig fra siv til

siv. En jernspurv pusler i nærheden og fløjter så småt. Tre-fire lappedykkere svømmer på et sted, hvor vandet er mørkt af det fjerne lands spejling. De dykker så lydløst som spøgelsesdyr, men hvor de er forsvundet, dannes der fine, fosforlysende ringe, der langsomt udslettes. En stor fugl flyver tværs over søen, selv er den usynlig op mod det mørke bagland, men dens billede i det klare vandspejl under mig er så skarpt, at jeg tydeligt kan se, det er en hættemåge.

En båd glider forbi langt ude, roet af to årer. Der er musik om bord, en violin og en banjo jamrer den sidste, kalveknæede negermelodi. Det var det eneste, der manglede. Musikken understreger på mærkelig vis stedets ejendommelige sentimentalitet. Det falder mig ind, at i længden må dette landskab være uudholdeligt.

Første gang, jeg så det, var fra vejen, der fra byen skråner ned mod søspejlet bag forgrundens skønne trægrupper, søerne bag hinanden og bjerget allerbagest – og da blev jeg revet med af dets sødmefyldte skønhed. Men det er et indtryk, der annammes alt for let, uden besvær, af enhver lille henrivende bagerjomfru.

Den tunge ro, der intet sted brydes, er som alt for lækkert bagværk. Den trænger til at krydres af et kraftigt *vejr*, en efterårsblæst gennem gulfede trækroner, som får sivene til at vælte sig og bølger til at skumme over en grå sø, eller en vinterdag med stammernes nøgne grene som benrade mod en blågrå og ildrød himmel – en modvægt mod al denne sødme, en disharmoni, der bryder denne evige molakkord. Ved sommertide er dette et landskab for selskabsrejsende, på en aften som denne et sted for selvmordere.

Kun den årle sommermorgen lige ved solopgang, når tågerne just er lettet over de fjerne bakker og Himmelbjerget endnu ligner en fjern sky bag strandens nylig solramte stammer, mens nattekulden knap er veget fra vandet og græsset – i denne korte stund, da kan denne natur i al fald omskrives til kunst, således som den er blevet det i Johannes Larsens tegninger.

Ingen å i Danmark har så mange forskellige ansigter som Gudenåen. At følge den i hele dens løb og skrive dens landskabs historie måtte blive en

bog for sig. Fra sin fødsel på Tinnetgårdens mark, og til den når egnen omkring Vestbirk tre miles vej derfra, har den allerede forvandlet sig til en rivende bjergstrøm, der farer af sted over hals og hoved gennem skovgrønne kløfter og dale med nedstyrkede kampestensblokke i sit leje. Den er en rasende ungdom, sådan som den skrider ned mod dalen i den gamle klostereng mellem Vor og Sønder Vissing, og har endnu skum i mundvigene af latter under kalaset. Men så møder den i de rolige enge sin store oplevelse, Mossø, og efter dette møde bliver den til et tungt skridende mandfolk, der synes at have glemt sin brogede fortid og vandrer besindigt videre mod sit fjerne mål, Randers enge, hvor den med en høvdings ro vandrer ad sin banes ende ud mod fjorden og havet.

Men på grænsen af ungdom og manddom glider den ind i en af de mærkeligste epoker i hele dens levnedsløb. Dens væsen splittes en stund i to vidt forskellige dele; tro mod sin beslutning om bedring sender den en gren ud over de åbne enge, men en anden glider stille ind under de hemmelighedsfulde skovdybder ved Gammel Vissingkloster, hvor den drømmer en stille stund bort i sit skjulte løb forbi Klostermølle, inden dens modsætninger på ny forener sig i Mossøens bølger.

Åen slynger sig tæt omkring den høje *Nørreås*, den nordvestligste udløber af det store højland, som kulminerer i Ejer Bavnehøj, og på hvis yderste huk Sukkertoppen hæver sin mærkelige kegle højt synlig over den lave ådal. Her i lavningen mellem åen og de bratte, skovklædte skrænter lå det gamle nonnekloster *Vissing Kloster*, hvis historie er meget lidt kendt, og som allerede nedlagdes i begyndelsen af det 15. århundrede, da dets besiddelser kom ind under den betydeligere, nærliggende munkebolig Vor Kloster. Et gammelt sagn fortæller, at der fra nonneklosterets sted førte en løngang til Borg Kloster på søens modsatte side. Da det må være Ømborg, der er tale om, synes sagnet at ville insinuere, at de gode munke på „*Cara Insula*“ også har haft blik for andet end *landskabelig* skønhed.

Vejen til *Klostermølle* fra Gammel Rye går ret mod syd og krydser Salten Å ved Rye Bro, bevæger sig mellem bakkerne syd for denne, går over det lave „Klosterkær“ og når 500 meter vest for Klostermølle Gudenåen, hvis nordside den følger lige til møllen. Fra den åbne, solfyldte slette kommer man pludselig ind i et grønt tussmørke under tæt løv, hvor solpletter og skygger skifter over grønsværen og den glidende å. Det er Højlund Skov, en udløber fra Tønning- og Træden-skovene, som her standser brat ved åens bred på randen af bakkelandskabet nederste, skarpe fold mod engene. Knudrede ege gror langs åen, mørke ellestammer dypper deres rødder i de langsomt skridende hvirvler, lyse bøge klatrer op ad skrænten på åens sydside, hvor lyngen hist og her klæder de bratte fald, mens det gule sand i skredene bryder det brune tæppe.

Brudelys, pindsvineknop og dunhammer står og svajer i halvlyset under træernes kroner, der lukker sig som en tunnel over den mørke strøm. Småøer svømmer hist og her i dens vande, hver for sig et yndigt sted for en robinsonade. I det dybe vand smutter ørred og gedde, langs bredden mellem siv, nøkkeroser og åkander lusker odderen; isfugle bygger ved trærødderne i det stille krat.³¹

Fra løvhanget over mig toner sang af bogfinke og musvit, en munk laver tremulanter i en elletop, ude fra Klosterkæret lyder en gøgs dybe kukken, og fra sivene mellem åen og kæret skræpper rørsanger og sivsanger. I de lave buske sidder en sumpsanger og laver alle sine forbavsende kunster; den er en fuldendt koloratursanger og kender alle kneb; klunk, bløde tonedryp og fløjteklange skifter med hinanden og afbrydes undertiden af en skarp og kort snerren, som om den vil advare sig selv mod at blive for sentimental. Da jeg opholder mig alt for længe i nærheden, hengiver den sig udelukkende til den sidste variant af vrede over min nærværelse.

Hvor stedets ynde og skønhed når sit yderste, ligger, umiddelbart forinden åen glider ud i Mossø, den gamle Klostermølle, et gråt eventyrslot af træ, umalet og fint i sin lød som silke, midt imellem de vældige træer og overskygget af deres kroner, spejlende sig i de rolige damme, der omgiver den som søer og voldgrave en gammel herreborg.³³ En herlig, rødkalket arbejder-

bolig ligger tæt ved, formodentlig en forhenværende hovedbygning til landejendommen.

Fra møllen fører en spadserevej mellem åens sydlige bred og det høje bakkehæld hen til det sted, hvor Vissingkloster lå, nu stedet for en pragtfuld avlsgård af samme navn, hvis mægtige bindingsværksslænger strækker sig langs ålobet. Det er en strækning, som kunne være den fuldendte landskabelige ramme om scenerne i de Wilhelm Müllerske „Wanderlieder“, Schuberts elskelige, evigunge melodier kunne være blevet til på dette stille, skønne sted. Under bøgenes bræmme skrider den vandreglade strøm, som med sin dybe mumlen om elletræernes rødder og de tavse siv vækker længsel mod det evigt fjerne – ud i den vide verden, med den skønne møllerdatters lyse morgensmil som et vemodigt minde.

Nogle hvide vipstjerter svæver på svirrende vinger over sivenes toppe og fanger insekter. Et egeren jager som et rødt lyn fra bredden op ad en træstamme; det er som selve skovens ånd, mystikken håndgribeliggjort i en lille skovdjævel, der farer ud på en gren og nidstirrer mig med de sære losøren spidsede.

Gennem et krat af frodige enebærbuske, over åbne lyngpletter og gennem nåleskov kommer jeg ad den stejle skrænt op på Sukkertoppens højeste punkt. Hele den gamle klosteregn om Vor, Vissing, Emborg og Rye og en stor del af Himmelbjergegnens søer ses fra denne mærkeligt formede, spidse banke. Men hvor strålende smukt og indtagende dette end er, må jeg med længsel mindes den åbne udsigt fra Bjerrelide. Den mængde tætte skove, som her til de fleste sider begrænser horisonten, gør indtrykket tungt.

Højlandet her er den nordvestligste udløber af det store bakkeland, som når sin kulmination i den kun halvanden mil fjerne *Ejer Bavnehøj*, Danmarks højeste punkt. Ikke engang sportsmæssige grunde kunne få mig til at lokke læseren til dette sted; man når derop uden anstrengelse og uden noget som helst indtryk af højderne, så jævn er stigningen, og landskabet virker mærkelig uanseligt og kedsommeligt. De ensformige markers tavl omkring vejrmøllen og den lille kæmpehøj, som betegner højdedragets kulmination, strækker sig uden anden afbrydelse end nogle klatter af småskove til alle sider og giver egnen et præg af tristhed og øde. Omtrent således fortsætter landskabet helt ned til Horsens. Thi råder jeg enhver, som vil fra denne by til Skanderborg ad landevejen, til ikke at tage den nærmeste vej mod nord, men den omtrent dobbelt så lange over Østbirk, Vor Ladegård og Dørup, hvis han da ikke vil forbedre rejsen yderligere ved at lægge den helt uden om Mossø over Rye dertil.

Har man længe nok lullet sanser og sind ind i dette drømmeland, som Gudenåen rinder igennem her ved Klostermølle, og vil man vækkes ved et

styrtebad af friske indtryk, da skal man styre herfra mod vest over det åbne land sønden for søerne. Lige straks bliver man måske skuffet, den nærmeste vej til *Addit* går mest gennem dalstrøg, bølgende og sandede, med vilde moser i lavningerne – gammel hede, men nu delvis dyrket og med granplantninger på de omliggende højder. På de sandede jorder lidt sortbroget kvæg og store mængder af får, de sidste kræ altid et tegn på jordens karrighed.

Hovedvejen mod syd fra *Addit* byder straks på en ås tæt syd for byen med seks anselige kæmpehøje på rad. Og så snart man har passeret den store stationsby Brædstrup og tager bivejen vesterpå ad *Ring* til, begynder man at nærme sig det rigtige. Man kommer op over stærkt bølget land med vældige, forhenværende hedebakker, hvor Ring Kirke ligger smukt i det åbne landskab med udsigt over den lille Ring Sø dybt i en lavning mellem dyrkede marker.

Over det højtliggende *Grædstrup* med dets morsomme lille kirke med det lave, undersætsige tårn tog jeg vejen til Løve i nordvest. Her er man helt kommet bort fra de smægtende landskaber ud i barskt, gammelt hedeterræn, hist og her dækket af prægtige oldtidshøje. Vi nærmer os højlandets vestgrænse, der er ikke langt til Nørre Snede, hvor Hærvejen går ad det store vandskel på grænsen ind mod de gamle hedeflader. Nu til dags er det meste af det gamle hedebakkeland opdyrket, og plantager hænger det vidt og bredt. Men endnu møder man rester af den stærke natur, som prægede det gamle landskab, således i *Løvet Krat* syd for Bryrup, et gammelt, ærværdigt egekrat, beliggende på en af de største højder i egnen og med vide udsigter over landet, hvor de firkantede plantninger danner en sørgelig modsætning til den vidunderlige, ældgamle urskov.

Hvor vejen svinger ned mod Bryrupdalen, møder man atter en gruppe af gravhøje, her fem tæt vesten for vejen. Lidt efter synker man fra højderne i armene på dalen og havner i dens blide, lune ro efter den lange færd over det barske højland. Hernede løber gennem Velling Skov den lille *Salten Å* ud og finder sig til rette i sin lavning mellem buskkledte enge og moser på sin vej mod *Salten Langsø*. Videre mod nord kom jeg op over dalens modsatte side på ny til et højdedrag og nåede landsbyen Tem. Herfra brød jeg brat af fra hovedvejen mod sydøst over til *Salten*.

Det var en pludselig indskydelse, som førte mig hertil. Ingen har nogen sinde omtalt stedet for mig, aldrig har jeg fået rekommanderet *Salten*! Det har vel sagtens været navnet, der fristede mig oven på skoveggenes grøntfoder og mange ferskebidder. Man går ikke altid galt i byen ved at lade navnenes klang vejlede én. Tag hellere til Vindblæs og Vrads end til Smørumovre og Sengeløse! Mange jyske stednavne, der river som tænderne i en karte, rammer deres steds karakter som en kugle i pletten bedre end et helt haglløb fuldt af lange beskrivelser.

Jeg er skæbnen taknemlig, fordi den bogstavelig talt trak mig ved næsen gennem den lille grimme by Salten og ud til dens østside, hvor jeg på må og få gik mellem nogle roemarker og endelig havnede på en bakke. For her fik jeg til min overraskelse et af de uforglemmeligste indtryk på min rejse. Ganske pludseligt åbnede sig her en uendelig udsigt over landet mod sydøst, over det mærkelige søbækken, der strækker sig herfra helt til Skanderborg – ja synet rækker endnu langt videre, til bankerne nord for Horsens Fjord.

Dalbækkenet er til begge sider begrænset af de store højedrag, som kulminerer henholdsvis i Himmelbjerget og Ejer Bavnehøj. Herligt tårner sig på disse sider ås bag ås, mens bækkenet strækker sig vidt med sø bag sø, der i dag er hvidt skinnende mod de mørke, smalle afbrydelser imellem dem.

Udsigten er den videste, jeg endnu har mødt i disse egne. Min bakkes øverste runding krones af en stor kæmpehøj, overpløjet og græsgroet. I et dybt, svimlende fald når terrænet herfra ned mod en vid engflade med hundreder af høstakke og fortsætter i en mose med spredt bevoksning af pile. Fra dalen under mig stiger legioner af lærker, skruer sig som små flyvemaskiner langsomt op imod mig – og når de har nået det halvtredsindstyvende trin på himmelstigen, er de først kommet på højde med mig. Så hænger de stille på skalaens øverste tone, ganske stille som fisk i vandet, og sangen fra dem klinger som fra spindelvævsfine strenge, der er spændt fra himmel til jord.

Det er fuldkommen vindstille, men vejret gråner mere og mere fra vest, gråblå skymasser med sandgule flammer over sig dækker den halve himmel; skove og marker står under skyen i blege, lysende farver. En susen som af en storm gennem trækroner når mit øre, det blinker fra skyens rand, og *haglvejret* hænger som et hvidt, blinkende slæb over mit hoved og slænger sine korn som fra en såmands næve ud over marker og skove. Det første rammer et roeblad ved min side med et smæld som et projektil – så følger flere slag i slag, og i et nu ligger bakker og dale under himlens trommeild. En lille støvsky fra den tørre muld følger hvert nedslag. Lærkesangen varer ved, selv efter at de første, tunge hagl er faldet. Men nu tier den endelig.

Og så rykker stormtropperne frem, *regnen* vælter ned i strømme. Det har været smeltende varmt, og de få sekunder, haglvejret varede, bragte ringe køling. Men regnen svaler luften, den fosser over mit hår, over ansigt og hals, den vasker gennem mine ærmer og bukselår. De lodret faldende stråler trækker et flimmerslør over fjerne søer, bakker og skove. Det suser som et vandfald over skræppens blade, der nejer sig helt til jorden under tyngden. En humlebi i havsnød kommer tumlende med slagside forbi mit øre. Duer vender forvildede hjem fra marken, høns flygter med skæve spring i langstrakt rend mod alle gavle.

Nu er al udsigt borte, hele verden er borte, jeg er mutters alene med reg-

nen og bakken, midtpunkt i et velsignet udbrud af himlens våde nåde. Pokker i vold med retfærdige og uretfærdige, det regner for den bare fornøjelses skyld, et rent og skært stemningsudbrud. Jeg står og bliver ét med elementerne, en ting af jord og vand, en mudderplante; jeg slår rod i bakken og begynder at gro på en frisk, min næse slår ud i en blå blomst . . .

Da det lettede, rev jeg mig løs og gik hen og besteg min cykel, forvandlede den til en muddermaskine og ankom på denne til kroen i Tem, tyve kilo tungere, end jeg var rejst ud om morgenen.

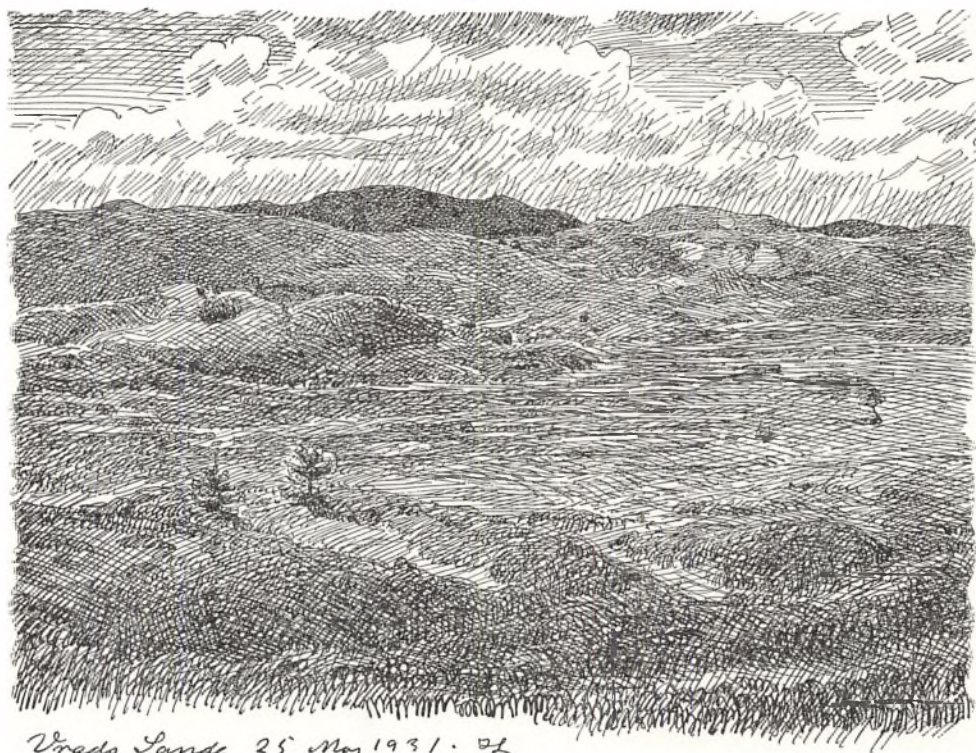
Men når jeg siden har færdedes på alle de berømte steder i Himmelbjerg-egnen, har jeg altid måttet tænke på denne bakketop ved Salten. Jeg foretrækker den næsten for selveste Himmelbjerget, ikke mindst fordi turister, mindesmærker og kagekoner endnu ikke har fundet vej dertil. Det er jo bestandig sådan, at man skal bort fra alfarvej for at finde det rigtige.

Knap halvanden mil fra Salten mod sydvest ligger *Vrads Sande*. Navnet lyder, som om man tyggede avet om på det materiale, stedet er lavet af – flint, grus og sand. Bræen har ligget her med sin rand i tusinder af år og børstet tænder og spyttet vesterud, så den ene dyngede har læsset sig oven på den anden, og den har skyllet efter med vandfloder og strømme. Stedet danner et vældigt formet bakke- og hedelandskab, som må have været usædvanlig storslået, før de store beplantninger er kommet, som har beklippet det til næsten alle sider. Men det levnedede stykke, vel omtrent fire kvadratkilometer i størrelse, er endnu en af de ejendommeligste sandede hedestrækninger, vi har tilbage.³⁴

En mose, som strækker sig gennem en smal dalsænkning i terrænet, bryder på pragtfuld vis lyngens brune tæppe. At dens vand er svalt og godt, erfarer jeg ved at plumpe i til lårene, da jeg overskrider den. Tre bekkasiner letter ved dette plask fra midten af mosen. Nogle bynkefugle holder til i heden ved dens rand. Gøge kigger vidt og bredt fra plantningerne. Enebuske gror i smågrupper, små selvsåede skovfyr og enkelte bjergfyr er strøede ud over lyngfladen, udvandrere fra plantagerne.

Gyvelen blomstrer og tænder sine gule bål over bakker og kløfter. Over den mørke hede står himlen metalblå med store klodeskyer, de sidste rester af et natligt tordenvejr, som kaster deres flakkende skygger over lyngen, så fjerne banker snart står kulsorte mod den skinnende luft, snart lyser som ild under solen.

Den umådelige stilhed brydes pludselig af en hares jammerlige, langtrukne skrig langt borte i heden. Det er en ræddelig lyd, dette lille skikkelige dyr kan frembringe, som til daglig brug aldrig åbner munden. Den eneste gang i sit liv, en hare siger noget, er, når den skal miste det. Det lyder af barnemord

Vradsø Sande 25. Maj 1931. ML

og alt, hvad hæsligt er. Her på den ensomme hede giver det en stærk stemning af uhygge. Og så er det jo dog blot en lækat eller en ræv, der henter sig en frokost!

Store dele af den pragtfulde hede har tilhørt arkitekt Berg, fra hvis hus Johannes Larsen tegnede hosstående billede tværs over mosen. Efter denne ejers død købte Alexander Foss' enke, fru Edda Foss, stedet og ejer nu heden. Så længe den er på disse hænder, tør man formode, at hedens rester vil blive bevaret i deres nuværende skikkelse. Men det er sørgeligt at tænke på, hvor frygteligt denne egn allerede har forandret sig ved anlæggelsen af de store plantager Bredlund, Hjøllund og Skærbæk, som har udslettet de kraftige, nøgne bakkeformer i mængde og jævnet dem under granernes ensformige lag. Det er jo ikke rigtigt, når det påstås, at bakkeformernes konturer bibeholdes, selv om granplantning finder sted; thi træernes vækst er som regel stærkere i lavningerne, hvor de står i læ, end på bakketoppene. Og desuden modellerer lyset ikke så fint på en plantages overflade som på en bar lyngbakke eller på et terræn med dyrkede marker; alt synes mere fladt og ensformigt.

En grundig beskrivelse af landskaberne omkring vestenden af den store sørække ville kræve en alt for uforholdsmæssig plads, og meget, som har for-

tjent at fremhæves, må jeg lade uomtalt. Jeg skal efter min sædvane kun pege på det, som har gjort stærkest indtryk på mig selv under min færd gennem landskabet, der her bestandig rummer så mange værdier og så mange modsætninger.

Således er *Sejs Hede* nok endnu en vandring værd; selv om den i de senere år har været genstand for mishandling af enhver slags, er der endnu en rest af den tilbage, som i sin art er noget af det bedste, der findes i landet. Dette gælder først og fremmest de endnu ubeplantede og udyrkede strækninger om de to mægtige bakkekamme „Sindbjerg“ og „Stoubjerg“, to 100 meter høje, mørke, skarpt afgrænsede sandbanker, der rager op som kolossale pukler over omgivelserne, dækkede af lyng og spredt bevoksning af småbirk og små skovfyr, der ligeledes pletvis dækker fladen foran dem og giver et ypperligt perspektiv over den fuldkommen jævne slette hen imod bakkernes bratte fald. Andre banker af lignende art ligger i kæde herfra mod øst og ligner på afstand med deres skarpe silhouet en takket rovdyrkæbe. De er nu desværre delvis beplantede; men udsigterne fra disse bakketoppe over mod Himmelbjerget bag de store søer er meget smuk; bag den mørke, alvorstunge forgrund virker baggrunden mild og dæmpet i sin lyse fjernhed.

Resterne af denne ejendommelige og pragtfulde hedestrækning burde freddes, inden yderligere ødelæggelse finder sted. Plantagerne rykker truende ind på den fra alle kanter, og kun de nævnte store banker og hedefloden syd for dem er endnu skånede.

Jeg nåede hertil fra Silkeborg ad en herlig vej sønden for jernbanelinjen langs Brassø og Borressø, som jeg vil anbefale enhver at benytte ud til stedet. Herfra kørte jeg nordpå over Hårup og videre ad hovedvejen mod vest over Silkeborg til Funder for at komme ud til de berømte Hvinningdalsbakker.

På denne tur ad vejen, som ved Funder drejer af fra hovedvejen mod Hvinningdal, gik jeg omtrent midtvejs mellem Funder og Nørhede ud over landskabet mod øst og fandt her en usædvanlig skøn dalsænkning, en dyb slugt, skarp som skåret med en plov og med en smal, sandet vej på sin bund. Ligesom Sejsbakkerne og deres hedeflade er den bevokset hist og her med buskvækster, men lave og forkrøblede, og stedvis med enkelte nåletræer, som fremhæver dens vilde præg. Mærkelig verdensfjern, truende og mørk er denne slugt, som ligger her så langt fra alfarvej og så godt gemt mellem de dyrkede og beplantede strækninger – et stykke oprindeligt, næsten helt uberrørt natur, som fyldte mig med en dyb glæde. Selv om det kun er få tønder land, en tallerken jord, det drejer sig om, så får man, når man står nede mellem slugtens stejle sider, endnu et fuldgyldigt indtryk af denne mørke side af den midtjyske natur på grænsen af det bølgende, skovrige østland og

ligeledes af den bratte omskiftelighed mellem dette og de vestlige, storslåede hedeflader vest for Funder, når man fra et af højdepunkterne ved kløftens rand skuer ud over vesteregnet.³⁵

Hvinningdalbakkerne, som strækker sig langs vestenden af Silkeborg Langsø, er nu så meget under kultur, at de i sig selv landskabeligt må blive en skuffelse for den, der kender ældre forfatteres omtale af stedet. Men fra en lyngklædt, isoleret og skarp ås, der som et fort skyder sig frit ud mellem skovens mængde og de dyrkede agre, har man et fremragende overblik over dette landskab med den vældige jordrevne, hvori Himmelbjergsøerne gemmer sig, og et indtryk af den mangfoldige natur, som Silkeborgegnen rummer med dens henimod et halvt hundrede store og små søer, dens mægtige bakker og store skove – et ypperligt, instruktivt panorama.

Men hvad selve dette sted ikke ejer – den ophøjede *harmoni* – fandt jeg ved at vende tilbage til hovedvejen i syd og tage vesterud, til jeg nåede den store højderyg *Harpelunde Bakker* omtrent tre kilometer vest for Funder. Det er et ganske vidunderligt sted, sammen med bakken ved Salten det, som har gjort stærkest indtryk på mig i hele denne egn. Oven på landskabsindtrykkenes overvældende mangfoldighed, en brogethed som nemt bliver banal, er der noget udpræget *renligt* ved dette sted, der har noget af vester-egnenes kølige barskhed over sig. Bakkedraget er fuldstændig åbent, endnu delvis omgivet af hede – mod nord er den desværre delvis opbrækket, hvad der tyder på tilstundende dyrkning. Men endnu ligger lyngens prægtige farver næsten alle vegne over bankens storslagne former.

Jeg så stedet i det bedst mulige vejr. Over de syv kæmpehøjes rygge, der kroner højdedragets top, hvælver sig den vældige himmel med en farve så kølig og ren som den skæreste kobolt, blandet på Vorherres store palet, med små bitte lammeskyer drivende som hjorder højt over hedens friske, dybbrune farve – der er ingenting, der kan så godt sammen som *hede og himmel!* Og milevidt breder landet sig til alle sider i uhyre vidder, kun brat afgrænsede mod syd af de store plantagers silhouetter.

Jeg tog vejen fra Harpelunde tilbage til Funder og derfra mod syd over dalen, hvor jeg svaledede mig i skyggen ved bredden af den lille *Funder Å*, der pludrende og snakkende slynger sig gennem dalen ned mod Ørnsø.³⁴ Tæt ved vejen fandt jeg et sted så forborgent og mystisk, at heksen med pandekagehuset kunne have haft hjemme dér – et par smådamme af opdæmmed vand ganske nær det sted, hvor åen løber ind under den stensatte Funder Bro. Ikke en fugl hører jeg synge her, stedet er så stille som et billede i en eventyrbog. Træerne, der er ganske *en miniature* ligesom dammene og den lille å, kaster bløde, rolige skygger over det grønne, fine græs og den blinkende strøm.

Her i krattenes dybder omkring åen har bækhesten hjemme, siger sagnet, og her ved åen driver den sit narrespil. Det fortælles, at de unge karle og piger fra Funder, når de gik til legestue i omegnen, ofte red derhen på heste, som de undervejs fandt tøjrede på marken, hvorefter de jog dem hjem. Men en aften, da en flok unge folk var på vej fra Funder til Løgager og nåede Funder Å, var gangtræet drevet bort med strømmen. Som de nu stod dér rådvilde, så de pludselig til deres glæde en hest stå midt ude i åen. De kaldte den til sig og begyndte at stige op, den ene efter den anden, og der var det mærkelige ved det, at jo flere der satte sig op, jo længere blev hesten, så de fik alle sammen plads. Den forreste karl begyndte nu at drive hesten ud i åen ved at rykke i bidslet; men pludselig gik hovedet af den, og idet karlen forfærdet så sig tilbage og fik øje på hestens uhyre længde, udbrød han:

„O, Jøsse Kaas,
no haar A aalle sit saa laang en Haas!“

Men i samme øjeblik skiltes hesten på midten, og alle rytterne drattede i åen med et svart plump. Siden kunne de lade folks heste stå i fred.

Bækhesten er en mindre ildesindet fætter til den ildevarslende og uhyggelige helhest, som ikke nøjes med at gi' folk en dukkert, men hvis tilsynkomst har døden til følge.

Her på dette blide sted, hvor selv spøgelse er godsindede, gad jeg dvæle nogen tid – for rigtig at komme til at længes efter bakkerne ved Harpelunde og ved Salten med de åbne, stolte udsigter! – Et godt sted at *skifte* med. Og det er jo deri, hele hemmeligheden består.

Ved Skanderborg Sø

Hovedparten af den lille Skanderborg by dannes af én gade, hvis huse ligger hver på sin side af hovedlandevejen mellem Århus og Horsens, hvilket i øvrigt ikke skal tjene byen til yderligere forklejning, gaden er god nok og giver ikke de bredeste provinshovedgader noget efter. Men den bærer hele landevejens vældige trafik, hvad der har forvandlet Skanderborg fra en lille stille by til en fordøjelseskanal, hvor den rystende trafik af lastbiler, personbiler og motorcykler foregår med en kraft som gennem et pusterør.

Hvor forskelligt fra hin tid, da den jyske poet Wadskiær i sit „rejsende digt“ skildrer byens yndigheder, eller endnu så sent som i det 19. århundredes begyndelse, da byen kun havde 500 indbyggere og en rejsende englænder omtaler den som „en landsby, der kalder sig købstad“. – L. M. Wedel kalder borgerne „jævne, gode og hospitale Folk, som ikke meget kende til Luxus“, og som fører en stilfærdig og ensformig tilværelse. Deres yndlingsudflugtssteder var den nære „Dyrehave“, til hvilken man kom over ad to smalle broer, samt den tæt ved liggende lille Æbelø.

Det lader til, at de skanderborgske poeter på den tid i stedet for at lade deres vers trykke har haft den gode skik at slå dem op på træerne, hvad der jo sparede dem for mange udgifter og nemt forskaffede dem læsere. Af en ukendt stedlig digter fandt man således på en af Dyrehavens træstammer følgende vers:

Naar andres Skove nu er slet op Hugne og lagt øde,
da seer I mig Ræt kek og Nett udi fuldkommen grøde
og pryder Eders lille Bye og Eder ofte Fryder
og giver Eder Læe og Lye, naar I mig vil besøge.
Jeg gyder til Jer Fugle Sang som Eder kan oplive,
naar I gaar i den Traurig Gang, jeg mer nu ej vil sige.
Men om jeg skrev min Under Skov var sæng for hver en Pige,
som udi Fyhrig Arme sov, hun Rød vel turde blive
og udi Vrede svare mig: ieg intet andet gjorde
end hvad som der er Skoven liig om det vil Frugtbar vorde.

Og professor Molbech afskrev under sit besøg på stedet i 1813 et andet vers, som han fandt opslået på et af træerne ude på Æbelø, og som lød således:

Fornøjelse er som moradsig Marker farlig
Dem man betræde maa med let og hurtig Fod:
Thi standser man sin Gang og ikke er forvarlig,
Er Glæden ganske kort – desuden blir man vod!

Ved sin moral danner det en behagelig modvægt til det fornævntes letsindige tale, og man må håbe, at de piger, der færdedes på disse steder, må have haft begge vers som ballast.

Den lille by er vokset op omkring sit slot, som lå på det fremspringende høje næs, der frembød en så fortrinlig plads for en kongsgård. Arent Berntsen siger (1656): „Særdeles omkring Skanderborg findes saa mangfoldigt stort Vildt, at den gennemrejsende Mand det næsten for en Dyrehave mon agte og anse. Hvorfor ogsaa Kgl. Majt. samme Egn som sin egen Vildtbane eller Frihed sig forholdet haver.“ Kongerne havde i øvrigt talrige jagthuse i disse egne.

Men søen har været medvirkende til at skabe slottet og byen, og den dag i dag er den hele landskabets sjæl. Den har en betydning for sin bys daglige liv som næppe nogen anden sø i Danmark. Der ligger bogstavelig talt en sejl-båd uden for hver eneste af haverne, der grænser ned til søbredden, og man foretager sejlture her som skovture andetsteds.

Et sagn fortæller, at Sybille har spået om søen, at der skal gro en tjørn op i den, og her skal komme en due og bygge rede og lægge tre æg deri. Af disse skal der komme tre heste, og en af dem skal Holger Danske ride på, når der bliver så svar en krig, at alle unge mænd er slået ihjel, og der ikke findes andet end firsåringer og tolvårsdrengene tilbage. Dem skal Holger Danske

føre og frelse landet. Men dette skal først ske, når tyrkerne vander deres heste i Skanderborg Sø – så der er forhåbentlig langt igen!

Den gamle, kendte kirke, som spejler sit smukke tårn i søens vande, er den sidste rest af slottet, „det røde Skanderborg“, som opførtes under Frederik II og blev hans yndlingsopholdssted og senere i 1583–84 besøgte af prins Christian, den senere Christian IV, som lod bygge et lille orlogsskib her, der dog kun tjente som pryd for søen; thi det er naturligvis en skrøne, at prinsen skulle have lært sømandsskab på denne vandpyt. 1767 solgtes slottet til nedbrydning efter flere gange at have været ilde medtaget under fjendtlige plyndringer.

Men forud for dette lå på stedet „det hvide Skanderborg“, en middelalderlig kongebolig, som efter sagnet allerede Valdemar I skal have påbegyndt i 1171. Med sit hvide tårn højt synligt over landet kom det tidligt til at spille en fremragende rolle i folkets fantasi. Her på „Skanderup“ fik Valdemar Sejlr 1212 budskabet om, at dronning Dagmar lå for døden. Her sidder efter kongemordet i Finderup Erik Klippings dronning og modtager af den liden smådreng budskabet om kongens død. Og få dage senere lader folkevisen Marsk Stig komme samme vej, og her finder mellem ham og dronningen den samtale sted, som ender med marskens berømte, skæbnsvangre ord:

Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet det kolde,
saa mange da skal jeg Enker gøre,
og mest af Fruer hin bolde.

En anden god jysk adelsmand endte sit liv tæt ved slottets befæstede mure, Niels Ebbesen, som faldt her med to af sine brødre, da jyderne blev slået af tyskerne i 1340.

Af de ti fod tykke mure i det gamle „hvide tårn“ fra slottets ældste tid stod endnu rester i begyndelsen af forrige århundrede med deres stilfærdige tale om historiske begivenheder og dunkle sagn.

Af alt, hvad der knytter sig til dette sted, er det mest typisk jyske sagnet om *Svend Felding* og hans hest, bevaret i en af de mærkeligste kæmpeviser, der er levnet. Både folkesagn og historiske dokumenter henlægger fortællingerne om denne jyske folkehelt til egnen om Skanderborg; her påviser sagnet hans davregryde, hans sværd og det grimeskaft, hvormed hans hest var bundet. Et kongebrev så sent som fra 1612 pålægger lensmanden på Skanderborg at lægge en stenbro fra Åkjær Slots ladeport til Svend Feldings vandsted. I et andet brev fra 1617 nævnes Svend Feldings ridebane som liggende umiddelbart vesten for Skanderborg Slot; og i 1634 førtes Svend Feldings klokke fra Skanderborg til Randers, hvor den anbragtes i en klokkestabel på Dronningborg Slots kirkegård.

Måske er visen om Svend Felding* indvandret fra Sverige ligesom Holger Danske-visen, begge sagnheltene findes afbildede i Floda Kirke i Södermanland. Men i sin herværende form er den blevet typisk jysk. Staldbroderforholdet mellem karlen og hans hest, de to som en *enhed* – det kan ingen jyde stå

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

for. Ridderen til hest bliver allemandseje, et sagn derom vandrer ned fra borgestuen og bliver almuens dyreste ejendom. Men hvilken pragtkarl er ikke også denne Svend Felding, som på sin vej til Rom havner hos den skønne jomfru, som „favned saa vel hans Komme“! Da hun bænker ham ved sin side og fortæller sine bordfæller, at det må være selve kongen af Danmark, der er kommet som gæst, svarer han på sin jævne måde:

Jeg er ikke Konge i Danmark,
 jeg rider ikke saa stærk;
 jeg er en fattig Bondesøn,
 er fød i Danmark.

Hører I det, min skønne Jomfru,
 I lader Eder ikke fortykke**,
 der fødes hvert Barn i Danmark
 hver med sin Styrke.

Han er straks rede til at „bryde en stang“ med det lede utyske, som plager landet og opæder dets fruer og jomfruer; men da man leder tre hundrede heste frem, for at han kan vælge en, der passer ham, synker de til jorden til hobe, blot under vægten af hans næve. Men da kommer mølleren og fortæller, at han har „en danne broget Hest, er fød i Sæbylund“ – hvem der bare turde ride på *den*, han var vel hjulpen! Og Svend svarer:

* Der findes to, men her tænkes på den første, i „Danmarks gamle Folkeviser,“ side 31.

** skuffe, bedrøve.

Hør du goden Møller,
du lader mig Hesten se;
er vi baade danske,
vi strider med Trolden led.

Dér fandt han sin fælle! Med en sadelgjord, som femten jomfruer har vævet af det pure silke, spænder han gjorden om det mægtige dyr med en styrke, så det synker i marken foran ham. Han er vel nok karl – har du set din overmand? Men

Og hør du det, min gode Hest,
og haver du *Mandevind*,
da skal jeg dig en Prik linde,
alt førend jeg stiger til dig.

Og det bliver hesten tilfreds med, der kommer en forstandig overenskomst mellem dyr og mand. Svend „satte sig på hans bag“, og bevæbnet med sin „skudemast“ som lanse fælder han trolden. Men han tager ikke mod jomfruen og land og rige som løn for sin dåd. Thi:

Min Fæstemø sidder i Danmark,
hun bær for mig stor Kvide;
for tusind Pund af det hvide Sølv
vilde jeg hend' ikke svige.

Han beder om, at man vil bygge en by for de fattige pilgrimme og give dem mad og husly. Og så kan de for resten bede for Svend Feldings sjæl, når han er død.

Jeg kan ikke lade være med at tænke på „Messingjens“, når jeg læser om Svend Felding og hans hest. Er det ikke netop „mandevind“ hos hesten, når Rasmus Owstrup står og snakker sig til rette med dyret, fordi det skeler mistænksomt til sin nye rytter: „A fåtålt ham, te Watrup loe på sygstowen og gik nok ett fræ ed, å så had underofficieren sød, te a sku ha ham, å te de ku slet ett nøtt, te han stinned sæ. – De ku han fåstoe! Får ål dem, der kjennt ham, di søh, te han åljenn håd lissåmøj fåstand som tow kyrassierer.“ – „Te ålt, hwa a søh, så enten kronnied han, eller hwinnied han, eller rimmed han, å a fåstoed ålti, hwa han mint.“

Blandt alle de mange jævne helte fra vore krige har vel ingen nået en yndest som Niels Kjeldsen på sin hest. Vi møder manden og hesten igen i bataljen ved Vorbasse, den eventyrligste form for en „rytterfægtning“, der kendes; hvor en eskadron jyske dragoner, som står og strigler deres heste ved en bondegård, hvor de har kvarter, aldeles ubevæbnede og i de hvide pudsefrakker farer til hest på deres svære jyske dyr og rider et angribende tysk

rytterkorps sønder og sammen i strakt karriere, maler dem ned i marken som en lavine, bogstavelig talt kun ved deres tyngde og fart. Her er det strengt taget hestene, der vinder slaget.

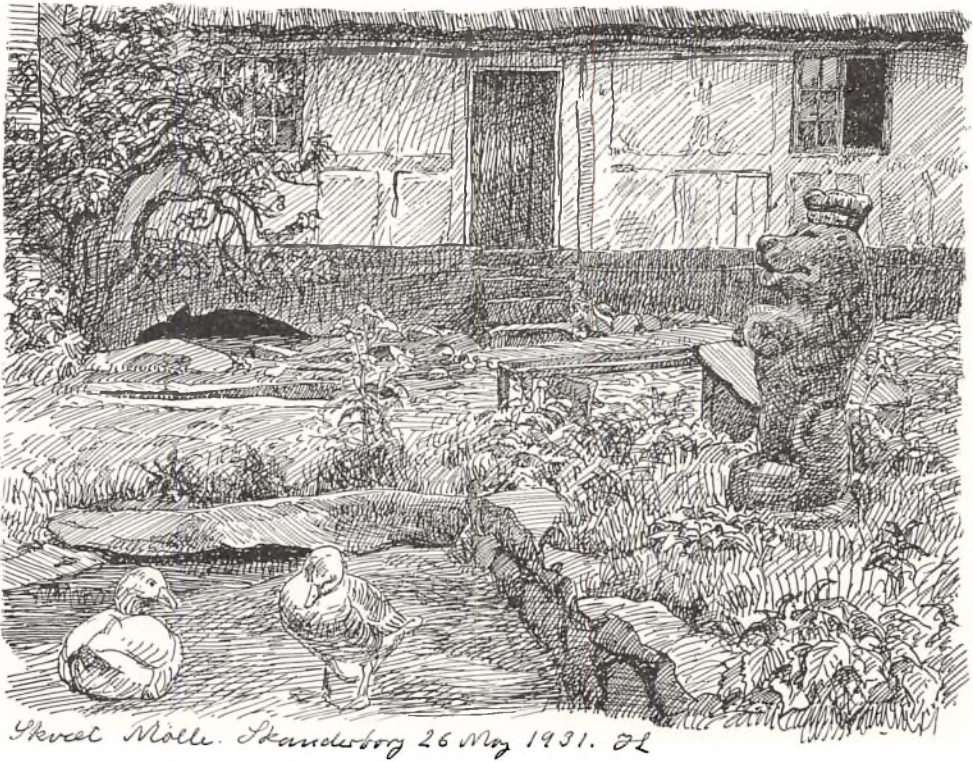
Men mændene, lige fra Svend Felding til Niels Kjeldsen og de Vorbasse dragoner – det er Saxos voldske og uregerlige jyder, hans *gens insolens*, der går igen.

At der kan findes bovine karle her på egnen endnu op imod vore dage, herpå tyder følgende historie: En karl, der tjente på Skanderup Ladegård, stod en dag og skywlede vandfurer op inde i en rugmark. Der var en sti tværs over denne, som ellers blev befærdet af både gående og ridende, men den var nu både pløjet og tilsået. Så kom pludselig grev Frijs ridende hen imod karlen. Denne ville nu ikke ha' furen trampet ned lige straks, og han stillede sig i vejen for hesten og sagde: „Her går ingen færdsel over.“ – „Ved du, hvem jeg er? Jeg er greven fra Vedelslund.“ – „Ja,“ svarede karlen, „hvad enten du er Fanden i helvede eller greven, så kommer du ikke om, og for resten er vi to ikke dus!“ Så trak greven ridepiskan, men karlen løftede skovlen. Da siger greven: „Du er den første karl, jeg har truffet i Danmark; vil du tjene mig?“ – „Nej, a skal blive ved min husbond et år til,“ svarer karlen. „Ja, jeg kan nok tænke det – han beholder dig nok, når han har fået dig. Dér har du nu en papirdaler, så kan jeg vel ride videre, for hvad enten jeg rider frem eller tilbage, gør jeg jo lige megen skade.“ Så lod karlen ham slippe forbi, for de befandt sig lige midt på marken.

Yndig er egnen om Skanderborg Sø, digterne fremhæver dens venlighed. Den er lys og blid som mindet om den lille pigeskikkelse, Sophus Claussen har skabt i forbifarten „på Skanderborg Station“, mild som stemningen i Michaëlis' lille eventyrroman om Æbelø. Men den er tillige stærk og frisk som Blichers digt til hejren i „Trækfuglene“, der ender med de skønne ord:

Ak! Kongernes Slægter og Slotte forgaa;
Forgjæves man dem freder;
Men hisset de vilde Træer end staae,
Og bærer Hejrereder.

Turen rundt om Skanderborg Sø fører virkelig gennem et af de mest indtagende stykker østjysk natur, jeg kender. I en kraftig bue går vejen fra Skanderborg om søens nordende til *Skvæt Mølle*, som ligger ved søbredden lige over for byen i en lavning mellem bakkerne – en af de forhen så berømte møller, der garnerede søen ved dennes tilløb ligesom forhen møllerne ved Himmelbjergsøerne. Den ældgamle gård, hvis nuværende bygninger er opførte ca. 1760, ligger med sine bindingsværksmure omkring en umådelig

gårdsplads, hvor de solide længer domineres af den vældige møllebygning, som med sine svære murstensmasser rager op over bindingsværkslængerne. På Christian IV's tid blev møllen anlagt for at male foder til de kongelige jagthunde på Skanderborg Slot, men blev siden almindelig vandmølle, som malede menneskefoder. Da møllerne omkring halvtredserne i forrige århundrede mistede deres privilegier og virksomheden blev fri, dalede den gamle mølles anseelse, og omkring 1880 gik dens virksomhed endelig helt i stå. Nu har gården et jordbrug på 120 tdr. land og 30 tdr. land skov.³⁵

Ejeren, proprietær Skaaning, fortæller mig, at gården har været i hans families besiddelse siden 1820. Han er en mand på omkring de halvfjerds, en typisk, fornem jorddrot af den gamle skole, en høj, slank og spændstig skikkelse. Han optrådte i hvid, stramtsiddende ridejakke og blanke ridestøvler parat til at begive sig til hest ud i marken, og han sprang i sadlen så let som en kavaleriofficer. Hans frue og to henrivende unge døtre, der var solbrunede som indere, viste mig rundt i huset og haven.

Stedet har haft en helligkilde, som nu er forsvundet. En del af vandløbet, der forhen drev møllehjulet, har nu afløb ind gennem selve gården, rinder ad en mørk åbning i den østre længes sokkel ud over gårdspladsen efter at have passeret køkken og bryggers – bækken går tværs igennem huset! På gårdspladsen foran stuehuset findes en mærkelig, siddende stenløve med

krone på hovedet; den har tjent som springvand til 1864, da de tyske soldater ødelagde ledningen ved at lave kraftprøver med at løfte dyret. Den har vistnok oprindelig været bestemt til Løveapoteket i Skanderborg, men er ikke blevet anvendt dér.

Gården med dens have er en af de yndigste pletter, man kan tænke sig. Desværre er det under de nuværende vanskelige forhold alt for bekosteligt at vedligeholde alle de omfangsrige bygninger. Inden de forfalder, burde stedet på én eller anden vis restaureres og fredes.

En mand, jeg falder i snak med på min vej omkring søen, lamenterer over de urimelige tider for landmanden. „I al fald at drive en *større* gård med de tjenestefolk, man nu til dags må trækkes med, det er lig'frem stræng',“ siger han. „En gårdmand sa'e til mig forgangen, at de folk, man får, det er fandeme itt andet end som *ingdivider* all'sammen. Og det ka' han sgu ha' ret i, lissom!“

Tæt syd for gården, hvor vejen fører forbi en hundredårig kæmpebøg, kan man ad en sti komme op på en høj bakke, hvorfra der er en vid udsigt over søen med dens småøer, Æbelø og Kalvø. Det er et af de bedste steder at se egnen fra.³⁶

Landskabeligt er Skanderborg Sø i nært slægtskab med Mossø. Ingen af dem hører med til den lange fjorddal fra istiden, som går fra Århus gennem Brabrand Sø over Ravnsø og danner Himmelbjergsørækken Knudsø, Julsø, Borressø og Thorsø, og hvori smeltevandet under bræen ved dennes uhyre tryk pressedes *opad* til dalens rand og herfra strømmede videre vesterud over hedesletterne. De to førstnævnte søer skylder andre virkninger af bræen deres tilblivelse, er opstået som tilfældige dalsænkninger mellem de mægtige aflejringer af bakker, der danner landet omkring dem. Familieskabet mellem de to søer er iøjnefaldende; dalene, hvori de hviler, er mere buttede i deres omrids, de har intet præg af „revne“, bakkedragene omkring dem ligger ikke i rækker og har mere vilkårlige former.

Egnen om Skanderborg Sø tiltaler mig mere end landskabet om Himmelbjergsøerne – den er *renere*. Her finder man intet synligt tegn på vold mod naturen, landskabet virker, som om det fra tidernes morgen af himlen har været bestemt til at se sådan ud, et stykke rent og skært Østjylland, en idyl – så må man være indstillet over for dette, som man nu kan! Her er ingen råb om storhed og himmelstræberi, som er blevet til en teatergestus. Landskabet virker *naturligt*, kulturen og naturen har tilsammen dannet et fuldkommen harmonisk hele.

Hvor friskt og yndefuldt er ikke dette sted, set her fra min bakke! Odder og øer dukker op af søen bag hinanden, man ved ikke, hvad der er hvad. Strålende smukt er især synet mod sydøst langs søen eller til den modsatte,

nære bred med byen og slotskirkens gamle runde tårn, der løfter sig over bøgene på det skønne næs. Langt borte bag alt dette ses i vest Himmelbjerg-bankerne tårne sig op – langt smukkere herfra end nærved. Lige neden under mig til begge sider kvæg og høstakke langs den soltindrende søbred, på det stille vand mængder af lappedykkere, der skråler hæst, leger med hinanden og dykker efter føde.

Over bakkerne er tveskægget ærenpris begyndt at blomstre og siger skønne ting i lyseblåt langs alle stier; vikken svarer den rapt i blændende violet. Den vilde kørvel begynder at fylde sine kurve med blomster, saxifragaen strækker sig på et dige med de blege ansigter vendt lige mod solen. Ranunkler og mælkebøtter tager sig af det gule og gør det med fanatisme.

Tornsangere og gulspurve synger fra buskene i nærheden af mit sted, fede støre trasker rundt med vrikkende gumpe, samler æde til ungerne og slæber det hjem i store klumper, der hænger langt ud af næbbet. I den smeltende varme og det fuldstændige vindstille hører jeg helt ovre fra den anden side af søen etsteds i Skanderborg et klaver hamre som et damptærskværk; men to tykke humlebier, der summer omkring mig, gør et så voldsomt spektakel, at jeg kun hører torturinstrumentet i deres pauser, når de står på hovedet i blomsterne.

Solen er blændende som selve Jahves ansigt, søen under den som smeltet tin. Fårene har slæbt sig ind i skyggen under trægrupperne nede ved søbredden, men pæser alligevel af varme, så ulden bævrer på deres sider. To hanlærker slås på markvejen, så støvet hvirvles op i en sky omkring dem. Hvilken forbavsende energi i denne hede – *question de femme?*

Man kan ad en udmærket vej rulle helt rundt om søen, for det meste ganske nær ved denne, og komme forbi alle dens gamle møller – eller i al fald de steder, hvor de har ligget.

Vestermølle, som er det næste af de berømmelige steder – ak, ak! Den brændte for godt en halv snes år siden og er genopstået som restauration i større stil, helt anlagt på publikumsbesøg. I dag har den nu ikke held med sig – jeg sidder mutters alene i haven med mit smørrebrød. Og det er uretfærdigt såvel mod stedet som mod de flade retter. Smørrebrødet er fremragende, og det samme er udsigten fra haven over søen mod den lille Kalvø, hvor cisterciensermunkene holdt til en stakket tid, før de havnede ved Øm Kloster. Hvorfor sidder her ikke på en sådan søndag to hundrede mennesker og spiser smørrebrød ligesom jeg og ser på lappedykkerne og de fiskende terner og hører rørsangerne skræppe i sivene om den nære søbred? Hvad går der af skanderborgerne?

Men naturligvis, når jeg er mæt, foretrækker jeg *Røde Mølle*, der ligger et lille stykke sydligere og er et ganske henrivende sted. Det er den af de tre nævnte, der har bestået længst som mølle, idet den var i gang som sådan til 1929. Indtil for en halv snes år siden havde den endnu fuldt op at bestille for den nærmeste omegn og tyggede sit foder som en karl. Nu gumler den kun til gårdens eget forbrug og trækker ellers et lille savværk. Her findes to damme, den ene fem meter over den anden, til trods for at vandet udelukkende stammer fra kilder, der udspringer lige i nærheden. Vandet i dammene er af den grund så koldt, at ingen fisk kan trives deri.

En ung, overordentlig smuk og indtagende bonde, som jeg traf på stedet, lignede med sine moderne høje gummistøvler og sin bredskyggede „stanleyhat“ den ideale tyske soldat fra verdenskrigen med Stahlhelm og det hele; det viste sig at være gårdens ejer, eller rettere: han driver gården for faderen, som er svagelig. Her er 80 tdr. land under plov.

Stedet er såre romantisk og mærkeligt, de store damme er helt overskyggede af vældige træer; det hele er næsten for tilgroet, man kan næsten intet se af møllehuset for lutter stammer, grene og løvværk, ikke engang møllehjulet, før man står lige op ad det, skønt det er af uhyre dimensioner. Men bestandig hører man det dumpe brøl af vandet, som strømmer ned over dets sider, til det endelig finder sin dybe rende og glider ud i den nære sø.³⁷

Inde i det solide gamle kværnhaus står endnu tre hele kværne og resterne af en fjerde. Hvor er den mærkelig, denne støvgrå farve, som alt har herinde, træværk, vægge, loft og gulv, ruder og spindelvæv. Alt synes at være gennemtrængt af århundredgammelt mel, selv sollyset, der sparsomt kniber sig ind ad de matte småruder, hvor edderkopperne uforstyrret af de skiftende slægter har spundet deres net. Dybt nede i grunden under mig rumler vandet i maven på den gamle mølle – det lyder her i stilheden og ensomheden som et kor af gamle, hedengangne møllere, Müllerlieder gennem hundreder af år. Og de gamle døde synes at blive nærværende og tage form i sækkene, som

skimtes inde i de skumle kroge gennem det slørede, mystiske halvllys omkring mig.³⁷

Det vesten for dette sted beliggende *Ringkloster* var oprindeligt et nonnekloster af Benediktinerordenen. Det nedbrændte ca. 1430, men genopbyggedes. Herluf Trolle havde det i pant fra 1544, og endnu i dette år nævnes klosterjomfruer på stedet. Frederik II indløste det i 1571 og lagde det under Skanderborg Slot; senere forfaldt bygningerne, og kirken lå „ganske øde“ allerede 1560; dens murrester anvendtes til forbedring af Skanderborg Kirke. Hvad der var tilbage af klosteret brændte i begyndelsen af det 18. århundrede, da amtmand Jørgen Grabow beboede stedet. Senere lå her tre bøndergårde, som arvede klosterets navn. Den nuværende ejendom er dannet 1824–25 af to sammenkøbte gårde. Hovedbygningen i to stokværk, forhøjet i 1854, som delvis ligger på det gamle klosters grund, er uskøn og klodset, men de vestligere beliggende fire avlslænger er trods deres ynkværdige tilstand, især ind mod gårdspladsen, en seværdighed. Men de gamle bindingsværkslænger har råbt efter kalk i årevis, og porte og døre gaber af forfald.

Det bedste ved stedet er den henrivende beliggenhed ved den roligt glideende lille strøm, den blanke å, som løber her forbi ud mod søen gennem de lave, grønne enge. Alt herude synes at ånde fred og vidne om velstand.³⁸

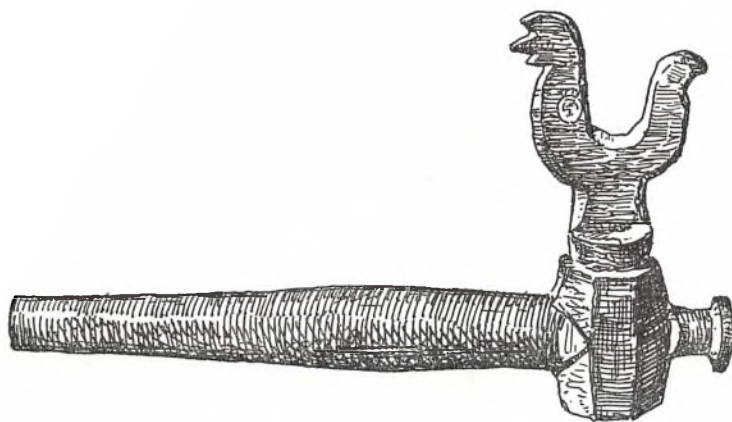
Vejen herfra tog jeg mod sydvest over Båstrup og Hylke for at komme op i højderne. For det meste er terrænet småbakket, men undertiden hæver det sig til anselige kupler højt over søfladen, og det ville være et herligt landskab, hvis dets karakter ikke var forvansket af den mængde små granplantager, her findes overalt mellem agrene. Landsbyen Båstrup har i modsætning til den udprægede stationsby Hylke bevaret en stor del af sit gamle præg; det er en fremragende, fornem bondeby med udmærkede bindingsværksgårde og med smukke trævækster i de gamle haver.

Det sidste stykke vej, inden jeg nåede hovedlandevejen syd for Nybro, er forfærdelig bakket og sandet, og da vejene for tiden var stærkt skærvebelagte, var det skrappt at tage bakkerne på den smeltende varme eftermiddag. Jeg kom fuldstændig kogt af heden til Skanderborg henimod aftenstid og så til min glæde, at barometret var faldet stærkt.

Om aftenen var der folkedanserstævne i anlægget ved byen. Det så herligt ud, da de dansende forsamlede sig i grupper mellem træerne, efterhånden som de kom til hver fra sin kant i små klynger, hver med sin landsdels dragter på. De gamle brogede bønder-festdragter strålede ud fra tusmørket i den dybe skov mellem de svære bøgestammer. Det var måske det bedste af det hele, dette syn, af en betagende virkning, illuderende, som var man flyttet hundrede år tilbage i tiden.

Selve dansene virkede måske i længden ret ensformige, men en stor del af skylden herfor bar musikken, som blev udført tilpas falsk af rigtige bonde-musikanter. Heller ikke kompositionerne var gode; vi er jo ikke noget musi-kalsk folk, ikke engang sammenlignet med vore nærmeste frænder, svenskere og nordmænd.

Men hvor disse dragter virkede smukt, når man så dem i masse, og hvor ypperligt mange af disse folk dansede! Helt betagende virkede det, da et hold gamle, fine bønder fra Bjerregrav ved Randers trådte deres gamle menuet. Der var 70-årige folk imellem dem, og de var ikke i folkedanserdragter, men i deres almindelige søndagstøj, mændene i jakkesæt. Men den „menovet“, de dansede, var i enhver henseende beundringsværdig. Den må være uhyre vanskelig at udføre, dansens rytme går hele tiden som synkoper imod takten. Men de fornemme bønder trådte den med en sikkerhed og en værdighed, så jeg uvilkårligt måtte vende mit blik ud mod publikummet, de 3–4000 menne-sker, der var strømmet til fra alle kanter. Og det slog mig, at her var det herrefolkene, der dansede for styrvolterne.

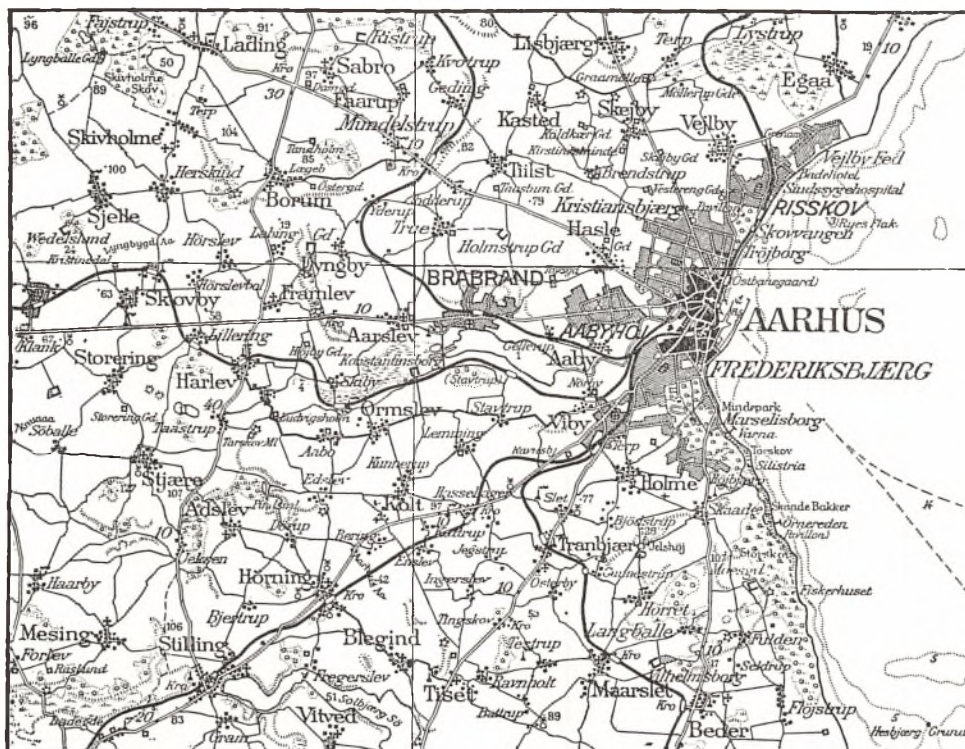

Ved Århus Bugt

Ingen anden dansk provinsby har en så pragtfuld beliggenhed som Århus. Mens alle de andre større søstæder holder sig skjult dybt inde ved en fjordbund eller ved et sund, ligger den som den eneste ud mod det åbne, fri hav. Få egne i landet har jeg kendt bedre end Århuseggen; som tiårs dreng kom jeg til byen, og som toogtyveårig forlod jeg den – en periode, hvori man har øjne og ører mere åbne end i nogen senere og oplever mere, selv om en stor del sker ad forestillingernes vej. Som enhver landsbydreng, der kommer til en storby – Århus havde dengang godt 25.000 indbyggere, nu er den omtrent fire gange så stor – slugte jeg straks alle dens åbenbaringer med grådighed. Senere kom der mere orden i indtrykkene.

Havet kendte jeg allerede både mægtigere og friere fra Djursland, set fra Mols' Bjerge, fra Katholm Strand og fra Hessel Hede. Det var *havnen*, som blev det store eventyr herinde, jeg var en daglig gæst på de store sejlskibe, som dengang fyldte den efter deres færd over alverdens have. Søfolk af næsten alle nationer traf jeg her, deres uforståelige tale klang som musik fra fjerne strande i mit øre; min næse bragte mig synet fra alle jordens egne. Mærkeligt er det, at jeg ikke blev sømand og drev væk en skønne dag med et af de store skibe, bort fra treværelses-lejligheden i Knudrsgade, der ikke var nær så opløftende som den store bondegård, jeg havde forladt. Men under min senere løbebane gennem byens realskole slog jeg mig mere til ro, og byen selv og dens borgere blev næst efter den vidunderlige omegn inddraget under mit opdagelsesområde. Med byen og landskabet havde jeg i øvrigt mere held end med borgerne. Især da jeg senere kom i malerlære og drog gaderne igennem med farvebøtter og tapetsererbræt på en trækvogn, var adgangen helt spærret til dette sidste observationsfelt; jeg iagttog det kun på afstand, fra neden og opad, så at sige i fiskeperspektiv. Og de vidunderskønne borgerdøtre – ak, ja! Aldrig nogen sinde senere har jeg så inderligt som dengang ønsket at være sekondløjtnant i infanteriet.

Byen har forandret sig siden da fra en lille hyggelig provinsby til at dække et hartad uoverskueligt areal, hvor det ene monstrøse termitbo ligger klos op ad det andet. Om man flyttede hele Esbjerg hertil, ville den på enhver måde have beskyttelseslighed imellem byens nyere kvarterer. „Wallensteins Skanse“, som før lå uden for byen, er nu skjult af husene omtrent i dens midte. Risskov ligger omklamret af byens nordlige udløbere, og den forhen så fjerne Marselisborg Skov løber nu i ét med de fremrykkende, tætliggende villaers haver.

EFTER GEODETISK INSTITUTS KORT

Og de loyale jyder i byen, hvis middelalderlige landsmænd halvøen over altid rendte efter de uvelkomne øbokonger med en fork eller et leblad på et skaft, har bygget en pragtfuld kongebolig på en af skovens smukkeste pletter. Der er et langt skræv i historien fra Finderup Lade og Grate Hede til Marselisborg.

Kulturelt hævder Morten Børups stad sig naturligvis den dag i dag som landets førende by uden for København – ved sin gamle latinske, sin universitetsundervisning, sit statsbibliotek, sin skønne gamle kirke og ved, at en mængde af byens og omegnens minder om gammel, fin kultur er bevarede i det bedste museum i landet inden for sin art, „Den gamle By“. Man kan også nævne dens scene og i den forbindelse minde om, at den første sikre efterretning om en skuespilopførelse i Danmark skriver sig fra 1501, da Århus lærde skoles disciple spillede tragedie og komedie og holdt andre „sprogliche øvelser“, medens byens borgere sad som tilskuere med selve kongens kansler imellem sig. Det er første gang, man finder skuespillet udvandet fra kirkerne til latinskolerne, som fra nu af landet over – sammen med Københavns Universitet – bliver centre for skuespilopførelser i mere end hundrede år, indtil disse „skolekomedier“ med deres klassiske og nylatinske eller danske skuespil afløses af renæssanceskuespillet.

Byen kan vokse, så galt den vil, den har stadig sin herlige beliggenhed ved

den friske bugt i behold, endnu svinger de åbne banker deres mægtige linjer omkring den til alle sider, med udsigter så vide og blændende som få steder i landet. Men når man afsøger omegnen, må man dog, når man har kendt den for fyrretyve år siden, hist og her være beredt på skuffelser. Den første af disse mødte jeg, da jeg nylig opsøgte det sted ved Århus-Silkeborg landevejen, hvor det smukke dyssekammer ved *Årslev* ligger. Ofte har jeg stået ved dette som dreng på mine udflugter fra Århus, da det endnu lå helt åbent med vide udsigter over bugten og landet, således som det endnu misvisende findes afbildet i enkelte værker. Det smukke oldtidsminde er nu fra vejen fuldstændig skjult af træer, og man skal det på tre-fire meters hold for overhovedet at få øje på det. Kun et enkelt sted inde fra en roemark, som grænser tæt op til det, ser man det frit, men med tætte træer som baggrund. Da jeg så det i 1880–90, stod der kun et par enkelte småtræer i nærheden, nu er gravkammeret landskabeligt set ryddet af vejen og udsløttet. På landevejen neden for stedet har man opslået et skilt for at vise dets eksistens: „Gravkammeret, 2000 Aar før Christus.“³⁸

Det var her, således som det er hændt både før og siden, en sorg for mig at se, hvor vore oldtidsmindesmærker ofte mishandles. Hvad nytter det, at selve stenene ved fredning er sikrede mod at blive slået til skærver, når roe- og kartoffelmarker går lige ind til højens fod, eller stedet er så tilgroet med træer, at mindesmærket helt skjules? Hvor en sådan grav kroner en bakketop, skal den ses viden om som landskabets kernepunkt.

En anden skuffelse led jeg ved mit besøg i de forhen berømte *Skåde Bakker* ved landevejen mod syd til Beder. I mere end en time vandrede jeg rundt på stedet og søgte at opfriske mine mange minder fra tidligere besøg. Men de bedste af bakkerne er nu ødelagte af en mergelbane, som skærer en dyb kløft på langs igennem dem og foruden at grise dem til har brudt deres form fuldstændigt. Synet over bugten til Hels, Mols og Samsø fra deres højeste punkt er dog endnu det samme som før.

Men for at få et godt overblik over egnen behøver man ikke at slå sig til tåls på dette skændede udsigtspunkt, egnen vrimler med højder. Jeg skal blot nævne et så fremragende landskab som egnen om *Lading Sø* med den højt beliggende *Eshøj*, hvorfra der ses milevidt over det rige, bølgende Århuslandskab med de bugnende kornmarker og solide bøndergårde.

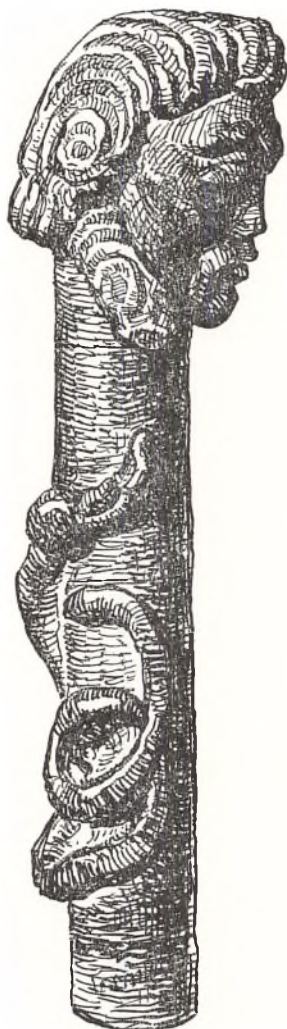
Og blot et par kilometer mod sydvest fra *Skåde Bakker*, hvorfra vejen bestandig stiger som gennem et veritabelt bjerglandskab, når man til den banke, som øverst bærer den fredede gravhøj *Jelshøj*. Her finder man hvad udsigt angår alt, hvad en danskers hjerte kan begære. Det er uden tvivl ikke blot en af de videste udsigter i landet, men man ser fra stedet alt, hvad det østjyske land omkring Århus pranger med, søer, skove, moser, dyrkede marker, lands-

byer og åbne egne, hvis tætte bebyggelse kulminerer med myriader af huse hen imod den jyske hovedstad. Alt er under kultur, men hvor herligt virker ikke dette landskab med dets frodighed, hvor markernes felter løber bakke op og ned som et spraglet tæppe mellem de rige gårde og landsbyernes gamle, hvide kirker! Nu synes alt andet dybt nede og jævnt, som før var højt og bakket. Det er *Holme Bjerges* højeste punkt, jeg står på, og sandelig fortjener stedet navnet lige så godt som de fleste andre „bjerge“ i landet. Hvad der medvirker til at gøre udsigten så fremragende, er slettens og havets nærhed – man føler højden her! Intetsteds begrænses synet ud mod de fjerneste horisonter. Det er et mageløst sted – man skal kun sørge for at komme hertil, før man besøger Agri Bakker på Mols!

Landskabet mod vest virker set herfra næsten vestfynsk med sine mange hegn over den vide flade bag bakkerne; men mod de andre hjørner er det rent østjysk, det typiske Århuslandskab med de højtsvungne, åbne bakker og de bløde fald, som ikke har nogen hast, men langsomt og sindigt skrider ned mod kysten.

Brabrand Sø, som er en mil borte mod nordvest, synes fra denne 128 meters højde så forbløffende nær; man ser konturerne af dens bredder til alle sider omtrent som fra en flyvemaskine. Møgelhøjlandet og Skødshoved på Mols skiller sig tydeligt ud fra landet bag det; Tunø og Samsø løfter sig højt i horisonten, og vidt ud over det jyske land ser man over bølgende sletter og blå-

nende skove Ejer Bavnehøjs fint fortonede bjergformer derude i sydvest, og mod nord langs de svungne kyster helt ind til bunden af den fjerne Kalø Vig.

Men det allerskønneste ved denne udsigt er dog fladen – fladens *farveperspektiv* ud mod vest, således som den viser sig i dag gennem den lette dis, der er fulgt efter et bortdragende tordenvejr. Nærmest under mig ligger eng bag eng, hvor høet står i stakke; de ligner små bitte røde knapper, der er syet i rækker på markens grønne kjole, som efter regnen har fået fornyet glans under solens flakkende lys. Skyggen af en tyk tordensky ligger endnu som en mørk dug ude på fladen, spejlingen af skyens tunge bug får et mosevand, som før blinkede af lys, til pludselig at sortne og slukkes, mens markerne omkring det endnu gnistrer under solens stråler. En stork letter fra engen, flyver ind i skyggen af skyen og bliver grå. Bygmarkernes bølger, der glinser i lyset som atlask og silke, gyser under den store, vandrende skygge, og deres farver dør, da den lægger sin klamhed over dem. Men snart er tordenskyen faret forbi med sin tragt af mørke, og markerne ligger atter badet i lysglansen under himlens åbne skyporte.

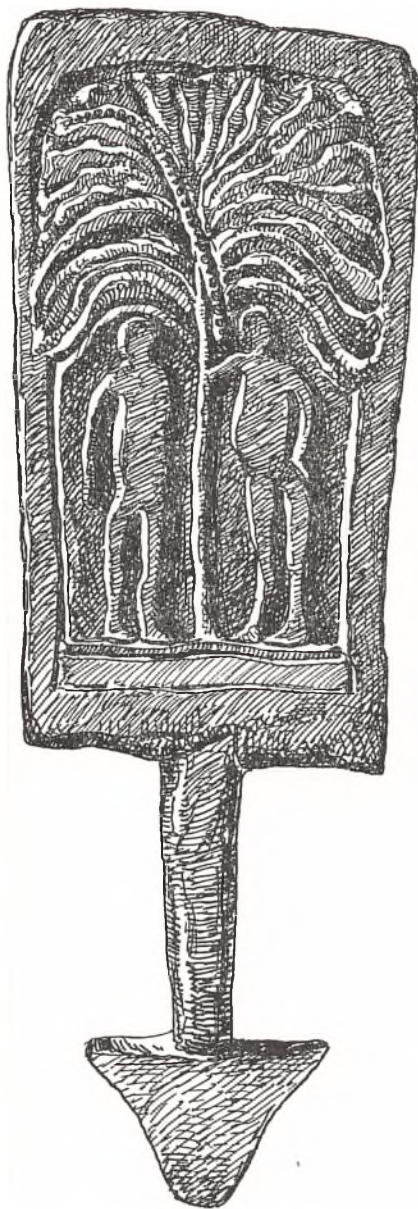
Men længere borte dæmpes de stærke toner af disen, og endnu fjernere står hele verden som en blålig ring om forgrundens friske farver, mil efter mil fortoner den sig og bliver så til en anelse, til slet intet og smelter endelig sammen med den varme lufttone og går umærkeligt over i horisontens lette skybjerge med sne på deres gyldne tinder. Ejer Bavnehøj selv står let som en sky – eller *er* det en sky, som har byttet plads med bjerget?

Storke er kommet tilbage. Den svinger på brede vinger dybt under mig hen over en lille dam med et par pilebevoksede småøer, hvor nogle køer ligger og gumler ved bredden. Den glider rolig som en flyvemaskine hen over vandet og sit spejlbillede – en flyvende stork i fugleperspektiv. Så sætter den sig meget omstændeligt på marken og forenes med sin skygge. En rågeflok kommer trækkende fra lavningerne i nord, skruer sig op i glideflugt omtrent som musvåger og svæver nu næsten usynlig højt over bakketoppen, skrålende oppe fra den syvende himmel. Luften er fuld af svirrende insekter. En oldenborre kommer styrende lige imod mig og vil sætte sig på mig, men betænker sig i sidste øjeblik og rumler videre.³⁸

En ny, hastig tordenbyge trækker op fra sydvest, og det begynder at bumre derude som af fjerne kanoner. Men længe efter at hele landet omkring mit stade på ny er hyllet i regnens grå slør, ligger bugtens vande derude i øst så blå, som Neapels golf aldrig var det – denne kolde, intense kobolt, som hører Nordens havarme til, ikke Sydens „vinblå hav“. Ren og oval ytrer den sig gennem den silende regn, og gennem denne ser jeg Ellemandsbjergets fange solglansen på sin ryg under foden af en strålende regnbue.

Den næsten to mil lange skovstrækning, der går langs kysten fra Århus til Fløjstrup, og som fortsætter i Risskov og Vejlbj Krat nord for byen, dækker et voldsomt kuperet terræn, som kun er brudt af den brede lavning, hvor byen ligger omkring sin å, en lavning, der er en gammel fjorddal, og som på sin bund vesterude rummer den lange sørække fra *Brabrand Sø* helt ind forbi Himmelbjergets. *Brabrand Sø*, som endnu for en menneskealder siden var næsten helt åben, er nu bemærkelsesværdig ved sine vældige rørskov, hvis bevoksning dækker den som tue ved tue i hundredvis. Det ligner et helt akipelag og måtte være et fortrinligt sted for svaner at yngle i. Hvorfor sætter man ikke nogle kuld herud?

Få steder i byens omegn har forandret sig stærkere i de senere år end strækningen fra denne sø ind til den gamle bys grænse, hvor det nu overbebyggede landskab tidligere lå fuldstændig åbent med den slyngede å som et bånd mellem søen og havet. Hvor jeg husker disse steder fra sommerens roture ud til det prunkløse traktørsted Fiskerhuset, hvor jeg på skrænterne om åen har udkæmpet en af mine drengsårs drabeligste kampe med elever fra en fjendtlighedsindet skole, en kamp, der formede sig dels som et søslag, dels som et stormangreb på de stejle skrænter, og hvor der blev svare vunder på begge si-

der. Men helst mindes jeg landet her ved vintertid fra mine knøseår, når åen lå islagt fra byen til søen, og hvor i de klare aftener efter solnedgang skøjtejernes sang var den eneste lyd, der hørtes foruden en sagte hvisken til en *quelqu'une*, hvis hånd man bævende af lykke turde holde, men aldrig vovede at trykke – mens man i spænding afventede det øjeblik, da en venlig skøjterem skulle løsne sig om hendes fod og man kunne få lov til at knæle foran hende på isen, der sukkede med en lyd, som når et attenårigt hjerte går i stykker.

Det var dengang, da stjernerne var små huller i himlen og månen kunne nås med hænderne, men da åen var Volgafloeden og troskab var evig.

Hvis man fra Jelshøj tager vejen mod øst ind i skovene ved Ørnereden og Moesgård, da vil man herinde møde dette skovlandskab i dets smukkeste form. Inde i den tætte, højstammede bøgeskov, hvor bankerne svinger sig op til 85 meters højder, er jordsmonnet i bestandig, næsten konvulsivisk bevægelse; man sidder som i en kastegyngende og svinger fra kegleagtige toppe ned på bunden af dybe raviner. Selve stranden, kystlinjen med dens trævækster, er landskabeligt overvurderet, her er efterhånden for lidt åben, nøgen klint, alt er blevet for tilgroet. Men et jævner publikums fordringer til skov og strand kan i al fald tilfredsstilles, det er den ideale virkeliggørelse af „salten østerstrand“, selv om *de brede bøge* her som andre steder i landet har veget pladsen for de højstammede træer, fordi skovene nu er forstredne.

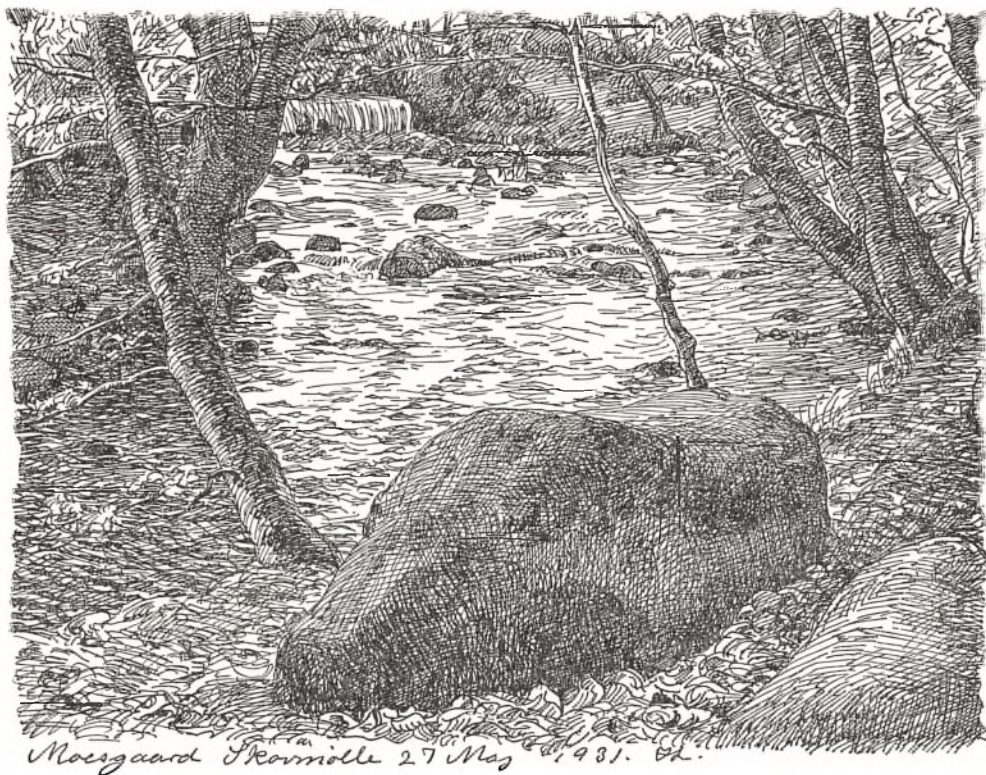
Idyllerne på stedet når deres klimaks i Moesgård Skov ved *Skovmøllen*, hvor de gamle bindingsværkslænger endnu står med deres kværnhus og det gevaldige møllehjul – selv om det hele nu er forvandlet til et folkeligt traktørsted, så er det dog bevaret. Fra den store mølledam skrider vandet i et bredt, syngende fald ned i et stenet og knudret leje, der ligger i en dyb kløft, omgivet af tæt bøgeskov.³⁹

Alt er her endnu, som da jeg var dreng. Jeg sætter mig ved den kendte sluse, lytter til vandets brusen og ser på ørredernes spring op gennem faldets tykke stråler. De ligner flinte-spydspidser, der bliver slynget op fra bunden af hvirvlerne. Gennem de lodret faldende vandmasser havner de i strømmen oven for disse, hvorfra de lynsnart bringer sig i sikkerhed i den rolige dam bag faldet. Hvilken kraft og ynde i sådan et fiskespring! Flere ser jeg komme op gennem et tyk stråle, stå fuldstændig stille et nu øverst i denne, hvor vandet bryder, og derfra med et kast sætte over den skarpe rand og svømme ind i suset under broen. Et par forbiere, som kommer for nær til strålens yderkant, ryger højt op i luften og dratter tilbage i skumhvirvlerne. To, som klasker sammen i et spring og ikke rammer strålen, går samme vej.

Oven for dette fald er under broen et nyt, men mindre, som fiskene må tage i næste øjeblik uden mindste forberedelse. Men jeg så ikke en eneste, der klarede det første, som ikke også tog det andet. Det er lige så morsomt som at se et fugletræk.

Herude i klinten ud mod stranden havde vi *vores sted!* Ingen andre kendte det, kun vi tre, som holdt sammen. Sommeren igennem uden for skoletiden valfartede vi dertil, og et mere eventyrligt sted har jeg ingen sinde mødt. Der var en lille naturlig hule ind i klinten under bøgerødderne, som vi udvidede og tog i besiddelse. Vi monterede den med et par løjbænke, et par gamle forladepistoler, nogle stearinlys og en mængde bøger – især bøger. Her læste vi Cooper, Marryat og Stevenson højt for hinanden. En læste, mens to holdt vagt ved indgangen, uden for hvilken alle farer lurede. Her spiste vi vor medbragte mad, stegte kartofler i gløderne fra et indianerbål, og her badede vi mellem strandens hajer og krokodiller og gyste over mystiske fodspor i sandet.

Her blev vi ved at holde sammen, mens vi fra store drenge blev forvandlede til „præliminarister“. Så skiltes vi og har aldrig set hinanden siden. Men Gud véd, om eventyret nogen sinde helt er forsvundet af vort sind.

Stedet fandt jeg nemt igen, men hulen er styrtet sammen og forsvundet, og klinten er overgroet af krat.

Hvor er I henne? Skal jeg sætte mig ned og vente på jer, som jeg så ofte har gjort i gamle dage? Men I kommer jo ikke, I kommer jo aldrig igen – og hvad hjælper så det hele?

Randers-egnen

Når Gudenåen mellem Kongensbro og Sønderbro har slået sit sidste, voldsomme sving, er det forbi med dens indian-summer; som en bedaget mand skrider den videre forbi Ulstrupbro mod øst, men tungere og med mere vælde end nogen sinde går den her sin gang hen mod Randers by.

Så uforstyrret, som åen nu glider, lader den ikke ane, hvilket liv der har rørt sig på den her i tidligere dage, ja lige op imod vor tid. Her på strækningen mellem Randers og Silkeborg gik den store pramfart, der førte ladninger frem og tilbage, før jernbaner og rutebiler kom i gang og konkurrede den ud. Lasterne fra Randers ind i landet var købmandsvarer, kul, kalksten, og især tømmer og fjæl. Fra Silkeborg udefter lastede man træ og tørv, de sidste især fra Ans eller Iller Mose, og desuden mursten fra Drewsens teglværker eller fra Sølund, Allinggård, Trust og Ødum. Prammenes antal var henimod 120, de var 18–20 alen lange og 6–7 alen brede, men kun 1 alen dybe af hensyn til åens grunde steder. Farten var fra Bjerringbro og indefter ofte

EFTER GEODETISK INSTITUTS KORT

besværlig af denne årsag, men også på grund af åens stedvise bratte fald og strømmens rasende fart; man skulle have en færdighed som en tømmerfløter for at styre de tunge fartøjer gennem hvirvler og mellem grunde og dirigere trækraften inde på land, hvor der enten gik tre-fire heste eller lige så mange håndfaste karlfolk og sled i tovene. Det hændte ofte, at prammene gik på grund; således sad én engang fast i fire dage ved Svstrup, mens heste og mandskab sled forgæves for at få den løs. Da sendte man endelig bud efter et par gode østjyske stude. Også de rykkede længe forgæves; men til sidst kastede de sig fremover på knæene med hele deres vægt, gav et rasende brøl fra sig og hev af alle kræfter – så gav prammen efter og kom flot med et ryk.

Denne ejendommelige form for varetransport kulminerede efter midten af forrige århundrede, fra omtrent 1860 til 1880. Så aftog den langsomt og hørte endelig helt op. Nu går der ikke én pram mere mellem Randers og Silkeborg ad Gudenåens vande.

Jeg ved ikke, om „kaptajnerne“, som stod til rors på disse gamle skuder, eller deres eneste undergivne, „makkeren“, der som oftest trak med inde på bredden, gav sig tid til at beundre det landskab, som omgav deres våde landevej. De har i al fald næppe følt samme begejstring for det som jeg, der har være fritaget for at færdes frem og tilbage gennem det i snese af år, men altid er kommet dertil med friske øjne. Jeg finder, at strækningen, især fra Ulstrupbro til Sønderbro, hvor sydsiden af dalen begrænses af høje, mørke hedebakkerygge, er både ejendommelig og fremragende smuk. Åsene her med deres kuplede, ofte helt kegleformede knuder på række langs den lave, jævne dal med den mægtige å på sin bund er nogle af de anseligste i sin art, vi har i Jylland. En enkelt ryg nær ved Busbjerg strækker sin nøgne pukkel op i en

højde af 92 meter, over halvdelen af Himmelbjergets højde. Brærandens vandringer østpå ved istidens slutning har dannet disse vældige randmorænebakker, der har tilknytning til bakkerækkerne vest for Hobro mellem Troelstrup og Snæbum. Ved deres dannelse er den øvre Gudenå blevet til, samtidig med at de store, gamle floder gennem Karup- og Holstebro dalene forsvandt for stedse og gav plads for Karup Å og Storåen.

Jeg har fået det sikreste overblik over dette mangeartede og storslåede landskab ved at tage vejen fra Randers mod sydvest forbi Ulstrup og herfra nordpå over Hjerminde og Hjorthede til Tindbæk og Fussingø. Den gamle herregård Ulstrup bevogter indgangen til herlighederne ganske nær Gudenåen mellem dennes nordbred og sine smukke skove, omgivet af lave, frodige enge, men mellem høje bakkedrag både i nord og syd, der indrammer idyllen. Gården selv er pragtfuld. Hovedbygningen med dens sandstensornamenter er ligesom avlsgårdens mægtige bindingsværkslænger af røde mursten. Avlsbygningerne er skæve af ælde, selv lugerne i tagene er så vindøjede, at det er forbavsende. Men det ældgamle, solide bindingsværk synes at kunne holde bygningerne på benene til evig tid. Jeg er kommet hertil på en stille, lys regnvejrsdag, hvor alle farver mildnes af vejret, de røde længers mod det grønne i parkens vældige træer og spejlingen i voldgravens rolige flade.

Og et bedårende billede har man fra vejen her over dalsletten med åen, moseterrænet og den naturlige, lave bevoksning med enligtstående småtræer og buske under de jætteste bakkekupler. Over det hele står den rolige, gyldengrå regnvejrshimmel, hvor et hundredfoldigt kor af lærker toner over engene med deres flokke af sortbrogede jyske høveder. Alt er så rigt og bugnende, at man kunne tro at befinde sig i den rigeste del af Randers amt, mens man i virkeligheden er et godt stykke inde i det i agrarisk henseende beskedent udrustede Viborg amt.

Endnu mere storslået, mærkeligt og bevægeligt bliver landskabet, når vi drager nordpå over Nørreådal mod Tindbæk. Vejen bugter sig i vældige sving op og ned og vrider sig samtidig mellem bakkerne som en hugorm, man vil drive ind i en flaske. Nu er vi langt borte fra de fede Randersenge, inde i vildt, barskt hedeland. Naturligvis må man altid regne med de uklædelige og stupide forsøg på beplantning, der her har givet sig udslag i, at enkelte af de smukkeste bakketoppe er blevet forvandlede til nålepuder og berøvede al mulighed for udsigt over landskabet. Det er ellers ikke småbakker her omkring. For at henvise til blot ét punkt i dette højdedrag, da findes der en god kilometer syd for Hjorthede et bakkeparti, som når ikke mindre end 89 meters højde. Enkelte af disse puklede bakker står dog endnu med deres naturlige, skønne bevoksning af lyng, birkeris og enebærbuske.³⁹

Langs vejsiderne på grænsen af lyngen blomstrer den strålende gule, vilde

skorzoner på sine lange, svaje stængler, og inde på heden springer den blomstrende gyvel som en brand i øjnene. I moserne i dalstrøgene mellem de kaotiske bakker gror gråpil, seljepil, birkepur og enebærbuske. Hvidtjørnen står i blomst, og langs mosevandet gror kærulden med så kæmpemæssige duske, at det på afstand ser ud, som om flokke af små lam er løbet derned for at drikke. En bynkefugl skælder mig ud fra toppen af en pilebusk; det er den eneste lyd, jeg hører. Kun et enkelt lille hus øjner jeg hernede fra dalen; den snørklede vej er uden færdsel nær og fjern.

Fra bakkerne nord for *Tindbæk*, en vidunderligt beliggende landsby på bakkehældet ud mod Nørreådal, har man en fremragende udsigt over dette storartede panorama, som desværre unddrager sig enhver form for billedmæssig gengivelse. Størstedelen af disse strækninger er uden tvivl gammelt, sammenhængende hedeland; de fleste forsøg på dyrkning ude i terrænet er af nyere dato. Kun nær landsbyerne ses gamle markjorder, og uden for disse er landskabet sparsomt bebygget. Modsætningen mellem disse vildtformede, magre bakkestrøg og Randersegnens frugtbare fjordlandskaber er uhyre. Man behøver blot at bevæge sig en kilometer mod nord fra Gudenådalens lave flader for at være inde i et efter hjemlige forhold veritabelt bjerglandskab.

Fra Tindbæk følger jeg vejen mod øst til herregården *Fussingø*. Nu er jeg atter i østjysk præget natur, skønt jeg stadig befinder mig i Viborg amt. Men – er nu dette også rent østjysk? Minder det ikke i karakteren mest af alt om egnen syd for Viborg, omkring Hald Sø? Jo – i nogen grad. Men alt er dog her blidere, mere harmonisk i sine toner, mindre sønderrevet. Og er man først nået gennem det stærkt bølgende landskab helt ned gennem skoven til

søbredden, hvor Skeelernes gamle gård med den hvide hovedbygning og de solide avlsbygninger ligger lunt mellem den idylliske sø og de frodige løvskove, da kan man ikke mere nøjes med betegnelsen østjysk, men må tænke på bredderne ved Sorø Sø for at finde et tilsvarende billede.

Men da jeg nogle få timer senere begiver mig bort fra stedet over bankerne mod nord, har der rejst sig en nordvestenblæst, som sammen med det landskab, der *her* viser sig for mig, fuldstændig bortvisker ethvert indtryk af idyl. Lys og mørke flygter skiftende for hinanden over det kraftigt formede, åbne land; der trækker skygger som af store møllevinger hen over bakker og dale, de svinger ned over skoven og søen, bestandigt jagende hinanden. Søen ligger grågrøn, pisket af blæsten, alle træer vender vrangen ud af bladene og lyser vildt og blinkende med deres svingende kroner mod luften og det urolige vand. Bakkerne bag mig står hårde og nøgne mod den blåkolde himmel og de vandrende skyers masser. Dette er jo Midtjylland i al sin tyngde og alvor! Så kraftige er modsætningerne her på grænsen mellem Østjylland og hederne.

De samme voldsomme brydninger, som præger landskabet på grænserne mellem Viborg og Randers amt, gør sig også gældende i befolkningstyperne. Jeg opdagede dette i iøjnefaldende grad i landsbyen Bjerregrav, hvor jeg naturligvis opsøgte de godtfolk, jeg som tidligere nævnt havde set på folkedanserstævnet i Skanderborg, og som jeg kom i forbindelse med gennem stævnets leder, statsskovrider Poul Lorenzen.

Den første, jeg opsøgte, var den gamle bonde J. P. Bugge, som ejer en af egnens største gårde. Han er adoptiv søn af en af de sidste ætlinge af den store Buggefamilie på Hald. En direkte efterkommer af denne slægt, Peder Christensen Bugge, som fødtes på Damsgård i Neder Bjerregrav 1760 og døde i 1848, havde tolv brødre, hvoraf den ene var astronom. Peder Christensen Bugge har efterladt sig en „Zifferbog“, som han selv har skrevet, og som er i J. P. Bugges besiddelse. Den er delvis en afskrift af en gammel indviklet regnebog på omtrent hundrede sider, et „husholdningseksemplar“, men indeholder desuden alt om økonomi og bogføring, om „Banquerot-Regnskab“ og „Skibsparter“, om køb og salg af enhver art og om procentberegning osv. Titelbladet er desværre bortkommet, men bogen er ved sin pragtfulde håndskrift og ved de omhyggelige og smukt prentede overskrifter foruden ved sit velformede sprog et mærkeligt dokument fra en fremragende bondeslægt på en tid, da de færreste kunne læse og skrive.

En fuldstændig slægtstavle over hele Buggeslægten findes endnu et sted hos et af familiens medlemmer. En gren af slægten, der tidligere ejede den store herregård Buggesholm i Helsted i Borup sogn, som afbrændtes af sven-

skerne, blev efter branden ganske forarmet og flyttede til Svejstrupgård i Råsted sogn; men heller ikke den gård er mere i slægtens eje.

J. P. Bugge er en fremragende og dygtig bonde; for en del år siden købte han 100 tdr. land af byens præstegårdsjord og lagde dem under sin gård. Da han for et par år siden lod denne gå i arv til sin søn, var den på ikke mindre end 17 tdr. hartkorn.

Trods sin høje alder er Bugge endnu en ivrig deltager i sin egns gamle folkedanse, af hvilke han fra sin ungdom husker en mængde, som han har lært videre til sine bysbørn. Især mindes jeg fra Skanderborgstævnet den berømte „menovet“, i hvilken de fornemme bønder bevægede sig med en sikkerhed og værdighed, som helt tog vejret fra de tusinder af tilskuere, der var strømmet til. I denne dans kunne selveste „hr. Bugge på Halden“ have deltaget, uden at man et øjeblik havde glemt, hvor mange heste han havde på stalden.

Af type tilhører Bugge de udpræget vejrslagne indbyggere af Viborg amt, medens Per Jacobsen i samme by er den typiske Randersegnbonde. Af væsen er de begge herremænd, men den ene forsigtig og prøvende, den anden jovial, bred og fri. Begge steder befandt jeg mig fortrinligt, som blandt storbønderne i min hjemegn på Djursland – den samme åbne dør, den samme naturlige ro.

Som fremtoning er Per Jacobsen noget af det mest storslåede, jeg har mødt. Det forundrede mig ikke at høre, at denne adrætte deltager i sin egns gamle folkedanse årligt laver 200.000 tørv af jorden på sin egen grund, en produktion, som i krigens tid årligt steg til 2^{1/2} million. Sligt giver vægt og rygstød i en firtur!

Mens jeg er på skellet af de to amter, vil jeg mindes, hvad en stedlig, større landmand sagde til mig forleden, nemlig at Randersamt-bønderne i nutiden som regel sidder hårdere i det end gennemsnittet af bønderne i det langt magrere Viborg amt. Grunden er, sagde han, at de det sidstnævnte sted fra gammel tid er vant til at anstrenge sig langt mere for at få noget ud af jorden og derfor den dag i dag er mere kapable til at tage de dårlige tider, mens Randersbønderne er for vant til, at jorden føder dem uden noget større besvær, og er blevet for magelige.

Gud ved, om han virkelig har ret. Jeg har dog indtrykket af, at der arbejdes ganske kraftigt på gårdene heromkring, og at den velstand, som jorden bugner af, ikke helt kommer af sig selv. Men gid den i al fald aldrig må aflade, gid kronjydernes sønner aldrig må miste deres sunde sindighed, og at deres unge døtre må bevare den mildhed og blide ynde, som præger dem og det landskab, hvori de lever!

I en stor landsby nær Randers mødte jeg en dag en ung pige, datter af den stedlige lærer. Og da jeg så denne yndige, lyse pigelil, der så ud, som var det selve landskabets blide sjæl, der havde åbenbaret sig for mig, kom jeg til at

GARDEJER J. P. BUGGE I BJERREGRAV

O. H.

1931.

GARDEJER PER JACOBSEN I BJERREGRAV

tænke på, hvad en nylig hjemvendt dansk-amerikaner kort tid forinden havde sagt til mig, da vi passerede egnen. Vi sad og så fra et jernbanetogs vindue ud over det frodige, stille land; og jeg spurgte ham, der ikke havde set Jylland i femogtyve år, om, hvilket indtryk dette sted her gjorde på ham. „Dejligt,“ svarede han straks. „Her ser det ud til, at alle folk har det godt!“ Det kom med et lille suk; han følte tydeligvis mange modsætningsforhold mellem disse egne og det land, han kom fra.

Man ville for sådan én eneste lille piges skyld ønske, at han har ret. Et helt landskab fortjente jo at spares, fordi det har frembragt hende.⁴¹

Der skelnedes i gammel tid imellem omtrent et dusin forskellige jyder, hver knyttet til *sin* hjemstav og med sine ejendommeligheder. Langs Limfjorden grasserede *kvabjyder*, *torskejyder* og *flynderjyder*, der har fået navn af de beskedne retter, som himlen efter landskabets ringe evne stillede på deres bord. I vesteregnene fandtes *fnatjyderne*, kendte på den kløpind, som den besøgende straks indbødes til at gnutte sine rygstykker på, så snart han var trådt ind ad døren. *Træskojyderne* var skovlovringerne fra Himmelbjerg-egnen, *skrabalderjyderne* fra Skanderborgs omegn. På vestkysten fandt man *uldjyderne* i Hammerum herred og *potjyderne* i jydepotteegnene. Lavest stillede var de ynkværdige *molboer*; disses diametrale modsætninger var *kronjyderne*, og begge mødes mærkværdig nok inden for Randers amts grænser. Kronjyderne er vel de eneste, som kan antages at have døbt sig selv; de er i øvrigt kommet til navnet på den bramfri måde, at de hører hjemme på det gamle krongods i Åbo syssel mellem Randers, Grenå, Århus og Skanderborg.

Det var her i amtets vestre del, at kronjydernes kernetropper fandtes, og det var disse folk i de sølvknappede veste og med den solide embonpoint, hvem man lidt kynisk har beskyldt for at have som det første bud: „Du skal elske dine specier af dit ganske hjerte og dine stude som dig selv!“ Typen har nu i al fald forandret sig, ikke alene forårsaget af tidernes ugunst. Det er kulturelt en højtstående befolkning, og få steder i landet har jeg set et mere indtagende hjemmeliv end her – et privilegium, som bonden i det hele kunne have fremfor andre klasser, fordi alt det fælles arbejde på en gård forener beboerne langt mere til et hele, end tilfældet er hos byboerne. Selv på store gårde er da også *hjemmet* den dag i dag et helligt begreb, og jeg så på denne egn endnu eksempler på helt patriarkalske tilstande.

Jeg kan i denne forbindelse ikke undlade at omtale mit besøg på den store landejendom Rahrseje i Randers' umiddelbare nærhed. Tilfældet førte mig derhen. Jeg havde året i forvejen på folkedanserstævnet i Skanderborg mellem en vrimmel af flere hundrede dansende fået øje på en ung pige, som forekom mig så typisk dansk, at jeg besluttede at finde ud af, hvem hun var og

prøve at tegne hende. Men af mange grunde måtte det opsættes, og først længe efter fik jeg ad store omveje at vide, hvem hun var – og ikke engang med sikkerhed. Jeg var derfor spændt på, om de, der havde udpeget den omtalte gård, havde ret. Men da jeg gjorde min entre på stedet, var hun den første, jeg mødte!

Den, der ikke har prøvet det, kan ikke sætte sig ind i, hvad det vil sige for en vejfarende mand at måtte komme stormende ind i intetanende godtfolks hjem og uden forberedelse anmode om at måtte portrættere et af familiens medlemmer med en offentliggørelse for øje. Jeg har aldrig vænnet mig til at tage situationen med ro, men har trods min gode samvittighed hver gang været så genert, som når man drømmer, at man spadserer på åben gade i de bare underbukser. Det må tyde på stor tillidsfuldhed til mig, at jeg i hundredvis af tilfælde kun to gange har fået afslag på mine anmodninger.

At det lykkedes for mig at gøre et godt indtryk også her, hvor jeg vistnok var mere spændt end nogen sinde, viser billedet, som for øvrigt burde have været langt smukkere. Jeg husker, at da jeg så hende danse, tænkte jeg på Højsangens: „-- som dansen i Mahânaim.“ Det gør mig ondt, at jeg ikke helt kan erobre hende for Jylland. Hendes fader, proprietær Nielsen, er sjællænder. Hendes moder er derimod indfødt vendelbo af gammel slægt; og moderens smukke, mørke træk er gået i arv til den unge piges søster. Men Vendsyssel og Sjælland har i den unge kvinde, jeg tegnede, frembragt en type, som er udpræget nordisk, forener øbopigernes ynde med nordjydernes stolte sind. Sådan kan jarledøtre have set ud. Jeg dedicerer Randers amt hendes billede.

Familiens bolig er ualmindelig smuk. Ejeren, som har boet her i femog-tredive år, lod det mægtige stuehus ombygge for få år siden. Ombygningen foretoges af professor Ivar Bentsen. To af de store stuer mod haven, af hvilke én er med bjælkeloft, har ikke mindre end seks fag vinduer hver. Alt er stilfuldt og så herskabeligt som på en herregård. Her kan man virkelig tale om bondearistokrati. Men de to unge døtre må slide i husgerningen af karsken bælg, her tager alle del i gårdens røgt og hjemmets opretholdelse. De få timer, jeg tilbragte inden for disse vægge, var mig til stor glæde.

Fra gårdens store, højtliggende have er en pragtfuld udsigt over det yppige fjordlandskab med de vide enge over til bakkerne på sydsiden – et dejligt sted!

Allerede dagen efter smilede himlen til mig igen – den plejer jo at hjælpe den, der hjælper sig selv. Jeg sad ved min aftensmad i hotellet i Randers, da mit hidtil umaterialiserede ideal af en østjysk kreaturhandler pludselig viste sig foran mig. Han sad ved et bord sammen med to-tre ansigtsløse personer

GUNHILD NIELSEN . RAHRSEJE VED RANDERS

og åbenbarede sig som en smuk gammel glatraget herre på ca. 65 år med et fint, men uigennemtrængeligt ansigt, hvis udtryk trods dets ro bestandig skiftede. Af og til viste det det ubeskrivelige udtryk af dyb håbløshed og smerte, som præger den uvillige købers træk, når han vil antyde, at den påtrængende lille sælger nævner en fabelpris på en vare – et udtryk, hvormed han ville kunne få en børsgrosserer til at svinde ind til en tryglende bissekræmmer. Han var ligefrem dejlig at se på, når dette udtryk kom frem. Sådanne vil jeg tegne ham, tænkte jeg.

Jamen jeg kendte ham jo aldeles ikke, og hvordan binde an med en mand af de dimensioner? – Vel, jeg går lige på! Og så sendte jeg tjeneren hen med mit kort og bad om en samtale. Og fem minutter senere sad den gamle herre ved mit bord. „Kommissionær Nørregaard!“ præsenterede han. – Javel, tænkte jeg! Og efter nogle høflige indledningsord bad jeg om at måtte tegne ham til bogen om Jylland. Og med et indtagende smil gav han mig straks lov til at forsøge.

Jeg sad under den korte samtale og nød dette fremragende ansigt og hørte knap, hvad han sagde, mens han gang på gang lagde hånden på min arm, klappede mig på skulderen og smilede faderligt til mig. Og lidt efter var vi to mænd fra Randers amt, to kronjyder, der sad og snakkede med hinanden næsten som gamle kendinge.

„Så – nu går Nørregaard!“ sagde han pludselig. „Men så er den herre velkommen hos mig i morgen formiddag klokken ti.“

Han vendte sig for at gå. „Hør, sig mig nu,“ sagde han, idet han på ny vendte sig imod mig, „hvordan fandt De egentlig på at henvende Dem netop til mig?“ – „Jeg så Deres ansigt,“ sagde jeg. – „Nå-h, De er altså sådan en slags menneskekender? Jaja – jeg er nu heller ikke bange for *Dem!*“ lagde han til.

På den villavej i Randers, hvor han bor, indfandt jeg mig næste dag, og her tilbragte jeg et par uforglemmelige timer. Det viste sig, at han var *firs* år, og ikke midt i tresserne, som jeg havde antaget. Han fortalte livligt og malende om sit bevægede liv som handelsmand, mens jeg tegnede ham. Sin første opdragelse til denne gerning havde han fået i studedrifternes gyldne dage, da han som almindelig driver fulgte de store karavaner af høveder, der drog helt fra det nordlige Jylland til Holsten ad de gamle studeveje. Her sad jeg over for en af Hærvejens sidste veteraner, der har levet omtrent under samme vilkår som vandringsmændene lige fra pilgrimsfærdens dage – om end med andre formål. Under åben himmel i al slags vejr har han trasket ad den gamle vej, delt studenes kår, og med ikke stort flere fornødenheder end dem, på de tre uger lange marcher gennem hele Jylland ned til *Husum Kamp*, hvor driverne fra alle Jyllands egne mødtes med marskbønderne.

Han fortæller træk efter træk fra dette af andre nu længst forglemte liv – under marchen og på kroerne, eller fra de gamle „lejrsteder“, hvor mændene delte leje med horderne.

I almindelighed lejrede man sig om de gamle kroer, der lå langs studevejen omtrent med en dagsmarchs mellemrum – derfor finder vi endnu, især i Slesvig, på sådanne strækninger kroerne liggende så forbavsende tæt ved hinanden. I den berømte, nu forsvundne Bommerlund Kro har han fået mængen en „bommerlunder“, den på stedet fremstillede berømte fusel-snaps, der slog gnister ud af stortåen. Men driverne holdt skiftevis vagt under åben himmel natten igennem hos studene, som i hundredvis sov på marken omkring bedestedet.

„Hvornår brød De nu op om morgenen?“ spurgte jeg.

„Å – det var så nemt at holde rede på,“ sagde han. „Når den første stud rejste sig ved daggry, så rejste også alle de andre sig. De var urolige, og så måtte vi ud. Straks efter var vi igen på vej sønderpå.“

De store markeder på Husum Kamp, hvor marskbønderne indfandt sig for at købe kvæg til opfedning, fandt hvert år sted den sidste torsdag i april og den første torsdag i maj. En gammel lommebog, en regnskabsbog fra disse rejser, der endnu findes i fortællerens eje, viser, at der ved sådanne lejligheder kunne være drevet 12.000 stude hertil fra hele Jylland. Ikke sjældent opkøbte en enkelt videreforsandler op imod 100 stude. Prisen var i almindelighed 70–80 rdlr. for parret; det vil sige, at der omsattes for op imod en halv million kroner.

„Når vi rejste hjem med pengebogen fuld af klingende dalere, sørgede vi derfor altid for at være tre-fire mand sammen på vognen for forsvarets skyld. Det hændte da, at vi måtte købe en ekstra hest til hjemturen for at slæbe det tunge læs. Men når man så var nået over den største og farligste del af vejen og nogle af folkene stod af, så slog man den overflødige hest løs og lod den rende, hvorhen den ville.“ – De agtede ikke på småskillinger, disse jyske cowboys.

Tiderne har forandret sig siden dengang; men den gamle handelsmand har forstået at følge med gennem alle omskiftelser. Han lader næppe mere en hest rende, selv om der ikke er brug for den lige i øjeblikket. Den firsårige, ægte Mercurii søn er vokset fra Studevejen og er blevet kommissionær; han er nu blandt andet leverandør af foderstoffer til 5. dragonregiment i Randers. Men alligevel – når samtalen faldt på de nuværende tiders forretningsliv i sammenligning med de gamle dages, så antog hans ansigt altid det udtryk, som det har på tegningen.

„Men vil De vide meget mere om studedrifternes tid, end jeg kan fortælle Dem,“ sagde han til afskeden, „så skal De besøge den gamle Johannes Ing-

A.F.
1931.

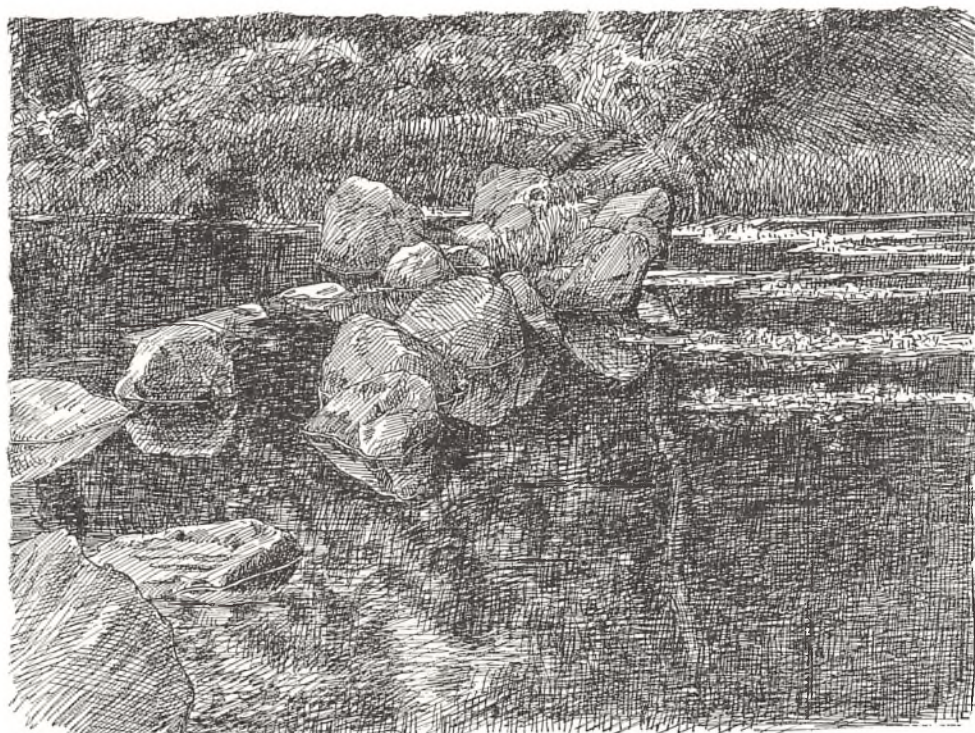
KOMMISSIONÆR NØRREGAARD

wersen i Mariager. *Han* kan berette! Han er for resten medlem af et stort handelsdynasti fra den tid!"

Jeg fulgte rådet; og jeg kom ikke til at fortryde det.

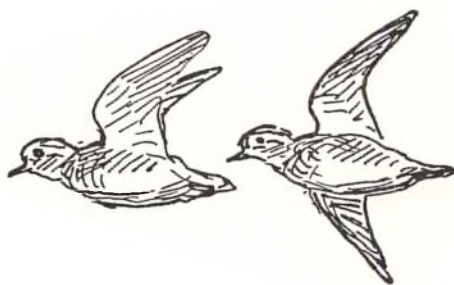
På min vej til Blichers by, Spentrup, slog jeg en bue mod vest over Asfærg med dens ypperlige gamle præstegård til *Dandiget* på Ejstrup Mark, en gammel folkevold fra oldtid eller tidlig middelalder. Diget, som er uden grav, men når en bredde på 8–10 meter og en højde på indtil 2 meter, er endnu forholdsvis velbevaret på en strækning af henimod en kilometer, og dets bestemmelse som led i et forsvar fremgår tydeligt af den måde, hvorpå det er anlagt mellem Kåtbækkens krumninger, hvor det følger det bølgende landskab op og ned. I nærheden ligger oldtidshøje med navne som „Dans Høj“ og „Dans Knøs“, navne, der er lige så uhistoriske som digets.

Herfra blot en lille mil mod øst, og jeg er atter efter mange års forløb i *Spentrup*, hvor Blicher var præst 1825–1847, og hvor han døde i præstegården den 11. marts 1848. Her hutlede han sig som en vistnok temmelig dårlig embedsmand igennem sit præstekald, her levede han sit triste familieliv; men her vandrede han i lykkelige stunder med guderne ved hånden – lige som hele sin samtid uvidende om, at han var Danmarks største og mest per-

Gadekær i Spentrup 12 Juni 1931. 21

sonligt prægede digter. For de vil jo aldrig blegne, disse jyske skildringer, som er blevet til her bag præstegårdens gamle mure: *Røverstuen*, *Hosekræmmeren*, *Ak, hvor forandret! Fjorten Dage i Jylland*, *Trækfuglene*, *E Bindstouw* og mange, mange flere. Af de bedste er kun *En Landsbydegns Dagbog* blevet til under hans præstetid i Torning 1819–1825. Alt det øvrige i hans produktion, som har gjort ham til vor største nationale digter, er undfanget og skrevet her.

Det er mærkeligt at gå her, hvor alt, hvad man véd om hans liv og hans person og digtning, bliver så nærværende og levende, at man næsten synes at have kendt ham. Jeg ser på stuehusets indgangsdør med de smukke fremspringende søjler, trappestenen med dens hule overflade, som Blichers fødder har slidt i treogtyve år, gadekæret med dets dæmning af store, tilhugne kampesten, der har været skel mellem præstegårdsjorden og nabogården, og hvorover Blicher ofte må have skudt genvej – de hundrede år bliver til et ringe tidsrum. Den smukke, velbevarede forpagterbolig, som ligger ganske nær ved præstegården og tæt op ad kirkegårdsdiget, og i hvis gavl Blichers kæreste datter Malvine, efter at hun var blevet gift og havde fået bopæl her, lod lave de to vinduer med udsigt til præstegården, for at hun bestandig kunne se hjem til faderen – lindealleen op mod kirkegårdens låge, gennem hvilken digteren skred de tusinder af gange, alt dette er vel endnu omtrent, som det var, alt fører sin dæmpede og vemodsfulde, men indtrængende tale om den gamle digter og hans tid.⁴⁰

I haven findes en allé af ældgamle, stynede ahorn med vældige, knortede stammer. I et hul i den ene bor et musvitpar, som farer ud og ind med føde til ungerne. En gang imellem sidder hannen i en busk i nærheden og synger sit: *Slid din tid – slid din tid!* Det letter dog lidt at sætte livet på noder for den, der kan.

Rønnen blomstrer ved vejen langs gadekæret, vandranunklerne på dets mørke spejl står i fuldt flor. Et herligt billede af en gammel landsby har man på dette sted med den smukke rytterskole fra Frederik IV's tid, med forpag-

terboligen og kirken omkring det dejlige gadekær, hvorover havens vældige træer hælder deres grene.⁴⁰

Når jeg står på kirkegården ved graven, der ligger gemt under den mægtige ærs skygge, her hvor Blicher selv ønskede at hvile, da gribes jeg af en stærk følelse af andagt. Thi ingen har lært mig at fatte, hvad det vil sige at være dansk, således som denne gamle jyske digter. Og i mit sind klinger her ved hans grav ganske sagte de dejlige strofer:

Min Fødestavn er Lyngens brune Land,
min Barndoms Sol har smilt paa mørken Hede,
min spæde Fod har traadt den gule Sand,
blandt sorte Høje boer min Ungdoms Glæde.
Skjøn er for mig den blomsterløse Vang;
min brune Hede er en Edens Have –
der hvile ogsaa mine Ben engang
Blandt mine Fædres lyngbegrøede Grave!

Lyngen er nu langt fra hans grav. Men hvert år, når tiden nærmer sig, drager trækfuglene hen over den, når uroen har grebet dem og vinterens stemme kalder dem til andre egne.

Hvor Gudenåen fra vest rinder sønden om Randers by, er den en rolig og værdig flod, der går med brede vandarealer ud fra sine dale mod de åbne enge. Den har taget kraften med, fra hvad den har mødt på sin vej gennem livet, den har overvundet alle vildfarelser og er blevet et bredere mandfolk efter det korte samliv med de små, muntert smilende søer på sin vej. Den lagde sine stærke skuldre til knagende møllehjul og bar de tunge pramme på sin ryg. Nu nærmer den sig med fatning sit endelige mål, tung og sindig og mæt af dage skrider den ud mod den salte fjord og ud til sin grav. Den vil hvile. På den anden side af Randers er den en mærket mand, og knap et par mil derfra møder den sin skæbne, fjorden tager den i sin stille, kølige favn og fører den ud i havet.

Men egnen her er en af de mærkeligste i Danmark. Vi har mange landskabsformer omkring de jyske fjorde, men Randers Fjord er et unikum imellem dem. Ved *Uggelhuse* og *Grund Fjord* når det ejendommelige landskab sin kulmination. Intet andet sted i landet finder man dette billede, og uden for Danmark vistnok kun ét sted – i Holland ved Ems' eller Scheldes udløb gennem marsken. Stemningen i dette danske landskab er ganske den samme, som man møder i de hollandske landskabsmaleres kunst, de samme lave enge om de vide vanddrag, landskabet, hvor ryggen af en ko eller et lavt hustag

Randers Gård ved Møllevej 10 Juni 1971. H

er det højeste punkt, og med den gevaldige, høje himmel med de tunge klodeskyer derover – vandmasserne gentaget på himlen i skikkelse af damp, skyerne som det eneste synlige, der har *form*.

Mellem Uggelhuse og Møllevej kan man vandre lange strækninger over den lave engflade uden at ane fjordens nærhed, og her kan man pludselig få det forbavsende syn af tre-fire kuffers sejl og tunge skrog, som på rad efter hinanden sejler i det bare græs en halv kilometer borte! Et par andre styrer lige imod dem inde fra Randerskanten, og det ser ud, som om de sejler nøjagtig på samme strib. De to forreste mødes, man holder vejret og venter, at de skal støde sammen – så skjuler det ene sejl det andet, langsomt glider de forbi hinanden, skilles på ny og fortsætter deres kås hver til sin kant. Den uendelige stilhed blev ikke brudt af det dumpe drøn af en kollision, som man allerede forestillede sig. Ingen lyd høres uden rørspruvenes stilfærdige skræppen i de tætte rørskov, der dækker fjordbredderne, og hejren fortsætter sin jævne, sindige flugt over fjordens usynlige vand som endnu et skib oppe under skyerne.

Vi stræber altid i dette lave land efter at komme til vejrs på udsigtspunkter og tælle kirketårne, svinge med hatten og råbe hurra. Men lad os ikke glemme at synge *fladlandets* pris! Thi disse „nedrige steder“ har en skønhed,

som de er ene om, et farveperspektiv, en atmosfære, som bakkelandskabet oftest savner. De enkelte ting som møller, huse, skove eller fjerne bakke­drag får sarte og yndefulde toner over sig, en stemning, som kræver sindets og øjets fineste egenskaber. Her er ingen linjer at bluffe med, det er *peinture pure*. Jeg vil tro, at de gamle hollandske maleres landskabsbilleder har haft disse kølige perlemor­støner, og at det er tiden, som har gjort dem brungyldne og grå.

Der går sagn om, at *åmanden* har til huse her i vandene på grænsen mellem å og fjord, og at han her hvert år kræver et menneskeliv – en overlevering, der kendes fra mange vandløb i landet. Men Gudenåen bliver først grusom, når den er på det sidste, en gammelmandsondskab, en trang til med et sidste greb at rive andre med sig ud i tilintetgørelsen.

Det hænder en aftenstund, når alt er stille og landskabet hviler i sin egen ro, at rørs­purven pludselig standser sin sang og hejren slår af fra sin flugt – da klirer en uhyggelig, stærk røst, der ligesom kommer nede fra åens skumle dybder, og hvis toner brister som luft ud af store bobler over vandfladen. Og den ensomme vandrer farer sammen og hører ordene: „Timen er kommet – men manden er endnu ikke kommet!“

Og så er det, at det hænder få dage efter, at man trækker liget af en druk­net op af vandet, åmandens offer.

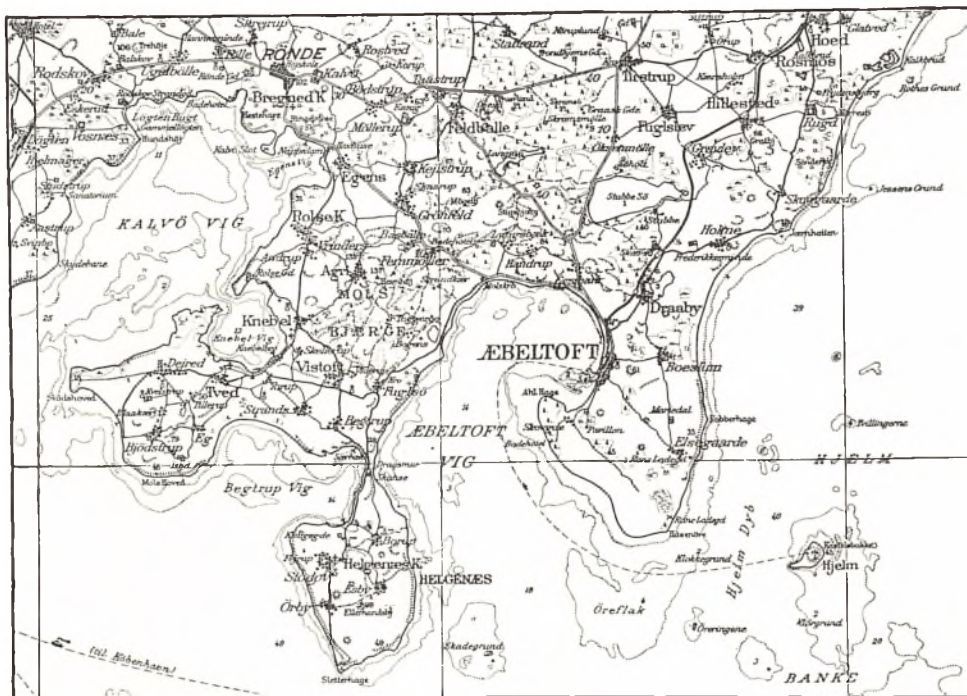
På Djursland

Mor Jylland ligner på kortet en gammel nissekone, der stinder sin stive ryg mod vestenvinden, mens hun krummer sig fremover for at læ for alle sine unger, de danske øer, der flokkes om hendes skørter. Foran sig holder hun trykket ind til sin mave en pose, som hun knuger til sig som en skat, men af hvis revnede bund sandet drysser langvejs hen, og Mols og Hels og Hasnæs hænger som lange taver ud fra posen. Måske har hun villet bygge bro til Sverige for at mødes med en af de lange karle derovre, men har spildt hele materialet undervejs og er stivnet af raseri i det sidste greb om posen. Og dér står hun.

Jylland kunne slet ikke undvære denne bylt, uden den ville dets silhouet være kedsommelig. Og landskabeligt øger Djursland halvøens skønhedsværdier på mangfoldige måder.

Oprindelig er Djursland navnet på de to herreder Nørre- og Sønder herred, der ligger på hver side af den tidligere indsø Kolindsund. Senere er betegnelsen gået over til at gælde hele halvøen, der mod vest begrænses af en linje mellem Randers og Århus. Mærkelig forskellig er konturen af dette lands nordlige og sydlige del. Lige så kompakt og regelmæssig rundet, som nordkysten er, lige så splittet og sønderdelt er dets sydkyster. Det er ikke noget broget indhold, der er blevet tilbage i den gamles pose, den er næsten tømt for landskabelige mærkværdigheder; men de er til overflod væltet ud over de lange halvøer, som hænger ned fra den mod syd. Hvad der landskabeligt redder dette land fra fortabelse, er de stolte landskaber på disse halvøer og visse strækninger langs dets østlige og nordlige kyster – det er Mols' Bjerge i al deres pragt og vælde, det er idyllerne ved Rugård og Katholm, Hessel Hede og Fornæs' fremspringende knude, klinterne ved Gjerrild, Mejlgårds skove og den pragtfulde Fjellerup Strand.

Kom ikke ind i dette land vestfra ad Randers-Grenå landevej! De eneste oaser for øjet gennem det triste landskab langs denne er Gammel Estrup og Løvenholmskovene og Ramten Hede, af hvilken dog nu det meste er forvandlet til magert og sørgeligt agerland. Smukkeste og bedst bevaret er landskabet ved Løvenholms skove, der ofte brydes af åbne, vide strækninger med lynghede eller moser bevokset med pors, birkekrat og pur, mange steder tilsyneladende ganske uberørte strækninger, der endnu er en fryd for øjet. Også omkring Gammel Estrup er seværdige steder, især det mærkeligt isolerede, skovbevoksede „Helligbjerg“, hvorfra man har vidt syn over alt det jævne land. Gammel Estrup, som er et af landets stolteste gamle herresæder, har i al sin tid kun

FRA GEODÆTISK INSTITUTS KORT

været i to familiers eje, de Brockers og Skeelers, i de sidstes fra omkring år 1600. Gården er nu indrettet til herregårdsmuseum, dog først efter at dens uvurderlige indbo, som i hundreder af år er samlet af dens ejere, var blevet solgt og spredt for alle vinde. Det er besynderligt, at der ikke har kunnet åbnes mulighed for at bevare dette interiør som et minde om, hvordan et sådant unikum som denne ældgamle slægtsgård har set ud, dengang der endnu var mægtige adelsmænd i landet.

Djursåen danner mod nord grænsen mellem de gamle heder og agerlandet. I vore dage er den kun et lille løb, pænt tildannet og reguleret glider den ud i Grenå havn med ærinde fra det forhenværende Kolindsunds kanaler. Kun småbåde befarer den på dens tre kilometer lange løb fra Grenå til kysten, og liv får den ellers kun af den enlige fisker, som ved aftenstid spejler sig med sin medestang i dens roligt glidende strøm. Kun få kender endnu dens navn.

Men forhen var det anderledes. Hele Djursland har sit navn efter åen. I middelalderen var den en bred strøm, der forbandt det lange og dybe sund med Kattegat og var et centralt samlingssted for krigsflåder og købmands-skuder. I Djursåen slog Harald Haarderaade 1066 Svend Estridssøns flåde. Her landede Svend Grathe i året 1157, da han efter mordet på Knud drog mod Valdemar. 1165 løb den norske høvding Erling Skakke ind i Djursåen

og overfaldt en del af den jyske flåde, og en nærliggende købstad, uden tvivl Grenå, blev efter beretningen plyndret af de norske.

Denne å med sin gamle udtørrede fjord, Kolindsund, er en af de sidste rester af de mange sunde og havarme, som i oldtid og tidlig middelalder delte Djursland i en mængde store og små øer, af hvilke bl. a. Rougsø herred endnu i sit navn bevarer mindet om sin oprindelse. Få andre steder i landet har haft så tæt- og trygtliggende røverreder som denne egn. Af de gamle borges navne ender en mængde på -holm: Løvenholm, Rosenholm, Katholm, Høgholm, Bjørnholm, Lykkesholm osv. Hver for sig dannede øerne eller halvøerne et lille rige med en „vikingabæli“ som herskerborg.

Med landets hævning svandt fjorde og sunde, og øerne groede sammen med hinanden og med fastlandet. Men Djursland er bestandig mere end nogen anden jysk egn de adelige herresæders hjem, hvis takkede gavle og høje spir rager op over de rige skove. Har afstanden mellem disse slottes herskere og ned til den usselige bonde været et dybt svælg ned gennem tiderne, så er Djursland endnu *landskabeligt* set et modsætningernes land.

Siden middelalderen er Djursland mærkelig fattigt på historie, i al fald på sådan historie, som adel og konger laver, og heldedåd af nogen art står der ikke gny af fra dets herreborge. Mørkt og kraftigt taler navne som Ranesh Borg, Møllerup og Hjelms Borg for sidste gang til os, da de blev led i det store drama, som danner afslutningen på Marsk Stigs og de fredløses historie. En enkelt herremand har siden nået at gøre sit navn kendt også uden for egnen, men på helt anden vis, nemlig den berygtede hekseplager Jørgen Arenfeldt. Han sejrede stoltelig i kampen mod Rugårds gamle kællinger, som han „svømmede“ på slottets dam og bagefter tørrede ved „at age nogle læs ved til deres bag“.

Men sagn og eventyr holdt os skadesløse og skaffede os andre helte, som groede op på egnen og blev landskendte folk: *molboerne* afløste de gamle høvdinge og deres ætlinge og drog som nogle af de første bønder ind i litteraturen med ålen, pølsen og storken i deres våben. Fra Marsk Stig-viserne til molbohistorierne, atter en djurslandsk modsætning.

Mols var lige ved at slæbe hele Djursland med ned i den rene elendighed. Grenå og Ebeltoft blev lattervækkende navne, der leverede komiske figurer til al landsens litteratur lige fra Holbergs komedier til de Heibergske vaudeviller og Rosenkildes Anders Tikjøb.

Men Steen Steensen Blicher ændrede tingene. Han trak bonden ind i litteraturen i en helt ny, forbavsende skikkelse. I „Søren Kanne“, hans betydeligste fortællende digt, bragte han bonden på fode som helt. Og ved sin dåd reddede Søren Kanne ikke alene Ole Jyde ud af bølgerne, men alle djurslændinge ud af molboernes omfavelse. En ganske jævn bonde, hvis hand-

Kalø fra N. Ø. 2 Juni 1931. O.L.

ling for ham selv eller hans nærmeste næppe har stået som en heldedåd, men som noget selvfølgelig, er blevet uforglemmelig for alle danske gennem et lige så jævnt som storladent digt.

For hurtigt at komme Djurslands herligheder ind på livet gør man klogt i at give sig landevejen i vold, der går fra Århus mod nord. Den svinger op og ned over det bølgende, rige landskab, og hvor den går højest, lader den udsigterne åbne over den brede bugt, den herlige Kalø Vig og mod Mols' fjerne banker. Efterhånden som vejen svinger østligt omkring vigen, tiltager indtrykkene af landskabets skønhed, og de kulminerer ved det gamle Kalø, hvortil en vej fører brat mod syd fra højderne ved Rønde og styrter sig omtrent hundrede meter nedad, til den et par kilometer derfra når kysten mellem Hestehaven og Ringelmos Skov.

Den stensatte vej, som fører over det mere end en kilometer lange drag til ruinen, er anlagt af Jørgen Rosenkrantz, som i 1576 anvendte 200 rdlr. af slottets indkomster til denne stenbro over „Kalø Flaske“, da det var farligt at komme over den. Den solide brolægning har især på vestsiden lidt hårdt ved havets angreb under storm og højvande, og stenene er kastede imellem hinanden. På grønsværen mellem stenbrokkerne pipper ved forsommer tid

store mængder af ranunkler og engelskgræs frem og breder sig som et broget tæppe helt ned i stranden.

En mere praktisk beliggenhed for en middelalderborg kan næppe tænkes. Ruinen ligger på vestsiden af den tidligere ø ca. 23 meter over havfladen, en naturlig banke, som mod vest falder brat ned mod stranden, men på de andre sider går jævner over i de lave strandenge. Det naturlige voldsted har været omgivet af brede og dybe, tørre grave, hele anlægget er endnu tydeligt at se. Borgen nævnes første gang 1313, da Erik Menved efter bondeoprøret i Jylland lod bønderne opføre dette befæstede slot. Altid mindede denne forhadte borg egnens bonde om den nedværdigelse, der ramte ham, da han måtte rejse kongevældet dette værn mod den fri mand til hans undertrykkelse. Borgen nedbrødes allerede 1320, men blev opført på ny få år senere.

Det slot, man nu ser ruinen af, har været en firfløjet bygning med et stort og svært tårn mellem den østlige og sydlige fløj, hovedtårnet – eller snarere borgens „barfred“ (fransk: *beffroi*, engelsk: *belfry*), det sidste og stærkeste sted, hvortil forsvarerne kunne trække sig tilbage – som er bekendt for under lensmanden Erik Banner at have huset Gustav Vasa under hans fangenskab, fra hvilket han flygtede 1519. Af den imponerende borg med dens fiskedamme og hele storslåede anlæg findes nu kun den bastante ruin af tårnet og stykker af ringmuren. Tårnets fundament er 36 fod i kvadrat og står endnu i 22 fods højde med sine 7 fod tykke mure, opført af en kerne af murstensbrokker og kalkmørtel med en beklædning af munkesten, som dog nu næsten er helt forsvunden. Christian V forærede i 1670 slottet til Ulrik Frederik Gyldenløve, som nedbrød det 1672 og anvendte dets materiale andetsteds, bl. a. til opførelse af en del af palæet på Kongens Nytorv i København, det nuværende Charlottenborg.

Mørk og tung som en klippe rager tårnets vejrslagne masser op over ringmurens forvitrede rester, synligt vidt over vigen. Fåreflokke græsser i stilheden på den øde borgplads om murene, hvor før de bevæbnede krigere huserede; og gennem tårnets vinduesåbninger, hvor forhen hvasse øjne vogtede over land og hav, flagrer nu arrogante krager og alliker. Men ud over disse marker var der en mørk nat for fire hundrede år siden en fange, som sneg sig ned mod stranden og bort. Forklædt trak han med studedrifterne sydpå og kom hjem til Sverige, som han skabte en ny og strålende saga.⁴²

Jeg sidder i det stride græs under ruinen, hvor mandshøjt ukrudt rager op, og ser ud over landskabet. Mod øst tårner Mols' højland sig op bag vigen med de mægtige Stabelhøje øverst på sin ryg; mod nord og vest de skovklædte bakkefald, og mod syd vigen ud mod det åbne hav. Fra øst slynger sig den gamle brolagte vej over det lave land mellem moser og laguner med flokke af skrigende viber. Ude over vigen larmer store havmåger og stormmåger,

og tæt under kysten vader et halvt dusin tavse hejrer fiskende rundt i fladvandet.

Stedet ejer blot ved sin landskabelige skønhed en romantik og en vælde som ingen anden ruin i landet. Hvor pragtfuldt er her ikke i dag på denne strålende sommermorgen! Blændende sol med reflekser fra det vide hav, den friske østenbrise, himlens lette skylag, som øger solglansen, vandet blått derude med lavvandets ravfarver og strandens sandbund, de vadende hejrer, havmågernes langelige skrål, en enlig fiskerbåd ovre under Vrinneres Hoveds pynt.

Og som den gudernes yndling jeg er, får stedet foran mig just nu den skønneste staffage. Tre unge, dejlige piger går lige forbi mig og standser et øjeblik, så jeg ser dem op imod ruinens grove murværk. Hvilke kontraster! Hvor deres armes fine lød, det blonde hår og deres ansigters glans står herligt mod den grå ruins mørke masser . . .

Gøgen kukker pludselig inde fra skovene i nord. Pigerne kommer til at le, og så går de – alt for tidligt. Det er et lille billede, som jeg ikke glemmer.

Et sagn siger, at det var småkonger fra Skaføgård og Rosenholm, som lagde Kalø i grus under en belejring. Hertil sigter verset, som lyder:

Rosenholm den røde
lagde Kalvø øde,
Skaføgaard den graa
hjalp til, hvad den kund formaa.

Kalø sank, kun dens tårn skal aldrig forgå. Thi under det ligger en drage og vogter syv års skat. – Det er vore oldtidskvads orm, der ruger over guldet, *Ormslejets vogter*, der er vandret over i folketroen. Mange har søgt skatten, således også engang tre mænd fra Rønde, som gravede ned, til de fandt en stor kedel under en kobberdør. Men just som de ville løfte den, slog dragen en så voldsom vind fra sig, at de ikke kunne udholde stanken. Og da den ene mand nu udbrød: „Det var da en fandens lugt!“ sank kedlen i jorden med skatten. Og de kom der ikke siden. – Det var før gasmaskernes tid.

Slottet havde tidligere to ladegårde, af hvilke den ene lå på øen nær bor-

gen; den anden var den nuværende *Kalø Hovedgård*, som ligger tæt østen for Rønde ved landevejen. Dens hovedbygning, som er fra midten af det 18. århundrede, består af to fløje i ét stokværk og er et dejligt bygningsværk af mægtige dimensioner, som et palads af bindingsværk, der hviler bag sine spejlende damme.

Traditionen vil vide, at der har gået en vej, som kaldtes „Gamle Kalvø landevej“, vesterfra over Bidstrup, Favrskov og Kollerupgård og videre forbi *Møllerup*. Ad den skal marsken være kommet ridende med sine folk, da han ilede hjem fra Finderup efter drabet på Erik Klipping – i modsætning til folkevisen, som lader ham lægge vejen hertil over Skanderborg. Denne gamle vej trækker endnu sit spor fra Bjødstrup forbi Møllerup tæt op ad inspektørboligens sydgavl og med udsigt over den umådelige gårdsplads til hovedbygningen, som er opført lige over stedet, hvor det af marsken byggede *Mylnthorp* lå.⁴³ Af marskens gård, hvis få rester af fundamenter sidder i grunden under hovedbygningen, er nu kun lidet synligt, nemlig de munkesten, som kaminen i gårdens nuværende dagligstue er lavet af.

Hovedbygningen, som opførtes 1681 af Knud Gyldenstjerne, er nu stærkt restaureret, og bl. a. er bindingsværket dækket af enstensmur. Den smukke inspektørbolig, som afbrændtes i 1709, men genopførtes 1722, er i sin art et af de smukkeste bygningsværker, jeg kender. Den er restaureret 1919, men dens gamle bindingsværksstil er bibeholdt. Med sit udbredte kompleks af utallige yderlænger af mægtige dimensioner har gården endnu præg af en ægte, gammel herremandsbolig.

Åen, som løber gennem den nuværende park, har i sin tid drevet hele fire vandmøller i det nærmeste nabolag. De er nu borte; den sidste af dem blev for nogle år siden flyttet til „Den gamle By“ i Århus. Det omgivende landskab er i fuld harmoni med det stolte, gamle herresæde: store skove med åbne, vide lysninger, enge og bølgende sædemarker. Man har ikke svært ved at forestille sig marsken og hans følge komme tordnende hen ad den gamle vej og svinge ind på borgpladsen med de klirrende rustninger under kapperne – og man hører folkevisens ord:

Det var unge Hr. Marsk Stig,
red i sin egen Gaard;
op stod skønne Fru Ingeborg,
hun gik hannem imod.
Det mælte unge Hr. Marsk Stig,
han tog hende i sin Arm:
„Nu haver jeg vejet Kong Erik,
som Dig haver gjort den Harm.“

Den fredløses hustru fulgte ham. Men han satte sin trussel i værk:

„Skal jeg ud af Landet rømme
og ligge i Skygge og Skjul,
da skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter, Sommer og Jul.

Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet hin kolde,
saa mange da skal jeg til Enker gøre,
og mest af Fruer hin bolde.“

Historien ved kun med sikkerhed, at marsken kendtes skyldig i en *politisk* sammensværgelse mod kongen, ikke at han personlig deltog i drabet. Men denne mægtige, mørke skikkelse er blevet en af de mest monumentale i middelalderens historie og har givet fantasien frit løb i nogle af de mest dramatiske og pragtfulde folkeviser, vort land ejer. Hans navn kaster glans over den gamle djurslandsgård og har gjort den til en af de berømteste i landet.

Mols kunne blive et omfangsrigt kapitel for sig i beskrivelsen af de jyske landskaber, et kapitel, som måtte rumme de største modsætninger inden for

dansk natur, fra den reneste lavlandsromantik i dets dybe, skovgroede dale til det vildeste højlandsdrama i det åbne, vældige bakkedrag, fra havets stolte sang mod dets forrevne kyster til bækkens stille nynnen gennem skovene ved Femmøllers blide damme – på dette land mellem solopgangen over hav i øst til solfaldet bag hav i vest har det djurslandske landskab sin klimaks, resten af den store halvø er for størstedelen et ret almindeligt stykke Østjylland.

Se dette land en dag fra *Stabelhøje* eller *Agri Bakker!* Søndret og delt er det på alle leder af havet, som omringer det; op og ned vælter det sig i umådelige dynger, åbne, vilde banker, som i svimlende styrt falder ned mod dets til alle sider nære kyster. Det er et land for thurser og jætter. Bræen har huseret voldsomt over dets grund, det er, som om landets nøgne rygrad rager ud gennem kroppen og bugter sig fra nord til hvor den mod syd ender i havet. Her har alle elementer stridt mod hinanden og skabt et kaos af former og farver, fuldt af evige dissonanser, som først klinger ud i harmonier i den fjerne horisont, hvor hav og himmel mødes i den rene, lige linje.

Forsøg vandringsen fra Femmøller over de nøgne banker til Bavnehøjen, en strækning på små tre kilometer, og se, hvilke modsætninger landskabet rummer blot langs denne vejstump. Og drag videre herfra mod syd over bjergene til Trehøje, ned over Begtrup og herfra mod nord langs østkystens lave, lune enge og moser, forbi den lille Bogens Sø tilbage til Femmøller. På dette korte stræk vil du have set ekstrakten af, hvad halvøen ejer af landskabelig skønhed.⁴²

Man må se ud over dette land både fra Agri Bavnehøj og Stabelhøje. Skønt de ligger hinanden så nær, er udsigterne forskellige, især fordi Stabelhøje skjuler noget af landet mod nordvest ned over Egens Vig, Kalø og Møllerupskovene, når man står på Bavnehøjen, og omvendt skjuler Agri Bakker udsigten fra Stabelhøje mod sydøst. Indtrykket fra Bavnehøjen er det kraftigste, fra Stabelhøje er det mere blidt. Men tilfælles har de den enestående blanding af land og hav, odder, halvøer, sunde, vige og bælder og bakkernes bratte fald mod de utallige kløfter og mod de svungne kyster.

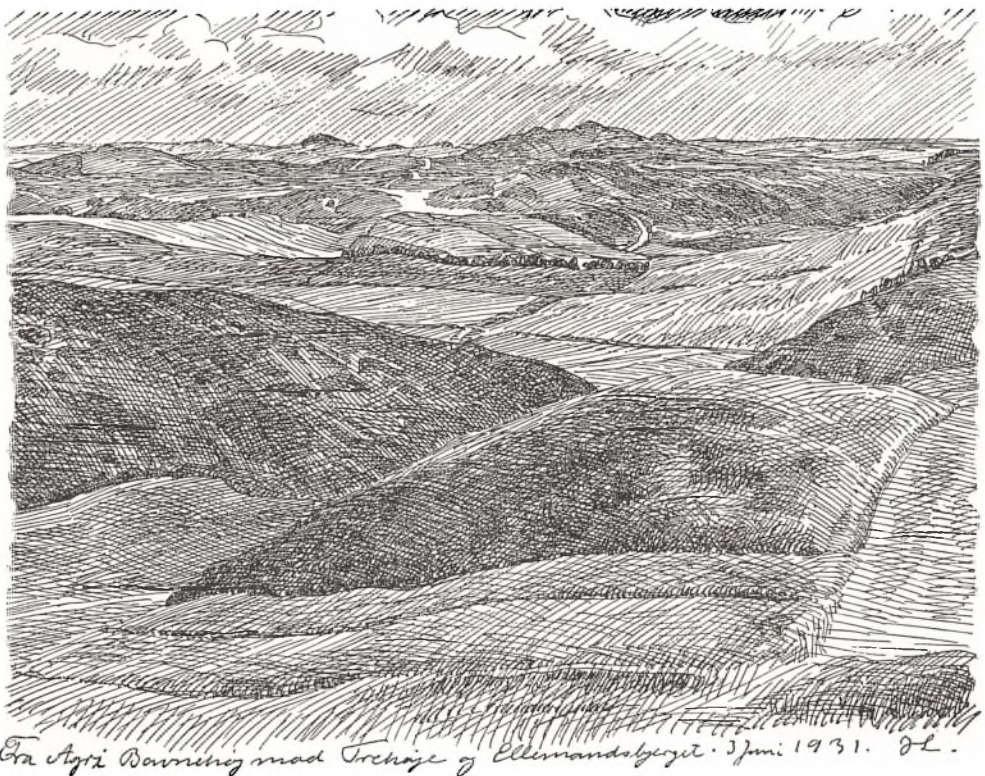
Enestående skønt og gribende er dette syn fra Mols Bjerge: landenes bølgende former milevidt i lysende frescofarver, markernes tavl med de få huse og gårde, der synes små som legetøj, kæmpehøjenes brune kalotter over de fattige marker på åsenes højder. Dybt nede Kalø og Møllerupskovene, rundt om fra øst til vest de runde vige, Ebeltoft Vig med Hasnæs, der synes kun som en smal landstrimmel at skille vigen fra det åbne hav, hvori Hjelmens ensomt løfter sin lille, tætte krop – Begtrup Vig, Knebel Vig og Kalø Vig med sin lille arm, Egens Vig. Helgenæs med Ellemandsbjerget skyder som en knytnæve på en senet arm ud mod syd; mod sydvest Skødshoveds krumme tap ud mod Århusbugten, bag hvilken den gamle domkirkes slanke

spir løfter sig let gennem soldisen. Ti-tolv mil ser man til alle sider; langt, langt ude løfter horisonten sig som randen af en blånende skål. „Det åbne Danmark i det åbne hav“ finder intetsteds sit udtryk skønnere end her.

Dansk, ja – men først og fremmest jysk er dette landskab i sin karskhed og sin kraft.

Dette land har guderne gjort sig stor umage med! Først sent er menneskene begyndt at kravle op i dets bakker og nede fra dalene at skyde sine smalle agerfelter herop. Men det gør bare godt med de sarte grønne og gule toner mod de grå banker, hvor agrenes linjer løber op og ned og fremhæver højdernes stolte former.

Men, hvor utroligt det end lyder – også dette prægtige stykke land er ramt af forst-uvæsnets svøbesnert. Både omkring Agri Bavnehøj og Trehøje og især på de vestlige fald ned mod Knebel Vig ses dens spor. Graner og bjergfyr trækker sig allerede som en ækel skimmel over de åbne lyngbakker, så deres storslåede linjer og harmoniske farver mere og mere forsvinder. Det er skammeligt og uforsvarligt, at dette skønne og ejendommelige stykke Østjylland bliver hærget på denne skændige måde. Om blot en snes år, når alt det nyplantede vokser op, vil også dette land have mistet sit særpræg. Og til ingen verdens nytte.

Fra Agri Bavnehøj mod Trehøje og Ellemandsbygd. 3. juni 1931. J.L.

Runddyssen ved Knebel. 3. Juni 1931. J.L.

Fra Bavnehøjens 400 fods højder falder vejen hurtigt ned mod *Knebel Vig*, i hvis nærhed den anselige *Knebel-dysse* ligger, hvis gravkammer dækkes af landets største overliggersten. Beboerne kalder dyssen „Posekjærs Stenhus“ eller „Tingstedet“ i den fejlagtige tro, at den store stensætning omkring gravkammeret har været sæde for egnens ting. Dyssen er et pragteksemplar, et fremragende eksempel på vore forfædres stolte mindesmærker over deres døde. I sin velbevarethed danner den en modsætning til den sydligere liggende, ligeledes berømte Begtrup Dysse, som nu er meget ødelagt, men hvis landskabelige omgivelser er meget smukke, et åbent og frit bakkeland med dybe fald ned mod vigen i syd.

Ved overfarten over den smalle tange til Hels passerer man „Dragsmuren“, et jorddækket stendige, som strækker sig tværs over hele draget i dets 500 meters bredde fra strand til strand. Sagnet siger, at det er opført af Marsk Stig i forsvarsøjemed, men sandsynligheden taler mere for, at det simpelt hen er et af bønderne bygget sogneskel. Mod hvem skulle marsken her have bygget forsvar? Stedet synes ham ganske uvedkommende.

Mærkelig er den bakkekæde, som går langs dragets østside og fortsætter et stykke både langs Hels' og Mols' kyster. Ud mod øststranden står den med skarpe klinter som følge af havets erosioner, ikke alene hvor den når

stranden, men mod det i århundreders løb dannede lave forland, der nede på *Hels* breder sig til et jævnt kystbælte på indtil en halv kilometers bredde. Bakkerækken står som regulære klinger ud mod dette forland af hævet havbund, og med deres stejle fald ligner de en række skarpt adskilte, næsten pyramideformede skanser opført af menneskehænder. Intet andet sted har jeg fundet dette fænomen så besynderligt regelmæssigt som her. Ved solnedgangstid ligger hver eneste af de spidse bakker med hver sin flade beskygget mod øst og med sin lange, skarpe slagskygge ud over det lave forland.

Ude på *Hels* kommer man straks efter at have passeret draget på ny op i et kaos af bakker med anselige højder, der kulminerer i det milevidt synlige *Ellemandsbjerg*. Landskabet er dog herude mere småskåret end Mols Bjerger, og selve *Ellemandsbjerg*et, denne underlige „dås“-agtige kuppel, der på lang afstand løfter sig som en sky over alle de øvrige bakker og lokker tilskueren til sig, er alligevel en distanceblænder – delvis fordi det er endnu værre medtaget af bjergfy og gran end de værste steder på Molshalvøen. Udsigten fra dets top er ringere end fra de magtfulde højder i „bjergene“ derinde. Kun selve *Hels* er god herfra. Men også de nære omgivelser er interessantere, når man færdes ad veje og stier mellem deres mærkelige bakker, der ligger i hundredvis mellem hinanden i et vældigt sammensurium. Uroligere terræn kan ikke tænkes, hver skæppe land har sin knold, hver tønde land sin pukkel, ikke den mindste agerstump er i plan, alt bølgler op og ned som i dønninger.

Og hvilken beliggenhed de fire småbyer herude har! Nogle skjult i eventyrlige huller, næsten helt væk med alle deres gammeldags bindingsværkslænger, der synes at sove en hundredårig tornerosesøvn i deres dale. *Esby* på østsiden har med sine gamle gårde flokket sig i ringform om sin smukke lille sø, som sammen med flere andre nærliggende småsøer og damme kan forklare dens navn: *ese* er et olddansk ord for at sætte mading på krog.

På strækningen mellem *Esby* og *Børup* ligger nærmest den sidste og tæt østen for landevejen en mærkelig, regelmæssig høj i et ellers forholdsvis jævnt terræn. Den synes ikke at have nogen naturlig forbindelse med grunden omkring den; den minder i sin form om *Jellinghøjene*, men er både større og regelmæssigere end disse, dens top er mere afrundet. Det synes utroligt, at det kan være en naturlig bakketop. Men er det ikke dette, da må det være en oldtidsgravhøj, og i så fald er det den største, landet har at opvise.

Træt af vidsynet i disse højlandsegne kan øje og sind hvile ud i dalene ved *Femmøller*, hvor nogle af de gamle møllergårde endnu ligger langs den brusende bæk under de mægtige træer og spejler deres længer dybt i de blanke, rolige damme. Bækkens nynnen, vindens susen i det blinkende løv over de mosgroede tage, ændernes sagtmødige „vak-vak“, når de sejler over

bagvandet fra bred til bred som en opdagerflåde, eller når de står på hovedet med deres allerhøjeste gump mod himlen, mens de padlende ben holder balancen – alt er omgivet af de skærmende, himmelhøje banker.⁴⁴

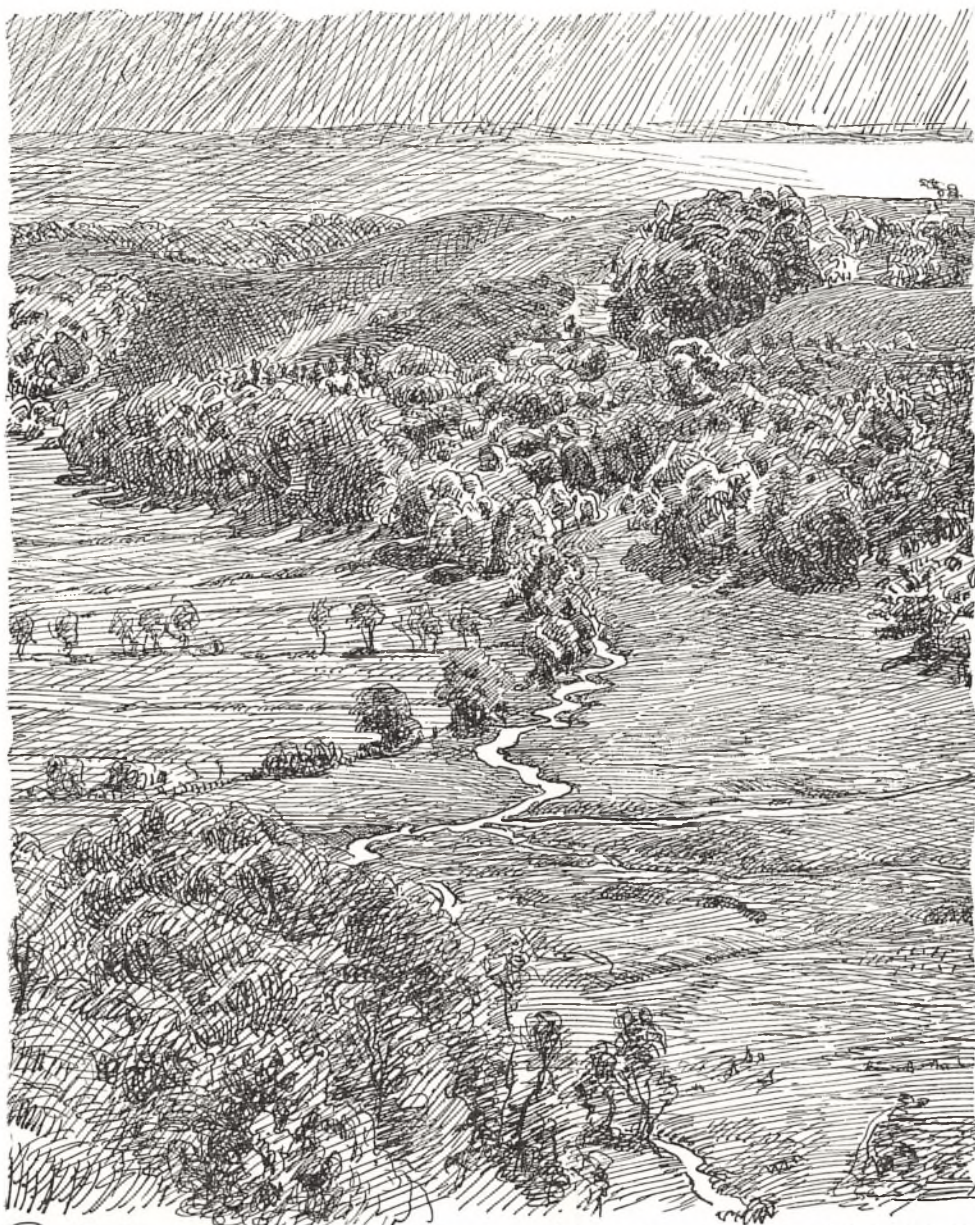
Stedets navn er oprindelig Essendrup, men som møllerne flokkedes omkring bækken, forandredes dets benævnelse efter dem. Det er det øvrige Mols' mangel på vandløb, som har lokket møllere hertil i så stort antal, og her må have været et livligt komsammen fra hele halvøen i gamle dage. Den østligste af møllergårdene hedder Skovmøllen, den næste Glads Mølle eller Kannikemøllen, herefter kommer Kjerres Mølle og endelig vestligst Overmølle. Den femte, som hed Ravns Mølle, skal have ligget mellem Kjerres Mølle og Overmølle, og et hus på stedet kaldes endnu Ravns møllehuset, men sagnet siger, at denne mølle allerede i slutningen af det 18. århundrede var ganske øde. Kannikemølles navn skriver sig helt fra katolsk tid, og navnet anvendtes lige til begyndelsen af det 19. århundrede.

Kun to af de gamle møllehjul er endnu i sving, Skovmøllens, som dog kun maler til privat brug, og Kjerres Mølles, der endnu tygger foder for fremmede. Den sidste, som indtil for et par år siden var den smukkeste og den bedst bevarede af dem alle, har nu fået sit stuehus ødelagt af et zinktag, og Kannikemøllen, der i sit næsten eventyrlige forfald bogstavelig talt var ved at synke i grus, er nu blevet købt og skal omdannes til sommerpensionat. Det vil næppe gå usporligt hen over den. Jeg har reddet dens gamle længer fra forglemmelse med et billede.⁴⁴

Men Femmøller har andre yndigheder end dem, dens dale rummer. Gå en klartvejrsdag, når sommerheden bliver for trykkende nede i slugterne, op på bakkeranden tæt østen for Overmøllen, og se herfra ud mod Agri Bavnehøj, hvis kæmpekrop ses over enebær- og birkegrupper mellem grønne bakkehæld og over fjerne, blånende lyngbanker. Eller endnu bedre: gå op ad den stejle bakke tæt sydøst for hotellet, flygt blot et par hundrede meter til den side, så er du, selv på en sommersøndag, langt borte fra alt, hvad der hedder turistrædsler. De gode folk bliver som regel hængende så nær ved hotellet

som fluer omkring et stykke sukker, der er dyppet i sprit. Det trækker sveden ud at kravle herop på en hed sommerdag, men det betaler sig. Udsigten mod øst over forgrundens lave enge og over Ebeltoft Vig til Hasnæs (Ebeltoft halvøen) er betagende, og det samme gælder synet af bakkelandet mod syd og vest.

Men især holder jeg af en bakkekam heroppe, hvorfra skrænten går i et eneste brat styrt ned mod en dal med en lille bæk, der kringler sig dybt dernede ud mod vigen; den søger sin vej med mange nykker og svinkeærinder

fra Bakken ved Femmølle mod Ebeltoft Vig 28. Mj. 1931. OL

mellem engens birkegrupper og titter nysgerrigt til hver eneste busk som et lille barn, der skal gå et ærinde.

De stejle banker ned mod dalen er bevokset med ener i skarpt adskilte buske, som af vinden har fået besynderlige former og rager op over de af kvæget tæt afgnavede bakkesider som fantastiske dyr, en flok kænguruer på vandring op fra dalen. Birke, små røn og tjørne hælder ud over bakkens kam, høgeurt, ærenpris, ranunkel og den dybblå kobjælde stråler mellem det stride græs. Kun en enlig hare er jeg af og til stødt på heroppe, ellers har jeg været alene, ikke et menneske, ikke engang en molbo møder man på dette sted; storken går ensom nede i engen ved bækken, som den har gået, før Adam og hans slæng kom til og kæftede op om alting og grisede planeten til. Ringduer kurrer nede fra dalen, fra en stor busk på skrænten skriger en flagspætte, og nede fra en birkelund hører jeg gulbugens fløjtetoner. Kvæget står stille i varmen dernede i engen som sortbrogede biller. Nogle stormmåger kommer svingende på stive vinger over mig og daler ned i kløften, jeg ser dem til sidst dybt under mig, kredsende over græsset og birkenes blanke løv. Så forsvinder de ud mod stranden.

Ebeltoft Vig ligger blank i øst, mod vest står de store høje som kæmpevagter i den fjerne horisont.

Det er et sted jeg søger, hver gang min vej fører mig til egnen. Her holder jeg gudstjeneste. Og rundt omkring på bakkekammen letter små sommervinde støvet fra de drægtige enebuske op i bølgende slør, der som røg fra offerbål driver ud over dalen foran mig.

Vejen rundt om vigen fører til Danmarks mærkeligste købstad, *Ebeltoft*. Følg vejen østen om vandet, hvor den peger ret mod byen, og hvor småplantninger indrammer den, hvor gulspurve og bomlærker synger deres enkle vise i trætoppene. Og kom så ind i byen ad den stejlt faldende gade med de toppede brosten, der er så store og humplede, at små børn kan gå og blive borte imellem dem. De gamle bindingsværkshuse, det eventyrlige torv med dets rådhus, de dejlige stentrapper med smedjernsgelænderne, den gamle farvergård, tangdigerne, der indrammer byen mod kysten – alt er så småt og nydeligt, at man får lyst til at tage det med hjem som legetøj til sin dreng. En dekoration til en Holbergsk scene. Man venter hvert øjeblik at se en vægter komme skramlende i sine tunge støvler over brostenene eller høre en stemme, der siger: „Men dér ser jeg jo Mester Jeronimus komme – Goddag, min hjærte Nabo!“

Jeg sidder ved solnedgangstid ved mit vindue i „Hotel Vigen“, mens solen daler derude bag Mols Bjerger og vandet ligger blankt som et skjold under

dem. Bakkernes underlige kæde bliver mere og mere violet og douce, efterhånden som solen nærmer sig deres takkede rand. Bavnehøj, Trehøje og Ellemandsberget tårner sig op over snese af andre bakkekupler, det hele synes at svæve med sin spejling mellem himmelfarven og den stille havflades lyse *vieux rose*. Solen er endnu gul og blændende, ingen skyer er over den; men nu hyller den sig i nedgangsstunden i lette, varme slør. Lindetræets top dybt under mit vindue mister langsomt sin gyldne glorie fra dens svindende stråler, og kølige skygger lister ind i dets tunge krone. Ensomme måger trækker tavse langs den nære kyst, hvor solens lys på et sted rinder over strandens sand som en flod af drevet guld. Havet får grønne, kolde striber af de brede strømskæringer, der samler sig til et blågrønt lysende bælte ovre under kysten og fanger himmelkuplens kolde stålfarve.

Nu gløder solen lige over bakkernes rand, og alle farver stiger, mens alt bliver mere stille. Langt ude fra havet høres det tunge „dunk-dunk“ fra en fiskerbåds motor. Den søger ind til den lille havn for natten. Det er den eneste lyd nær og fjern. Men pludselig synger en solsort dybt og klangfuldt fra et af havens træer.

En klokke melder ni slag – og nu synker solen bag Femmøllers skove. Bakkerne bliver i samme nu helt sorte. Også bundgarnspælenes rækker er sorte, alt er sort, hvad der ikke er himmel eller hav. Men over solens sted står bag den dunkle Molskyst en eneste lille sky, så glødende som en ovn.

Og solsorten bliver ved med at slå sin dybe, melankolske trille.

Et endnu rigere indtryk af landskabets skønhed end det, man har fra Ebeltoft, får man ved udsigter fra hele *Hasnæs'* vestside og ikke mindst inde fra halvøens høje, således især fra *Skelhøj* øst for byen. Tidligere var dette også tilfældet fra en højtliggende strækning omtrent mellem dette sted og Rane Ladegård, hvor en gruppe oldtidshøje på et dusin stykker dominerede det åbne lynglandskab. Men strækningen er nu dækket af nåletræer, og kun enkelte af de prægtige høje rager endnu en smule op over disse. Enkelte af højene er ganske vist fredede, men som gruppe er de ophørt at eksistere, og landskabeligt er stedet ødelagt. Hvor må her have været storslået, inden dette

ødelæggelsesværk fandt sted! Med sine lynggroede bakker, der i fine rundinger løber ned mod begge kyster, og med de ensomme højes stolte række på bakkekammen har det været noget ganske enestående.

Hasnæs land er gennemgående meget morsomt formet. Karakteristisk for det er de høje, runde bakkeformer med en kæmpehøj på toppen – de ligner jättebryster med en vorte på; landet er her overhovedet meget rigt på gravhøje, alle vegne virker de stærkt i landskabet, som er åbent med kun ganske små skovpletter hist og her. Kun Skersø-skoven er af større udstrækning. Næsten alle halvøens veje er aldeles dejlige, bakke op og ned går deres hvide slyngninger, altid med friske, vide udsigter. Dette gælder især vejen fra Ebeltoft mod sydøst til Elsegårde. Turister er vistnok sjældne på disse kanter, de tager mest til Ebeltoft eller Mols.

Et par skønne, gamle landsbyer, så velbevarede som man sjældent ser dem, er den ganske lille *Elsegårde* med sine huse omkring det store gadekær, mere idyllisk end nogen øby, jeg kender, og den større *Dråby* mellem sin lille sø og Skersø-skoven, ligeledes med ypperligt bevarede bygninger, især en samling bindingsværkshuse langs vejen. En nydeligere landsbydetalje end denne kender jeg ikke.⁴³

Den lille Ransbæk, som løber ud i stranden ved *Ranes Borgs* gamle voldsted, er nu forvandlet til en lille, næsten udtørret rende. Men det solide voldsted er endnu tydeligt at se i hele sit anlæg, gravene omkring det er skarpe og dybe. Det er et vidunderligt sted, luften synes mættet med middelalderstemning og folkevise på denne plet. Engelskgræs og røllike duver på voldene i den lette sommervind, kællingetand og gul snerre dækker markerne, slangehoveder lyner hedt og blå imod mig. Østenvinden sender skummende bølger fra det dyblå hav ind over stranden, spyfluer summer som vrede flyvemaskiner omkring mig, nogle ynglende strandskader larmer over kysten. Deres skrig, spyfluernes summer og havets brus klinger som en symfoni i mine ører.

Udsigten herfra er herlig: mod vest lave enge, bag hvilke Mols Bjerge fortoner sig i blide farver med høje, der er mørkeblå af småskove; intet hav er synligt mellem Hasnæs og disse fjerne bakker, det er, som om de løfter sig lige over engen. Mod øst det hvæsende Kattegat med Hjelms tunge krop over de hvidtoppede søer.

Atter her rinder den fredløse marsks navn mig i hu:

Saa lod de da gøre det Hus paa Hjelm,
saa lod de det gøre saa fast;
de skøtter hverken om Lod eller Krudt,
ikke heller om stærke Kast.
Min ædelig Herre, hin unge Hr. Marsti.

Og herinde fra disse høje stirrede den grå bonde over havet mod øen og så borgen gro op derude som den mørke trussel mod freden på hans kyst:

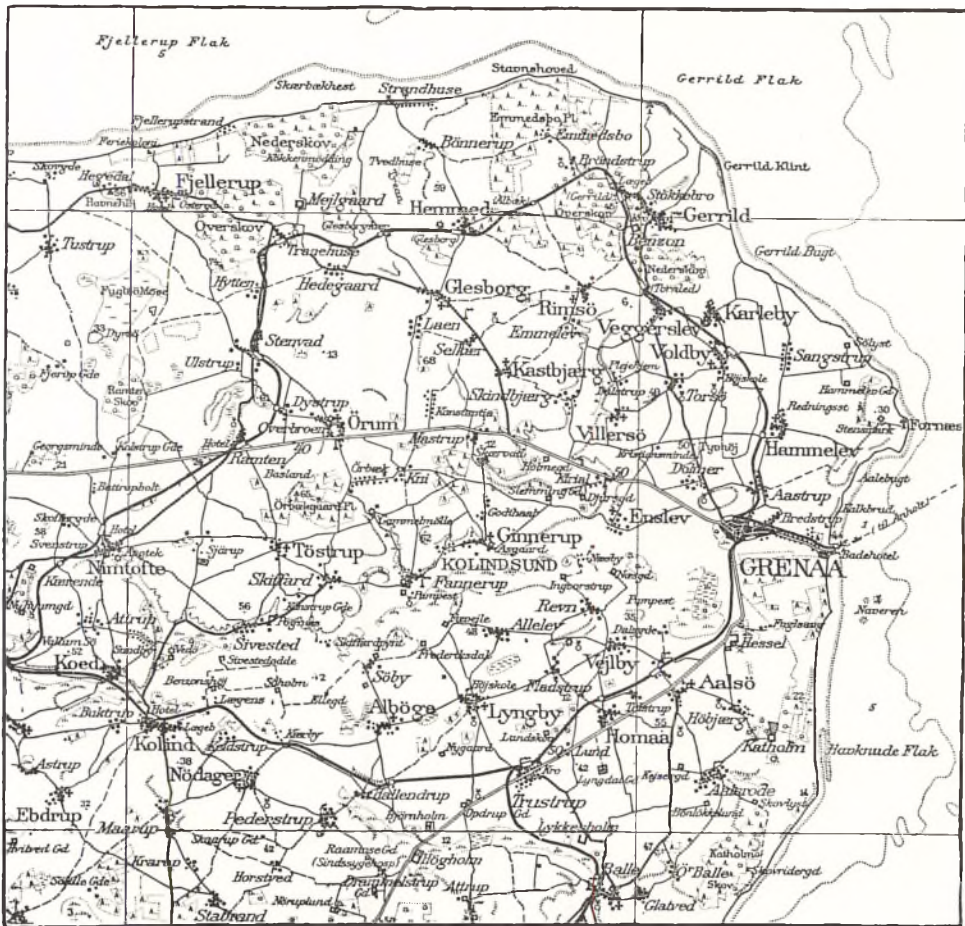
Bonden gaar ad Marken ud
og skuld han saa sit Korn:
„Hjælp os Gud Fader i Himmerig,
haver nu Hjælm fanget Horn.“

Nemt har det været for de fredløse derude at få forbindelse med dette sted, signaler har let kunnet komme i stand både nat og dag. Måske kan det hjælpe os til at forstå, hvordan man har båret sig ad, når vi véd, at der den dag i dag laves forbindelse mellem Hjælm og den hundrede fod høje „Blishøj“ ved Elsegårde på den måde, at man om dagen lægger et lagen på højens fald ud mod havet og om natten blusser fra højens top, når man vil have båd ind fra øen.

Til mosen i nærheden af voldstedet kommer hver dag trækkende store sværme af stormmåger ovre fra Hjælm for at søge føde ved stranden. Der stod i dag mindst tre hundrede i græsset mellem mosen og stranden, sandsynligvis en skik, der har hersket mellem mågerne lige siden den store marsks dage – en bestandig hilsen til det tomme voldsted fra øen derude, som også måtte fælde *sine* horn.

Det er morsomt, som de to navne *Hjelmen* og *Jernhatten* supplerer hinanden, og deres form er ypperligt karakteriseret igennem dem. Allerede på lang afstand fra vejen i sydvest ser man Jernhattens halvandet hundrede fod isolerede knude rejse sig mod havet, netop af form som en gammel stormhat med skyggen bagud, i modsætning til Hjelms mere regelmæssige, runde form. Udsigten fra Jernhatten, hvis top man når ad en smal, kringlet sti, er en landskabelig oplevelse af høj rang. Hvilke kystlinjer både mod nord og syd! I sydvest svæver Molsbjergene som fjerne, himmelske riger over horisonten,

EFTER GEODATISK INSTITUTS KORT

bag det pragtfulde Hasnæs skimter man som et gammelt fort det blånende Ellemandsbjergs stolte former.

Hvilke former i dette land med de altid åbne, nøgne banker fortonende sig bag hinanden i en uendelighed, hvor vejene slynger deres spindelvævsfine bånd mod milefjerne mål! Hvilke farver, fine som i et ædelt, blegt gobelin! Det eneste mørke punkt nær og fjern er en gammel sort vejrmølle dybt nede, der rejser sin tunge krop op i solglansen; den synes at være det eneste håndgribelige i dette flimmer af lyse toner.

Mod øst ligger havet, virrende af lys under morgensolens stråler, Hjelmen derude som en lille bjergø i Neapels golf – nej renere, lysere, mere strålende! Lette klodeskyer på den koboltblå himmel over det glitrende Kattegat med de riflede søer og skumstriberne langs den svungne kyst. Overalt skimter jeg fjordes og bælters blånende spejl mellem de blege farver i bakker og enge.

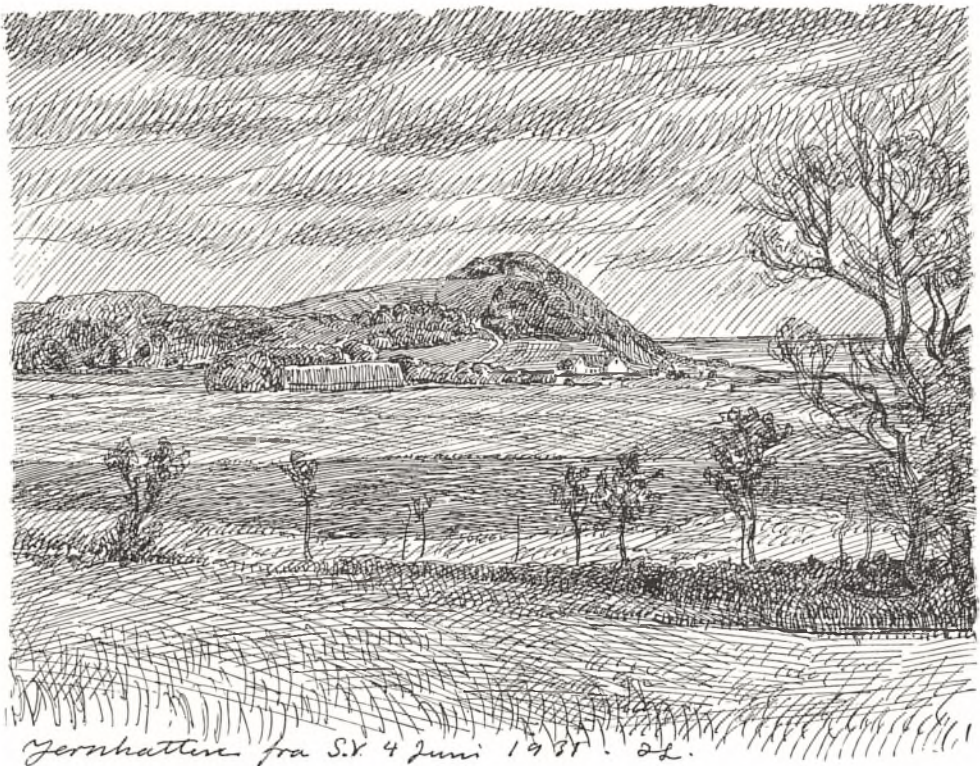
Dybt nede fra stranden, der synes næsten lodret under mig, hører jeg havets evige sang, de rullende bølgers tunge rytme mod klintens stejle fod –

denne gamle danske vise, fra marskens tid, fra vikingernes dage bestandig den samme.

Som havet mod øst bølger kornmarker i vest ind under bankens sider. Små bitte heste, køer og mennesker, næsten usynlige, færdes dernede. Tæt ind under bakkens fod en kornmark med valmuer i flokke, røde som blod; gule lupinmarker med blå oksetunger langs deres rand; og ned ad bakkens hæld roser, slåen og hyld.

Det er godt, at denne bankes top er fredet. Det stykke jysk land, som omgiver den, er uforglemmeligt for den, som én gang har set det.

Det indre af landet vesten for dette sted og nord for Hasnæs er fattigt på oplevelser. En undtagelse danner *Stubbe Sø*, over hvilken man især fra de høje lyngbakker om vejen langs dens vestside har en fremragende udsigt. Det er en natur, som kappes med egnen om Skanderborg Sø, men er endnu friskere, mere storslået. De to byer Hyllested og Tirstrup rummer ligesom landsbyerne på Hasnæs en mængde dejlige gamle bindingsværksbygninger. Af en jysk egn at være er denne usædvanlig rig på sådanne – ellers er jyderne gennemgående onde mod gammel byggeskik, især sammenlignet med beboerne på vore sydlige øer.

Lad os fra Jernhatten tage vejen mod nord til *Rugård*, den gamle hekseplager Jørgen Arenfeldts domæne. Smuk er kysten alle vegne her. Men jeg tilstår, at jeg mellem alle de herligheder, stedet kan opvise, fanges stærkest af den berygtede dam nær slottets hovedbygning, som endnu benævnes Heksedammen. Det var i denne, den nidkære adelsmand „svømmede“ de gamle kællinger, inden han varmede deres bag over et bål. Jørgen Arenfeldt, som levede 1644–1717, var gift med en søster til Marie Grubbe. Det er en idé-association, at hans kendskab til denne familie kan have stimuleret ham til en revanchekamp mod det andet køn under former, som altid gav ham sejren. Sagen var jo så ligetil, og resultatet ligeså: dersom offeret sank og druknede i dammen, var hun uskyldig; og svømmede hun ovenpå, var hun en heks og blev brændt.

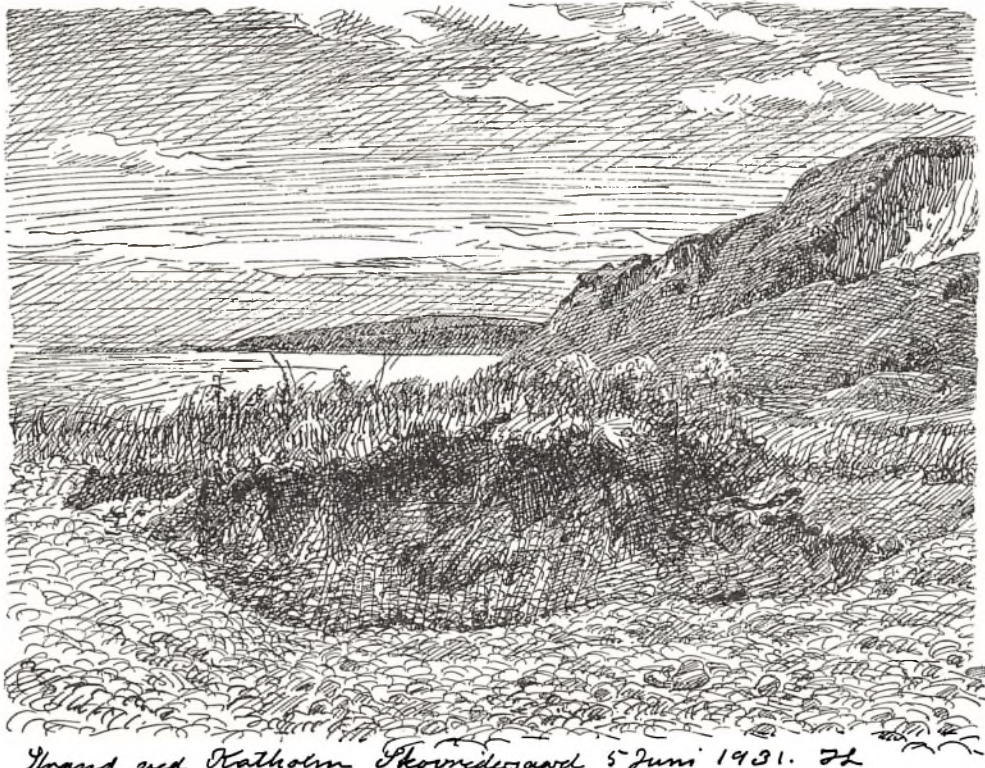
Nu er dammen et billede på fred og idyl; gæs og ænder og ingen hekse svømmer rundt på dens grønne vandflade, som er omkranset af mægtige træer.⁴⁶

Gennem den ypperlige gamle løvskov når man fra gården ned til stranden med dens brede rullestensbælte under de skovgroede skrænter, hvor smukke bøndergårde ligger i lysningerne langs kysten.

Der er ikke meget udpræget *østkyst* på disse strækninger, naturen er ikke blid som nede ved Lille Bælts-landskaberne, havet er hårdt mod denne kyst, og vinterens nordøststorme jager saltvandsrøg og snefog ind over landet. Se blot den yderste strækning af skovene ved *Katholm*, hvor træernes forposter ud mod klintekammen viser, at storm og gus kan have samme virkning på væksterne her, som vestenstormene i andre egne. Træerne er lige så sikre kompasser som i vesteregne, her krummer de sig blot mod *vest*. Fjordnaturen fra de sydligere egne er blevet havpræget. Her på denne østligere strand viser Kattegat sit voldske ansigt. Bøgeskoven vender stadig sit bryn imod det, her som dér; men det er ikke længere det ømme og blide, det er et *rynket* bryn, der hvælver sig over disse klinte, et barskt blik med refleks fra det vilde hav.⁴⁵

Terrænet inde i den dybe skov bølger voldsomt op og ned, lyset skifter uophørligt gennem løvet i de store, ranke træer, hvorfra der lyder en ustandselig fuglesang. Det er et mærkelig uberørt skovlandskab dette, her på landets yderste huk mod Kattegat, eventyrligt og vildt. Etsteds sønden for herregården går en bred og dyb hulvej mellem rækker af kæmpemæssige gamle bøge, hvis hundredårige rødder er blottede og står som vredne søjler langs vejens sider, et net af gigantiske, stivnede slanger, som gør de høje, lodrette skrænter uforgængelige.⁴⁵

Fra den åbne kyst med dens brede bælte af havrullede strandsten under klinterne med de hærgede træer og til denne dybe hulvej, omgivet af stor-skovens stilhed og mystik – landskabet spænder vidt her på stedet!

Strand ved Katholm Skovriddersaand 5 Juni 1931. J.L.

Mellem Katholms skove og Grenå går den lave og jævne *Hessel Hede* helt ud til kysten. Dens lyngslette har flere steder i den nordlige del været udsat for beplantning, og langs kysten fra Grenå havn og sydpå er dens yderste klitbælte, et af de få, som Jyllands østkyst ejer, dækket af en række smagløse sommerhuse. Bedst tager denne strand sig ud fra det ved Djursåens udløb liggende badehotel. Det er Søren Kannes kyst, der her ligger udbredt for øjet, og to andre steder i nærheden minder om en anden af Blichers skikkelser, „Præsten fra Vejlbj“, hvis kirke ligger kun en halv mil fra Ålsø, hvor den ulykkelige præst ligger begravet, og hvor også Søren Kannes jordiske rester har fundet hvilested.

Fra mit vindue højt oppe i hotellet, hvor jeg har slået mig ned, ser jeg ud over heden og dens bræmme af lave flyvesandsklitter. Det er i juli, men vejret er faldet ind med storm og byger, og sol og skyer jager hinanden som i april, et vejr, der er som skabt til at fare hen over denne barske kyst. Lige under mit vindue går Djursåen sin rolige gang mod den nære strand, men medvinden trækker bølger over den i vide buer, der spænder fra bred til bred. De små laguner nær stranden stritter bølger op med små topluer på; de kommer ingen vegne, men gør overfladen dyb ultramarinblå mod de bleggrønne siv, der rykker på roden i blæsten. Bag alt dette ser jeg helt ud til horisonten kun

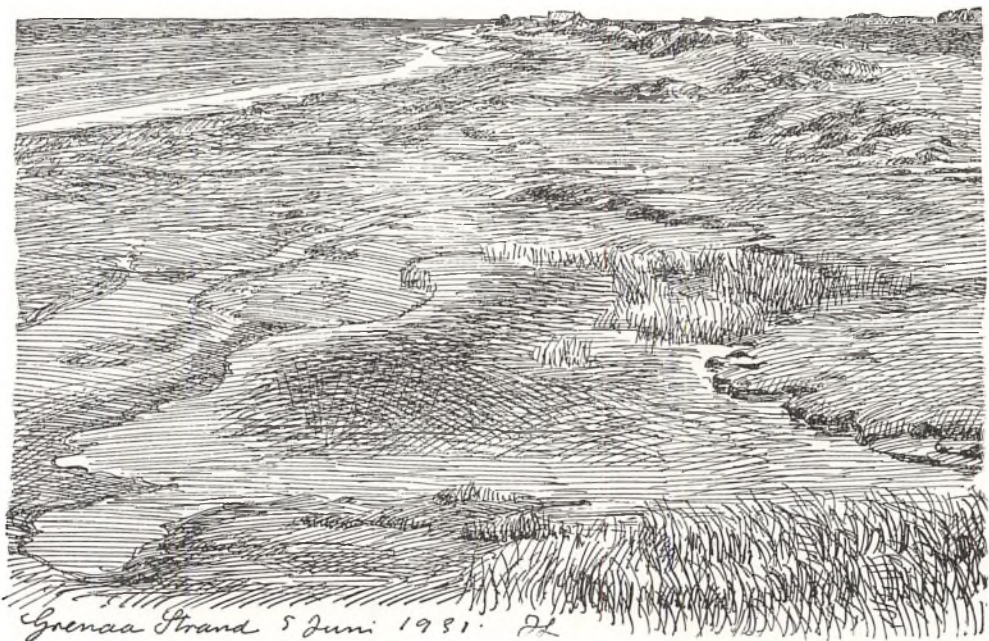
klit og hede, sydligt begrænset af et fjernt skovbryn. Sand og lyng, hvidt, brunt og gult. Men hen over fladen jager bygernes skygger og sortner heden i brede baner.

Dette land, som selv ved højsommertide har et så hårdt og vildt ansigt, hvordan kan det ikke arte sig ved midvinter, når nordøsten står ind over dets åbne kyst! Og her var det just, den begivenhed fandt sted, som jeg må mindes, når jeg ser ud over det – da en orkan fra øst en februarnat for omtrent hundrede år siden satte en lille skude ind på strandens revler.

Det er snart nogle dage siden, jeg var dreng. Men jeg mindes klart, hvordan vi i en lille landsbyskole en mils vej herfra sang Blichers vemodig-stolte sang om vor kære landsmand Søren Kanne. De skarpe, klare drengestemmer slog mod det lave loft med gny og gjald:

Det blæste en Storm udi Kattegat,
De Bølger de ginge saa høje;
Saa mangen stolt Sømand den samme Nat
For sidste Gang lukked sit Øje.

Øjnene blev blanke af ordenes skønhed og melodiens djærve, tunge rytme, hele stuen duvede i takt med sangens dønning, vi gav os helt i dens vold. For det var først og fremmest *vor* egns helt, vores egen Søren Kanne! I vore lege skiftedes vi til at være Ole Jyde og hans redningsmand, og ofte bjærgede vi

hinanden flere gange om dagen. Redningsmanden besteg en „pivirøvhest“ – en kæphest med en fløjte i bagen, højt anset markedsgave fra Grenå – og på dens ryg kastede han sig fra havediget ud i plænsens frådende græsølger, hvor den nødstedte svømmede i sin balje og stred for livet. Baljen var jagten „Bente Marie“ af Hornbæk, skipperen Ole Jyde, og manden på pivirøvhesten var Søren Kanne.

Først nu, omtrent halvtreds år senere, ser jeg stedet for begivenheden. Livet jager rundt med én på mærkelig vis, og først sent begynder man at valfarte til sine helgeners grave.

Det er Blichers sang, som har bevaret Søren Kannes navn. Var den ikke skrevet, ville han være glemt som en mængde andre Sørener, der har reddet menneskeliv langs vore kyster. Blicher tog sig et par friheder i digtet; men de autentiske beretninger berøver ikke dåden dens glans, Søren tåler bedre end mange andre helte at komme under historiens lup. Og han var ifølge sin stilling ikke nogen søhelt, hans dåd, der blev udført fra hesteryg ude i brændingen, var en snarrådig og kæk bondes.

Inden for klitten har Marineforeningen i 1926 rejst en mindesten over begivenheden, en herlig, tungtformet havsten. Den burde være rejst af Djurslands bønder.

Stenen står på et fortrinligt sted og kan endnu ses viden om over heden. Men straks efter dens rejsning har man skyndt sig at beplante et større areal tæt omkring den med nåletræer, som er i god vækst og om få år vil skjule stenen fuldstændigt og ødelægge den ejendommelige hedestrækning. Skulle man have overset den omstændighed, at grantræer vokser opad?

Af Søren Kannes gård, Hessel Strandhus eller Kannegården, som den senere kaldtes, og som ligger ved åen ca. 300 m fra stranden, er yderlængerne styrtet sammen og ligger hen som ruiner; men stuehuset er endnu på krykkerne, dog ikke i sin oprindelige skikkelse, idet den vestlige del, som senere er tilbygget, nu er beboelseshus, mens de tidligere stuer er omdannet til stald og lade. Men murene og bindingsværket er endnu de samme, som da „Søren“ levede her sammen med faderen og Karen.

Vejret er slået om, i løbet af få dage er det blevet stille og lummert. I den sene sommeraften står skumle, lave skyer i vest, rester af et bortdragende tordennejr.

Jeg går udenfor i den triste, stemningsmættede nat. Intet levende væsen er at se; ud til mig i stilheden lyder sagte toner af romancen i Mozarts *Eine kleine Nachtmusik*; en trio sidder derinde og spiller for de tre-fire gæster, som foruden mig bor på hotellet. Så tier musikken, og jeg hører kun åens dumpe mumlen, af og til brudt af det fjerne, våndefulde brøl af en tudebøje ude fra havet. Et svagt, dæmpet lys falder over vejen fra et par vinduer i hotellet. Dette eneste lys gør landskabet endnu mere skummelt og øde.

Ovre bag åen skinner inde på den sorte hede et par ensomme huses kaledede længer uhyggelig hvidt gennem det grå mørke. Luften er som et blegt slør foran den halvt belyste måne, sivene rasler sagte i den svage vind, der kommer ind fra havet. En stor fisk slår op med plask i det lunkne åvand, hvor månens halve skive spejler sig mat som i olie. Og ude fra havet høres tudebøjen, klagende som et stort, dødssygt klovdyr: Åh – åh – åh –

Så sker det! Månens billede forsvinder pludseligt dernede i åvandet, spejlingen af en stor, mørk silhouet ovre på bredden har skjult det. Mit blik søger opad til skrænten – og dér ser jeg ham! Et gråt, tungt gespenst, som står på brinken og nu langsomt vender sig og humper hen imod broen. Det lange, nikkende benhoved på den ludende hals, de fremspringende skulderblade og ryggradens takkede hvirvler, brystkassen derunder som en umådelig, tom kurv, og under kroppen de to stampende forben og det enlige, slæbende bagben under den rådne halestump – *Helhesten!*

Nikkende og stumlende når den træbroen, som fører over åen. Jeg hører dens stampen over den hule bro – fire fjerdedele med pause på tredje node. Han kommer lige hen imod mig, men standser, før han når ind i vinduets

lyskegle. Gråhvid som et isfjeld er han, og kulde kommer der fra ham som ud af en kælder.

Han nikker til mig, to gange. Han rømmer sig i et par vrinsk, der lyder melankolsk og skurrende som en usmurt våbenhusdør. Og så taler han:

„Godaften og gu’hjælp! Bliv ikke bange, jeg er blot kommet herover for at høre på musikken. Og på sådan en dejlig mørk aften møder jeg jo ellers ingen. Og det er jo bare godt – folk blir bange for mig, jeg gad egentlig vide hvorfor! Jeg sørger mestens for, at ingen ser mig, det gør mig trist til mode, at mennesker skyer mig. For jeg er gammel og trænger til selskab.“

„Hvordan tør De komme over broen?“ siger jeg maliciøst. „Der står på skiltet derhenne, at færdsel med kreaturer er forbudt!“

Det forvirrer ham og gør ham sørgmodig. Hans hoved synker lidt, og et par orme falder ud af hans eneste øjenhule ned på vejen ligesom to lange tårer.

„Ja – ja,“ siger han, „men hvor skal vi uvedkommende snart gøre af os selv? Jeg bor ellers ovre på Ålsø kirkegård, hvor jeg flyttede hen for en tres-halvfjerds år siden. Men der blir jo lidt ensomt, og jeg *må* en gang imellem se mennesker. Især holder jeg af at liste mig ganske stille hen til et vindue og kikke ind ad ruderne, uden at nogen aner, jeg er der. Og så holder jeg af musik, jeg kan stå længe ad gangen og høre på den og se på de spillede, *se på dem* og misunde dem alt det varme blod, de har i årerne. Usch! – forleden stod jeg her og stirrede så længe på hende, der spiller cello, at hun til sidst stod op og lagde et tørklæde over skuldrene. Hun må være kommet til at fryse af det, tror De ikke?“ – Han skifter vægten fra det ene forben over på det andet og fniser sørgmodigt.

„Hør nu, Sibelius’ *Valse triste!* Selv den kan jeg såmænd glæde mig over, den passer godt til stedet her – og til det, jeg kommer fra især. Men se – se!“ råber han pludselig, og stirrer ud mod en opdunstet, grå ting, som driver forbi i åen. Det er kroppen af en død gris, der langsomt drejer sig med strømhvirvlerne.

„*Danse macabre*“, fortsætter han, „altså den af Saint-Saëns, mener jeg, *det* er en komplet misforståelse. Som om spøgelses danser – *sacre microbe!*“

„Egentlig kommer jeg længere vesterfra i amtet,“ fortsætter han efter en pause. „Blicher vidste nok, hvor jeg hørte hjemme. Nå, det kan nu være det samme. Men så søgte jeg over til Ålsø, nærmest for selskabs skyld. Præsten fra Vejlby og Søren Kanne, de to var der jo i forvejen. Jeg synes, at vi på en måde hører sammen, siden Blicher har skrevet om os alle tre. Og dérovre hygger vi os nu i fællesskab, sådan på vores vis. Præsten snakker jo ikke meget – det er svært, når man altid går rundt med hovedet under armen; inden han får det sat på, har han altid glemt, hvad det var, han ville sige. Men

somme tider om natten, især i de lyse nætter eller i måneskin, sætter han hovedet på; og så sidder han længe ad gangen på diget og stirrer over mod Vejlbj kirketårn. Åk, åk – ja såmænd!“

„Søren? Nej, han spørger ikke og kommer heller aldrig til det, uden i al hemmelighed sammen med os andre. Kun én eneste gang vandrede han en nat over Hessel Hede for at se de gamle længer i Kannegården, om de stod endnu – ja og så heden naturligvis. Men dér kommer han aldrig mere. Desuden er de begge to bange for at gå over vejen, de risikerer jo at blive kørt over af de her forskrækkelige, nymodens køretøjer, hvis lygter og skrigehorn jager dem en voldsom skræk i livet.“

„De har det jo lidt trivielt; og derfor er det godt, at jeg kan fortælle dem lidt nyt en gang imellem fra mine vandringer, der jo efterhånden også blir mere og mere sjældne. Nå,“ fortsætter han, „jeg må af sted og se at komme hjem igen inden ét. Så lukker de! Der blir for resten forandring i vejret inden længe, det trækker med gigt i det manglende bagben. Det er ikke nemt at blive en gammel helmis. – Åk, wi og wok!“

Gruset knager under hans hove, da han fjerner sig; så humper han over den bumrende bro og forsvinder ind over heden.

Jeg havde vendt min hue med foret udad, da jeg så, han kom. Men da jeg nåede op på mit værelse, var mit ur alligevel gået i stå. Begge viserne stod lige på tolv.

Han fik ret, Helhesten! Det var pålandsstorm med syndflodsbyger, da jeg dagen efter gæstede Fornæs Fyr, som ligger på Jyllands østligste huk ud i havet; og *Karlby Klinter* ved Gjerrild svedte gule strømme ned ad deres sider ud i det skummende brod, der slog over rullestenene ved deres fod, mens en enlig skonnert en kvart mil til søs rullede sin vej nordover med rebede sejl, næsten usynlig gennem regnens tykke slør.

Det er her fra disse klinter, djurslændingene har hentet materialet til deres limstenskirker, den bløde, seje sten, som så ypperligt egner sig til udsmyk-

Gjerrild 7 Juni 1931. H.

ning med ornamentik, til rundbuer og søjler, hvad der har gjort disse bygninger særprægede mellem vore landsbykirker.

Men allerede dagen derpå smilede solen igen, vinden er gået om i vest og har næsten lagt sig.

Hele det nordøstlige stykke Djursland, som ligger inden for kysten mellem Gjerrild Bugt og Fjellerup Strand, er mageløst smukt. Og et par enkelte fremragende gamle landsbyer rummer denne egn; den ene er *Gjerrild*, hvis hvidkalkede bindingsværksbygninger med de tjærede stolper ligger omgivet af store, frodige træer af alle arter, deriblandt nogle kæmpemæssige ege. Byen samler sig om sin højtliggende kirke, fra hvis kirkegård synet ud over den gamle landsbygade er usædvanlig smukt. Det er en af de berømte limstenskirker med prøver på disses særegne, smukke ornamentik, således omkring en lille, nu tilmuret dør på nordsiden og i korets smukke pilastre med de fint kannelerede kapitæler. Kirkegården anvendes ikke mere og er næsten en urskov af træer og buske.⁴¹ – Den anden smukke landsby er *Emmedsbo*, som ligger lige i skovbrynet mellem Sostrup og Stavnshoved i et ganske eventyrligt terræn, bakket og med mange smukke trævækster, et billede på noget gammelt, som er ved at forsvinde for aldrig at komme igen.

Overhovedet er Djursland uden for sine stationsbyer rigt på sådanne gamle,

smukke boliger. Kun i visse egne af Bjerre herred har jeg set noget tilsvarende, men langt fra i den udstrækning. Her møder man hele store dele af landsbyer, der i de sidste menneskealdre har bevaret deres udseende næsten helt uforandret.

Det er egnene ved de to herregårde *Sostrup* og *Mejlgård*, som kroner det norddjurlandske landskab. Den første (fra 1829 til 1943 stamhuset Benzon) er kendt allerede fra det 14. århundrede. Den ejedes af den bekendte Jens Hvas, som sammen med Skipper Clement deltog i fejden for Christian II's sag og blev henrettet sammen med skipperen i Viborg 1536. En senere ejer, Hans Seefeld, som tillige ejede Skærvad, skal have tabt Sostrup i kortspil, hvorefter han solgte den anden „for at de kunne følges ad“, som han sagde. Deraf ordsproget: at følges ad som Sostrup og Skærvad.

Sostrups skove og herlige park omkring den smukke, røde hovedbygning med den store avlsgård og den anselige kastanjeallé op til gården gennem de brede engdrag med fritstående, høje trægrupper og store flokke af løstgående kvæg giver et typisk dansk herregårdsbillede.

Og endelig Mejlgård med dens pragtfulde skove! Hvid, i modsætning til det røde Sostrup, ligger den i sine dejlige omgivelser, alt tyder på velstand,

og både park og skov er plejet med omhu. Alt bærer vidne om ejerens sans for skønhed, overalt føler man hensyntagen til naturens luner, her er intet tegn på forstmæssig vold, kun fin røgt. Det ville være fristende at gå her i månedsvi og helt annamme dette steds mangfoldige skønhedsåbenbaringer.

Ejerens søn, den unge hofjægermester Juel, som er forstmand og selv beklæder stillingen som skovrider på gårdens 2000 tdr. land skov, viste Johannes Larsen og mig rundt i denne. Vi kom til en ældgammel, naturlig bevoksning på ca. 70 tdr. land midt i skovens nordlige del, der kaldes Brønden, og som aldrig nogen sinde har været reguleret af menneskehånd; træerne vokser, dør og falder af sig selv. Det er vistnok det ældste og største stykke naturskov inden for landets grænser, i al fald det mærkeligste. Hovedmassen af træerne er bøg, men iblandet birk, ener og andre vækster på en frodig skovbund: en troldekov med træer i alle aldre fra små bitte purke til gamle kæmper og væltede skeletter. Over lysningerne med de styrtede stammer rager ener op på indtil ti alens højde, rankende sig for at nå lyset og ofte kun nåleklædte i toppen. Bøgene er ofte så forvoksede, at de har knuder på stammerne så store som mennesker, uhyggelige klumper som krøblinge, hvis lemmer vrider sig mellem skovbundens virvar af ukrudt og ørnebregner. Birkestammernes bark er rynket som skindet på en kæmpemammut, med skæl så

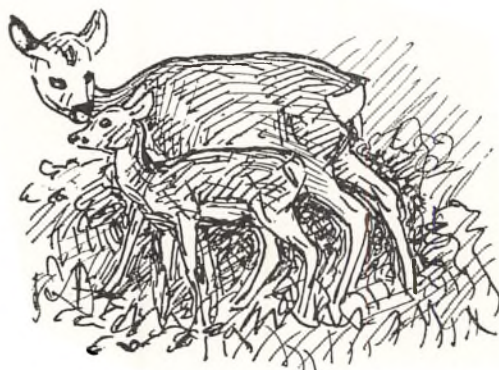

store som brosten. Når de er væltede, ligner de vældige alligatorer, der kravler i skovbunden.⁴⁷

Overalt er løvet klippet af i en lige linje op i mandshøjde af kronvildtet. For det eventyrlige ved denne middelalderskov består ikke alene i dens ælde og dens trolddomsagtige uberørthed og uvejsomhed, men tillige deri, at det store vildt, som man møder herinde, er dele af Danmarks vildtlevende kron-dyrbestand. Antallet varierer fra 50 til 100 stykker, idet bestanden stadig veksler, især til den nærliggende skov på Sostrup. Her såvel som i Løvenholmskovene findes endnu fritlevende efterkommere af dette vort lands største vildt. I Lille Vildmose, hvor de også tidligere var vildtlevende, er de i de senere år kommet inden for hegn.

Jeg går rundt i skoven alene, mens Johannes Larsen tegner. Hist og her i skovbunden støder jeg på hjortenes veksler, omkring mig synger alle mulige småfugle, skovskader skræpper og fasaner skråler. I pauserne høres kun vindens sagte hvislen i det lette birkeløv. Jeg vandrer rundt herinde så længe, at jeg til sidst ikke aner, hvor jeg er. Det er blevet gråvej, og kun takket være vindretningen finder jeg efterhånden tilbage omtrent til mit udgangspunkt. Men det er mig længe ikke muligt at finde Johannes Larsen. Først da jeg fløjter og hører hans svar, lykkes det at opdage ham – han sad kun halvtreds alen borte.

Han fortæller, at en rå for lidt siden kom forbi med sit lam, ganske tæt, men uden at se ham. Pludselig standsede råen og vejrede lidt, så vendte den sig om og slikkede lammet i ansigtet, hvorpå de trygt spadserede videre.

Jeg sætter mig ned ved siden af ham og tænder min pibe. Hans penskradsen på papiret og den stilfærdige kogen i mit pibehoved er det eneste akkompagnement til fuglesangen. Noget rører sig langt borte mellem stammerne; det er bagen af en græssende hind. Lidt senere ser vi tre andre dyr passere forbi på godt hundrede meters afstand, på række efter hinanden i

langsom gang. Viden bærer fra dem ned imod os, og de aner ikke, vi er her. Men pludselig farer de sammen og flygter så i lange, vuggende spring bort mellem stammerne. Hvad har skræmt dem? Er det Pan selv, som lodden og bukkebenet går og spøger herinde!⁴⁷

Ud mod nordstranden, hvor skovens yderste udløbere render lige ud i havklitten, er den gamle bevoksning på en større strækning blandet med graner, som sammen med lyng og hjælme dækker også det yderste, kuperede klitsystem, der som et bredt bælte strækker sig langs kysten. Her må have været mærkeligt, før granerne kom til. Stedet kaldes af befolkningen „Etabliétet“ – hvilket skal betyde atelieret, fordi en maler engang for længe siden har rejst sit staffeli her. Så nu véd stednavneudvalget det!

Prægtigst og mærkeligst af alt herude ved kysten er strækningen mod vest, overgangen fra skoven til den tilgrænsende klithede ud mod *Fjellerup Strand*, en højst besynderlig blanding af vældig, øde, lyngklædt klit og skovens urbevoksning. Det er Østjyllands eneste virkeligt storslåede klitlandskab syd for Skagen, og klitterne står ikke tilbage for mange af vestkystens, hvad der naturligt står i forbindelse med, at kysten her svinger mod nord-nordvest. Men det, der gør stedet til et af de mærkeligste i hele landet, er skovens yder-

Klitlandskab ved Fjellerup Strand. 9 Juni 1931 82

ste blækere, som i små og store flokke løber ud mellem sandbjergene i dette vilde, bølgende terræn, klæder dets kløfter og dale eller strider sig lav og forkrøblet op over dets brinker, hærget af storm og havrøg. Dybt mellem klitvoldene står i lyngen småbirke, bævreasp, egepur og ener og rejser sig, så højt de kan, i det ringe læ, og op over de nøgne flyvesandsbjerge klatrer lyng, rensdyrmos og marehalm og bider sig fast i den kummerlige bund. Her ser man østen og vesten bides i en kamp på liv og død, som har varet i tusinde år, og som aldrig får ende, hvis menneskene ikke skrider ind imod den. Og det bør aldrig ske. Det er et stykke dansk urnatur, som bør ligge hen og bestandig råde sig selv.⁴⁶

Af pragtfuld virkning er de enkelte, fritstående birke med stammernes silkehvide farve og det lysende løv mod dalens mørke lyngtæppe, og alle de vilde blomsters farver mod de dybe, hvidgule sandgryder i klitternes sider. I en af de næsten cirkelrunde dale vokser på den jævne lyngbund en yndig lille birkelund, hvis toppe når netop op i højde med de skærmende klitters kam. Det er noget af det yndefuldeste, jeg har set – det er næsten, som om Vorherre selv har sat en stor urtepotte herved til den lille lund at gro i. En bitte å rinder gennem klitterne og finder sin krogede vej ud til stranden, hvor en samling hytter, Fjellerup Huse, ligger omtrent helt nede ved havstokken.

Indefter holder klitbæltet pludselig op som ved et hug, og nedenfor ligger enge med græssende, broget kvæg som et grønt bælte langs klit og skov. Viber skriger over engen, en gøg flyver over og kukker bagefter nede fra en af dalene. En musvåge står på spillende vinger og muser over klitten, da en krage kommer farende med korte, rasende skrål og styrter løs på den, forvandlet til en furie ved tanken om sine unger. Musvågen flygter, og kragen indtager dens plads et øjeblik, hvorpå den daler ned, sætter sig i et birketræ og hoverer højlydt.

Det var mørk nat, da vi efter en hyggelig aften i det smukke Juelske hjem kørte hjemad mod Grenå. På vejen observeredes i vognens lyskegle disse ting

i rækkefølge: En hare, der styrter sig fra vejsporet ud i mørket. To gloende, runde katteøjne. På en cykel to hvide dameben med et enkelt „katteøje“ over. Så atter to levende katteøjne – og endelig et lysende, flyvende legeme som en mægtig natsværmer med et par brændende, røde gloøjne, det hele i et kast op over forskærmen – en minerva-ugle, som var ude på natterov.

Ved Grenå havn, som er en af de morsomste og livligste små fiskerhavne vi har, møder jeg hver dag min gamle ven Laurentinus Sørensen, forhenværende fisker og strandfoged og 73 år gammel. Laurentinus er ikke nogen ferskvandsmatros at se på; hår og skæg kan stå om hovedet på ham som et bål i blæsten, de hvasse øjne slår gnister mod én over den kraftige næse, under hvilken piben er stukket ind ligesom på må og få i skægvæksten. Huden er vejrbitd og barket, og han lugter af skibshund og stærk tobak. Stuen får slagside, når han fortæller om sine oplevelser fra søen gennem sit lange liv. I sine unge dage fór han på de lange rejser med alverdens sejlskibe, siden har han været skipper på mindre fartøjer i indenrigsk fart, jagter og den slags. Og i mange Herrens år var han ansat ved redningsvæsnet her og har været med til lidt af hvert i den bestilling. Og han er det atten karats mandfolk den dag i dag, som han altid har været.

„La' mig se,“ siger han, „det er vel en tredive år siden, at en norsk skonnert strandede her i en pivstorm fra nordøst. Det var ved vintertide, og det frøs, så alle kællinger gik med istapper under næsen. Skonnerten, der havde tolv mands besætning, drev ind og stødte på anden revle lige ud for Havknude Flak, hvor den stod fast. Herinde fra havnen så vi nok i kikkerten, at folkene satte båden ud; men vi var jo klar over, at *den* skar ikke i *det* vejr. Og så gik vi ud med redningsbåden for at prøve å ta' dem op. Syv mand var vi. Det blev en rotur på en halv mils vej, og det var strandlangs i svær pålandssø, hele tiden med broddet på bagbords side. Nå, det gik jo som det skulle – da vi var et par kabellængder fra skonnerten, gik båden rundt med kølen ret i vejret. Da det hændte, var nordmændene for resten også kærtret og lå og drev ind mod kysten sammen med deres båd, der også var vendt rundt.

De seks af vores redningsbåds folk kom op igen og slog kløerne i lønningen. Den syvende, det var Laurentinus Sørensen. Alle kammeraterne troede, jeg var gået væk; men jeg var bare kommet op *under* båden. Jeg var klar over, at det ikke var noget meget solidt opholdssted, og gjorde mig umage for at slippe fra det; men *den* skar ikke! Til læ var bådens lønning for dybt under vandet, og til luvart brækkede søen hele tiden. Så blev jeg derinde. Men det varede hele femogtyve minutter, inden båden velbeholden drev ind

i havstokken, og da de endelig fik mig pillet ud, var jeg mere drownet, end jeg har været før eller siden. Og det vil ikke sige så lidt!“

Jeg spurgte Laurentinus, hvad han tænkte på i de femogtyve minutter, da han hang under båden.

„Tænkte!“ sagde han. „Ja – hwa! Jeg tænkte vel på, at nu gjaldt det om at holde hovedet med næsen øverst og så så nær som muligt under kølen, hvor der var noget vejr å trække.“

Efter redningen blev han bragt ind i et hus i nærheden sammen med de mest forkomne nordmænd, der var blevet lagt til sengs. Med nordmændene var det gået omtrent som med de andre, deres båd kæntrede også, og kap-tajnen og skibshunden var ligesom Laurentinus kommet op under båden, hvor hunden sad på en af tofterne, da den drev i land.

Laurentinus kunne ingenting sige lige straks, før han var blevet af med alt det havvand, han havde i sig. Men mens han brækkede sig, krøb han på alle fire hen til de halvdøde skibbrudne og gav sig til at rive og slide i deres lagner.

„Bønderne troede, jeg var blevet tosset, de tog fat i mig og ville ha’ mig væk. Men endelig fik jeg dem da til at forstå mig. Ser De, Friis, De har selv sejlet og sådan noget – sådanne stivfrosne og forkomne mennesker kan aldrig tåle *lærred* op ad den bare krop, så får de koldbrand både her og dér. Jeg vidste dælemæ nok, hvad jeg gjorde! Og så rettede de sig endelig efter mig.“

Laurentinus er født på Fjellerup Strand i en lille fattig, lerklinet hytte, hvor han groede op sammen med tretten søskende. Men han har oplevet mere end de fleste, „der farer rundt i bil og skindpels“, som han siger. Han færdes endnu bestandig i sin lille sejlbåd og driver fiskeri i det små, mest på torsk og hummer, som han omsætter i Grenå. Han lader nødig en dag gå, uden at han er ude på havet, for han befinder sig bedst med piben i munden, en ror-pind i den ene hånd og et skøde i den anden. Han ryger meget tobak, men stiller sig absolut afvisende over for enhver form for spiritus, som han ikke har nydt i de sidste fyrretyve år.

Jeg inviterer ham til frokost, men han siger:

„Nej tak, min far! Jeg skal hjem og ha’ rødspætter!“ Da jeg ved, hvad for rødspætter fiskerne beholder for deres egen mund, og hvordan deres koner steger dem, med skindet på og naturligvis uden den fordærvelige rasp, så misunder jeg Laurentinus frokosten af mit ganske hjerte.

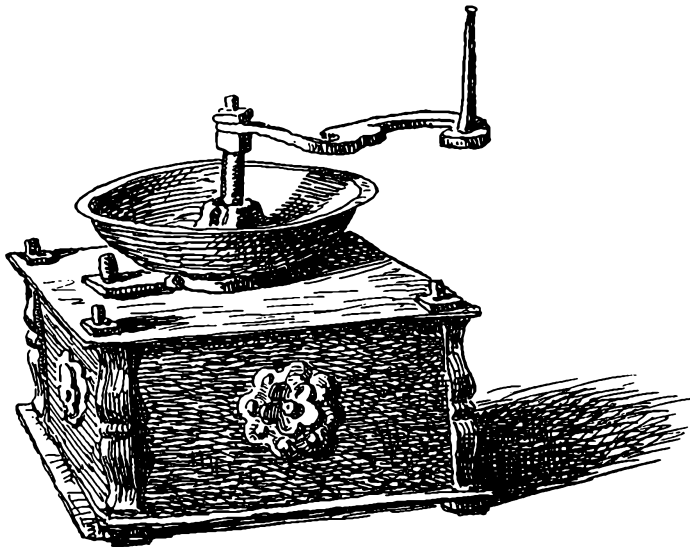
Det ville falde mig svært at give en uhildet karakteristik af djurslændin-gene, da jeg har tilbragt min barndom dér og holder af minderne om min fødeegns befolkning. Jeg husker, at jeg mange år efter min bortrejse derfra var til en begravelse på egnen, hvor jeg efter lang adskillelse traf medlem-merne af min mødrene slægt samlet, og jeg glemmer aldrig den følelse af

STRANDFOGED LAURENTINUS SØRENSEN . GRENA HAVN
73 ÅR

stolthed, der greb mig ved synet af disse folk, som alle tilhører en gammel djurslandsk bondeslægt. Det er tredive år siden, dette møde; men endnu lever en af dem, som jeg traf ved den lejlighed, gårdejer Peder Wester fra Allelev, en fætter til min mor. Han bor nu i min fødeby Trustrup og er over de firs, men har næsten ikke forandret sig i den tid, jeg har kendt ham. Tre alen høj er han, og så bred som en dør. Med det ansigt og denne imponante skikkelse kunne han have været i Marsk Stigs følge, da han red bort til Finderup.⁴⁸

Jeg besøgte ham i fjor og fik lov til at tage et fotografi af ham, skønt han ikke er meget for offentlighed. Han er nu den sidste på egnen, som jeg kan tale med om gamle dages forhold og mærkelige mennesker, både dem, jeg selv har kendt, og dem, der var blevet til myter, folk, der nu spøger i mine tanker næsten på samme måde som skikkelserne i kartekonernes eventyr, der fyldte min drengfantasi med undren, når gamle Karen Obens og Marikatrín Grøww i efterårsaftenerne fortalte ved de spruttende tællelys om „Trolden i det græn' bjerre“ og „Fanden på helmis'en“, der bagefter skinbarligen viste sig for mig i sovekammeret, så jeg med et bums fór ned under dynen.

A. Fr. 26/5 20.

Jeg mindes disse navne og folk endnu: Flyw-Andrejs og hans kone Flyw-Sidsel fra Fuglslev, som trak rundt og solgte bliktoj, når de ikke levede af fattigvæsnet, ofte begge to så fulde som alliker. Saldrup-Jens, som var kommet af godtfolk, men gået til bunds i den klare fuselbrændevin og blev en vagabonderende stakkel. Jens Friis, også en Bacchi broder og i sine yngre dage en slagsbroder, der var frygtet viden om. Han brændte hytten af og kom i fængsel en overgang, men var lige bovn, da han slap ud. Han har en-

gang på en ækel måde jaget mig sådan en skræk i livet, at jeg bestandig siden har haft en uovervindelig afsky for fulde folk. Jeg husker Gret' Pejtes, der som klog kone havde en stor praksis i min fødeby, hvor hun døde som gammel kone engang i halvfjerdserne, og som var særlig berømt for at kunne „sæt i laww“. Tysker-Lovise, der trissede rundt og solgte finbrød og blødbrod fra sin kurv, hvor det lå sammen med alt muligt ragelse, uhyre attråværdigt alt sammen, men uopnåeligt. Jeg stjal engang en pistol til 25 øre fra hende, men skød den af, inden hun gik, og blev grebet og skrålende tvunget til at udlevere byttet. Boël-Bens, heksen i Fugslev, hvis søn Ras Bens var spillemand i mange år. Det var på den tid, da man gned fiolen en hel nat for 8 skilling og en pægl brændevin, hvilken sidste udskænkedes så sent på natten som muligt for ikke at skabe „mislyd“. Men først og fremmest husker jeg den berømte, vidtvandrende spillemand Ras Geworen, som endog havde været i „Kjevvenhav“ og spillet – vistnok endda for selve kongen! Det sagde han da selv. Han hed egentlig Rasmus Kristensen, var født i Allelev og døde i Hyllested Skovgårde. Slægtsnavnet „Geworen“ må være kommet af geworben, en hvervet soldat.

Det var mærkværdigvis altid ved vintertid, han kom på vor egn; han benyttede vel sommertiden til sine lange strejftog. Jeg husker ham, når han tonede frem i gården med fiolinen i dens ræveskindspose, hvordan han trak vidunderet ud og stemte det med de blåfrosne fingre, tørrede dryppen fra den krumme næsespids og klemte på. Det hændte, at buen var så læns for harpiks, at den gled aldeles virkningsløs hen over strengene. – „Nå, så do vil fjætt' dæ frå'ed!“ sa'e han. Og så fik den en omgang, så den forvandlede til et rivejern. Han sang også, som oftest viser, der var forfattede af Mols' lokale digter Ras Sams – Rasmus Pedersen, født i Onsbjerg på Samsø, men tidligt emigreret til Mols – der ofte slog følge med ham og solgte sine viser i afskrift, mens Ras Geworen sang dem. En af disse viser har jeg siden læst, og den er aldeles ypperlig, helt sublim i form og indhold. Den handler om bækken ved Femmøller, som den vandrende hjemløse altid vil længes tilbage til. Men Ras Geworen havde dog selv skrevet den, han hyppigst sang, og som handlede om, hvordan han var blevet blind, allerede da han var fem dage gammel. Han havde hele sit liv et syn som en kat, og alle vidste det; men han spillede sin rolle fortrinligt, og sangen gjorde dybt indtryk på tilhørerne. Den begyndte således:

De ferste fem Dage i Verden jeg var,
jeg havde to Ejne saa klare --

Så skildres malheuren, da himlen berøver ham synet, hvorefter han til sine dages ende må vandre rundt som den ensomme, blinde spillemand, hvem

utalte ulykker rammer. Han var en pragtfuld løgnhals. Jeg ved ikke, hvornår han døde. Da jeg så ham sidste gang, var det på en jysk landevej i 1901, og han var da meget gammel og temmelig forhutlet. Jeg standsede ham og bad ham spille et stykke. Men han svarede omgående: „A speller ent for åll' å enhver!“ Så skred han videre. Helt var kunstnerstoltheden ikke uddød i ham.

Ras Sams gik det vistnok helt godt. Han truede engang herredsfogeden i Ebeltoft med at skrive en smædeviser om ham, hvis der ikke straks blev udbetalt ham en bestemt sum penge. Og Ras røg omgående i spjældet. Men da han kom ud, var han blevet mormon og rejste til Utah. Det er meget sandsynligt, at han er endt som salmedigter.

Festligst af alle omstrefjende folk var vel de fremmede spillemænd, som vi kaldte be'erne – bøhmerne – der kom med deres underlige træblæserinstrumenter og spillede sammen i flokke på fire-fem stykker. Dér hørte vi for første gang *harmonier*; det krøb underligt ned ad ryggen, når alle disse mange, mærkeligt skurrende lyde, der dog ligesom kendte hinanden, på en gang fór ind i ørerne og håret rejste sig i nakken af gys og undren. Det var små, mørke folk, som talte et uforståeligt kragemål, rimeligvis sigøjnere. Vi kaldte dem bøhmere, vel mest fordi ordet klang så fjernt og eventyrligt. Jeg husker endnu et par af deres melodier, og jeg har konstateret, at det er „tyrolervalse“. Jeg har aldrig hørt dem noget andet sted.

Skygger fra min barndom, forkrøblede og sære mange af jer, men ofte smukke. Og altid velkomne, når I melder Jer i stille timer.

Min fødeegns sprog, som jeg kan tale endnu, er uden tvivl Jyllands uskønneste dialekt. Det savner de to vokaler ø og y, som er erstattede med e og i, og konsonanterne er udviskede, især d, der så godt som altid er blødt som det engelske th i artiklen *the*, selv i begyndelsen af et ord. – *Håddø wår i Grenne?* = Har du været i Grenå? – *Maððem Benn'lekk* = Madam Bønnellycke. – *A wel kir te benn'meeð i Lembej* = Jeg vil køre til bønnemøde i Lyngby. – *De wa ðæ, ðæ loweð å lev i bejen få mæ, men do gjoreð jo illiwaller entes* = Det var dig, der lovede at løbe i byen for mig, men du gjorde det jo alligevel ikke. – Nåda! hedder *ih, noððeða!* – En ven af mig, som sammen med mig besøgte min fødeegn, blev heftig forskrækket, fordi konen i gården, hvor vi boede, bad ham om at hjælpe til med at „skid på dragkisten“ – den skulle flyttes. Og konen ville endda tale fint ved den lejlighed; til sine bysbørn ville hun have sagt „skiwd“, hvad der jo ikke var nær så galt.

Dette karakterløse, udflydende sprog, som mangler ø'ets mørke klang og y'ets fløjtelyd, når sin kulmination på Molshalvøen, selv om det her ikke helt er det samme. Der er for mig ingen tvivl om, at det er molboernes tale, der har givet anledning til forestillingerne om deres dumhed, måske i for-

bindelse med, at indbyggerne her i denne afsides egn har bevaret gamle sæder og skikke meget længere end deres naboer. Det er en kendt sag, at „molbohistorierne“ går igen på så godt som alle europæiske sprog; således hæftes lignende historier i Tyskland til mecklenborgerne, i Frankrig til gascognerne, i Rusland til lillerusserne osv., og de har sidestykker endogså mellem asiatiske folkeslag. Den kendte historie om molboerne, som ville tælles og efter forgæves forsøg enedes om at stikke næserne i en kokasse og derefter tælle hullerne, har et fuldstændigt sidestykke på indisk.

Oprindelig knyttedes her i landet disse fortællinger til alle jyder, og først sent stedfæstedes de til den sydlige, djurslandske halvøes indbyggere, og hermed har jyderne nok selv været behjælpelige. Molboerne er et folk, som fra tidernes morgen har kæmpet mod en karrig natur i et barskt klima, et højlandsfolk, der ikke er kommet sovende til en eneste trævl af, hvad de ejer. Den gir ikke sløvhed, denne kamp for tilværelsen, et dvask folk klarer ikke en sådan kamp, som molboerne har gjort det. Forfatteren Niels Munk, som bor i Grønfeld og er født i Skovmøllen i Femmøller og har levet næsten hele sit liv på Mols, har i over fyrretyve år rejst egnen rundt som foredragsholder og oplæser af sine egne arbejder, der næsten udelukkende handler om hans landsmænd, molboerne. Ingen har et sikrere kendskab til halvøens befolkning end han, og han har behandlet sine landsmænd i en række moderne molbohistorier, som er aldeles kostelige af indhold og form, og hvori beboernes dialekter – der findes på Mols alene fire sådanne – er ypperligt gengivne. Til trods for, at han nærmest synes at hælde til den traditionelle opfattelse af molboen som en sløv og langsomtfattende, måske dumfiffig fremtoning, gør hans oplæsninger altid mægtig lykke mellem hans nærmeste landsmænd. Historierne fortjente at kendes i langt videre kredse. – Med mit kendskab til egnen ville jeg snarere forvise de *gamle* molbohistorier til strækningerne norden for halvøen, til beboerne i Sønder herreds sydlige del.

Jeg hørte en historie om en kone i en landsby her, hvor præstens søn, som var student, kom på besøg i en bondegård sammen med en kammerat. Konen stod og fortalte om, hvordan livet havde formet sig i den lange tid, studenten havde været borte fra egnen, mens hendes yngste datter, Margrethe, en slank ungmø, der var blevet hele seksten år, stod forlegen op ad husvæggen og gerne ville inddrages i samtalen med de to unge fremmede. Moderen fortæller:

„Ja, det går jo så'en, at Rasmus er rejst til Canāda, og Hans er i Sydamerika; spredt er drengene over hele Jorden – især bette Jens, han er i Australien.“ Og så vender hun sig om og ser smilende på datteren, som er blevet så høj og køn: „Og Margrethe – ja hun er jo bløwen et lang skiihus!“

Det djærve ord er ingen råhed i den brave kones mund. Det er hendes hen-

FORFATTEREN NIELS MUNK.GRØNFELD, MOLS

sigt at give datterens skikkelse glans i de unge mænds øjne; hun er stolt af hende, men vil blufærdigt skjule det under et digterisk udtryk. Jeg forstår hende fuldstændigt.

Men hvordan klare bette Jens?

Ældre forfattere hævder, at Sønder herreds egne omkring Ålsø, Vejlbj og Trustrup er kedsommelige og allerede giver en forsmag på, hvordan det indre Djursland bliver længere mod vest. Jeg synes ikke, de har ret; for det er min barndomsegn! Kom hertil på en velsignet sommerdag, hvor vestenbrisen spiller over det jævne land og den rene, blå himmel med lette cirrusskyer stråler over de bugnende kornmarker med byggens silkesvøb, over de duftende, tætte høstakke og de fjerne, blånende skove, over herregårdenes slanke spir og de hvide kirketårne – så er også her vidunderligt, rigt og skønt.

Og her har jeg et sted, som jeg søger hen til, hver gang jeg kommer hertil. Det er ikke andet end en lille dam ude på marken ganske nær ved min fødeby. Her er ensomt og godt. Alle mine drengeårs uforglemmeligste timer har jeg tilbragt her, og her har jeg drømt mine mest fantastiske drømme. – Især mindes jeg stedet ved sommertid, når vi badede her, eller når jeg færdedes her ganske alene, enten fiskende eller siddende uvirksom under de små

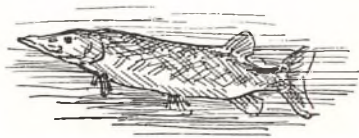

Dammen i Trustrup. 8 Juni 1937. J.L.

træer, som gror langs dammens bred, pilebuskene, poplerne og elletræerne, stirrende ned i det dybe vand, hvor gedder så gamle som Metusalem og så store som krokodiller stod stille som trøskede træstammer med mos på ryggen og lurede på karussernes bataljoner, der jog forbi som sabelhug af gyldne klinger, hvor solskinet ramte vandfladen.

Her fandt jeg første gang eventyret i naturen, her tabte jeg min sjæl, just som jeg havde fået den, her levede jeg så intenst som Robinson Crusoe på sin ø. Og hertil vender jeg bestandig tilbage, ofte langvejs fra og med mange års mellemrum. Men hver gang, jeg genser stedet, vækkes alle de gamle følelser til live på ny. Og når jeg genkalder i tankerne, hvad der er hændt mig i livet, så kommer det mig bestandig for, at *dette* var det vigtigste.

Det er galt for den mand, som ikke har en sådan plet, hvortil han kan vende tilbage, og som han bestandig kan omfatte med den samme glæde. Det er vel svært at give denne følelse navn; nogle kalder den hjemstavnsfølelse. Jeg er ikke bange for at kalde den fædrelandskærlighed.

Ved Mariager Fjord

Ad landevejen fra Spentrup til Mariager kommer man den første mils vej gennem et næsten fuldkommen fladt, dyrket land, der falder ned mod lavningerne om Kastbjerg Å på dens vej fra Glenstrup Sø til fjordens østside. Åens nordlige landskab dannes endnu delvis af skarpe, gamle hedestrækninger, godt karakteriserede gennem navne som Vindblæs og Brødløs, den første by i det høje bakketerræn østligt ved fjorden, den sidste tæt ved Glenstrup Sø. Her har vi vestligst den udstrakte *Katbjerg Hede* med dens moser, hvor kærulden står så tæt i lavningerne, at den ligner store snedriver, hvor lyngen er lav og grå og gyvelen kryber flad og kuet i små bitte klatter over den elendige jord. Det er dele af det store hedeland, der strakte sig langs det gamle fjordterræn fra Tjele Langsø over Glenstrup Sø og helt ud til østkysten; men det er nu brudt af store, dyrkede strækninger.

Norden for disse enge løfter terrænet sig hurtigt i store bølger, der endnu hist og her danner nøgne lyngbakker. Men næppe kommer man ad landevejen op over de sidste banker, der når omtrent halvfjerds meters højde, før man skuer ud over skovklædte, venlige åse, der løber ned mod den smilende fjord ved Mariager by. Det er her, østkystens idyller har deres sidste skanse. På den modsatte fjordbred begynder det yderste Thule.

Når jeg ser ud over dette land fra den 110 meter høje *Hohøj*, går det straks op for mig, hvilke kontraster der her mødes. I et dybt huk, mere som en vældig flod end som en fjord, skærer Mariager Fjord sig ind mod vest og sætter skel mellem to verdener, der er hinanden så ulige som Dantes paradys og helvede, men hver med *sin* pragt. Sydsidens bøgeskove løber ned til den lune bred med dens blomstrende enge; nordsidens høje lyngbjerge falder ned mod en barsk og bar kyst. Her mødes syden og norden, øst og vest. Langt mod vest følger øjet fjordens krumninger, til den svinder mellem kæmpehøjkædte åse, der skimtes endnu ti-tolv mil borte inde i landet, hvor de endelig fortoner sig i kimmingen, og mod øst ser man helt ud til, hvor Kattegat glimter som en fin sølvstribet i horisonten.

Jeg er på min rejse i de sidste fjorten dage undsluppet en halv snes forskellige tordenvejr, idet jeg er rejst fra dem. Her i Mariager har de indhentet mig alle sammen. Fra alle verdenshjørner er de dukket op og har styrtet sig over byen, lyn flakkede og torden ramlede, og det smagte af svovl i munden. Regnen har væltet ned, og min tobak lugtede af våd puddelhund. Nu svingede

blæsten pludselig om i vest. Men himlen er endnu i dag et mylder af store, tunge skyer, vinden farer susende og hvislende over lyngbakker og skove omkring Hohøj og hyler gennem udsigtstårnets bjælkeværk.

Små bitte bønderhuse kranser bakkens lyng- og skovklædte sider, deres mosgroede stråtage dukker knap synlige frem mellem bøgekronerne dernede om tårnets fod; man kikker lige ned i deres hvidkalkede skorstene, hvorfra røgen af blæsten kastes i vilde hvirvler højt til vejrs eller ned mellem træernes stammer. De vældige stormbyger, der som plovjern skrider hen over himlen, fremhæver strengheden i dette landskab. Det er Jyllands *hårde* ansigt, allerede her. Og er der ikke noget næsten middelalderlig barskt i skovnavnene selv i dette sydkystlandskab: Bugges Skov, Vesterskov og Himmelkold Skov, eller i landsbynavne som Fladbjerg, Fjelsted, Katbjerg, Brødløs og Skalborg Huse? Vi er på vej til Nordjylland nu!

Men landet her søndenfjords er endnu tilbøjeligt til et lille smil. Og smilet er den lille Mariager by, som ligger gemt dér dybt nede i sin lune dal tæt op ad fjordens vand. Her på dette frodige, yndige sted er den groet op omkring sit gamle kloster, og den har endnu bevaret sit gamle, yndefulde præg. Mariager er Nordøstjyllands smilehul. Den er vedblevet at være Danmarks mest idylliske landsby trods sine købstadsrettigheder.

Her til Hohøj var det, Steen Steensen Blicher indvarslede til et folkemøde i 1846, efter at det var gået i stå for ham med Himmelbjergfesterne, som han trods megen modstand havde gennemført i fem år. Men på Hohøj fik han aldrig sine landsmænd i tale. Den gamle digter måtte aflyse mødet af mangel på tilslutning, og han døde allerede to år efter. Men det var til denne lejlighed, han havde skrevet den sang, som til alle tider vil være jydernes nationalsang: Jyden han æ stærk å sej . . . , og hvortil H. C. Simonsen satte sin ypperlige melodi, der er som støbt om sangens djærve, sindige ord, i samme tætte og tunge marchrytme. Blicher fik aldrig dens toner at høre. Sangens tekst fremkom først i et Randersblad den 10. maj 1849. Og den glemtes på ny, indtil Simonsen offentliggjorde den sammen med melodien i et musikhæfte 1857. Men efter den tid er den blevet det jyske folks eje og kendt af ethvert barn i landet.

Efter forslag af Jeppe Aakjær i et foredrag på Hohøj i 1912 rejstes den smukke mindesten for Blicher ved foden af den store bronzealderhøj, som kroner bakkens top.

Intetsteds får man dog et sikrere indtryk af disse to kysters modsætninger end under en bådfart på langs ad fjorden, når man samtidig ser begge de nære bredder fra fjordens midte. Ingen sydligere fjord kan overstråle denne sydkysts blide skønhed. De kuplede åse, der falder ned mod de smalle eng-

Flohøj 12 Juni 1931. 82

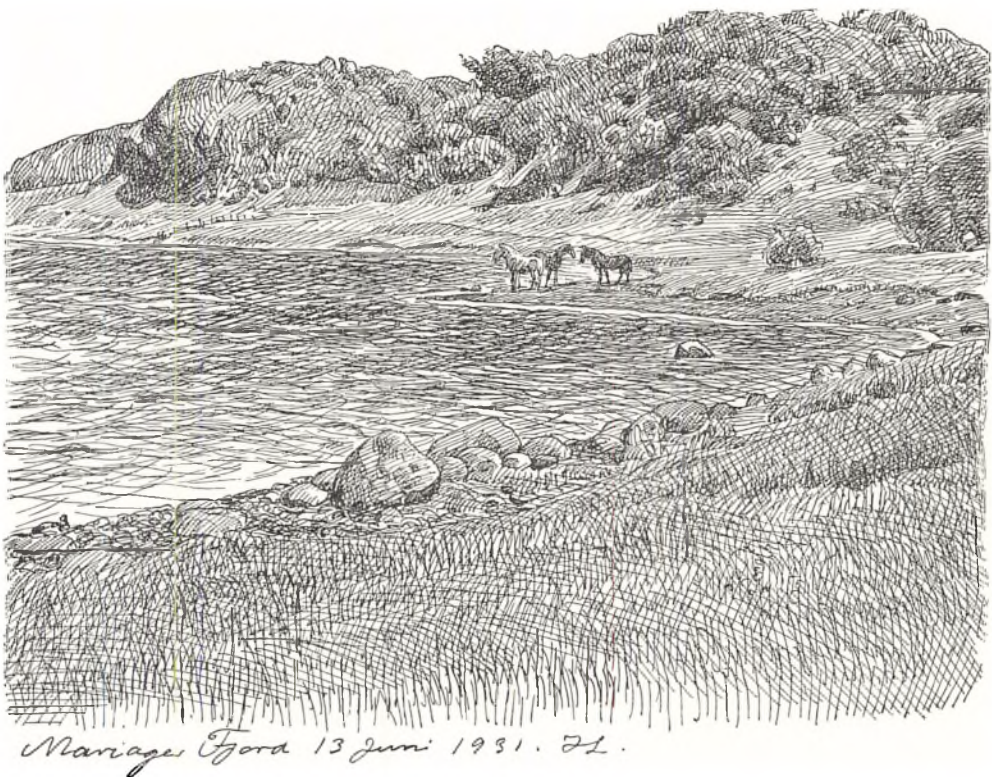
drag langs stranden, er omtrent hele vejen fra Hobro til Mariager klædt med yndige skove; på den frodige engbund under dem græsser det brogede kvæg, og romantiske småhytter ligger i læet under de mægtige bøges bryn. Det er endnu „Lille Bælt-landskabet“ i sin mest udprægede skikkelse. Men vender man blikket mod den modsatte bred, da ser man vilde, nøgne banker, mest kun klædt med lyng eller forblæste enebærbuske, der i lange, skarpe kæder med dybe kløfter imellem løber helt ned til fjordens vand eller den fattige forstrand og ofte hæver sig til høje, besynderligt kegleformede toppe. På kløfternes bund skimtes undertiden en lille strimmel ager, men fattigt er det alt sammen. Også bakkerne selv kan hist og her stå med et lille grønt eller gult agerfelt som en lille ny farveprøve, der forsigtigt er sat på landskabet. Men de store, lyngklædte kupler med deres fantastiske brune kroppe dominerer hele landet derovre. Disse banker med deres ofte sandede fald ned mod kysten og lyngen på deres top ligner umådelige sigtebrød, brunbagte på ryggen og med enden ud mod fjorden, hvor en eller anden gigantisk trold har skåret en skive af med sin brødkniv, så det hvidgule indre er kommet for dagen og står friskt lysende ud mod fjordens dyblå vand.

Virkingen af disse to kysters modsætninger kunne ikke have været stærkere, hvis man havde lagt Fænøs frodige, lune østkyst lige over for Furs vejr-bidte vestkystbanker. Det er syd og nord, som mødes ansigt til ansigt.

De to mest karakteristiske steder ved kysterne ligger omtrent lige over for hinanden. Det er nordkystens 65 meter høje bakkedrag ved *Krogen* og de skovklædte fald ned mod sydkysten lidt vest for gården Frandsbjerg. Jeg er kommet til begge steder i samme slags vejr og på samme dag, så de har ikke noget at lade hinanden høre. Det er en sommerdag med vestenvind, hvor fjorden „lær“, som vore gamle forfædre sagde, og dens vindrørte vand suser ind mod kysten og jager krappe skumbølger ind over stranden. Over de klintagtige fald bag mig vokser et vildnis af bøg, birk, hassel, ask og elm, og på kammen hælder tjørn og brombærbuske sig ud over skræntens ener og bregner. Uden for dette kommer det lave engdrag, som går lige ud til stranden, der til sidst skyder ud i et åbent, lavt næs med ral og store rullestensblokke, hvor nogle løsgående heste står og sover op ad hinanden. Det hele kunne være et billede fra den klassiske danske ø-strand, „salten østerstrand“. – Men over fjorden ser jeg det andet land med lyngbakkerne plettet af gyvel og pors, hvorover skyernes blåsorte skygger, af form som store udspændte oksehuder, med iltogsfart haster over bakker og dale.

Det er nemt at nå den modsatte bred; med fiskerbåden, som jeg har hyret i Mariager havn, når vi stranden ved *Krogen* på nogle minutter.

På vandet tæt under kysten derovre ligger en snes gravænder og dykker

Mariager Fjord 13 Juni 1931. 71.

Nordsiden af Mariage Fjord ved "Trogen" 13 Juni 1931. J.L.

efter føde uden at lade sig forstyrre af båden, som glider lige forbi dem. Og oppe under bakkerne omtrent hundrede meter fra stranden står en halv snes hejrer og hviler sig i lyngen. Det er mærkeligt at se dem så højt oppe på land, hvor deres dejlige grå farver lyser mod den brune, solbeskinnede lyng. De har en koloni i skovene nær Volstedlund på sydsiden, fortæller fiskeren, som fører båden, men kommer ofte til nordkysten for at søge føde. Gravænderne derimod har rugepladser inde under nordsidens lyngbakker.

Vi fortøjer ved den lille landingsbro og går op på stranden. Et par gravænder, som ligger på vandet tæt ved stranden, skaber sig syge for at bortlede opmærksomheden fra deres ællinger, en femten-seksten stykker, der svømmer i hinandens kølvand nær ved havstokken. De gamle er en besvimelse nær og pjasker som vingskudte rundt på stedet. Til sidst letter de dog og kaster sig langt borte fra ællingerne og lader, som om de ingen anelse har om deres eksistens, men ællingerne bliver ved at piske af sted efter hinanden som en lille skumstribе inde ved bredden.

Nær ved landingsstedet ligger på det lave forland en lille enebærbevokset oldtidshøj,⁴⁹ og da Johannes Larsen fortsætter herfra et stykke mod øst, får han ganske nær ved stranden i randen af en nydannet grusgrav øje på skelettet af en stenaldermand og resterne af en lille køkkenmødding, som

grusarbejderne har blottet. Det er en skaldyng af blåmuslinger under et muld-
lag på kun femogtyve centimeters tykkelse. Der fandtes flere spor af ild på
stenene mellem skallerne. Skelettet var langt fra fuldstændigt, der fandtes kun
tydelige rester af hovedskallen, en hofteskål, en lårknogle og en stump skinne-
ben samt nogle arm- og benstumper foruden et skulderblad og de fire øverste
halehvirvler.

Det er den første himmerlænding, vi møder efter landgangen. Vi kan ikke
gøre noget for ham; vi er kommet 3000 år for sent. Men jeg tager et par stum-
per af hans kranium med mig i lommen og en af de sten, han har skørnet med
sin ild. Han ligger her foran mig på bordet; der er endnu fine, nydelige spor
af hjernemassens årer på den indvendige side af skallen. Men stort har der vel
næppe været ved ham og hans bopladsfæller, siden de har ladet sig jage væk
fra de gode østersbanker og måtte nøjes med blåmuslinger, stenaldertidens fat-
tigmandskost.

Oppe fra bakkerne har man et herligt syn over fjorden, der ligger som et
langt, strålende bælte mellem de to kyster og strækker sig milelangt i øst og
vest. Dybt nede skyder lysegrønne næs sig i yndige linjer ud i det mørkeblå
vand, omgivet af et rustbrunt bælte af tang inden for søernes hvide skum-
stribes og med bundens lysende smaragdgrøn og dybe ravfarver. En himmel
med vældige klodeskyer runder sig over de tunge lyngbjerge med deres dybe
kløfter, der går vinkelret ned mod fjorden – gamle tilløb til den mægtige smel-
tevandsrende, nu med lidt agerland hist og her på deres smalle bund.

Mængder af enebærbuske og enligtstående bregner er strøet mellem lyngen,
blåmunke og gul snerre; agertidsel, krageklo og høstborst bryder det brune
tæppe. Hele tiden hører jeg gravændernes rappen nede fra stranden; et par
hejrer trækker med tunge vingeslag hen over bakkerne og svinger i en vid bue
ud over fjordens vand. De nysgerrige kvier, som græssede nede langs stran-
den, har fulgt mig helt op i bakkerne, lige til pigtrådshegnene standser dem.
Nu står de og siger muh, fordi de ikke kan følge mig længere.

Mens den mørke lyngbund nede i kløfternes læ udstrålede en mægtig varme,
er der heroppe i højderne friskt og køligt, skønt det er blevet næsten vindstille.
Det er, som om skyernes snebjerge sender sving herved sammen med lærke-
sangen. I sydøst bag Mariager hæver Hohøj sig terrasseformet trin for trin over
det blanke vand, hvori den spejler sine skove svimlende dybt sammen med
skyernes hvide tinder. En fiskerbåd på fjorden, et dybrødt sejl som våd rust
op under solen. Båden ligner en bille, der langsomt kryber hen over vand-
fladen, dens kølvand slettes ikke ud, men bliver liggende som en lang stribe
fra bred til bred over den stille flade.

Her bliver jo alligevel aldrig helt barskt på disse kyster. Altid har denne
natur en smule ynde at bedåre os med, selv når den er tungest og mest alvor-

lig. Disse mægtige banker har alle sammen bløde, runde linjer, det samme har stranden om alle de svungne næs – alle farver er blide. Dansk natur er mere kvindelig end nogen anden, jeg kender.⁴⁹

Og det samme er det danske vejr! Dette herlige, alt for ofte smædede klima med dets lunefulde, bratte omskiftelser fra latter til tårer, fra voldsk hede til et haglvejr's gys, fra en morgens syndflodsstyrt til en solnedgangs stille fred. Her har vi alle Nordens årstider, undertiden samlede hulter til bulter i én eneste måned – og her skal de aldrig aflade.

Dagen efter fór jeg ad landevejen langs hele fjordens nordkyst i et dommedagsvejr. Jeg begyndte med at køre over fjorden ved Hadsund og østpå til den store, milebrede lavning ved Kattegat, hvor den mærkelige *Lovnkær Skov* strækker sig langs fjordkysten mellem moser og vide engdrag som en fortidsrest med sin forvirrede blanding af alle de gamle træarter, ege, elme, aske, birke, hassel og bøge og med en herlig underskov af ramsløg og et væld af urter af enhver art. Her i denne mærkelige skov, hvor det sidste havørnepar i Danmark havde deres rede, ligger vesten for skoven herregården *Havnø*, lige så fortidsagtig som skoven ved sin rene bondestil med bindingsværk og gamle stråtage. Man er flyttet tilbage næsten til middelalderen ved dette syn og kommer til at tænke på de første herremænd af den jyske stamme, som selv gik i marken og styrede plovens horn med deres stærke hænder. Den gamle vejrmølle står på sin lave bakke tæt ved gården som en indsovet vagtpost i panser og plade med hjelmen sunket ned over panden, en blind mand på udkik, med de støvede ruder som slukte øjne.

Så snart man ad de elendige biveje er kommet vesterud langs fjordens nordside, skifter landskabet brat. Det bliver åbent og storladent med pragtfulde bakker, mellem hvilke vejen bugter sig op og ned. Selve fjorden og den store bræmme af vældige lyngbakker langs denne ser vi næsten ikke, vejen

har alt for travlt med at klare sig gennem dette virvar til at tænke på udsigter. Men bakkerne, vi kører imellem, har deres egne dystre skønheder, der fremhæves af kæmpehøjenes rækker på deres toppe. Undertiden ser vi disse i mængde, en enkelt gang tæller jeg atten fra ét sted, hvor vi holder nede i en sænkning. Intetsteds langs østkysten har jeg set så mange oldtidshøje bevareret som her på nordsiden af Mariager Fjord.

Pragtfuldt står disse nøgne bakkeprofiler med deres gravhøje mod vesthimmelen i den sene eftermiddagsbelysning. Det er begyndt at klare lidt op, og en gul vesthimmel, skærende og vild i lyset og med forrevne skyer, danner den skinnende baggrund. Med sine voldsomme kontraster minder landskabet om Rembrandtske tuschtegninger, hvor lyset og skyggen er lige fyldte med mystik, hvor intet er hvidt eller sort, men kun glans og dybde. Nu er vi i Himmerland og borte fra al sentimentalitet!

Jeg lagde vejen om ad de berømte jættestuer ved Snæbum, Snibhøj og Spanskhøj, men fandt landskabet omkring dem kedeligt og karakterløst. Men på vejen dertil, ad hvilken jeg kom forbi flere rundhøje, undertiden i skønne smågrupper, fandt jeg ved gården Stensgård nær *Hørby* et sted, som gjorde et uforglemmeligt indtryk på mig. Det er en lille højgruppe på sin ås her ved tærskelen ind til Himmerland. Næppe nogen sinde har jeg set oldtidshøje klæde et landskab skønnere eller på sikrere vis understrege og fremhæve dets karakter: kvæget, som græssede roligt i solnedgangsglansen, de legende svaller over forgrundens stille vand, der spejlede de frodige siv og piletrærnes lette grene. Og bag alt dette de alvorlige, fjerne høje, som kroner de bølgende banker – det hele i sin dybe ro og med sit lidt tungsindige smil så uendelig yndefuldt – og så ægte dansk.⁵⁰

Jeg huskede kommissionær Nørregaards råd fra dengang, jeg traf ham i Randers, og opsøgte den gamle handelsmand Johannes Peter Ingwersen i Mariager. Den 83-årige mand er af udseende og væsen en udpræget grandseigneur.⁴⁸ Han har i en lang årrække været godsejer, idet hans fader, der i sin tid forpagtede Højris på Mors, senere købte herregården *Hegnet* i Salling, som sønnen overtog i 1873 og først solgte i 1910. Salling havde på den tid tolv herregårde, af hvilke Ingwersens morbroder, Breinholt, ejede Spøtrup til ind i halvfjerdserne. Det er dog ikke Ingwersens færd som herremand, der her skal følges, men hans vandringer som fører af studedrifterne ad de gamle hedeveje, som han i mange år af sin ungdom sled med en helsen, der tilsyneladende endnu på vejen til de halvfems ikke har forladt ham.

Han er medlem af et gammelt handelsdynasti, der stammer fra Fredericia, hvor hans oldefader var apoteker. Dennes søn, den senere i jyske handels-

EFTER GEODETISK INSTITUTS KORT

kredse bekendte major Ingwersen, „den gamle major“, var oprindelig kontorlærling i København, men kom siden til militærvæsenet, hvor han havde en hurtig og eventyrlig karriere. Han stod ved lansenererne i Kolding, var en forvoven rytter og oplevede mange mærkelige eventyr. Som løjtnant var han engang sekundant for en meget højtstående officer under en duel, som foregik på Anholts strand. Da bemeldte officers allerhøjeste venstre ben gik af led, fik Ingwersen en kvaksalver til at kurere det – det var en grovsmed, som trods sine protester blev anbragt på en hesteryg og i galop ført hen til patienten, hvor han ved Ingwersens og to andre stærke mænds hjælp fik rykket benet i lave. Muligvis har disse håndsrækninger været medvirkende til Ingwersens hurtige avancement. Han deltog som kaptajn i felttoget 1813–14, gik senere af med majortitel og købte Viufgården mellem Vejle og Kolding. Men hans avancementer endte ikke hermed; han svang sig op til at blive studekonge, en titel, han beholdt til sin død, og han ejede et enkelt år ikke mindre end 10.000 kreaturer. Sammen med to af sine sønner var han længe hovedmanden for al kvægtransport til Tyskland. Dette handelsdynasti grundlagdes i tyverne i forrige århundrede. Inden den gamle major lagde op, købte han et år efter hjemkomsten fra udlandet *fem herregårde* – de stod dengang i en pris fra 10–15.000 rdlr. Men han havde også tjent 300.000 gode dalere på dette ene års handel! Hver af hans fem sønner fik en af herregårdene. Ingwersen husker endnu navnene på fire af dem, det var Lerbæk, Agersbøl, Stougård og Lisbethsminde. Den femte, en gård ved Vejle, har han glemt navnet på.

Nogle år senere tabte majoren en uhyre sum, men ikke humøret; og tiderne rettede hans finanser igen. Det var altså en af denne mands fem sønner, som ejede *Hegnet* i Salling og var Ingwersens far.

Som handelsmand slægtede Johannes Peter Ingwersen sin bedstefar „den gamle major“ på, men begyndte i modsætning til denne som ganske ung straks på handelen og var fra sit 16. år med på valsen ad de gamle studeveje.

Det var den *vestjyske* arm af Studevejen, som var hans domæne, og det svirrer mig om ørerne med klangfulde kronavne, de gamle bedesteder ved vejen, langs hvis sider han har kendt hver sten og gærdestolpe, og hvis navne endnu efter tresindstyve års forløb sidder fast i hans hukommelse. Jeg lytter til hans fortælling:

Fra Hanherrederne og Thy, ja fra hele Nordvestjylland, gik stuedrifterne ned over Mors til Sallingsund, hvorover studene ofte måtte svømme efter bådene, når disse ikke kunne rumme dem. Over Holstebro og sydpå gik drifterne til Nørre Felding og Agerfeld Kro, som var det første bedested sønden for Holstebro. Derefter førte vejen forbi Hedegård Kro, Sønder Omme og Borris Kro og over Grindsted til Vorbasse Kro, hvor den vestlige Studevej tangerede den østlige. Herfra gik den videre over Bække Kro til Foldingbro Kro, og siden over Gram og Toftlund til Løgumkloster. Et meget berømt bedested var Glase (eller Glaser) Kro, hvor drifter fra mange egne mødtes, og endelig Jejsing Kro helt nede ved den tønderiske marsk. Fra alle sider stødte drifterne til hovedvejens flokke. Man undgik naturligvis storbyer og chausseer og drev kun, hvor der var bløde sandveje, som var skikkelige mod dyrenes ømfindtlige klove.

Den af Ingwersen omtalte vej var den mest befærdede vestjyske, men også andre veje fulgtes; ribekreaturerne kom således ad Ribe-Tønder vejen over Bredebro.

Berømtest af alle bedesteder var Jæger Kro en halv mils vej nord for Husum, hvor alle traf hinanden, før man mødtes til det endelige slag på Husum Kamp, og hvor der allerede lavedes mange forretninger med marskbønderne fra omegnen. Men til de store stævner på Husum Kamp kom kun købere fra Ejdersted i Ditmarsken. Disse marskbønder var folk, som kun havde noget at bestille de to-tre gange om året, da markederne fandt sted. Samme dag, som købet gik i orden, drev de kvæget ud på deres marskenge til græsning og fedning, og i øvrigt drak de kaffe og indtog deres måltider og lod kreaturerne om at æde *deres*. Ellers sad de uden for deres marskgårde og røg den lange pibe, som var stoppet med G-tobak, der havde navn efter det store, sorte G, der stod uden på pakken.

Drifterne foregik som regel i dagsmarcher på tre-fire mil, og der toges aldrig hensyn til vejr eller helligdage, det gjaldt om at nå målet til tiden. En drift på 50–60 stude førtes af en fordriver og to-tre almindelige drivere. Disse sidste fik fire mark om dagen foruden kosten samt en slant til hjemrejsen. Det var som regel husmænd, der opnåede denne stærkt attråede stilling. Rejsen, som varede fra to til tre uger, gik stedvis gennem aldeles øde egne, hvor der kunne være milevidt mellem boliger; og ved sådanne standsede driverne da af og til for at hvile og få sig en drik, der i almindelighed

var mælk, serveret i en jydepotte. For de ensomt boende mennesker var studedrifterne årets store oplevelse, hvor man spurgte nyt ude fra den ukendte verden.

Kreaturene var ved bedestederne så trætte, at de segnede, når de havde ædt. Der var en vagtmand hos dem om natten, og kl. 5–6 om morgenen startedes der på ny. Så drev man hele dagen til om aftenen med kun ét hvil ved middagstid med fodring og vanding, og der rastedes først ved fem-sekstiden. Kreaturerne fik deres morgenfoder før opbruddet og gik somme tider under marchen og gnavede sig lidt langs vejkanterne. Men trods omhyggelig røgt undervejs magredes studene stærkt under den forcerede march. Men de var godt opfedede hjemmefra, og målet var marskens rige enge, hvor de stod i græs til op over knæene.

Når handelerne var afsluttede, måtte sælgerne selv hente pengene hos marskbønderne, der boede i en snes forskellige kroer, som lå rundt om Kampen. Der var hos disse folk en rodfæstet hæderlighed, som aldrig svigtede, og et tillidsforhold mellem sælger og køber, som næppe siden har haft noget sidestykke. Man førte så godt som aldrig regnskab, alting huskedes, og et ord var som et underskrevet dokument. En marskbonde, som engang havde talt nogle hundrede daler galt i sin favør ved et køb, kom ved markedet otte dage senere hen til sælgeren og rettede fejltagelsen.

Selv om det var store summer, det drejede sig om, kunne hukommelsen af og til gå i knuder. En Breinholt på Bodum-Bisgård havde glemt at betale en regning på 80 stude, som han et forår havde købt til eksport. Da hans pengekasse efter rejsens afslutning var blevet stillet på sin kendte plads oppe på loftet, toges dette af ham selv og alle andre som et ubedrageligt tegn på, at alle regninger var klarede. Da kreditoren langt hen på efteråret diskret mindede Breinholt om den ubetydelighed, han skyldte ham, blev denne naturligvis meget forbavset. Men der kunne lige så lidt være tvivl om sælgerens pålidelighed, som om Breinholts egen. Altså gav man sig til at søge efter en løsning på gåden. Den fandtes også. Under en grundig husundersøgelse traf man langt om længe på en bunke sammenbundne pengesedler, 10.000 dalere, betaling for 80 stude à 250 rdlr. parret. De lå endnu i pengekassen på Breinholts loft.

Det var ofte anselige summer, der sattes i omløb nede på Kampen; man kunne komme hjem med 100.000 dalere i fem-seks smørdritler på sin vogn, lutter klingende sølv. I 1864 havde fortælleren, som dengang var 16 år gammel, 67.000 dalere i sedler på sin krop, da han engang kørte hjem ad den østlige Studevej. Han lå en nat i et karlekammer i Skanderborg med sedlerne på sig; men han har ofte sovet meget tryggere end *den* nat, siger han.

Det hændte i samme år i begyndelsen af februar, at Ingwersen kom til

Flensborg med en stor drift stude, som var bestemt til den danske armé, som endnu dengang holdt Dannevirke-stillingen. De to andre ledere af driften var kreaturhandler Moses Nathansen fra Randers, broder til hestehandler Wulf-Nathansen, samt den bekendte forpagter Siegfred Poulsen. Om natten, mens de bedede i Flensborg, kom underretningen om Dannevirkes rømning til byen. Midt i mulm og mørke blev Ingwersen og Nathansen vækket af Siegfred Poulsen, der dundrede på ruderne og råbte: „Moses, Moses! Hele Flensborg er på retiraden. Hvad skal der blive af os og de andre høveder?“

Den almindelige forvirring under flugten fra byen øgedes ved, at det om natten var faldet i med frost og isslag, så alle veje var spejblanke. Men Ingwersen stormede alle Flensborgs manufakturbutikker, fik ejerne ud af dynerne og reddede alle disponible uldsokker i byen, som man i hast trak på studenes bagben. De kom på den måde så hurtigt frem, at de på landevejen passerede forbi hærens materiel og træen og nåede velbeholdne over til Als.

Svære pengeværdier kunne undertiden tabes, når så store mængder af kreaturer var drevet sammen på Kampen, undertiden 12–14.000 stykker, og efterspørgselen var ringe. Da var der den udvej, at de enkelte sælgere selv lejede jord til græsning, eller de kunne gå videre med drifterne, undertiden helt ned i Ditmarsken eller i „det tyske“, hvor man dog oftest kun solgte med svære tab. Det skete sjældent, men hændte dog i 1867 eller 69.

Fra slutningen af tresserne til ind i firserne var Ingwersen sin egen mand, og han havde i mange år hovedeksporten af levende kvæg til England, lige indtil dette land lukkede for denne form for import. Han har siden været en betydelig kvægopdrætter; men nu har han endelig trukket sig tilbage og nyder sit otium hos sin svigersøn i Mariager.

De forrygende historier, han kan berette fra sin brogede ungdomsbane som handelsmand, virker ved deres indhold mærkeligt i forbindelse med hans rolige, distingverede ydre, således da han fortæller, at han engang under krigen havde smuglet kvæg over Kongeåen ved Foldingbro og på hjemvejen under flugt for forfølgende tyskere måtte styrte sig ud i åen, med lynets hast „bjærge“ en hest på den modsatte bred og med pengesækken bag sig på hesteryggen galopere nordover for at slippe væk.

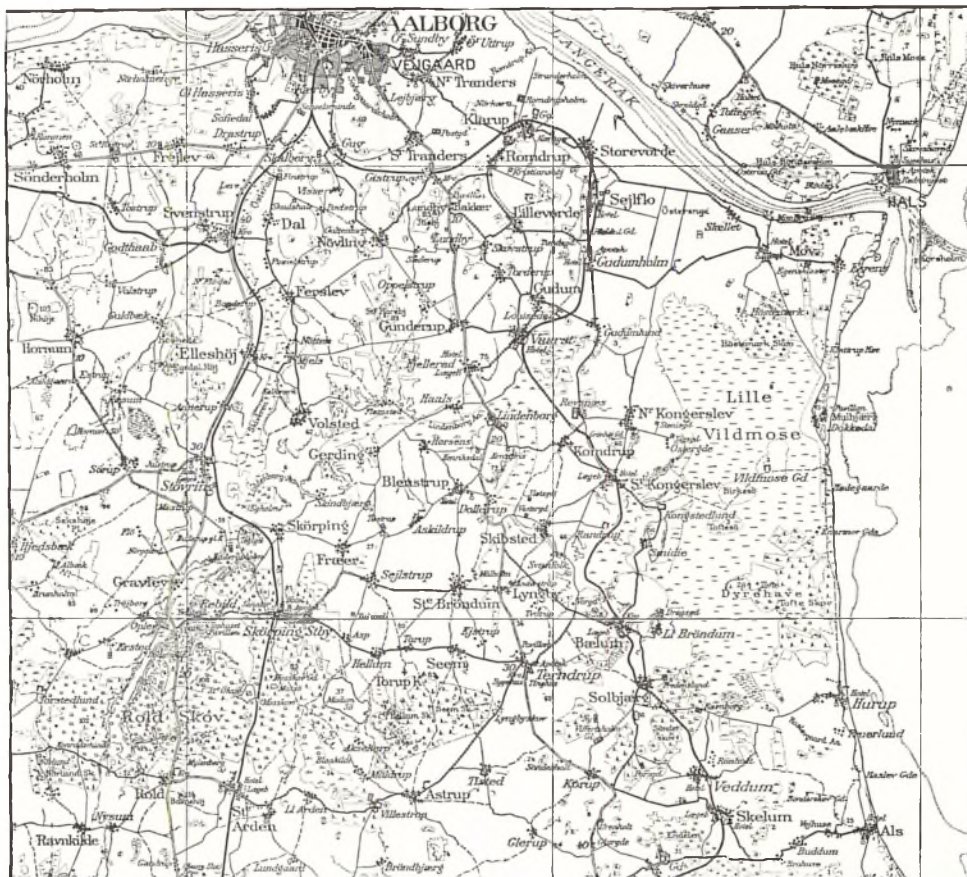
Det er svært at se på denne gamle, fine herre, at han har været en sådan himmelhund i sin ungdom. Bag sit rolige ydre gemmer han minderne om et broget og omvekslende liv og om en færden, som han snart er ene om at have oplevet.

Himmerland

Det er hele den store landstrækning, som i det halve Jyllands bredde rækker fra Kattegat i øst til Løgstør Bredning, Risgårde- og Lovns Bredning i vest, og som går fra Limfjorden i nord til Mariager Fjord i syd, der bærer dette navn. Det er det middelalderlige *Himber Sysse*, i oldtiden himbrernes hjemstavn, et folk, hvis navn af de gamle historieskrivere forvandskedes til kimbrer, fordi det gamle nordiske h var så hårdt, at det af romerne opfattedes som k. – Dette er symbolsk; alt, hvad vi hører om dem, har en hård klang, lige fra skildringerne af deres kampglade hyl i slagene til deres takofre for sejrene, fra deres rasende fremstormen gennem Europa til deres hæres udslettelse på de romerske slagmarker. Der findes ikke mere sentimentalitet i disse beretninger, end der har været i dem selv; den hårde nødvendighed slap dem løs i historien og gjorde dem til en trussel mod verdensordenen, og en lige så hård nødvendighed formede deres endelige skæbne og jog dem ud af historien igen.

Men der findes respekt i de beretninger, som det fine romerfolks skribenter har formet om disse nordboer. Det var værdige fjender, ikke alene på grund af deres farlighed; i rædslen for dem blandes dyb beundring, romerne udtrykker begejstring for deres heltmod og karakter i modsætning til gallernes. Valerius Maximus skriver: „Gallernes Livsvisdom er karrig og aagergrisk, men Kimbrernes er kaad og kæk. I Slaglinjen jubler de over, at de med Hæder og Lykke skal fare til Valhal; under Sygdom og Sot jamrer de over, at de skal lide ynkelig Straadød og fare til Hel.“ – Ikke alene står mange steder i Italien kimbrers og teutoners navne på mindesmærker, som deres besejrer, Marius, lod rejse, men lige til det 5. århundrede omtales de med beundring i romerske digte. I byen Angora i Lilleasien står til minde om romerflådens sejlads i nordiske farvande, til „den opgående sols lande“, på en søjle, som kejser Augustus lod rejse, følgende ord mellem indskrifterne: „Kimbrer og Harunder og andre Folk i disse Lande søgte gennem Sendebud Venskab med mig og det romerske Folk.“

På grækeren Ptolemaios' kort over Danmark, som er fra slutningen af det andet århundrede e. Kr., henlægges kimbrernes hjemstavn til det nordlige Jylland, harudernes til midt på østsiden og sabalingiernes til vestsiden. Ptolemaios er den første, som bruger betegnelsen „den kimbriske halvø“. Kimbrernes plads svarer godt til det middelalderlige Himber-Sysse, det senere Himmerland; harudernes navn lever muligvis videre i det middelalderlige

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Harz hæret, det nuværende Hads herred, medens sabalingiernes pladsangivelse svarer nogenlunde til det middelalderlige Salling Syssel, nutidens Salling herreder. Men teutonerne må have været disse jyske stammers nære naboer, thi de stedfæstes af Pytheas ca. 325 år f. Kr. til nærheden af raskysten, det nuværende Tysklands nordkyster. Ptolemaios anbringer dem omtrent, hvor Rügen findes, medens Pomponius Mela sætter deres plads så nordligt som øerne i „Kodanbugten“ dvs. Østersøen.

Kimbrer og teutoner satte Europa i skræk under hele deres vandringstid. Det var en oversvømmelse, en folkevandring, sandsynligvis opstået af samme tvingende grund som nogle hundrede år senere de nordiske vikingetogter – en sund og kraftig race formerer sig så overdådigt, at den sprænger landets grænser og søger sig en ny plads i solen, hvor den finder stedet tjenligst. Vi hører bestandig gentaget i de romerske beretninger, at „barbarerne“ vil have jord til fredelig nedsættelse, akkurat det samme, som gentager sig under vikingetiden, men som da bliver fuldbragt, af danske f. eks. i Normandiet, i Danelagen i England o. a. steder. Derfor har kimbrerne hele deres husstand

med, kvinder og børn, præster og guder – alt, hvad man behøver. Det har hidtil vist sig at være af fremragende kvalitet alt sammen! Og med det stormer de Europa rundt, opfører sig hjemmevant og huserer – indtil de får i sinde at ville have romerne til naboer.

Der må have været mange af dem. Vi hører fra romerne selv, at kimbrernes og teutonernes hær nedhugger de romerske legionærer i et antal af henimod 100.000 i slaget ved Orange nær Rhôneflodens udløb. Det var i året 105 f. Kr., efter at de ti år i forvejen havde ødelagt Marseille, en begivenhed, som mindedes i historien i omtrent tusinde år, og efter at de i årene fra 113 til 105 havde hærget Europa fra Elben til de østrigske alper og havde tilføjet romerhærene fire svære nederlag. Det er *Bojerik*, som er kimbrernes anfører, en jøde fra Himmerland.

Vi har fra romerne pinligt nøjagtige beretninger om, hvordan nordboerne fejrede sejren efter slaget ved Orange. Alt det vundne bytte ofres til Valhals guder, våben og redskaber sønderbrydes og sænkes i Rhônefloden – de gebærder sig efter hjemmevant skik, vi ved det fra vore mosefund. Hestene blev druknet og en mængde fanger hængt for at skænke guderne liv. Andre slagtedes, og denne scene skildres meget nøjagtigt: præstinder i hvide linklæder smykkede fangerne med blomster og bånd som offerkvæg og førte dem i festligt optog til et skafot, hvor ypperstepræstinden modtog ofrene, overskar deres struber og lod blodet løbe i en offerkedel, som ansloges til at kunne rumme 500 potter. Af blodets dampe spæede ypperstepræstinden selv, medens de andre præstinder fik kroppene for at spå af indvoldene.

Det er netop en sådan offerscene, vi finder på Gundestrup-kedlen, som i 1891 opgravedes nær ved *Års*, midt i hjertet af Himmerland. Kun er det her en præst i stedet for en præstinde. På kedlens bund findes billedet af en tyr, hvad der stemmer godt med kimbrernes religion. Det er *den hellige tyr*, hvis malmbillede de bragte med på deres togter, og ved hvilken de svor. Det er næppe noget tilfælde, at tyrehovedet den dag i dag findes i våbenskjoldet for det herred, hvor den kimbriske offerkedel fra folkevandringstiden fandtes.

„Den kimbriske rædsel“ bredte sig over hele det romerske rige efter disse sejre, og man troede, at dets sidste time var kommet. Var kimbrer og teutoner i fællesskab gået mod Rom umiddelbart efter sejren ved Orange, var det uden tvivl blevet skæbnesvangert for riget. I stedet skiltes de. Teutonerne drog samme år under Teutobod ind i Sydøstgallien, hvor Marius slog dem ved Aix i Provence. Året efter mødte han kimbrerne på den raudiske slette ved byen Vercellæ, hvor kimbrerne efter en lang og morderisk kamp, i hvilken den frygtelige solhede var på romernes side, bukkede under for romerhærens overmagt. Også af denne kamp har vi en beskrivelse. Den siger, at kimbrerne først bukkede under, efter at de romerske legioner længe havde

vaklet for deres frygtelige angreb. Da Bojerik og hans ypperste mænd var faldne, dræbte mange høvdinge og mænd sig selv for ikke at blive gjort til fanger. Bagefter værgede kvinderne vognborgen som rasende og ombragte endelig børnene og sig selv for ikke at komme i trældom. Og efter dem værgede hundene vognene til det sidste.

Fangerne førtes til Rom, og Marius hædredes med titlen „Roms tredje grundlægger“. Men da den trakiske fægter Spartacus 30 år senere rejste sit oprør, gik de fangne nordboer sammen med ham og dannede en hel hær-afdeling, der trodsede Roms magt i to år og hærgede Norditalien, indtil Crassus overvandt dem i en frygtelig kamp, hvor Spartacus faldt og de overvundne blev korsfæstet. Dette er den sidste dyst, kimbrer og teutoner har med romerne. Men få år efter drager 20.000 haruder fra Jylland sydpå sammen med sveber fra Holsten for at tage land på venstre Rhinbred, hvor selve Cæsar i året 58 kaster dem tilbage. Og fire år senere må Cæsar atter i marken mod 50.000 tungrer, efterkommere af 6.000 kimbrer og teutoner, som var blevet ladt tilbage for at vogte det tunge tros, da Bojerik og Teutobod drog mod Rom. De må have ynglet godt her på stedet i det halve århundrede! Endnu lever tungrernes navn i den belgiske by Tongern, hvor deres hovedstad lå.

Bojeriks navn udledes af Bojer-Rik, dvs. herskeren over bojerne, et gallsk folk ved Øvre-Elben, hvor kimbrerne optrådte og må have opholdt sig i nogen tid. Hos gotherne levede sagnet om ham i 700 år efter hans død. Han opfattes som deres landsmand, skønt han var kimbrer, og historieskriveren Jordanes fortæller i det 6. århundrede, at han nævnes i gothernes kvad som deres konge Bërik.

Strengt og hårdt som beretningerne om kimbrernes færden virker det landskab, som rummede deres hjem, fra det mystiske mørke i landets skove til det vilde lys over det åbne lands nøgne banker, hvor de levede deres liv i kamp og gammen, og hvor de lagde deres dødes aske under jordsmonnet på de åbne marker eller i bronzealderhøjenes sider.

Og dog rummer dette land store modsætninger. Østligst mod Kattegat de yngre, af havet dannede flader, der nordligt går over i den Lille Vildmose, som mod havet er begrænset af de mægtige flyvesandsdannelser, Muldbjergene, og som endnu hist og her er dækket af ældgamle, mærkelige skove. Inden for dette bælte det gamle bakkeland med dets kridtformationer, tæt bebygget med store landsbyer, frugtbart og rigt, med yppige frugthaver om byerne, „Kirsebæregnen“, der sydligst mod Mariager Fjord går over i vilde hedebakker. Vestligere går dette land ind mod Himmerlands midte over i store højder, som i deres hjerte bærer det mægtige skovkompleks Nørlunds

og statens og Villestrups skove, Lindenberg skove osv., der tilsammen under navn af Rold Skov danner Danmarks største skovstrækning med en bredde på 8 og en længde på 20 kilometer og dækker et højland af storladne former, som vestligst, hvor skovene slipper, kulminerer omkring de pragtfulde kløfter ved Rebild. Vesten for dette kommer åbne, barske egne, der strækker sig lige fra Sønderholm ved Limfjorden ned forbi Suldrup, Års og Kongens Tisted, mest karakteristiske omkring de to sidstnævnte steder med det åbne hede-bakkeland, brudt af vide mosestrækninger, om hvilke oldtidshøjenes vrimmel når til gennemsnitlig halvandet hundrede på en kvadratmil. Et eventyrligt og storladent land. Det er Jylland for ramme alvor!

Endelig det yderste land i vest ud mod Limfjordsbredningerne, ensomme, af fremmede lidet kendte egne, mest dyrkede, men af udseende øde, triste trods den ubestridelige kraft, der er over dem. Og dog et land af megen skønhed, mærkeligst, hvor den pragtfulde fjord sætter sit præg på det, og hvor det vender sin stive ryg ud mod vestenstormene. Skov findes så godt som aldrig her, kun bakkesiderne kan hist og her ned mod dalene have lidt spredt og forkrøblet krat, rester af de skove, som i gammel tid dækkede landet. Det er magert, dette land med de dybe dalfurer og vide mosestrækninger, med alvorlige og strenge linjer. Det må huse et nøjsomt folk. Men næsten overalt ser man også her på bakkerygge og åse kæmpehøjenes silhouetter,

minder om Himmerlands storhedsperiode, da det var en af de tættest befolkede egne i vort land. – Og nordligst ud mod Limfjordens smalle stribe, i egnene mellem Næsbydale, Ovtrup Hede og Næsborg Kirkebakke, hæver landskabet sig til en stemning så sublim, at det virker som en højsang over dets egen storladne natur.

Østhimmerland

Jeg var så heldig at få som fører gennem Jyllands mest berømte og berygtede skov den mand, som kender den bedre end nogen anden, og under hvis nænsomme hænder den trives så lykkeligt, statsskovrider Poul Lorenzen. Uden fører ville man her ikke være stort bedre stillet, end om man alene var havnet i det mørkeste Afrika.

Når man færdes i Rold Skovs skumle dybder, forstår man den gru, som bonden fra gammel tid har næret for den. Dens dybe mystik virkede voldsomt på hans sind, således som en mængde andre steder, hvor den fri udsigt var spærret og alle farer upåagtet kunne snige sig bag på ham og overrumple ham. Men dens umådelige størrelse og uoverskuelighed mangedoblede dens uhygge. I dens mørke trivedes sagn om troldpak, som kulsvieren stiftede bekendtskab med under sine ensomme nattevagter ved milen. Dens utysker forbyttede bondens gode børn med sine egne misfostre, spøgelse færdedes ad dens krogede veje ved dag og nat, så den kørende måtte rive et hjul af vognen, for at gen-

færdet, eller fanden selv, når han var ude, tvunget af en mystisk lov måtte lægge ryg til akselen for at stive det vaklende læs af, til man havde passeret det farlige sted, som var det ondes domæne.

Men værre end alt andet: her havde håndgribeligt røverpak sit tilhold, og fra dette sikre skjul gjorde det anfald på ensomt boende folk i skovens omegn, ja over det hele Himmerland. I næsten hele første halvdel af forrige århundrede red dette lovløse pak egnen som en mare, så frækt og åbenlyst, at det nu synes ufatteligt, at befolkningen har tålt det, for ikke at tale om den såkaldte retfærdigheds håndhævere. Da den sindige øvrighed endelig efter adskillige års forløb rørte på sig, fik man artige ting at se, og som sagen udviklede sig, antog den efterhånden et svimlende omfang. „Den store ålborgske forbrydersag“ ender med at omfatte næsten alle landets jurisdiktioner, og hundredvis af personer er indviklede i den.

Undersøgelserne strakte sig over syv år, fra 1837 til 1844. Hovedbegivenhederne har fundet sted i Ålborg, Viborg, Hjørring og Ringkøbing amter, hvor forbryderne har trodset øvrigheden så længe, at de første forbrydelser går tilbage til 1814. Det er Rold-egnens røvere, som giver stødet til, at denne sag endelig bliver taget op, og det er den af Blicher stærkt idealiserede skinning, *Bittefanden*, Johannes Jensen fra Stenild i Himmerland, som får lavinen til at rulle.

Man skrev ikke skæmteviser om „Røverne fra Rold“ dengang. Men i halvtredsindstyve tætskrevne protokoller, hver så tykke som en bibel, kan man følge denne mærkelige sag, som ingen trykt litteratur har magen til. *Bittefandens* saga er en bog for sig, et sidestykke til *Rocambole*; men han er ingen gentlemantyv. Sammen med sine mest berygtede fæller, skomager Lorenz Meyer og en ligesindet ved navn Peter Hjorth foruden en del menige kæltringer, plyndrer de overalt i Himmerland, binder folk til sengestolperne ved nattetide, prygl og mishandler dem og skraber penge og værdigenstande til sig. Så langt som til Gedhuset i Haderup sogn strakte bandens operationsfelt sig, og et af de mest berømte røverier blev udført her. I Ersted mellem Ålborg og Hobro bryder en bande på fem mand med *Bittefanden* som anfører ind i et hus og mishandler ejeren Niels Simonsen og hans kone, så manden ligger syg et års tid og endelig dør – han havde ikke mindre end 36 sår, tilføjet ham med en brækket hestesko og et drejehjern.

Det var ikke længe efter denne bedrift, at øvrigheden endelig vågnede og fangede banditterne. *Bittefandens* og hans kumpaners bedrifter gav anledning til afsløringer over hele landet, og det viste sig, at der var begået forbrydelser af lignende art i samtlige danske provinser, ene med undtagelse af Lolland-Falsters stift! Antallet af personer, som fangedes og ansås for skyldige, var halvtredje hundrede. 27 af disse dømtes for røveri, ca. 50 for

hæleri, og 156 idømtes straffe for andre forbrydelser. De skyldige er ikke alene fødte „kjeltringer“ og omstrefjere, men fastboende husfolk og gårdfolk. Det hele giver et godt billede af retstilstanden i landet i første halvdel af det 19. århundrede.

Bittefanden havnede i slaveriet på Christianshavn. Efter udstået „livsva-
rig tugthusstraf“ vendte han tilbage til sin fødeegn, hvor han først døde i
1870. Han huskes endnu af gamle folk på egnen. Før sin fængsling skal han
have været en flittig kirkegænger, især sikker at træffe i Stenild Kirke straks
efter, at han havde gjort et af sine heldige kup.

Rold Skov er den dag i dag som en hel landsdel, ikke engang Grib Skov kan
stå mål med den. Man skal til Småland for at finde et sådant skovlandskab,
hvor de ryddede lysninger er småpletter i skovhavet. De virker oldtidsagtige
som sporene af de første rydningsmænd, der trængte ind fra det åbne land
og lavede deres ensomme bopladser. Over den voldsomt formede grund
strækker skoven sig tilsyneladende uendeligt med sin mærkelige bevoksning,
hovedsageligt af bøge, der snart løfter sig til ranke kæmper, snart er krogede
af stormene og på de største højder er blevet til lave, hærgede krat. Endnu i

det 18. århundrede takseredes skoven til 24.000 svins olden, og helt fra Harsyssel og Ommersyssel drev man svin hertil. Det er en gammel „sejj“, at i Rold var deres hyrdekald bedre end deres præstekald. Hvilken af de to *pastores* der har haft det morsomst, bortset fra indtægterne, er det vanskeligt at dømme om. Man kunne have forestillet sig et samarbejde mellem dem formet således, at menneskehyrden havde drevet alle stedets onde ånder, Bittefanden iberegnet, ind i svineflokk. Den må da have kunnet aflaste en hel del.

Af Rolds 16.000 tdr. land skov er nu 4.000 under staten; af resten hører størstedelen under Lindenborg, Nørrelund og Villestrup. Den er ikke som Himmerlands østligste skove en lavlandsbevoksning, hovedsagelig bestående af el, ask, røn og birk, men ældgammel udpræget bøgeskov på vældigt bakket terræn, efterhånden iblandet indplantet nåleskov. Kommer man herigennem ad jernbanen, dominerer granerne i nogen grad; som gardere står de vagt langs skinnerne som for at holde den gemene hob af løvtræer tilbage, stramme i deres ensartede uniform som til en parade. Man fristes ikke til at stige af her, til trods for, at det er en af de mest velrøgtede granplantager i landet. Da det er denne bogs opgave at skildre Jyllands natur, ikke dens unatur, må man tilgive mig, at jeg ikke giver luft for min oprigtige beundring for den forstlige dygtighed, som har frembragt disse kunstigt drevne nåleskove.

Men stedets skovrider, som blandt andet har dette til opgave, er ikke nogen ensidigt indstillet forstmand. Hans forståelse af den oprindelige naturs skønhed giver sig udslag i, at denne ejendommelige skov stedvis har bevaret sin karakter af urskov til denne dag. Han fører mig ud til „Troldeskoven“, en ca. 250 år gammel bøgebevoksning i skovens vestlige del, hvor der er gennemført en total fredning af disse gamle træer, hvis ved kun ville kunne anvendes til brændsel. Blandt andet udrydder han graner og andre fremmede, selvsåede vækster, som ville kunne ødelægge stedets præg og kvæle bøgene. Han viser mig en gammel eg af mægtige dimensioner, som med to arme på over en fods tykkelse omklamrer en stor gran, der trods dette vokser overdådigt ovenud af favntaget og er begyndt at få overtaget – den gamle egekæmpe viser allerede tegn til at ville sygne hen under grantoppens skygge. Gruppen er sparet som et eksempel på „den spændende kamp“, dette stående udtryk for sådanne foreteelser. Den er alt andet end spændende, udfaldet er givet på forhånd lige så sikkert, som hvis man slipper en kanin ind til en kvælerslange.

I den vestlige del af den ældste bøgeskov finder vi frem til nogle gamle vejspor, uden tvivl oldtidsveje, der ofte går som to, tre parallelt løbende kløfter gennem skovbunden og med halvtredjehundredårige bøge groende tværs over deres skrænter og bund. Stedet kaldes *Lerhulen*,⁵⁰ og et nærliggende skovløberhus har fået sit navn, „Lerhulehus“, efter de gamle veje. Såvel hul-

Troldeskoven 24 Juni 1932. Jh.

vejene som de oldtidshøje, hvis rækker følger dem, er nu fredede. Omkring de gamle bøgestammer gror i skovbunden den lille sjældne kambregne, en fin og yndig vækst på 6–8 tommers højde, hvis bleggrønne, sarte farve står klar og lysende mod de mørke, mosgroede stammer. Skoven rummer andre sjældne planter i sine tykninger, således den røde skovlilje og den pragtfulde fruesko, en orkidé, som her på et lille begrænset og indhegnet sted har sit eneste voksested i landet.

Også et rigt og mærkeligt dyreliv huser denne skov, således både kronvildt og en stor mængde råvildt. Ikke mindre interessant er fuglefaunaen; enkelte omstrejfende ørne ses her af og til, og af ynglende rovfugle findes her ugler, musvåger, falke og forskellige småhøge. Et enkelt ravnepar vides med sikkerhed at ruge her, måske findes her flere.

Mange steder finder man blandt bøgene eksempler på de såkaldte „hultræer“, hvis stamme har delt sig og atter er sammenvokset, så de danner et ovalt hul.⁵¹ I almuens overtro spillede sådanne træer en stor rolle, idet man trak syge eller forgjorte børn igennem deres åbning for at befri dem for sygdommen eller trolddommen. Skovrideren fortæller, at det i visse skovløse egne heroppe var skik, at jordemødrene medbragte sammenvoksede grene som en slags miniatrhultræer, der anvendtes med samme formål. I andre

egne af landet fandtes forskellige varianter af denne kur, f. eks. denne, at man trak barnet gennem en hullet græstørv, der var hentet på en grav.

En mærkelig parallel til denne overtro fandt jeg bevis på i en genstand, som opbevares i Hjørring Museum. Det er et stykke hård bark, der har dannet sig på en stamme omkring arret af en afbrækket gren. Når en kvinde, som var forhekset, havde et diende spædbarn, blev denne ring lagt over mode-rens bryst, så barnet kunne die gennem dens åbning. Det var et ufejlbarligt middel mod, at barnet også blev forgjort, om jeg så må sige ved smitte. Ringen bærer inskriptionen I. C. S. 1761. Det er ikke usandsynligt, at den har været anvendt endnu hundrede år senere.

Istiden har sat sine spor herinde i jordsmonnet bl. a. ved en mængde små jordfaldshuller, et fænomen, som ved sin uforklarlighed har været medvirkende til at forlene den gamle skov med et uhyggeligt præg i almuens øjne. De største huller er kun ca. 50 m i diameter, og det par stykker, jeg så, var endnu mindre, men meget dybe og smukt tragtformede. Bevoksningen af tæt underskov på deres sider og bund fremhæver den sære uhyggestemning, der hviler over dem. Naturligvis knytter der sig megen overtro til disse steder. På Rebild Kirkevej mellem Rebild og Skørping Kirkeby, der går gennem skovens nordvestlige del, findes et sted nær vejkanthen spor af et gammelt sig, som nu er næsten udtørret. Til dette knytter sig sagnet om en uhyggelig skruk- høne med sin kyllingeflok, et spøgelsesdyr, hvis tilsynekomst bevirkede, at den kørende væltede, inden han nåede vejs ende. Når træskomand og spillemand Jens Verner i Rebild havde gnedet fiolen ved legestuen i Skørping Kirkeby, gik han skam ikke hjem ad den nære Kirkevej, men ad en lang omvej for ikke at møde skruk hønen.

Vest for Troldeskoven går landevejen mod nord mellem to rækker gamle, monumentale popler, som danner en herlig ramme om udsigten tværs over dalen til den smukke Gravlev Kirke. Alleen kaldes „De gyldne Porte“, og navnet har den fået af de lyse forårsfarver og gyldne efterårstoner over poplernes løv. Men snart vil den berømte allé synke i grus, de gamle kæmper er ramt ind til marven af en faldende syge. Den skyldes voldsomme angreb af røddormen – sommerfuglelarven *Cossus ligniperda* – et asen, der når en længde på fire-fem tommer, og som ved sin grådighed fuldstændig gennemhuller træernes ved.

Uden for et af de tætteste og mørkeste steder i nordvestsiden af den store Rold Skov har *Lille Blåkilde* sit udspring. Ved sin ejendommelighed og skønhed er det et af de mest betagende steder i denne eventyrlige skovs nærhed. Allerede udsigten fra skræntens kam over dalstrøget med den viltre å til højderne på den modsatte side, hvor den gamle Gravlev Kirke løfter sig på åsen, er herlig. Men indtrykket af skønhed stiger næsten for hvert skridt, man på sin vej ned ad skrænten nærmer sig stedet, hvor kilden springer. Man strider sig gennem et sammenfiltret virvar af roser, slåen, tjørn, enebær, vrietorn og alle mulige urter, spiræa, mandshøje nælder, knopurt, gul snerre og røllike, et vidunderligt urskovskrat, hvor intet menneske nogen sinde synes at færdes.

Pludselig står man i en lysning lige over for kilden, der vælder op af den rene kalkbund. Kalken, som stedvis uden for kilden når helt op til skræntens overflade, hvirvles som hvide fnug rundt af strømmen nede i det dybe, uendelig klare bækken. Det er som et bud helt nede fra jordens indvolde, sagn om Danmarks første tider, der håndgribeligt bringes frem i lyset.

En mere yndefuld virksomhed af naturkræfterne findes ikke i vort land. Den lille rene, runde skål med det iskolde, perlende væld midt mellem de krat- og blomsterklædte skrænter – et vidunderligere billede af renhed og enfold kan ikke tænkes. Som kilden ligger dér med sin dybe, kalkhvide bund, kranset af de blomstrende, hvide vandranunkler, den sorte mynte og bjørnekloen med de mægtige blade som en vagt om kildens levende helligdom, således ligner den et smykket bæger, til hvilket guder kunne komme i ensomheden for at drikke sig evig ungdom til. Er det underligt, at *kilden* blev hellig og undergående i vore forfædres tro, de, hvis sind var så modtageligt for de fineste nuancer i den natur, hvori de færdedes?

Rundt om mig i krattet jager bynkefuglen fra gren til gren – den lille „plovkører“ smælder sin visestump tæt ind i mit øre som for at jage mig bort, at jeg ikke skal profanere dette fredhellige sted.

Et helt lille delta går som fine sølvtråde og danner afløb fra kilden de 20–30 meter over engen til den forbiglidende Lindenberg Å. I dalen tæt her-

ved sønden for stedet findes et ældgammelt vadested over åen. Dets ælde vises ikke alene af de solide egestolper, sorte som tørv, der findes nedrammede i grunden, men endnu sikrere af de oldtidsvejspor, der atter her ligesom ved „Lerhulen“ trækker deres skarpe og dybe furer gennem den gamle skovs vestside med de gamle bøge groende tværs over deres bund, men som her er endnu mere udprægede end det førnævnte sted. De findes lige ud for den plads, som kaldes *Slettingen*. Også disse spor er fulgt af rækker af oldtidshøje, og de tager sigte lige ned mod det nævnte vadested.

Lille Blåkilde er efter sin store navnebroder, den rigtige *Blåkilde*, Danmarks næststørste kildevæld. Der er, som navnene røber, et spring i størrelsen. Den store Blåkilde, som ligger på Villestrup Gods på de åbne, delvis dyrkede marker sydøst for skovene nær Madum Sø, præsterer ikke mindre end 200.000 tdr. vand i døgnnet. I sammenligning er den lille som et spædbarn, der væder en ble. Også af ydre og kår er de faldet forskelligt ud, selv om oprindelsen er ensartet. Fælles har de et højst ejendommeligt planteliv, betinget af den overordentlig lave temperatur i deres vand, der selv ved sommertid kun når en højde på 7°. Blandt den lavere flora i deres væld skal findes planter af helt arktisk præg.

Mens den lille kilde kun spænder tre-fire meter i tværmål, har det krateragtige hul, som den store Blåkilde vælter op igennem, en diameter på tolv meter, og tragtens fem-seks meter dybe bundflade er omtrent fire meter i tværmål. Landskabet omkring den er en åben slette nær skoven, en blanding af mark, eng og mose af et trist og øde præg. Men kilden selv er et mirakel at skue, vi har ikke her i landet nogen besynderligere plet. Det er ikke dimensionerne alene, der forbløffer, ikke dette, at der her lige op af jordens skød vælder vandmasser i en lodretgående strøm som store, halvkugleformede toppe, blanke globusflader op mod luften, og hvorfra den fuldt færdige Villestrup Å skrider ud i dagen, frisk fra fad, og går sin gang gennem engene, 2 meter dyb og 4 meter fra bred til bred. Det mærkeligste er dens *farver!*

Kalkbunden, hvorfra pudderet damper til vejrs med den malende strøm, er ikke hvid; den har en blågrøn, fosforlysende glans, et mystisk, transparent skær, som om jordens indre ild gennemstråler den – en iskold ædelsten som en rude ind til selve det gloende helvede. Det er en farvekulde som den, der kan slå ud fra et afgrundsdyb i revnen i et isfjeld. En tone så intens, at den næsten virker som en fysisk vold på synsnerven.

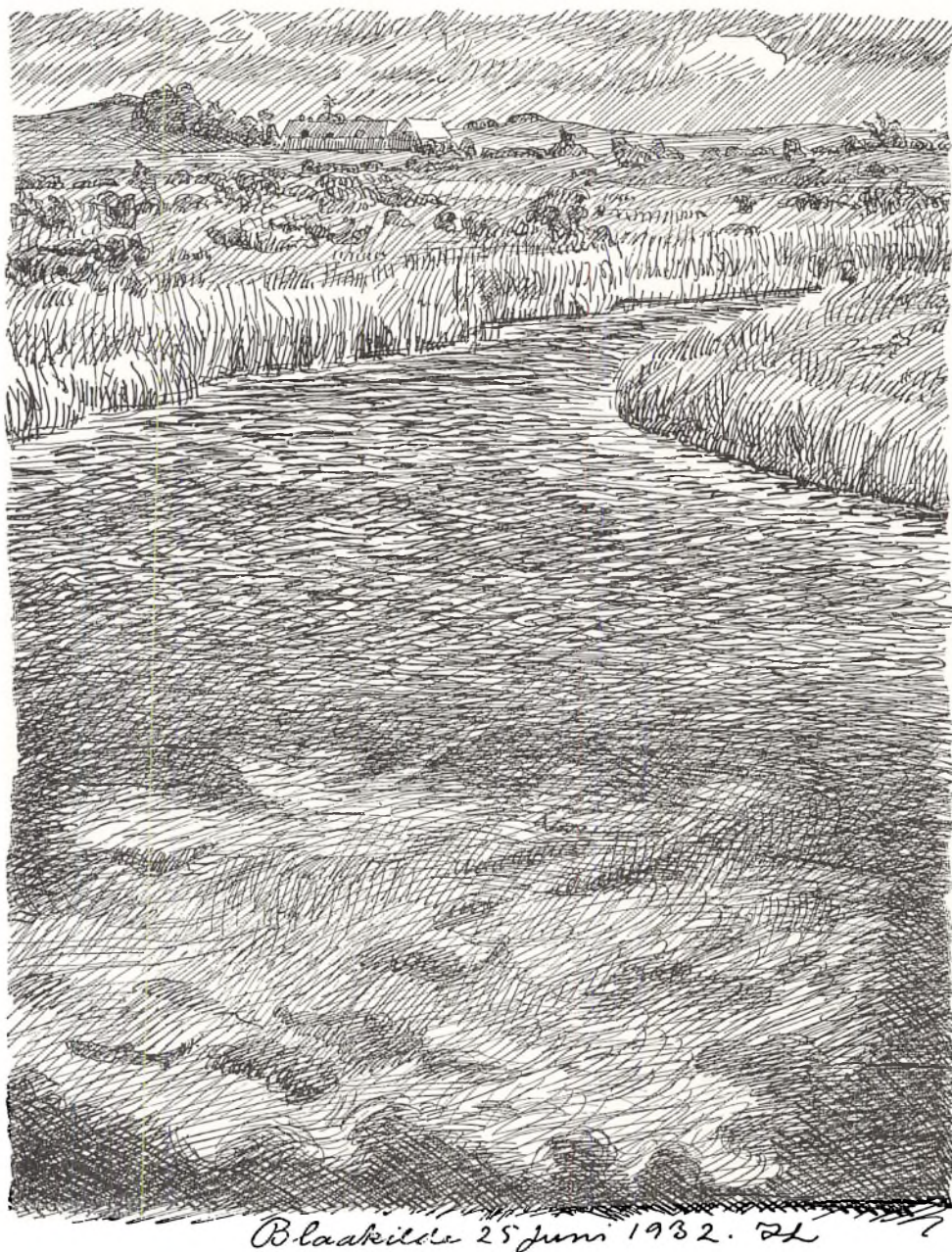
Jeg har set denne djævkilde engang, da en solnedgangsstund kastede sin brand over egnen. Dens vandflade lod hånt om alle de glødende farver; midt imellem disse lyste den med sin egen hårde klang, fremmed som en skærende vild dissonans i en blød, dyb harmoni. Mellem de rødmenende skove og enerens farvebål over sletten, de sortbrune tørveskruer og det røde kvæg lyste

græsset om dens cirkelrunde bred som en indfatning af grøn ild; under denne en ring i vandet af rustsorte og kandiserede, udgåede plantedele – men inden for alt dette det fosforlysende, hvidblå væld. Det var som et dødmans-øje, hvori der spøgede en afglans af et mystisk liv, der stirrede én i møde fra den anden side af graven, de dødes kyst.

I virkeligheden unddrager denne kilde sig enhver billedfremstilling. Man kan lige så godt forsøge at fotografere en af de ni musser.

Da jeg ensom stod på det stille sted, hørte jeg pludselig et tungt plump ude fra kilden, en lyd af liv, der virkede forunderlig her. Da jeg hurtigt drejede mig, så jeg vide bølgeringe og derefter rygfinnen af en stor fisk, der i et ilsomt strejf jog gennem det blanke, boblende vand. Da Johannes Larsen senere tegnede på stedet, åbenbarede den sig flere gange for ham i skikkelse af en stor ørred, der stod model for ham midt i bassinet.

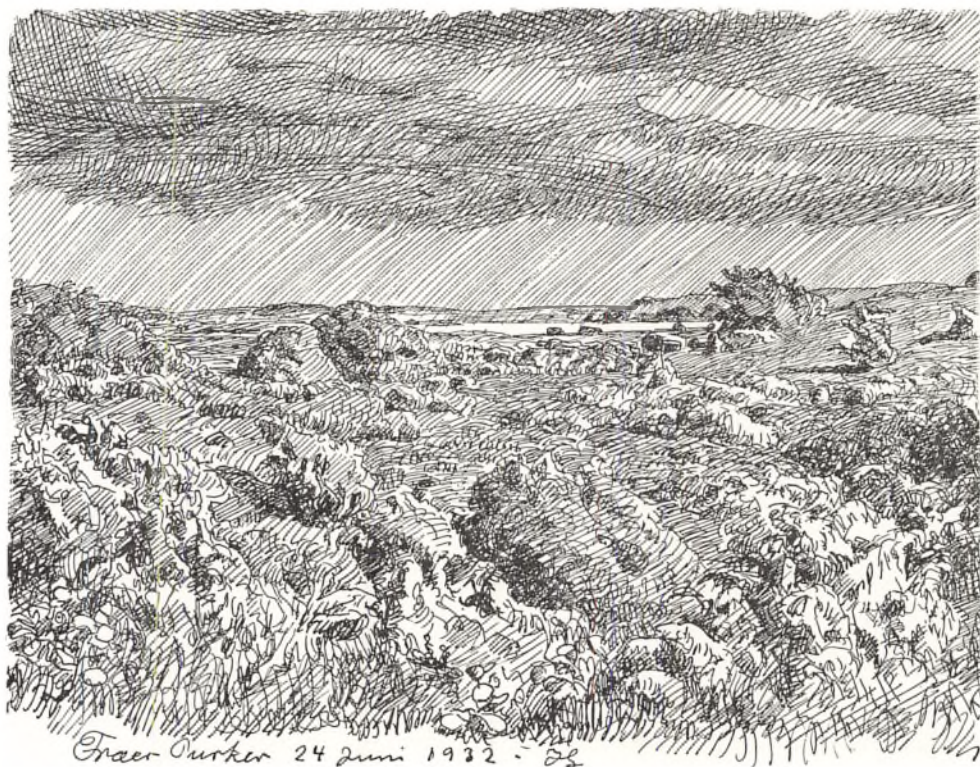

Den nærliggende *Madum Sø* er landskabeligt af ringe virkning, når man ser den inde fra skoven. Den skal ses fra den prægtige hedestrækning østen for den, for hvilken den sammen med skoven danner en herlig baggrund. Mærkeligt ved denne sø er dens usædvanlig klare vand, hvis gennemsigtighed skal have sin årsag i, at dets syreholdighed holder sig fri for „humus“ og småvækster. Når man under pålandsblæst ser dets bølger vælte ind mod stranden, er deres krumning gennemsigtig som det reneste krystal uden den sædvanlige grumsetgullige tone, som vandet har i andre ferskvandssøer.

Heden langs søens østside så jeg engang ved aftenstide; solen gik ned bag de vestlige skove, bag søen og den øde hede, hvor enkelte selvsåede træer og buske, der ragede op over lyngen og over søens siv, dannede sorte silhouetter mod vandet og den glødende aftenhimmel. Til den modsatte side, hvor den mørke jordskygge allerede begyndte at hæve sin bue over horisonten, tronede Torup Kirke frit på sin høje banke, glødende som mat guld mod den dybviolette luft. Jeg kom til at tænke på, hvilket lille glansbillede Furesøen er, sammenlignet med dette vilde, oprindelige landskab – som vel aldrig nogen sinde får sin digter.

Nordligere går denne strækning over i den prægtige *Ravhede*, gammelt: Rauf Hede, der ligesom den endnu nordligere strækning, som kaldes *Fræer Purker*, hører til de ejendommeligste hedearealer i vort land. Den sidste er en blanding af lynghede og sumpet mose, bevokset med enebær, bævreasp, birkeris og spredte skovfyr – et dansk urtidslandskab af høj rang. I de senere år er en del af dette terræn beplantet med nåletræer, men der er dog en så stor strækning levnet, henimod 400 tdr. land, at man endnu får et fuldtro billede af, hvordan dette mærkelige stykke natur har artet sig, før mennesker greb ind. Sådan omtrent må landet have set ud nogle få hundrede år efter, at bræen havde forladt det.

Fortsætter man herfra mod nordvest ad vejen over Skørping, har man kun en bid vej til Roldskovenes nordligste udløber, den mærkelige lille *Skindbjerglund*, der ligger tæt ned mod Lindensborg-ådalen. På sin vis virker den i sin helhed ejendommeligere end den store Rold Skov, fordi den i modsætning til denne gamle bøgeskov for størstedelen består af eg. Den virker den dag i dag helt og holdent som en middelalderlig naturskov. De vældige træer, undertiden styrtede af ælde og med pragtfulde brud i de splintrede stubbe, har en strålende underskov, og mellem de stolte ege gror et af vore ældste nationale træer, bævreaspen, der her når en størrelse og pragt, som jeg ingen sinde har set magen til. Den kappes undertiden i højde med de anseligste slanke egekæmper. Hvor langt mere ejendommelig og rig er ikke denne skov end den berømte egeskov ved Hald, ved sin stemning, sine træers fine vækst og overdådige frodighed!

Der er steder herinde, som fik mig til at tænke på beskrivelsen af skovinteriøret i „Simplicius Simplicissimus“. Sådan må det sted have set ud, hvor bogens lille helt levede sammen med sin eneboer, fuldkommen skjult for verden og uberørt af dens storme. Det er en fortidsverden af stor og mærkelig gribende stemning, der næppe har noget sidestykke i Danmark.⁵¹

Når man tager vejen fra Skørping stationsby mod vest over det store højdedrag, som langsomt hæver sig, til det en god kilometer på den anden side af Rebild kulminerer med sine 100 meters højder, bliver det iøjnefaldende, at de berømte *Rebild Bakker* slet ikke er bakker, men plateauets grænserygge mod den store istids-floddal i vest og mellem de dybe skår ned til denne, som er dannet af dens østlige bifloder.

Efterhånden som man nærmer sig den øverste ryg, der løfter sig bar og hård mod vesthimlen, stiger den følelse i én, at nu vil der *ske noget*, man står foran noget afgørende. Og det kommer i samme øjeblik, som man får hovedet op over højdedragets rand. Der ligger det vidunderligste landskab som med ét slag udbredt for øjet, hele det pragtfulde, dystre dalsystem med vejen slyngende sig som en fin, støvgrå stribe dybt nede på slugtens bund.

Indtrykket er overvældende, næsten fremmedartet. En engelsk dame, som jeg mødte på stedet, forsikrede mig med begejstring, at dette syn mindede hende om de skotske hedestrækninger i *The Highlands*.

Og som det næsten altid går, når vi danske hører noget af vort berømte af udlændinge og sidestillet med fremmede fænomener, således følte jeg mig også straks smigret over hendes ord. Men når alt kommer til alt, er dette jo kun højlandene i lommeformat.

Og stedet er da også først og fremmest *jysk*. Her har jeg fået et af de sikreste indtryk af mit hjemlands særegne natur; en lille plet er det, som endnu er sparet, og som intet sidestykke har i landet uden for den jyske halvø, med et præg af tyngde og barskhed, ja næsten uhygge, men tillige af noget vemodigt, yndefuldt og blidt – egenskaber, som disse egne af vort land er ene om at forene, og som næppe findes uden for Danmarks grænser.

Fra hvor vejen går dybest ned gennem den store kløft stred jeg mig op over nordsidens stejle lynskrænt. Enebær, bævreasp og småt bøgepur kravler tappert op ad næsten ufarbare, stejle skrænter, lave og ydmyge mod vest, men højnende sig mod øst eller i de små fordybninger, hvor de finder læ. Jo højere, jeg stiger, jo prægtigere bliver udsigten. Over en af de smukkeste kløf-

Rav Hede 25 Juni 1932 dl

ter kommer jeg op på plateauets rand. Herfra er synet mod syd over til bankerne i den berømte nationalpark aldeles pragtfuldt. Smukkere terræn med en ejendommeligere bevoksning kender jeg næppe.⁵²

Naturen har artet sig på overdådig vis over disse vældige, puklede bankers fattige jorder, hvor foruden lyngen, enebærrisene og andre lave vækster både egepur, bævreasp, birk og småbøge pryder den mørke bund, hvor de hvert forår og efterår med deres levende grønt får jordsmonnets farver til at kulminere, og hvor deres former ligesom skumsprøjt fra vældige brådsøer svinger sig forrevent ud fra de skarpe bakkekamme. Ingen af disse vækster ville kunne undværes i dette landskab, dets prægtige helhedsindtryk beror på, at også *de* er her.

Det er iøjnefaldende, hvor som helst man ser stedet fra, men især når man færdes på bankerne og mellem kløfterne på vejens sydside, at hele dette terræn er en del af *det oprindelige skovareal* omkring Rold. Kortet viser, hvorledes dette endnu omspænder stedet tæt på tre af dets sider. Både bøgene og aspene er rester af ødelagt skov, hvor lyngen er vandret ind – *ikke omvendt*. Her findes ikke oprindeligt, ren lynghede. Om dette er landets mest fremragende botanikere enige.

Godt, at noget af dette er blevet fredet i tide! siger man uvilkårlig til sig selv. Nu kan man da være tryk for, at i alt fald den del af arealet, som danner Rebild Nationalpark, og som er et af de ejendommeligste stykker Danmark, vi har tilbage, får lov til at henligge i naturtilstand!

Ja – kan man nu også være så tryk? Vistnok ikke helt. I den senere tid er der hændt det mærkelige, at der fra dansk-amerikansk side har hævet sig røster, som kræver, at bøgen og bævreaspen skal bekæmpes på stedet!

Dansk-amerikaneren er vor gamle moder Danmarks hjertebar, hun elsker ham for hans trofastheds skyld, og fordi han bestandig vender tilbage fra det fjerne og lister sig til at berøre hendes kjolesøm, som han så nødtigt har sluppet. Alle vi andre, som er blevet i huset hos hende, deler hendes syn, og vi forstår, at hendes øjne dugges, når hans navn nævnes. Hun under ham også gerne et stykke legetøj, når han vender hjem til hende. Men nu har han i sin lange udlændighed og i sin naivitet til dels glemt hendes ejendommeligheder og særheder. Selv har hun endnu nogen respekt for sit ydre og sit gammeldags klædebon, hvis finesser nemt glemmes i det fremmede. Og når drengen i misforstået iver begynder at fingerere ved de ældgamle prydelser på hendes kjole med moderne patent-pudsemidler, så må hun vel have lov til at korse sig.

The Rebild National Park Board har altså besluttet, at bøg og asp skal lægges for had i Rebild, det hele skal være lyng – *fordi* det oprindeligt er et „hedelandskab“! Jamen i gavebrevet fra dansk-amerikanerne i 1912 og senere i deklARATIONEN af 1930 står der ordret, at „parken for *stedse* skal hen-

Skindbjerglund 25 Juni 1932. JH

ligge i naturtilstand“. Det kan da ikke fortolkes derhen, at man nu skal hugge løs på bøg og bævreasp, der henholdsvis er 4.000 og 10.000 år gamle på stedet.

Det er slet ikke nemt at følge de førende dansk-amerikaneres skiftende ønsker. Jeg ser i Jeppe Aakjærs *Fra Agermuld og Hedesand*, at disse herrers oprindelige plan i al sin originalitet gik ud på at *tilplante* et stykke lynghede med nåletræer, at lave en *Amerika-plantage*, at det kostede megen kamp at få sagen drejet i retning af fredning, og at dette navnlig lykkedes, fordi der blandt de mange dansk-amerikanere var folk, som ikke ville være med til en så unaturlig handling. Det var Hjelm Hede, som dengang var truet, og i 1910 førtes en heftig pressekamp om sagen.

Men skal det endelige resultat, den nuværende lykkelige fredning af Rebild, nu atter glide ind i nye faser, takket være ukyndigheden hos de få styrende? Rebild ville da nemt kunne blive et mærkeligt præcedens for dansk naturfredning i det hele taget derved, at man først fredlyser, mens ikke et øje er tørt af rørelse, derefter voldtager efter ukyndiges personlige smag: første førende herre vil plante graner, anden synes ikke om bøgepur, tredje herre er en personlig uven af bævreasp. Der mangler så blot en komité, som ikke kan lide lyng. Man kan da måske enes om at pløje og tromle bakkerne, så de kan få deres alleroprindeligste form tilbage. Så er fredningen da endelig komplet og alt roligt i Rebild.

Tåbeligt kan det være at ødelægge et hedelandskab med nåletræsbeplantning, i al fald når dette ingen som helst økonomisk fordel giver. Men på den anden side: hvor er vi henne, når vi laver et *kunstigt* hedelandskab, hvor et ægte aldrig har været? Naturen i Rebild vokser og lever på sin egen, naturlige vis, og man må være meget nænsom, når man røgter den. At holde bøgene og aspene nede på deres nuværende stade, så de ikke formerer sig, at rense de vigtigste lyngflader for de mange små bævreaspe og graner – og *især birke* – der dukker frem dér, efter at stort vildt og løsgående kreaturer ikke længere besørger dette, alt det hører ind under simpel, daglig administration, og det bliver udført i stilhed, vel at mærke, når pengene dertil kan skaffes og bevillingerne strækker til. Men de, der gør det, går ikke godviligt med til at sminke og permanentbølge en natur, som i tusinder af år har kunnet skøtte sig selv.⁵²

Som arealet nu henligger, er det af en herlig landskabelig virkning. Men det samme gælder for øvrigt i endnu højere grad de 80 tdr. land, som staten for et par år siden købte af Lindenborg, og som til gengæld ligger uden for alfarvej og endnu ikke er ramt af de småforbandelser, der her til lands synes at skulle følge i al frednings spor – i nationalparken i form af nedtrampning af de bedste af bakkerne.

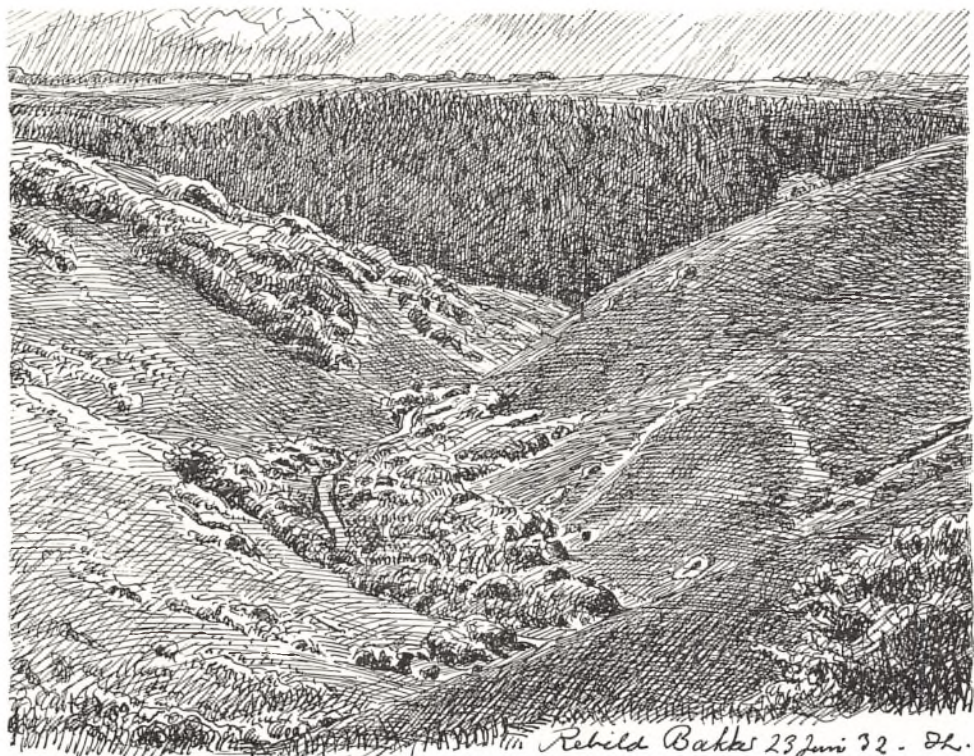
Lad mig sige det med det samme, at den uheldigste plet, man kan opholde sig på i hele terrænet, er den bakketop, som danner dets højeste sted. For det første overskuer man herfra så godt som hele arealet og ser, hvor lidet dette i virkeligheden er, og desuden opdager man alt for nemt dets stedvise indramning af grimme granplantager. Men dette er ikke det værste: bakken er et typisk eksempel på, hvad en festplads er for en ulykke på et sådant sted, hvor naturens uberørthed skulle være en given sag. Bakken er så forslidt og nedtrampet, at den minder om en plyndret kranselage, hvor der kun mangler det amerikanske og det danske flag på hver sin stang, på skrå ud fra toppen, for at den helt kunne illudere som sådan. – Dette sted i forbindelse med restaurationsbygningen, iskageboderne og arrangementet med Top-Karens hus virker lige så skræmmende som arrangementerne på Himmelbjerget.

Men går man langs kløftens rand bort fra restauranten enten mod nord eller syd, da får man udsigter over de vildeste, ensomste og skønneste af disse kløfter; og man møder så godt som aldrig et menneske, hverken oppe eller nede, selv på en søndag; folk holder til omkring restauranten eller på festpladsen. For éns blik ligger hele det skønne, uberørte panorama med dets dybe, sorte dale og åsenes skarpe rygge, der hæver og sænker sig bag hinanden i mægtige folder. Her er man ene med naturen, fri for alle spor af trampende fødder, for tømte iskagekopper, madpapir og alt det, der kendetegner „publikums uhindrede adgang“.

Og her kæmper og trives på hjemmevant vis hele den ældgamle, vejrhærgede bevoksning af bøgepur, bævreasp, egeris og birk, enebær og hybenrose. Tyttebær, sortbær og blåbær spætter den brune lyng, og gyvel og pors, blåklokke, høgeurt og krageklo spreder deres strålende farver over de åbne steder mellem krattene. Her i disse kløfter findes store strækninger, hvor ingen indgriben af menneskehånd spores, fordi denne indgriben har været nænsom og kyndig. Her færdes man i et landskab, der kan have set sådan ud omtrent så længe, som der har levet mennesker i landet.

Og sådan bør det bestandig henligge. Ikke mindst fordi dette var vore gode amerikanske landsmænds hensigt, da de første gang lagde deres hånd på stedet.

Fra Skørping stationsby, hvor man bor udmærket centralt for ture gennem Øst-Himmerland, tager jeg en dag vejen over Fræer Purker og videre over Bælum og Solbjerg til Hurup. Målet er den lille Vildmose, men selve vejen dertil fører gennem et herligt bakket og åbent landskab, kun brudt af større skove ved Solbjerg: Fredenslund, Tved Skov og Sønderkov. Jeg passerer gennem Himmerlands frugtbareste strækninger, „Kirsebæregnen“, hvor frugthaver og frugtplantager indrammer de rige landsbyer. Ved Sønder Hurup,

hvorfra landet falder i bratte trin ned mod Kattegats kyst, besteg jeg vest for byen en bakketop, fra hvilken der er en fremragende udsigt over dette frodige land med dets knudrede bakkebølger og mængder af oldtidsgravhøje. Mod øst ser jeg tværs over den store lavning med dens moser og engdrag, som strækker sig helt fra Vildmosen ned til Limfjordskysten og i hele sin længde er adskilt fra det nære Kattegat ved den lave, sandede bakkestrimmel mellem Als Odde og Nørre Hurup, og hvis nordligste forpost er de vældige *Muldbjerge* østen for Vildmosen.

Fra Sønder Hurup tager jeg vejen ad dette smalle grænseland mod nord langs kysten. En fuldstændig jævn slette, som et mørkt hav, viser sig foran mig, da jeg når de lave bakker ved Sellegårde, hvor jeg får fri udsigt mod nord. Man kunne tro, at det var hele Vildmosen, som allerede her ligger udbredt for øjet; men en god halv mils vej nordude ser jeg fladen begrænset af skovklædte højder og ved, at dette er den såkaldte *Toftehalvø*, en forhenværende ø i det indhav, hvor senere mosen dannedes. Først vest og nordvest for denne begynder den egentlige store moseflade at dukke frem af disen.

Vejen svinger mod nordvest ud over lavningerne, hvor spredt bevoksning af buske og småkrat begynder at plette fladen, udløbere fra selve Tofteskoven. Snart begynder stedets dyreliv at vise sine blækere ude på sletten: på en lysning langt borte ser jeg i kikkerten en stor rudel græssende kronvildt. De store dyr virker majestætisk og mærkeligt – og først og fremmest virker de her som *vildt*. Vi når dem med vognen ikke nærmere end på en kilometers afstand, før de bliver urolige; alle hoveder er rejste, de vejrer, og alle de store ører er vendt som tragte imod os. I næste nu rejser hele flokken: i lange, seje spring sætter dyrene over lysningen og forsvinder bag det nærmeste skovbryn.

Jeg når ind i den ældste, sydvestlige del af *Tofteskoven*, en gammel, tæt bøgeskov med for det meste ret tarvelige træer; men den rummer en god del mere skønhed end de fleste velfriserede skove af samme art. Og dens mystik øges ved, at den huser nogle gæster, der er lige så fornemme som sjældne i landet. Det er ingen ringere end den sorte stork og vildsvinet. Det er lensgreve Heinrich Schimmelmann på Lindenberg, som ejer Vildmosen med *Toftehalvøen*, og som har æren af at være vært for dem.

Den sorte stork er vel nok den fornemste af de to. Foruden en enkelt familie i Rold Skov er dette det eneste par, der ruger i landet. Da det er en lejer, der forlanger den yderste fred og ro, skal dens rugeplads ikke røbes her – særlig af hensyn til æggesamlere og -røvere, hvad der ofte er det samme. Johannes Larsen fandt den og tegnede træet med hele familien på reden. Selv har jeg kun set den sorte stork en eneste gang, en sommerdag i 1919, da jeg observerede én vadende på lavvandet i Stavnsfjord på Samsø.

Den sorte Horkes Rede i Toft Skov 26 Juni 1932-71

Jeg tør roligt sige, at jeg sjældent med mere spænding har ventet på nogen oplevelse under denne rejse end på mødet med vildsvinene i Tofteskoven. Men længe spejdede jeg forgæves gennem tykningen efter et glimt af dette hartad forhistoriske vilddyr – ingen viste sig noget steds trods al min søgen. Uden held nåede jeg gennem skoven til det sted, som kaldes *Tofte*, og hvor nu den sidste af de tre bøndergårde ligger, som her dannede en lille landsby. Gårdens omgivelser former sig som et stykke ægte, gammel dansk skovromantik.

Tæt uden for dens længer ligger en stor dam, langs hvis bredder runde græs-tuer rager op, overskyggede af en kreds af ældgamle linde, som spejler deres mægtige kroner i det stille vand. Nogle bovne, løsgående høveder græs-sede langs bredden eller svaled sig stående i vandet til knæene – et billede, som selve Potter kunne have malet. Bag dammen en jævn græsmark med en vidunderlig grønsvær, der strækker sig helt ind under den gamle bøgeskovs tætte bryn.⁵⁴

Og *her*, minsandten, viste sig endelig det, som jeg forgæves havde spejdet efter inde i tykningen – selve „die Finsternis im Walde“ materialiserede sig lige foran mig på engen – vildsvinet. En gammel so med to grise efter sig kom traskende ganske roligt fra skoven ud over lysningen. Som den selvfølgeligste ting af verden skred den frem imod mig, rodende med sin lange, sorte tryne i grønsværen. Her gik den på sin egen tilforladelige måde og var vildsvin, lige foran mig!

Men det ene af dens vagtsomme øjne fulgte mig bestandigt, mens det andet passede grisene, der i modsætning til den gamle ikke gav fjerneste agt på mig. De var endnu ganske små og sribede som hyæner.

I farven virker dyret næsten sort, som et dybbrunt muldskud mod det solbelyste græs. Det har så godt som ingen lighed med det dorske, vanartede tamsvin. Det er et elegant vilddyr, fuldkomment i sin art, lynsnart i sine bevægelser. Et smæld med et bagben op under bugen for at fælde en flue sker usynligt i sin hurtighed; en hel omdrejning om sin egen højdeakse foretager den på en halvtredsindstyvendedel sekund. Den er i høj grad formålstjenligt bygget; højrygget, så den ser ud til at kunne stinde sig godt under et anfald, med stærke ben, smidige som på en danssemester, den svære forkrop som en rambuk, trynen umådelig lang, fortrinlig både til rodning og angreb – en næsten krokodilleagtig snabel. Et fremragende fjæs med poliske øjne; den ser ud, som om den lige har sagt en god brander, men den griner ikke ad den selv, det overlader den til den elendige tilhører. De små, faste ører er i rastløs bevægelse. Det er det uroligste dyr, jeg har set, vildt fra tryne til hale-spids. Det overvejer kort og handler som et lyn, pludseligt, impulsivt.

En ren satan må den være som modstander. Jeg tænker på middelalderens jagter, hvor manden tog imod den med sit spyd.

Jeg havde ikke held med mine første fotografier af vildsvin, de mislykkes, ligesom da jeg året efter forsøgte at komme en gammel orne nær oppe ved jagtpavillonen; den stak af, allerede da jeg var den på 12–14 meters afstand. Men siden kom jeg på skudhold af en gammel orne og en so nede ved Toftegården; jeg tog dem på fire meters afstand.⁵⁵

Ornen er endnu pragtfuldere end soen. Den er et fuldkomment fabeldyr, overdrevent i enhver henseende. Dens sorte rygbørster virker som kammen på

en drage, dens tryne er en knudret, snabelformet tingest, hvor overlæben på midten er skudt op i en bue af de vældige hugtænder.⁵³ Soen, som var sammen med den, havde fire grise, men de var allerede så gamle, at striberne var borte, og så sky, at jeg ikke kom dem nærmere end på 100 meters afstand.

Den gamle stamme af danske vildsvin er for længst udryddet i landet. Endogså de få „vildbasser“, som fandtes her til op imod år 1800, må vistnok anses for efterkommere af dyr, som er indført af jagtkongerne. Den nuværende bestand i Tofte er indplantet af grev Schimmelmann, som for en halv snes år siden indforskrev tre stykker fra Hagenbeck og seks fra Schlesien. De satte i en indhegning på 10 tdr. land, hvor deres antal i løbet af 6–7 år kun steg til en snes stykker. Men efter at de i 1928–29 er blevet sluppet ud på de ca. 6000 tdr. land, hvor kronvildtet er indhegnet, er der kommet fart i forplantningen. Bestanden er nu steget til et antal på ca. halvandet hundrede, plus en halv snes orner, som er blevet skudt.

Når undtages godset Ravnholt på Fyn, hvor der findes en noget mindre bestand, er Tofteskoven det eneste sted i landet, hvor man træffer dem.

Skovfoged Andersen fortæller mig, at en gammel orne omtrent tre uger før mit besøg på stedet, i sommeren 1932, brød ud af indhegningen, stak til søs i Kattegat og satte kurs mod Sverige. Et par fiskere hastede efter den i en jolle, men indhentede den først efter to timers skrap roning. Skovfogeden, som sad i forstavnen, fik slynget et reb om den og surrede den til bådsiden. Efter de to timers roning var mændene trætte og udasede, men ornen bare rasende. Den måtte surres omkring trynen, inden den blev sat på land; fire mand kunne knap holde den, og den blev hejset op i en hegnspæl, inden man kunne tage „mundkurven“ af den og slippe den løs.

Hvad hjortebestanden angår, da findes her ca. 1000 stykker inden for indhegningen. Jeg så på stedet to rudeler; den ene, som var lutter hjorte, var på 16 stykker, hvoraf den ene var en tyveender; den anden rudel var blandet og på ca. 35 stykker. Der er engang talt 150 hjorte samlet i én rudel.

Her findes desuden en mængde råvildt. Og mellem april og august 1932 er der i distriktet skudt 50 ræve, hvoraf skovfoged Andersen alene har nedlagt 26.

Ved jagtpavillonen på Toftehalvøens nordside hæver terrænet sig til 26 meters højde og falder med en brat skrænt ned mod de lave, vide moseflader. På skrænten løfter sig en bøgeskov med stolte, høje stammer og brede kroner, en pompøs afslutning på skovlandskabet ud mod den milevide, ørkenagtige slette. Betydningerne modsætninger så nær hinanden kan næppe tænkes end hele Toftehalvøen med dens gamle danske skov, med kronvildtet og vildsvinene som den naturlige staffage, dette udpræget heroiske landskab – og umiddelbart op ad dette den jævne nordjyske lyngmose, milevid og øde, indrammet af de gamle nøgne klinter og Muldbjergenes sandflugtsdynger.

I samme øjeblik som jeg drager herfra ad vejen langs stranden mod nord, er jeg ude på den smalle sandstribe med det vide lynghav til den ene side og det brusende Kattegat til den anden. Seks-syv kilometer forude ser jeg Muldbjergenes kæmperygge, den gamle ø, der hæver sig mellem de to flader, mosen og havet. Kun enkelte boliger, små og gammeldags, ligger hist og her langs vejen på den sandede grund med en smule ager omkring, alt uhyre fattigt og øde. Langt ude i nordvest ser jeg Lille Vildmosegård flydende på lynghavet, ensom som Noahs ark på vandene. Jo længere jeg kommer mod nord, jo højere løfter *Muldbjergene* deres bastante former over sletten. Snart når jeg deres sydlige udløbere, hvor den lille landsby *Dokkedal* ligger tæt op ad bjergenes vestside. Bakkekuplerne, der synes slængt hulter til bulter mellem hinanden, gennemføres af siksakformede kløfter, gamle smeltevandrender, hvor igennem vandløbene under istiden har banet sig vej fra bræen mod vest og er faldet ud i den gamle havbugt, som før indtog mosens plads.

Endelig når jeg gennem det lave krat af eg, asp og ener, som klæder højderne, op på bakkernes højeste punkt.

Hvilket syn! Det er begyndt at småregne, og en opalfarvet himmel trækker sit lyse slør over land og hav. Bakketoppene er 50 meter over havet og så nær dette, at kystens bølgende linje synes at svinge sig lige ind under skræntens fod. Udsigten er så mærkelig og skøn, at man blændes af den, desorienteres af de to fladers ensartethed. I øst de bølgende, vandrende masser med pålandsvindens lange bølgeslag løbende i ét med himlens farver milevidt ude – *havets slette*. Til den modsatte side *mosens lynghav*, som en mil borte begrænses af den ældgamle kyst, hvor de gulhvide klinter ved Kællingbjerg med deres stejle brud lyser spøgelsesagtigt gennem disen som et fata

morgana. Imellem disse flader strækker sig fra nord til syd bjergenes takkede drageryg. Det er det enkleste landskab, jeg kender. Mellem havets blånen og mosens brune fløjlstoner ligger Muldbjergenes pukler med græssets klare smaragdfarver indfattet i havets stål og lyngens bronze. Kun hav, klint og mose. Men det er en rungende dur-akkord – blå, grønt, brunt.

Mod nord og syd synes udsigten grænseløs til trods for regndisen. I klart vejr ser man herfra Jyllands halve østkyst, fra bankerne ved Frederikshavn til Gjerrild Klint på Djursland, en strækning på 15–16 mil.

Men det er som at stå på et månebjerg og se ud over den døde klode. Thi intet tegn på liv rører sig inden for synsvidde. Havet er uden et skib, mosen ligger øde, som forstenet. Kun forgrundens levende farver viser, at jeg står med mine fødder på vor gode Moder Jord. Og *her* er da endelig også tegn på menneskers færden, således den uhyrlige restaurationsbygning, der ligner et kæmpemæssigt nødtørftshus, og udsigtstårnet, som foruden at være hæsligt er helt meningsløst, da udsigten ikke vinder det mindste ved, at man kommer den halve snes alen højere til vejrs. Men hvordan skal man på anden måde komme sådanne steder til livs, som ikke kan dyrkes? Man har taget ved lære af fluerne, der gør på, hvad de ikke kan æde.

Lad os tage vejen tværs over mosen fra Muldbjergenes sydende forbi Vildmosegård og videre til den gamle havbugts modsatte bred.

Den lille Vildmose er ligesom „den store“ oppe i Vendsyssel – der nu efterhånden ved dyrkning er blevet mindre end „den lille“ – en højmose og dannet på samme måde. Den var endnu en havarm under vort lands ældste bebyggelse, hvad oldtidsfund har vist. Efterhånden som dens bund hævede sig, dækkedes denne på grund af den vanskelige afvanding langsomt af tørvemos (*Sphagnum*), af omegnens beboere kaldet „hundekød“, der udmærker sig ved sin overordentlig vandsugende evne. Dette bløde mostæppe, hvis nederste del efterhånden dør bort og danner tørv, vedbliver at skyde opefter så højt, som det kan suge vandet med sig. På denne måde er mosens overflade på midten, hvor den er højest, blevet hævet 25 fod over grundvandstanden og over havfladen. Den 55 kvadratkilometer store mose danner således en lav kuppel.

Her ser vi da det mærkelige, at Himmerlands ældste dannelse, kridtet inde på det nære fastland, ligger umiddelbart op ad dets yngste, mosen. De nuværende frugtbare, grønne oaser, som ligger ude i den vældige mose, har gennemgået en højst besynderlig udvikling. I stenalderhavet lå de som ganske lave øer, indtil moseterrænet hævede sig over deres niveau. De blev da forvandlet til søer – i deres navne Mølløsø, Blegsø, Birksø, Toftsø og Bittesø bærer de endnu minder om denne periode. Omkring midten af det 18. århundrede begyndte man på deres afvanding, og efter at denne med stort be-

Muldbjergene fra Kongstedlund 26 jun. 1932. H.

svær var gennemført, er de siden ved dyrkning nået til deres nuværende udseende. De er da atter på en måde blevet til øer i mosen, men nu *lavere* end denne, og de danner tilsammen ca. 700 tdr. land.

Det var grevskabet Lindenborgs daværende ejer, Heinrich Carl Schimmelmann, som i 1767–68 byggede *Vildmosegården* derude på „Møllesø“, en hel herregård, som trives midt ude i mosen og på sine fede og kraftige jorder avler den bedste havre i landet, og hvor en vældig kreaturbestand græsser mellem de bugnende sædemarker.

En fuldstændig lige vej, to hjulspor på en dæmning, der kun hæver sig ganske lidt over den omgivende, farlige flade, fører tværs over mosen fra Muldbjergene forbi gården til den modsatte bred neden for Kongstedlund. Når man har krydset mosen ad dette spor, føles det som en landgang, når man havner på vestsidens klinger, der endnu bærer spor af stenalderhavets erosioner.

Over den fuldkomne jævne flade løfter sig mellem lyngen kun nogle små bitte, forkrøblede birke, bævreaspe og enkelte pile – øret pil, som her kaldes wirebuske – og gråpil, den sidste ganske lav og risagtig i sin vækst. I øvrigt er pilene herude så degenererede, at det er vanskeligt med sikkerhed at bestemme dem.

Men gennem denne ørkenagtige ensformighed bevæger vejen sig ligesom mellem to smalle bånd af den mest strålende farvepragt. Til hver side gror i grøfterne eller på de lave diger et væld af vilde planter, et frodigt mylder af alskens „ukrudt“, hvis farver fremhæves voldsomt mod den mørke lyng-hede og den sorte mosebund: brandbæger, perikum, hvid og rød røllike, ager-tidsel, musevikke, kællingetand, gåseurt, høstborst og hele legioner af gede-rams som gul ild og blå lyn mod den triste bund, der kun hist og her brydes af lidt blomstrende klokkelyng eller af nogle høje, lyse græsser, hvis fine strå svajer for vinden under de lette regnskyer.

Jo mere jeg nærmer mig Vildmosegården, jo skønnere løfter sig Muld-bjergenes kæde derude i øst. Storslået bliver det hele syn, når man er nået „i land“ og har bestegit de gamle klinter ved Kællingbjerg eller Nørrebjerg og herfra ser ud over fladen. Over det tilsyneladende ubrudte, brune hav rager kun to øer op, skarpe som klippeformationer, den nordlige del af Tofte-halvøen med dens skove og de nøgne Muldbjerge, der ligner en vulkanrække med sine forrevne, takkede konturer. Mosen virker herfra som et fuldkomment øde med en storslået stemning af uendelighed og ørken.

En tårnfalk ser jeg stå og „muse“ ude over fladen, det eneste synlige le-vende væsen fjern og nær.

Ved landsbyen *Smidie* opsøgte jeg de gamle limstenshuler, som endnu på ganske primitiv vis benyttes af egnens folk. Bevæbnet med en lygte, som jeg lånte i det nærmeste hus, kravlede jeg rundt i de grå, skumle gange, der går ind i bakkensiden ved den lille udflytterby. Koldt, fugtigt og kælderagtigt var der, med den lille lygteflamme som eneste lys. Men det hele virker ret elendigt, når man sammenligner det med de storslåede gruber ved Daugbjerg, der danner et helt underjordisk, forvirrende landskab – for ikke at tale om de vældige, nyere brud ved Mønsted. Men besynderligt er det dog at gå rundt i disse snævre, lave muldvarpegange, hvor bonden har rodet kalken frem af jorden på samme vis gennem hundreder af år, måske lige siden han lærte at bruge kalken som bindemiddel til sine boliger.

Egnene heromkring er rige på sagn og på skumle historier om troldpak og spøgeri. Dette synes især at gælde strækningen mellem Nørre Kongerslev og Smidie, hvis man skal dømme efter de af Evald Tang Kristensen indsamlede beretninger. Det vrirler med troldfolk i „Kællingbjerg“, hvor store skatte er opdyngede, og hvor en gammel kvinde i månelyse nætter sidder og spinder på sin rok. I øvrigt var hekseri og spøgelse usædvanlig talrige over det hele Himmerland, trolde og nisser vogtede skattene i dets mange høje, i dalene færdedes helhesten, hvor de hellige kilder sprang, fra luften stod gny af „knarvognens“ og „wojensjægerens“ natlige færd. Dræbte bissekræmmere gik igen ad de øde veje, og alskens spøgeri færdedes i de gamle gårde. En særlig form for gengangere dannede de, som i levende live havde svoret sig falskelig til ejendomsret over jord, hvor marskel havde sat strid mellem beboerne fra slægt til slægt, hvor man havde sat sin salighedspart over styr for timelig vindings skyld, og hvor kun en ed og tre oprakte fingre kunne skabe en afgørelse. Ingen form for strid kan være vanskeligere at fælde dom i end en sådan. Man skal undertiden tilbage til middelalderlige dokumenter for at finde en ledetråd.

Der er meget *sind* i himmerboen, han er i den henseende en værdig nabo til vendelboen. Jeg har hørt frasagn om hans lyst til strid, som viser, at han kan dyrke denne ikke for en afgørelses skyld, men for stridens egen skyld. Han øger og nærer den for at holde galden flydende.

Jeg skal berette en enkelt historie, hvor kampen netop drejede sig om ejendomsretten til en vejstrimmel på et markskel mellem to nabogårde. Den stod på i årevis; man processede, til prokuratorerne blev lamme, uden at nå noget resultat. Ingen af parterne benyttede vejstykket. Til sidst gled sagen mellem de to fjender ind i en tilstand af væbnet neutralitet, der dækkede over et edderspændt, dumpt had. Fra begge sider ventede man på, at modparten skulle forløbe sig.

Og en skønne dag hændte det. En morgen, da den ene stod uden for sin port, så han pludselig fjenden komme kørende hen ad vejen – han sad skinbarligen på vognen ved siden af sin voksne søn, mens hestene roligt skred hen ad vejen. Og verden stod endda – jorden revnede ikke, og der faldt ikke ild ned fra himlen. Der skete ingenting! Ikke andet, end at den eneste tilskuer til udåden gik ud og lagde sig tværs over vejen foran hestene i hele sin længde. Det næste, der hændte, var, at hans avindsmand med et svirp af pisker drev de nølende heste frem, så de og vognen og det hele gik hen over den liggende. Hjulene ramte hans ben og gruttede dem ubarmhjertigt. Dér lå han; den anden kørte videre.

Efter at den tilskadekomne havde tilbragt et par måneder på hospitalet, kom der en lynende retssag ud af det. Dommeren, som havde sagen i sin hånd,

søgte at mægle mellem de to kombattanter. Han henvendte sig først til den overkørte og foreholdt ham, at han burde prøve på at leve i fordragelighed med naboen, som jo ellers var en brav og skikkelig mand, og søge at komme til forlig og forståelse med ham. Dommeren endte med at sige: „Dersom Deres nabo skulle finde på en anden gang at benytte den omstridte vej, så vil De dog ikke igen hindre ham i det på en så desperat måde!“ Hvortil manden svarede: „Nå, *det* trower Di ett! Jow – dersom den kjeltring kommer jen gång te, så skal a fanden fo' lisså stell' legg mæ der igjen!“

Så henvendte dommeren sig noget mere forhåbningsfuldt til gerningsmanden, som formentes at være rystet over det kraftige resultat af udåden: „Hør nu – hvad han nu hed – De ville dog aldrig nogen sinde mere finde på at øve en så grusom handling mod Deres nabo, hvis han, som dog ellers er kendt for at være en god og skikkelig mand, en anden gang i ubesindighed skulle finde på at lægge sig på tværs for Dem over vejen!“ – Hvorefter den tiltalte rejste sig, lagde næven i bordet og sagde: „A vil ligh sejj Dem *jen* ting, for at der ingen misforstoelser skal komm: at hwis den slog en åen gång legge sæ po min vej, så skal a ett nøwes mæ å kyer øwer hans fædder – nej, så skal a satan knåge mæ kyer ligh twat øwer ham!“

Så opgav dommeren at mægle. Sagen gik sin gang; jeg husker ikke, hvad den endte med. Men manden, som berettede historien, sluttede med at sige: „Å di tow, di war endda kun fra Øst-Himmerland!“

Dette hændte for en halv snes år siden. Da jeg for nylig berettede historien for en jysk dommer, sagde han til mig, at den vanskeligt kunne gengives mere korrekt, og spurgte mig, hvorfra jeg havde den. Jeg fortalte det, idet jeg udtrykte min forundring over, at han kendte den. „Det er ikke så mærkeligt,“ svarede han. „det var mig, der var dommeren.“

Det er efterkommere af de stridbare „Rind herreds knaber“, mellem hvem blodhævnen omtrent som i sagaerne øvedes fra det ene slægtled til det andet. En ringe ting gav anledning til striden mellem mændene fra Rold og Rind herred-boerne, der endte med det berømte slag i Lerå Sig syd for Ålborg, hvor kampene stod om en veritabel vognborg, og hvor tre mand dræbtes. Dette hændte omkring midten af det 17. århundrede.

I Skørping stationsby traf jeg den gamle smed Lars Nielsen, en kæmpe, som nu er 87 år, men endnu ser ud til at have tolv mands styrke ligesom bjørnen i folkevisen, og som hvad sindet angår uden tvivl har været en god himmerlænding. Jeg ville tro, at denne elskelige gamle mand i sine unge år har været „en smed, der farlig var, når han blev vred“. Han lå til sengs af en grumme byld, da jeg besøgte ham, og kunne ikke sidde model.⁵⁵ Jeg måtte nøjes med at fotografere ham og hans lige så statelige kone, som er 83 år

og har et pragtfuldt raceansigt. Jeg tænkte på, da jeg så hende, at det jo var *hende*, Zahrtmann skulle have haft som model til Eleonora Christine.⁵⁵

Lars Nielsen er født i Gudumlund, hans kone i Bælum; men de har boet her på stedet i 57 år, og de fortæller, at da jernbanestationen blev bygget i halvfjerdserne, lå der her, hvor nu den store stationsby er groet op, kun en gård og et hus. Stedet kaldtes Teglgårds Hede, og her var fuldstændig vildt og ensomt. Hvor smedens have nu findes, var grænsen for en stor tørve-mose. Gården kaldtes Sverrigs Gård efter sin ejer, som hed Knud Sverrig.

Den gamle kendte et sagn om, at der ved Gammel Skørping en kvart mil herfra har ligget en røverborg. Han har selv engang gravet et par store munkesten op dér på stedet, og over åen nærvæd førte en stendæmning, hvorover man har kunnet køre til borgen, og af hvilken der endnu findes tydelige spor.

Smedens mor havde oplevet „Bittefanden“ og Lorenz Meyers bedrifter på egnen og fortalte ofte om den sidste, skomageren fra Ålborg, at han blev fanget i en bagerovn, hvor han var flygtet ind, da man jagede ham.

Ældgammel sæd og skik holdt sig længe mellem denne befolkning. Så sent som i 1755 fortæller sognepræsten i Vive, at fiskerne på Mariager Fjord færdedes på fjorden i lange trug, som var udhulede bøgestammer – det er jo sten-alderfartøjer! En bonde, som jeg traf på fjordens nordside, en lun og vittig mand, kunne hvad ydret angår have passet godt i et af disse fartøjer. Det er ikke netop sådan, man tænker sig en høvdingeskikkelse; men han har vundet mangt et slag over storm og gus og over den karrige jord – uden at han derfor har skæmmet sig.⁵⁴

Det mærkeligste indtryk af, hvad tradition vil sige, fik jeg under mit besøg hos den gamle Ane Jakobsen, en 83-årig gårdmandsenke, som bor i et hus på Gravlev Mark nær Skørping tæt ved den store gård, som hun for 16–17 år siden lod gå i arv til sin søn. Jeg kom dertil i et forbifarende tordenvejr, som gav et par grimme skrald fra sig, just da jeg nærmede mig huset. Døren var stænget, og ingen åbnede, da jeg bankede på. I nabogården traf jeg den gamles søn, som forsikrede, at moderen var hjemme. „Men hun er så bange i tordenvejr, at hun altid smækker døren omhyggeligt for at holde det ude,“ sagde han.

Jeg slap ind straks efter, da vejret var trukket over, og traf den gamle kone, som bor her helt ensomt. Hun ville som næsten alle enligboende gamle folk gerne snakke, og mens jeg tegnede hende, fortalte hun vidt og bredt; især fik jeg en udførlig beskrivelse af det, som har gjort hende berømt mellem fagfolk viden om – hendes mærkelige form for vævning. Hun er den sidste, der husker den ældgamle båndfremstilling, som hun kalder at *linke*.

A. Fr.
1931.

ANE CATHRINE JAKOBSEN
FRA GRAVLEV MARK PR. STØVRING. 83 ÅR

Til dette arbejde benyttes ingen væv, kun nogle tråde, som er udspændt omtrent i albuehøjde mellem et par faste punkter, f. eks. et par stolerygge. Trådene slynges på en særlig måde ind i hinanden, og efterhånden skydes de linkede stykker af båndet ud mod trådenes endepunkter, således at der samtidig fremkommer to fuldstændig ensartede halvdele, der bliver ligesom et spejlvendt billede af hinanden, og hvori f. eks. selv den mindste fejl gen- tages med fuldkommen nøjagtighed.

Man har for få år siden i en oldtids-kvindegrav i Borum Æshøj på Århus- egnen fundet nøjagtig magen til denne gamle kones linkninger. Det var et hårnet, som måtte være „linket“, da fejlene i dets vævning var nøjagtigt gentaget over for hinanden, regnet fra nettets midte. Graven i Æshøj er fra den ældre bronzealder; dette betyder, at denne gamle Ane Jakobsens vævning måske er den ældste form for kvindeligt håndarbejde, som er bevaret i lan- det, og at traditionen er 3–4000 år gammel.

Københavns Folkemuseum har optaget en film af den gamle kone ved ar- bejdet. Hun er en herlig fremtoning, trods sin stolte holdning fuld af ynde og blidhed – den ideale gamle *mor*. Der er jo ingenting på jorden, der kan være så elskeligt som en god, gammel kvinde. Jeg mødte mange af den slags i Jylland. De bedste synes at være fordrevet til afsides egne, og ofte synes deres lykke og blidhed at stå i forbindelse med ensformigt slid og de tran- geste kår.

En næsten lige så indtagende, men mere tavs og forsigtig person fandt jeg i den gamle, forhenværende boelsmand Jens Peder Andersen, også fra Grav- lev Mark. Man ser straks på hans mærkelige blik med de drømmende øjne, at han er en mand med passioner. *Hans* er af litterær art, og de har bl. a. givet sig udslag i, at han har samlet en mængde af sin egns folkelige viser, som han har nedskrevet efter gamle folks diktat, og som han har skænket til skovrider Poul Lorenzen, hvis interesse for folkedigtning, folkemusik og -dans er landskendt.

Den gamles hus har på sin tagryg en pragtfuld række husløg, en plante, hvortil der i mange jyske egne er knyttet megen overtro. I Fjends herred og andre midtjyske egne kaldes den „tårrenskjæg“, fordi den havde ry for at beskytte mod lynnedslag. Dette navn kendes mærkeligt nok ikke her i om- egnen; men den er en af „kløge“ mænd og koner meget anvendt lægeplante.

Jeg så i Østhimmerland adskillige udmærkede og særprægede ansigter. Det allerbedste fik jeg øje på ved et rent tilfælde, således som det ofte går. Jeg kom kørende nordfra mod Skørping stationsby, da jeg fra bilen forude øjnede en mand, som bevægede sig i samme retning som vognen, og hvis skikkelse straks fangede min opmærksomhed. Lige da vi passerede ham, så jeg i et glimt hans ansigt, og i samme øjeblik standsede jeg vognen. Jeg kom

nemt i samtale med ham. Det var den forhenværende sognerådsformand Niels Bossen fra Skørping; jeg fik efter et øjeblikks forløb lov til at komme ind i hans stue og tegne ham.

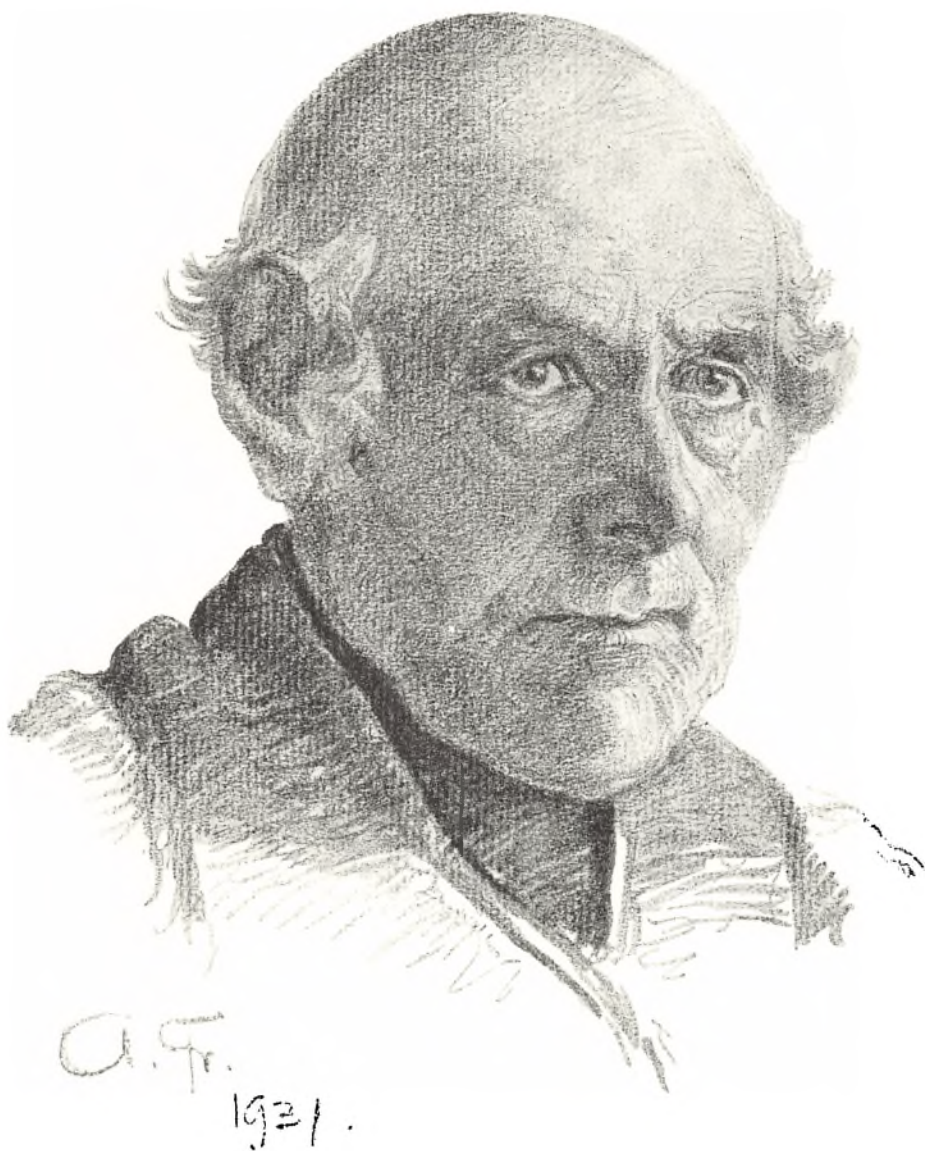
Dette smukke, udpræget nordiske raceansigt, et af de stolteste hoveder, jeg nogen sinde har set, måtte jeg desværre tegne under de uheldigste belysningsforhold og i løbet af kun en time. Den gamle havde travlt – det var kreaturerne, der ventede – „å æ kyer ska en pass', ja det ska' en!“ Han er nu 82 år gammel, og først for godt 40 år siden købte han sin gård og grund for en ringe pris, der stod i forhold til dens tilstand. Men allerede 20 år senere havde han ved et uhyre slid sammen med sin kvinde drevet den tarvelige ejendom op til at være en mønstergård. Og da dette resultat var nået, overgav han den til sin søn som arv. De gamle bor nu i et lille hus i nærheden.

Jeg spurgte ham om, hvad han nu egentlig følte, da han overgav resultatet af næsten en menneskealders arbejde i sønnens hænder, netop som dette resultat var nået. Han svarede: „Ja, det var jo sært nok. Men det var da det skønnest', der kund' hælde!“

Og det er jo rigtigt. Arbejdet i sig selv er den største lykke, og en bedre løn end den, han har fået for det, findes vel ikke.

Det stærke slid er næppe gået slet så spørløst hen over hans gamle kone som over ham. Mange af disse gamle bønderkvinder må slæbe alt for meget, de bliver magre og næsten helt misdannede af alt for tidligt og alt for strengt arbejde, især når de samtidig får en mængde børn. Men det var altid bondekvindens almindelige lod. Der står jo, at arbejdet adler; men der står udtrykkeligt, at det adler *manden!* Et arbejde af denne art gør sjældent kvinden ædlere, i al fald ikke af ydre. Hun er skabt til sysler, ikke til kropsligt slid.

I den nordøstlige del af Himmerland ligger ikke mindre end fem bemærkelsesværdige steder omtrent på rad fra øst til vest. På nordgrænsen af Vildmosen den smukke birkeskov Høstemark Skov, vesten for denne stenalderbopladsen ved Gudumlund Skovhuse, oprindelig ved stenalderhavets kyst, nu flere kilometer fra Vildmosens rand. Mod nordvest fra dette sted de prægtige Lundby Bakker, historisk bekendt fra den sidste, frygtelige batalje i 64-krigen, syd for Ålborg den berømte Svenstrup Mose, hvor Skipper Clement hin våde oktobermorgen i 1534 huggede adelshæren ned; og endelig helt nordvestligt ude ved Limfjorden det sted, som landskabeligt bærer prisen fremfor dem alle, bankerne ved Sønderholm med den pragtfulde langdysse *Troldkirken*. Fra dette sted skal man se ud over det nordhimmerlandske landskab. Her kan man passende gå op og dvæle en stund for at tage afsked med alt det, som jeg i det foregående har samlet under betegnelsen Østjylland, og forberede sig på det, der kommer.

BOELSMAND JENS PEDER ANDERSEN
GRAVLEV MARK. 72 ÅR

A. Fr.
1931.

FHV. SOGNERADSFORMAND NIELS BOSSEN
FRA SKØRPING. 82 ÅR

Fra Ålborg følger jeg landevejen mod syd og vest ud til stedet. Det er en sval sommerdag med vestenblæst, men blændende sol mellem skyernes mørke buge; og i landsbyerne, hvor der er læ for blæsten, flyver over havernes svulmende lavendelhække med de meterhøje stængler en vrimmel af hvide sommerfugle, sværme så usandsynlige, at jeg aldrig har set magen til dem. Midt i sommersonskindet er de som et snevejr over lavendlernes strålende blostre.

Men uden for byernes læ på landevejen er blæsten strid, og værre bliver den, da jeg går bort ad stien over markerne mod nord for at nå det sidste stykke frem til dyssen. Jeg har længe set den over de åbne bakker på det højeste knudepunkt i det storladne landskab. Jo mere man nærmer sig den, jo kraftigere bliver indtrykket af dette land; og når man endelig dyssen, har man herfra en af de vældigste udsigter over Nordhimmerland i dets mest karakteristiske form.

I nord og vest favner Limfjorden landet både nær og fjern; dens stride vandflade, som er mørk under blæstens pres, indrammer de vindhærgede, spraglede agre over de hårde banker. Gøl- og Nibe Bredning synes ganske nære fra dette høje stade. Mellem de faldende bankers tavl ses til alle sider milefjerne landsbyer eller enlige boliger. Langt mod nord på den anden side af fjorden blåner Vendsyssels høje åse. Vældige skykroppe haster over himlen på flugt fra vest mod øst og med farende skygger over de gule og grønne agre, hvor kornet vælter sig hid og did som et frådende hav. Det høje, stride græs på højen om dyssens sider svinger vildt for blæstens kast. Men øverst mod den blændende, urolige himmel tegner dyssens stenkolosser sig, blinkende i sort og hvidt som skåret med en gravstik i en skinnende metalplade, *meneskeværket*, stående midt imellem elementerne, fyrretyve kæmpesten om det vældige dyssekammer som en mur, rejst med jættekrafter op under de farende skyer.

Det er en stærk slægt, som har sat sine bomærker på dette landskab. Den taler til os med store sten, uden ord, men med sin egen magtfulde, tunge gestus.

Da jeg går herfra, finder jeg inde på den nære Sønderholm kirkegård et gravkors, som tyder på, at der er krummer i himmerlændingen endnu. Dets inskription oplyser nemlig, at „Herunder hviler P. P., født 187 og død 1873.“ Han har været verdens ældste mand, dobbelt så gammel som Metusalem. Hvis der da ikke skulle være glemt et 0 mellem 8 og 7 i det første årstal.

Men den slags forklaringer er alt for ligetil, de virker bare nedstemmende og kedsommelige.

Midtjylland

Vesthimmerland

Når man ad landevejen fra Viborg mod nord har passeret østen om Vorde Galgebakke, kommer man ud i den store lavning, gennem hvilken Skals Å og Simested Å løber ud i Limfjorden. Det er en udpræget lavlandsegn af en næsten deltaligende karakter og med vældige kvægflokke græssende omkring de fiskerige åløb. Inden for et bakket terræn, som vejen følger, og adskilt af dette fra Limfjorden, fortsætter lavlandet nordover langs bakkernes østside helt dertil, hvor Lerkenfeld Å løber ud i fjorden, og hvor man møder et nyt delta med samme staffage som det første. Men hele vejen langs stranden passerer man mindre åløb, der alle har ærinde ud mod vest, og som kommer inde fra de store højder i Vesthimmerlands indre.

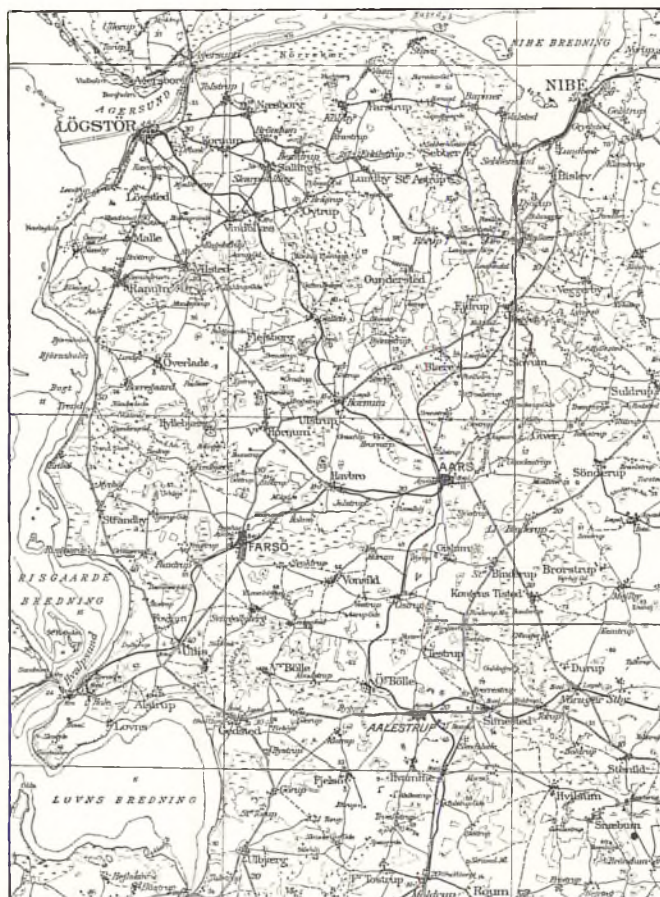
Allerede hvor landevejen er svinget op over bakkerne øst for Rind, har man haft prægtige udsigter over Limfjordens krogede arme, Hjarbæk Fjord og Lovns Bredning og helt til Skive Fjord. Senere, nord for Ulbjerg og ved Alstrup, kulminerer disse højlandsindtryk, og egnen herfra og helt op til Løgstør er nok den mest særprægede og afvekslende i det ellers så tungformede og ret ensartede vestlige Himmerland. Det er *fjorden*, der giver landet liv.

I sin sydlige del virker landets indre i det store og hele forstemmende ved sine fattige og skaldede jorder, skiftende med lidt hedeland eller brudt af nogle ådale og moser, af og til en ås med sin bakke af mørke kæmpehøje. Men det er et land, som alligevel er præget af en egen tung kraft og alvor, med djærve former. Fra sådanne høje punkter som Rishøj og Klovenhøj nordvest for Ålestrup får man et ganske storladent indtryk af landskabet. Men det er først på strækningerne mellem Års, Kongens Tisted, Nørager og Hverrestrup Bakker at man møder det vesthimmerlandske landskab i al dets kraft. Her, sønden for den gamle, lange fjorddal, hvori Halkær Å løber på sin vej mod nord, brydes ensformigheden af nogle af de mærkeligste strækninger i landet, der endnu virker vilde og oprindelige ved deres voldsomt formede terræn og endnu er prægede af stenalderfolkets færden, her hvor de første indbyggere gennem den lange fjorddal trængte ind i landet, befolkede det og lagde deres hundreder af gravhøje langs veje og ved bopladser.

Og helt oppe mod nord, i egnene fra Næsbydale til Oudrup Hede, fra Vit-skøl og til Næsborg Bakker, skaber landet og fjorden i forening nogle af de herligste landskabsbilleder i Jylland.

Men lad os følge landevejen langs fjorden mod nord dertil, hvor den går tæt forbi det gamle *Vit-skøl Kloster*, det senere Bjørnsholm, der dominerer egnen langvejs fra med sine tunge, hvide murmasser. Det var Valdemar I, der

grundlagde klostret. Han mente, at han skyldte himlen denne tak for sin redning under overfaldet i Roskilde 1157, og fordi han fik overtaget over sine modstandere i den påfølgende kamp om riget. Det var landsbyen Withscuele, der var mellem det gods, kongen skænkede klostret, hvis navn omformedes til latin: *Vitæ schola*, Livets skole. At man i denne skole ikke var hengiven til

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

at samle liggendefæ udelukkende i himlen, viser klostrets historie, idet det blev et af de rigeste og mægtigste i Jylland. Det ejede henimod reformations-tiden ikke mindre end en halv snes herregårde, øen Livø, en fjerdedel af Læsø og otte kirker og var desuden „moder“ til Øm Kloster. Det var derfor en ren lækkerbisen for kronen, som indkasserede det efter reformationen. Senere kom det i hænderne på flere adelsslægter, som efterhånden fik has på størstedelen af dets herligheder. En af godsets adelige ejere, Gjord Kaas, som overbevistes om at have avlet to børn med sin fætter Niels Kaas' enke, Birgitte Rosenkranz, måtte efter datidens love sammen med hende lide døden for bøddelens sværd. – Staten erhvervede godset i 1828, og 1867 gik det over på

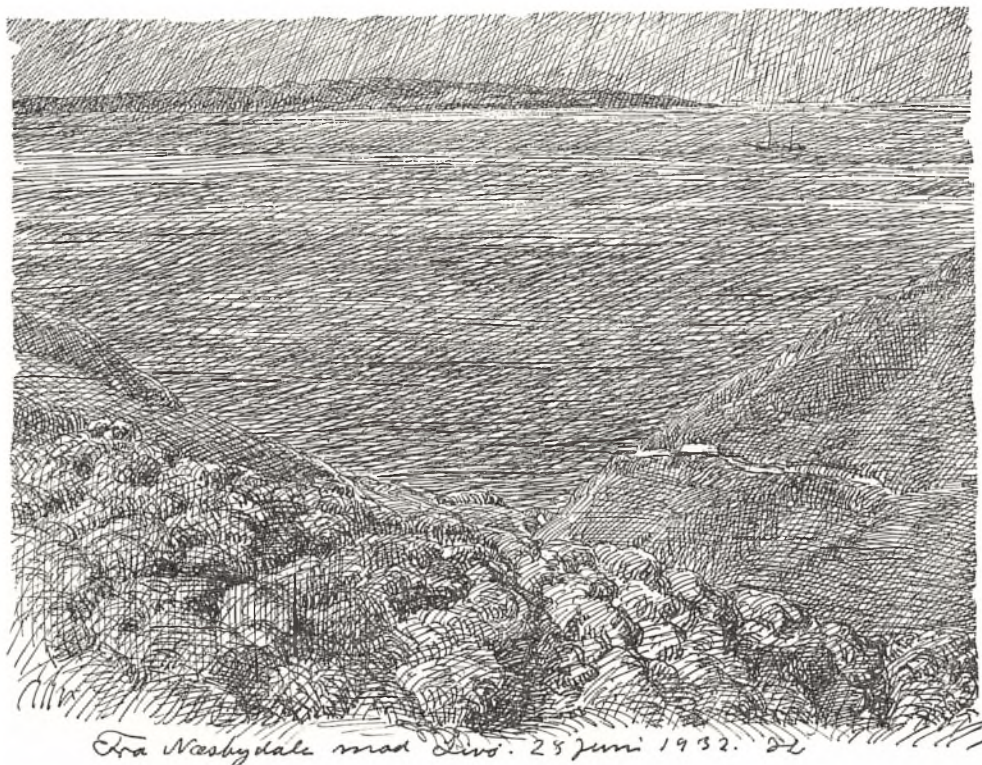
borgerlige hænder, alt imens dets jorder svandt mere og mere ind. Det har således gennemløbet hele den skala, som man efterhånden har vænnet sig til at anse for den naturlige. Nu mangler bare udstykningen.

Omgivet af sine vide enge, hvorigennem en lille å danner afløb fra den nære sø, står den tunge bygning stadig som et minde om fortids magt og herlighed. Til trods for, at hovedbygningen er ombygget i forskellige perioder og sydfløjen er nedrevet, virker den endnu fuldkommen harmonisk i sin tunge arkitektur. Vestfløjen stammer endnu fra klostertiden, mens nordfløjen, som er egens kirke, ombyggedes så sent som 1668. Den opførtes væsentligst af materiale fra den gamle klosterkirke, hvis rester til sidst dækkedes af jord og overgroedes, men nu er blevet afdækkede.

Den tunge stemning fra den svære bygning breder sig over kirkegården ved dens side og over resterne af de gamle klostermure, som er overskyggede af vældige træer og omgivet af lave, forkrøblede buske.

Herfra langs stranden til *Næsbydales* bakker er kun et svip på en halv mils vej. Stedet bærer bakkenavnet med urette ligesom Rebild; det er „skår“ fra istiden, dybe kløfter i klinterne, som har sprængt plateauet.

Efter at have set denne natur berømmet af så mange ældre skribenter, der

Fra Næsbydale mod Sivo. 25 Juni 1932. 22

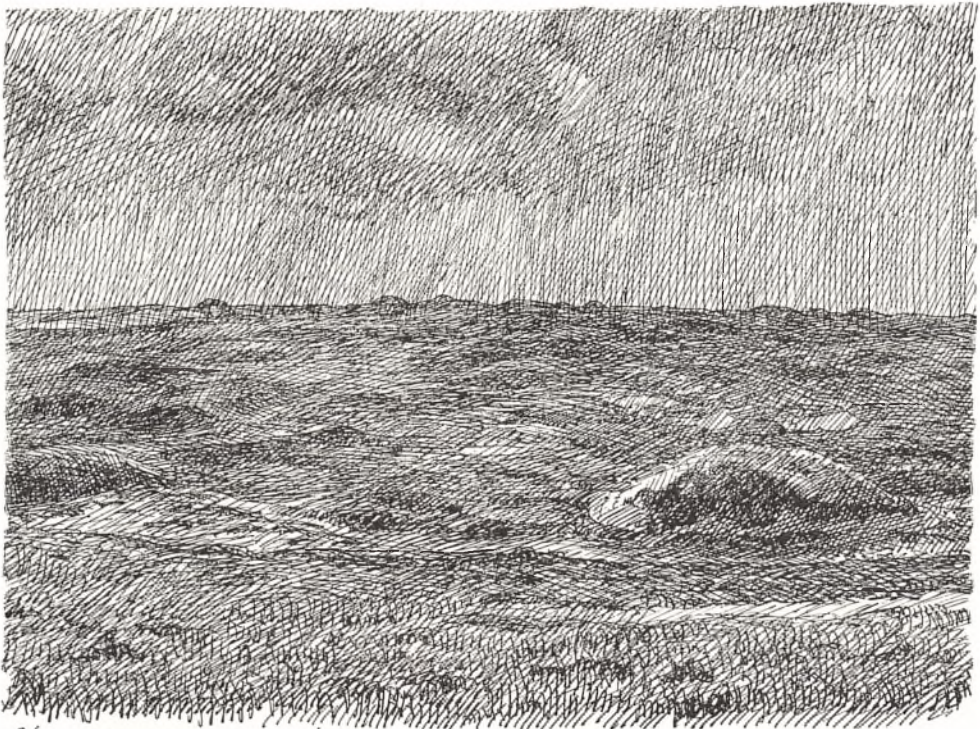
utvivlsomt har haft ret, kan synet af stedet i første øjeblik kun vække skuffelse og ærgrelse. To iøjnefaldende, hæslige restaurationsbygninger, den ene et stort skrummel i forløren „bondestil“, den anden et baraklignende monstrum, ligger lige ved nedgangen til de prægtige kløfter og tager al duften fra dette mærkelige landskab – eller rettere forlener det med en anden: en tæt em af øl, kaffe og tobak bølger over stedet, og biler, der i lange rækker holder langs vejen, oser benzin bagud. Støjen fra restaurationserne og hylene fra dem, der klatrer på de stejle skråninger, tager helt pippet fra de enlige gulspurve, der holder til i de lave krat på bakkehældene.

Kommer man ud på klinternes yderste kam, vender ryggen til sværmen og holder sig for ørerne, kan man endnu betages af den enestående udsigt. I de bratte fald er jordsmonnet sunket i voldsomme skred ned mod den smalle forstrand, som ligger nede i en svimlende dybde. Fjorden med Furs og Livøs bjergagtige linjer viser sig skønnere her end på noget andet sted langs denne kyst. Havet ligger blændende under solen med dets højt løftede horisont, så tindrende af lys, at de fine kyster synes uvirkelige som fjerne eventyrlande, salige øer, som intet menneske tør betræde. Men tager jeg hænderne fra ørerne og bindet fra det indre øje, da hører jeg fem hundrede turister larme bag mig, og foran mig ser jeg Livø, som er reserveret til den Kellerske åndsvageanstalt.

Herfra tager jeg tværs over landet ad biveje til *Oudrup Kirke*. Vejen fører over et trist landskab, plettet af spredte granplantninger og med nåletræer i rækker som hegn mellem de dyrkede jorder. Kirken er en ægte jysk kvadestensbygning fra romansk tid, alvorlig og streng i sin stil; den må forhen have haft en usædvanlig harmonisk og smuk baggrund i landskabet, før dette blev tilplantet.⁵⁶

Endnu bedre er den lille kullede *Skarp Salling Kirke* – på kortet kaldes byen slet og ret Salling; kirken ligger en halv mils vej nordvest for denne. Det siges, at kirken skal være bygget oven på resterne af en langdysse, og at spor af denne endnu ses i jordsmonnet på kirkegården. At denne sidste påstand ikke er rigtig, afkræfter ikke den første. Hvor ofte ser man ikke vore gamle landsbykirker opført tæt op ad store oldtidshøje eller på steder, som i hedenskabets tider har været hellige, viet til gudsdyrkelse.

Kirken er smuk og virkningsfuld i landskabet; i modsætning til den i Oudrup er den udvendig, især på koret, rigt udsmykket. Indvendig har den bl. a. nogle ypperlige kapitæler, der vidner om, hvilket mesterskab de gamle håndværkere besad, når de håndterede hammer og mejsel. Men hvor er den især i sit ydre fuld af harmoni, en fryd for øjet, som den ligger på baggrund af den fjerne hedestrækning og den nære mose – bunden af den gamle fjord,

Vindbles, Oudrup Hede 28 Juni 1932

som fra Limfjorden skærer sig over to mil ind i landet mod syd. Over dens flade ser man i øst og sydøst mægtige bakkelinjer, højedragene mellem Krastrup og Frejstrup, der sydligst går over i den store *Oudrup Hede*, øverst på deres rygge kronet af oldtidshøje. Vesten for kirken hæver sig et tilsvarende højedrag, den gamle fjords modsatte bred med andre bakkekupler med gravhøje på deres toppe, her som dér sporene af den ældgamle bebyggelse. Fra højderne ser man, hvorledes fladen dernede løber helt op og danner forbindelse med de vide engdrag ved Nørrekær, der endnu næsten ligger i niveau med Limfjordens vande.

Det er blevet sent på dagen, og den lave sol sender sit skarpe lys med lange skygger over moser og heder. Kirkens tunge, grå kvadersten og dens enkle kalkede murflader gløder mod hedens brune baggrund. Fjerne vbeskrig lyder ude fra kærene, og over engene dernede langs mosernes rand, hvor kvæg i flokke og gyldne travser fanger sollyset, trækker mågeflokke nordpå mod fjorden. De fjerne åse med deres kæmpehøje lyser som bronze mod østhimlens falmede, blåviolette tone.

Jeg haster nordpå, mens der endnu er dag på himlen. Mit mål er *Næsborg Kirkebakke*. Det er fristende at gå op på alle disse højder og se ud over det

vide, åbne land, tælle kirketårne og finde byer – disse byer, der heroppe har så mærkelige navne som Vindblæs, Skarp Salling og Krastrup. De giver landskabets karakter godt, man får en fornemmelse af at rive sig på tænderne i en harve eller få munden fuld af flyvesand.

Stedet er noget helt enestående som udsigtspunkt, og i nogen heldigere stund end denne solnedgangstime kunne jeg ikke være kommet hertil. I øst og nordøst ligger Nørrekærfladerne med deres fuldkomne jævne, lave bund. Den mægtige slette, der yderst mod nordkysten mellem Aggersund og Vår er over to mil bred, har endnu som minder fra sin tid som fjordbund et helt lille delta, idet Tanbæk, som gennemløber dalen i hele dens længde inde fra Oudrup Hede, herude deler sig i tre arme, Øster og Vester Tanbæk og Kilså.

En besynderlig, isoleret bakkeø rager ud fra østsiden, en knude af regelmæssig kuppelform, nu på alle sider undtagen mod vest beplantet med graner. Dens nøgne vestside viser endnu tydeligt, at den har været kyst, den står med skarpe, bratte klinter ned mod engene. Den minder om Daugbjerg Dås, men rager langt højere op over sine omgivelser og er af mærkelig virkning på den store flade.

Tusinder og atter tusinder af kreaturer græsser over engene, belyste af den lave aftensol, hver og én med *sin* skygge. De ses, så langt kikkerten rækker, små bitte som insekter længst ude mod øst. Midt ude på sletten, der er som dunkelt kobber i solglansen, hviler skyggen af en stor, stille sky, blåsort som en skummel sø.

Langt ude i nord ser jeg den dybt ultramarinblå fjord strække sig som en bred flod fra øst til vest, hvor dens vande glider over i den vide Løgstør Bredning. Fjernt bag fjorden står Hanherredernes vældige bakkelinjer som en anelse gennem aftendisen over vandets skarpe blånen. Over bakkerne står alle gårdes længer i brand fra solens nedgangslue, men i vest ligger bredningen mat og stille som et spejl af gammelt sølv under den flammende og irgule himmel.

En stor flok regnsponer trækker med lange fløjt lavt hen over min bakke. De kommer fra nordøst på vej ud over bredningen. Det er eftersommerens farende folk, nogle af de første trækfugle, med varsel om efteråret i deres dybe toner – denne dejlige lyd, så blød og så stemningsfuld nu ved aftenstide.

Et par heste står på en lille bakkeknold tæt herved. Den ene hviler sit hoved på den andens hals – en skarp silhouet, et sort ornament mod himlens malmgrund.

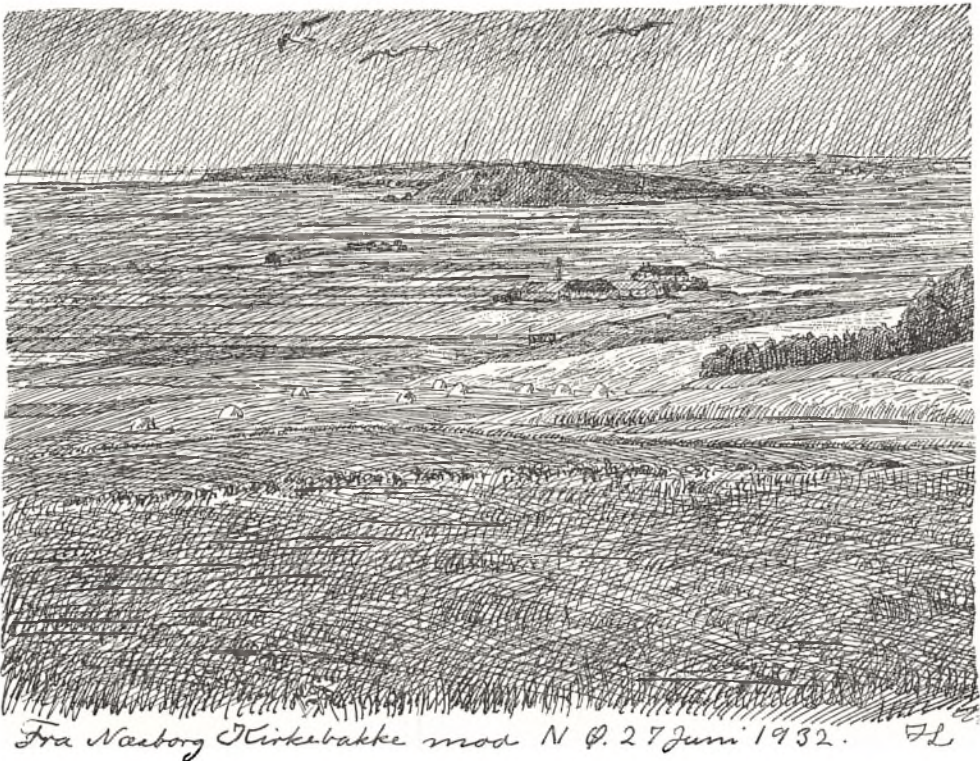
Op så hjemturen efter den sidste solfaldstund, mens skyggerne sænker sig og mosekonen brygger i alle kløfter og dale, så tågen ligger som blege damme, hvor bakkerygge, trægrupper og enlige gårde dukker op som sorte øer. En spøgelseko står og brøler på bunden af en af de kolde, hvide søer. En hest vrinsker, langt borte gør en hund i en usynlig gård. Hist på sin bakke svæver

en kirke op imod en eneste, rødgylden lille sky, det sidste minde om solen, der sank. Dér kommer en stjerne, og nu én til. En lille skumringsvind har fundet sig en piletop at suse i. Og så bliver det helt mørkt. For vi er langt henne i august, og de lyse nætter er for længst forbi.

Men over mig hører jeg bestandig med små mellemrum regnsprovernes langelige fløjtetoner. De kan godt lide natten at færdes i.

Vesthimmerlands indre er for det meste et stærkt bevægeligt terræn, skifter med ådale og lange højderygge, for det meste dyrket, men endnu med enkelte større mose- og hedestrækninger. Hvor højderyggene og hederne endnu ikke er skændede, findes nogle af de anseligste og smukkeste levninger af rundhøjsgrupper i landet. Men det går raskt fremad med udslettelsen. Hvis ikke Nationalmuseet og Naturfredningsforeningen, som nu har taget sagen i sin hånd, arbejder sammen og gør det snart, vil vi her miste uerstattelige skønhedsværdier. Jeg tænker især på visse strækninger syd for Års, fra Kongens Tisted til Hverrestrup Bakker, altså højderne mellem dalene over Lerkenfeld Å og Simested Å, brudte af dalsænkningen om den mindre Nørager Å, og ligeledes på den nordligere beliggende rest af Oudrup Hede.

Intetsteds i Danmark er landet i den grad præget af oldtidshøjenes mængde

som i egnene fra Kongens Tisted og Nørager og helt op til norden for Roldskovene. Der findes her på visse strækninger ikke mindre end halvandet hundrede høje *på hver kvadratmil!* Men deres antal er i bestandig aftagende, og skal landskabets karakter reddes, da må det som hidtil ikke anses for tilstrækkeligt at frede en enkelt eller et par stykker af hver højgruppe, men grupperne må værnes i deres helhed.

Landskabet omkring Kongens Tisted er et af de mest udpræget himmerlandske, jeg kender. Fra de 86 meter høje Stejlehøje og fra Enshøj, som når 93 meters højde, har man et mærkeligt udsyn over dette åbne land, som endnu næsten helt er sparet for beplantning.

Ikke langt fra Års, i *Gundestrup*, var det, at man i 1891 i „Rævemosen“ fandt det pragtfulde, tidligere omtalte sølvkar, en offerskål fra kimbrenes storhedstid, som hører til Nationalmuseets værdifuldeste fund. De gamle kimbrenere har sænket skatten i mosen som gave til deres store guder, og i et guddommeligt lune, med en grandios gestus, har disse givet os den tilbage efter to tusind års forløb.

De gamle har efterladt sig endnu et smukt minde, der findes her på egnen, en runesten, som står i Års Kirkes våbenhus og bærer denne smukke indskrift: *Asser satte denne sten efter Val-Toke sin drot. Stenen her vil stande længe og Val-Tokes navn vide bære.*

De værdige gamle vidste selv med ærbødighed at værne om deres døde. Det er et dårligt folk, som ikke tager dette i arv. Vi kunne prøve på at gøre det ved at spare deres gravhøje.

Navnet Kongens Tisted kommer af, at kongerne ifølge kong Valdemars Jordebog havde seks bol i „Tystathe“; dettes første led er det olddanske *tī*, oldnordisk *týr*, men en bonde på egnen gav mig den langt jævner og grundigere forklaring på navnet, at en konge engang var på rejse gennem egnen, og at vognen standsede her, fordi Hans Majestæt måtte af og forsvinde et øjeblik bag en busk. Det er vel tvivlsomt, om Stednavneudvalget også tager denne version under overvejelse.

I den „Rinds Herreds Krønike“, som herredsfoged Christen Sørensen Testrup skrev i årene 1739–40, får man et billede også af himmerlændernes karakter. Rinds herred hører nu under Viborg amt, men var tidligere under Himmersyssel og danner fremdeles en del af det vestlige Himmerland. De gamle storbondeslægter her førte deres indbyrdes fejder langt ned i tiden, og det var ikke blødsødne folk. Ubetydelige hændelser kunne give anledning til, at der udkæmpedes formelige slag imellem dem, som det førnævnte ved Lerå Sig ved Ålborg. Slagsmål på selve herredstingene var almindelige, og ved et enkelt af disse blev ligesom ved Lerå tre mand slået ihjel og en mængde

Floje ved Kongens Tristed 27 Juni 1932. 21

sårede. Ofte opsatte man hævnen til de store stævner på Dal Marked – „Delle-Marked“ – hvor så mange efterhånden blev dræbt eller lemlæstet, at øvrigheden måtte ophæve markedet og forlægge det til Hobro. Det var borgmesteren i denne by, som omkring 1640 tog sagen i sin hånd. Og han gjorde det på den måde, at han efter et af de nævnte markeder lod alle de afhuggede fingre opsamle og forevise for kongen! – Så blev Delle-Marked flyttet. Men man flyttede ikke stridbarheden ud af himmerboens sind; den har givet sig mærkelige udslag lige til vore dage.

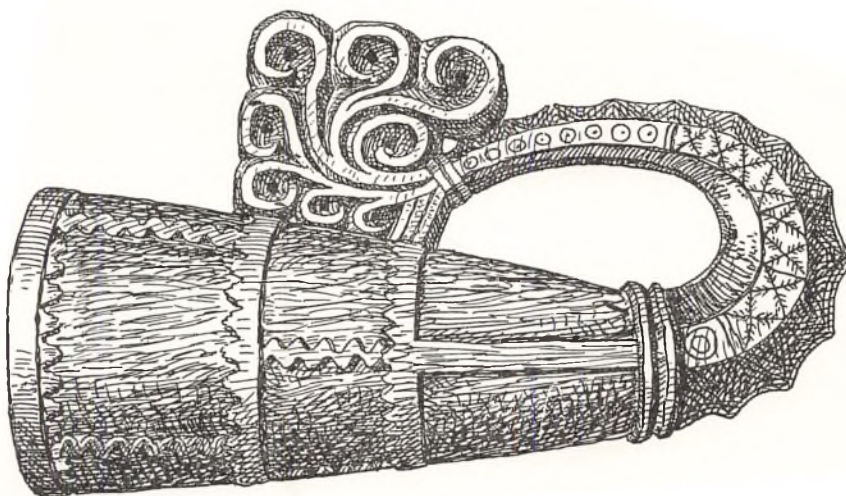
Også overtroen antog usædvanlige former mellem denne befolkning. Jeg skal her blot minde om den mærkelige rotte-sag fra Als sogn – som ganske vist ligger i Øst-Himmerland – hvor egnen i begyndelsen af det 18. århundrede var så hærget af rotter, at de var blevet en fuldkommen landplage. Dette gav anledning til en i retshistorien enestående proces, efter at beboerne havde søgt råd mod plagen hos den kloge mand i Råby. Efter hans henstilling blev alle egnens rotter og mus under iagttagelse af alle juridiske formaliteter stævnedes til at give møde på Als Grandestævne „for Klager og Vidner at paahøre og Spørgsmaal at tilsvare“ i anledning af den skade, de havde forvoldt. Da de indstævnedes ikke indfandt sig, blev der uden forhør afsagt en i enhver henseende formfuldendt dom, ifølge hvilken skadedyrene

dømtes til at forlade egnen inden femten dages forløb, subsidiært til at forsvinde i havet.

Denne dom blev afsagt på tinget den 26. august 1711. Og den hjælp! Når fiskerne siden trak deres bundgarn, sad der døde rotter i hobetal i nettene. Og således forsvandt de formaledidede gnavere efter at have plaget sognet i hele tre år.

Forklaringen på denne histories gådefulde udgang er vel den, at rotterne tilfældigvis på det nævnte tidspunkt havde opspist og fortrak godvilligt, eller at de måske ligesom deres frænder lemmingerne er blevet grebet af en pludselig vandretrang, der i panik har ført dem ud i stranden.

Alle sagens akter såvel som dommen er optegnede af herredsfoged Testrup, som forsikrer, at „Tingen er saaledes passeret i Sandhed og er sket i min Tid og desuden er enhver i Egnen bekendt“.

Huleboere har Himmerland kendt lige til op i vore dage, således den berømte „Vogn i heden“, som havde gravet sig en kule ind i en bakkeside i Strandby sogn. Han gik klædt i gamle gødningssække, skind og halmviklinger, og han var trods sine elendige kår bestandig ved et fortrinligt helbred, lige til han engang havde fået sig et ordentligt måltid mad i Farsø. Så døde han. Dette hændte i 1889.

Omtrent samtidig, vistnok i 1890, døde den mest berømte blandt Vest-Himmerlands sære skikkelser, *Tordenkalven*.

Evald Tang Kristensen bringer i „Den jyske Almue“ en del oplysninger om ham, samlede på hans fødeegn. Det ses heraf, at han er født i Djørup og hed Kristen; efternavnet kendte ingen mere. Som en stor „skoldtringsknæjt“

kom han i tjeneste på Lundbæk, og her faldt han ned på et logulv og slog sig til krøbling. En anden version siger, at han lod sig binde fast på ryggen af en ridegal hest, som stejlede og væltede med ham, så han blev gruttet under den. Ulykken forvandlede ham fra en stærk karl til et monstrum, som var fordømt til at kravle af sted på vejene og leve af, hvad gode folk gav ham. Han kaldte sig selv Tordenkalven eller Klodden (udt. klojjen o: plagen) eller Fylsenplagen. Han var alle børns ven, de lagde grime på ham, krøb op på hans puklede ryg og råbte hyp! Og så vraltede Klodden af sted med dem og vrinskede, så de hikkede af latter.

I sine yngre dage sang han viser på markederne i Nibe og Navnsø. Men ellers gik han rundt og samlede galskillinger og andet ragelse. Gammelt jern fløj på ham som på en magnet. Hvad han sådan kom over, gemte han i posen, som han bar om halsen i et par svære kæder, og det solgte han siden. Da han var meget nøjeregnende, samlede han sig en ikke ringe sum penge. En tid lang spekulerede han på at indakkordere sig hos en mand, som skulle give ham ophold på hans gamle dage. Men da han havde fået sin kapital vel anbragt hos manden, fortrød han det. Man havde forskrækket ham ved at fortælle, at folkene ville forgive ham, og gennem en prokurator i Hobro fik han handelen til at gå tilbage mod at betale manden 3–400 kroner. Nogen ren stodder var han altså ikke.

Han kom ellers aldrig uden for strøget mellem Nibe og Brorstrup. Men engang besluttede han sig til at tage over til Fyn for at besøge en præst, som var kommet på hans hjemegn og havde været god imod ham. Men da han kom til Hobro og forsøgte at løse billet til toget, ville stationsforstanderen ikke lade ham komme med – han så alt for mærkelig ud. Men endelig fik han da lov til at slippe ind i en bremsekupé. Om denne rejses forløb, og om den overhovedet blev gennemført, meddeles der desværre intet.

Således som Johannes V. Jensen har skildret ham, vil han aldrig dø. Man kan sige, at den store himmerlandske digter og hans model står i gensidig taknemmelighedsgæld til hinanden. Jeg mindes den udmærkede engelske maler, som sagde om et af sine første, fremragende billeder: *„That picture made me!“* – Ligesom digteren har gjort Tordenkalven uforglemmelig, således vil denne underlige kumpen, der ligner et jordfund, eller en „selvgroet sten“, som en af Himmerlands bakker i fødselsveer har skudt ud af sin side, stå som en af de faste støttepiller i den sokkel, der bærer hans digters ry.

For over tyve år siden gav Jeppe Aakjær mig det fotografi af Tordenkalven, som jeg her bringer, og som, såvidt mig bekendt, aldrig tidligere har været offentliggjort. Jeg har gemt det som en skat. Jeg har sjældent set noget bedre ansigt. Det er den skinbarlige ærkejyde. Hele Himmerlands urgamle historie synes at stå skrevet i disse stærke træk.⁵⁷

Fra Viborg mod nord og syd

På min vandring gennem det bælte, som jeg i hele dets bredde har kaldt Østjylland, har jeg næsten bestandig haft forbindelse med Kattegat og dets fjorde. *Havet* var for det meste med til at give landskabet dets præg. Nu, når jeg nærmer mig Viborg-egnen, kommer jeg midt ind i Jyllands hjerte. Men selv her, hvor der er lige langt til landets yderste grænser i nord og syd, i øst og vest, rækker havet en af sine hundrede arme ind og mærker landet.

Inden jeg begynder min færd herfra ned gennem fastlandets indre, vil jeg gå op på *Vorde Galgebakke* og tage en foreløbig afsked med Danmarks største fjord. Det er dens arm Hjarbæk Fjord, som næst efter den langt vestligere Venø Bugt er fjordens sydligste udløber. – En morgenstund er jeg da i færd med at entre op ad det træstillads, som er rejst her, efter at man, som landens skik er, har berøvet det berømte punkt enhver naturlig udsigt ved at beplante det med graner.

Der raser en storm af vest med farende regnbyger; blæsten slider i min frakke, og regnen slår mod min hat med skrald som hagl, da jeg når op til stilladsets top og ser mig om.

Hele forgrunden er vansiret af denne nåleskov, der breder sig vidt om bakken. Men uden om den strækker sig et bølgende agerland, broget som et skakbræt, bakke op og ned. Rugen er høstet, neg står i travet rundt omkring. Mod nordvest ser jeg over de vredne bakkefald ned mod fjordbredden – grønne, gule og grå agerfelter mod det stormpiskede vand. I nordøst ligger Skals dybt nede foran den milevide udsigt over det fjerne Himmerlands nøgne, knudrede banker. Langt borte mod nordvest Lovns Bredning, og bag denne Sallinglands blødt rundede højder. I sydvest ser jeg helt ned til Daugbjerg Dås og langt ind over egnene om Alheden. Sunde og bredninger skilte af øder og halvøer synes så langt blikket rækker mod nord og vest.

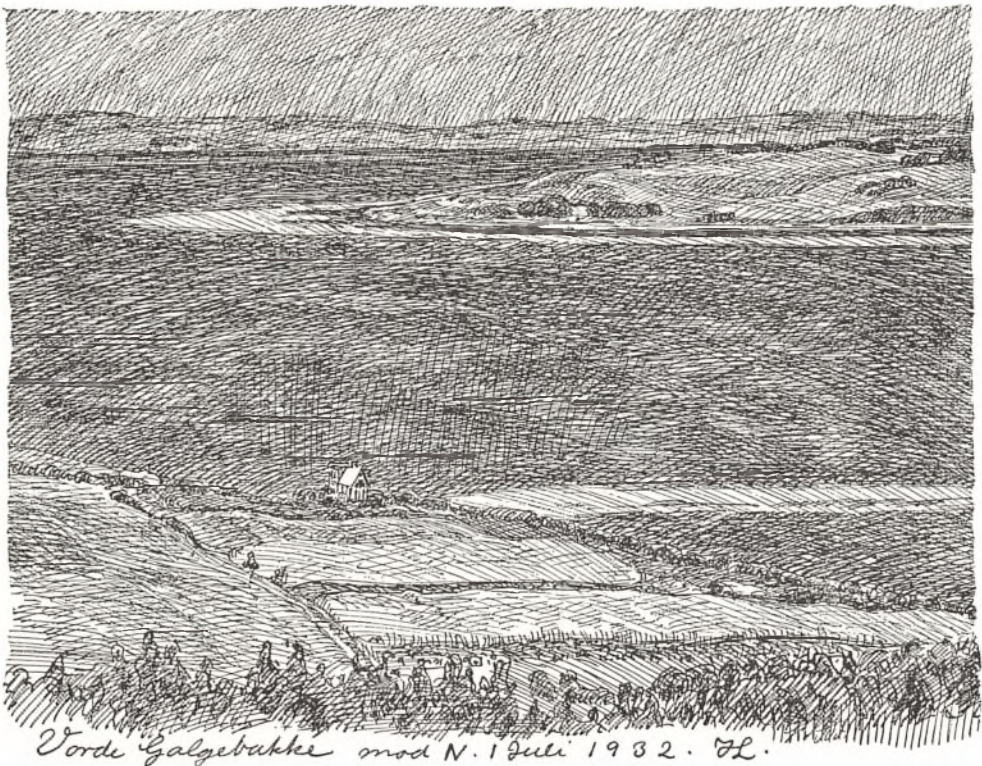
Grå byger jager hinanden over fjorden, hvis vande er sribede af blæstens svøb, og hvis strømløb piskes op i hvide skumsøer. På markerne mellem de gule sædefelter står alle de græssende kreaturer med hovederne vendt mod den stride regn. Alle de røde køer ser ud som små mariehøns mod de grønne marker.

Nede fra plantagens læ hører jeg en gulspurv synge; den fattige, ensformige visestump brydes nu og da af blæstens brøl i et *fortissimo*, som river de spinkle toner med sig og blæser dem bort.

Farvel, hav og fjord – farvel, du karske, blæsende kystland! Nu går jeg ind

over kæltringernes og natmændenes gamle domæne, ind i det gamle lyngland, som engang var digterens forjættede land, men nu er beredt Hedeselskabet og dets engle. Lad os prøve at finde de pletter, der endnu er sparede.

Milevidt synlig over det åbne land løfter *Viborg Domkirke* sine tårne over højder og sletter. Kirkens plads er det gamle *Vibjerg*, det hellige bjerg, bakkekuden ud mod Viborg Sø, hvor i oldtiden det berømte offersted for hele Jylland fandtes, og hvor i de første kristne tider en trækirke fik sin plads, som allerede i begyndelsen af det 12. århundrede afløstes af den af granitkvadre opførte store domkirke. Allerede på Harald Blaatands tid havde Viborg været en betydelig stad; nu voksede den yderligere omkring sin mægtige kirke, der under sig havde 12 sognekirker, 3 klostre, et helligåndshus, Sankt Miksels hospital, sin egen helgen og mange gejstlige gilder. Således holdt den sig som hele Jyllands midtpunkt, mens andre betydelige gudehove sank i glemsel. Her mødtes alle hovedveje, som gennemkrydsede halvøen, med den store Hærvej. I ly af stedets hellighed samledes her årligt de vældige markeder og dreves en storartet handel. Her hyldedes omtrent lige op til enevældens tid kongerne på „Daneryggen“, den store sten uden for byen, og her fik Jyllands gamle landsting sit sæde.

Vorde Galgebakke mod N. 1 Juli 1932. H.L.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Viborg blev Hans Tausens by, hvorfra reformationsbevægelsen spredtes og erobrede landet. Og efter kirkevældet blev det adelsvældet, som gav byen dens glans. Den rige nørrejske adel, som mellem talløse skarer prægede byens liv under det årlige, berømte „snapsting“, byggede i stort tal deres anselige adelsgårde i Viborg, som længe efter katolicismens sammenbrud vedblev at være Jyllands hovedstad.

Da adelsvældets tid var ude, og efter at svenskekrigene havde hærget byen i det 18. århundrede omtrent samtidig med, at en række frygtelige ildebrande havde lagt den i aske, svandt dens betydning. Den blev en skygge af sig selv, den stod for den almindelige bevidsthed som en lille, fjern hedeby, der ensom lå og rugede over sine store minder.

Men nogle af sine gamle institutioner havde den bevaret, således det gamle lands-ting, der i 1805 afløstes af landsoverretten. Vi må fra den tid heller ikke glemme et andet minde om dens forrige storhed, „Viborrehus“, det største tugthus i Jylland, som holdt sig bravt lige til 1873, og på hvis grund det store sindssygehospital siden er opført. Som Gud og hvermand ved, er Viborg nu i enhver henseende en by i stærk fremvækst og med et stort opland, en moderne by, hvor

turister i mængde søger hen – Gud bedre det! Men den er også et sted, hvor man endnu kan gå rundt og glæde sig over de umiskendelige spor af dens gamle oprindelse, dens mærkelige grundplan med de snørklede gyder og stræder, der endnu bærer navne med klang af middelalder i sig.

Og i de forhenværende hedeegne omkring den vidner oldtidshøjenes mængde om den gamle, rige bebyggelse; en masse stednavne bærer minde om forsvundne skove, hvor nu for det meste kun lidt lavt, forkrøblet egekrat i en lavning er tilbage, eller hvor den bare lyng eller nogle magre agre dækker stedet. De gamle veje krydses endnu hist og her af spor af forskansninger fra oldtid og middelalder, da byen og dens omegn var skueplads for begiven-

heder, som var afgørende i landets historie, og kongerne bejlede til jydernes gunst. Om den modtagelse, øbokongerne lejlighedsvis fik herovre, vidner sådanne navne som Finderup Lade og Grathe Hede.

Egnene omkring Finderup, som i middelalderen endnu vistnok må have været dækket af gamle skove, hører nu landskabeligt til de tarveligste opdyrkede hedestrækninger, triste og kedsommelige. På stedet, hvor Finderup Lade lå, og hvor Erik Klipping dræbtes Sankt Cæcilie nat den 22. november 1286 af en flok af landets stormænd, byggedes et bodskapel, som nedbrødes 1552, og på hvis tomt der i den nyeste tid er rejst et stenkors, en tarvelig efterligning af Visbykorset på Gotland.

Meget har forandret sig i Viborgs fysiognomi, siden jeg første gang gæstede den for over tredive år siden. Da fyldtes dens gader endnu på torvedagene af de rigtige, gammeldags bønder, som med deres studespand var kommet herind for at falbyde deres varer eller slå en handel af, sådanne folk, som man nu kun ser på Hans Smidths billeder. Da levede endnu den brave værts-husholder Koustrup i sin shop på „Gravene“, hvor Jeppe Aakjær og jeg regelmæssigt tog ind og spiste lårtykke, stegte ål med stuede kartofler kl. 9 om formiddagen umiddelbart efter ankomsten til byen med morgentoget, og inden vi lagde ud på vore hodefærder sydover skrævende over vore gesvindte „bejshywl“.

Jeg må standse et øjeblik ved denne glose, inden vi drager videre. Den betyder bissehjul (af bisse \circ : løbe løbsk), og er en fri jysk oversættelse af det for bonden uforståelige ord bicykel (bejssyssel), som alle på landet dengang kaldte cyklen. *Bejshywl* er en af de smukkeste og mest malende oversættelser, jeg kender. Den konkurrerer med et andet fortrinligt jysk ord, en betegnelse for de små drænrør af brændt tegl, som jyderne kalder *sutte-render*. Det er en oversættelse af den franske glose *sous-terrains*. – Vi kan ganske godt herovre, når vi vil!

I egnen vest for Viborg har kalkbrændingen i gammel tid lagt en mængde af landets oprindelige skove øde. Men især var det jernsmeltningen i de egne, hvor der fandtes myremalm, som blottede Midtjylland for trævækster. Klode Mølle har endnu navn efter „kloderne“, de udgravede blokke, hvoraf man udsmelte myremalmen, og Gedhuset er „gæthuset“, dvs. smeltehuset. Efter øksen kom stormene med sandflugten, som hærgede de sidste rester. Men endnu har vi i *Hald Egeskov* ved Viborg en levning af disse gamle skove, som sammen med Skindbjerglund ved Rold er den største i udstrækning og bedst bevarede.

Den bedste del af Hald Egeskov købtes af staten i 1914 og er nu fredet mod alle indgreb. Den vil få lov til at henligge i naturstilstand med fristed for både planter og dyr. Man vil således også forhindre, at bøgen fortsætter sin sejrriige kamp ind over dette område, hvis omgivelser den længe har bekriget med alt for stort held. Thi rundt om i egnen er den tusindårige strid mellem bøg og eg endnu standende, i det nærmeste nabolag har den førstnævnte erobret hele „inderøen“ i Hald Sø og Bækkelunds skrænter.

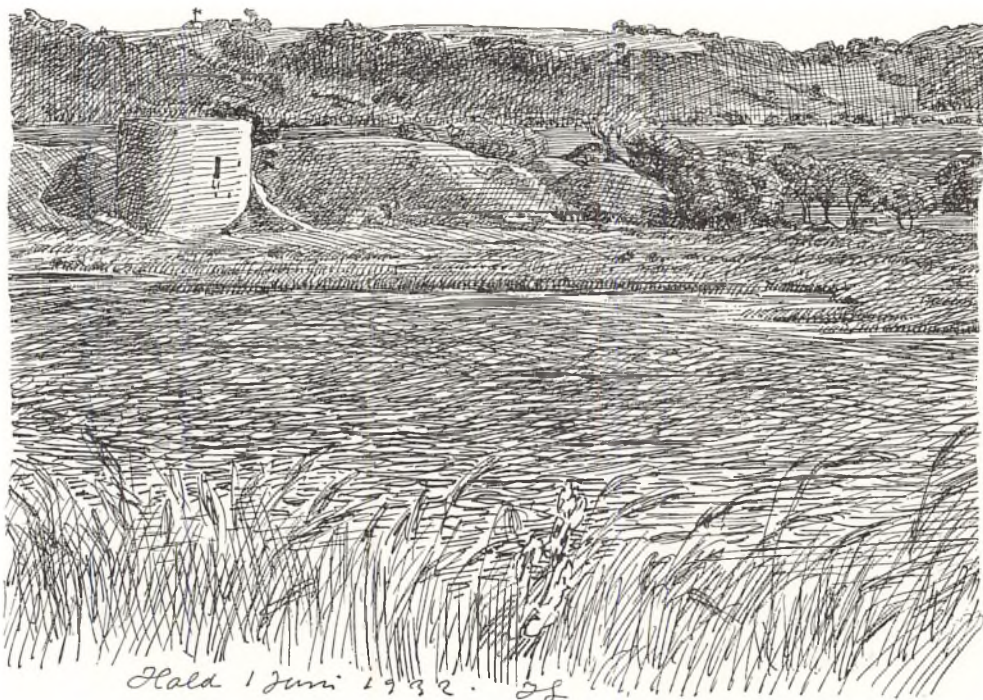
Nu står Hald Egeskov som en fredlyst plet midt i alt dette med sin særprægede, frodige skovbund, hvor blåbær, hindbær, enebær og en mængde urter med blomster i alle farver søger læ under egenes gæstfri kroner i stedet for på bøgeskovens døde bund. Træerne har ingenlunde alle steder den vindhærgede og forkrøblede vækst, som mange skribenter påstår; dette er egentlig kun tilfældet i skovens vestlige side. Mange steder hæver egne sig til mægtige træer med stolte stammer og et kraftigt slynget grenenet af stor skønhed, således nær ved jernbanegennemskæringen i den sydlige del, hvor enkelte træer når en højde på 12–14 meter. – Et vidunderligt douce, gråliggrønt lys hviler, især på en gråvejrsdag, over denne dejlige skovbund, som intetsteds synes at have skygger, aldrig ligger i mørke, og hvis blide farver kun brydes af de stærke stammer.⁵⁸

Ad vejen herfra forbi herregården Hald og videre langs søens vestlige bred til Dollerup Bakker får man nogle af de ejendommeligste og smukkeste udsigter i disse egne.

Foruden det nuværende *Hald*, hvis hovedbygning kun er halvandet hundrede år gammel, kendes hele fire ældre steder for denne gamle herreborg. Dens ældste voldsted er fra oldtidens slutning. Men historisk omtalt findes Hald ikke før i det 14. århundrede, da den ejedes af den fra folkevisen bekendte „Niels Bugge på Halden“, som blev dræbt ved Middelfart 1359 sammen med to andre jyske adelsmænd, hvorfor beboerne af dette kvarter i Middelfart som bøde måtte betale en årlig afgift, de såkaldte „Buggespenge“, en skat, som først ophævedes i 1874! – Bugges Gård, det andet Hald, som lå på en bank i søen, nedbrødes 1393. Det tredje Hald opførtes af Viborgbispens Jørgen Friis i 1528 på et næs i søen neden for det ældste Halds voldsted. Jørgen Friis var den sidste katolske bisp på stedet, og han kom selv i nogen tid til at prøve borgens fangehul, da Christian III lod alle landets bisper fængsle. Denne borgs voldsted er en rektangulær plads, begrænset af høje jordvolde, som i øst-vest når ca. 57 og i nord-syd ca. 108 meters længde.

Det er dette sted, som danner „Halds ruiner“, og ved hvis vestlige vold det store, runde tårn af røde munkesten endnu løfter sin tunge krop op over voldene. Og det var dette Hald, som i 1660 kom på de hollandske jøder brødrene de Limas hænder, Blichers „Jøderne paa Hald“. – I begyndelsen af det 18. århundrede nedbrød Gregers Daa delvis dets forfaldne bygninger og opførte det fjerde Hald, som lå noget nærmere ved søen end det nuværende på et skrånende jordsmon, omgivet af terrasser og haveanlæg i fransk stil. Senere opførte landsdommer Frederik Schinkel det nuværende Hald, det femte, i 1789. I en af dets sale hænger endnu billeder af brødrene Lima.

Halds ruiner ude på deres næs skal ses fra de faldende banker mellem Halds hovedbygning og søen med bakkerne i Lysgård herred som baggrund. Sidste gang, jeg besøgte stedet, var det blevet trist gråvejrs med begyndende regn. Men hvor herligt alligevel! Dybt nede bag de skrånende marker løfter en mægtig trægruppe sine kroner, slørede i deres tunge former og farver af den fine regn. Bag dette søens grå spejl om det skarpskårne voldsted med det svære tårns murmasser. Jeg kender få steder i landet, der rummer en så stærk stemning af svunden storhed som dette. Det er riddervisens rette hjemsted. „Herreborgen“ med dens omgivelser kan ikke give sig noget gyldigere og stoltere udtryk end i dette billede med dets tyngde, tryghed og fuldkomne ro. Landskabets stemning hvilende i sig selv, den rene harmoni – gammelt adelskab, gammelt dansk herrevælde. Her i disse omgivelser kan man tænke sig ham, som sammen med Stig Andersen til Bjørnholm, en sønnesøn af den store marsk, satte hårdt mod hårdt over for den kullede greve. „Skam

skal Du faa med Hr. Bugge paa Halden“ – men jysk sejhed og jernvilje holdt sin tid, og den vandt, da væbneren på Nørreris greb ind. Han kom „ud å dar“ i rette tid.

Et sagn siger om generalmajor Daa på Hald, at han havde forbrudt sig så hårdt mod loven, at han blev dømt til at kysse „den blå jomfru“, et torturretskab, hvis arme som leblade slog sammen om offeret, når han blev tvunget til at træde den nær. Men Daa havde en tjener, Jens Madsen fra Gråsand, som tilbød at være generalmajorens stedfortræder. Herover blev kongen så rørt, at han benådede Daa, og til belønning for denne venskabstjeneste tilbød generalmajoren sin tjener hele Lysgård by til arv og eje. Men Jens Madsen afslog beskedent at modtage så meget. Og så fik han da i stedet den østlige, største gård i Ildsgård by, som endnu ejes af hans efterkommere.

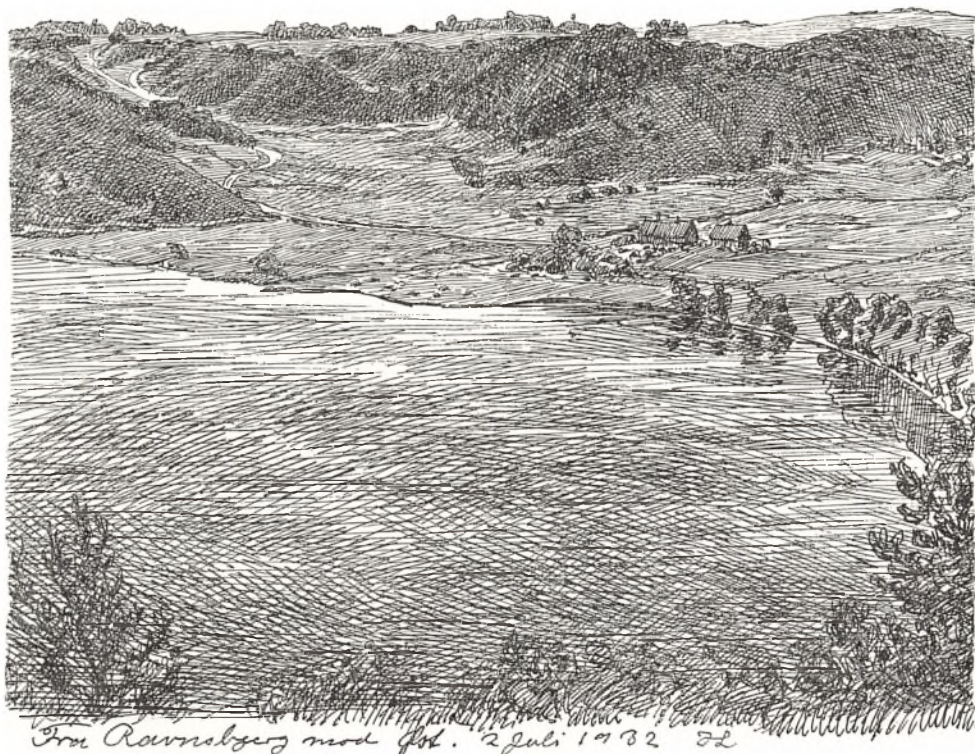
Et herligt terræn danner Hald Søs omgivelser. Det brede, udprægede højland, over hvilket den 94 meter højtragende Lyshøj i sig selv kun er en forholdsvis ringe hævnning, styrter som mægtige jord- og gruskaskader ned mod den dybtliggende, yndige sø med dens smilende engdrag og skovklædte næs. Disse højder er en pragtfuld ramme om stedets sære, romantiske stemning.

Søen er et led i den gamle fjorddal fra istiden, som fra Mariager Fjord går over Klejtrup Sø, Rødsø og Viborg Sø hertil. Bankerne omkring den gennemføres af dybe tunneldale, lejer for istidens strømme, som faldt ned i det

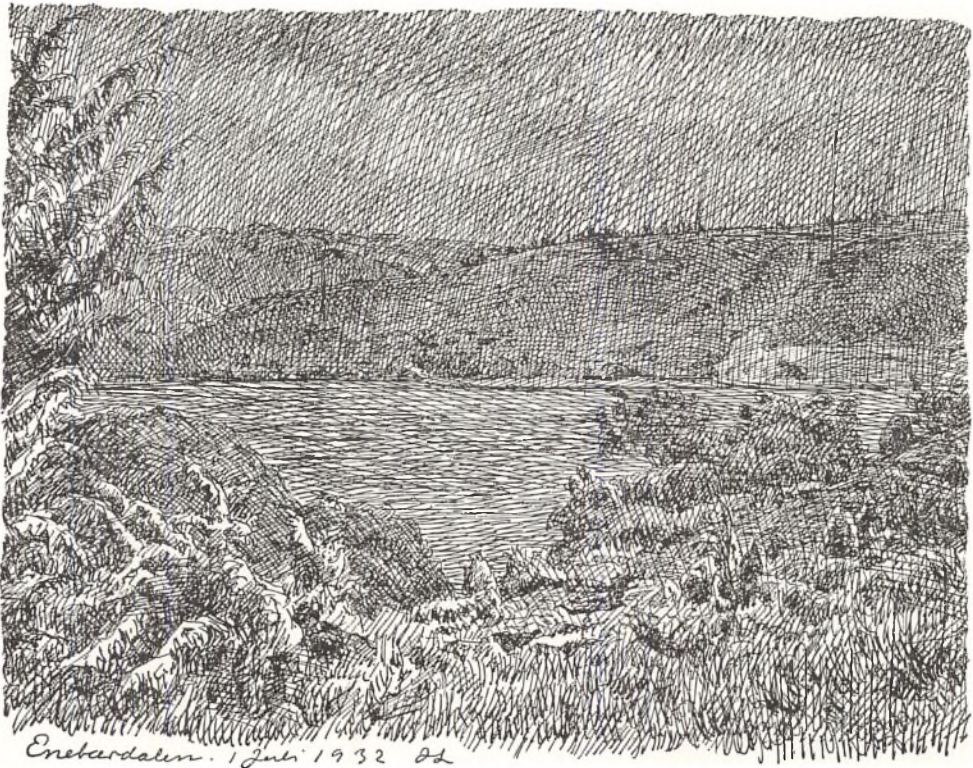
store bækken. Ved søens sydende, hvor mørke lyngbanker hæver sig, snor en lille dejlig å sig gennem dalen øst for Dollerup Klædefabrik fra højderne ned gennem engene.

Prægtigst tager landet sig ud fra det 64 meter høje Ravnsbjerg i *Dollerup Bakker* ved søens sydvestende. Hvor er dette landskab forskelligt fra de hidtil sete hedestrækninger omkring de østjyske søer! Der er en egen vemod over disse lynggroede, mørke banker, selv søen dernede virker på sindet med en dyb og fin melankoli. Men ikke som ved Himmelbjergsøerne. *Her* er alvor, men ingen sentimentalitet, tungsind, men ingen flæben.

Lyngen råder næsten ene over store strækninger af Ravnsbjerg, hvor dette nu er fredet. Kun enkelte smukke, selvsåede skovfyr står heroppe og er af herlig virkning mod lyngen og søens dybtliggende flade med deres smukke vækst og de mod øst hældende, svære kroner. Under den grå himmel, fra hvilken regnen stadig falder stille og fin, er lyngen begyndt at slå ud i blomst, og de drivvåde tyttebær og sortbær lyser rødt og sort mod dens dybgrønne bund. Mod vest ser jeg ud over en lyngklædt dal, en dyb og skarp fure, dejlig i sine milde farver mod den blege, våde himmel. Over søen i nordøst hæver inderøens tætte bøgeskove sig og tegner bakkernes brede former mod luften med deres kroner.

Fra Ravnsbjerg mod søen. 2 Juli 1932 72

Ned gennem „Enebærdalen“ går jeg rundt om søens sydlige bred. Et mærkeligt sted, mystisk og verdensfjernt. Det synes ganske uberørt, og også søens modsatte bred, bakkerne i Lysgård herred, ser herfra ud, som om de har ligget således siden tidernes morgen. På de stejle skrænter omkring mig gror enerne tæt som i en urskov, indtil 8–10 meter i højden, ofte helt cypresagtige i væksten. Frodige ørnebregner dækker bunden imellem dem. Nærmest søen, hvor nogle fiskedamme er anlagt, kommer en strækning med bevoksning af gamle bøge og aspe.

Hvilken fred og ensomhed! Kun småfugle synes som de eneste levende væsner at holde til herinde. En bynkefugl synger, og nogle gulspurve smutter bort mellem de våde grene, da jeg kommer forbi.

Modsætningen til dette sted ligger nær herved. Jeg behøver kun at gå et par kilometer mod syd og nærme mig *Lyshøj*, for at mærke den, og bestiger jeg bakken, bliver forskellen iøjnefaldende. Siden Blicher-stenen rejstes her, er der sket slemme ting på stedet. Nok var det allerede medtaget, da jeg første gang så det for 32 år siden, men langt værre er der i de senere år faret frem imod det. Den berygtede vindmotor på bakkens top er såmænd ikke værre end Geodætisk Instituts stillads, der er kommet til siden. Og højen er

naturligvis granbefængt, så enhver udsigt er borte. Det berømte punkt er i enhver henseende lavet sådan til, at man jo før jo hellere bør glemme dets eksistens.

Ned ad bakken ruller jeg lige i favnen på den gamle *Lysgård by*, skuepladsen for Blichers „E Bindstouw“. Hvor utroligt det end lyder, findes huset, hvortil bindestuen er henlagt, endnu og står stolt på sine stolper, ganske vist flyttet for en snes år siden til et mere selskabeligt sted inde i byen. Men gamle folk på stedet fortæller mig, at både bindingsværk og mure er de samme som på Blichers tid. Kun taget er fornyet, således som tages skæbne jo er.⁵⁶

Men der er naturligvis intet mere ved stedet, som kan give nogen forestilling om, hvordan her har set ud, da Blicher skrev sine udødelige fortællinger på jysk om de skikkelser, som holdt til i stuen hos den gæstfri Kræn Koustrup – *I kinne ham wal?* – Man kan prøve på at sammenligne huset med de gamle billeder af det fra 60'erne eller 70'erne, hvor det er tegnet ved vintertide ude på den åbne, snedækte mark ved en lille tilfrossen dam og med kun et par ynkelige, forblæste buske ved siden. Nu ligger det i et næsten parkagtigt landsbyinteriør, den rene idyl, med frodige løvtræer og frugthaver omkring gårde og huse.

Det går fremad, selv på disse egne. Den gamle bindestue har fået den nærliggende, store Dollerup Klædefabrik som afløser; også en fremgang! – Jeg så nogle af fabrikspigerne komme ridende på deres „bejshywl“ til arbejdsstedet. De minder ikke i nogen henseende om de billeder, jeg har dannet mig af Kjen Muotes, An Kathrin eller Mari Kjølvroe; men de er sikkert mindst lige så „frammtåhlen“ som Kjen Pøjster.

Den gamle Bindstouw er et smukt monument over Blichers mærkeligste prosadigtning. Den burde købes af staten og bevares. Til gengæld kunne man jævne med jorden det monument, der er rejst over digteren i det nærliggende Thorning, hvor han var præst fra 1819–25, og som står ved vejen uden for præstegården mellem to uhyre graner, som Blicher efter sagnet skal have plantet. Mindesmærket er fuldkommen lattervækkende lige fra dets portræt af den stakkels Blicher til den påklistrede bronzeplade med et hedelandskab og en kæmpehøj *i relief!* Pladen ligner en pandekage på højkant, hvor syltetøj er ved at dratte af. Nogle alt for store fugle, der minder om flyvende jerseykøer, søger at fare ud af landskabet, men kommer desværre ikke af stedet. Hvem har mon bekostet dette kunstværk?

Eggen heromkring var i gammel tid en af de fattigste i Jylland. Det fortælt, at man ude i Gråbølle sogn tærskede lyngen, før man gav kreaturerne den, for at den ikke skulle være for kraftig og nærende. Alle bymændene havde kun én skjorte i fællesskab, som de benyttede efter tur, når de skulle fra by.

Et forår lukkede en af gårdmændene sine kreaturer ud og sagde til dem: „Ja – a kan ingen græs se; men jeres øjne er større end mine, så I må vel kunne se det.“

Jeg traf en ung pige, som stammer fra en lille bondegård i en landsby i disse egne. Hendes ydre danner på forbavsende vis en modsætning til hendes jævne oprindelse, ligesom hun racemæssigt synes fjern fra nordisk afstamning. Hun kunne være af middelhavs-race med dette næsten klassiske hoved, de mørke øjne og det sorte hår. – Hun er nu stuepige i Viborg. Hendes adresse holder jeg hemmelig.⁵⁷

Befolkningen her vesten for Kellerup har ord for at være sindige, men vittige folk. Der er en historie om en mand fra Thorning, som var kommet til København og gik ind på en beværtning for at få et glas øl. Han så jo noget simpel ud, og værten takserede ham til en spøg og skænkede ham et glas vand i stedet for øllet. Manden fik det og stak det ud. Jaja, de havde jo mere end én slags, sagde værten, og så kom han med et glas rigtigt øl. Det drak manden også. Så spurgte værten den fremmede om, hvad han syntes om deres øl i København. – „Ja-a, det første glas var stærkt,“ sagde jyden, „og det andet var godt.“ – Hvad han mente med det? – „Jo, den slags, a fik først, den trækker vores vandmøller ovre i Jylland. Men hvor godt københavnerøllet end er, så tro’r a ikke, det kunne gøre *det!*“

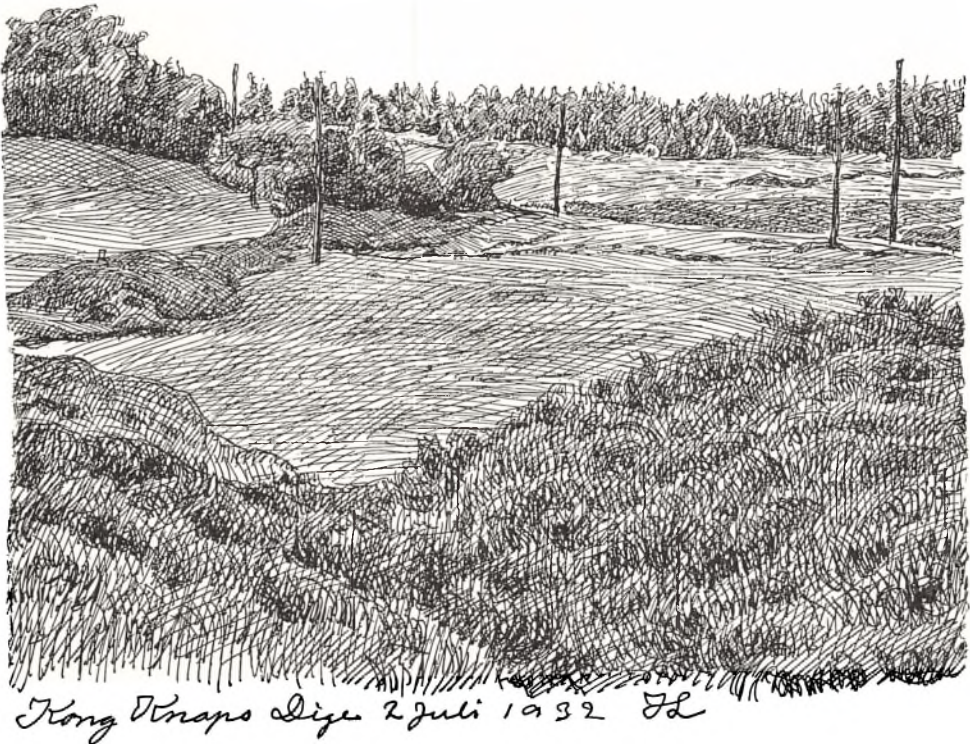
En anden mand fra disse egne var også faldet i snak med en københavner, som spurgte ham: „Hør sig mig, er det sandt, at jyderne er blinde de første ni dage efter fødslen ligesom kattekillinger?“ – „Ja – det er såmænd sand’ nok,“ sagde manden. „Men når de så først får æ øjn’ op, så ka’ de lig’ straks kjend’ et ordentlig mennesk’ fra en skiderik.“

Ved Lysgård er jeg vestfra atter stødt til hovedlandevejen, den gamle *Hærvvej*, som fra Viborg går østen om Hald Sø over Almind og Katballe, og som er forvandlet til moderne chaussé herfra og helt til syd for Nørre Snede. Den østligere arm, som går fra Christianshede over Funder og Kragelund og støder til hovedvejen syd for Thorning, er tidligere nævnt.

I den makadamiserede skikkelse, hvori jeg har genfundet den, ser den som vej betragtet ikke anderledes ud end andre chausseer. Men det landskab, som

den fører igennem sydover, kan endnu hist og her vække forestillinger om det mærkelige liv, der har rørt sig ad denne ældgamle rute. Landskabet fra Bækgården over Gråhede til Klode Mølle er for eksempel nok en vandring værd.

Ved *Bækgården* tæt ved Kompedal Plantages østlige hjørne findes det berømte Kong Knaps Dige, af hvilket endnu omtrent en 200 meter lang strækning er bevaret. Det ses som en ca. 1 m høj, sandet vold, der i en halvbue spænder over en lille dalsænkning fra SØ til NV. Det er en typisk forsvarsvold som en mængde lignende tværs over gamle vejstrøg. Den ligger ca. en halv kilometer vesten for hovedvejen; men denne må uden tvivl i sin tid have gået netop her; den mængde gamle, dybe vejspor, som diget krydser, viser dette. Og medens chausseen her østenfor i mands minde ofte oversvømmedes fra den nære Hauge Sø og især om vinteren kunne være ufremkommelig, stiller forholdene sig gunstigt ved disse gamle spor, hvor jordsmonnet er sandet og tørt. Både nord og syd for dette strøg ses mængder af gamle, dybe vejspor, som på tværs af digets retning slynger sig parallelt ned mod det gamle vade-sted, der endnu er i brug. Men i vor tid vil de forsvinde mere og mere; thi det, som lyng og sandflugt ikke har kunnet dække i løbet af århundreder, det kan bonden få bugt med på et ringe tidemål.

Ejeren af Bækgården fortalte frejdigt, at han i årenes løb har ladet nedpløje en større hedestrækning med disse gamle spor. „Det er ikke, fordi jeg behøver mere jord,“ sagde han, „og der er heller ikke så meget ved den dér på stedet, at det kan betale sig. Men jeg gjorde det udelukkende af skønhedshensyn. Det er grimt at have sådan et stykke ujævn hedejord liggende på sin lod.“

Og det er der jo ikke meget at sige til. Denne sans for orden er *hans* skønhedssans. Han er intet unikum, en mængde bønder handler som han.

Digeresterne har længe været fredet på et større stykke. Og Nationalmuseet, hvis syn på slige sager jo er anderledes end flertallet af bøndernes, har nu også ladet frede nogle af hedens rester med vejsporene og det gamle vadested, til hvis forsvar diget er anlagt. Dette forekommer mig at være en værdigere måde at mindes stedet for slaget på Gråhede end ved opstilling af den kedsommelige, tilsyneladende maskingjorte sten, som er rejst et par kilometer herfra, hvor man mener, Svend Grathe efter kampen blev slået ihjel med en økse. Måske var der grund til at fejre et jubilæum på stedet for denne opløftende tildragelse. Men alligevel, hvad rager dog Svend Grathe os, efter at han *er* slået ihjel! Og kamppladsen med den gamle vej, vadestedet og folkevolden forekommer mig at være af større historisk interesse end de flade roemarken, som stenen er rejst på, omgivet af moderne bøndergårde med deres vindmotorer.

Man skal gå endnu et kort stykke ad vejen mod syd, inden man vender om – de tre-fire kilometer over Gråhede ned til *Klode Mølle*. Det er overflødigt at bemærke, at man hele tiden skal se ud over de store hede- og mosedrag i øst, den anvisning giver den en halv kvadratmil store plantage, som dækker landskabet vest for vejen.

Det er sandsynligt, at denne strækning engang i længst forsvundne dage har været fuldkommen ufarbar på grund af de vide, lavtliggende sumpstrækninger – deraf måske også Hærvejens daværende østligere forløb over Kragelund og Funder. Men beretninger om kongernes rejser ned gennem Jylland viser dog, at denne vestlige vej forbi Klode Mølle har været i brug som hovedrute i mange hundrede år.

Sit navn har møllen fået af de udgravede blokke, „kloder“, hvoraf man i gammel tid udsmelte myremalmen, en nu for længst forsvunden hedeindustri.

Landskabet heromkring hører til et af de mørkeste og mest triste i landet. Det lave, trøstesløse moseland, omgivet af de høje bakker, kan endnu vække forestillinger om den følelse af utryghed, som måtte gribe vandreren, der færdedes på denne ensomme vejstrækning, hvor stimænd og alskens pak holdt

Klode Mølle 2 Juli 1932. Dd

til endnu for få menneskealdre siden. En mængde uhyggelige sagn og beretninger om mord og spøgeri knytter sig til stedet og har levet længe hos almenen.

Passer det ikke til omgivelsernes stemning, dette grufulde mord, som fandt sted her en majnat i 1705? En fremmed person kom ind i møllen og bad om nattelogi, hvad den gæstfri Niels Møller også villigt tilstod ham. Ud på natten, da alle lå i dyb søvn, sneg den fremmede sig bevæbnet med en lang kniv ind til mølleren og bibragte ham flere svære sår, hvoriblandt „to store Knivslag under den venstre Patte“. Så kastede han sig over møllerkonen, som han trakterede med kniven, til lagner og dyner drev af blod. Men nu vågnede tjenestefolkene, og røveren fik ikke fuldbyrdet sin plyndring, men måtte flygte. Konen overlevede det, men mølleren var dræbt på stedet. Man satte straks efter morderen med heste og vogn og fangede ham helt nede i Husum. Han blev parteret og stejlet på en bakke neden for møllen med morderkniven hugget ind i pælen over sit hoved efter datidens dekorative skik. Dette skete efter sagnet på Stejlehøj, en lille bakke i skellet mellem Klode Mølle og naboejendommen.

Også „Bittiefanden“, den lille grimme himmerlænding, udstrakte sit operationsfelt til egne ikke langt herfra. En augustnat 1835 kom han sammen

med en kaldsfælle til det ensomt liggende Gedhus et par mils vej her vestenfor, lokkede den skikkelige ejer, Ole Andersen, ud på heden, slog ham halvt fordærvet og bandt ham. Siden plyndrede de to huset og forsvandt med udbyttet. Der hengik ni år efter denne begivenhed, hvor forbryderen og hans hjælpere fortsatte med deres plyndringer og voldsgerninger, inden Bittedefanden blev taget ved halen. Befolkningen i disse egne var ikke egentlig forkælet af øvrigheden, når lige undtages slynglerne.

Men den århundredgamle vandmølle og den berømte kro har også været stedet for lystigere begivenheder. Som en oase lå den på den ensomme vej, der strakte sig i nord og syd. Her kom ved forårstide studedrifterne fra det halve Nordjylland forbi, her var ståhej af kræmmere og hesteprangere, som bedede på det vidtkendte sted.

Møllen brændte eller sank sammen af ælde under de skiftende slægter, men bestandig byggedes den op på ny; dens mosgroede stråtag veg for tegl, bindingsværket for hele mure, kalgården blev have, og de mange hjulspor forsvandt for den moderne chaussé. Den så de tyske kolonister komme vandrende ind i landet og bosætte sig i de nære heder i Kragelund, Thorning, Vium og Bording sogne. Mangt og meget var den vidne til, som nu for længst er glemt.

Og den gamle mølle selv med samt dens kro er nu også endelig forsvundet. Men fra deres sted kan man endnu ved et blik over egnen østen for vejen gøre sig forestillinger om den ensomhed og uhygge, som må have præget omgivelserne i gammel tid. Denne ramme passer til ugerninger af enhver art. Mosen i forgrunden med de spredte, lave trægrupper, der rejser sig over den mørke flade – det var et sted, hvor man nemt kunne komme af vejen, hvis retfærdighedens arm endelig rakte ud efter én. Noget mere dystert end denne plet kender jeg ikke, lige op ad den makadamiserede landevej og de nye bøndergårde. Her kunne man forestille sig at møde genfærdet af den henrettede drabsmand, som endnu færdes om retterstedet på Stejlehøj og i den nære mose „til Skade og Fordærvelse for vejfarende Folk,“ og hvis udåd gav anledning til den gamle vise, der begynder således:

Ak, Satan, Satan, du fule Giæst!
Du mon saa mangen daare.
Din Lige ei findes til Fods eller Hest,
At føre Folk i Fare . . .

Og hvor sidste vers rummer disse linjer:

Mit Hoved nu paa Stagen staaer,
Med Haand og Kniv tillige,

Hvor baade Ræv og Ulve gaaer
Og monne til dem kige.
Mit Blod saa rød paa Steilen flød
Som Vandet udi Strømme,
For jeg Guds Bud mon glemme.

Mølleren ligger i Kirkegaard
I Kiste og kostelige Klæde,
Men jeg paa sorten Heede staaer
For vilde Fugl og Vrede . . .

Skive-egnen

Når man ved Sjørup drejer fra landevejen mellem Viborg og Holstebro mod nord til Skive og nærmer sig egnen om den udtørrede Tastum Sø, kommer man nær forbi et par fremragende oldtidsminder, den smukke Igløs-højgruppe og langdyssen ved Kobberup, der begge må betragtes som sporadiske udløbere af en rig oldtids-kystkolonisation i denne tidligere fjordegn, hvor Tastum Sø dannede en sydlig arm af Skive Fjord. Kobberup sogn alene har endnu over 200 oldtidshøje.

Igløsgruppen består af fire smukke høje, af hvilke den ene rummer en dobbelt-jættestue. Landskabeligt er stedet ikke stort bevendt, det bedste ved det er udsigten til den smukke Møgelkær Hede, der viser sig i øst som en bred, mørk ås med en højrække på sin rand.

Kobberup-dyssen kaldes af beboerne på egnen *Kardyb Døjs* (døjs o: dås, ligesom ved Daugbjerg), et navn, som besynderligt nok ikke har fundet vej til den topografiske litteratur eller sagnsamlingerne. Dyssen er dårligt bevaret, ikke én af dens randsten er levnet, kun dybe huller i jorden viser endnu, hvor de har stået, og en markvej skærer som en dyb grøft tværs igennem den. Men den 183 meter lange vold, bevokset med krat af pil, egepur, tjørn og asp, er anselig og smuk, og fra dens ryg er en fremragende udsigt over det gamle fjordlandskab, mod nordvest helt til Skive bys kirker og røde tage, mod sydvest til det fjerne Daugbjerg Dås, der løfter sin kæmpekrop over disen som en stor, blå kalot.

Et par kilometer vesten for landevejen ligger på et højedrag den smukke, mærkeligt regelmæssige højrække *Fly Høje*,⁵⁹ fra hvilke man ser vidt ud over de lave engdrag om Åkær by og den nære Karup Å, som er blevet uforglemmelig gennem dens digter. Landskabet dernede om Jeppe Aakjærs fødeby har måttet døje meget siden hans barndoms- og ungdomsår, som han har skildret så betagende i sine erindringer. Men endnu kan jeg mellem de granbeplantede bakker og de nyrejste bøndergårde finde steder i disse enge, hvor man kan være helt uforstyrret med minderne om ham, mens man lytter til den sagte brusen i sivene langs den „tungt henskridende Karup Å“ – den, der blev sjælen i hans bedste digtning, ligesom den giver hele det landskab liv, hvorigennem den rinder.

Det er ikke den del af Salling, som på grund af mine personlige minder står mit hjerte nærmest, der skal skildres på disse sider – den lille strimmel

Kardyb Døjs 30 Juni 1932. 2L

land, som ligger mellem Hvalpsund og Skive Fjords nordside, hvor jeg har levet mange lykkelige stunder. Landskabet om Jebjerg, hvor i gamle dage Esper Andersen, Jeppe Aakjærs nære ven og mangan ung kunstners vært på ubegrænset tid, hos hvem jeg ofte holdt til sommeren og efterårsjagttiden igennem, blev for mig stedet for uforglemmelige ungdomsoplevelser. Men dette landskab med dets mose og heder har nu skæmmet sig så stærkt, at jeg for nylig genså det med dyb skuffelse.

Om „Jenle“ ude ved den nære Astrup Vig ville det falde mig svært at skrive her. Tusinder af landsmænd kender jo dette yndige sted, der takket være Aakjærs nænsomme hænder har bevaret sin landskabelige skønhed til den dag i dag. Men for mig er det, som om landet omkring hans grav er blevet forladt og øde. Han har taget dets sjæl med sig, da han gik bort.

Mangt og meget i Nordsalling var en beskrivelse værd; især tænker jeg på de gamle færgesteder ved Hvalpsund, Fur Sund og Glyngøre. Men det er dog især Vestsalling, og først og fremmest egnen om *Kås*, der endnu landskabeligt set er Sallings ejendommeligste egn.

Ad vejen fra Skive mod vest passerer man, inden man når dette sted, to af egnens mærkeligste gamle bygninger, kirkerne i *Lem* og *Lime*, hver for

sig usædvanlig smukke eksempler på de ældste jyske romanske kvaderstenskirker. Den førstnævnte er den rigeste i sin udsmykning af stenene, både fodstykker og kapitæler på søjlerne viser ligesom mange af de indmurede sten med deres figurfremstillinger og ornamentik fortrinligt stenhuggerarbejde. Kirken i Lime virker mere primitiv i sin stil og i stenenes behandling, men er af en herlig totalvirkning med sit mærkelige og ældgamle ydre. En løve og et ubestemmeligt fabeldyr på korets hjørner er af fortrinlig virkning; de tilmurede døre i skibets nordmur og i koret har en fremragende ornamentik. Hele den ret anselige kirke er en fuldkommen juvel i sin art, af en ejendommelig og gribende skønhed. Indvendig rummer den en romansk døbefont, et usædvanlig fint stykke arbejde.

Det ville i øvrigt i denne forbindelse være en fejl ikke at nævne den i Østalling liggende *Grinderslev Kirke*, som i sin tid dannede den sydlige fløj af det gamle Grinderslev Klosters bygninger, og som endnu står som et af Jyllands smukkeste bygningsværker i sin art.

Kun et par kilometer vest for Lime ligger Kås Hovedgård ved sin sø og umiddelbart op ad Sallings vestligste fremspring ud i Limfjorden, den mærkelige *Kås Halvø*, der trænger sig ud i fjorden mellem Kås Bredning og Venø Bugt. Det gamle Kås, adelsslægten Kaas' sæde, der ligesom en mængde andre af Sallings og Himmerlands herregårde afbrændtes af Skipper Clement, lå en smule østligere end den nuværende hovedbygning, i hvis have der endnu findes rester af den i form af murværk på svære granitfundamenter. Det var Jens Hvas, som ejede den, da „skipperen“ sved den af i 1534. Jens Hvas sluttede sig senere, efter en gammel tradition nødtvungent, til bøndernes parti under Clement, og deres hoveder rullede samtidig for bøddelens sværd i Viborg den 9. september 1536.

Fra bakkerne ved gården, som er opført 1635, men senere er stærkt restaureret, har man et udmærket overblik over Kås-halvøens fuldstændig uberrørte hedestrækning med dens mængde af oldtidshøje, dens dybe vejspor, dens moser og lyngflader, over søen i nord og den ældgamle Kås Skov bag denne. Hele halvøen med dens skov er nu fredet. Til tre sider ses Limfjordens bugtede vande, begrænset af fjerne højlande. Hvilken baggrund har dette dystre og øde landskab ikke dannet for den dramatiske begivenhed, bondehærens anfald på Kås, da denne gik op i luer, mens det mørke hede-land, Kås Sø og Limfjordens vande fik farve af flammer og røg fra den brændende herreborg!

Efterhånden som jeg bevæger mig nordpå ad de sandede spor over den ret jævne hede, kommer der langsomt mere bevægelse i terrænet. Gamle strandvolde lægger sig som store bølger på tværs af min vej. Lyngen er fattig og lav, men rensdyrlav og revlingbær blander deres farver i den. Denne hede

med dens lave moser og oldtidshøjene på de blødt rundede højder er ufor-glemmelig skøn. De vide udsigter herfra bryder ikke dens stemning af en-somhed, intet i dem forstyrrer freden og naturens fine harmoni. Heden, fjor-den og synet med de store vidder er en eneste ubrudt og storslået stemning. Dette er et stykke dansk urnatur, et ældgammelt landskab, i al sin vemod et af de dejligste steder, jeg kender.⁶⁰

Efterhånden som jeg nærmer mig skoven, begynder nogle fattige enebær-buske og enkelte lave egepur at plette den mørke lyngbund. Lidt efter lidt tiltager de i højde og mængde, ganske langsomt og forsigtigt rejser egne sig til krat, og endelig står jeg omgivet af tæt skov, der ser ud, som om den har klædt stedet i århundreder, men krøget og avet af alder og hårde kår.

Jeg bryder brat af mod øst, hvor bakken som en gammel klint falder ned mod søbredden. Hernede i læet bliver skoven straks frodigere, under klinten står ege på syv-otte meters højde med knudrede, stærke grene. I lysningerne mellem dem trives småbirk, hassel og asp. Lyngen, som oppe på heden var den rene elendighed, står alenhøj og tæt, og revlingbærrene gror så tykt, at jeg bogstaveligt kan skovle dem op med hænderne.⁵⁸

Men efterhånden som jeg trænger ind i skoven hernede, forandres dens ud-seende atter; den bliver vild og næsten uigennemtrængelig urskov. Tæt ind-

filtret i hinanden står fine røn med deres faste, koralrøde bærklasser, brombær, hybenrose og hassel, asp, buskads af ener og mængder af vældige ørnebregner. Højt over dette løfter sig bestandig ege og birke, men her ofte for længst udgåede, med de nøgne, vanføre arme rakt op mod himlen. Over de få lysninger herinde ligger vindfældede gamle birke som blege benrade. I bunden om dem gror blåklokke, høstborst og høgeurt, røllike og den gule perikum; og over den nære bakkekam stråler klinten med sin hektiske farve op mod de mørke ener. Omkring træernes døde kroppe virker alle disse farver grelt; stammerne ligner smykkede lig.

Men trænger jeg ind i den inderste tykning, bag vindfælder og rådnende stubbe, da lyser derinde fra det mystiske mørke andre farver mig i møde – de lyssky svampe, men selv lysende som troldegyter, der af usynlige hænder er løftet op over det klamme jordsmon, glanende imod mig med eddergule, orange og koralrøde farver.

En mærkelig følelse af uhygge griber mig herinde i den gamle, sære skov; dens dystre stemning lægger sig som et klamt greb om sindet. I sin hårdnakede beståen virker den som lutter forgængelighed.

Jeg går tilbage over den åbne hede, hvor lys og skygge skifter i blege farver over den vide flade. Vejret er gråt og med vindstille, men med langsomt trækkende, tunge byger. Ude i nordøst en svag antydning af en regnbue – under den to sorte kæmpehøje. En flok gråænder trækker sagtmødt rappende fra søen ind over mosen.

Ved gården sidder en lille flok svaler på nogle telefontråde. De ligner noder, en lille stump melodi i mol – begyndelsen til en gammel folkevis.

Endnu med dens toner klingende for mit øre drager jeg bort ad vejen mod nordvest.

Vejen fører langs fjorden op mod det gamle *Spøttrup*. Men jeg må forbi det i en stor bue over den lille samling huse, som hedder Knud, for nordfra at komme ned til den mærkelige borg.

Det gamle „Spydthorps“ historie (benævnelsen vistnok af mandsnavnet Sputer og Torp) er alt for velkendt til, at den skal repeteres her. Dens skæbne fra hine tider, da så klangfulde navne som Niels Bugges og rigsmarsken Otto Krumpens var knyttet til den, har været hård. Men selve Skipper Clement fór ikke stort værre frem imod den end dens ejere i den nyere tid, lige fra Niels Breinholt, som fik den i hænde 1855 og var den første, som begyndte på dens ødelæggelse, og til dens sidste private indehavere.

Skønt bygningen er noget omdannet i det 18. århundrede og bl. a. dengang fik nye, større vinduer i alle fag, er den udvendig med sin uregelmæssige plan og de tunge, kalkede mure og tårne med trekantede gavle endnu

trods alt et fremragende eksempel på sin tids mærkelige arkitektur, et bygningsmonument, til hvilket vi ikke har noget sidestykke i landet. Hvordan det *nu* står til med denne sjældne bygning, som det skulle være en national sag at bevare, ved enhver, der har set den og fulgt dens sikre undergang. De anstrengelser, der er gjort for at bevare den, er strandet på dens ejeres totale mangel på forståelse. Flere gange i de sidste tredive år har jeg besøgt Spøttrup, og for hver gang bliver stedet et mere og mere udpræget billede på øde og forfald. Men bestandig øver den gamle borg ved sit ydre den samme fortryllelse på sindet og præger landskabet vidt og bredt med sin stolte og mærkelige arkitektur.

Ad en elendig markvej snegler min vogn sig hen imod stedet. Det er som at age ind i selve den skumleste middelalders historie at nærme sig disse mure, dette underlige virvar af bygninger med deres uregelmæssige, men tætte og kompakte masse, så stolt og streng i sin hårde klump.

Kvæg græsser på de lave, sumpede marker, som er omgivet af rustne pigtrådshegn. To agerhøns løber foran os et stykke hen ad vejen, så kommer et par til inde fra en havremark, hvorpå de letter og sammen flyver ind over kornet. Et par hundrede meter fra gården er to pigtrådsspærringer tværs over vejen tæt efter hinanden med et par led i; inden for det første af disse står her

midt ude på åben mark en lænket ulvehund med et tomt blikfad ved siden. Så når vi borgen. En karl kommer drivende med en løsgående tyr lige forbi os, da vi vel er kommet ud af vognen. Bæstet viser horn og vender øjne, men lader sig dog drive forbi. I næste øjeblik bliver jeg anfaldet af en vældig sort hund, og karlen med tyren får travlt med at kalde den væk; det lykkes ved hjælp af en jernstang, der står i nærheden. – Det hele synes gæstfrit. Men jeg har bragt i erfaring, at man formedelst 1 krone pro persona kan komme ind og bese elendigheden, og vi avancerer hen imod indgangen, hvor en sprukken madklokke er anbragt, for at de besøgende kan tilkalde foreviser. Jeg ringede længe og fik endelig fremkaldt en ung mand, som bevæbnet med jernstangen overtog ledelsen af selskabet samt hunden, der fulgte med, knurrende og med rejste rygborster.

Jeg skal ikke gå i detaljer med beskrivelsen af borgens indre, af ridder-salen med de nedbrudte mure, de ødelagte kældere og dens hele sørgelige tilstand. Det er hverken fristende eller appetitligt at snuse i dens kroge. Jeg har set forfaldne gamle bygningsværker i mængde, især i udlandet; men ingen som denne. Spøttrup er fra en herreborg forvandlet til en rotterede og en mødding så afskrækkende, at man gyser ved at betræde den. Den er offentlig tilgængelig for betaling, og tusinder kender den, så den får lejlighed til at tale for sig selv.

Men at denne bygning stadig befinder sig på private hænder, forekommer mig at være en skam for landet. Hvilken sans for fortidsminder, hvilket tempo og hvilken tålmodighed i dette folk!*

Det er landskaberne sydvest for Skive, hedestrækningerne omkring *Flyndersø* og *Stubbergård Sø*, der af mange grunde endnu øver den største tiltrækning på mig i disse egne.

Fra hovedlandevejen mod vest fra Skive skal man tæt uden for byen tage vejen mod syd over *Estvad*. Det er dog ikke i selve denne by, vi har ærinde, men i den nærliggende Kisum, hvor sognets fattighus ligger. Det var et af de sidste større herberger for resterne af de jyske *natmandsfolk* – kæltringerne eller rakkerne eller „vore folk“, hvad man nu vil kalde dem, de, som hos digterne ofte har optrådt under den fuldkommen misvisende betegnelse tatterne. Kært barn har jo mange navne.

Vi nærmer os her på lav nogle af de forhen så fjerne og ofte berygtede steder, som var natmandsfolkernes domæne – de, som syntes altid at være uløseligt knyttet til de store vidder i Midt- og Vestjyllands hedeegne, et indianerterritorium, i hvilket de trivedes, levede og døde, og med hvilket de

* Indenrigsministeriet har senere overtaget Spøttrup. Den er i dag gennemgribende restaureret og indrettet til museum.

forsvandt. Det var især de øde egne i Viborg, Ringkøbing og Ribe amter, hvor de havde deres hovedtilhold, og sogne som Røgingd, Resen, Estvad, Karup, Sunds, Rind og Dejbjerg var steder, som har fået klang ved, at rakkernavnet er knyttet til dem. Der kan endnu i én eller anden gammel bondes øren stå skræmsel om det, skønt han ikke selv har oplevet kæltringernes storhedsperiode, da man endnu i de ensomt liggende hedegårde skjald for

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

deres slæng. Det er mest gamle beretninger, han mindes. Selv de ældste beboere af de nævnte egne kan næppe mere huske kæltringerne andet end som et isoleret fænomen, en lille rest af noget, der engang var, og hvis sidste skud, enten med rette eller urette, endte i landets tugthuse, fordi samfundet nu en gang imellem piller sine lus af sig, eller ganske langsomt oplugtes af dette samfund og forsvandt.

Natmandsfolkets historie er et mægtigt problem. Det er løst så indgående, som nyere undersøgelser gør det muligt, i H. P. Hansens fortrinlige bog „Natmandsfolk og Kjeltringer“, et værk man ikke kommer udenom, når man vil nå til en forståelse af disse skøjeres liv og færd og rede de forskellige „dynastier“ ud fra hinanden. Bogen viser dem i en alt andet end flatterende belysning, uden den romantik, som vore gamle digtere har omgivet dem med. På sin vis er de derigennem blot blevet interessantere. Historie og digtekunst er ikke konkurrenceforetagender. Ligesom „taterne“ har sat Blichers bevæ-

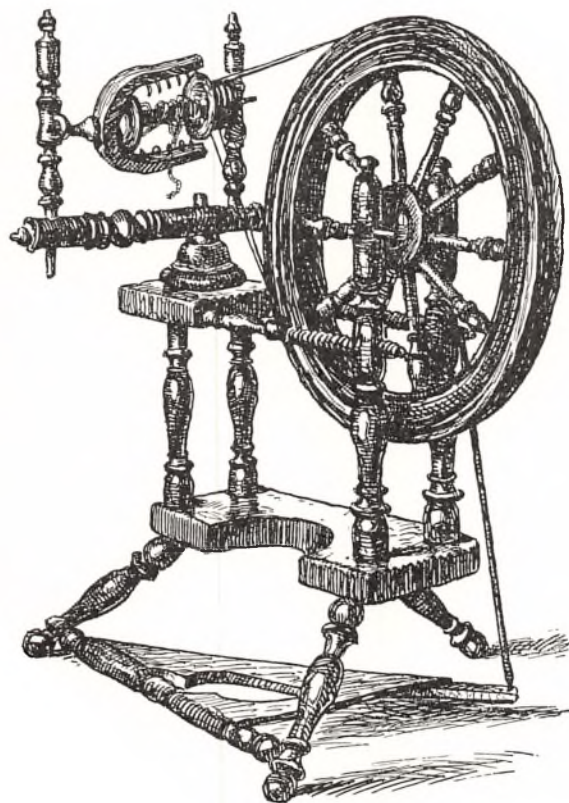
gelige digtersind i svingninger, så han med dem som staffage har kunnet skildre den store hedes romantik mere gribende end nogen sinde, således er „kæltringerne“ for den nøgterne forsker et fund, og man må være taknemmelig for, at de endelig er blevet gjort til genstand for en undersøgelse så grundig, som i H. P. Hansens værk.

Ordet *rakker* træffes første gang på dansk i en forordning af Christian II fra 1522 og brugtes om de personer, som gik bøddelen til hånde og ellers påtog sig andre „uærlige“ forretninger, slæbte ådsler til rakkerkulen, ren-sede retirader, flåede selvdøde kreaturer, kastrerede heste o. lign.; arbejder, som almuen nødigt selv lånte hånd til. Rakkerne havde deres oprindelse af landets eget udskud, som oftest lovløse eksistenser, bortrømte soldater etc., der bjærgede sig for lovens arm ud i ensomheden. Efterhånden som deres embeder som mestermandens håndlangere ophævedes, og især efter at bon-den ind i begyndelsen af det 19. århundrede selv begyndte at udføre noget af det arbejde, der havde dannet en del af deres fastere indtægter, dreves de på ny mere og mere ud i ulovlig levevis og betleri. De store heder blev atter deres naturlige tilholdssted og skjul. Bestandig skyedes de af befolkningen som besmittede; kirkerne havde deres egne „rakkerstole“ og kroerne deres rakkerglas, med hvilke ingen anden kom i berøring. Selv på kirkegårdene havde man et kæltringhjørne, hvor ingen godtfolk jordedes.

Men ude i ensomheden, hvor øvrighedens arm sjældent nåede hen, her mødes de uvilkårligt med et andet kuld, som er blevet tvunget til at leve om-trent under samme kår og af samme håndteringer som de selv. Det er de virkelige *tatere*, det omstrejfende sigøjnerfolk af indisk oprindelse, som alle-rede i begyndelsen af det 15. århundrede i store skarer vandrede ind over Sydøsteuropa over Donau-egnene, og hvis første forposter i Danmark viser sig omkring år 1500, omtrent samtidig med, at rakkerne første gang nævnes. Her i landet som andetsteds tolereredes taterne en kort tid, fordi man fæ-stede lid til deres påstand om, at deres omflakken havde religiøse bevæg-grunde, var en bodsvandring på grund af deres forhen fjendtlige forhold til kristendommen. Men på grund af deres uredelighed og skamløse prelleri blev de inden længe en sådan plage for befolkningen, at der overalt iværk-sattes den mest skånselsløse forfølgelse imod dem. Til trods for forfølgelserne, der ofte gav sig de grusomste udslag, lykkedes det hverken her eller i andre lande at få dem udryddet. Christian III udviser i 1533 alle taterne af riget, og 1554 erklæres de fredløse; men intet hjælper. De trives gennem flere år-hundreder, skønt man jager dem værre end ræve – ligesom disse synes de altid at have haft mange udgange af hulen. Der sættes dødsstraf for udviste taterne, som vender tilbage til riget; men de kommer igen eller fortrækker slet ikke. Så sent som i 1875 er det nødvendigt at forbyde taterne at flakke om

og søge erhverv i Danmark, en bestemmelse, der gentages 1879 og 1897. Ikke desto mindre møder man omstrefjende sigøjnerbander her endnu i 1907; blandt skærslibere og blandt cirkusfolk har enkelte fået fast ophold i landet.

Men også vore egne *kæltringer* begyndte efterhånden, om end langt senere, at blive besværlige, og til sidst skred øvrigheden også ind mod *dem*. Ved en optælling i 1803 findes 248 omstrefjende kæltringer i Jylland – foruden dem,

man *ikke* får fingre i. I 1819 søger man ved et cirkulære til amtmændene i Jylland at standse kæltringernes omstrefjen. – Ordet kæltring betyder oprindeligt en landstryger og har ikke noget med dets senere betegnelse for en snyder at gøre. – Det er først i 1835, der kommer fart i foretagendet, da en almindelig klapjagt på „vore folk“ over hele Jylland gav et bytte på 142 i alt – men også her er der gået adskillige gennem maskerne i nettet. Fangsten i Viborg og Ringkøbing amter var dog ikke så ringe, alene til Holstebro og Skive indbragtes over hundrede stykker. Man søgte at skaffe dem et lovmæssigt erhverv ved at give dem næringsbevilling som glarmestre, kedelflikkere o. lign. Først og fremmest anviste man dem *faste bopladser*, og på denne måde opstod der virkelige natmandskolonier, de mest kendte og største i Estvad og Rønbjerg sogne, på Mørup Mark i Rind sogn og ved Kvembjerg i

Dejbjerg sogn, i Hjerm og i Madum sogne – navne, der er uløseligt knyttede til kæltringernes færden.

Men trods dette vedblev de fra disse udgangspunkter at bevare deres fri, omflakkende levevis. Tiden omkring midten af det 19. århundrede er i virkeligheden kæltringernes glansperiode, også med hensyn til antal. Men endelig i 1863 nedsættes der en særlig kommission til deres fordærv, og snart bliver alle Jyllands fængsler overfyldt med skarer af disse frie fugle. Efterhånden var det „Viborrehus“, som blev samlingssted for de seneste skud af det vandrende folk. Mange døde derinde; af dem, der slap ud, blev en del sendt til Amerika. Men endnu omkring 1870 findes dog alene i Estvad-Rønbjerg kommune over hundrede af dem. Da de omboende sogne ikke længere vil tåle deres betleri, blev den nyoprettede fattiggård i Estvad sogn hurtigt fyldt af dem. Men nu som før var den gamle trang til frihed og omstrejfen ukuelig levende i dem, deres blod og temperament for uroligt. Enkelte dør, og en del flygter; men ved år 1895 er dog endnu omtrent fyrretyve tilbage i sognet, dels boende på Kisum fattiggård, dels i tre rakkerhuse i Estvad by.

Det var dengang. Nu, ikke fyrretyve år senere, er det næppe muligt at opdrive ét individ af ægte „rakerslaw“ i hele sognet. Og som her, således i næsten alle deres gamle domæner. Da Mylius-Erichsen omkring år 1900 foretog sin hedevandring, traf han endnu rene eksemplarer af natmændenes sidste skud. Men år efter år er de siden aftaget i tal. Deres saga er ude; kun en enkelt gammel repræsentant for disse hedens børn findes endnu hist og her, godt camoufleret, inde på heden, i et alderdomshjem eller på et fattighus, måske endnu med en aflagens i øjet fra den tid, da de lyngdækte vidder var deres hjem. De yngre efterkommere er nu som regel stærkt blandede, er gået ind i borgerlige erhverv og godt gemte – og de skal nok i almindelighed tage kraftig afstand fra „racen“, hvis den bringes på bane i en samtale.

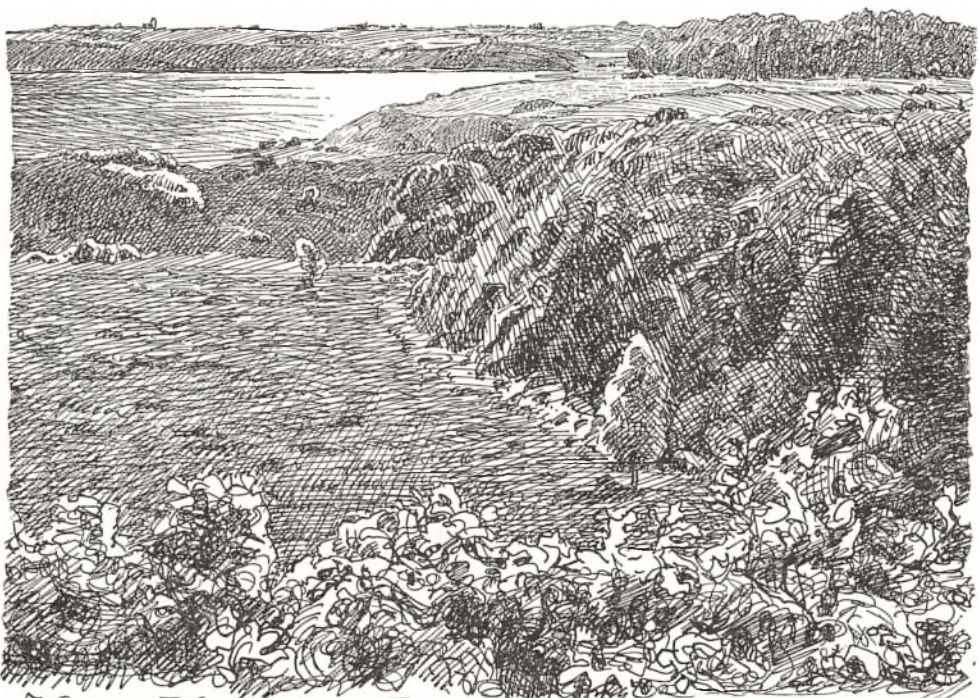
De fire-fem endnu levende, som nedstammer fra berømte kæltringslægter, har jeg truffet på mine rejser og afbildet. Kun én af dem vedkendte sig, endda næsten med stolthed, at han var af gammel rakerslægt.

Når de gamle heder engang er borte og opædt af traktorerne, og når man må ty til værker, der er byggede på kirkebøger og retsprotokoller, for at finde de sikreste og mest nøgterne optegnelser om de hedengangne kæltringer, så vil det indtryk, som mødet med dem under åben himmel gjorde på Steen Steensen Blichers romantiske sind, og de spor, de har sat sig i den gamle Hans Smidths ypperlige billeder, bevirke, at de bliver ved at leve også i digt og kunst sammen med minderne om den store hede, der var deres hjem.

Når man søger godt, kan man endnu hist og her i disse egne finde steder, der ser ud omtrent, som da natmandsfolkene drog omkring med deres glar-

kister og blikkøj på bagen og havde deres uforstyrrede tilhold her. Over hederne øst og vest for nordenden af den nære Flyndersø findes endnu det skær af en forsvunden tids stemning, den ramme, hvori de levede, da vor gamle jyske digter mødte dem. Ved søens nordøstlige ende, hvor vejen fra Estvad slynger sig forbi, falder denne mellem dejlige, lynggroede hedebacker ned mod bredden, hvor en gammel prægtig vandmølle endnu ligger i lavningen, en såre smuk bindingsværksbygning. Hele dette sted er endnu fuldstændig, som da jeg første gang, en augustdag for over tredive år siden, rullede ned ad bakken på cykel sammen med Jeppe Aakjær.⁶⁰

Jeg følger også nu den vej, vi dengang tog, og bevæger mig på tværs over *Hjelm Hede* ned mod „snævringen“ ved søens østside. Her ser jeg overalt endnu det samme billede som dengang; hele hedens nordlige del er bevaret mod beplantning. Men hvor længe vil den kunne skærmes? Et par kilometer mod syd begynder den plantage, der som en mægtig trekant dækker landet helt ned til søens sydende, hvor den mødes med en lige så stor plantage østen for Stubbergård Sø. – I sin helhed er denne strækning fuldstændig jævnet af afløbet fra istidens bræer; men nær søen findes mange steder mærkelige, regelmæssige sænkninger med bratte sider og fuldkommen flad bund, skiftende fra et par tønder land i udstrækning til over et halvt hundrede. Det er de så-

Hjelm Hede Ved Flyndersø 29 Juni 1932. H.L.

Nordenden af Flyndersø 27 Juni 1932 J.L.

kaldte *jordfaldshuller*, der også stammer fra istiden, men hvis dannelse er foregået på den måde, at begravede isrester, som har ligget under sand- eller leraflejringer – de såkaldte døde gletschere – langsomt er smeltet bort, hvorefter laget over dem er sunket. Vi har her den største og smukkeste samling af den slags sænkninger i landet; i et antal af henimod hundrede findes de her som flade, tragtformede fordybninger, de fleste tørre i bunden. Men én af dem, som har en bredde på 200 og en dybde på 16 meter, rummer endnu den lille, mærkelige *Mørksø*. Og selve Flyndersø i hele dens længde er utvivlsomt dannet af en sammenhængende række af sådanne sænkninger. Enkelte af hullerne er på deres stejle sider bevokset med egepur isprængt birk og røn, hvad der er af aldeles herlig virkning mod sænkningens ganske vandrette, lynglædte bundflade.⁶¹

Her ved snævringen omtrent ved søens midte hersker endnu den rene naturtilstand. Stedet med dets bevoksning af mange slags løvtræer og buske virker stærkt ved sin modsætning til den nære hedes strenge alvor. Men lyngbuske gror frodigt ind i selve egekrattene lige ned til søbredden, og vældige mængder af tyttebær og sortbær vokser imellem lyngtuerne. Det gamle, vildsomme krat fortsætter fra brinken helt ned i et dybt jordfaldshul nær ved søen.

Himlen er blå og fin med et par lette, hvide sommerskyer, og lyngen stråler solens gode varme tilbage – en bedre seng end en sådan varm lyngbusk, med himlen og de drivende skyer som loft, findes ikke. Netop en sådan dag var det, da Aakjær og jeg første gang besøgte stedet sammen, og netop på dette sted slog vi os ned i lyngen. Han havde lige skrevet „En Omløber“, og her læste han op for mig af det friske manuskript, mens vi lå ved hinandens side. Robert Burns' digte havde han med i lommen, og et slidt eksemplar af Det gamle Testamente i den rummelige cykeltaske. Burns og profeten Amos er næppe læst op med mere andagt og på et skønnere sted end her. – Meget vidste vi to ikke om hinanden dengang, var kort forinden mødtes hos en ven på Regensen i København. Men heden blev det første bånd, der knyttede os sammen; lærken sang over vore hoveder, solen skinnede, og lyngen duftede, vinden blæste vore ord væk. Og vi spiste dus i to pærer, som Aakjær trak op af sin lomme. Ja – ja!

Wi'el løwt wor Kop saa glaadle op
For dem Daww saa læng, læng sihn!

Men den ene kop står tom nu, og hånden, som løftede den, er borte.

Jeg husker, at en elendig rønne, som nu er forsvundet, lå nær ved stedet, og at dens ejer, en lille flad, vissen stodder, kom hen og gav sig i snak med os. Han ville da så gerne sælge huset, sagde han. Han boede her med konen og en halv snes unger, og det er det fattigste hjem, jeg i mit liv har set. Men børnene var tykke og solbrændte og så ud til at kunne sprække af sundhed. Manden forlangte 1600 kroner for hytten; men det var jo også for at gøre os en tjeneste, han ville sælge den. Den var ikke 1600 øre værd. – „Jamen sødeste, bette børn, der gor jo brasen i æ sø så stuer som minnesker. Å di føller jo mæ!“ sagde han.

„Hvad gi'r De dog alle de børn at spise?“ spurgte vi, for de kunne vel ikke få brasen hver dag i året. „Åh – hwa!“ svarede manden, „wi jawwer dem ud i æ hied å plok swotbær!“ – Ja, hvordan lever liljerne på marken og fuglene under himlen?

Her på dette ejendommelige stykke hedeland møder jeg første gang på denne rejse atter den dybe tungsindighed i det midtjyske landskab. På de østligere heder med deres kraftige bakkedrag, og ofte med havets eller fjordens nærhed, kunne man endnu gribes af alvoren og strengheden, men aldrig af et præg af vemod og dyb melankoli som her på indlandets heder. Dette sted burde snarest muligt værnes mod yderligere angreb, især på strækningen fra Estvad til Bærs og ud til søens østbred. Hele denne trekant er endnu af fremragende skønhed.

Det var her omkring Fly Hede og Hjelm Hede, at landets sidste ulv holdt til, et godt bevis på egnens ensomhed. Det var så sent som i 1813, da Estvadgård ejedes af Conrad Lundsgaard, at dette rovdyr længe plagede omegnens bønder med sine anfald på deres tøjrede kvæg og heste, ja endog brød ind gennem lervæggene og tog ungkreaturer i staldene. Da ulven engang havde dræbt et føl ved Estvadgård, blev der sat vagt ved ådslet; og efter seks nætters vagt havde man held med sig. Det var gårdens skytte, som anskød ulven, og sammen med nogle af gårdens folk forfulgte han den og gav den fangstskud i en eng i nærheden. Skindet af det skudte dyr, som var en han, førtes til Holstebro og udstilledes foran rådstuen.

Sammen med taterne og kæltringerne har ulven været en god staffage i dette landskab. Vi vil møde flere beretninger om dens færd på vor vej ind over de sydlige heder. Om dens farlighed for *mennesker* hører man så godt som intet. Men fortællinger om sligt ville sikkert heller ikke interessere stærkt i et land, hvor man hundrede år efter dens udryddelse har indført schäferhunden, et uhyre, der årligt kan fremvise en smuk liste over lemlæstelser af både dyr og mennesker. Tiderne skrider jo på mange måder fremad.

Vejen herfra går langs den store plantages østside ned til den lille *Hellesø*, nær hvis bred der ligger en gruppe smukke rundhøje med ældgamle vejspor imellem. De ligger omkring og på *Harildsbakken* – vistnok af „Harg“ – et navn, der af professor Olrik er tydet som højen med offerdyngen. Et gammelt egekrat i en dalkløft i nærheden formodes at være rester af den til stedet knyttede offerlund. Hellesø er „den hellige sø“, hvad der bestyrker formodningen om, at her i oldtiden har ligget et vi. Endnu for tyve år siden var denne smukke plet næsten urørt; nu ligger her nye huse med tjærskinnende tagpap, og plantager i mængde har slået ring om stedet. Det er først, når man sydpå er nået ned til Stubbergård Søs vestside, at man atter er ude i en natur, som endnu har undgået beplantningens ødelæggelser.

Fra vejen norden for Sevel by er jeg svinget mod sydvest forbi *Ny Stubbergård*, en bygning af udseende som en mægtig, gammel bondegård med et dejligt bindingsværks-stuehus af anselige dimensioner. Den nuværende hovedbygning er opført 1849, efter at den gamle Stubbergård på sin odde i søen var blevet ubeboelig.

Ad en markvej kører jeg videre forbi en lille sø, som ligger vest for Stubbergård Søs nordside, og hvor en mængde unghoveder går og græsser eller står ganske stille i vand til maven og svaler sig oven over deres spejlbilleder. Her er verdensfjernt og stille i dette mærkelige landskab, der er lige så uberrørt af den moderne tids forandringer som kvæget og hjorddrene, der synes at være de eneste levende væsner på stedet. Hvidt, langstrået græs

skifter med lyngen over de sandede jorder, som fra alle sider skråner ned mod søbredden. Enebærbuske gror lave og tætte ned ad skrånningernes sider, deres skarpt afgrænsede, faste tuer minder om tilplantede grave.⁶¹ En regnsøve letter foran mig, da jeg går ned mod søbredden, hvor en blishøne svømmer omkring på det stille vand, og en enlig spurvehøg kredser lavt inde over heden.

Ad en sti langs søen kommer jeg over engene ud på den lille halvø, hvor det gamle *Stubber Kloster* har ligget omgivet af sine svære volde, men hvoraf nu foruden lave voldrester kun nogle kælderhvelvinger er levnede. Det er det gamle „Monasterium Stubbethorp“, et nonnekloster af benediktinerordenen, som nævnes allerede 1268, og som ejede både Haderup, Trandum og vistnok Sevel kirker. Efter reformationen kom klosteret under kronen og forlenedes kort tid efter til Iver Kjeldsen Juel, som 1547 købte det med dets jordegods og oprettede hovedgården Stubbergård. Fra 1620 kom det i Knud Gyldestjerns besiddelse; senere deltes godset, og gården stod ubeboet i omtrent halvandet hundrede år. Siden kom ejendommen på borgerlige hænder. I 1879 var af bygningerne kun stuehuset tilbage, og dette nedreves det nævnte år, medens kældrene blev ved at bestå, og et lille hus byggedes oven over disse for at beskytte dem.

Kælderrummet, som udvendig er godt 17 meter langt og 8 bredt, er opført af munkesten omkring år 1400. Dets nordlige halvdel danner ét rum med fire spidsbuede krydshvælvinger, der bæres af en svær, muret midterpille. Den nordvestlige hvælving styrtede ned under en brand 1889, men er senere genopført. Den sydlige del er delt i flere mindre rum med tøndehvælvinger og en enkelt krydshvælving.⁶²

Det gamle nonnekloster søgte fortrinsvis sine medlemmer i adelsstanden. Og når man nu i jordsmonnet på den gamle kirkegård finder smuldrende skeletter, så er det disse adelige damers sidste levninger; disse hvide ben er alt, hvad der er tilbage af store rigdomme, „de syv herligheder“, som klosteret var berømt for. Men her har de jo gået, fra slægt til slægt gennem tre hundrede år, tænkt deres ensomme tanker og forsaget verden, så godt de kunne. Underligt er det, at man den dag i dag som et endnu levende minde om dem mellem græsset, som gror over stedet, finder halvt skjult mellem tuerne sådanne planter, som klosterne indførte og dyrkede til pryd og til lægedom: bulmeurt, skarntyde og cypres-vortemælk, tre karakteristiske lægeplanter, som ikke findes andetsteds på egnen i vid omkreds, og hvis tilstedeværelse kun kan skyldes den gamle klosterhaves dyrkere. Hver af planterne har haft sin betydning og sine formål. Se nu til skarntyden! En forfatter fra reformationstiden, Henrik Smith i Malmø, siger om den: „Det er Munkenes og Nonnernes Urt; naar de bruge den, kunne de leve kyskelige.“ – Her står den endnu og gror i den jordbund, som de adelige jomfruer har betrådt, og hvor de har søgt at dræbe deres stakkels tanker om fristelserne og synden i den verden, som de var flyet fra.

Men beretninger om livet i klosterne har jo for øvrigt vist, at den omtalte urt kunne være stærkt påkrævet, og at den desværre ikke altid viste sig tilstrækkelig virkningsfuld.

Dette ensomme sted rummer i sig selv en stemning så rig, at den ikke behøver at støttes ved tanken om klosterets saga eller om de mørke sagn, som knytter sig hertil. Men omgivelserne synes godt valgt for hr. Knud Gyldenstjernes uhyggelige spøgeri, han, som af almuen er fordømt til evigt at færdes heromkring, fordi han efter sagnet på bestialsk vis lod nedbryde den gode Trandum Kirke og slæbte dens sten, dens bly og klokke over heden til Sevel og Stubbergård, og om hvis natlige færd over hederne om den gamle herregård en eller anden gammel bonde på egnen endnu ved at berette. – Det er lidt synd for Knud Gyldenstjerne; for det *var* Iver Juel, som i 1554 lod Trandum Kirke nedrive, hvad der tydeligt fremgår af hans egen dagbog.

Det var på en af Aakjærs og mine fælles færd over heden, at vi også engang nåede herud, vistnok i 1899. Der boede dengang fuldstændig ensomt i den lille rønne over kældrene en gammel, gammel kone, hvis opgave det

var at passe Stubbergårds fjerkræ, som var samlet i en indhegning nær huset. Hun levede i en bestandig rædsel for de voldske kalkuner, hvis fremmedartede, uhyggelige manerer hun aldrig vænnede sig til. Ingen sinde så hun et menneske herude alle de lange sommermåneder igennem, undtagen en lille purk, som af og til bragte hende mad. – Hvor hun talte, denne stakkels gamle, hvor hun trængte til at åbne sig og høre et udtryk for lidt medfølelse! Jeg glemmer aldrig dette billede af hende, da hun ensom stod tilbage i døråbningen og vi endelig forlod hende, på ny lod hende alene med sine triste tanker. Da vi vendte os sidste gang og vinkede til hende, så vi hende stå grædende med hovedet støttet mod væggen, hvis kalk smittede af på hendes pæne, sorte hovedklæde.

Også Aakjær huskede bestandig dette møde, som han har omtalt i sine erindringer.

Udsigten fra stedet over søen og de enebærbevoksede lyngbanker er ejendommelig og skøn. Den skaldede voldbanke med den lille forladte rønne løfter sig ensom over de jævne, lave enge og over søens spejl. Fra den klare, skarpe augusthimmel vælder et blændende lys ned over det fattige landskab. Langt ude i nord er den vide mosestrækning dækket af hundreder af tørvestakke, der sorte som kul rager op i det voldsomme sollys, der bølgende kastes tilbage fra den mørke bund som fra en gloende ovn. – Ude på den rolige,

Fra Nordenden af Stubbergård Sø mod S. 30 Juni 1932

blyfarvede søflade svømmer en flok lappedykkere; en enkelt letter fra flokken og flyver hen over mit hoved. En lille rovfugl jager en stæreflok oppe over lyngbakkerne, en lille sort, svingende sky, der trækker forfølgeren med sig ind over heden, hvor de forsvinder.

På vejen herfra mod sydvest i retning af Sevel kommer jeg forbi en smuk samling oldtidshøje. Men den overgås langt af den gruppe, som jeg senere når til på min videre færd over *Stendis Hede*; den består af otte høje, der hører til de smukkeste, jeg har set, og de er alle fredede. En lille oase af lynghede indrammer dem endnu; men desværre trues denne stærkt fra to sider, på den ene af en mægtig grusgrav, hvor en stor arbejdsstyrke var i virksomhed, og på den anden af de fremrykkende graner.⁵⁹

Fra Djeld går min vej mod vest til *Ryde Bavnehøj*, en 90 m høj banke, der er berømt for sin vide udsigt. De små jævne, lynggroede strækninger, jeg kommer forbi, og som endnu næsten alle er dækkede af større eller mindre grupper af oldtidshøje, er småprøver på, hvordan Alheden har set ud i sine velmagtsdage; men disse lapper giver naturligvis intet begreb om landskabets tidligere storslåethed.

Den berømte Bavnehøj blev en slem skuffelse. Den har været genstand for den samme virkningsfulde behandling som så mange lignende steder. Skjult under et tæt lag af høje graner har den fået det sædvanlige træstillads på sin top; men selv fra dette er den tidligere fremragende udsigt mod nordvest til Venø Bugt næsten helt skjult af træerne. Til de andre sider ser man endnu mellem grantoppene ud over det fjerne hedeland; og først herfra opdager man helt, i hvilken udstrækning agrene i løbet af de senere år har ædt sig ind over dette, og hvor den gamle hede har måttet give tabt over for ploven.

Så vender jeg endelig og sætter kursen mod nord forbi den gamle herregård Rydhave og gennem de lave engstrækninger ved Vinderup ad *Rønbjerg* til. Her har jeg ærinde; thi her i nabolaget ude i *Hvidemose* lever endnu en af Jyllands sidste kæltringer, den gamle „Stærke Hans“. Hans borgerlige navn er slet og ret Hans Jensen, men han er af ægte „rakerslaw“.

De vældige mosestrækninger ved Trindemose og Hvidemose er for længst taget i brug af den moderne tørvefabrikation og ligger for mange hundrede tønder lands vedkommende allerede opbrugte; maskinerne har bogstavelig talt opædt dem til bunden. Det er et underligt syn, et uhyggeligt øde, disse døde moser, hvor alt, hvad der dur, er bortslæbt og kun det røde, størknede dynd er tilbage. Som græshopper i uhyre format er fabrikkerne skredet hen over stedet, har flyttet sig, efterhånden som de spiste op. Men der er en ende

Stændis Glæde 5 Juli 1932 Sk.

på alting; tidligere fabrikeredes her omtrent 10 millioner tørv om året, nu kun 3-4. Og af godt et dusin fabrikker er i Hvidemose nu kun et par stykker tilbage. Hen over den sørgelige ørken begynder den barmhjertige lyng og lidt magert græs allerede at dække over ødelæggelsernes spor.

Vejen hen til Stærke Hans' hytte er elendig, opkørt af de tunge tørvelastbiler og nu glemt og øde. Huset ligger ensomt nær ved den lille Skånsø, der som et bedrøveligt øje stirrer mod himlen, omgivet af mørke lyngbakker. Men kæmpehøje følger endnu vejens bugtninger gennem det sørgelige hede-land, hvis eneste liv synes at være nogle få lærker foruden engpiberen – „lyngspurven“, som Blicher kaldte den.

Stærke Hans står uden for sit hus, da jeg nærmer mig. På lang afstand ser jeg hans svære skikkelse, som rager op næsten i højde med tagskægget. Han byggede huset for femogtyve år siden; men i det dobbelte tidsrum har han arbejdet i moserne, sidst for fabrikkerne, der nu er forsvundet og har efterladt ham på randen af den tømte mose. Huset ejer han ikke mere, det er solgt til en arbejder, som bor her; men han nyder som lejer sit otium her og tilbringer sit livs aften med at sysle med en skrå og ryge på sin lange pibe. Til trods for sine 82 år er han endnu en knag at se til, den gamle skøjer. Stærk som en bjørn må han have været, en trealenskarl; det er en god og

fast næve, der bliver rakt mig uden tøven; jeg må selv klemme godt til for ikke at gi' mig.

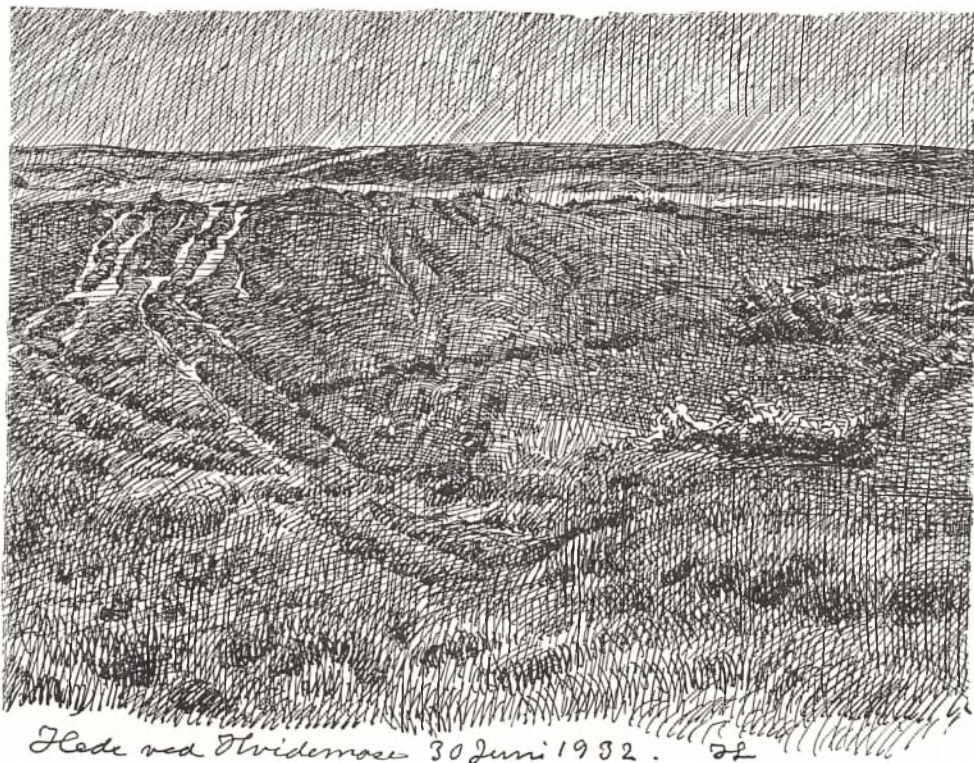
Jeg søger forgæves efter det mindste fremmedartede præg i hans ansigt; kraniet og de stærke træk er nordiske. Han er en udpræget langskalle med stærk, let krummet næse, en fast, bred mund og en pragtfuld hage. Håret, som har været mørkt, er nu stærkt grånet ved tindingerne og i skægstubbene. Øjnene – eller rettere øjet, for det ene har han mistet allerede som ung, vistnok i et slagsmål – er af en dyb, mørkegrå farve. Skønt ingen fremmede er ventet, er han velklædt og proper, de store, velformede hænder med de lange fingre er rene. Men der er noget ved hele manden, der virker fremmedartet, noget gesvindt i manererne, noget forslagent og skøjeragtigt i blikket, som røber kernen i et væsen, der er fjernt fra bondens. Det siges, at den svære, men ranke og smidige gamling endnu kan være hidsig og opfarende, når noget går ham på tværs. Navnet tyder på, at han i gamle dage ikke har været bange for at bruge næverne, og endnu skal han ikke gå af vejen for at lange en lussing ud eller i al fald stille den i udsigt.

Der er ingen tvivl om, at han straks ved, hvorfor jeg søger ham. Han tager det ganske naturligt, at jeg ved, hvem *han* er, og vedkender sig det i tavshed. Det er ikke første gang, han er blevet opsøgt som stammens sidste ætling her på heden. Men han spørger naturligvis straks om, hvad jeg er for en kå'el, og om mit ærinde; det byder god tone. Det er med et lille hurtigt smil over det poliske ansigt, han oplyser mig om, at han både er blevet fotograferet og filmet herude. „Det hiele bløw sendt te Kjøvvenhavn, å det æ da derind' indno!“ siger han. Han fortæller, at foruden Aakjær har pastor Chr. H. Lidegaard fra Kragelund ved Silkeborg besøgt ham, og at den sidste har gjort en mængde optegnelser om ham, hans slægt og dens levnedsløb.

„Nowed å'ed legger visnok hos Jepp,“ siger han. Han har endnu aldrig set noget af det på tryk; men det kan også være det samme. „For det a fortåll dem, det war jenne swot løwn ålsammen!“

Jeg vil tro, at dette udbrud er en lille hævnakt, fordi de trykte beretninger, som hidrører fra pastor Lidegaards hånd, ikke er blevet sendt ham. I al fald har jeg konstateret, at det, han fortalte mig, ord til andet er gentagelser af dele af disse avisartikler. Og hvad han fortalte *mig*, „det war fandeme *sand'*!“

Hans bedstefader var den berømte „Gamle Abraham“ fra Rønbjerg, og den ene af de berømte Abrahamssønner, „Frederik ve æ Spång“, var hans far. Hans mor var „Ann Mari Halvrakker“, der var kendt viden om som omstrejfer, og hvis virksomhed strakte sig langt op i Salling. Han blev født i Estvad og kom ud at tjene til sit tredivte år, hvorefter han blev tørvearbejder. – Hans har hele sit liv slidt som en hæderlig karl og en dygtig arbejder.

Hede ved Hvidemose 30 Juni 1932. 22

Men i hans store børneflokk har ikke alle slægtet ham på, hvad bravheden angår. Han havde for et par års tid siden fået sparet sig nogle hundrede kroner sammen; men størstedelen af denne formue svandt bort under et besøg, han aflagde hos nogle af sit afkom i en jysk købstad. – „Da æ pæng wa sluppen op, så wa der ett mier ve *mæ!*“ sagde Hans. „Å så flyttet a *mæ* hjem igjen. Her tykkes a æ bæjst.“

Resten af pengene, som han gemte i sin stue, blev stjålet for ikke længe siden af en kær slægtning, som brød ind hos ham. Nu har han en lille aldersrente at leve af. Hver måned skrider han over heden et par miles vej for selv at hente den. Folk, som kender Hans, forsikrer, at intet i verden ville kunne bevæge ham til at flytte fra dette sted og nærmere til folk. Han vil ikke bort fra huset og den ensomme hede, hvor hans slægt i umindelige tider har vandret.

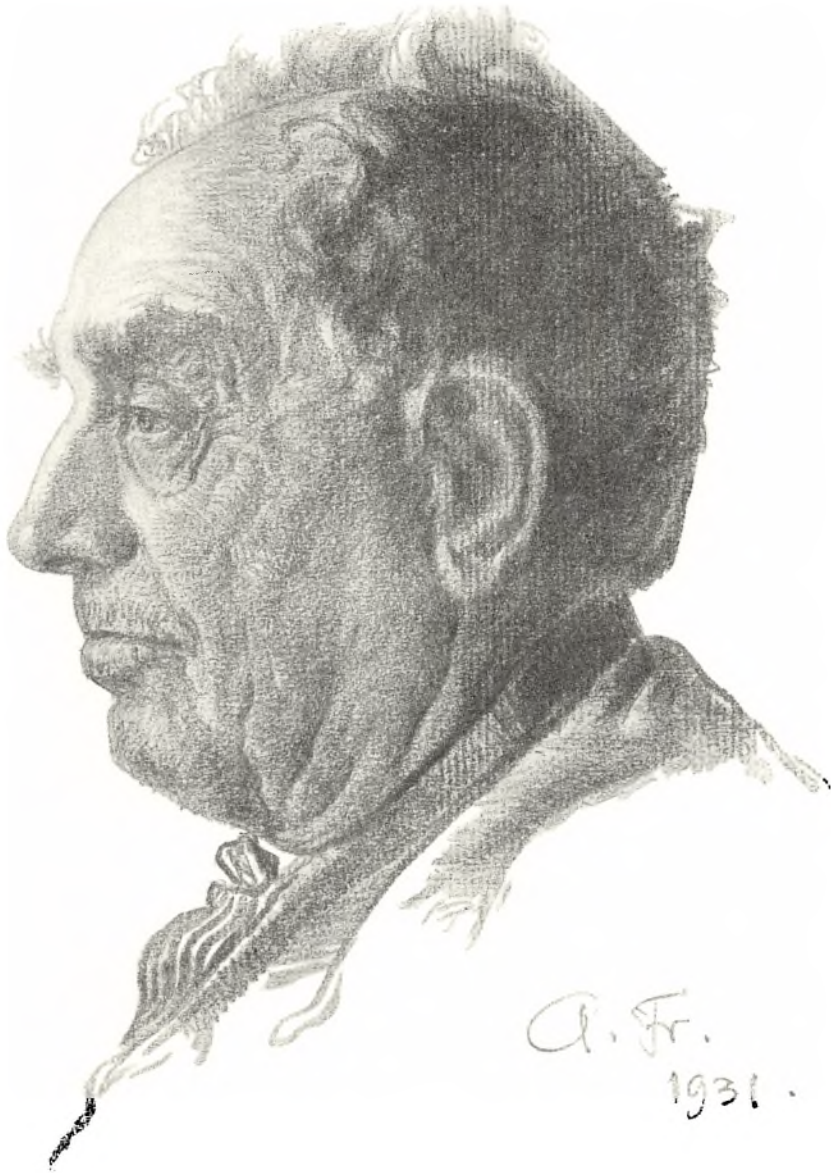
Jeg havde ikke held med de billeder, jeg fik af Hans ved denne lejlighed, og jeg genså ham ikke før et helt år efter. Det var på samme årstid, en augustdag med høj himmel, da jeg kom hertil fra Ejsing over den strækning, som kaldes *Havris Hede*, et herligt stykke hedeland, som altid har henrevet mig ved sin skønhed og endnu er et ret anseligt hedeareal, kun brudt af store moser og dækket af prægtige oldtidshøje, et vidunderligt syn under den skyløse sommerhimmel, der virkede falmet og gråblå i den voldsomme varme,

hvori alting syntes at skælve og bølge. Nogle få ældgamle, lerklinede hede-huse med fattige, lave kalgårde om de skæve længer med de grå stråtage er de eneste menneskeboliger herude. Stedet er endnu langt smukkere end den resterende del af Hjelm Hede, fordi dets terræn er mere kuperet og derfor vanskeligere at overskue. Man kan tænke sig hundrede år tilbage i tiden, når man færdes her mellem de gamle gravhøje og ikke ser andet end hede til alle sider; det er en fuldkommen ubrudt harmoni, et sted, som endnu kunne danne baggrund for Pejter Benløs og Linka Smælem, således som Blicher på sin vandring fandt dem liggende i lyngen.

Da jeg nærmede mig Hans' hus, dukkede han pludselig op foran mig på vejen, bevæbnet med en stok og øjensynlig beredt på langfart. I den anden hånd holdt han noget, som han omhyggeligt skjulte på ryggen; men da han skulle give mig hånden, måtte han jo frem med tingen. Det var en lille trædukke, som han selv havde skåret, og hvorpå ansigtet var malet med blæk ligesom knapperne i trøjen, hænder, hår og hue. Det har været et slidsomt arbejde for den gamle, han ser ikke mere videre godt. Men der bor en lille pige en halv mils vej herfra, som vil blive så glad for at få sådan en rar ting, og så måtte den jo laves! Hans tilstår dette nølende, og havde han været i stand til at rødme, ville han have gjort det. Nu var han altså på vej til veninden med foræringen. Men åk – dagen er jo lang, og læ vos kom indenfor! siger Hans.

De få ting, Hans endnu mindes eller bekvemmer sig til at fortælle mig, der er en fremmed, er som sagt brudstykkeagtige gentagelser af pastor Lidegaards fortrinlige og udførlige optegnelser, der fremkom som artikler i „Jyllands-Posten“ 1928–29. Hr. Lidegaard og hans slægt er fra Hans' fødeegn, og det gamle bekendtskab mellem dem har skabt usædvanlige betingelser for at få disse beretninger fra en af „vore folk“ selv. De bør udkomme i bogform. Det mærkes allerede nu, at Hans er blevet ældre, hans hukommelse er tåget, og han gentager sig selv gang på gang.

Men jeg må tilstå, at jeg er mærkelig til mode ved at høre fra en af selve deltagerne beretningen om den voldsomme, dramatiske kamp mellem kæltringerne og deres modstandere hin vinternat i Kisum Mølle ved Helligtrekongerstid 1887, da Abrahamsønnerne for en gangs skyld blev slagne og led et så frygteligt nederlag, at deres kvinder måtte ud sent på natten og løfte dem op af den blodplettede sne og bære dem hjem til deres hytter. Den eneste af dem, som selv kunne slæbe sig derfra, var Stærke Hans. Efter en vildsom vandring over heden, halvt bevidstløs og drivende af blod, nåede han frem til en kæltringhytte og alarmerede kvinden derinde, Frederik Abrahams kone, hvis mand var mellem de slagne og lå sammen med dem i sneen omkring møllen.

STÆRKE HANS FRA HVIDEMOSE
AF NATMANDSFAMILIE FRA ESTVAD. 82 ÅR

Hvor Hans i sin fortælling når til kampens kulmination, da begge parter griber til bøsserne som slagvåben, er der endnu noget af oplevelsens styrke i hans skildring. Den bomstærke Frederik Abraham sidder med benet i klemme i døren, som den forhenværende værtshusholder fra Skive, Jens Stisen, har sat sin brede ryg imod og holder som en skruestik. De øvrige kæltringer er omringede, flere af dem ligger allerede slagne, og Hans ser på én gang fire karle gå imod sig med tykke slagvoller i hænderne. – „Så tow a dælemæ te æ kolb,“ sagde Hans, „å så smækked a'en lig nier i æ skalle a den forrest å 'em, så han sak te æ juerd – *lisså* still!“

Med resten gik det naturligtvis ligesådan. Over for mig optræder Hans som sejrherre i kampen. – „Den jenn mødt' a en støk ti' atter, å han hån syv buler i si hued!“ Og så tilføjer han:

„Men da a vowned om æ mår', å so mi bøss, som den hængt øwver mi sæng, da war der missel bode hor å skind å kjødtrewler å blued o æ kolb å æ hanner!“

Men jeg tænker på denne gamle hærdede slagsbroder med hans frygtindgydende stamtavle af berygtede Abraham'er, således som han stod foran mig derude på heden – på vej til et lille barn med sin dukke, der er lavet så fint med de voldske næver, som engang var så frygtede. Og jeg tænker på hans undseelse og angst for at komme til at røbe disse blide følelser.

Hans er for længst enkemand, og hans egne børn – han havde elleve – er spredt for alle vinde.

Der er langt fra propt inde i hans stue. Et godt og vel tyve år gammelt pigebarn er husholderske for den ugifte arbejder, som ejer huset, og hun kaster måske af og til et blik i Hans' rum; men stort andet sker der vel næppe. Hun har et par umådelig snavsede og snottede småroller på ca. halvtredje og halvandet år, som hele tiden kredser omkring hendes skørter, ustandseligt klynkende for at få noget at spise. Den ældste, en dreng, har slået hænderne i hendes kjolesøm, og jeg hører bestandig hans stemme: „Mowr hår mier mad! Mowr *hår* mier mad!“ – „Ne-øj,“ siger pigen hver gang. Det sløve og enstonige svar er alt, hvad han får ud af det.

Ruderne i Hans' eneste stue er så små og snavsede, at jeg ikke kan tegne derinde. Jeg overtaler ham nemt til at følge med i min vogn til det nære Vinderup, hvor min chauffør har en slægtning, i hvis hus det kan foregå. Løftet om et par kaffepunser sætter Hans' humør svært op, og vi går bort fra huset for at sætte os i bilen. – Pigen står i døren med pegefingern i munden og kan ikke tage sine øjne fra os, da vi fjerner os. Børnene hænger stadig ved hendes skørter, og langt borte hører jeg endnu drengens stemme: „Mowr hår mier mad – mowr, do *hår* mier mad!“ Vi lod dem tilbage i ensomheden, en lille smule rigere, end da jeg kom.

Efter et lille besøg på kroen i Vinderup havnede vi hos den gæstfrie familie, i hvis hjem jeg fandt en udmærket stue med et meget stort vindue, inden for hvilket jeg slog mig ned sammen med Hans. Da jeg havde arbejdet en kort tid på hans portræt, blev han generet af sin skrå, som var stor og udtjent. Han pillede den ud med pegefingern, svang den i højre hånd og slyngede den med et jættekast mod den store, blankpudsede midterrude, der i ingen henseende mindede om de vinduer, Hans er vant til. Han troede selvfølgelig, at vinduet stod åbent! Skråen ramte ruden med et smæld som et skud og spredte sig til en klat med stråler som et edderkoppespind til alle sider. Hans fór op, og med et vældigt tag med håndbagen fejede han klatten af ruden og puttete resultatet i vestelommen. Ikke med et ord røbede han sin overraskelse.

Senere, da jeg forlod ham nær ved hans hjem, tog jeg til afsked et fotografi af den gamle natmandsætling ude på den hede, hvor han har færdes næsten hele sit liv, og hvor han uden tvivl vil ende sine dage.⁶⁴

I nærheden af Rønbjerg bor min vognmands fader, den gamle Christensen, i et lille hus, hvis jorder han selv har opdyrket af den bare lynghe, og som nu er omgivet af en dejlig have med udmærkede frugtræer og buske og frodige blomsterbede. Hans kone døde for kort tid siden, men en nydelig datter, som nu er enke, styrer huset for ham. Han fortæller, at heden, hvorpå huset ligger, tidligere hørte under Hvidemosegård, men senere blev købt af en mand ved navn Rolandsen. På den dengang fuldkommen ensomme hede-strækning lå netop, hvor Christensens have nu findes, en elendig jordhytte, hvis eneste beboer var en kæltring ved navn Paaske, en gammel stodder, som det ikke var muligt at få til at forlade sin rønne. Da alt andet ikke frugtede, og kæltringen, hver gang han blev jaget bort, blev ved at søge tilbage til sin ensomme hule, lejede Rolandsen for brændevin nogle omløbende bisser til at ryge ræven ud. Og de udførte det på den jævne og ligefremme måde, at de, da de havde indtaget nogle af de våde varer, listede ind i hytten og satte ild under sengen, hvori stodderen lå og sov. Først da huset klinkbrændte over ham, kom han kravlende ud gennem det nedstyrtede lyngtørvstag. Og så forlod han endelig stedet!

De velstående sallingbønders foragt for rakkerne var naturligvis ikke mindre end bøndernes i andre af landets egne. Her som andetsteds benyttedes deres arbejdshjælp kun i nødsfald, f. eks. til flåning af selvdøde kreaturer. Når sådant skulle udføres, sendte man bud efter rakkerne, der som oftest mødte mandstærkt op. Ejeren beholdt skindet, resten fik rakkerne, som levede højt på den gode spise. Selv et sådant arbejde som at slagte heste, hvis kød til langt op i forrige århundrede blev betragtet af bønderne med afsky,

var natmandsarbejde. Esper Boel i Lyby kunne ikke få nogen af gårdens folk til at udføre et sådant arbejde, men sendte bud til den gamle Ann Mari Halvrakker, Stærke Hans' mor, som kom og gjorde det.

Da bønderne endelig selv opdagede, at hestekød var menneskekost, og udførte slagtingen selv, gik denne akt i begyndelsen for sig i dølgsmål, helst ved nattetide; opdagedes det, blev der ikke sjældent af naboerne digtet ligefremme nidviser om gerningsmændene. Hos Christen Kjær i Nautrup, hvor man engang lod gårdens egne folk slagte en hest, lod man alle gårdens beboere, selv den lille i vuggen, røre ved den døde hest, for at ingen skulle have noget at lade den anden høre eller røbe det for fremmede.

Hos Chr. Svenningsen i Harre slagtede gamle Hans Rakker fra Vinde en hest på denne måde: en karl trak den om sønden for gården og holdt den. Hans gik nu tilbage i en vis afstand fra dyret; med en lang kniv i hånden løb han så pludselig frem imod det og huggede kniven i bringen på et bestemt sted. Da stod blodet ud fra hesten i arms tykkelse, og den faldt død om med det samme.

Der var altid udpræget sans for det effektfulde i kæltringernes slægt.

Om de gamle sallingbønder bevarer jeg endnu minder fra mine første sommerophold hos Esper Andersen i Jebjerg, da vi foretog mange strejftog i omegnen. Det var som regel noget tunge folk med en ikke ringe selvfølelse og uden ret mange ord, men hos hvem man nød en grænseløs gæstfrihed. Om mødet med en enkelt gammel sallingbokvinde er mindet endnu ganske friskt. Det er Esper Andersens nu for længst afdøde mor, som jeg tegnede et billede af, og som ved sin stilfærdighed og blidhed gjorde indtryk på mig som en af de fineste og mest indtagende gamle bønderkvinder, jeg har mødt.⁶⁵

Under mit aller sidste ophold på egnen traf jeg den firsårige forhenværende ejer af *Hagens Mølle*, som ligger ved landevejen til Hem norden for Skive.⁶² Han bor nu i denne by og har overladt møllen til sin søn. Af ydre er han den typiske sallingbo, storslået og selvbevidst; men han er ikke så lidt mere mundrap end de fleste andre, jeg har kendt; en mere underholdende model har jeg aldrig truffet. Han sagde straks du til mig, hvad jeg naturligvis vurderede højt og straks gengældte. Da han skulle anbringe sig på stolen for at blive tegnet, spurgte han om, hvordan han skulle sidde. Jeg sagde, det var bedst, om han kunne se mig lige i ansigtet, da jeg helst ville have ham forfra. Han gjorde et øjeblik pause; så sagde han:

„Det ka' blyw stræng nok!“

En lille smule foruroliget spurgte jeg om, hvad han mente.

„Jow,“ sa'e han, „do æ da snår så grim, som et mennesk' ka blyw!“

Han smilede akkurat tilstrækkeligt til, at jeg kunne opfatte det som en

spøg. Men Fanden tro det for resten! Åbenhjertighed under en let spøgefuld form er ikke ualmindelig herovre. Og undertiden mangler den spøgefulde camouflage helt, og den rene, skære sandhed står lige ud af halsen på dem. Jeg husker en lille morsom rejseoplevelse, som er karakteristisk, eller *var* det i de dage, hvor bønderne endnu var mere oprindelige af væsen, end de senere er blevet. Aakjær og jeg sad sammen i en jernbanekupé på strækningen fra Skive til Viborg. Over for os sad en arbejdsklædt mand på omkring de fyrre og ved siden af ham en ældre, pæn bondekone. Manden var enøjet, og det manglende var erstattet med et glasøje, der ikke var noget førsteklasses arbejde. Det sidste fangede konens opmærksomhed fra samme øjeblik, hun opdagede det. I over en halv time tog hun ikke blikket fra ham, undertiden drejede hun hovedet helt til siden, så hun så ham lige ind i ansigtet. Dette lod slet ikke til at genere manden, som åbenbart havde vænnet sig til at blive betragtet som en seværdighed. Han så lige ud for sig med glasøjet og ud ad vinduet med det andet.

Til sidst nåede konens interesse og nysgerrighed bristepunktet; hun løftede hånden og pegede med en finger på det sære øje. – „Med forlov å spør’,“ sa’e hun, „det, Di hår dær, æ det ett en glasyww?“ – Jo, tilstod manden, det var det jo da. – „Ih no, æ’tet de! – – Ja, for a hår en dætter, å hon æ osse jennywwet. Å a hår ålltier tænkt mæ, te nær a fek ro’ te’et, så sku’ hon ha en glasyww. Men nær det sier *så* grim ud, så ska hon regtnok *ett* da!“

Levefoden i Salling var uden for storbøndernes kreds ikke høj, ligesom mange andre steder i Jylland i gamle dage. Jeg mindes en historie, som Aakjær fortalte mig for mange år siden, da det trætårn, som han havde rejst på klinten neden for Jenle ud mod fjorden, en sommer var blevet så befængt med bisværme oppe i det rum, hvori Aakjær ofte sad og skrev, at han ikke kunne nære sig dér. Han sendte bud efter en lille husmand i nabolaget, som var fagmand, og som også stillede en årle morgenstund og gik i lag med at fordrive de små djævl. Han ragede med armene i mellemrummet mellem tapetet og trævæggen, han oste og svovlede og brændte, så Limfjorden lignede et søslag, og bierne sad tykt på ham som på en sirupskage og stak og edrede. Men om aftenen havde han sejret. Og så stillede han da på „Jenle“, hvor han naturligvis havde fået sin gode kost, for også at få sin betaling i mønt.

„Nå, hvor meget er jeg Dem nu skyldig for *det* stykke arbejde?“ sagde Aakjær.

„Femåtreddd-ve øre!“ sagde manden.

„Jeg ga’ ham sgu en krone,“ sagde Aakjær.

Hvilket måske var en lille smule letsindigt. Men Aakjærs gode hjerte løb af med ham, her som så ofte. Man skal i almindelighed ikke byde en mand tre gange så meget for hans arbejde, som han selv vurderer det til.

a. Fr.
1931.

JEPPE JEPPESEN
FRA HAGENS MØLLE VED SKIVE. 73 ÅR

Over Alheden

Storkene knebrer på Skives røde tage den sommermorgen, jeg forlader byen ad landevejen mod syd for at begive mig ud over Alheden. De gebærder sig på mærkelig vis, rokker med hals og vinger og gestikulerer, som om de endnu har mindelser i sig om beboerne i det hellige land, de har passeret på vej hertil fra deres fjerne vinterhjem i Sydafrika.

Straks ved byens udkant passerer jeg broen over Karup Å, hvor denne glider ud og forsvinder i Skivefjordens blanke vande; lige på det sidste løber den forbi det smukke „Gammel Skivehus“, det nuværende missionshotel, hvor den får den sidste chance for at omvende sig, hvis den har ladet sig dåre for meget af den verdens herligheder, som den har færdedes igennem på sin vej fra Karup hertil. Fra hotellets øverste etage har man et dejligt syn over åen og dens brede enge, en udsigt, der i skønhed kappes med den, man har fra bakken oppe ved byens gamle kirke.⁶³

Det første stykke af landevejen fører gennem et af de smukkeste og mest karakteristiske landskaber, denne egn rummer. Fra højderne nær Tastum, der har en vrimmel af oldtidshøje, får man et herligt skue mod vest over de åbne, vældige vidder som over et uendeligt hav, der står i gyldne og blålige toner og svinder yderst ude i soldis og tåger. Og ud mod øst, hvor før Tastrum Sø dækkede de lave flader, er det i den tidlige morgenstund, som om

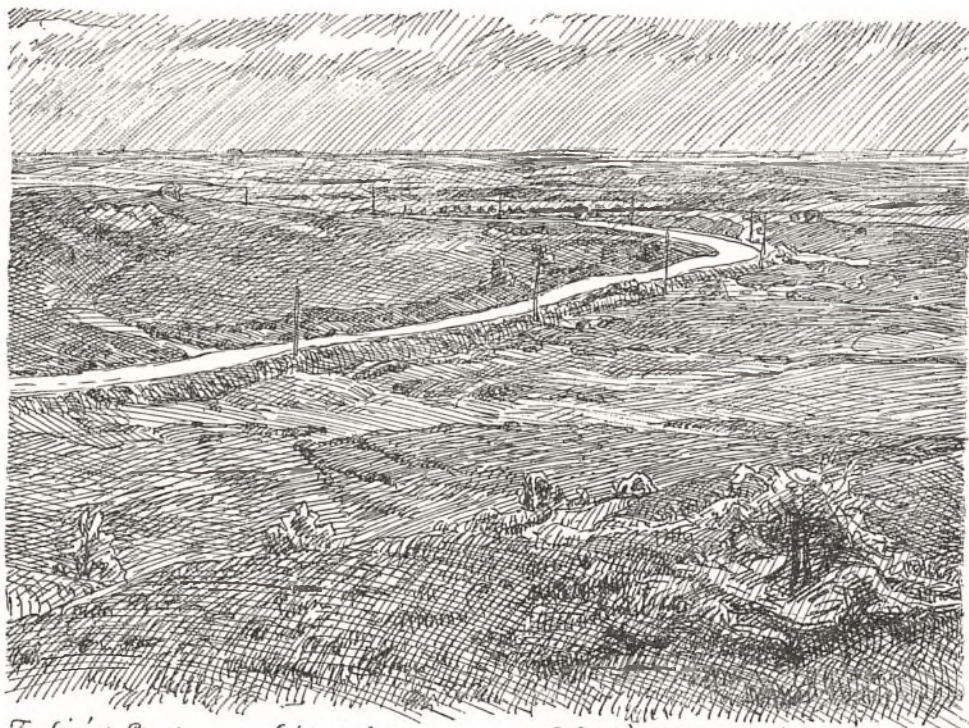

elverpigerne endnu ved højlys dag spænder deres slør over engene og halvt skjuler landet og Limfjordens sølvbånd i det fjerne. Det er det sidste glimt, jeg får af fjordlandet med dets rige enge, inden jeg haster videre ind over de gamle hedeegne. Allerede hvor vejen østen om Fly nærmer sig Sjørup, bliver landskabet præget af mere barskhed og alvor og forbereder den vejfarende på, hvad der vil møde ham senere.

Der ligger en enlig oldtidshøj på randen af den åbne hede i den østlige udkant af plantagen ved *Sjørup*. Den ligger ganske tæt syd for vejen, som fører ud over heden forbi de gamle tyskerbyers sted. Et vidunderligere stade end denne høj kender jeg ikke; der findes næppe noget andet sted, hvorfra man endnu kan se ud over milevide hedestrækninger, der synes fuldstændig ubrudte. Omtrent hele det stykke af Alheden, der ligger mellem Sejbæk, Frederiks, Karup, Grove og Haderup ligger udbredt for blikket i al sin skønhed. Lige for min fod ser jeg den dybe dalfure mellem Sejbækgårde og Hagebro, hvor den lille Sejbæk kringler sig på sin langsomme færd ned mod Karup Å. På dalens modsatte side ligger Renparken, der som en vid og jævn slette strækker sig helt over til den lille tyskerby Resenfelde. Som et lyst bånd slynger vejen sig tværs over dalen og videre over den øde lyngflade.⁶⁶

Hvor jeg kender dette sted! Hvor mange gange har jeg ikke siddet her og set ud over denne hede i hine fjerne dage, da jeg havde mit tilhold i Sjørup distriktslægebolig! Et tilfælde førte mig under mine hedevandring ind i dette hus. Siden blev jeg en jævnlig gæst dér, ofte i månedsvis, og livet i dette fine hjem, som jeg endte med næsten at betragte som mit eget, fik en stærk indflydelse på mig. Jeg var endnu i den alder, hvor indtrykkene fæstner sig mest uudsletteligt, og hvor det materiale, man er dannet af, endnu er blødt nok til at formes. Her forekom alt mig smukt; når jeg rejste bort, var det for næste år på ny at vende tilbage. Og sådan tænkte jeg, det skulle blive ved at gå.

Men en dag stod huset forladt, og andre rykkede ind i det. Alt er blevet anderledes. Livet jager os rundt på underlig vis og sætter sin spøg på os. Og nu har jeg ikke andet herude at hælde mig til end højen. Og knap det, for folk har været slemme ved den siden; det meste af den er pløjet ned. Det er en skam med den høj, for mine hyppige valfarter til den i gamle dage havde vakt sjørupboernes opmærksomhed i den grad, at de knyttede mit navn til den. I betragtning af, at det er det eneste monument, jeg får, er det spændende for mig at se, om den eller jeg forsvinder først. Jeg har min stille gang derude af og til for at følge begivenhederne.

*Frå Sjørup Plantage over Sejbat-dalen og
Alléden. 3 Juli 1932 DL*

Udsigten fra dette sted er langt rigere og mærkeligere end fra den berømte Daugbjerg Dås, om hvilken landet nu er dyrket og dækket af grim bebyggelse. Et mere instruktivt udsyn over *Karupfladen* end dette kender jeg ikke. Vi befinder os her på randen af den linje, som under istiden betegner bræens første tilbagerykning, en stilstandslinje, som er opstået under afsmeltningen i den sidste istid. Randen betegnes i store træk af det vældige bakkeland, som strækker sig fra vestkysten ved Bovbjerg mod øst til hen imod Viborg og herfra går brat mod syd til Silkeborgbakkelandet og vesten om Vejle, Kolding og Haderslev ned forbi Flensborg. Det er israndens leje gennem nogle tusinde år, uden for hvilket de store hedesletter dannede sig i Karupfladen, sletterne syd for Lemvig, Brande-Pårupfladen og Sønder Ommefloden. Mens det uregelmæssigt formede bakkeland er aflejringer under selve isranden, hvor hovedmassen af det grove morænemateriale er standset, fordi bræen efterhånden ved afsmeltning mistede evnen til at transportere det videre, er hedesletterne uden for dette de sandmasser, som smeltevandsfloderne har afsat på deres vej bort fra bræen.

Heroppe fra randen af bakkelandet kan man endnu danne sig en forestilling om, hvordan den store slette, *Alheden*, har henligget i de sidste århundreder. De opdyrkede egne fra Hagebro over Resen og Høgild til Karup smelter på den store afstand i farven sammen med den øvrige flade. Når man står med ryggen til den nære plantage i vest, er ikke et træ at øjne. Og Karup Å, der som en fed, bugtende strøm går i sin lave dal mellem de rige enge, er usynlig herfra. Alt dette er kun ørken. Kun hist og her i dalen er et lille bitte grågrønt agerfelt forsigtigt trængt ind i lyngen og bryder dens brune farve.

Lige neden for mig mod øst – den store højde gør, at jeg ikke ville tro, det er en kilometer borte, om jeg ikke vidste det – ser jeg ned over *Sejbæk-dalen*, hvortil sagn om den berømmeligste jyske røver *Jens Langkniv* knytter sig. Traditionen på stedet hævder, at han boede i selve Sejbæk; og når ordsproget siger: „Vi ska løww å di vejfarende! så'e æ røwwer i Sejbæk te æ krowmand i Hågbrow,“ så er det ham, der sigtes til. Men som så ofte er også her almuetraditionen usikker. Jens Langkniv er en historisk person, men sagnene har ført ham alt for nær op til vor tid. Han var anfører for en større morder- og tyvebande, og han blev i 1598 fanget og dømt til at henrettes, hvad der vistnok skete i Horsens. De få ting, man med sikkerhed véd om ham, skriver sig fra forhørsprotokoller, og de viser, at han har haft sit egentlige operationsfelt i Himmerland; men det er sandsynligt, at han også har optrådt i sydligere egne, da han endelig havner så langt nede som i Horsens. Han må have gjort et stærkt indtryk på almuen i sin samtid for at blive husket i tre hundrede år!

Et sagn, som ikke er tidsfæstnet, fortæller, at en vandrende kræmmer en-

gang ved nattetide bad om husly i *Sejbækgården*, men at det blev nægtet ham. Da han nu vandrede videre i retning af Hagebro, blev han overfaldet af sønnerne fra gården, som var fulgt efter ham; de slog ham ihjel og begravede liget i heden. I Koldkur hørte man hans skrig, men ingen kom til hjælp, og udåden blev aldrig fuldt opklaret. Men mange år efter fandt man i heden nær Koldkur den myrdede kræmmers tegnebog, der var gået i forrådnelse sammen med sit indhold. Den havde kræmmeren kastet fra sig, da han blev anfaldet.

Historier af den art møder man i mængde i disse afsides hedeegne. Men dalen dernede med den yndige bæk kan vanskeligt tænkes som baggrund for begivenheder af så rædselsfuld art.

Lad os tage vejen tværs over dalen og videre over heden forbi det sted, hvor „Kongens Hus“ lå, og ud ad Grønhøj til. Så snart man når op over dalens østre side, ser man den jævne hedeflade i syd, hvor rustne pigtrådshegn hist og her hænger og stritter fra deres pinde og minder om de ulykkelige norske rener, som en udlænding indførte i den tro, at de kunne leve af den mængde rensdyrlav, som findes mellem de magre lyngbuske, men hvor de langsomt kreperede af sult og mystiske sygdomme, fordi der ikke fandtes *andet* end dette lav, som de i nødsfald tager til takke med i deres hjemland, hvor en mængde andre vækster danner deres hovedernæring. Det er ikke det eneste forsøg, der er gjort på at „kultivere“ Alheden uden at tage en smule fornuft med på råd. På denne øde flade kunne man endnu for nogle år siden hist og her finde et bleget skelet af en ren, der ligesom kamelernes i Sahara dannede en sørgelig staffage i denne ørken.

Kongens Hus er bekendt som det sted, hvor man gjorde det første forsøg på Alhedens opdyrkning, da i 1754 en tysker, kaptajn Ludvig von Kahlen, fik regeringen til at spæde penge til dette foretagende og byggede sit hus her med det klingende navn, en *cadeau* til Frederik V. Allerede et par år senere kom de første tyske kolonister hertil, en halv snes stykker i alt; men de stak af igen, så snart de kunne se deres snit. I 1765 var også von Kahlen ked af det og listede væk fra ejendommen, der efter nogen tids forløb kom ind under Krabbesholm, hvor den var i over 100 år. Stedets saga er en eneste bedrøvelighed; og den endte altså med Renparken som en fin *sortie*. Kongens Hus er for længst ramlet i grus; dets tomt, der var lige så flad som den omgivende hede, kunne endnu for få år siden påvises; stedet var markeret af en stor tjørnebusk, der groede mellem de smuldrende murbrokker og sås som en landkending vidt over heden.

Grønhøj, eller som den også kaldes Frederikshøj, var for 30 år siden, da jeg boede her en hel sommer, endnu en lille hedeby med sære, gammeldags huse omkring sin lige så gamle kro, beliggende midt i et øde, ganske jævnt

hedeterræn og med hurtig adgang til nogle af de bedste steder, som Alheden rummer. Da jeg nu genser stedet, er kroens stuehus den eneste af alle de gamle bygninger, der er tilbage; heden er stærkt opdyrket, også sønden for vejen, hvor den helt ud forbi Resenfelde var ganske uberørt. Intet landskab er mere sørgeligt end en sådan mager, med vold opdyrket lynghede.

Men selv om landskabet heromkring „for vos å tykk“ må have været skønt, da endnu ikke et eneste hus eller nogen ager sås fjernt eller nær, så har det sikkert ikke gjort noget tiltalende indtryk på de sølle tyskere, som kom hertil, da „reformvennerne“ i det 18. århundrede forsøgte at tage kampen op med de jyske heder og i 1759 foretog det storstilede eksperiment at indkalde ca. et tusinde kolonister hertil fra Darmstadt- og Pfalzegnene. De bosattes i de nybyggede kolonier på Alheden, og i den ligeledes nybyggede Frederiks Kirke blev der holdt gudstjeneste for dem på tysk. Men skuffede af de elendige kår, som heden bød dem, vendte de fleste af dem allerede året efter tilbage til hjemlandet. 49 familier blev dog tilbage i tyskerbyerne og tog kampen op med den magre jord.

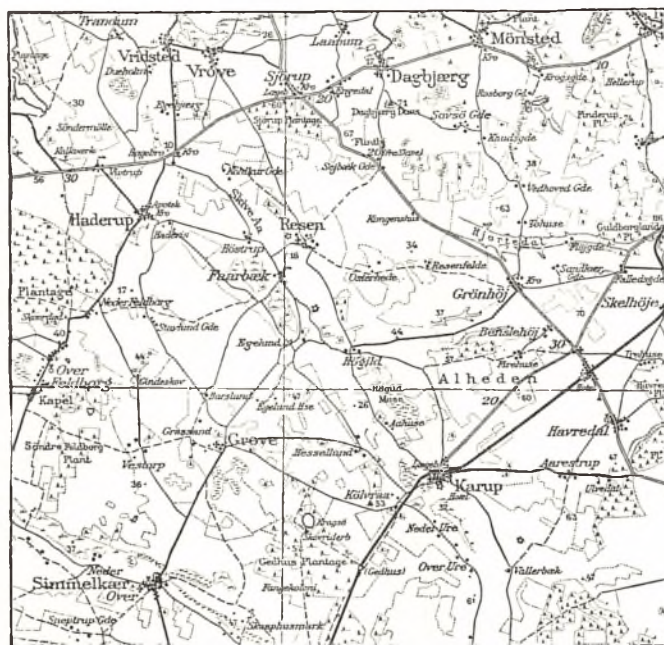
Noget senere begyndte regeringens første beplantningsforsøg på de samme heder, idet Stendalsgårds Plantage anlagdes i 1790, Kompedals Plantage i 1791.

Tyskernes hovedkoloni var *Havredal*, som havde en snes huse i alt i to gader, Øster- og Vestergade; og fra denne er der forskellige gange sket udflytninger. Mens Havredal snart fik både skole og kro, var den nærliggende *Grønhøj* i den henseende en snes år bagefter. Med hensyn til denne kolonis trøsterigt klingende navn har en gammel kone i Ørum oplyst, at da tyskerne første gang kom hertil, var der en lille græsgroet høj, hvorpå de satte sig og græd i ensomheden – den eneste grønne plet på heden, og at kolonien fik navn efter den.

På Det kgl. Videnskabernes Selskabs kort over Danmark fra slutningen af det 18. århundrede ser man, at omtrent halvdelen af Jylland endnu på den tid henligger som øde og ubeboede hedestrækninger. Og endnu da Blicher beskrev dem, var disse vældige hedeegnes karakter kun ændret i ringe grad. Det var bestandig de vide, ubegrænsede og frie lyngørkener med milevide afstande mellem de fattige boliger, den ensomme hyrde med bindehosen og fåreflokken, og med natmandsfolket som de stadig vandrende nomader. I 1866 fandtes der endnu i Jylland 160 kvadratmil hede. Nu er vi nede på ca. 50. Plantagerne har i den mellemliggende tid udvidet sig med godt 20 kvadratmil, og ploven har taget resten.

Det er de omstrefjende ulveflokke, kæltringerne og kartoffeltyskerne, som afgiver næsten det eneste stof til disse egnens historie helt op til vore bedste-forældres dage.

Foruden de to ovennævnte tyskerkolonier fandtes følgende mindre: *Ulvedal*, *Resenfælde*, *Firhuse*, *Trehuse* og *Tohuse* foruden enkelte kolonigårde, hvoraf to med så kuriøse navne som „*Sank-i-gårde*“ og „*Klem-i-mell*“. Fra en kolonigård, *Benslehøj*, udflyttedes i 1866 et par gårde med navnet *Skansen*, der lå nærmest ved Frederikskirken. I omtrent 100 år vedblev kirke-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

og skolesprog i de ensomt liggende kolonier at være tysk. Fra 1856 var det afvekslende dansk og tysk, og fra 1870 udelukkende dansk. Men der hengik endnu mange år, inden kolonisterne glemte deres modersmål. Det taltes endnu længe i hjemmene, hvormed jeg senere skal berette.

Kolonisterne karakteriseredes ofte af egnens embedsmænd i smukke og sympatiske ord; de siges at adskille sig fra de omboende danskere ved mere stolthed, ærekærhed, udholdenhed og nøjsomhed (ja, det tror pokker!). Men de er også mere letsindige, ofte ødsle, når de *har* noget; bagefter, når alt er sluppet op, slider de ufortrødent på ny i den magre kartoffeljord. Tyskeren herude taler godt for sig og er livlig i sine bevægelser. Hans blod kommer let i kog, men han er hurtigt god igen. Han har stærk tilbøjelighed til handel, og de halvvoxne drenge begynder ofte deres løbebane som omstrejfende handelsmænd. Af den grund blev de voksne karle ofte hyppige gæster på markederne i omegnen.

Selv har jeg af endnu levende, gamle folk hørt berette om kolonisternes besøg på markederne og den vildskab, de kunne lægge for dagen, når de

havde fået brændevin inden for vesten og på hjemturen kørte om kap med deres studepand, så flintegnister stremte fra klovene og vognene svang som dragkister i storm. *Det* kunne jyderne ikke gøre dem efter! Og når jeg tænker på Blichers skildring af Lange-Margrethes kamp med den tyske smed i Grønhøj Kro og den tyske kvindes replikker, da hun uden for kroen averterer slagets komme, så har man gennem digterens instinkt fået manet et billede frem af noget, som er *vor* bondes væsen helt fremmed.

Lång-Grethe, den berømte og frygtede kjeltringkvind, der med sin mand og fjorten voksne børn gennem halvtredsindstyve år red denne egn som en mare, var født i 1720 og endte sine dage i „Viborrehus“ 1794. Blicher, som er født 1782, har ikke nogen personlig oplevelse som baggrund for den malende skildring af kampen mellem tyskerne og kæltringerne i kroen. Men i et gammelt sagn om *Jens Langkniv*, som også synes at have huseret på disse strøg, fortælles, hvorledes smeden i Grønhøj drev denne røver med hans slæng bort fra byen med en gloende jernstang som våben. Det er muligt, at Blicher har benyttet dette sagn som grundlag for sin skildring af slaget mellem Lange-Margrethe og smeden. Sagnene fra egnen påstår i øvrigt, at Jens Langkniv var gift med Lange-Margrethe, skønt han levede halvandet hundrede år før hun og altså heller aldrig kan have truffet nogen tysk smed i Grønhøj – der ikke eksisterede på hans tid. Margrethes mand hed Kristen Nellik og var af profession vandrende glarmester.

I disse fjerne hedestrøg er Lång-Grethe i befolkningens fantasi blevet til en fantastisk skikkelse, i pagt med onde magter. Hans Majestæt Fanden har givet hende det løfte, at hvis hun kan skaffe ham hjerterne af tolv ufødte drengbørn ud af frugtsommelige piger, kan hun komme til at flyve! Når hun havde fundet et passende offer, lokkede hun hende derfor til side og hviskede til hende: „Det er blot lig' et bitte snit under æ håg', så er det forbi – det er så lidt!“ – Til sidst havde hun fået hjerterne af de elleve og kunne allerede begynde at flagre. Men hun hovmodede sig og begyndte for tidligt; en dag, da hun fór hen over Grønhøj, flagrede hun ned i byens brønd og druknede.

Hvad der hjalp til at gøre disse hedestrøg, ligesom så mange lignende i Jylland, så usikre, at tyve og røverpak længe uhindret kunne plage befolkningen og skjule sig i årevis, var bl. a. landets totale ødelæggelse under krigen i det 17. århundrede. Svenskerne drog omsider deres vej, men stimænd og ulve fulgte i deres spor. Vi hører længe om *ulvenes* huseren mellem de fattige hedebønders løsgående fåreflokke. Herredsfoged Søren Thestrup beretter i 1759, at „Hederne er opfyldte af Ulve, som skywler sig i den høje Lyng og kan ikke fordrives, men gjør stor Skade paa Hjorderne. Jeg erindrdr, at Ulvene i min Barndom gjorde saa stort Nederlag paa Kreaturerne.

som gik i Alheden, at man agede de ihjelrevne Faar og Lam hjem i Læsetal.“ – I en anden indberetning fra 1764 står der, at „hvad der af alle Ting synes at kunne være Schæfferierne mest skadelige i en lykkelig Fremgang, er de mange Røv-Dyr(!) og blandt dem egentlig Ulvene dette Utøj, hvormed de jyske Heder temmelig ere besatte, og i min Tid besøgte de allerede Folkene i Byen Frederikshede“ – dvs. Grønhøj.

Fra tyskernes første trængselsår på heden findes den dramatiske beretning om den lille Eva Marie Schönheider fra Grønhøj, som midt i vinterens hjerte, den 6. februar 1763, var sendt ud i den vilde hede med koloniens fåreflok. Hun gik af sted tidligt om morgenen. Hen på eftermiddagen faldt det ind med stærk tykning, hvori hun forvildede sig og drev fåreflokken hen imod Fallisgård og Dollerup. Så ser hun pludselig fårene blive grebet af panisk skræk, de spredes og løber forvildede til alle sider – og i næste øjeblik slår den rædselsfulde lyd, det gjaldende ulveglam, imod hende ude fra mørket.

Næste morgen, da mændene fra Grønhøj søgte efter hende, fandt de hende liggende bevidstløs i den frosne lyng; og omkring hende lå syvoghalvfjerds sønderrevne fårekroppe!

Et par måneder efter denne begivenhed tog kolonisterne en smule hævn, idet de fangede fire ulveunger, hvis skind de bragte herredsfogeden, der belønnede dem med otte rigsdaler efter taksten. Det blev jo ikke mange skilling pr. fårekrop.

Det ville kræve for megen plads her at gøre rede for den planmæssige forfølgelse af ulvene i Jylland, som regeringen iværksatte, og som endelig havde deres udryddelse til følge. Som før omtalt blev den sidste ulv i landet skudt ved Estvadgård i 1813. Senere beretninger om enkelte omstrefjende dyr er ubekræftede. Adskillige stednavne bærer endnu minde om deres glansperiode: Ulkær, Ulhede, Ulsø, Ulbjerg og Ulfborg blandt mange andre. For en menneskealder siden kunne man endnu i de hjemsogte egne finde spor af gamle ulvegrave, fire-fem alen i kvadrat og lige så dybe, og med en spids pæl på bunden. Den fangne og dræbte ulv blev bragt til egnens tingsted og hængt op som tyv! En polak, som rejste i Jylland i midten af det 17. århundrede, fortæller, at „i Danmark flår man ikke ulvene, men hænger dem i galger eller træer, hvor de får lov til at hænge, indtil de er rådne op eller knoglerne falder ned af sig selv“. – En enkelt kongelig „ulvejæger“ nedlagde i vinteren 1683–84 i Midtjylland ikke mindre end 42 ulve, samtidig med at en anden i Nordjylland gjorde det af med 24.

„Der er uller i æ mues!“ – dette udtryk stammer fra hine tider, da disse plageånder ikke alene jog de forfjamskede fåreflokke og tog ungkvæg i mængde, men ikke sjældent var til skræk for de ensomme vejfarende.

De sidste af disse rovdyr her i landet har sandsynligvis været strejfer fra

Nordtyskland, hvor der i 1819 i Prøjsen alene blev nedlagt 1080 stykker og i Pommern i årene 1800–1809 årligt blev skudt ca. 80.

Da Evald Tang Kristensen i firsernes midte besøgte Havrdal og beskrev kolonisterne dér i sin artikel „Heden“ i Galschiøts *Danmark*, fandt han, at ethvert præg af fremmedartethed var udslettet hos dem undtagen i deres „ansigtsdannelse og mørke hår“. Nu er Havredal ganske vist det sted, hvor tyskerne hurtigst gik op i og blandede sig med den omboende befolkning. Hvis han havde besøgt den nærliggende lille koloni *Resenfelde*, ville han have fået et andet indtryk. Da jeg så sent som i 1903 første gang gæstede dette sted, blev jeg, skønt distriktslæge Rambusch, som kørte mig derud, havde forberedt mig på en mærkelig oplevelse, ganske overrasket ved at finde denne samling af fire isolerede smågårde, hvis beboere endnu halvandet hundrede år efter indvandringen talte tysk, og hvis væsen og ydre var så fri for påvirkning af de omboende jyder.

Jeg glemmer ikke det første indtryk af denne hede og af den mærkelige kolonistby, hvis små bitte, lave gårde lå tæt sammenkrøbne på randen af den dybe kløft for ligesom bedre at hytte sig mod vejret. Og mine mange besøg på stedet året efter, da jeg boede i Grønhøj Kro nogle måneder, forstærkede for hver gang dette indtryk af uhyre ensomhed og uberørthed og af disse mærkelige mennesker, som endnu indbyrdes benyttede deres hjemlands sprog, og hvis dansk ikke var jysk, men højdansk med udpræget tysk accent. På en hylde i en stue så jeg en bibel, på tysk og med tysk dedikation fra før indvandringen!

Endnu i året 1900 hændte det Mylius-Erichsen, at en gammel kvinde i Ulvedal sagde til ham: „Er der nogen Ting, der trykker mig, og a tyer til Bibelen om Trøst, saa er det min tyske Bibel og ikke Børnenes danske, a tager frem. A kender kun den tyske Vorherre og kan kun tale med ham paa mit Modersmaal. Dér forstaar vi hinanden.“

Det var altså kun fire år, før jeg kom til egnen. Jeg gik dengang omtrent hver dag fra Grønhøj ud til Resenfelde for at male, og en af de første gange, jeg stod dér, kom en kvinde på henimod de halvhundrede år ud ad sin dør og hen til mig. Hun var mørk af lod og havde et ganske smukt, regelmæssigt ansigt af udpræget sydtysk type. Vi faldt i snak, og pludselig udbrød hun på sit let syngende sprog:

„Nej – hvor De dog er fin, hvor nydeligt Deres tøj er! De ligner jo helt en sommerfugl!“

Højdansk efter 150 års ophold mellem hedeboender, det er endda ikke det mærkeligste. Men selve replikken! Man tænke sig en bondekone fra egnen aflevere denne tirade! Hvor må disse folk have levet isoleret og følt sig ensomme, rykket op med rode.

Der gik over femogtyve år, inden jeg genså stedet og min veninde derude. Meget havde forandret sig, da jeg for et par år siden atter drog over heden fra Grønhøj til den lille by. Den umådelige, ensartede lyngslette har fået småplantninger hist og her; men et prægtigt stykke hede er det endnu, brudt af den lange dalfure, der strækker sig omtrent helt fra Grønhøj forbi kolonien og videre mod vest og skiller det fra den lige så jævne og øde Renpark. Selve kolonien er forandret til ukendelighed. Hvor var disse fattige bygninger mærkelige, da jeg første gang så dem: lave og ældgamle med deres lerklinede mure og mosgroede tage, hvorpå husløgene voksede frodigere end nogen plante på gårdenes marker. Omtrent sådan har byen set ud siden de første kolonisters dage, omgivet af sine elendige jorder, hvor kun kartofler trivedes godt, og udenom til alle sider den vilde hede uden udsigt til nogen anden menneskebolig.

Af byens gamle længer, som ved deres farver og hele præg svarede til hedens skønhed og alvor, er der nu næsten ingen tilbage. I stedet for dem ligger nye gårde med cementlænger, der allerede er begyndt at slå dybe revner; i stedet for vippebrønden et vandtårn med vindmotor, radiomast på en af gårdene, og rundt om det hele en opvoksende granplantning – således fandt jeg stedet igen. Jeg var lige ved at glemme det prisværdige i, at disse

fattige mennesker har kunnet gøre så meget for at forbedre deres levevilkår, ganske bortset fra, at cementlængerne er slettere end de gamle.

Urørt og fredeligt ligger endnu den dybe slugt, som løber lige forbi stedet. Herinde finder jeg også levnet et dige om en ældgammel kalgård med et par krogede, halvt udgåede æbletræer. Og den sandede vej, der løb tværs over dalbunden med den lille bæk, trækker endnu sine snørklede spor over brinkerne.

I forbindelse med denne vej kommer jeg til at tænke på stedets navn. Det ligger jo nær at antage, at *felde* er af tysk oprindelse – et navn, som kolonisterne har givet det, ligesom stednavnet *Nimmer*, der findes ikke langt herfra. Men landsarkivar Svend Aakjær, som ledsagede mig på et af mine sidste besøg herude, oplyste mig om, at *felde* er et gammelt dansk ord for vadested og altså oprindeligt knyttet til vejens forløb over dalbunden lige herved, og at både dette navn og *Nimmer* findes på Meyers kort fra begyndelsen af det 16. århundrede. – Man skal være forsigtig med at gætte sig til stednavnes oprindelse, særlig når sagen som her synes så oplagt.

Jeg gik rundt på det kendte sted som Marius på Karthagos ruiner; og endelig fandt jeg et af husene, hvor den ene side endnu består af det gamle bindingsværk fra kolonisternes første dage. Jeg bankede på en dør; og da den blev åbnet, stod til min overraskelse min gamle veninde foran mig – Kirstine Margrethe Kriechbaum, som hin sommerdag sagde mig de smigrende ord. Ak ja! Sommerfuglestøvet er også gået af *hende* siden dengang. Hun var sandt at sige ikke nem at genkende lige straks, så gammel og vind og skæv hun er blevet af gift og alderdom. Overkroppen danner en næsten ret vinkel med underdelen, og hovedet står lodret over den krummede ryg. Men de fremmedartede træk er endnu bevaret i dette kraftige, hårde ansigt. Som hun stod dér vagtsom i døren foran mig, gled der pludselig et lille smil hen over hendes træk. Hun havde også kendt *mig* igen.

Så kom jeg ind i hendes stuer, der endnu står helt i deres gamle skikkelse. Vi snakkede om gamle dage, og hun mindedes alt, hvad jeg havde fortalt hende – og hun vidste mere om mig end det. Hun havde i den forløbne tid forhørt sig godt om mig i omegnen, hvor meddelsomme folk havde holdt hende à jour med adskillige begivenheder i mit liv. Der sker ikke meget herude! – Hendes sprog var nu en smule mere jyskpræget end forhen, men dog stadig rigsdansk. Hun siger f. eks. *meget* med *g*-lyd (så det rimer på *steget*). Af og til undslipper der hende et „doch – doch!“

Jeg ser mig om i disse underlige stuer, hvor hele hendes slægt har levet siden indvandringen. På et gammelt skab fra de første kolonisters tid, som de efter årstallet at dømme først har fået råd til at male i 1801, står følgende forbogstaver

Hun siger, at det betyder Christoffer Kriech Baum og Marie Elisabeth Jung. Maleren har taget det bløde K i Kriechbaum for et G og for resten splittet ordet ad. Det må have været en dansker. En herlig bilæggerovn med „kammersvenden fra Morland“ i relief, nu en stor sjældenhed, står i den ene stue. Møblerne herinde og stuens træloft er blåmalede, væggene hvidkalkede.⁶³

Den gamles fader, som hed Christoffer Kriechbaum ligesom manden på skabet, var født 1799 og døde 1893, 94 år gammel. Hun fortæller med stolthed, at han var sognefoged i 45 år i kolonien Grønhøj, der til langt op mod 1900 hovedsagelig bestod af tyskere. – Nu bor hun her mutters alene, kun sammen med en ung pige, som for tiden er på markarbejde hele dagen. På komfuret ser jeg forberedelserne til deres enkle måltid, en pande med småstumper af flommefedt spæk og en gryde med kartofler.

Den gamle kvinde er ikke rolig ved at være så helt alene, når de andre er i marken. For en nabo, der hedder Harris, er blevet sindssyg og går og sætter skræk i hende, når han har sine anfald. Så stavrer han rundt mellem husene, bander, skriger og råber „Satan“ og „helvede“, og armene svinger som møllevinger. Så går Kirstine Margrethe ind og låser døren og sætter stangen for og korsner sig.

Det er ikke nemt at være gammel og ensom herude, og meget sker der jo ikke til underholdning. Hun taler med begejstring om den gamle maler Hans Smidth, som boede her omkring 1905–06 og malede billeder og var da sådan en dejlig mand. Hun lever helt på minderne om de få fremmede, som en sjælden gang er kommet hertil.

Jeg fik nemt lov til at fotografere hendes stuer; men det holdt hårdt at opnå tilladelse til at tage et billede af hende selv. Det var kun ved påberåbelsen af vort gamle bekendtskab, at jeg endelig fik mit ønske opfyldt. Jeg tog billedet af hende stående i døren, således som jeg genså hende første gang efter en lille menneskealders forløb. Der er i hendes ansigt noget af det vagtsomme udtryk, som disse kolonister ofte må have haft, når de fra deres dør spejdede ud over den ensomme hede.⁶⁴

Skulle min vej engang i fremtiden atter føre mig forbi Resenfelde, og jeg på ny banker på husets dør, hvem véd, om det så er hende, der lukker op?

Går man fra Resenfelde den mils vej mod syd over heden til *Karup*, vil man få et godt indtryk af *Karupfladen*, der danner det nordøstlige hjørne af de store hedesletter mellem Viborg, Silkeborg, Herning og Holstebro, hvorigennem de store vandfloder strømmede fra indlandsisens rand, og hvori endnu Karup Å og Storåen er rester af de tidligere flodløb. Den der nu ser

disse små vandløb, gør sig vanskeligt nogen forestilling om de gamle floders størrelse og deres vandmassers magt. Geologerne hævder, at de har været mægtigere end Skandinaviens nuværende største flod, *Götaelven*. Siderne af de gamle floddale, på hvis bund åerne nu slynger deres smalle bånd, løfter sig terrasseformet op mod de jævne hedeflader.

Det er Karup Å-dalen med dens rolige vandløb og de omgivende engstrækninger, som giver dette ellers jævne og tørre hedelandskab dets største afveksling. I århundreder var åen for hedens beboere den store tiltrækning, hvor bonden med sit togger trak den spillende ørred op af det blanke vand, og hvor hans kreaturer græssede i de frodige enge. Den drog menneskene til sig som den store livgiver ude i disse øde egne, om hvilke en rejsende i det 18. århundrede beretter, at man kunne vandre tre-fire mil uden at øjne et hus.

Herude i ensomheden lå i længst henrundne tider, omgivet af sine jorder og skove, en herregård, „Karupgård“, om hvis skæbne man ikke véd stort andet, end at den for længst er sunket i grus. Det, der gav Karup med dens lille uanselige kirke det store ry, var den hellige kilde, som blev berømt allerede i det 14. århundrede, da en mægtig strøm af mennesker begyndte at drage til det undergørende sted fra alle landets egne, ligesom til Rye. Peder Palladius siger:

Thi fordum lød i alle Munde
Vor Frue i Karup og Sct. Søren i Rye.

I 1500 nedreves den gamle kvaderstenskirk, og en ny, anselig korskirke rejstes på dens sted. Men allerede 1620 skriver en præst herfra om „de utallige mange weye, der findis fra oc till paa alle sider, oc nu ere med liung offuergroede“. Både den ældste kirke og kilden forsvandt siden så fuldstændigt, at end ikke stedets beboere vidste, hvor deres plads havde været. Rester af et lille kapel, som hørte til den gamle kirke, er dog efter anvisning af en gammel blind kone blevet fundet ved udgravning, og tæt op ad dettes østvæg fandtes stensatte spor af kilden. Begge er nu fredede.

Også af den store, pragtfuldt udstyrede korskirke, over hvis højalter det undergørende, grædende Mariabillede fandtes, er nu kun en rest tilbage. Billedet af Den hellige Jomfru måtte fjernes omkring år 1600, omtrent trekvart århundrede efter reformationen, fordi valfarterne til det ikke ville ophøre. Kirkens kunstgenstande spredtes for alle vinde og behandledes med den vandalisme, som kendetegner billedstormens tid. Endelig i 1744 nedbrød herremanden på Aunsbjerg kirkens apsis og den østlige del af skibet, de to korsarme og tårnet. Den lille kullede bygning, der nu står tilbage, er kun skibets vestlige del. – Karup, som var en anselig by i katolsk tid, sank gennem omtrent 300 år ned til at blive en lille, forglemt hedelandsby, i hvis tarvelige kro den sjældent indtræffende rejsende endnu for 25 år siden vakte bestyr-

telse ved sin tilsynekomst og i det højeste kunne opdrive en splint af et jernhårdt, røget fårelår og et par æg, hvis hønsene havde forudset hans besøg.

Nu har Viborg-Herning Banen givet Karup det opsving, som den ikke har kendt siden de dage, da Den hellige Jomfrus billede udgød tårer, fordi „ingen ville til Karup fare“. Den er nu den typiske stationsby, omegnen er dyrket og beplantet og minder ikke mere hverken om de øde heder eller de endnu ældre tider, da egnen var dækket af svale løvskove, hvorom navne som Alskov, Majlund, Bøgelund, Agerskov, Munkelinde, Hessellund og Egeskov endnu er minder.

I Kølvrå så jeg en af de mærkeligste og ældste hedegårde, min vej har ført mig forbi, sikkert et unikum selv i disse egne. Den hedder Ansgård og er ca. 160 år gammel for yderlængernes vedkommende, mens stuehuset er en smule yngre. Det sidste er af røde mursten med bindingsværksstolper af knudret egetømmer, mens de to yderlænger har måttet nøjes med fyrretræ. En fjerde længe, som lå mod øst, er nu nedrevet. Gården har været gammel, allerede da Mads Dos og Mett Kjølvroe traskede i lyngen heromkring på deres stunt-hoser og sang til hinanden over moser og kær. Endnu ligger der et tungt og gammeldags præg over den lille gård med de usammenbyggede længer i dens dalkløft og over de omgivende heder.⁸⁸

Og gårdens ældste beboer er af ydre lige så ejendommelig som stedet. Peter Laursen, som er født i Nørre Felding i 1863, men købte gården her omkring 1900 og har boet her siden, er en af de mærkeligste hedebondetyper, jeg har set. Han har været vandrende lærer i mange år og undervist både i

Mellem Kølvrå og Lyngby mod S. 5 juli 1932 22.

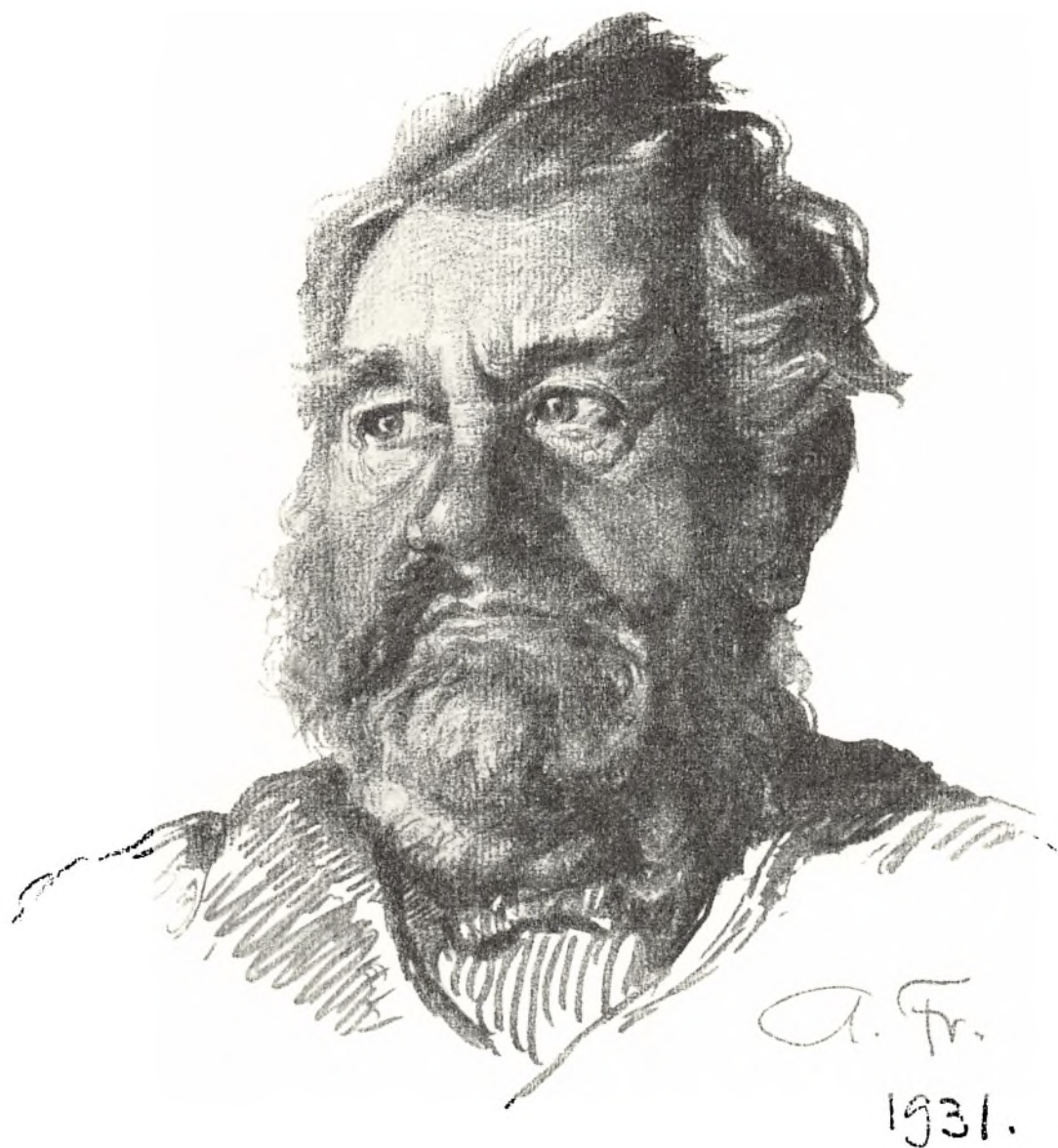
Kølvrå, Grove, Gråsand og Fårbæk og således spredt sine kundskaber over en kvadratmil hedejord. Han er ikke det, man ellers forestiller sig ved en skolelærertype. Man kan nok se, at der under hans vandringer fra sted til sted og hans gang bag ploven er faret mangen en vestenstorm hen over hans hoved, så hår og skæg, der har farver som et gammelt stråtag, har været lige ved at blæse væk. Men et par rarere og mere godlidende øjne skal man søge længe efter; han har langtfra været nogen bussemand for børnene, og han er en klog og meget vidende mand at tale med. – Hans søn, som nu driver gården, er samtidig en udmærket billedskærer, der flittigt driver håndværket i sin fritid.

Tæt vesten for Kølvrå går vejen efter at have sneget sig gennem en dyb slugt op over et højtliggende terræn nord for Gedhusplantagen, hvor man fra Geodætisk Instituts træstillads har en vid udsigt over denne del af Alheden, der ligger særlig smuk mod vest over ad Grove og Feldborg til. I nordvest ser jeg den to mil fjerne Daugbjerg Dås, mod sydøst over en næsten ubrudt hede til den store Kompedal Plantage. Men strækningen omkring den nære lille *Kragsø*, der var berømt for sin vemodige skønhed og sin fri udsigt over den store hede, er for længst ødelagt af nåletræsplantninger; man ser nu intet andet fra dens bredder end graner og magre agerstrækninger. Nogle tugthusfanger, kendelige på deres hvide jakker og kasketter, går og arbejder i den nærliggende „Bomskole“ (af Baumschule), et smukt ord, som er vandret ind i sproget fra forstraseriets hjemland.

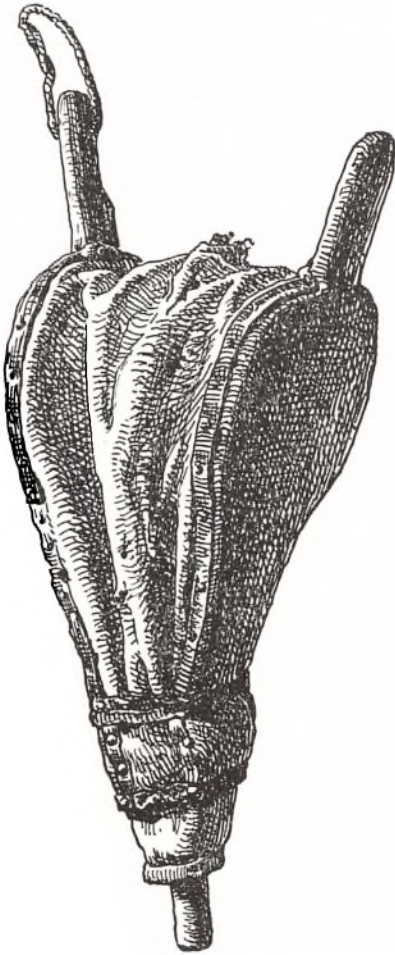
Også strækningen fra Grove til Simmelkær, der er en fuldkommen jævn, gammel hedeslette, er nu hist og her plettet af granplantninger, hvis værste partier er de læbælter, der som sortgrønne geledder danner hæsle silhouetter overalt mod horisonten.

Det var i 1902, at jeg første gang tog sommerbopæl i det nærliggende *Haderup*. Sognet er med sine 17.619 tdr. land vistnok Danmarks største, og det *var* i al fald dengang det fattigste. Omkring Haderup, som i begyndelsen af århundredet var en gammeldags og næsten ukendt hedeby, lå endnu dengang for en stor del øde heder, kun brudt af plantagerne, som hører under Feldborg skovdistrikt. Her kunne blikket vandre det meste af horisonten rundt og overalt møde den samme brune, tilsyneladende endeløse flade. Og dette sogn husede en befolkning, blandt hvilken man endnu dengang kunne træffe nogle af disse lidet besøgte hedeegnes mest gammeldags og særprægede skikkelser, hos hvis nærmeste forfædre overtro af enhver art trivedes i en sådan grad, at den næppe fandt sin lige andetsteds i landet.

I egnen om det nære Viborg fandt i sin tid nogle af landets værste hekseforfølgelser sted. Epidemien udbrød 1618, og den bredte sig fra Viborg ud

HEDEBONDEN PETER LAURSEN
FRA KØLVRA VED KARUP

over landsbyerne i øst og vest, hvor gamle kvinder brændtes i hobetal. Dette varede til 1686, da et forbud fra kongen standsede forfølgelserne og bålene slukedes. Men beboerne viden om i de ensomme hedesogne fortsatte kampen mod heksene på egen hånd, og troen på dem døde ikke.

I Grønning ikke langt herfra brød bønderne i 1722 ind hos en gammel kvinde, der var mistænkt for trolddom, bandt hende til en stolpe i huset og satte ild på, så hun brændte sammen med hytten. En vise om denne begivenhed, forfattet af den lærde magister Tycho-nius i Skive, er lige til vore dage blevet sunget i Salling.

Nær ved Haderup lå endnu omkring år 1900 en lille rønne, som kaldtes Flintehuset; det havde været beboet af en ensom, ældgammel kvinde, som naturligvis hed Flintekonen. Navnene passer godt til jordbundsforholdene i sognet! – Den gamle var syg og havde i mange år ligget til sengs; men det så ud til, at der aldrig skulle blive løst op

for hende, og årsagen var så ligetil: hun var en heks og kunne således ikke dø på naturlig vis. Hun måtte *have ild under sig* for at fare til sit sted, således som gammel skik var.

Dér havde hun nu ligget i årevis og kunne hverken fare „hesop ælle hæhnier“. Men endelig en skønne dag gik to gode og velmenende nabokoner ind til hende for at yde den hjælp, de formåede. De løftede den gamle ud af hendes seng, lagde hende hen over to stolesæder og satte et bækken med gløder under hende.

Så døde Flintekonen. Og dér kunne man altså dog se . . .

Dette hændte 1890, en halv snes år før jeg første gang kom forbi stedet. Det er dog vistnok det sidste heksebål i landet.

I egnene heromkring fandtes mange uhyggelige sagn. Præsten hr. Peder Kragelund i Haderup spøgede frygteligt på kirkegården som følge af sit ugudelige levned. Og i en lille dal i nærheden, formodentlig Haderis Dal,

var der ikke til at komme ved nattetid for alle mulige overnaturlige væsner, blandt hvilke en stor, sort hund var særlig pågående. Ned ad Vormstrup til ved Hagebro gik en genganger og hylede, hvad mange folk har hørt, således den gamle Niels Søvig, når han fiskede ved nattetide i Karup Å. På en gård i Haderup by huserede Fanden i egen person så forskrækkeligt, at sognets præst ikke forslod til at mane ham væk; man måtte have bud helt op til Himmerland, hvor præsterne var særlig skrappe til den slags arbejde, for at få den onde fordrevet. I en gård i Gråsand ovre ved Grove var der et grueligt spøgeri. En snedker, som engang arbejdede dér, tilbød at overnatte i den farlige stue, hvor genfærdet holdt til, for at komme til bunds i sagen. Ved midnatstid viste et spøgelse sig for ham med blodige arme. Og ved at nedrive en skorsten i stuens væg fandt man et mandsskelet. Det siges at have været af en holstenkræmmer, som var forsvundet på egnen og mentes at være slået ihjel og plyndret på gården. Da skelettet blev jordet, holdt spøgeriet op.

Den mærkeligste beretning fra egnen har jeg fået enslydende fra distriktslæge Rambusch i Sjørup og den gamle lærer Mikkelsen i Haderup; den findes ganske kort omtalt i Evald Tang Kristensen: Danske Sagn og er ikke tidsfæstnet; men begivenheden skal skrive sig fra midten af forrige århundrede. Den lød, som jeg har hørt den, således:

I Staulund i Haderup sogn, som kun består af to gårde og et par huse, kom en bonde en morgenstund ud i sin vognport og fandt her to nøgne mandslig liggende i en af sine vogne. Der var ikke den mindste ting hos dem, som kunne vise, hvad for folk det var; men manden antog, at det måtte være et par kræmmere, som var udplyndrede af skarnsmennesker og lagt herind for at kaste mistanken på ham. Men nu kommer det mærkeligste: for at finde et sted at begrave ligene spændte man ved aftenstid to *nybære kvier* for vognen med ligene og drev dem alene med den ud over heden. Næste morgen fandt man vognen i *Stangsdal*, en smal kløft mellem Haderup og Staulund, hvor kvierne havde lagt sig til hvile og roligt tyggede drøv. Her blev da ligene i al hemmelighed gravet ned.

Lærer Mikkelsen viste mig i 1902 stedet, en aflang tue nær den smalle hedevej, som fører tværs over dalen. – Da jeg i forfjor på ny besøgte egnen, genfandt jeg stedet ved hjælp af bageren i Haderup, der kender historien og i øvrigt er en mand, som er meget interesseret i gamle sagn fra sin fødeegn. Vi medførte spader for at grave i tuen, men fandt trods megen søgen intet spor af ligene. Der var imidlertid tydelige tegn på, at jordlagene i og under tuen var spadevendt og lå hulter til bulter mellem hinanden i modsætning til lagene omkring den. – Kan ligene være fjernet? Det er ikke udelukket; thi en gammel sindssyg stodder, Jakob Haderis fra byen af samme navn, havde

i årevis sin hemmelige gang ved graven, som han pyntede med blomster og grønt. Han kan jo i sin forrykthed have gravet skeletterne op og flyttet dem. Men Jakob døde i halvfjerdserne og har i al fald taget hemmeligheden med sig.

Bageren i Haderup fortalte i øvrigt historien på den måde, at de to kræmmere var kommet til gården, der hedder Staulundgård, om aftenen og havde bedt om husly. Der var kun plads til dem i vognporten, og de fik noget halm at ligge i i en af vognene. Om morgenen fandtes de dræbte og nøgne. Øvrigheden sagde, at de ikke måtte begravnes i kristenjord, da de måske ikke var døbt. Nu blev de to bageste hjul med deres aksel taget af vognen og kvierne spændt for disse; og til det sted, hvor man om morgenen fandt kreaturerne, førte man bagefter ligene ud og gravede dem ned. Således fortaltes historien også i selve Staulund. Der kan ikke være tvivl om, at den i hovedtrækkene er sandfærdig; der hændte mange mærkelige ting i det mørkeste Jylland endnu for to-tre menneskealdre siden.

Men det særeste træk i denne beretning er jo oplysningen om, at bonden benyttede nybære kvier som forspand. Det er et træk, som har sin rod dybt i folketroen, og som herhjemme må stamme fra den nordiske gudetro, der påbød, at kvæg, som ofredes til guderne, aldrig måtte have båret åg. Det er „de hellige dyr“! Men vi møder dette træk igen i vestasiatisk religion. Da filistrene sendte pagtens ark tilbage til israelitterne på grund af alle de plager, som den førte over dem, var vognen, hvorpå den stod, forspændt med to nybære køer. Sådan så bet-sjemesjitterne den komme tilbage den dag, da de gik og høstede hvede, og den standsede på Josvas ager, hvor de ofrede dyrene til tak.

Fra Josvas ager og fra Staulund i Haderup sogn har vi det samme træk, der har holdt sig i folketroen i tusinder af år!

Heden ved Staulund med den smalle dalfure Stangsdal virker den dag i dag øde og ensom. Ikke den mindste busk rager op over lyngen i dalen eller på den omgivende slette. En lille blinkende hededam ligger nær den slyngede hulvej, med sine grønne bredder den eneste glade farve i dette mørke landskab. Alt liv synes fjernt, selv lærkerne er borte nu ved eftersommertid. Den smalle hulvej, som slynger sig gennem kløften forbi den gamle tue, synes aldrig at blive befærdet.⁶⁶

Haderup by, som med sine gamle boliger lå og krøb sammen om sin kirke, da jeg i begyndelsen af århundredet nogle somre slog mig ned her, er nu forvandlet til en moderne landsby med de sædvanlige grimme bygninger. Men i dalen øst for den løber stadig den lille Haderis Å uanfægtet af alle omskiftelser ligesom dalen; den bider sig selv i halen og véd ikke sine levende råd for at finde vej gennem den jævne engbund mellem de sandede, lyngklædte brinker ud mod sin grav, den store Karup Å. Alt synes her uforandret af tiden.

Den smukke hedestrækning mellem byen og Feldborg Plantage, som også tidligere lå urørt, er nu for størstedelen beplantet. Her fra denne hede, men især fra Feldborg skovdistrikt, hvor daværende skovrider Johannes Helms residerede, har jeg nogle af mine smukkeste minder om efterårsjagter og gammen i samvær med ypperlige jægere på den gæstfri skovridergård. Og på det over 5000 tdr. land store terræn kunne jeg færdes ene med bøsse og hund i dagevis og søge urfuglen, som dengang var i stigende antal på distriktets store, endnu utilplantede område. Jeg husker, at jeg en augustdag på den korte vandring fra plantagens østside over til det nære Gindeskov Krat rejste ikke mindre end seksten urfugle.

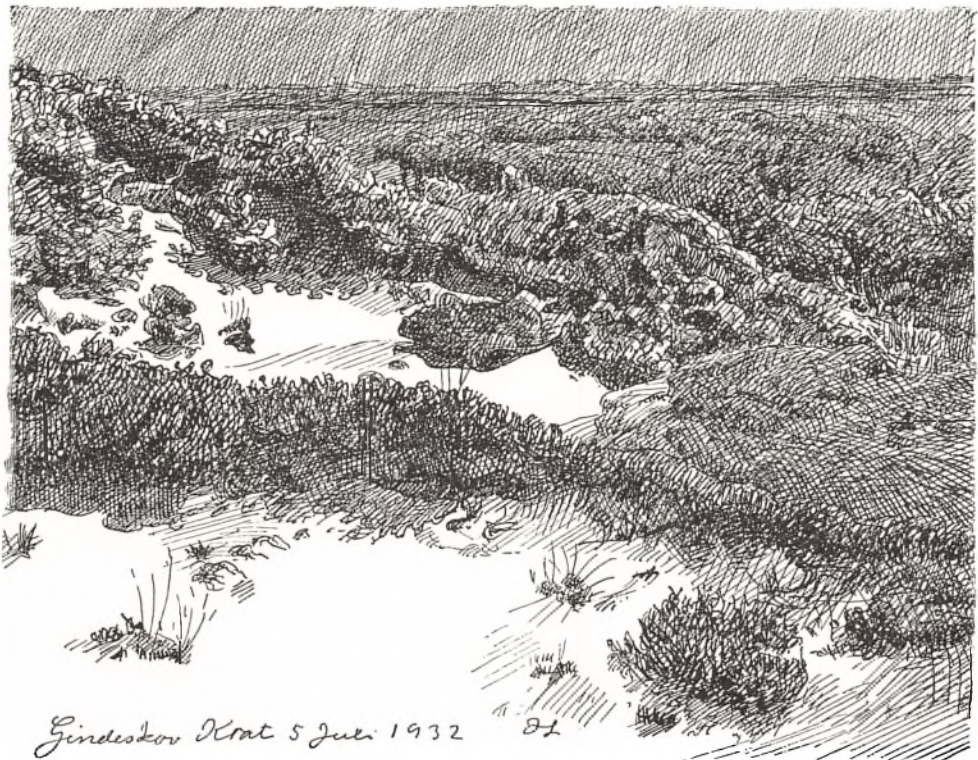
Da jeg nu, tredive år senere, tog den samme vej, så jeg ikke en eneste, hvad der vel er et tilfælde. I øvrigt har denne hedestrækning næsten ikke forandret udseende i den forløbne tid. Kun er der hændt dette, at den lille rønne nær Staulund, hvori den gamle særling Ann Katrin boede, er forsvundet. – Jeg kom til denne mærkelige menneskebolig første gang sammen med familien Rambusch. Huset lå ganske ensomt på heden; det lignede noget, der var skudt op af jorden som en stor paddehat, endnu med trevler og rødder fra jordsmonnet hængende ved sit tagskæg. Det var en blanding af lerklining, tørv og strå, som en troldehøj, der engang har løftet sig op på fire gloende pæle og er blevet stående.

Foran husets indgang var stablet nogle tørv op som dør – det var den eneste forhindring, man skulle tage, før man trådte ind. Væggene i husets lille bitte, lave stue havde den lille halvfjerdsårige særling overklistret med farvede papirslapper, alle mulige brogede etiketter og sølvpapir; tørrede urter hang rundt om i krogene og alenlangt ned fra loftet. Den gamle, skikkelige kvinde, som var strålende glad for vort besøg og overordentlig snakkesalig, havde dog altså sit at gå og nusle med i det ensomme bo. I tidligere tider ville hun på grund af sine særheder have haft alle betingelser for at blive behandlet som en heks på denne egn. Nu er hun for længst død; en datter af hende, som endnu lever, er 81 år gammel.

Ikke langt herfra findes en usædvanlig smuk flyvesandsstrækning, et af de såkaldte *indsande*, som af og til forekommer i bakkepartier i de jyske

hedeegne, og som er opstået på særlig tørre og golve sandaflejringer fra istiden, hvor plantedækket er gået til grunde og vinden uhindret har revet op i sandet. Stedet er nu for størstedelen dækket af lyng og begroet med pur, og det er denne del af det, som bærer navnet *Gindeskov Krat*. Nogle småstrækninger er opdyrket i nærheden i den senere tid; men heden hertil fra Neder Feldborg og selve det herlige krat på sine sandhøje, der som brede bølger strækker sig over hedefladeren nær den lille Haderis-ådal, er endnu fuldstændig uberørt natur, som da jeg første gang så stedet.

Ad den jævne, mørke flade med den magre, blomstrende lyng vandrer jeg ud mod krattet. Over mig hvælver sig en høj, køligblå himmel med store, langsomt trækkende klodeskyer med mørke buge. Terrænet stiger langsomt mod øst, og efterhånden som jeg kommer frem og nærmer mig de mærkelige klitformer, hvorfra de åbne sandgryder lyser med deres gulhvide ørkenfarve over lyngen, begynder små bitte, flade egepur at sprænge deres lystiggrønne pletter ind mellem lynghavets grønbrune og røde farver. Terrænet bliver mere og mere ujævnt, hul ved hul og knold ved knold, samtidig med at egepurren vokser og blandes med andre buskvækster. Til sidst står jeg på en skarp højderyg med næsten mandshøjt krat og ser ud over en ujævn, brudt sækning, der dannes af små og store skarptformede sandgryder, men

som dybt nede ender i en fin dalbund, hvori Haderis Å flyder, og som ved sin friske, skærende grønne farve virker som en eventyrlig kontrast til mit stade heroppe i højden.

Bedårende smukt er hele dette mærkelige landskab. Aspe, ege, enebær og lyng, revling- og tyttebærris og en mængde forskellige langstræede, hvidlige græsser danner bevoksningen omkring klitternes dybe sandgryder. Under vandringen heroppe står man snart i et mægtigt hul, hvor man kun ser dettes sandede vægge og bund, så rene og uberørte, som var stedet lige tilføjet, snart oppe på en ryg så skarp som en bølgekam, hvorfra man ser mod øst og syd over den ensomme, mørke hedeflade, der herfra er af en betagende virkning.

Jeg blev her som så mange andre steder i disse egne overrasket ved at finde, hvilken mængde ufordærvet hede der dog trods alt er tilbage herovre. Hele egnen mellem Viborg, Skive, Vinderup, Grove, Høgild og Grønhøj rummer virkelig endnu den ene dejlige hedestrækning efter den anden. Blandt disse hører Gindeskov Krat med dets omgivelser og hederne om nordenden af Flyndersø til dem, der snarest ved fredning burde værnes mod angreb.⁶⁷

Et gammelt sagn siger om Gindeskov, at her engang skal have stået et slot, som har givet hele Ginding herred navn. Slottet var helt omgivet af vand, idet Haderis Å slår en stor bugt i sydøst uden om stedet, og fra det nordre til det søndre hjørne af bugten var en stor, vandfyldt grav.

For at slutte ringen om denne del af Alheden må vi tage vejen tilbage mod nord over Haderup og Hagebro.

Det var i Haderup Kro, jeg boede i somrene 1902 og 3 og blandt andet stiftede bekendtskab med *Mowns*, som førte dagvognen mellem Feldborg og Skive og havde gjort denne fart på over seks mil daglig i en menneskealder. *Mowns* er et af de omfangsrigeste mennesker, jeg har set, og han bekræfter påstanden om, at gode mennesker kan der ikke være for meget af. Hans ansigt lignede fuldmånen, og hans smil var som dennes på en mild sommernat. Han bar altid den samme kørekappe, der var så stor, at tre-fire spejdere kunne have brugt den som telt. Den var gulgrøn på højre side og havde sin oprindelige grå forsvindingsfarve på venstre, hvilket set forfra gav hans skikkelse lighed med ovennævnte himmellegeme i sidste kvarter. Grunden til dette var den, at når han om morgenen drog nordpå på sin vogn, beskinne solen fra øst hans højre side i de fire timer, han var undervejs. Og når han om eftermiddagen vendte hjem, bestrålede den atter samme side af ham fra vest. Da jeg en dag sad hos ham på bukken, regnede vi ud, at han i den tid, han havde ført dagvognen, havde tilbagelagt en strækning på omtrent 50.000 mil, hvilket atter leder tanken hen på månen, til hvilken han i

samme tidsrum og med samme hastighed ville have kunnet tilbagelægge både hen- og tilbagevejen, hvis der havde været landevej til denne planet og bede-steder undervejs.

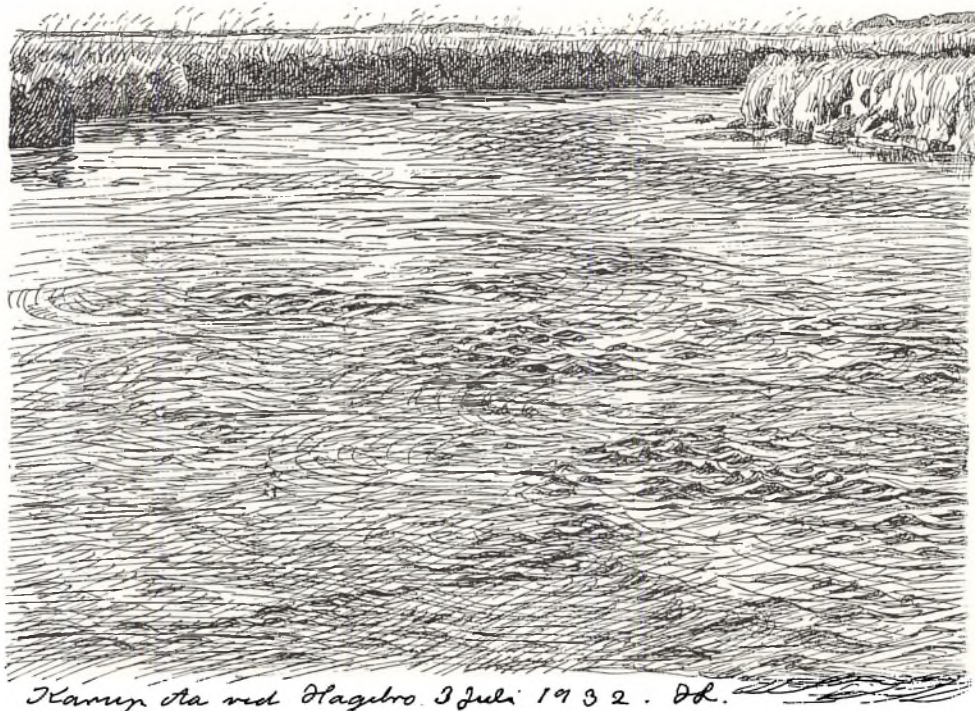
Mowns var meget overtroisk. Lærer Mikkelsen i Haderup fortalte mig om ham, at han på den mørke årstid aldrig passerede gennem Feldborg Plantage alene, men lejede en mand til at stille hver morgen ved dens sydlige udkant og sætte sig op hos ham, til vognen nåede ud på nordsiden. Her stod passagen af og gik tilbage. Anledningen var den, at en gammel, for længst afdød skovrider stadig havde sin stille gang i denne del af plantagen, og Mowns ville ikke risikere et møde med ham under fire øjne.

Ligesom næsten overalt i Jylland har man også i disse midtjyske hedeegne stor respekt for vestligere boende jydernes snuheit, en respekt, der er i stadig stigen lige fra molboernes egne, til man når helt ud mellem de egentlige vestjyder. At være *vesterfra* er det samme som at være en mand, der ikke er til at putte i næsen, ham skal man være sig for i handel og vandel.

Der er en historie fra en midtjysk hedekro, der ligesom Haderup var bedested for en dagvogn. Den gamle kusk, som havde kørt denne på strækningen i mangfoldige år, var død, og en ny fra en fremmed egn havde indtaget hans tomme plads på bukken. Han var en tavs mand, og ingen vidste noget videre om ham. – Den gamle kusk havde hver dag, mens hestene blev skiftet, indtaget et par kaffepuncher i stuen sammen med kromanden, og i tilgift havde han naturligvis stoppet sin lange pibe af kroens tobakskasse. Men den eneste af disse sædvaner, der syntes at skulle gå i arv til den nye mand, var de gratis greb i tobaksdåsen. Ellers hengav han sig ikke til udskjelser, og han sad tavs og røg den gode tobak, mens han ventede.

En dag, da han på ny havde hånden nede i kromandens dåse, så han denne stå og pusle med en underlig ting. Det var en træplade, som var fastgjort på væggen, og på hvilken der sad en lille metalkrog. Ud for den hang en ring i en tynd snor, der var fastgjort i loftet. Kromanden stod og fumlede med ringen og forsøgte forgæves at få den til at hænge på kroen ved at slynge den hen mod træskiven. Da dette havde været en god stund, åbnede den fremmede munden og spurgte om, hvad *det* vel kunne være for en sære ting, som kromanden dér stod og legede med. Han fik omgående en grundig beskrivelse af reglerne for dette spil – som naturligvis lige for nylig var dukket op på stedet. Det gjaldt om for de spillende at få ringen på kroen flest gange i et bestemt antal kast. – „Men *a* ka fanneme ett fo den tingest te å hæng po!“ endte kromanden.

Men så tilføjede han: „A véd iløwle ett, om vi da ett sku prøw ligh en jenle spel om et par kaffeponser?“ Kusken indvilligede noget nølende; og man blev enig om først at øve sig lidt. Kromanden tog fat igen, men var lige så fum-

Karupåen ved Hagebro 3 Juli 1932. D.D.

melfingret som før. Den fremmede havde heller ikke ringeste held med sig. Så begyndte da endelig spillet for alvor. Man enedes om et antal af ni slag hver.

Kromanden begyndte atter. Han slog ringen på krogen otte gange i de ni slag. Så tog kusken fat på ringen; og han slog den på alle ni gange i træk.

Kromanden stod et øjeblik og så på ham. Så sagde han stiltfærdigt:

„Huer æ *den* mand helsen fræ?“

Kusken pegede med tommelfingeren over skulderen ud ad vinduet:

– „Åh – a æ vejsterfræ!“

Den nærliggende *Hagebro Kro* er et storartet sted at bede; man får her hos *Sine* det bedste måltid i miles omkreds. Nu er det jo da ellers de unge, der regerer i kroen; men *Sines* ånd svæver bestandig i dampene over gryderne, og hendes uforlignelige smil, når hun siger: „Ja – vær nu så go, da!“ lover meget, men aldrig mere, end det holder.

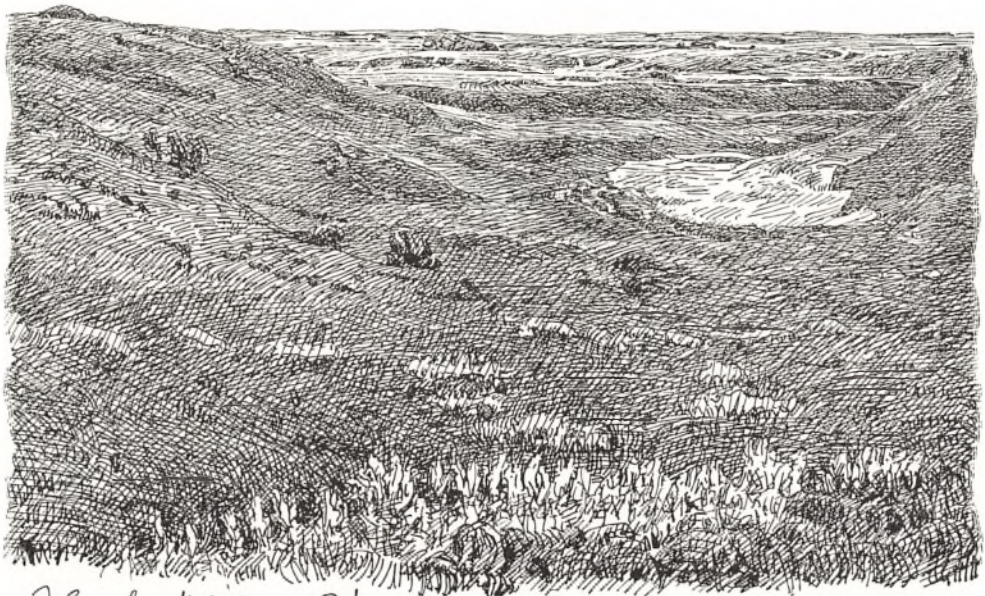
Og hvor glider *Karupåen* vel bredere og mere svulmende mellem sine enge end her? Den er næsten som en flod og svinger sine langsomme, tunge strømhvirvler om pillerne i den store bro, som i længst forsvundne dage har givet stedet navn. Det er, som om dens vande dvæler her en lille stund og smiler mod broen med hvirvlernes runde, blanke øjne, inden den glider videre ud mod fjorden. Den gamle kro har ligget her måske lige siden dronning Mar-

grethes tid ved denne forhen så ensomme hedevej midtvejs mellem Holstebro og Viborg, hvor de rejsende i gammel tid møjsommeligt sneglede sig frem, men hvor man her bekvemt kunne holde rast – lige sønden for den berøgtede „Røverdalen“. Den gamle *Viborgvej* havde i øvrigt til ind i det 19. århundrede en anden retning end nu, idet den et stykke nordøst for Hagebro efter at have passeret denne drejede mere østligt ind i en af de smalle hede-dale, der peger mod Sejbæk, og herfra tog retning over Vedhoved og Fin-derup. 1820 blev den flyttet til sit nuværende leje over Sjørup-Daugbjerg-Mønsted, og kroen fulgte med den vestpå fra „Sejbækgård“ til Sjørup.

I 1815 nævnes Chr. Pedersen Rosgaard som ejer af Hagebro Kro. Hans søn, den senere berømte kromand på stedet, *Kræn Haabro*, døde først i 1911 som en 92-årig gubbe. Jeg husker denne pragtfulde gamling fra mine tidligste besøg på stedet; aldrig har jeg set et mere uudgrundeligt og snu ansigt. Dette ilderblik, når han iagttog sine medspillende i en firkortmis, glemmer jeg aldrig. Jeg har ingen sinde set ham uden piben i den ene mundvig, for jeg har ikke iagttaget ham, når han sov; men måske var den der da også.

Fra Hagebro stiger landevejen stærkt mod øst, til hvor den en kilometer borte passerer *Røverdalen*s dystre kløfter, den dag i dag et vildt og uhygge-ligt landskab, hvis dybe furer strækker sig sønden om Sjørup Plantage og forener sig med den yndige lille Sejbæk-dal.

Ved den gamle *Daugbjerg by* svinger vi fra hovedlandevejen mod nord ned gennem byen for at komme hen til de berømte kalkgruber. Den ældste

Hagebro 4 juli. Røverdalen.

del af Daugbjerg med dens åbne, stejle skrænter ned mod de lave enge, og især krattet med de mærkelige gruber, hører endnu til de ejendommeligste steder i landet, i sin art en af de virkelig få seværdigheder af rang, som vi har tilbage. Folk med den ringeste sans for almuens historie og for særpræget dansk natur og gammel byggeskik vil her kunne glæde sig over at møde et fortidsminde om hedebondens mærkelige, primitive liv og det landskabelige miljø, hvori han færdedes. Endnu er enkelte af de gamle gårde tilbage, rød-malede og med sorte eller jerngrå bindingsværksstolper og smukke stråtage.⁶⁹ Deres beliggenhed på og under de stejle skrænter øst for vejen, hvor man bogstavelig talt kan kigge fra den ene gård ned i naboens skorsten, er ganske enestående smuk. Som jeg så stedet nu sidste gang, har jeg ofte før set det under de sene augustdages bygevejrshimmel: de grønne skrænter med det korte, afgnavede græs og det lysende ukrudt, de røde længer og mosgroede tage, den blåsorte uvejrshimmel bag den solbelyste forgrund og mølleengen med dens dam og de vide enge – hvilken farvepragt!

Men mærkeligst på dette såre gammeldags sted, hvor tiden synes at have stået stille i hundrede år, er dog krattet i kløften med de dybe huller, som er dannet af de gamle, sammensunkne kalkgruber. En forvirret blanding af hassel, asp og eg dækker den ujævne grund, omgivet af røllike, rødkløver, krageklo, skabiosa, blåklokke, den dybviolette brunel og pragtstjerner som hvide flammer – et strålende virvar, brudt af kalkbundens blændende farve. Store mængder af lysgrå flintestensknolde ses overalt i grunden mellem de opbrudte kalkdynger. – Bygevejrsluften giver skiftende mørke og ildgult lys over krattets skinnende blade, blomsternes farver og den blændende bund. Varmen vælter ned fra himlen, når solen er fremme, og står stille som heden i en smelteovn i den smalle kløft.

Her i krattet fandtes for få år tilbage ved et rent tilfælde en ukendt nedgang til de mangehundredårige gruber. Da jeg første gang besøgte stedet, var den eneste nedgang et lodret hul i den nordlige del af krattet, dybt og snævert som en brønd, gennem hvilket vi blev firet ned i en balje, der hang

i et par tove – en fremgangsmåde, der formodentlig er lige så gammel som gruberne. Den nyfundne indgang fører vandret ind i kløftens side fra enden af den gamle, dybe grav, der ses på tegningen.

Gruberne hører ligesom dem ved Mønsted til de ældste og største kalkbrud i landet; deres alder taber sig helt tilbage i middelalderen, måske er de endnu ældre. Og således som de har været drevet til for en god menneskealder siden, har fremgangsmåden sikkert været fra den ældste tid. Det er en underjordisk bjergværksdrift af mægtig udstrækning, hvori „koverne“ danner et vidtløftigt og forvirret net over og under hinanden, som et kæmpemæssigt muldvarpebo med snævre gange og huler, hvis uregelmæssige vægge endnu viser århundredgamle spor af de hug, som slægt efter slægt har rammet ind i dem, hist og her brudt af skarpe flintesten, som rager frem af den bløde kalk.

Materialet anvendtes for de mere sammenhængende partiers vedkommende, de såkaldte bleger, til kalkbrænding, mens de løsere former brugtes til jordforbedring, således som tilfældet endnu er ved det store Mønsted Kalkbrud. Mens Daubjerg-gruberne nu endelig er forladte og mere og mere synker sammen, er bruddet ved Mønsted under moderne stordrift.

Det er mærkeligt at komme fra det intense lys og heden i dalen ned i grubernes mørke og kulde. Hvilken gravagtig klamhed og uhygge i disse grå-

hvide, fugtige og snævre gange, hvor nu kun flagermus har til huse. Om dagen hænger dyrene i en dødlignende søvn på væggene og giver en arrig piben fra sig, når man berører dem. Kun med en fører tør man begive sig ind i denne umådelige labyrint, og man medbringer lys, som man tænder og stiller fra sig, efterhånden som man bevæger sig dybere ind, for at kunne finde vej tilbage. Det kan være farligt at færdes herinde alene eller blot at forlade den af lysene markerede vej. En fremmed, som få uger før mit sidste besøg på stedet blev borte fra sit selskab, fandtes først efter lang tids forløb af føreren siddende i et hul, hvorfra han klogeligen ikke havde turdet gå bort.

Og farligt har det været for folkene selv, som arbejdede i de upålidelige gange, der kunne skride sammen om dem. Har man end ikke beretninger af den art fra Daugbjerg selv, har man dem så meget rigeligere fra det nærliggende Mønsted, hvor forholdene var ganske de samme.

Hvilket liv har der ikke rørt sig her over og under jorden, måske helt fra oldtiden og op til vore dage! Rundt om i krattet ses endnu hist og her svage spor af de primitive kalkovne, hvorfra røgen steg på alle årstider, og hvor om natten ildskæret flammede mellem krattets grene, mens de Daugbjergfolk holdt vagt om ovnene. Bondens liv levedes her mere under end over jorden; i utalte generationer førte slægt efter slægt denne muldvarpetilværelse, lige fra barnsben til de sank sammen under byrden og endelig for bestandig havnede i den jord, som havde givet dem deres eneste udkomme. Mens konerne og børnene stadig slæbte under jorden, kørte mændene undertiden ad de lange hedeveje efter brændlyng eller over det halve Jylland med kalken, ofte i lange vogntog, hvor kun den forreste kusk vågede, mens de andre sov på de svingende læs.

Trods sliddet blev Daugbjerg altid en fattig by. Det ensformige liv førte megen brændevinsdrikken med sig, når man endelig havde skillinger til det. Adskillige, både børn og voksne, måtte ofte gribe til betlerstaven.

Jeg traf i Daugbjerg en fætter til Jeppe Aakjær, hvis slægt på fædrene og mødrene side stammer fra Daugbjerg og Mønsted. Det var den 73-årige Ole Clausen, som ejer en af de smukkeste og mest velholdte gamle gårde i byen, beliggende højt på brinken øst for vejen gennem denne. Gården, hvori deres fælles bedsteforældre boede, lå på den anden side af landevejen, hvor kirken er. Ole Clausen har i mangfoldige år deltaget i virksomheden i kalkbrudene, som først helt gik i stå for en halv snes år siden.

Beboerne af det gamle Daugbjerg skal trods alt altid have været meget optimistiske folk. De har kun haft ringe initiativ og samtidig stor ulyst til at give sig af med nymodens ting – alt skulle helst vedblive at glide i den gamle skure og med så ringe ulejlighed som muligt. De har gennemgående endnu et tempo så sindigt og upåvirket af den forjagede verden omkring dem, at det

O. C.

1931

GARDEJER OLE CLAUSEN I DAUGBJERG
73 ÅR

næsten er ufatteligt. Ole Clausen, der som før nævnt er 73 år, ser med sin glatte, gyldne hud, der er uden en rynke, og med sit rolige, blide blik ud som en mand midt i halvtredserne. Han må have arvet sine bysbørns tempo – det er i reglen i følge med sundhed og gode nerver!

Lige under hans sirlige gård på bakken ligger en af byens allerældste bygninger, der sammen med den nære gamle Møllergård er noget af det mest forsømte og faldefærdige, jeg har set.⁶⁷ – Jeg mindes endnu den gamle, maleriske vandmølle med det snurrende overfaldshjul, som forhen stod nede i dalen ved sin dam og den lille bæk. Den gamle særling, som ejede møllen, stak af og til hovedet ud ad en lille låge i kværnhusets gavl for at holde øje med mig, når jeg stod og malede udenfor på engen. Det var et ansigt så loddent af hår og skæg som en pennevisker; når klappen åbnede sig deroppe og dette hoved kom til syne i hullet, som det helt fyldte, virkede det så uhyggeligt, at jeg kunne mærke det, selv om jeg vendte ryggen til. Jeg så aldrig andet af ham end dette hoved, men det efterlod et uudsletteligt indtryk på mig. Det så ud som en inkarnation af alle de snese af slægtled, der har levet under jorden i de gamle gruber – en repræsentant for dem, sendt op fra dybet for at spejle efter, om noget mistænkeligt nyt og foruroligende skulle bryde stedets dybe ro og forstyrre de hedengangne slægter i deres søvn.

Nu er han for længst død, og det gamle kværnhaus er nedrevet.

Det er mærkeligt at iagttage dette isolerede fænomen af gammeldags tryghed og ro, som Daugbjerg og dens indbyggere den dag i dag bærer til skue, når jeg sammenligner indtryk herfra med dem, jeg modtog fra mine besøg i nærliggende byer. Jeg tænker således på *Vroue* nær Sjørup, hvor jeg blandt andre fandt en ung gårdejer, Niels Nielsen, som er en type på den fuldt ud moderne bonde, en fremskridtsmand på alle områder og samtidig intelligent, belæst og slagfærdig. Han er en ivrig propagandist for det røre mellem landmændene, som tog sin begyndelse med „Randersbevægelsen“. – I hans gamle mor fandt jeg en type så indtagende, at jeg sent vil glemme denne stille og fine kvinde.

Den nær Daugbjerg liggende *Daugbjerg Dås* synes jeg har mistet en stor del af sin landskabelige tiltrækning, efter at dens omgivelser er blevet i så høj grad opdyrkede. Den 71 meter høje klump er et mærkeligt geologisk fænomen; men udsigten fra den sydvestligere liggende *Flintbjergshøj* er især over hederne mod syd langt smukkere; og fra dette sted får man også et godt, instruktivt billede af den underlige, isolerede dås, der naturligvis har givet anledning til en mængde overtroiske forestillinger og mørke sagn hos almuen. Her holdt ellefolk og bjergmænd til, herfra gik deres vandring til det nære Daugbjerg, hvor de byttede deres skiftinger med bøndernes spædbørn. Og når den formastelige jordiske prøvede på at røve ellepigens skat af hendes hånd, mens bjerget under den natlige fest løftede sig på sine gloende pæle og ransmanden på sin hest flintrede af sted ad landevejen mod vest, mens han knugede sølvkanden i sin arm og hele kobelet af troldfolk var efter ham, da slap han ikke fra forfølgernes kløer før ved Hagebro, når den dundrende bro havde lagt *det rindende vand* imellem ham og de underjordiske. – En af Peder Gyldenstjernes karle fra Stubbergård lavede den kunst en nat; men da var ellekonen så nær bag på ham ved åen, at hun rev hagen af skoen på hestens ene bagfod, just som den nåede broen. Og deraf fik broen sit navn.

I den nærliggende Hønemose tabte bjergmanden fra dås'en nøglerne til sine skatte; og den lille hjorddreng, som siden fandt dem, snød han for belønningen ved at lokke ham op på bjerget og forvilde hans øjne, så han troede, at alle hans kreaturer bissede væk over knolde og kær. – Den underlige, blå dis, som kan ligge over dås'ens krop, skyldes bjergmandens koglerier; og den, som hvilede sig på dens brede ryg, kunne vågne ved et skrald inde fra højens dyb, når bjergmanden slog en af sine kister i lås.

Kommer man fra den mærkelige, middelalderlige mystik i Daugbjerg gruber ind i dem ved *Mønsted*, da er det som at træde fra en lille romansk landsbykirkes trange rum ind under en domkirkes hvælvinger. Men heller ikke her er man, trods stedets storslåede og imponerende anlæg, fri for en følelse af

A.F.
1931.

GARDEJER NIELS NIELSEN
VROUE SYD FOR SKIVE

Daugbjerg Daas fra Flintbjergvej 3 Juli 1932. DL

forgængelighed og uhygge. Roms katakomber er med hensyn til stemning en ringe ting sammenlignet med dette sted. Forsøg at tage herop, I, som har været dérned!

Udenfor i det åbne brud, hvor indgangen til gruberne står sort og gabende som porten til Hades, befinder man sig i et sært og uvirkeligt landskab, hvis farver man ikke finder mere strålende i Sydens marmorbrud. Hvilket spil i disse mægtige vægge, hvor den sølvhvide kalk, det okkergyldne sand og de blå flintestensårer skifter mellem hinanden! Med sin grønne bræmme af græs øverst oppe tårner bruddet med de marmoragtige farver sig op mod den dybe, koboltblå himmel. Og op imod alt dette forgrundens birke og småbuske med deres lyse løv – en skønnere farvesymfoni kan ikke tænkes, det er som en strålende mosaik.

Om stedet her har ligesom ved Daugbjerg fra gammel tid levet skumle sagn om røvere, der huserede i egnen; men også frasagn om virkelige begivenheder, ulykker, som har ramt folkene, der gravede under jorden og omkom ved uhyggelige skred, eller som forsvandt sporeløst gennem det tynde jordsmon over grubernes hvælvinger. Kirkebøgerne ved nøje besked med det. I 1779, den 9. juni, skred en grav ved Bryrupgård nær Mønsted sammen om otte mennesker, af hvilke de tre, en gammel kone og to unge piger, blev der-

nede. De fandtes først efter fem dages kasten, næsten knuste af de nedskredne sandmasser. – En majdag i 1830 hænder det, at en arbejder ved kalkværket, Per Kirkegaard fra Mønsted, der sammen med nogle kammerater har lagt sig til at sove middagssøvn på marken over gruberne, pludselig synker i jorden lige for øjnene af sine fæller, der har lagt sig til hvile lidt borte fra ham. De er flere gange ved at gribe ham og hører længe hans rædselsskrig, men hvert øjeblik synker han dybere, til han endelig forsvinder. Først efter 36 timers forløb finder man hans lig 15 alen under jorden. Nogle år forinden var det hændt, at et par løbske heste forvildede sig ind over den farlige grund og sank igennem jordlaget. Man hørte dem i to døgn pruste og gispe i dybet, men kunne intet foretage sig for at redde dem.

De spandt ikke guld ved deres arbejde, de gode Mønstedfolk, lige så lidt som dem ved Daugbjerg. Da Christian VIII i 1840 besøgte stedet, blev han modtaget af dets beboere, der havde stillet sig op langs vejens sider med brændende tællelys i hånden. Da dronningen henvendte sig til dem med spørgsmålet om, hvad de levede af her på egnen, så svarede en af mændene, der hed Palle Søwsi: „Katåfler å got rowwbrø, mi gowe hr. Froww!“

Han kunne have oplyst dronningen om, at man ikke altid kunne *tjene* det gode grovbrød ved sine hænders arbejde. Jeg fandt i Ålborg Museum et tiggertegn fra Mønsted sogn bærende årstallet 1588. Det er af bronze med de fordybde linjer dækkede af ir. Det er det ældste, som kendes i sin art; andre, f. eks. fra Helsingør og andre steder på Sjælland, eller fra Skotland, hvor de også kendes, er langt yngre. Indehaveren havde privilegium på at betle i det sogn, som mærket lød på.

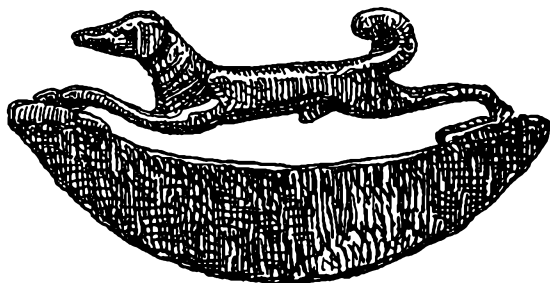

Det er ikke sært, at man i disse fattige midtjyske hedeegne vurderede alting i penge – denne sjældne vare. Det er også her fra disse egne, historien skriver sig om konen, som ved sin mands nykastede grav henvender sig grædende til en kvinde i følget med disse ord:

„Åk, ja – som han no legge dær, mæ kiist å begrawwels å de hiele, så stor han mæ i tow hunder å sywåtyve kroner.“

Jeg har i disse fattige egne overværet gilder ved barnedåb, bryllup, begravelse og lignende, som har strakt sig over to-tre døgn, og hvor ikke sjældent op imod hundrede gæster blev bospist og beskænket hver dag fra morgen til aften. Dér er man endnu ikke kommet så vidt som f. eks. på Horsenseggen, hvor det i de senere år er en ikke ukendt skik, at festgiveren tager entré af de indbudne i form af et bestemt pengebeløb, hvad der i enkelte tilfælde har ført til et fint overskud!

Jeg holder mere af hedebondernes form for jysk gæstfrihed, selv om de bagefter må fælde en stille tåre under opgøret.

Herning-egnen

Når man på Skive-Holstebrovejen bryder af ved Skave Kro og tager vejen mod syd ad Hodsager til, kommer man gennem et landskab, som er karakteristisk for de gamle hedeegne omkring Herning, et ret lavt, næsten altid fladt land, hvis ensformighed kun brydes af Storåen med dens mange tilløb, og over hvilket sjældent et bakke drag med en anselig højde hæver sig. Det er egentlig først, når man kommer ned på højde med Herning, ved Timring og Snejbjerg, at man møder et par rester af de gamle højlande, som har trodset istidens floder, og hvorfra man har vide udsigter over fladerne. Gennemgående er landet trist og kedsommeligt med dyrkede, magre jorder, hist og her endnu med en stump lynghede, nogle tarvelige småplantager af graner.

Men kommer man ad den omtalte vej fra nord, møder man pludselig noget, som vækker én af den slummer, det ensformige landskab har dysset én ind i. Det er strækningen omkring *Yllebjerg Bro*, hvor *Storåen* rinder, en pragtfuld og overraskende strimmel af et landskab, der virker kraftigt på baggrund af omgivelserne. Åens to bredder er højst forskellige; den sydlige står med høje, gule sandbrinker brat ned mod strømmen, bevokset med lave træer, som har klore sig fast trods vejr og vind, og brudt af en dyb og mørk hulvej som sporet af en fortidsøgle op gennem bakkerne. Nordbredden er grøn, yndig og blid, med løsgående kvæg over de græsklædte polde og de jævne enge bag disse. Og hvilket besynderligt åløb, der skiller dem, snart snævert med en dyb, hvirvlende strøm under de stejle brinker, snart vidende sig ud mellem engens flader til roligt glidende, blanke vande! Og endelig den mærkelige, gamle hængebro, der spænder fra bred til bred og peger mod hulvejens åbning – et stykke primitiv ingeniørkunst, hvor de tagstillede bjælker i menneskealdre har båret vejens trafik. Stedet er et rent eventyr, vistnok ganske ukendt, en fryd for øjet midt i det kedsommelige landskab.⁶⁹

Og følger jeg den knudrede vejstrækning mod sydøst, til hvor Sunds Nørreå falder ud i Storåen, kommer jeg til *Nybro Vandmølle*, der med sine omgivelser danner en ny idyl i de opdyrkede heder.⁷⁰

Den ældgamle mølle er for tyve år siden revet ned, og en ny og større er opført på dens plads. Den bebos af to gamle mænd, mølleren selv og en nær slægtning af ham. Mølleren fortæller mig, at de to i deres unge dage udvandrede sammen til „Ammærrika“. Men han selv vendte hjem på et besøg nogle år efter. „Så fæk a mæ en kjærrest, å så bløw a hjemm“,“ sagde han. Slægtningen derimod blev derovre, til han kom højt op i årene; så vendte

Storaavn ved Yllebyeg Bro 5 Juli 1932. J.L.

han syg hjem og er aldrig kommet til krylt siden. Nu bor han her og bestiller ikke andet end at stavre ud til gavlen med sin kjæp. Dér sidder han og ser efter de forbidragende, mens han vel sagtens tænker på Ammærrika, sådan som det var i 70'erne og 80'erne i hans ungdoms dage, da livet var en dans og man fik alting så let – undtagen lige netop en kjærrest og en vandmølle.

Nu går de gamle begge to så tolle omkring her ved gården, hvis store møllehjul suser i deres ører som en sang fra evigheden.

Mølleren er kommet ned til mig i engen efter at have standset kværnen, for at jeg kan fotografere hjulet. Kørne, som går løse hernede, følger efter os og går og puffer til den gamle med hornene, for at han skal klø dem på panden. Han søger forgæves at jage de fjantede kvier væk ved at slå dem mellem hornene med sin bredskyggede møllerhat; det eneste, der sker, er, at der ryger et lispund mel fra hatten ud i landskabet. Kørne viger ikke en hårsbred, de er ikke bange for gamlingen; han er elskværdig og godmodig, og de kender nok hans fagter.

Han er en meget smuk gubbe. Med det regelmæssigt formede ansigt og det store, hvide fuldskæg minder han mig om min barndoms forestillinger om Abraham i Mamrelund.

Slægtningen sidder på sin stol ved gavlen, støtter hænderne på sin kjæp og stirrer efter mig med de blege øjne, da jeg går bort – disse triste gam-

melmandsøjne, der ligesom ser indefter og minder om matte ruder i et gammelt hedehus. Vi har snakket lidt sammen, og nu er han da en lille oplevelse rigere, har fået noget at fundere på.

Det er først, da jeg når ud i nærheden af *Sammelsted Huse*, at jeg finder et af de få ensomme hedestrøg, som egnen endnu rummer. Og her fandt jeg da også efter nogen søgen det sted, jeg var kommet for, tomten af det berømte hus, hvor Blicher efter sin beskrivelse i „Kjeltringliv“ overværede kæltringballet hin uvejrsvangre sommernat, da han var gået vild på heden og fandt hyttens ensomme lys at styre efter – en af de mest malende og mesterlige skildringer i hans noveller. Her lurede han ved vinduet og genså sine kendinge Pejter Benløs og Linka Smælem, den sidste i en *furioso* dans på det lerstampede gulv. Og herfra gik han senere på natten til Ørre, ledsaget af en af natmændene, som fortalte ham Pejters og Linkas historie.

Huset, som lå her, var bygget så sent som i 1816 af Ørre sogns fattigvæsen til bopæl for den vidtberejste og vidtkendte kæltring Johannes Axelsen, en kæmpestærk knag, som „alene veg for Jens Munkedal, Kresten Stærk i Hvejsel og Kresten Jensen i Ørre“. Mindestenen, som er rejst på den lille tomt, er smuk og meget anselig. Den bærer denne indskrift: „Her laa Axelhus eller Kjeltringhuset, hvor Blicher for 100 Aar siden saa Kjeltringballet. Stenen er sat 1917.“ – Tæt op ad stedet findes en anden og lidt større tomt og desuden en dyb, muret brønd.

Huset i baggrunden på fotografiet er et forladt hedehus, som er øde og forfaldent. Dets døre klapper i blæsten, som farer igennem de små, tomme stuer, hvor kun en lille bilæggerovn er levnet som minde om stedets beboere; den er fra et norsk „werk“ og bærer årstallet 1735. Vidt omkring den ensomme rønne ser man kun den øde hede med dens gamle, sandede vejspor, hvor langt ude i horisonten de tre små boliger, som kaldes Sammelsted Huse, er det eneste tegn på menneskeliv fjernt og nær.⁷⁰

Det er mærkeligt at se, hvor sådanne gamle tomter altid er sene til på ny at springe i lyng i modsætning til opdyrkede hedejorder; græsset står endnu lavt, men tæt og grønt over de to firkantede småpletter, hvor selve husene har ligget; uden for de trekvart meter høje diger gror lyngen ubrudt og frodigt. De eneste levende væsner vidt omkring er nogle fuldstændig tavse lærker og engpibere, som jeg rejste på min gang over heden.

Jeg er på vej ind over de egne, der fra gammel tid næsten overalt bærer minder om natmandsfolkets færden. Minderne lusker omkring som på sagte fjed af stunthoser og bare tæer, som dæmpet klang af blikstøj og glarkister og stille mumlen på kæltringsprog. De hvisker ud af navne som Aulum, Ørre,

Sunds, Snejbjerg, Rabjerg og Rind. Men intet af disse steder så lidt som i det nære Gjellerup, hvor Mylius-Erichsen endnu så sent som i 1900 traf den stakkels, berygtede Ann Mari Grønning, findes nu mindste spor af kæltringerne eller deres boliger.

Fra Aulum stammede den hæderkronede *Svineslægt*, der dukkede op her omkring midten af det 18. århundrede og huserede i mere end hundrede år i Midtjylland. I Rind sogn sydvest for Herning lå egnens største koloni, hvor de *Rind kæltringer* havde til huse, og hvor der endnu i 1814 var femten af dem tilbage, det største antal *fastboende* kæltringer i tiden på ét sted. Madum i Ulfborg herred havde samtidig 13, Hjerm i Ginding herred 9, Dybjerg i Bølling herred 7. Mens hele Jylland kun rummede 248 individer, levede af disse 51 alene i Ringkøbing amt. Ved en jagt, som i 1835 foranstaltedes over hele Jylland på *omstrejfende* natmandsfolk, indfangedes i dette amt alene 64 stykker – en god procent af de 142, som jagten over hele landet indbragte. Med hensyn til de fastboende natmandsfolk, der havde lov til at færdes omkring som blikkenslagere, glarmestre og lignende, viser forholdene mærkelige svingninger i antallet, idet f. eks. Dejbjerg sogn, som i 1803 kun husede 7 individer, i 1835 har 35 sådanne. Ringkøbing amt har samme år af fastboende og omstrejfende natmandsfolk ikke mindre end 115 i alt. Og hertil må yderligere regnes dem, der undgik jægerne eller allerede sad i fængslerne. Ikke så ringe endda! Men Ringkøbing amt var i al fald i *den* henseende det rigeste i Jylland.

I Rind sogn boede i sidste halvdel af forrige århundrede af mere berømte kæltringer sådanne folk som Anders Bjødstrup og Mæt Kløwtjann. I en hytte på Nørre Vejen Mark ved Skjoldborg huserede de sammen med Mæts far, Kræ Caspersen, foruden Kræ Bjødstrup og Ingeborg Mæster. Dette sidste kæltringhus på egnen nedbrødes først 1899, da Anders Bjødstrup var død og resten af dets beboere flyttet væk. Mæt døde først 1915 i Herning, 92 år gammel.

Mæster-navnet er stærkt fremtrædende mellem Rind-folkene. Som opklaring til dets oprindelse tjener følgende: En hestetyv blev engang grebet i Hammerum herred og dømt til at hænges. Dommen fuldbyrdes på „æ gallihw“ ved Snebjerg, hvor Toustrup, Munkgård, Stangager og Blidals jorder støder sammen. Natmanden Gammel-Casper fik efter hængningen lov til at tage træet fra galgen, og ved hjælp af dette byggede han et hus på Mørup Hede, som blev kæltringernes stamhus i Rind. Men en stedlig rakker, Christen Natmand, havde fungeret som bøddelens håndlanger ved den uhyggelige handling på æ gallihw, og det „Mæster“-navn, der i flere generationer hang ved hans slægt i Rind, stammer sikkert fra denne eksekution. Måske var Christen den første kæltring, som tog fast bopæl i Rind sogn. Han fik otte børn, der siden også formerede sig godt. I det fattighus, som i 1820 opførtes til stedets natmandsfolk ved Rind Kirke, var Mæster-navnet frodigt repræsenteret.

Også sådanne tilnavne som „Tænd“ (af fremstående tænder) og „Kat“ (stamfaderen var særlig ferm til at kastrere katte) florerede stærkt på denne egn. Den berømte Muse-slægt hører derimod hjemme mellem Debjerg-rakkerne.

H. P. Hansen siger i sit værk om natmandsfolkene, at deres boliger almindeligvis var så elendige, at de af befolkningen kaldtes rakkerkuler. Undertiden var de simpelt hen gravet ind i en bakkeside eller halvvejs nedgravede i jorden og opført af samme materiale, suppleret med pinde og gammelt skrammel. Således var forholdene både i Debjerg og Rønbjerg, og i Rind var de næppe bedre i ældre tid. En plet på Mørup Hede kaldte man endnu for halvtreds år siden „æ kuul“; og måske var det netop på dette sted, stamhuset lå, hvortil Gammel-Casper flyttede træet fra galgehøjen ved Snebjerg.

Men mange „ærlige“ folk levede på den tid under samme elendige kår. Da man engang hentede jordemoderen, der var et stort og triveligt kvindfolk, til Jens Christian „Gartners“ kone på Røjen Hede, måtte man slå hul i hede-tørvstaget for at få madammen hevet den vej ned, da døråbningen var alt for smal. Skorstenen væltede ikke ved den lejlighed, for der fandtes ingen, kun en røgåbning i taget. Men længere frem i tiden boede selv kæltringerne enten i fattighusene eller i simple småhytter, hvoraf der fandtes en mængde, og af hvilke forsørgelseskommunerne tvungent opførte enkelte.

På deres vandringer med glarkiste og bliktøj drev kæltringerne selvsagt

betleri i en udstrakt grad; og det var ikke småting, de kunne forbruge. Til en kæltringpandekage gik der efter sigende 24 æg foruden flæsket. Æg var deres yndlingsspise, og de kunne, når lejlighed gaves, sætte en ordentlig gjevnt til livs. Et år fik Niels Kat besøg af en slægtning i påsken, og påskemorgen åd disse to i alt fyrretyve kogte æg, før de syntes, de var mætte.

Æg og flæsk kræver absolut brændevin – hvad de har tilfælles med flere andre former for fødevarer – hvorimod brændevin kan drikkes uden tilmad. Og dengang kunne det fås for en overkommelig pris. Til en kæltringpandekage hørte en flaske brændevin, af smags- og sundhedshensyn.

Den velkendte Kræ Caspersen kom en dag ind i en købmandshandel i Bærslund og forlangte en pægl. Niels Bærslund kom med den i et pottemål.

„Hår do nowed, a ka hæld'et i?“ siger han.

„Nøj – a ka ligh ta'et i mi mund!“ sa'e Kræ Caspersen.

Mens mandfolkene inden for de enkelte familier foruden at øve andre fær-digheder ofte var drevne fiskere og også dyrkede en primitiv form for jagt med fælder og snarer, var det alligevel for det meste kvinderne, som ved deres rapkæftede form for tiggeri var familiens egentlige forsørgere. Denne tungfærdighed kunne undertiden skaffe sig næsten digteriske udtryk, som f. eks. når en kvinde takker en bondekone for nogle pølser med disse ord: „No ska a sãmænd go op o den hywest bjærre, a ka fennd, å be te Guj te di pølser ålder ska fo æend!“ Men den samme kvinde kunne også, når hun ville sætte almissens størrelse op, sige som så: „Ka wå muer så et gi wås en pænnek flæsk a starels som en næjl?“ – og så følge efter konen og råbe: „Pas ænde le o, te I et skjærer Jer fenger – ta hæller let længer ind!“

Brød var en ringe anset form for en „alms“. – „Brø, grø å sårn skit – næj vel I gi mæ sop, koel å ærter! Vild en ta åld de brø, en ka fo, så kund en læg brow mæ et hæ fræ å te Hambårre!“ sa'e Wolle Gret. Og når en bondekone kom stikkende med bare et par æg, udbrød han fuld af indignation: „Tåw æk! De wa åsså nåt te sårn goer!“ – I et bitte hjem i Mørup, hvor konen gav en flok kæltringer et par æg, råbte en gammel kælling imellem dem som tak: „Gid Fanden stieger bode Jer å Jer æk i hælvede, bette muer!“

De var i øvrigt ikke bange for at hjælpe på folks gavmildhed med trusler om alt muligt ondt, om at sætte syge på kreaturer og folk eller om at lade „æ røe kok gæl“ over dem. Men kun i et eneste tilfælde véd man, at en kæltring har stukket ild på. Og deres „overnaturlige“ evner anvendte de som kvaksalvere, i hvilken branche de dog aldrig opnåede det ry som de „kloge folk“ nød, der opstod mellem bønderne selv.

Naturligvis stjal de ofte som ravne. Man har beretninger om kæltringer, som havde det øverste af pulden i deres høje hat skåret af for at kunne rage pølser og andet fra bondens bjælker ned i denne. – De kunne under deres

rapserier lægge en ustyrlig frækhed for dagen, men ofte parret med en fantasifuldhed, som virker velgørende vittig. Således berettes der om en gammel kæltring, der engang inde i Varde standsede uden for en vildthandel, hvor han så sit snit til at løfte en nyskudt hare ned af dens krog og stikke den til sig. Et øjeblik senere skred han ind ad døren til butikken med haren i hånden – og solgte den til dens ejermand for dagens pris!

Hvorpå han stille gled igen.

Man hører sjældent, at kæltringerne er optrådt som spillemænd; men det er dog hændt. Og at de kunne nå en betydelig færdighed, synes at fremgå af følgende replik, som undslap en kæltring, da han stemte fiolen til en fest: „A ska satenkågeme spell få Jer, te æ lus ska dratt a Jer!“

Det er funktionalismen i kunsten, „at gavne og fornøje“.

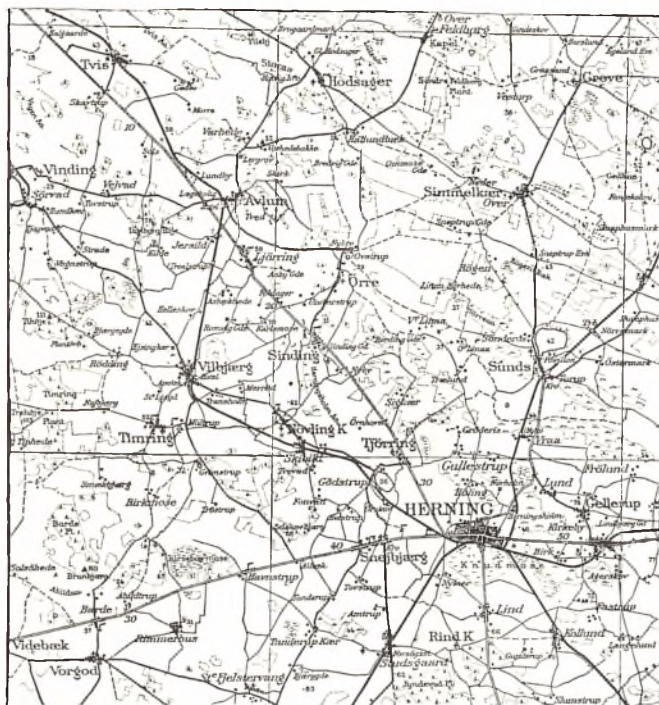
Om disse folks slette sider er der talt meget. Om deres hårde, elendige liv og den heroisme, hvormed især deres kvinder bar deres elendige lod under åben himmel i alskens vejr, ofte fødte deres børn i læ af et dige eller i en hedegrøft ved sommer- som ved vintertide og vandrede videre få timer efter, at dette var sket, med et glas brændevin eller en pibe tobak som rekreation oven på fødselens smerter – derom tales der sjældnere. Der er ikke plads til at komme ind på alt dette her, heller ikke på deres religion, deres moral, deres konstruerede tyvesprog og deres særegne former for indgåelse af ægte-skaber – de sidste ofte løse nok, men også af og til bånd for hele livet. Vil man vide besked om dette, finder man ingen bedre vejleder end H. P. Hansens fortræffelige værk om disse folk. Det burde i al fald kendes af enhver jøde.

Det var som før nævnt i *Gjellerup* sogn, i en ussel rønne ved landevejen mellem Sunds og Herning, at Mylius-Erichsen i 1900 traf den gamle kæltringkvinde Ann Mari Grønning, som efter mordet på sin mand havde udstået sin straf i Kristianshavns Fængsel og nu levede her sammen med en stodder, der hed Søren Hampen. I „Den jydsk Hede“ giver forfatteren et gribende og uhyggeligt billede af den elendighed, hvori de to gamle levede. Om hende skal jeg fortælle senere; hun er nu for længst død, og et hvert spor af huset er udslettet.

Sognets lille smukke kirkebygning er en udmærket prøve på de romanske bygninger af den art. De danner omtrent 90 procent af alle vore landsbykirker; men det eneste, man med sikkerhed ved om deres alder, er, at de for størstedelen er opført før år 1200. Gjellerup Kirke er et unikum imellem dem, for så vidt som den er den eneste af dem, der selv på tydelig vis opgiver sin alder, idet der over dens syddør findes en mejslet indskrift på latin, som oversat lyder således: I året 1140 efter Herrens byrd er dette hus anlagt til Guds ære. – Den lille kirke er således sine 800 år gammel. Dens tårn skriver

sig dog fra sen middelalder, og våbenhuset er tilbygget i endnu senere tid. Aldeles fortrinlig er dens anselige romanske døbefont, hvis dekoration er en dobbeltløve med et mandshoved i stærkt fremtrædende relief, et usædvanlig dejligt stenhuggerarbejde.⁷¹

Rind Kirke er ligesom den i Gjellerup en god, romansk kvaderstensbygning uden nogen udsmykning af stenene, men med meget smukke vinduer.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Sagnet siger, at den mand, der har bygget den, har fået alt tømmeret til den, også dens svære egebjælker, fra Tavvind, hvor der dengang var udstrakte skove, men nu kun gror „grene og runsler“. Ved Tavvind, kun en kilometer derfra, findes endnu en smule egekrat. Men de gamle har sagt, at egernet i forrige tider kunne hoppe fra én trætop til en anden lige fra Snærlunddal i Snejbjerg sogn til Isenbjerg bakkeende i Ikast sogn uden nogen sinde at behøve at berøre jorden. Dette ser ud som en morsom bekræftelse på, hvad stednavnene Tavvind og Snærlund lader ane.

Nu er strækningerne heromkring, hvor hederne længe rådede efter de gamle skoves tid, helt opdyrkede; plantager skifter med agre, og kun i vejgrøfterne finder man endnu rester af lyngens slagne hær. I hele den ensformige egn findes kun ét eneste minde om kæltringtidens romantiske landskab, den mægtige tørvemose, som fra Herning strækker sig mod syd helt hertil.

At det 17. århundrede var en frygtelig periode for bønderne i disse midt-

jyske egne, hvor svenskekrige, pest og ulveflokkede hærgede landet, afløste hinanden i omtrent 100 år i træk, får man et indtryk af ved at besøge den nærliggende *Snebjerg Kirke* vest for Herning, på hvis sydmur findes følgende indskrift, indhugget i en af dens kvadersten: *Anno 1602 døde af Sneb. Sogen 209 Mennesker af Pest, A. P. S.* – Skrås neden for denne sten sidder en anden med en fremspringende knop på 5 tommers diameter; om den siger sagnet, at den er sat til minde om en stor dyrtid, hvor et brød af knoppens størrelse kostede 4 mark.

En mils vej vest for Herning hæver den 82 meter høje banke *Solskov Bjerg* sig over det jævne, opdyrkede hedeland. Bakken er i de senere år helt ødelagt, oprodet af grusgravning, lyngen afbrændt og overpløjet, og forberedelser til beplantning med graner er i gang. Men udsigten herfra er endnu, inden nåletræerne får tag i stedet, milevid og herlig til alle sider over de store, bølgede flader, især smuk mod syd og vest.

Overhovedet gælder det om disse egne, at indtrykket af landskabet, når man færdes nede på sletterne med deres opdyrkede, fattige jorder, deres småplantager og hæslige nybygninger, er frygtelig forstemmende. Der findes næppe sørgeligere landskab i landet. Dette indtryk bliver særlig stærkt, når man er kommet hertil nordfra, fra Himmerland og over den mere velbevarede del af Alheden. Men kommer man op på de få højder, som dette landskab rummer, og bort fra lavlandets detaljer, da virker også dette land endnu frigørende på sindet ved dets storslåede vidder.

Intet sted gælder dette i højere grad end ved *Trehøje* vest for Timring. Det lange højdedrag, hvorpå de tre anselige oldtidsgrave ligger, og som har retning fra sydøst til nordvest, er endnu delvis lyngklædt undtagen mod øst, hvor den store Timring Plantage grumser det smukke billede. Men mod de andre verdenshjørner har man endnu uforstyrret udsigt over dette gamle storslåede og vide hedelandskab, hvor andre anselige højder hist og her løfter sig i horisonten, således langt ude i vest det stolte bakkedrag, hvorover Holstebro-Skjern vejen bevæger sig. Det er et pragtfuldt sted med ægte ram, jysk stemning. To hvide, sandede veje skilles på bakketoppen og vandrer i hver sin retning over de bølgede fald mod vest og sydvest, peger ud over lyngheder og agre mod andre fjerne åse med kæmpehøje på deres højder.⁷¹

Da jeg besøgte dette sted, sendte himlen mig et vejr, som ikke kunne have været bedre egnet til at understrege landskabets stemning. En blæst rejser sig med voldsomme byger, sortgule tordenskyer, der kører op med rivende hast fra sydvest, flængede i randen som store, pjaltede duge. Dérnede under dem står hedens fjerne bakkekonturer skarpe og sorte mod den forrevne luft, med de lave marker grøngrå som bly. Mod nord er himlen endnu blank og

kold som et skinnende stålskjold over agrenes irlgule felter. Hernings kirke og røde tage rammes allerede af bygen, regnens sortgrå masser går på skrå som et langsomt skridende plovjern hen over dem. Nu hviner stormen foran skyen om bakkens top og slider i min hat, og sandet fyger for dens kast. Snart er det eneste lyse i billedet de sandede, blege veje, der skærer sig gennem den mørke lyng. Den sidste solstråle slider sig løs fra et kirketårn langt ude i øst – og i næste øjeblik hvirvles alting ind i en blygrå, susende væde. Den almægtige byge regerer over mig, skyen synes at sænke sig helt ned over bakketoppen; det skralder på bilens tag, det hvisler over grantoppe og lyng og agre.

Og regnen *vælder* ned; den kommer i et eneste styrt over al landsens marker og heder. De fjerne højder står som vældige grå kulisser bag hinanden i tågen. Kæmpehøjenes lyngmanker ryster under storm og væde, gruset i gravene bliver mørkt som rust under syndfloden, lyngens blomster rødmer dybere. Kun vejene skinner blanke som to smalle, hvide bække vidt ud over den mørke slette.

Dette er jo Jylland for ramme alvor! Næppe nogen sinde har jeg fået et mere intenst billede af den tunge, midtjyske hedenatur i al dens vælde. Hvilket storslået land endnu – skønt det strengt taget kun er dets klima, som helt er sparet for ødelæggelse!

Landskabet fra Herning mod nordvest forbi Sunds Sø til Simmelkær er kun bemærkelsesværdigt ved sine mængder af åløb. Det er Storåen med alle dens tilløb, som redder egnen fra fortabelse og giver den farve og en smule afveksling. Næsten hvert tiende minut kører man over en lille pludrende å, der strømmer hastigt af sted mellem lave, grønne engdrag og med et mylder af kvæg omkring. Omkring alle disse store og små strømme, der næsten alle har retning fra sydøst mod nordvest, har landet endnu bevaret lidt af sit naturlige ansigt. I øvrigt er det uden tvivl gamle skovegne, vi her bevæger os igennem. I Gjellerup sogn alene findes navne som Agerskov, Skovby, Langelund, Frølund, Birk osv., og flere af disse skove omtales endnu i en præsteberetning fra 1638. De strakte sig helt ind i Ikast sogn og er måske stødt sammen med de før omtalte skove i Rind sogn.

Folkemuseet i Herning, som er et af vore anseligste provinsmuseer i sin art, har mellem sine værdifulde samlinger af ting, der knytter sig til gammel bondekultur, en udmærket samling jydepotter, der her er righoldigere repræsenteret end i noget andet jysk museum. Det er skade, at denne udmærkede og smukke industri, som for øvrigt mest hørte hjemme i egnene om Varde og syd og vest for Herning, nu så fuldstændigt er ophørt. Vore fabrikker burde forsøge at genoptage den, ikke alene for varens store anvendelighed i husholdningen, men for materialets skønheds skyld. Foruden en

T. Høje fra D 6 Juli 1932. 21

mængde forskellige andre samlinger af almuens frembringelser, således nogle fremragende eksempler på simeflettede kurve, ofte af en næsten klassisk form som store persiske vaser, rummer museet en righoldig portrætsamling i form af fotografier af jyske almuesfolk, især ved deres daglige dont, således bl. a. en række billeder af pottemagere i virksomhed. En samling ypperligt udførte træskærerearbejder findes ligeledes her, samlet rundt om i jyske bondehjem, men for en stor dels vedkommende norsk arbejde.

Gennem museets direktør, forfatteren H. P. Hansen, kom jeg i forbindelse med nogle folk i omegnen, som hører til de bedste midtjyske typer, jeg har truffet. Da han personlig introducerede mig hos dem alle, var det en usædvanlig nem sag for mig at komme på talefod med disse prægtige mennesker, der ellers hører til den slags folk, om hvem Bjørnson siger, at „de klær sig ikke af på kirkevejen“.

Jeg har haft nogle af mine smukkeste oplevelser gennem møder med mit hjemlands bønder. På forhånd vidste jeg, at forskellen mellem mennesker, i al fald af den ældre generation, endnu den dag i dag er større i Jyllands afsides egne end andre steder i landet. Mine erfaringer fra de sidste rejseår har bekræftet dette til overmål. Men ét har de næsten alle tilfælles: de kan vise en gæstfrihed og hjertelighed mod den helt fremmede gæst, som ofte har gjort mig ganske varm om hjertet. Jeg gad vide, om noget andet land rummer en mere elskelig befolkning – en egenskab, som på mærkelig vis følges med dens stolthed og dens bevidsthed om eget værd.

På Herningegnen mødte jeg et par mennesker, som hører til de mest indtagende, jeg har set på min vej gennem landet. Skønt de er af omtrent samme jævne oprindelse, har deres livsbane forment sig så forskelligt som muligt; men i hver af dem har der fra begyndelsen boet en heroisk sjæl, som udvikledes gennem de vilkår, livet bød dem. Ved at sammenstille deres skæbner kommer man hartad til at tænke på Holbergs sammenlignende helte- og heltindehistorier.

Den gamle Ole Albæk i Snejbjerg begyndte i knøsealderen som en fattig „bindkræmer“ og berejste som sådan øerne, især Sjælland, i adskillige år. Men en ubetvingelig kunstskebstørst drev ham bestandig til læsning, og i den ganske unge alder kom han ind på en højskole med den hensigt at uddanne sig til højskolelærer. En historie fra den tid er betegnende for ham. Forstanderen havde holdt et historisk foredrag, og næppe var dette endt, før den nyankomne elev rejste sig fra sin plads og sagde: „Undskyld! Men på det og det punkt gør De Dem vist skyldig i en fejltagelse. Deres påstand stemmer ikke med resultatet af de sidste historiske forskninger.“ Forstanderen svarede, at han ikke var vant til at blive rettet af eleverne; men da han næste gang holdt dette foredrag, var det omhandlede sted ændret.

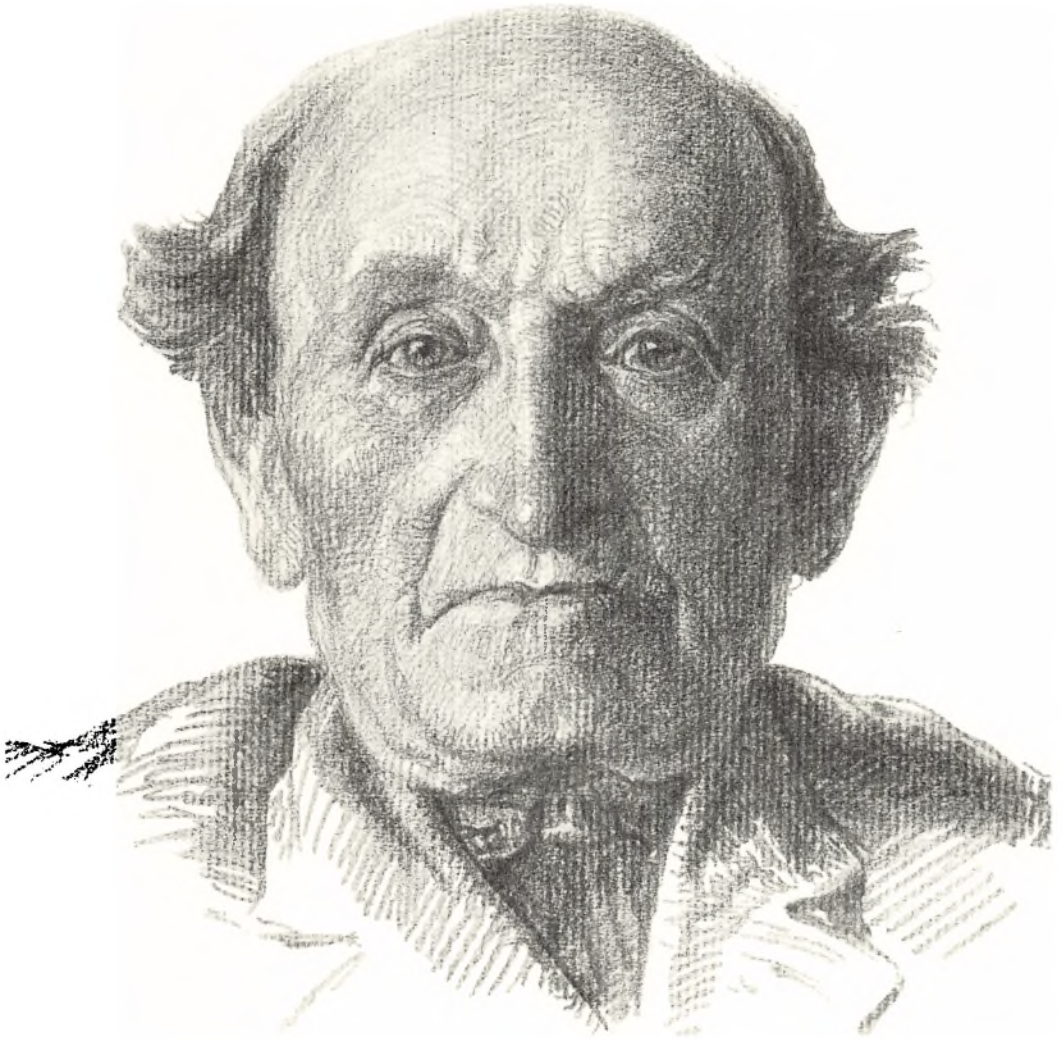
Trods hans fremragende evner gik det snart op for den unge bondekarl, at hans karriere inden for højskolen ville blive meget problematisk, især fordi hans politiske anskuelser var for „kontrarige“ til, at han som lærer ville kunne gå i spand med Grundtvigianerne. „I 60'erne og 70'erne,“ siger han, „da gjaldt det om at have rent venstremel i posen, hvis man ville ind på en højskole som lærer.“ Han vendte snart tilbage til det gamle vandrelev og trak som uldkræmmer øerne rundt, til han havde samlet sig så meget sammen, at han kunne købe gård. Det varede seksten år, inden han nåede dette.

Som den fremragende landmand, han blev, nåede han gennem sit lange liv at få en storstilet virksomhed i gang. Da krigen udbrød, var han en storbonde på sin egn og rådede over en betydelig formue. Så kom de farlige tider, og han mistede ved et par store bankkrak rub og stub. Resultatet af hele hans livs møjsommelige arbejde forsvandt som dug for solen. Selv den gode gård skulle have været solgt for at yde dækning; men den lod man ham beholde af ærbødighed for hans person og hans gerning. Han gav den straks efter som arv til sin søn og sidder nu selv i en lille lejlighed i et hus i nærheden.

Tror man nu, at det er en knækket olding, der er resultatet af alt dette, da tager man fejl. Med sine 81 år er han en kæmpe at se til, og han er en bestandig levende og interesseret mand. Det er en høvdingeskikkelse, som sidder dér foran mig på stolen. En trealenskarl er han den dag i dag, hans lange ben skubber knæene op i en spids vinkel foran ham, den slanke, stærke skikkelse med de brede skuldre bærer et hoved, der er som skåret i eg.

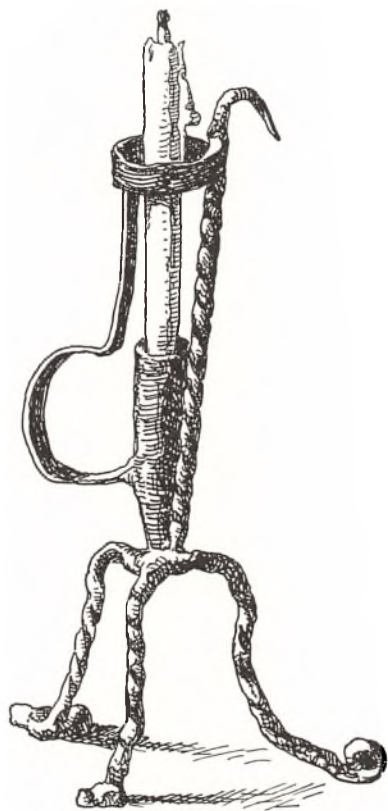
En høvding, ja – og ikke nogen detroniseret. Hans rige er i god behold, han sidder midt i det her i sin stue, hvor hans gode bøger står tæt på hylderne. Det er ikke værker, som er købt i metervis, men fundet rundt omkring på hans færd og læst i rolige timer. De er hans intimeste venner, som han kender ud og ind. Her finder man alt, fra danske og udenlandske klassikere til historiske og geografiske værker. Man behøver blot at nævne et emne for at tænde ild i ham, og han røber et forbavsende indgående kendskab og en skarp intelligens.

Vor samtale drejer sig f. eks. om de europæiske stormagters kolonisation i fremmede verdensdele og den lod, som de indfødte folkefærd gennem århundreder har måttet døje. Da talen falder på Amerika, råder jeg ham til at læse Ferdinand Cortez' breve til Karl V om Mexicos erobring. Han svarer straks: „Ja – men dem hår a da læst for læng si'n!“ Jeg lod mig ikke straks forbløffe, men henviste ham til den mere intime skildring af felttoget ved Don Diaz del Castillo. Han smilede lidt, da han svarede: „Ja, men den kinner a osse godt. Den er u'mærket!“ Og han fordyber sig i betragtninger over de gamle conquistadores og over erobrermoral i det hele taget. Hans ræsonnementer over, hvad han har læst, er skarpsindige og kloge, resultater af egne meditationer over emnerne. For hvem har han haft at diskutere med?

A. Fr.
1931.

FHV. GÅRDEJER OLE SKIBILD ANDERSEN ALBÆK.
FRA SNEJBJERG VED HERNING. 81 ÅR

Den gamle er ikke alene berejst som bissekræmmer; selv i sin alderdom tager han landet rundt på lange rejser. Således har han som bestyrelsesmedlem i den stedlige sønderjyske forening lige til den sidste tid været med til møder rundt om i landet. Bestandig *levende* synes han kun at have vundet ved alt, hvad der er hændt ham. Hans fatning er bevaret, skæbnen har ikke sat ham i knæ. Han har spist af kundskabens træ og er blevet stærk af det.

Inde i Herning, ikke langt fra hans landsby, bor en lille, gammel kone, hvis skæbne det er værd at sammenligne med hans. „Stine Skræjjerpigh“ kaldtes hun, nu er det blevet til „Gammel Stine“. Hun er halvfemsindstyve år, men først for tre år siden lagde hun nålen til side. Hun begyndte lige så langt nede fra som den gamle vismand, men hun blev hele livet ved sin nål, som hun fik i hånden første gang, da hun var fjorten år, og

først slap, da hun var syvogfirs. I treoghalvfjerds år har hun syet fra morgen til kvæld, og *hun* kom aldrig *videre*. Jo, det er sandt – hun benyttede sin fritid til at gifte sig med en murer og få elleve børn, en opgave, som i og for sig kunne være nok til at fylde et almindeligt menneskeliv. De seks af børnene lever da for resten endnu, jo-jo. Hun viser mig fotografierne af dem; det er gode børn, siger hun, oppe i tresserne nogle af dem!

Hele hendes liv var en lige linie. Hun er født i Gabs ved Aulum 1841 og har virket som skrædderpige her og i Vildbjerg, Sinding, Timring og Herning. Rejser var hun ellers aldrig på uden for sin egn, og store oplevelser kender hun jo ikke til, undtagen den ene, at da hun i sytten år havde stridt med nål og fingerbøl alene, blev der råd til at anskaffe en symaskine – til at dreje med hånden naturligvis. Den står derhenne og tænker *sit*; den ligner et jordfund, en jernalderopfindelse, i sig selv et helt folkemuseum, opstillet på en kommode. Nå, og så var det vel også en oplevelse, da hun for tre år siden *standsede* maskinen; men morsom har denne sidste næppe været.

Hvordan har livet nu fornet gamle Stine? Ja – man behøver strengt taget kun at se hendes ansigt for at være klar over det! Men når hun *taler* med sin forsigtige, uendelig bløde røst, og man hører de små ord og sætninger, hun

former, så véd man med sikkerhed, at hun er den elskeligste sjæl på jorden. Men mere end det: hun er fuldkommen lykkelig!

Hun synes, at verden og menneskene har været så forbavsende gode imod hende. Hun har rigtig været heldig; og når hun taler om dette, kommer der let et lille glimt af glædestårer i hendes øjne. Men i sin tilfredshed over sin egen skæbne glemmer hun ikke at være medfølelse med andre, når det efter hendes mening går rigtig vrangt for dem. Da hun spørger mig, hvor længe jeg har været hjemmefra, og jeg svarer: Tre måneder, men i fjor var jeg her i seks, så siger hun straks: „Nåh – ja, så kan a da forsto', te Di et' er gywt!“ Men da jeg tilstår, at jeg både har kone og barn, udbryder hun med den dybeste medlidenhed, idet hun lægger begge hænder på min arm: „Men, herreguj, ih nej da – det *er* endda synd for Dem, at Di skal undvær' ålt det så læng!“

Da jeg ved et af mine besøg hos hende medbragte nogle småting, kaffe og chokolade, som jeg forærede hende, blev hun helt betaget: „Hvordan kan det da vær', te Di er så forskrækkelig gue imod mæ?“ udbrød hun. Hendes forundring over alt det gode, der times hende, kender ingen grænser.

Stine er slet ikke noget hængehoved; hun er blot vant til, at der kræves en hel del af hende, og hun har „kastet sine evner af i de nærmeste krav“ uden at ræsonnere stærkt over, om der var retfærdighed i regnskabet. Men hun er en af dem, der har noget til gode et eller andet sted – *hun duede!*

Hun lo friskt og godt, når vi morede os sammen over en skæmt. Og den 90-årige kvinde med de glatte, rødmossede kinder så ungdommelig og smuk ud, når hun lo.

Gamle Stine fik aldrig tid til at spise af kundskabens træ, det er ikke det, der har holdt *hende* oppe. Men hendes ydmyge livsbane, der altid har holdt sig på „de ydmyge steder“, fører hende lige lukt ind i himlen. Alene for hendes skyld vil jeg formode, at der må være en sådan. Måske burde den gode Gud ved siden af hendes plads henstille en smuk, ny symaskine i stedet for en harpe.

Ude i Green ved Arnborg traf jeg en mand af en helt anden støbning end de to foregående, den 85-årige Mads Chr. Post, som for et par menneskealдре siden fæstede bo med sin kone i et lille boelsted på „æ Bjerre“, Arnborg Bakke. Da konen efter et langt samliv døde for en snes år siden, havde børnene for længst været bortfløjne, og Mads blev nu helt alene i reden på bakketoppen. Det er slemt for gamle kvinder at leve helt ensomt; for gamle mænd kan det blive en katastrofe. Mads skulle pludselig selv handsle med den genstridige nål og tråd, lave mad og vaske op, gøre rent og støve af, børste skæl af frakken – alt hvad der plager et mandfolk – samtidig med at han skulle passe

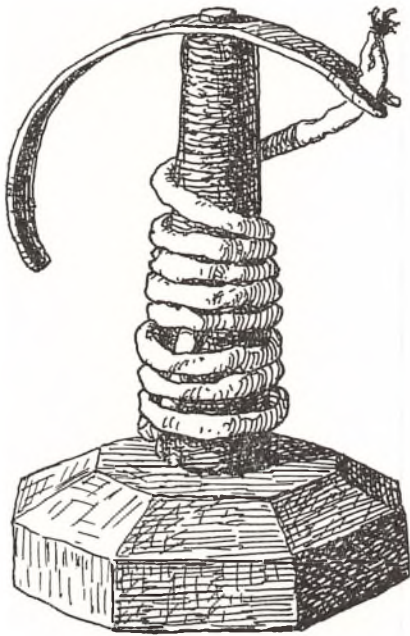
A. Fr.
1931.

GAMMEL STINE FRA HERNING
90 ÅR

A. F.
16

MADS CHR. POST
FRA ARNBORG VED HERNING. 85 ÅR

høveder og småkræ. Så gik det da til sidst også sådan, at skowverne blev gamle i grødgyden, der mellem måltiderne bestandig stod under hans bord; og samtidig groede gulvet i stalden frodigt under kalven, hvor lag lagde sig på lag, da der aldrig blev muget. Men der kan gå videnskab i alting, og således også med Mads' kalv. Når laget under den var blevet så højt, at dens ryg nåede loftet, da vidste Mads, at nu var den tjenlig til salg. Så blev den trukket væk og båsen ryddet til en ny.

Det er gået Mads Post skønt i livet, for alle hans børn er for længst kommet godt i vej; og endelig er han nu selv flyttet hen til en søn og svigerdatter i deres lille gård, hvor han går til hænde

ved gårdens røgt og selv bliver fint røgtet til gengæld. Sønnen ser ud til at være 40 år, men er 64. Man holder sig godt på disse kanter af landet! Og Mads selv er en trivelig og strålende gubbe, en stor filur, hvem lystighed og skæmt lyser ud af øjnene. Hans lod har ingenlunde været blidere end gamle Stines; men hvor er han ikke ifølge sit temperament faldet forskelligt ud fra hende! Jeg tegnede ham, og i den samtale, vi førte imens, faldt der ikke mange alvorsord.

„Har maleren nu gjort dig rigtig køn på billedet?“ spurgte H. P. Hansen ham, da vi var færdige.

„Nå – ja, hwa! Når jen er så grim, som a er, så ka æ billed da kuns blyw kjønner!“ sa'e han.

Han synes endnu bestandig rigtig at gasse sig over tilværelsen; han skylder ikke livet ret meget og mener vist, at det heller ikke står i nævneværdig gæld til *ham*. Efter alt at dømme tænker han tilbage på alt, hvad der er hændt ham, med et stort fond af humor og selvironi – fine egenskaber hos et retskaffent mandfolk. Store ord stryger han behændigt af sig som floskler, med et lunt smil op til begge ørerne. Det hændte engang, at et begreb som arbejdets glæde kom på tale; og han, som dog har slidt ganske godt i det, bemærkede da:

„Ja, – der er jo nowen der sæjjer, te de ska vær så skjøn å arbej. De ka a sgu't fåsto, de hår a ålder kløj atter – de er eet de, a er bløwwen tyk o fied å!“

Men synes Mads end at være fuldstændig på hat med livet, så skal man

dog i den henseende ikke være *helt* sikker på ham. Runde og trivelige folk tager man sjældent højtideligt; deres ydre giver tryghed, og derved får de let spil med én. Han er desuden verdensmand på sin vis og røber ikke sin kerne, uden når det passer ham. Og humorens kerne er for øvrigt ofte ganske bitter.

I *Store Fjeldstervang*, en god mils vej sydvest for Herning, findes en ældgammel bondegård, hvis ejer, Kristian Pedersen, er 86 år og bor her ganske ensomt sammen med sin omtrent jævnaldrende husholderske Ane Iversen. Kristian Pedersen er den mest gammeldags hedebonde, jeg har mødt, en type som tilhører længst forsvundne tider. Han er en fåmælt og stille mand, med et ansigt, hvis kloge og smukke gamle træk er faldet til ro i et udtryk af stille bedrøvelse. Han er en mand, som tiden har tabt i farten, men den lader ham vedblive at være en fjern tilskuer til alle de forrygende ting, den har for. Når han har læst eller hørt om Marne-slaget eller søkampen ved Jyllands vestkyst, eller når en flyvemaskine er faret brølende hen over hans hede, da har han naturligvis annammet disse kendsgerninger med fatning. De *er til* med usvigelig sikkerhed, langt mere nærværende end dommens dag eller Behemoth, der jo desuden synes at være af ringere format. Kristian Pedersen går ikke hovedrystende til bekendelse om tidens dårlighed, han udtaler sig ikke om dens grumhed og rastløshed, selv når jeg lægger fælder for ham. Han véd, at når han ligger tabt ved vejsiden, mens tidens store hjul raser videre og den ene rystende ting følger efter den anden, så har *han* ingen lod eller del i deres anstiftelse. Han holder sig til jorden, og *den* kender han.

Hans gård er i sin art noget af det ejendommeligste, jeg har set. Dens tre yderlænger, af hvilke den nordre og vestre er sammenbyggede, men den østre og stuehuset adskilte, er sikkert henimod 200 år gamle. For ca. 70 år siden er hele historien flyttet hertil andetsteds fra, men er rejst i sin oprindelige skikkelse. En lille smedje og en bagerovn ligger for sig selv omtrent 20 m sydvest for gården.

Yderlængernes mure er forneden skærmet og støttet af et tørvedige, der strækker sig godt en meter op ad dem fra jordsmonnet. Tørvene er delvis græsgrøede, så det ser ud, som om gården er ved at lette sig op for at befri sig fra jordens klamme favntag, hvad der altså ikke helt er lykkedes; møddingens sure galdefarver slår gennem tørvene et godt stykke op ad de gamle, vaklende mures kalkede sider. Der er kun et skridt tilbage fra denne bygningsform til de boliger, som Niels Blicher beskriver i 1795, og som er i nær slægt med dem, hvori bonden levede på herredsfoged Schandrups tid skildret så drastisk i dennes „Curieuse Poetiske Skrifter“ 1728.⁷²

Men der er jo rent og propret inde i *disse* stuer, og stuehuset er i øvrigt af

A. Fr.
1931.

**GARDEJER KRISTIAN PEDERSEN
STORE FJELSTERVANG. 86 ÅR**

noget yngre dato end yderlængerne. Men et enklere interiør kan ikke tænkes. Her er kun de allernødvendigste ting: en alkove, en ovn, et langbord med „skammel“ langs væggen og nogle få skrøbelige stole. Foruden et ur, som for længst er ophørt at gå, findes på væggen kun en eneste ting, et lille diplom i en ramme. Det er skænket til den gamle husholderske „for lang og tro tjeneste“. Kristian Pedersen er jo nemlig ungkarl, og Ane har tjent hos ham som eneste kvindeligt tyende i omtrent 25 år. Det er dog ikke for *den* tid, diplommet er tildelt hende, men for de mange år, hun var i sin *forrige* plads.

„Det æ da for resten ett de jennest, hon hå fåt,“ siger hendes husbond, „for en åen gång fek hon ti kroner!“ Hvem hun fik dem af, kan han ikke huske, for det er længe siden. Men også det var en opmuntringspræmie, der formodentlig gælder for de næste 25 år i tjenesten.

Opmuntringerne har ikke virket på Ane Iversens tunge, hun er fuldstændig tavs. Men loven om gæstfrihed har også *hun* indskrevet i sit hjerte. Under mit besøg kom hun ind i stuen med en bakke med fine små, hjemmebagte hvedebrød, som hun stillede på bordet foran sin husbond og mig. Og der var et udtryk af venlighed i hendes ansigt, som ganske tydeligt sagde: Værsgo'!

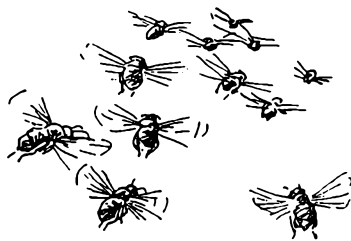
Fattigt – fattigt! siger man til sig selv gang på gang, når man færdes på disse steder. Og man tænker med beundring på de ensomme pionerer, som herude har afstukket sig en karrig hedelod, hvor de ofte har kæmpet en menneskealder mod sand og lyngskjold, inden det er lykkedes dem at få den fjendske natur til at bøje sig. Og ikke alle er nået så vidt; der skal både stædighed og stærke næver til at forvandle selv en lille stump af denne ørken til agerjord. En mand, der har nået dette, traf jeg herude i Timring vest for Herning, husmand Laus Kristen Spandet, som for øvrigt findes omtalt i Friefelts bog om sådanne hede pionerer, hvor hele hans historie er optegnet. Han hører til dem, der har haft helbred og sej vilje nok til at vinde slaget. Hver dag har krævet sit spand af anstrengelse, og for at indfri kravet har han kun kunnet have dette ene mål for øje. Det har formet ham, han er blevet en slider. Han er som gjort af smedejern, energisk og sammenbidt. Men taler man med ham, viser han sig som en morsom fortæller, der intet har sat til af sit jævne humør i den seje kamp.

I ældre tid greb man herude til andre midler for at lette kampen for tilværelsen. Dette er Jyllands egentlige *hosebinder-egne*, hvor bindingen forhen var en overordentlig vigtig indtægtskilde for befolkningen, og hvorfra strømperne udførtes i mængde til København og andre steder i landet. En præsteindberetning fra 1765 siger: „Særdeles Strømpehandlere bor her i Rind Sogn og andre Steder i Hammerum Herred, hvilke have deres Staldbrødre, bosiddendes Borgere i Kjøbenhavn, til hvilke hine oversender til Skibs deres ind-

kjøbte Strømper for mange Tusinde Rigsdaler aarlig.“ Helt op imod vor tid var det skik, at en mængde af Herning-egnens beboere drev handel som uldkræmmere, og ikke få af de folk, som nu sidder i gode, store gårde, eller i al fald deres fædre, er begyndt med at gå „mæ æ pakk“ – ligesom den gamle Ole Albæk. I den nyere tid var det dog altid fabriksvarer, der var i uldhandlens pakker, ikke hjemmegjorte sager som „hosekræmmerens“ på Blichers tid.

En gammel uldkræmmer på 86 år, der altid lige til det sidste slæbte rundt med hele tre pakker på én gang, havde en formiddag gæstet en by i Hernings nærhed, til hvilken der samme eftermiddag indtraf tre yngre uldkræmmere i følge, hver med sin enkelte pakke. De tre sidste blev slagne af forbavselse over, at de slet intet kunne afsætte, indtil de fik at vide, at den gamle lige havde været der. Han bar nemlig i sine tre pakker lige så mange og forskelligartede varer som de tre tilsammen; de kunne ikke dække op med noget nyt.

Man var overhovedet i gamle dage ikke så bange for at slæbe en ordentlig born på sin ryg, som man er blevet senere. En karl fra Herning-egnen, som havde tjent helt nede ved grænsen i det holstenske, kom vandrende hjem derfra en skønne dag med en bilæggerovn på ryggen som en del af sin løn for tjenesten! To af ovnens smukke, dekorerede flader er nu i Herning-museets besiddelse.

HUSMAND LAUS KRISTEN SPANDET
TIMRING VEST FOR HERNING

Mellem Arnborg og Foldingbro

Når man har fulgt landevejen mod syd fra Herning og er nået til Gammel Arnborg Kro, skal man vige af mod sydvest ad vejen forbi *Arnborg Kirke*, som ligger ved Rind Å, umiddelbart før denne forener sig med Skjern Å. Den lille kirke er en af de enkleste og naiveste romanske landsbykirker, vi har, og den er endnu næsten intakt udvendig, kun sydsidens vinduer er forstørrede. Både bygningen selv og dens beliggenhed er herlige. En lille kløft i terrænet går gennem selve kirkegården og åbner en yndig udsigt ned over dalen, hvor åen slynger sig.

Vi fortsætter ad vejen mod sydvest, hvor den følger Skjernåens løb, kører sydpå over broen ved Skarrild, hvor vi krydser en ny strøm, Karstoft Å, og nærmer os nu en lille samling huse, som hedder *Døvling*, alt for ringe til at kaldes en landsby. Mellem disse og Karstoft, men nærmest de første, ligger et lille indsand, nogle flyvesandsklitter med en langstrakt sandgryde, der på langs over sin bund har en mængde ældgamle vejspor. Tre smukke oldtids-

Fra Svalliby og over Lørdal Søerne 8 Juli 1932. H. L.

høje, som ligger nær hinanden på sandflugtsdannelsernes højeste punkt, viser, hvilken alder disse klitter må have.

Over højens skaldede, næsten helt sorte sider gror tyttebærbuske med modne bær mellem pletter af lyng, pors og revling og store irgrønne mospuder. Stedet ville være smukt, hvis ikke hele østsiden var dækket med nogle tarvelige bjergfyr, der her ikke synes at kunne have anden opgave end at bryde skønheden og harmonien. Men her i disse egne slipper man overhovedet ikke fri for den ene plantage, før man når den anden. Næsten hele den tolv mil lange strækning fra Herning og ned til Løgumkloster i Sønderjylland danner en uoverskuelig række af mere eller mindre sammenhængende granplantninger. Jylland er ved med magt at blive forvandlet til et nåletræsland, og få steder er denne vold mod dets natur mere iøjnefaldende end her.

Hvis man tror, at man er frelst og kan få elendigheden på afstand ved at bestige det berømte *Svullibjerg* ved Sønder Omme, så tager man slemt fejl. Den stakkels bakkes ry er forældet; på et areal af vel 300 tdr. land er den omgivet af ca. tyveårige graner, og kun den, der har mod til at entre op ad den næsten lodrette stige, der fører op ad det obligatoriske træstillads på dens top, får endnu et kig mellem grantoppene ud over det omgivende landskabs jævne, dyrkede marker til *andre* plantager. Kun mod øst ser man så temmelig uhindret ud over Sønder Omme-fladen og mod nordøst helt ud mod Brande-fladerne. Her får man endnu et lille indtryk af, hvor mærkeligt dette landskab må have været, denne umådelige istidsslette, forhen kun brudt af åløbenes dalfurer, der kulminerer i det vældige Skjern Å-delta ude i vest.

Endnu mere hærget og trøstesløst synes landskabet herfra videre mod syd over Grindsted til Heinsvig, hvor jeg atter forsøger at slippe for granernes omklamring ved at bestige den 85 meter høje banke *Præstehøje*, der imidlertid også, for at den besøgende kan få hovedet oven ud af nåletræerne, har måttet forsynes med et stillads, der rager nogle alen op over disse.

Alle de forhen berømte udsigtspunkter synes klædt med skafotter og galger! Når man står på dem og lader hånden glide hen over deres svære bjælker og solide planker, griber man uvilkårligt sig selv i denne tanke: det er da rart her midt i denne fattiggård endelig at se et ordentligt stykke tømmer. Hvor mon det kan være kommet fra? For det er det eneste af den slags, man har udsigt til!

Jeg tager videre herfra mod syd til *Klelund*, stadig gennem samme form for landskab, som hedens velgørere har skabt. Kun hist og her findes endnu en lille hedestump, der godt kan forsvinde, uden at skaden øges. Værst af alt herude er de såkaldte „levende hegn“ af gran og bjergfyr. Disse langstrakte, nøgne stammer med en udgået dusk i toppen, der som benrade med forpju-skede strudsfjer i kraniet står i række ad diger og markskel, er hverken skøn-

hedsåbenbaringer eller værn mod vinden. *Døde hegn* bør de kaldes! – og de bør vedblive at stå herude, hvor de ikke længere formår at gøre landet mere trist, end det allerede er, til minde om deres ophavsmænds godtroenhed og som et monument over de penge, der er gravet ned i hvert et hul langs deres marker.

Omkring den store *Klelund langdysse*, en af de længste, der kendes i landet, ser der ikke stort bedre ud. Dyssen, som er ganske lav, men af ikke mindre end 125 meters længde, ligger på et sted, som kaldes Klelund Hede og indtil for få år siden var en åben hedestrækning, men som nu er totalt ødelagt af beplantning. Et bjergfyrshegn ganske tæt op ad dyssen er af fremragende virkning. Hertil kommer, at næsten alle dyssens randsten er slæbt væk af beboerne i omegnen, naturligvis efter først at være sprængt i stumper. Højest en snes stykker er tilbage. Regner man, at der har været en sten for hveranden meter, hvilket sikkert ikke er for højt, må dyssen have været omgivet af omtrent 125 sådanne, hvilket vil sige, at et hundrede er ødelagt – sammen med stenene i de to gravkamre, som må have været her foruden det østligste, der er skånet. Det er godt gjort! Dyssen hører sammen med ca. 30 andre oldtidsgravsteder, bl. a. endnu en langdysse ved Vittrup i Lindknud sogn. Tilsammen danner de en mærkelig isoleret gruppe, som ligger helt uden for de almindelige stenalderbebyggelser i *kystlandene* og her i Midtjylland ikke har nærmere naboer mod nord end ved Hagebro og Ulvedal, de sydligste udløbere fra kolonierne langs Limfjorden.

EFTER GEODETISK INSTITUTS KORT

Mellem Brørup og Holsted ligger den kolossale *Tirslund-sten*, som ganske vist ikke er noget oldtidsminde, men som af befolkningen er blevet knyttet til en begivenhed i vor oldtidshistorie, sandsynligvis på grund af dens imponerende størrelse og den sære plads, naturen har anbragt den på. Det er en af de største vandreblokke, bræen har slæbt ind i vort land; den er 4 meter høj og omtrent 5 på den længste led, og overgås kun i størrelse af Dam-

mestenen ved Hesselagergård på Fyn og et par andre. Den ligger på en lysning i et gammelt egekrat, der har dækket stedet, så længe folk kan huske, og er rester af fordums egeskove. Men dette krat, som kun er 8–10 tdr. land stort, er nu indespærret i en 90 tdr. land stor rødgransplantage, som truer med at kvæle det lave pur, der danner krattets karakteristiske yderkanter. Inde mellem granerne findes hist og her småge indeklemt, enkeltvis eller i smågrupper, alle vegne prisgivet nåletræerne. „Tirslund Plantage“, som ejes af et aktieselskab, er egnens stolthed. Med sin festplads, der har en af kampesten muret talerstol og et forrygende mindesmærke for oberst Dalgas, er den virkelig en slags seværdighed, der konkurrerer med de bedste forbilleder.

Det er forståeligt, at den vældige granitblok, som Tirslund-stenen er, har sat folkefantasiens i bevægelse, og at den ifølge sagnet af Harald Blaatand var udset til at smykke Thyras gravhøj ved Jelling. Men sagnet er forholdsvis sent blevet fæstnet til *denne* sten. En langt ældre tradition, som findes optaget i Jydske Krønike i 1340'erne, udpeger den nu forsvundne „Svinglingsten“ på Bække Mark som genstand for kong Haralds bestræbelser, en antagelse, der lyder sandsynligere, fordi denne lå i Hærvejens nærmeste nabolag. Da denne sten blev kløvet i slutningen af det 18. århundrede og ført til Nørholm, hvor den blev benyttet til trappefliser og vandingstrug, overførtes det hjemløse sagn til Tirslund-stenen.

For øvrigt har også *denne* været truet, endda i mere civiliseret tid, da oberst Dalgas i halvfemserne fik i sinde at lave den til et monument for Hedeselskabet og hugge en indskrift i den – til trods for at den var fredlyst siden 1832! Det skete dog heldigvis ikke. I stedet fik hedesagens første forkæmper selv i 1895 ovennævnte monument i den nærliggende plantage, hvilket altså kan betragtes som en lynafleder.

Den i formen meget smukke sten har desværre fået kløvet et stykke bort af sin øverste runding. Hvordan eller hvornår det er sket, vides ikke; ingen mindes den anderledes. Måske er den „født“ sådan, eller det er en frostsprængning, som ligger til grund for skaden. I nyere tid har en mængde turister på temmelig pøbelagtig vis foreviget sig ved at indridse eller ligefrem indhugge deres navne på den, især på dens nordsides smukke, glatte flade, uden småligt hensyn til Nationalmuseets fredningsmærke ved dens fod.⁷²

Et andet sagn end det førnævnte lader stenen dække en uhyre jernlem, som skjuler en nedgang i jorden, der fører ned til en stor skat. Gamle folk fra nabobyerne brugte indtil for en snes år siden betegnelsen „æ lund“ i stedet for Tirslund; men på stedet hævdede beboerne, at her i hedenskabets tider lå en offerlund for Tyr, og at dette har givet stedet dets rigtige navn – og deri har de utvivlsomt ret. Det lille egekrat er da formodentlig det sidste levn af den hellige lund.

Fra de magre hosebinderegne med deres knastørre, sandede jorder er vi havnet i udkanten af de gamle *jydepotteegne*. Det er så at sige fra asken og i ilden!

Det er her i disse egne, men især vestenfor, nærmere mod Varde-kanten at pottemageriet i århundreder dreves og længe var en indbringende hjemmeindustri, hvis varer ikke alene var landskendte, men i læssevis og skibsladninger fandt vej til udlandet. Det er først og fremmest disse egne jordbundsforhold med det hyppigt forekommende glimmerler, hvis få procent af fine sandskorn hovedsagelig består af kvarts, som har betinget dette smukke håndværk, der jo desværre nu for længst er en saga.

Det var træskomagerne, hosebinderne og pottemagerne, der ligesom kniplerskerne i Tønder-egnen prægede hjemmeindustrien i midt- og vestjyske egne og på de fleste steder skaffede almuens dens hovedindtægt til langt op imod vore dage – hvor de omtrent samtidig forsvandt. Men ældst iblandt dem er pottemagerne, hvis virksomhed stammer ned i lige linje fra de håndværkere, hvis urner vi finder i vore oldtidsgrave.

Gamle folk sagde ofte: „Ja, den tid, man hjalp sig med de „sorte potter“, da hørte man ikke al den snakken om mavekatar, tarmkatar, dårlig fordøjelse og alle de mange mavehistorier, der nu plager menneskeheden.“ Og disse udbrud støttes af en udtalelse i V. Sehesteds bog om jydepotteindustrien (1881), hvor han hævder, at disse kar er „fuldstændig uden Fare for Sundheden i Mod-sætning til glaserede, emailerede eller fortinnede Kar. De taale Ilden bedre end andre Lerkar uden at springe. Maden svides ikke i dem. De er meget hensigtsmæssige til at gemme Svinefedt i og sætte al Slags Slagtemad hen i, og de give aldrig nogen Afsmag, selv om Sagerne henstaa nok saa længe i dem. Deres eneste Fejl er, at de er skøre.“

Jeg skal efter de oplysninger, som overlærer J. Olsen i Varde har samlet i sin bog om denne industri (1903), give en ganske kortfattet oversigt over jydepotternes ret udviklede fremstilling. Til godset anvendte man blåler, som helst hentedes fra steder, hvor der voksede padderokker (!), og som opgravedes om efteråret og henlå vinteren over, for at luft og frost kunne skørne det. Leret blandedes før æltningen med 25 procent fint sand, og den første æltning foregik i marts måned, altid under åben himmel og med bare fødder – en kold omgang! Derefter underkastedes leret, delt i mindre klumper, en finere æltning med hænderne.

Formningen foretoges så godt som altid af kvinder. Drejeskiven kendtes naturligvis ikke, og *pottepiggen* sad med et bræt af form som en halvcirkel tværs over skødet, en „grydefjæl“, som bestandig fugtedes med vand. Efter at man først havde lavet et hul i lerklumpen, „stokken“, drejedes denne rundt med den ene hånd, mens den anden arbejdede indvendig og udvidede hullet, samtidig med at klumpen formedes. Den øverste rand dannedes mellem højre hånds tommel- og pegefinger, med den første indvendig, og under stadig omdrejning. Efter denne første, rå tildannelse sattes potten til luftning nogle timer. Herefter fulgte den finere udformning med to sten, en rundagtig „tånsten“ og en flad „sletsten“, med hvilke man indefra trykkede leret mod den udenfor arbejdende hånd. Hanke, fødder og lignende, om sådanne krævedes, påsattes sidst. Efter dette tørredes potten atter nogle timer, hvorefter den skrabedes udvendig og indvendig med en „skavkniv“ og et „skavstyk“, hvorpå den henstilledes et helt døgn på et skyggefuldt sted. Siden blev den „smidet“, dvs. oversmurt med en tynd vælling af mergel, blandet med vand, hvorefter den på ny hensattes til en foreløbig, langsom tørring.

Den sidste akt, inden den endelige, fuldstændige tørring blev foretaget, bestod i, at man „glåsede“ potten. Dette, som kun omfattede enkelte dele af dens overflade, udførtes ved, at man trykkede en glat sten – den såkaldte „såltstien“ (saltsten) – fast mod pottens overflade, mens man stadig drejede denne rundt, hvorved dens overflade efter brændingen viste sig skinnende blank på de pågældende steder, – og altså mørkere end omgivelserne. Det var navnlig den øverste rand og den nærmeste del mod denne, som „glåsedes“. Men ikke sjældent gned man spiraler eller anden primitiv form for ornamentik ind på genstandenes sider, især på de til blomsterpotter el. lign. bestemte krukker.

Den endelige, stærke tørring, der svarede til den moderne keramiske industris for-glødning, foregik i tørre- eller røghuset, „æ bråndhus“, en ca. 3 alen lang, 1½ alen bred og lige så dyb forsækning i jorden, på hvis bund der lå et lag nævestore sten, og som havde et tag af græs eller lyngtørv. På lægter, som på kryds og tværs delte rummet, var potterne opstillede, og under dem tændtes et bål af lyngtørv, som holdtes ved lige i fire-fem døgn. Under hele denne proces var potterne så langt fjernede fra den *langsomt tiltagende varme*, at flammerne aldrig nåede dem, men kun tørrede og røgede dem. Det var denne røg som gav dem deres sorte farve.

Herefter fulgte den endelige brand i „æ ildpøt“, et ildsted under åben himmel. Potterne opstilledes her lagvis, ofte med nogle mindre inden i de større, og med tørv både over, under og på siderne, således at de under hele brændingen stadig var indesluttet af tørvene. Derved bevarede den mørke farve, som røgningen havde fremkaldt, hvilket også uden tvivl skyldtes, at der her

brændtes med *glød*, aldrig med flamme. Ilden antændtes naturligvis i vindsiden, og hele brændingen varede i alt kun to-tre timer. Men det var spændende øjeblikke for pottemagerne! Vejret spillede en afgørende rolle; indtrædende blæst eller regn kunne ødelægge hele det forudgående møjsommelige arbejde, blæsten ved at øge ilden og få den til at blusse, regnen ved at slukke den.

Det var de mest forskelligartede ting, som fremstilledes, lige fra store kogegryder og stegepander til kaffekander, ølpotter, tallerkener, mælkekander, blomsterpotter, stegegryder, kartoffelgryder, farvepotter, kakler, lysepotter til talg, æbleskivepander, vaffelforme, tragte, lysestager, vaser til pynt, legetøj, kakkellovnrør, vandspande og brandspande.⁷³

I gårde hvor man lavede potter, fandtes en „pottestue“ som særligt værksted for pottepigen. Havde man ingen sådan fastboende, engageredes en i „pottetiden“, som varede fra midten af marts til hen i oktober. Det hændte dels, at hun arbejdede på akkord og fik løn efter det antal potter, hun fremstillede i sommerens løb, dels, at hun fik ophold og materialer mod at modtage halvdelen af salgsprisen som løn. Men lige så ofte var det skik, at hun fik fast løn for tiden. – I potteindustriens blomstringsperiode kunne det være en fin bestilling at være pottepige; var hun ferm, kunne hun levere 10–11 læs potter på en sommer. Ja i 1787 fortæller Lauritz Smith, at en pige kunne lave indtil 18 læs à 200–250 stk. pr. læs, altså ca. 4000 potter, i løbet af 7 måneder. Da et læs havde en gennemsnitspris af 27 kr., vil det sige, at pottepigen på en sommer kunne tjene en sum, som i tiden var en lille formue. Det var ikke underligt, at hun var efterstræbt som kone af de unge karle! – Lignende tal har man fra regnskaberne helt op til år 1860. Et enkelt sogn, Horne, leverede i tiden deromkring på et enkelt år 270.400 potter, eller 676 læs à 27 kr. Det giver for dette enkelte sogn en årsindtægt på godt 18.000 kr.

Endnu i 1861 findes 36 sogne, hvor man fremstiller jydepotter. Men allerede omkring år 1900 er denne industri ganske sporadisk. Der laves endnu

på denne tid enkelte jydepotter, f. eks. i Rousthøj og Vorbasse-Hejnsvig. Men, som en bondemand sagde: „Det er mere til luksus end til praksus!“ Sidst optræder de blot som kuriositeter med påskrifter som „Erindring fra Varde“ eller lignende.

Anderledes var det, da pottehandlerne fór landet rundt på deres svingende fulde læs, ja helt til Mecklenburg, Holsten og Lauenborg, hvorfra varerne vidertransporteredes til Berlin, Leipzig, Dresden og Wien. Med skipperne gik de fra Hjerding til Husum, Hamborg eller Holland, eller de fór fra Hjarbæk til Limfjordsbyerne, København eller Norge. Der var åbenbart en god avance for mellemandlere også dengang. Potter, som på stedet solgtes for et par skilling, kostede f. eks. i København 24–30 skilling pr. styk. Det er dog nogle hundrede procents stigning under transporten.

„Pottemændene“, som drog landet rundt med deres læs, betragtedes uden for deres hjemland som en slags halvtåber, om hvem der gik ganske lignende historier som om molboerne. Men det var en skæbne, som de dengang delte med alle jyder. Det er jo imidlertid et synspunkt, som man nu, ikke alene inden for handelen, er kommet bort fra.

Første gang, de sorte potter nævnes, er i en gammel dansk lægebog fra sidste halvdel af det 14. århundrede. Senere sporer man dem i Peder Laales ordsprog fra 1515, hvor der står følgende: „Tvi dig, saa sort du est, sagde Gryden til Lerpotten.“

Men som før nævnt går denne husflid helt tilbage til forhistorisk tid og står

i direkte afstammingsforhold til oldtidsfolkernes pottemagerkunst. Med hensyn til vore oldtidskars rigere og ædlere ornamentik må det tages i betragtning, at de fleste af disse er fundet i grave, hvor man for at hædre den døde må have hensat kar med den rigest mulige udsmykning. Ornamentikken bliver jo også glemt, eftersom det efterhånden udelukkende er almuen, der frembringer varen, og udsmykningens fattighed står i forbindelse med, at den kun anvendes i den jævne husholdnings tjeneste.

Men af og til sporedes endnu i *formerne* et mærkeligt slægtskab; der kan pludselig dukke én eller anden genstand op med en fornemhed i linjerne, så man mindes de bedste urner fra vore gravfund. Ja, disse gråsorte efterkommere af vore gamle urner kan have en forbløffende lighed med selv så fornemme forgængere som de uglaserede, tre tusind år gamle vaser fra Handynastiet. Skønt de er drejet af en eller anden lille Marens eller Kjestens hænder ovre i det fjerne Vestjylland, er de gjort med en ømhed og en skønhedssans, som er overraskende.

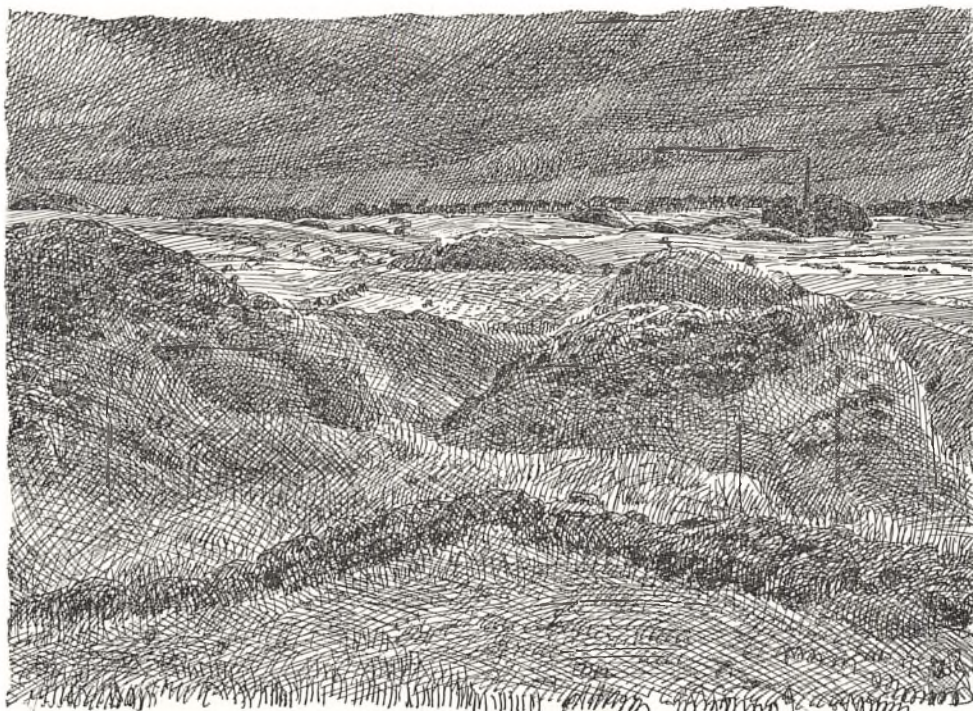

Fra Kongeåen til Gasse Høje

Hvor Kongeåen østfra rinder gennem de smukke egne ved Vamdrup Vandmøllegård, er den endnu knap nået ud over den spæde alder og fortjener ikke navn af andet end bæk. Noget aneligere er den blevet, hvor den krydser den gamle Hærvej. At dette helt igennem ret ubetydelige vandløb, med dets ringe bredde og dets største dybde på ca. 2 alen, i lang tid har dannet grænseskellet mellem dansk og tysk område, ja dannede Slesvigs nordgrænse, allerede da dette i middelalderen blev et særligt hertugdømme, skyldes ikke geografiske forhold. Og når åen i oldtid og middelalder var kendt så godt som over hele Norden, forstår man nu vanskeligt, at den har gjort et så stærkt indtryk på sin samtid. Men årsagen er den, at den var det eneste virkelige vandløb, som Hærvejen i hele sin længde fra nord til syd måtte krydse; og vi ser hos islandske skjalde, som allerede nævner den i det 11. århundrede, at den har fået navn efter det sted, hvor Hærvejen krydser den. Som *Skodborg A* nævnes den udelukkende til helt ind i det 18. århundrede; først da begynder navnet at afløses af *Kongeåen*.

Selv vesterude, hvor åen er noget aneligere, har den altid været nem at overskride, og herude findes steder, som har skænket den en senere og ikke ringe berømmelse. Sådanne navne som Isenvad, Halkevad, Ejstrup Møllevad, Klegebæk og andre minder om de dage, der var *smuglervæsenets* glansperiode, da alt muligt lige fra kramvarer til store stuedrifter blev lusket over toldgrænsen uden om de lovlige færdselsveje ved Kolding, Foldingbro, Gredstedbro og Ribe.

Kongebreve helt fra det 16. århundrede indskærper kraftigt faren ved at færdes med toldpligtige varer over de forbudte vadesteder, og der sættes drastiske straffe for overtrædelser, som da en købmand i 1574 kom til at dingle i en galge under et opspigret oksehoved med horn og det hele. Men ingen nok så kraftige foranstaltninger hjalp det ringeste. Smugleriet blev af alle stænder lige fra bissekrammeren op til herremanden anset for en retmæssig levevej – og tolderne så igennem fingrene med smuglerne og lod sig ofte bestikke af dem; høkerne på landet stod i forbindelse med dem og smuglede ofte selv, og købmændene i byerne nødtes for konkurrencens skyld til at gøre det samme. Grunden til den betydelige velstand i enkelte sydjyske købstæder i det 18. århundrede var det vidt drevne smugleri, idet købmændene lod varerne komme toldfrit i land på vestkysten ved Hjerting eller Varde og herfra dirigerede dem videre. I 1728 hænder det, at *samtlig*e bønder i byerne mellem

Høje ved Mejlbj 22 Aug 1932. Ed

Skodborg Å og Ribe er indstævnedes sammen med præsterne fra Farup og Vilslev for „udpraktisering“ af stude, og følgerne blev embedsfortabelse og arbejde på Bremerholm samt bøder til et samlet beløb af 16.000 kr. – foruden tabet af de konfiskerede stude.

Men straffene hjælper ikke det fjerneste, forholdene bliver snarere værre. I 1735 rotter kvægsmuglerne sig sammen i hold på henimod fyrretyve mand, som med skarpladte geværer i armen driver kvægflokkene forbi toldstederne. Disse tilstande varer til henimod årets slutning; toldbetjentene „risikere Liv og Lemmer om de ville attackere en Flok Stude, som har et stærkt bevæbnet Mandskab til Bedækkelse og ved Nattetider passerer Toldskellet,“ hedder det i 1775. Mens det især var stude, som smugledes over grænsen *ud* af landet, var det alle mulige varer, der førtes den modsatte vej. På Napoleonskrigenes tid var denne indsmugling så overvældende, at omtrent al handel stod og faldt med den. De kongelige embedsmænd var regelmæssigt indviklede i af-færrerne. Toldbøgerne forfalskedes; der dannedes selskaber, som assurede mod eventuelle tab ved smugleriet. Hvor toldvæsenet undtagelsesvis gjorde sin pligt, kom det på fjendsk fod med befolkningen, som rottede sig sammen og gennempryglede tolderne. Der fandtes hele smuglerdynastier med berømte navne, om hvilke der endnu går frasagn i Midt- og Vestjylland: „Axelsønnerne“, „Nissumkræmmerne“ og „Harbokræmmerne“.

Men så kommer i 1788 toldnedsættelserne, og dette medfører et aftagende smugleri, samtidig med at kvægudførslen stiger til det 3–4 dobbelte. I 1827 bliver kvæghandelen helt frigivet, og 1857 flyttes hele toldgrænsen til Ejderen. Efter tusind års berømmelse bliver Kongeåen en ganske almindelig lille å, der går alene og hvisker med sig selv om sine halvforglemte minder.

Stedvis er denne ådal prægtig at se, således ved *Foldingbro*, hvor Vejle-Ribe-vejen krydser åen. Lige ved overskæringen ligger på den tidligere tyske side den store kro ved den gamle maleriske bro af solide egeplanker og omgivet af herlige trægrupper. Åen går med mørkblå sving og hvirvler gennem de saftiggrønne, brede engdrag, hvor stakkene ved de rige gårde lyser som guld mod de mørke trækroner. Hele billedet er indrammet af skovklædte banker langs engenens sider.^{73 74}

Landet heromkring, især sønden for åen, er rigt på oldtidsminder. Østligst finder vi således Hafdrup-Vamdrup højgruppen, der nu desværre helt er omgivet af dyrkede jorder og har mistet sin naturlige forbindelse med landskabet. De bekendte „Lokes Høje“ ved Københoved har fået en granplantage til baggrund, som har berøvet stedet dets tiltrækning, og noget lignende gælder om Lintrup-gruppen sydvest for Foldingbro.

Men nær det sidstnævnte sted findes ved *Mejlby* langs Ribe-landevejens østside et prægtigt bakkelandskab med en lang gruppe af store og små rundhøje, henimod femogtyve på rad, der følger vejen på en strækning af omtrent en halv kilometer. Gruppen i sig selv er en af de pragtfuldeste, jeg kender, og dens beliggenhed er fremragende smuk. Ganske vist er mange af disse høje hærgnet af grusgravning og pløjning, selv den aneligste af dem, vistnok den eneste, der er fredet, er skæmmet af en dyb sandgrav, som skærer et stort stykke bort af dens side. Men selv disse vansirede rester af fordums herlighed præger endnu på magtfuld vis landskabet omkring dem. De kunne sammen med dette reddes fra fuldstændig fortabelse, hvis der straks blev skredet ind og bakkedraget og gruppen frededes i sin helhed.

Også ved det sydligere liggende *Sønder Hygum* findes på Brødstrup Mark en gruppe, bestående af seks anelige høje, af hvilke et par er fredede, men de burde alle reddes.

Da jeg stod på den sydligste af disse høje og så mig om, hørte jeg pludselig nede fra lyngen tæt foran mine fødder en besynderlig skarp hvæsen, som gentoges nogle gange. Det kunne kun være en hugorm, og jeg sparkede rundt i lyngrisene for at konstatere det, men uden resultat. Efter en stunds forløb lettede en lærke fra stedet og fløj ud over marken – og i næste øjeblik opdagede jeg ormen, en stor rad, der hurtigt ringlede sig bort i lyngen, hvor der vrimlede med huller i jorden. Rimeligvis har den hvæset ad mig, fordi jeg forstyrrede den i dens jagt på lærkens unger – hvilket naturligvis slet

ikke var min hensigt. For hugorme skal også leve, selv om mange synes bedre om lærker.

Apropos hugorme, da næres der alt for overdrevne forestillinger om disses farlighed. Jeg taler ud fra tredive års erfaring. Der skal et usædvanligt uheld til, for at man kan komme til at fornærme en hugorm så groft, at den slår til. Det er aldrig hændt mig eller nogen, jeg kender; men det sker jo af og til.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Et sådant uheld, oven i købet med svære komplikationer, tilstødte en gårdmand oppe på Viborg-egnen en aften, da han kom ridende hjem fra købstaden. Hesten blev bange for en svinevogn, hvis indhold pludselig stak i hyl. Den slog ham af, så han fløj over vejgrøften og langt ind i lyngen. I faldet hændte der ham følgende: han brækkede det ene lår, slog sig en broksskade til – og havnede lige oven på en hugorm, der bed ham i hånden.

Men det var også en mand, som var bekendt for altid at sidde i uheld, sagde den slægtning af ham, som fortalte mig historien.

Husskader i snesevis færdes over markerne omkring højene ved nogle le-

vende hegn. Tre store regnsponer letter fløjtende fra en rugmark lige i nærheden; de flyver først bort sammen, men vender tilbage én for én og kredser i nogen tid over kornet, før de slår sig ned på samme sted igen.

Da jeg på min vandring nordpå over højrækken kom til den sidste og lige nåede at få hovedet op over dens øverste rand, så jeg over denne omtrent 50 alen ude på marken en sortbroget kat, hvis stilling med den langstrakte, fladtrykte krop viste, at den var i virksomhed som marksøgende jæger. I næste øjeblik opdagede den mig, skønt jeg stod fuldstændig stille. Og opdagelsen virkede på den som et skud; den faldt helt ned på bugen med ørerne trykket tæt ind til nakkeskindet, og med sammenknebnede øjne stirrede den forfærdet og hadefuldt på mig – et herligt rovdyrfjæs! Sådant stod vi vel et minut uden at røre os. Så klappede jeg pludseligt i hænderne og sagde: *Huisssss!*

Katten sprang lodret højt op i luften – og fór så lige løs på mig! Så voldsomt overraskende virkede denne manøvre på mig, at jeg uvilkårligt løftede min kæp for at gi' den et nakkedrag. Men endnu inden det umulige i denne tanke var gået op for mig, var katten i lange spring som en streg nået over marken og sank i jorden fem-seks alen under mine fødder. Bogstaveligt!

Da jeg gik ned til stedet, fandt jeg ved bakkefoden et hul ind i denne; det var en gammel, forladt rævegrav. Tydelige spor af kattens fødder stod i den af regnen nylig fugtede jord; det var nogle ordentlige tramp af poterne med alle tæer spilet ud. Det var altså en vildtlevende kat, som havde taget bolig i graven, ellers var den ikke fra 50 alens afstand styrtet løs på den for at bjærge sig så nær ved mine fødder. Jeg kunne nok have undt den et skud hagl, for sådan et bæst er en slem røver mod al slags vildt. Men man kan naturligvis hævde, at den *også* skal leve lige så vel som hugormene.

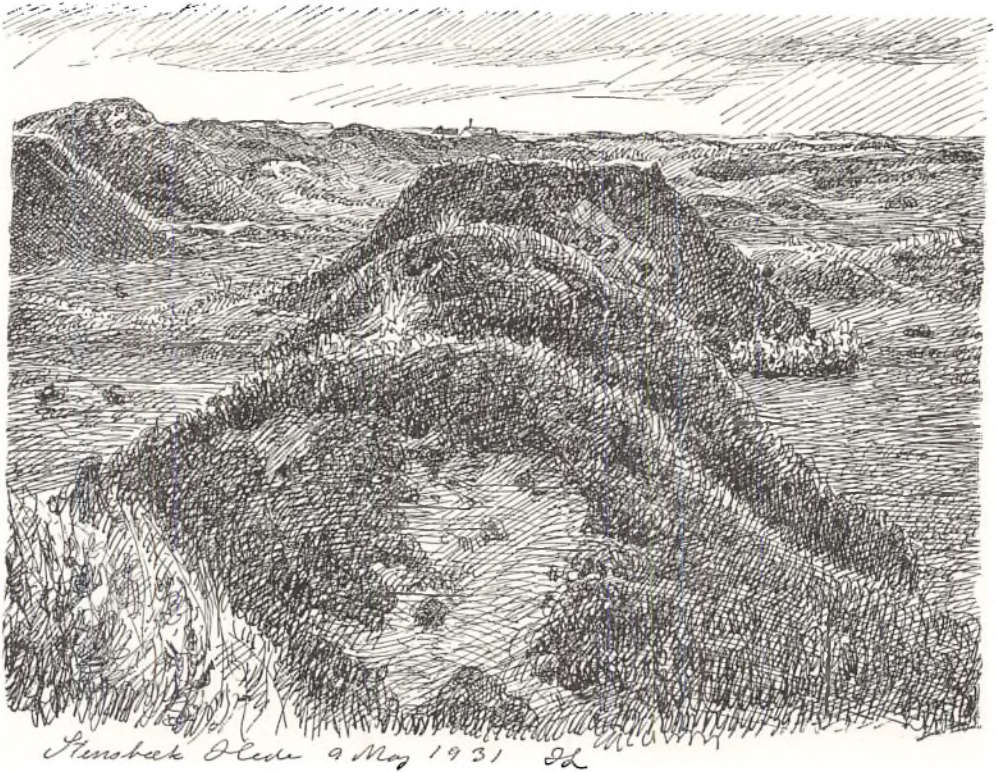
Alle de nævnte højgrupper ligger sådan, at de har dannet den omtrentlige nord- og vestgrænse for det vældige skovareal *Farrisskovene*, som østligst nåede helt til Fovsådalen i Stepping sogn, mod vest til Hjerting og Lintrup, og mod syd til Sommersted, Jels og Rødding. Men det stod i forbindelse med andre store skovstrækninger, dels med skovene omkring morænelandets bymarker i øst, dels med Øster-Lindet og Gramskovene. Det er ældgammel vildskov, inden for hvis grænser der aldrig nogen sinde er fundet en eneste oldtidshøj. Endnu i begyndelsen af det 18. århundrede rummede denne mægtige skovstrækning ikke en menneskebolig; landevejene førte uden om den, og terrænet henlå i historisk tid altid som en „old“, der rimeligvis har hørt under de kongelige vildtbaner. Men allerede i det 16. og 17. århundrede var det gået stærkt tilbage med dens vækster, enten ved ufornuftig hugst, især til kulbrænderi, eller ligefrem ved skovtyveri; og i det 18. århundrede er stor-skoven forsvundet og har givet plads for krat af eg, bøg og birk.

Men de vidtstrakte kratbevoksninger med deres moser rummede bestandig store mængder af alt muligt vildt, der frit huserede her og i omegnen lige til efter udskiftningen i 1780, da nybyggerne begyndte at erobre den tusindårige skovegn. P. Rhode, som var sognepræst i Stepping 1760–67, fortæller, at „Bonden er her i sin Kornmark mangfoldig plaget af Vildsvin. Man tør ikke dræbe dem (det var kongeligt vildt) og nødes derfor til at holde Vagt i Kornmarkerne. Man burde, mere end man gør, forfølge og ødelægge de mangfoldige Ræve og Ulve. 1763 var her i Amtet et eget Optog med Ulvene, enten Snevejret eller en og anden Galskab drev dem, skal jeg ikke kunne sige; men det var farligt at rejse ud ubevæbnet. De søgte uden Frygt Hestene; man dræbte dem inde i Kolding By og inde i Vaabenhusene ved Landsbykirkerne; de gik frem ligesom blinde og galne“. – 1772 skriver en bonde fra Ørsted i sin dagbog: „I min Ungdom var Ulvene her meget skadelige Dyr. De rev ihjel Føl, Kvæg, Faar og Lam, saa alting bestandig maatte være i god Varetægt, og de kom ofte i Tofterne og selv ind i Byen om Natten.“ – Hos forpagterne på Tåbdrup gør vildsvinene stor skade på sæden om vinteren og graver sig endogså ind under hans lader. Det er først, da man ved århundredets udgang foranstalter store jagter med opbud fra mange nordslesvigske egne, at man gør en ende på disse plager. Det siges, at den sidste vildtlevende hjort i Farrisskov først blev nedlagt 1840.

Det gik i begyndelsen langsomt med kultiveringen af den gamle skovegn. De første nybyggere herinde levede under kår så primitive, at de minder om de nordamerikanske pionerers fra samme periode. Endnu for trekvart århundrede siden havde egnens natur bevaret meget af sit vilde præg. Men siden er dette grundigt forsvundet. Skodborg by, hvorfra en stor del af nybygningen er udgået, havde i 1709 kun 44 landejendomme; nu har den 310. Og Jels, som dengang havde 40 ejendomme, har nu 157 spredt over bymarken. Vejen på tværs gennem terrænet fra Jels til Skodborg er omtrent en eneste, sammenhængende gade.

Det er gået med de gamle slesvigske heder omtrent som med disse skove; de viger mere og mere for ploven, eller de er som strækningen fra Gram omtrent til Løgumkloster pletvis dækkede af store og små nåletræsplantninger der dog hist og her, som f. eks. Lindet Skov, rummer rester af gammel løvskov.

Når man vest for Sønder Hygum tager mod syd over Harreby til Spandet, kommer man tæt nordøst for denne landsby til et sted, som hedder *Stensbæk Hede*, en rest af et af de smukkeste indsande, vi har haft i landet. Det strakte sig forhen med de sammenhængende Varming og Åskov heder over et areal af ikke mindre end 3.200 tdr. land. Nu er det på tværs fra nord til syd brudt af store plantager, og kun en mindre del af Stensbæk Hede er endnu urørt.

Men således som jeg første gang så denne hede en majaften for et par år siden, gjorde den et uudsletteligt indtryk på mig. Det øde og vilde landskab, furet af dybe, mørke kløfter mellem mægtige klitknolde, der som lodne trolde-rygge løftede sig op over den sorte lyng, lå skarpt belyst af den brandrøde, nedgående sol under en gustengrøn himmel, der var uden en eneste sky. Det gule sand skinnede hist og her igennem klitternes sider, hvis magre bevoksning var lyng og pors, noget stridt græs, rustrøde lavarter og rensdyrmos. Hist og her stod en lille ensom høgeurt og blinkede med sit gyldne øje op imod mig – den eneste blomstrende urt, jeg fandt. Over hedens lave vækster løftede sig kun hist og her en lille enebusk eller en dværgpil, den sidste just da med små, svovlgule rakler.

Mærkeligst og uforglemmeligst af alt herude er en dalsænkning, der slynger sig fra vejen mod vest, omgivet af klitkæder, der som skarpe og stejle bastioner indrammer stedet. Det ligner en uhyre, aflang skål med en ganske jævn bund. Jeg har intetsteds i landet set noget lignende som disse bratte klintesider ned mod den mørke dal. De minder mig, om end naturligvis i langt mindre format, om de dannelser i klippevæggene langs Mørkefjorden i Grønland, som vi kaldte „reolerne“, der ligesom rygge af mægtige folianter vendte ud mod den smalle fjord.

Men dette er ikke det besynderligste ved stedet.

Inden for denne strenge ramme og op fra dalens sorte lyngbund løfter sig som plumpe, robuste bygningsværker tre ensomme høje, tre isolerede klitkegler, hvis fod rammer sletten skarpt uden nogen overgang. De er som tre mørke boliger, rejst med menneskehænder, mere regelmæssige end nogen oldtidshøj.

Det er et mærkeligt og overvældende syn her midt i den uhyre stilhed og ensomhed, uhyggeligt i den dybe skumring, som langsomt breder sig over stedet. Dystert og mystisk virker disse høje, som kongegrave i en ørken.

To hede høge svæver længe over dalen i vide kredse; den ene udstøder bestandig skarpe, korte skrig. Et dusin gråænder i selskab med en enlig krik-and letter fra et lille kær i nærheden og trækker forbi så nær, at jeg hører deres slagfjers piben. Længe efter at de er borte, sker der slet intet. Så begynder pludselig en horsegøg at lave sine kunster et eller andet sted i nærheden. I den fuldkomne stilhed høres det vidt, at „himmelgeden bræger“; og den sære lyd øger stemningen af stedets uhyre ensomhed.

Den sidste stund, før natten indtræder, tilbringer jeg på *Fårmandshøj* tæt sønden for dette sted. Højen ligger på toppen af en 60 meter høj, sandet og kratbevokset bakkeknode med vid udsigt over de nære gamle heder. Den i ældre tid berømte Ribe-Flensborg landevej, tidligere kaldet „Potvejen“, fordi jydepotterne ad denne transporteredes sydpå, fører tæt her forbi og støder langt ude mod øst til Hærvejen ved Urnehoved.

Hvilken udsigt fra dette sted, selv i denne sene tasmørkestund! I øst og syd-øst løfter sig bag de milevide sletter de blege konturer af Nustrup- og Rangstruphøjlandenes bakkeøer. Fjernt i nordvest tegner den kølige silhouet af Ribe Domkirkes tårn sig mod den røde aftenhimmel. Højt over den svæver en lille enlig sky, som endnu fanger en afglans af solens guld og lyser som en bleg fakkell over det mørke og øde land.

Men i øvrigt er hele denne strækning, som man tidligere kaldte „den melleslesvigske slette“, et ret trist og kedsommeligt land at færdes over. Kun de gamle bakkeøer, aflejringerne fra den næstsidste istid, som hist og her rager op over fladerne, er ikke alene interessante som instruktive udsigtspunkter, men synet herfra over den omgivende jævne slette rummer ofte megen skønhed. Dette gælder således udsigten fra *Fjellumhøj*, det største højdepunkt på *Nustrup-højlandet*, fra hvilket man ikke alene har et vidt udsyn over fladerne mod nord og vest, de sidste begrænset af de skovklædte åse ved Gram og Guldbjerg, men mod øst helt til morænelandets bakkedrag omkring Haderslev Fjord. Mod syd ses milevidt borte Rangstrup-højlandet bag granklædte, lavere åse.

Beretningerne om, at landet vest for Styding og Vojens, når man kommer østfra, i så voldsom grad skulle forandre karakter og blive mørkladne heder, holder ikke længere stik. Landet bliver kun fladere og kedeligere, nu med dyrkede jorder uden særpræg.

Fra den 83 meter høje banke på Rangstrup-højlandet, hvilket punkt ligger 2 km syd for Rangstrup by, har man en lignende udsigt som fra Fjellumhøj. Landet sænker sig langsomt til alle sider og åbner udsigt mod Haderslev, Hellevad-egnen og Løgumkloster. Det til alle sider dyrkede land, hvor de spredte boliger ligger med omtrent lige lange mellemrum, kun med løvtræer i haverne og hist og her med en smule plantage, er ikke noget opløftende skue.

Mere trist end nogen sinde bliver dette sletteland, når man kommer ud i egnene mellem Løgumkloster, Tinglev og Tønder. Først når man nærmer sig den sidste, kommer marskegnens særegne og mærkelige karakter frem og forandrer landskabet på sær og betagende vis.

Men én stadig tilbagevendende glæde i dette i landskabelig henseende som oftest kedsommelige midtslesvigske landskab har man i den mængde smukke og velholdte gamle gårde og huse, som dets landsbyer rummer. Man kan rejse milevidt i Midt- og Nordjyllands indre, for ikke at tale om vester-egnene deroppe, uden at møde sådanne; og sker det, er de næsten altid utrolig forfaldne. Få steder bygges der med en så forfærdende virkning på landskabet som histoppe. Og det gamle behandles af bønderne næsten med foragt; de forladte boliger henligger ikke sjældent ved siden af de nyopførte cement- og tjærepap-kasser, til de ramler sammen af sig selv.

Hernede hæger man endnu om det gamle med pietet, og landet får en egen skønhed derved. Man flytter blikket fra gård til gård og glemmer de ensformige marker.

Ellers er det jo sådan, at man bestandig skal til vejrs hernede, op over det hele, før den virkelige skønhed i disse landskaber åbner sig for én. Jeg fandt den en majmorgen på Løgumbjerg, således som jeg har skildret den i indledningen til denne bog.

Op nu står jeg en sommereftermiddag, da solen er svinget helt om mod vest, oppe på *Gasse Høje* nær geestens grænse mod marsken ude ved Ballum. Her på det højeste punkt 50 meter over havet, hvor otte svære kæmpehøje løfter deres kroppe over bankens top – mishandlede og hærgede, skønt man skulle tro, de var hævet højt over al landsens bønder – her på dette sted er såre skønt.⁷⁴ Her ville jeg lade mig friste af Fanden, om han endnu trøstigt vandrede omkring blandt sine medjyder med den obligatoriske høje hat, paraply og klumpfod.

Marsken og vadehavet i syd og vest, yderst Nordsøens blændende stribe under solens svingende ildhjul. Skærbæks skæve kirketårn, der hælder mod

vest som for at stinde sig mod stormene, svimmelt og dånefærdigt af lysglansen fra himmel og hav. Over marskerne hæver luftsyn sig bag luftsyn. Skærbæks huse og dem i Øster- og Vester Gasse kryber som en ring af små bitte menneskeboliger sammen omkring bakkedragets fod – og Fanden gør sine kunster med dem, han leger „bytte gårde“. Se! De letter på mønningen som for at linde for heden og begynder at rokke på rødderne for at skifte plads.

Selv er jeg nær ved en svime. Heden plager mig, mine nyrer brænder og kræver drikkelser af én eller anden art. Jeg giver alle fata morganaer til Fanden og hans oldemor og haster ned mod Gasse Kro, plaget af en usandsynlig tørst. Og da jeg havner dernede ved et dugget glas med skummende øl, digter jeg dette kvad:

Man gasser i øst, og man gasser i vest,
i Gasse Kro man gasser sig bedst.

Efter min mange måneder lange færd gennem de midtjyske egne fik jeg pludselig trang til atter at se et østjysk landskab, at hvile mig ud ved en mod-sætning. En dag brød jeg da brat af fra min rejse og satte kursen ret mod Haderslev.

Det går raskt med omskiftelserne hernede på Jyllands smalleste sted. Mens

Fra Gassehøje mod S. 21 Aug 1932. H.

jeg kører østpå, bliver bakke- og skovlandet mere og mere fremherskende. Det ene frapperende syn efter det andet møder øjet, når man nærmer sig kysten. Og endelig havner jeg atter i den rene idyl, så snart jeg har passeret kløfterne vest for Haderslev Dam og når ud til fjorden.

Hvorledes skal man kunne være retfærdig, når man bedømmer et landskabs æstetiske værdi? Da jeg sidst var på Haderslevvegen, kom jeg sydfra, allerede halvtræt af de bestandige idyller langs Sønderjyllands østside. Disse egne skønhedsværdier udøvede ikke længere den store virkning på mig, fordi jeg allerede var overmæt af dette ensartede foder. Men nu kommer jeg hertil efter alle mine sammenhængende færder gennem Midtjyllands hedeegne, hvor sindet gang på gang, trods mange skuffelser, har været grebet af de øde og golde vidders mærkelige skønhed. Og på baggrund selv af dette, som står mit hjerte nærmest: Himmerlands vældige, åbne og barske landskaber, Alhedens alvorlige, strenge ansigt, de vemodige steder omkring Stubberkloster og Flyndersø eller Stensbæk Hede – efter alt dette møder østkystens romantiske og frodige landskaber mig næsten som en befrielse, en overraskelse og en ny glæde, skønt jeg mente at kende dette til overmål. Det er det modsatte af dengang, da jeg herfra måtte søge vestpå til Sønderjyllands småheder eller de barske strøg omkring Hærvejen for at få frisk luft oven på alt dette, som blev mig for trangt og indestængt.

Det er *forskelligartetheden* i et lands natur, som betinger, at man skal kunne få øje på og nyde dets skønhedsværdier. Østjyden vil betages af Midtjyllands og vestkystens strenge modsætninger til det miljø, hvor han har hjemme og til daglig færdes; og omvendt vil manden fra de barske egne kvæges ved frodigheden, de rige marker og løvskove, som østlandet og øerne byder ham. Ingen behøver at stå frem på torvet og vidne med oprakte fingre, at den bølgende rugmark er et herligt syn. Men Gud bevare os dog for, at den erobrer hele landet! I et land, hvor hver kvadratmeter frembringer noget spiseligt, ville det snart vise sig på folkets psyke, at der er andre værdier mellem himmel og jord end dem, der giver noget i pungen.

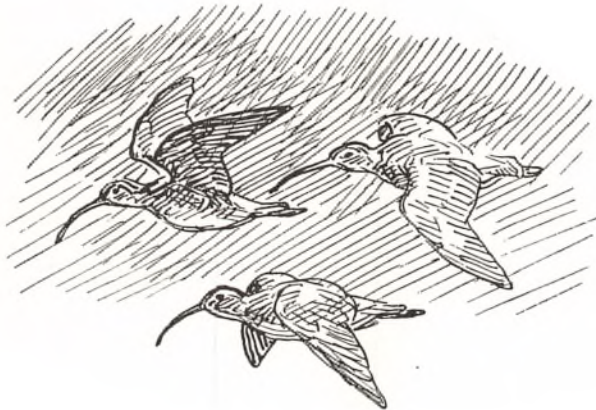
Det er blevet moderne at råbe op om ensartethedens velsignelser. Lad det dog ikke blive ensartet *hæslighed* ligesom den landsødelæggende byggeskik i vort bondeland! Vi kan ikke gøre landet til et museum for gamle bønderhuse; men vi kan forlange, at de, der skråler op om moderne bebyggelse, forsøger på at skabe en værdig afløsning for den gamle, som virkede smuk og harmonisk i det danske landskab. Og en sådan er endnu ikke fundet. Denne agitation har hidtil vist sig gold, den har kun lastet det gamle uden at bringe noget nyt af værdi.

Der kommer vel en dag, hvor folk bliver klogere. Bare den ikke kommer for sent.

Så sidder jeg da atter en sommeraftenstund ved bredden af Haderslev Dam. Rundt om mig i haverne står de vældige piletræer som tårne af grønt mørke mod den gyldne solfaldshimmel. Flagermusenes lydløse flugt, en sejlbåds sagte skvulpen, kirken på sin bakke derovre mellem træernes kupler spejlende sig i dammens stille, dybgrå flade – duften af tusinde blomster, der dugges i de yppige bede – de skønne, hviskende piger, som går forbi mig med kystboernes lyse smil – toner fra et klaver langt borte – lysene, som tændes ét for ét langs søbredden. Denne fred og tryghed, denne dybe harmoni.

Og jeg mindes endnu fra i går, som noget, der allerede er fjernt, den sorte, bedrøvede hede, ensomheden, de uendelige vidder under den vældige himmel, en solnedgang som bag et øde hav, lyngens sidste suk i aftenvinden, ingen anden lyd nær eller fjern.

Måtte guderne, hvis væsen er ånd, bevare disse modsætninger mod alle anslag!

Redskaber og brugsting

Tegnet af Achton Friis

Nøglering med spænde fra Als. Spændet har messingornamenter på jernbund. Sønderborg Museum	27
Stykke af en bøgestamme. Sønderborg Museum. Se teksten s. 36	36
Ildtændingspistol til flint og fyrsvamp. Slutningen af 18. årh. Haderslev Museum	49
Udskåret skrin fra Sønderjylland. På låget: Jens Jensen, Vistot. Anno 1749. Koldinghus Museum	59
Vugge fra Koldingegnen. Koldinghus Museum	97
Kirkenøgle. Kolding Museum	117
Klingbøjtel fra en landsbykirke. Træskaftet mangler. Kolding Museum	129
Ølkrus af træ. Hjørring Museum	137
Hængelås af jern. Århus Museum	147
To apostle af træ fra jysk landsbykirke. Figuren side 158 er sandsynligvis Judas, da hans hår var malet rødt. Århus Museum, „Den gamle By“	158–159
Gravmæler fra Bjerre herred. Se teksten s. 174	174–175
Tap til en tønde, „Ølhane“ af bronze, fra Felsballe præstegård. 17. århundrede. Århus Museum, „Den gamle By“	227
Knivskaft af bøg, forestiller formodentlig Adam med Slangen. Århus Museum, „Den gamle By“	232
Banketræ eller „Tærskel“ med Adam, Eva og Slangen. Østjysk. Århus Museum, „Den gamle By“	233
Kaffemølle fra Østjylland. Kolding Museum	297
Pattering fra Vrå syd for Hjørring. Hjørring Museum. Se teksten side 328	328
Drikkehorn af bøgetræ med metalbeslag, fundet på Ålborg-egnen, men sandsynligvis norsk bondearbejde. Ålborg Museum	372
Fedtlanpe med fod af jydepotteler og skål af jern. I foden lagdes gløder, som smeltede fedtet i skålen, hvorfra vægens antændte spids hang ud. Viborg Museum	384
Rokken fra Jeppe Aakjærs barndomshjem, „Mors Rok“, nu i Herning Museum	399
Ildpuster. Hjørring Museum	439
Bismervægt af træ med jernbeslag. Et sagn fortæller, at en bondekone engang slog en „kjeltring“ ihjel med en sådan, da han ville angribe hende og stak hovedet ind ad vinduet. Ålborg Museum	441
Tiggertegn fra Mønsted. Ålborg Museum. Se teksten s. 458	458
Fyrstål med håndtag. Hunden er af messing. Ålborg Museum	459
Hængestage af smedjernet fra Midtjylland. 18. århundrede. Herning Museum	475
Præholder af træ med jernbeslag, ca. 1860. Midtjylland	481
Ældste form for stenolie-lampe. Midtjylland ca. 1860. Kugle af glas til olie og væge, hvilende på fod af jydepotteler. Herning Museum	493
Morter af tufsten. Herning Museum	495
Jydepotte fra Midtjylland. Herning Museum	496
Kaffekande af jydepotteler fra Øse ved Varde. Herning Museum	497

Achton Friis

Fotografier
til
Østjylland og Midtjylland

Et brøktal i bogens tekst – f. eks. 7 – betyder,
at et tilhørende fotografi findes på tavle 7. Endvidere er der
sidehenvisning ved hvert fotografi.

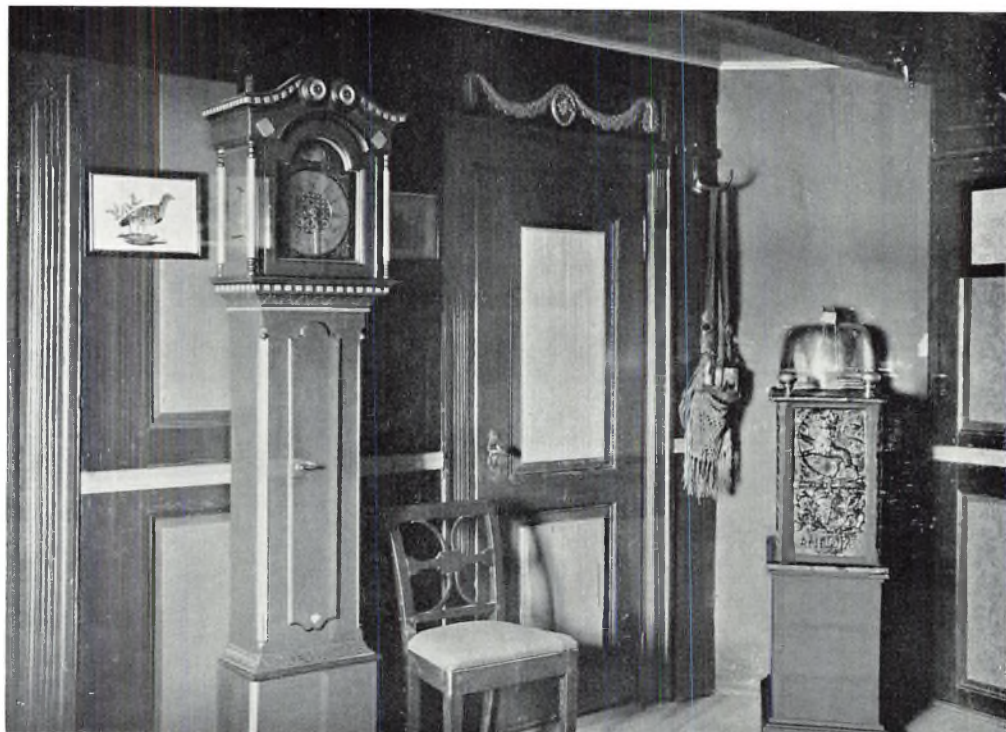

Udsigt fra Løgumbjerg mod syd. (18)

Ved skovløberhuset Melvedhus i Nørreskoven på Als. (30)

TAVLE 2

Alsinger-bondestuen i Sønderborg Museum. (26)

Præstegårdens stuehus i Notmark på Als, bygget 1688. (28)

Kirken i Notmark på Als. (28)

Augustenborg Slotspark med udsigt over fjorden. Til venstre stammen af en ontarisk poppel, stærkt forvitret. (34)

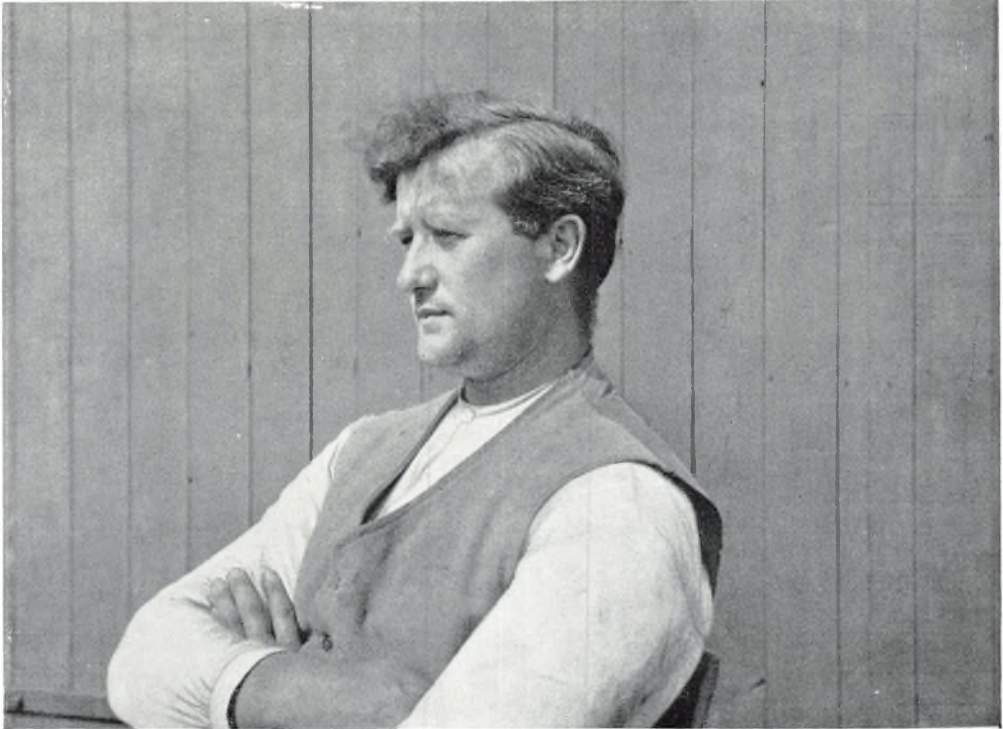
TAVLE 4

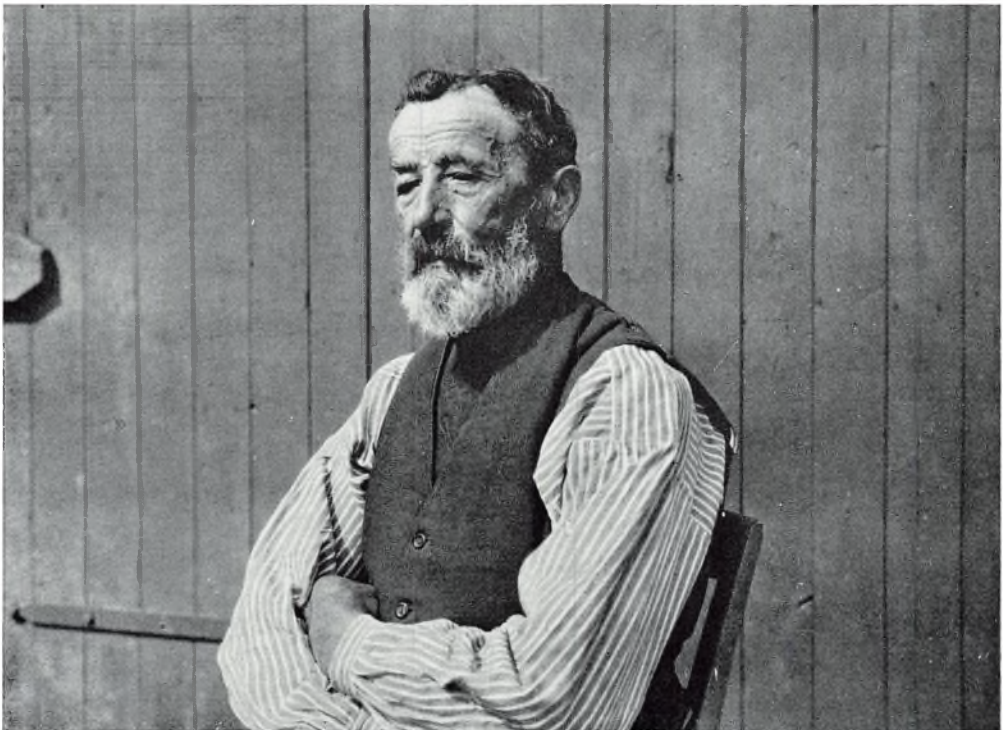
Den unge pige fra Nordborg på Als. (31)

Nis Petersen Smith, Lavensby Mark på Als. 93 år, veteran fra 1864. (31)

Den unge gårdejer fra Lebøl ved Høruphav på Als. (33)

Den gamle gårdejer fra Lebøl ved Høruphav på Als. (33)

TAVLE 6

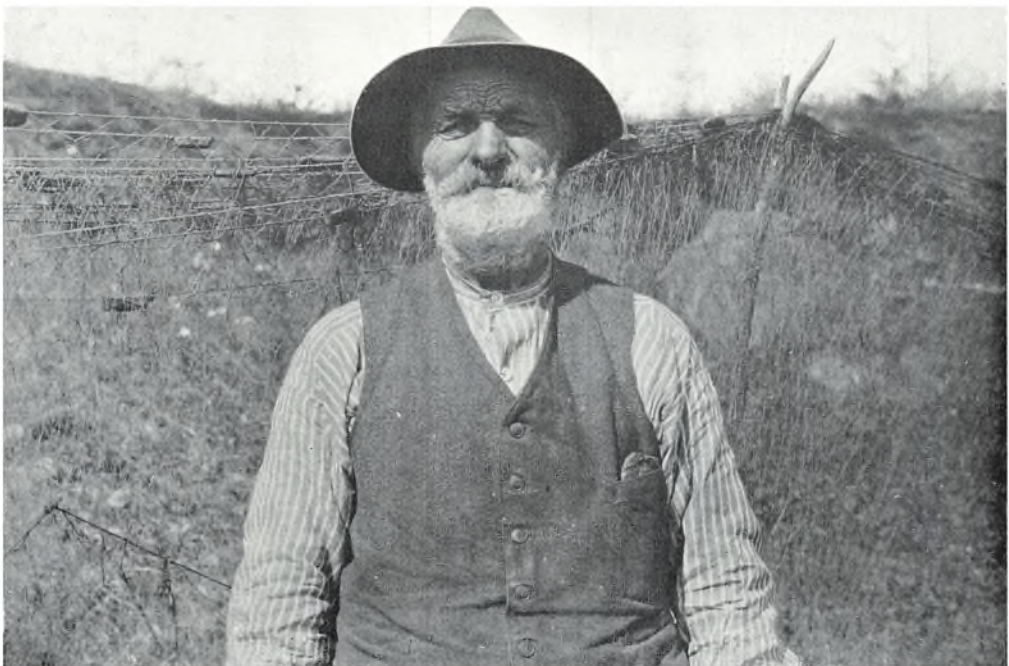
Udsigt fra skanse II med pioner Klinkes grav over Vemmingbund til Broagerland. (39)

Lille Borreshoved med Skelde Skov på Broagerland. (41)

Hærvejen set fra Bommerlund Plantage mod Bov. (46)

Fisker Frederik Hoffmann fra Broagerland. (42)

TAVLE 8

Krusådalen, set fra Krusågård mod Kobbermøllen. (48)

Ved gården Varnæsvold nær Varnæs Vig. (53)

Gammel gård ved gadekæret i Holbøl. (49)

Slotsmøllen ved Åbenrå. (52)

TAVLE I O

Oksevejen østen om Pothøj ved Fredshol. (54)

Klinterne ved Varnæs Vig, set udefra ind mod dens bund. (53)

Indkørselsporten til Boie Jørgensens gård i Sønderballe. Tværs over gårdspladsen ses stuehusets østlige ende. (58)

Den 80-årige kone fra Løjtland. (58)

TAVLE I 2

Udsigt fra bakkerne ved Sliv Vandmølle over Genger Bugt til Løjtland. (59)

Vadested ved Gejlå Bro ved Hærvejen. (70)

Broen ved Poulskro; ved Hærvejen mellem Petersborg og Bommerlund. (70)

Broen ved Immervad med det tørre åleje, set fra vest. (70)

TAVLE I 4

„Olmersvolden“s palisadeværk tværs over mosen på Almstrup Mark. (72)

En kandelaber-gran i Stursbøl Hegn. (78)

En skovfyr i Stursbøl Hegn. (78)

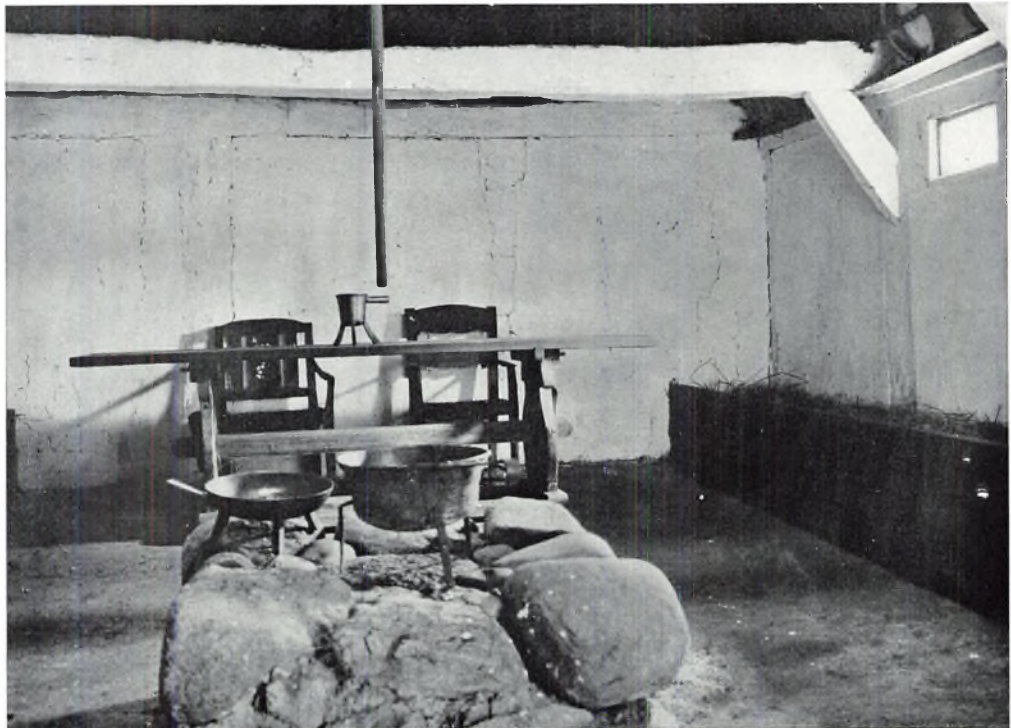

Skovfyrre i Stursbøl Hegn. (78)

TAVLE I 6

Den idylliske gamle molledam i landsbyen Bevtøft, en mil vest for Hørvejen. (77)

Stuen i bulhuset i Haderslev Museum. I forgrunden ildstedet. Over bordet ses stangen til lyrehullet. Til højre vinduet. (86)

Landskab ved „Rikkens Kilde“ syd for Haderslev Dam, set mod vest. (82)

Koldinghus set fra nord tværs over søen. (94)

TAVLE I 8

Fiskedamme ved Påby vest for Kolding. (98)

Udsigt fra vejen over „Alpedalen“ vest for Kolding mod Seest. (98)

Yderlænge af en gammel, stor bondegård i Agtrup by. (106)

Kolding Å-dalen nær „Alpedals Lyst“, set mod vest. (98)

TAVLE 20

Hus ved vejen gennem Stenderup by. (106)

Vej gennem den gamle Stenderup by. (106)

Ved boelstedet nær vejen fra Trelde til Trelde Næs. (111)

Åen ved Gudsø. Udsigt fra landevejen mod syd til Vigen. (108)

TAVLE 22

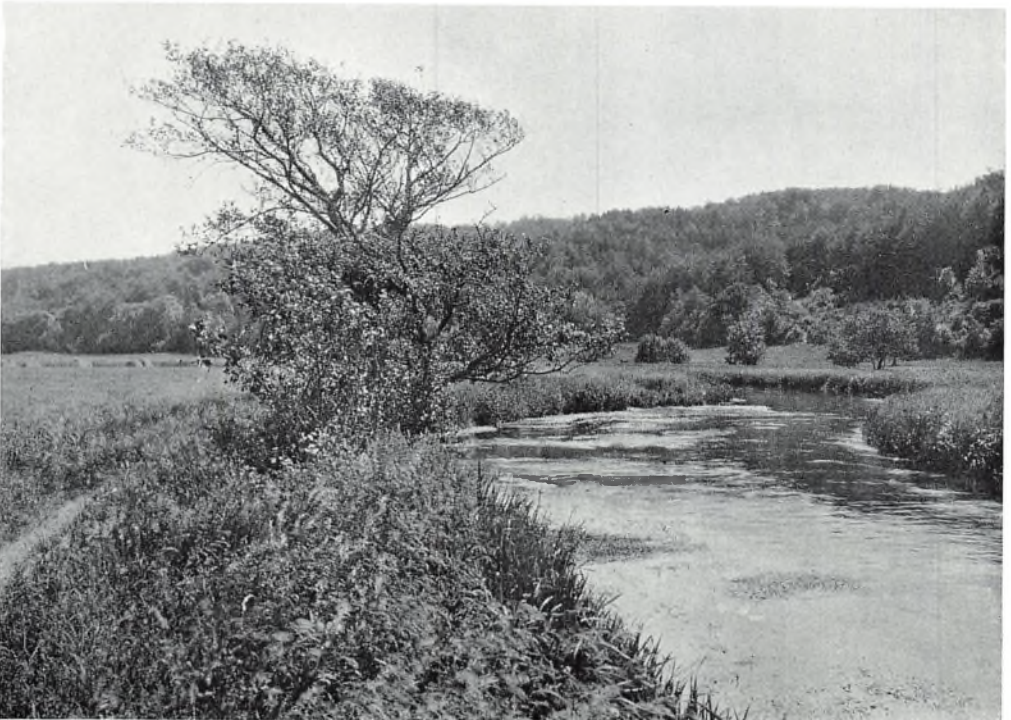
De yderste bøge på Trelde Næs, set fra vest ud mod næssets spids. (112)

Det yderste af Trelde Næs, set fra nordstranden. (114)

Grejsåen i det fredede areal nær Højgård station. (116)

Vejle Å-dalen øst for Skibet station. (119)

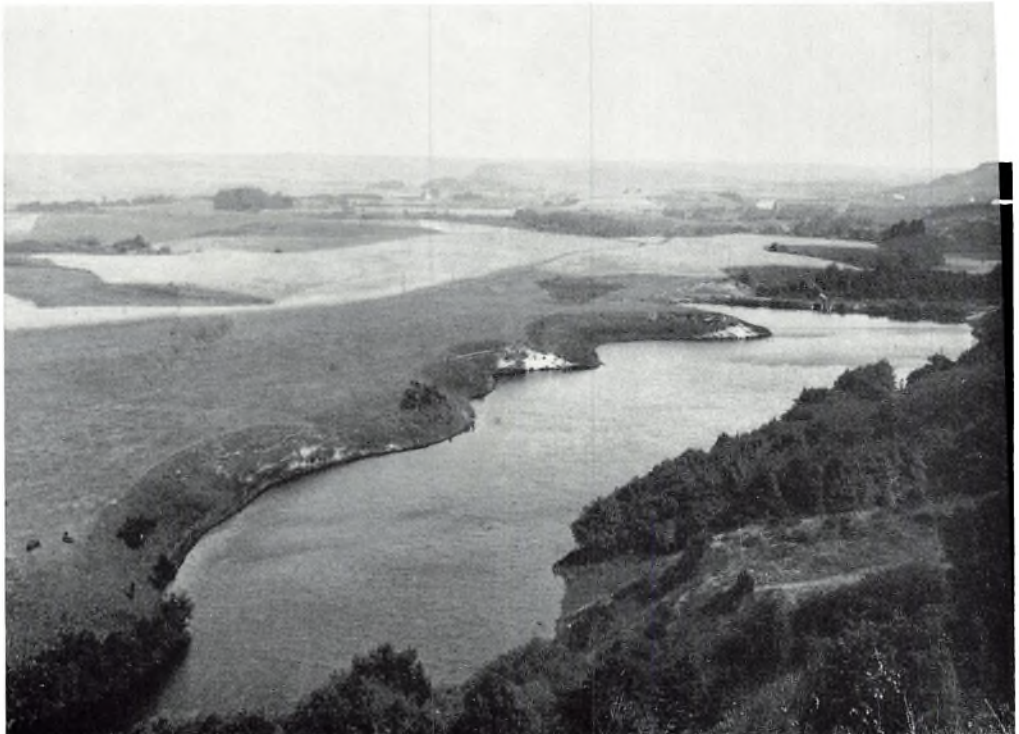
Klokkestabelen på Skibet kirkegård. (119)

Runesiden af Gorms sten ved Jelling. (155)

Restaurationen Trædballehus ved Vejle Å-dalen. (120)

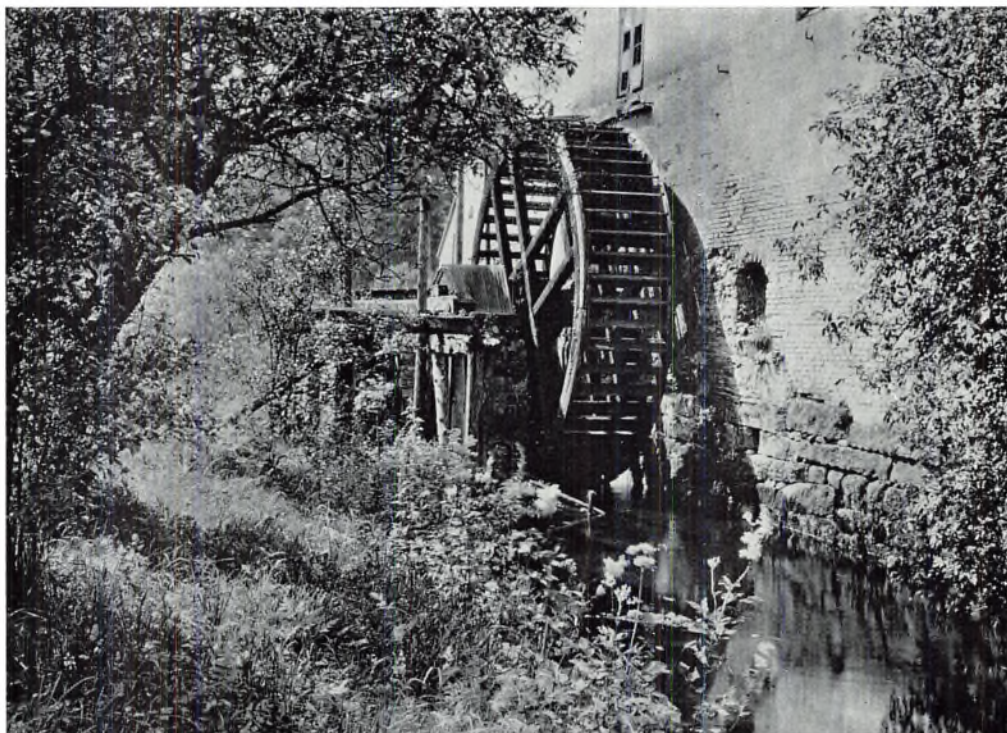

Spjarup Å, set fra bakkerne nær Nybjerg Vandmølle. (149)

TAVLE 26

Jelling Kirke, set fra Thyras høj. (157)

Nybjerg Vandmølle nær Spjarup. (140)

Gudenåens barnealder; 100 meter fra fødestedet på Tinnetgårdens mark. (160)

Forsvarsvolden „Margrethediget“ på Peterslund Mark i Øster Nykirke sogn. (160)

TAVLE 28

Bondegård i Ustrup på Bjerrelide. (164)

Bondegård i Ustrup på Bjerrelide. (165)

Vej forbi Bjerrelides top. Udsigt mod nord. (166)

Glattrup Mose ved Skjolde. (178)

TAVLE 30

Stougaard Jørgensens gård i Bisholt. Stuehuset og en del af vestre længe. (177)

Fra Stougaard Jørgensens gård i Bisholt. Hovedindgangsdøren med inskriptionen. (177)

Familien på Johannesminde i Stourup. (177)

Gudenåen ved Klostermølle. (207)

TAVLE 32

Udsigt fra Rye Sønderskov over Salten Langsø til bakkerne ved Sukkertoppen. (191)

Himmelbjergælet. (192)

Klostermølle ved Gudenåen nær Mossø. (207)

Hulvej i den vestlige del af Rye Sønderskov. (191)

TAVLE 34

Vej over Vrads Sande. (211)

Ved åen i Funder-dalen. (214)

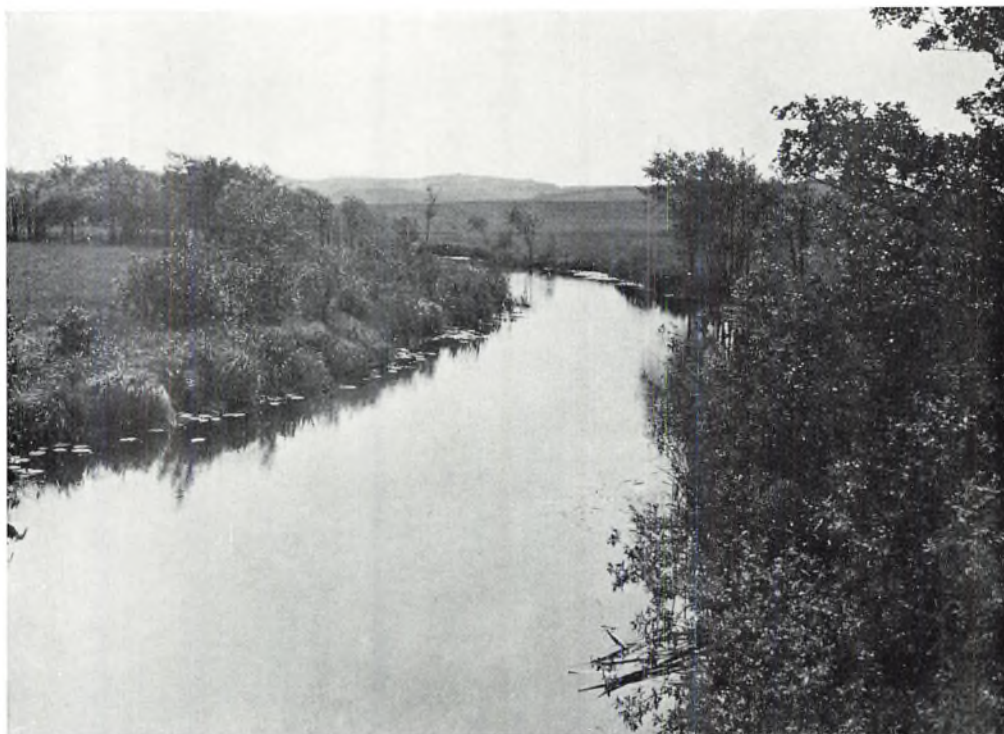

Kløft øst for vejen mellem Funder og Hvinningdal. (214)

Skvæt Mølle ved Skanderborg. Stuehusets facade mod haven. (222)

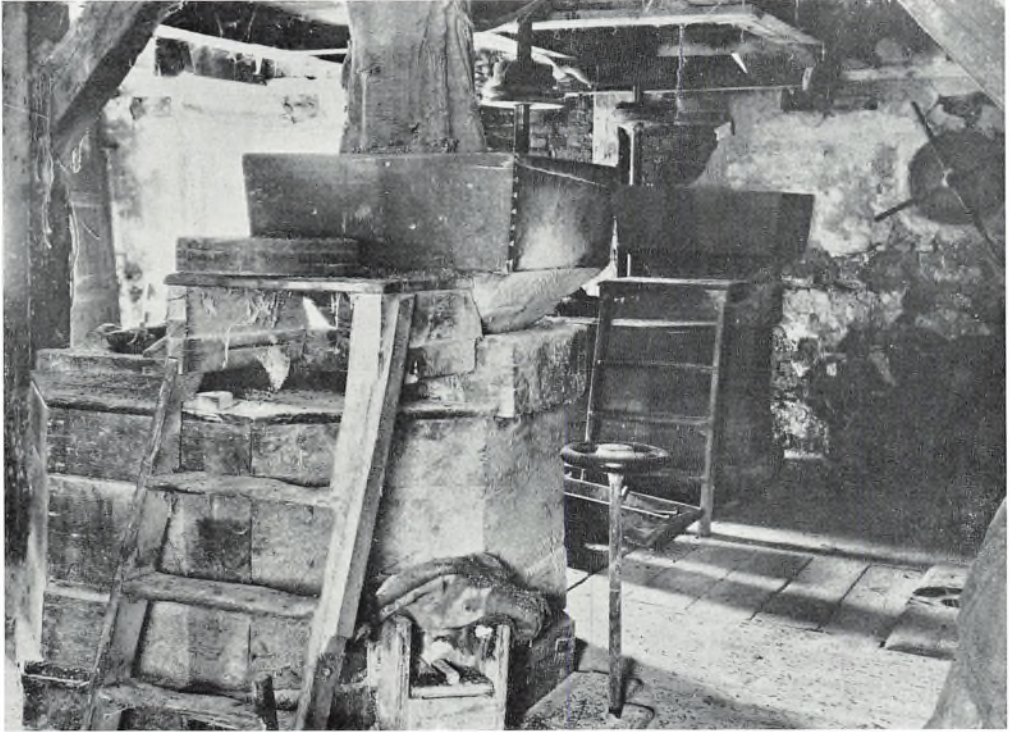
TAVLE 36

Udsigt fra broen ved Ringkloster over åen og engene. (226)

Udsigt fra bakkerne ved Skvæt Mølle over Skanderborg Sø.
I baggrunden Slotskirken og Æbelø. (223)

I Røde Mølles kværnhus. (226)

Røde Mølle ved Skanderborg Sø. Til venstre kværnhuset. (225)

Årslev dyssekammer ved Århus. (230)

Dam i Holme Bjerge nær Jelshøj. (232)

Moesgård Skovmølle ved Århus. (234)

Dalstrøg mellem Hjørthede og Tindbæk. (239)

TAVLE 40

Gadekæret ved Spentrup præstegård med den gamle dæmning. (257)

Fra Spentrup. Alleen op til kirkegårdsåsen; til højre forpagterboligen gavl. (256)

På kirkegården i Gjerrild. I baggrunden en mægtig eg. (287)

Den unge lærerdatter fra Randersegnen. (247)

TAVLE 4 I

Kalø slotsruin. (264)

Vej gennem Agri Bakker. (268)
Ukendt fotograf.

Den gamle vej forbi Møllerup. Til venstre inspektorbølgens gavl. (266)

Vej gennem landsbyen Dråby. (276)

Skovmøllens dam ved Femmøller. (272)

Kannikemøllen ved Femmøller. (272)

Forkrøblede bøge i Katholm Skov på klinterne mod stranden. (280)

Hulvejen mellem de store bøge i Katholm Skov. (280)

TAVLE 46

Hvor klitten og skoven strides ved Fjellerup Strand. I lavningerne birkekrat. (292)

Heksedammen ved Rugård. (280)

Urskoven Brønden i Mejlgård Skov. (291)

Gammel birk i Brønden i Mejlgård Skov. (290)

TAVLE 48

Fhv. gårdejer Peder Wester fra Allelev. (297)

Den 83-årige fhv. godsejer Johannes Peter Ingwersen. (312)

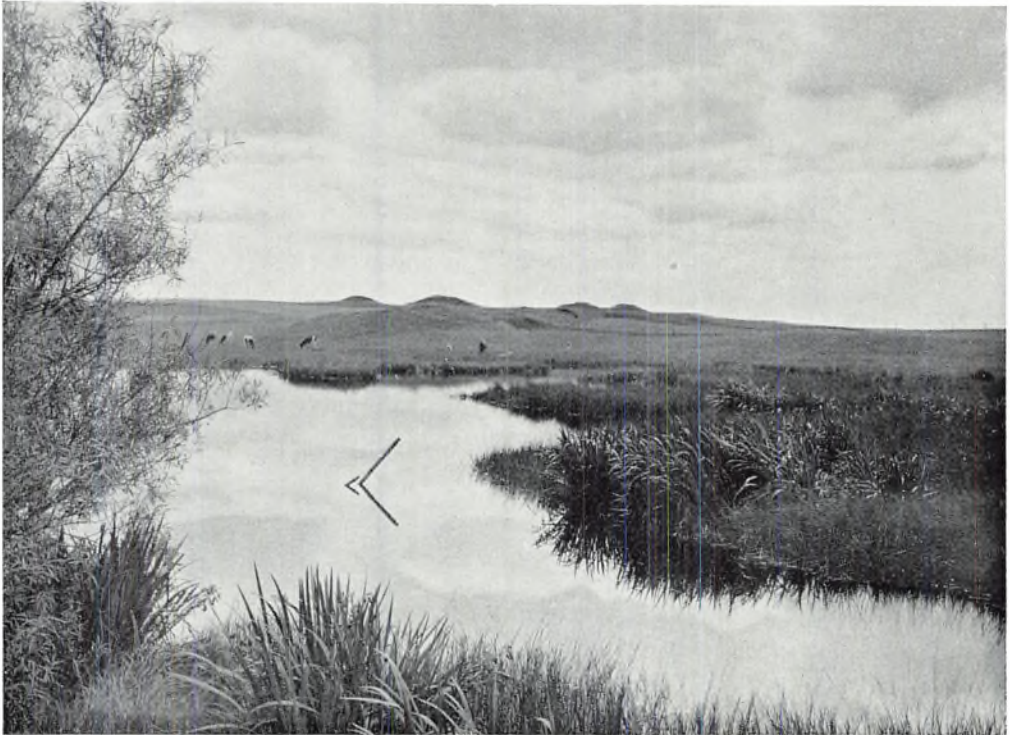

I lyngbakkerne på Mariager Fjords nordside. Udsigt mod sydøst. (311)

Oldtidshøj ved stranden på nordsiden af Mariager Fjord. (309)

TAVLE 50

På tærskelen til Himmerland: Højgruppen ved Stensgård nær Hørby. (312)

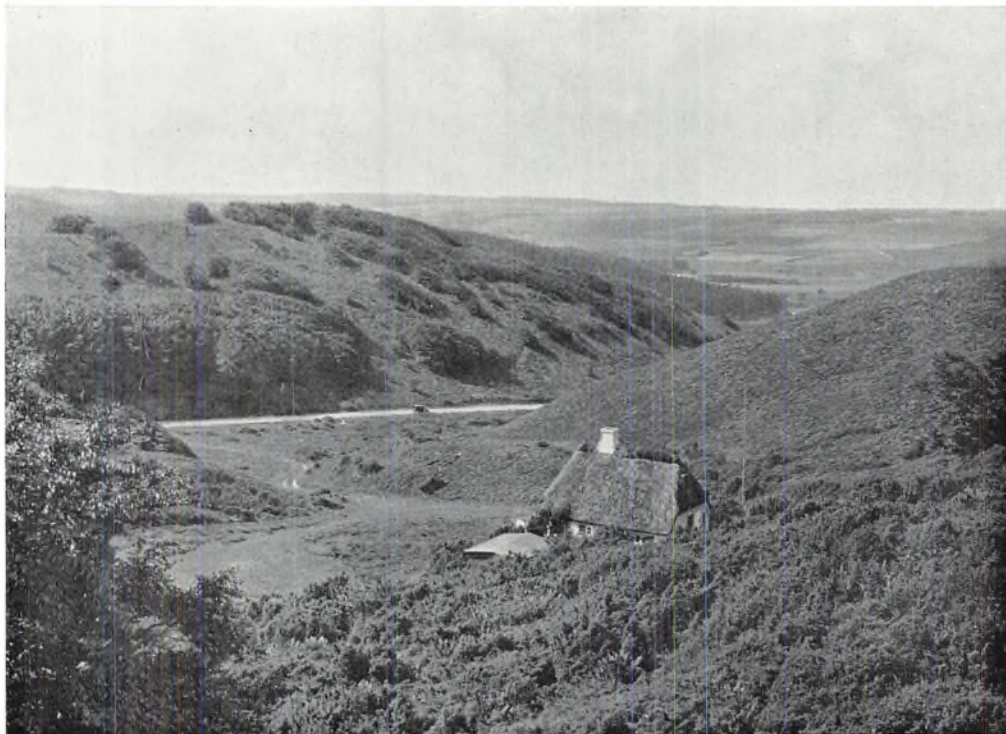
Lerhulen i Rold Skov. Oldtidsvej bevokset med ca. 250-årige bøge. (326)

Et „hultræ“ i Rold Skov. (327)

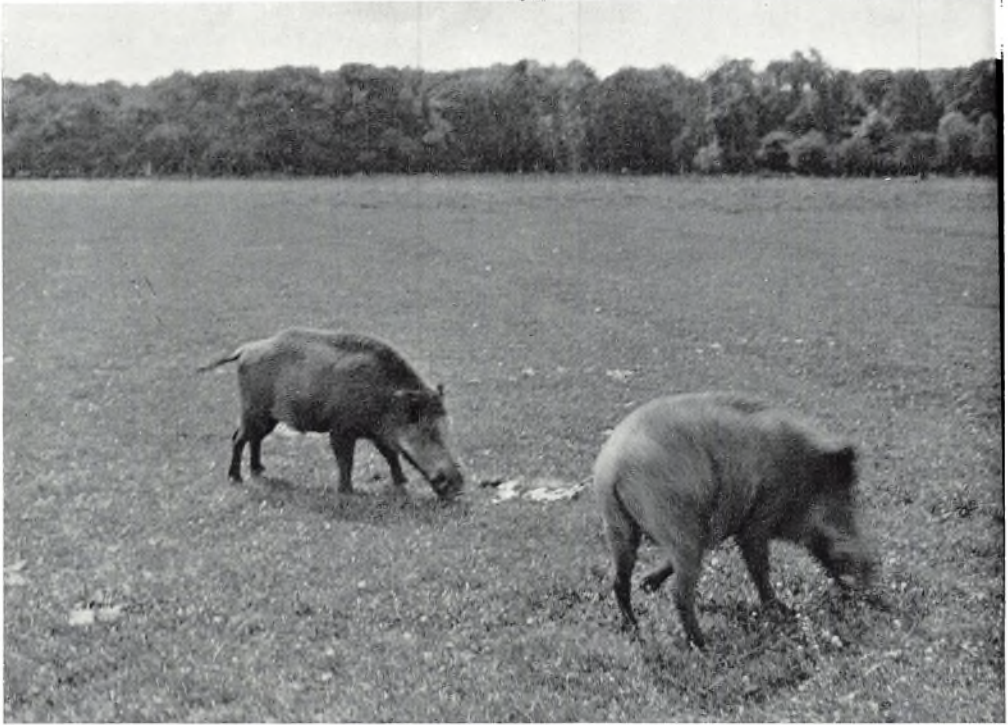
Egeskoven Skindbjerglund. I underskoven ørnebregner og stubbe af styrtede ege.
Til venstre bag egene to bævreaspe. (334)

Rebild Bakker. Udsigt mod syd til Rebild Nationalpark. (336)

Terrænet om Rebild. I baggrunden en af bakkerne i nationalparken. (338)

Vildorne og so på engen ved Tofteskoven i Lille Vildmose. (342)

Vildornen. Hans ene bagben er usynligt på billedet; det smækkede efter en brems, som sad på hans mave. (343)

TAVLE 54

Ved gården på Toftehalvøen i Lille Vildmose. (342)

Himmerlandsbonde fra Mariager Fjords nordside. (350)

Smed Lars Nielsen i Skørping. 87 år. (349)

Smed Lars Niensens kone, Karoline. 83 år. (350)

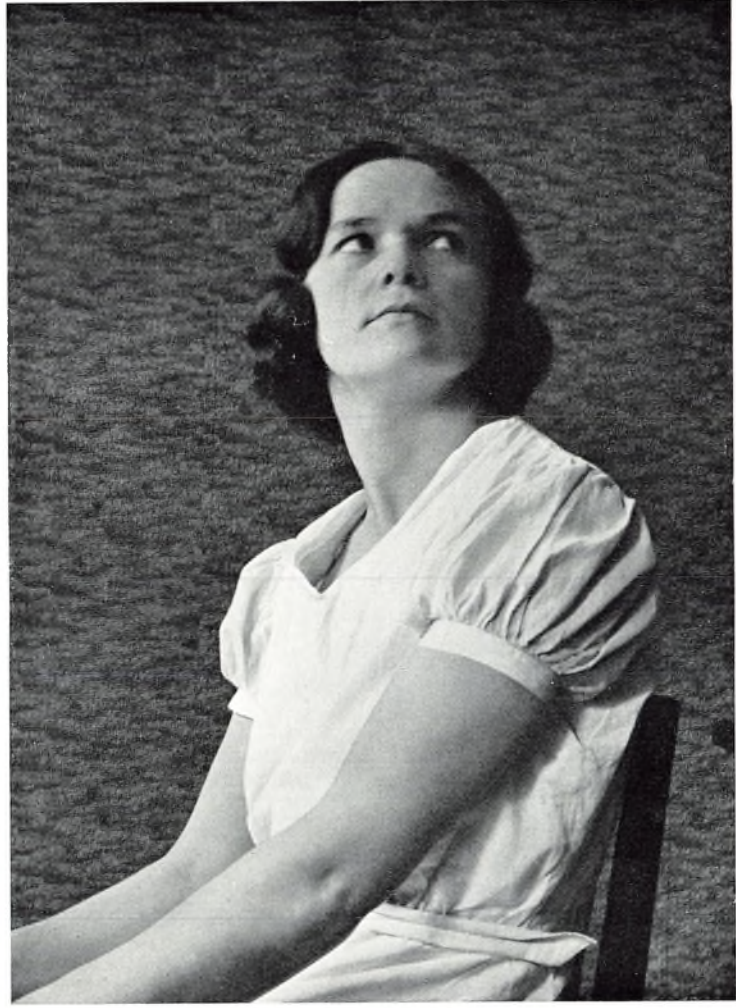
Oudrup Kirke i Vesthimmerland. (366)

„E Bindstouw“ i Lysgård by. (383)

Tordenkalven. (373)

Den unge bondepige fra Viborg-egnen. (384)

TAVLE 58

I den gamle egeskov ved Hald. (378)

Fra Kås Skov. Ege, enebær og ørnebregner. I baggrunden småbirke og en vindfældet birk. (393)

Fly Høje, set fra syd. (390)

Fra højgruppen på Stendis Hede. Tre af højene på vejens vestside. (408)

TAVLE 60

Udsigt fra Kås over Kås-halvøen og dens sø. (393)

Heden nord for Flyndersø nær Estvad. (401)

Jordfaldshul nær snævringen øst for Flyndersø. (402)

Udsigt over heden ved den lille sø. I baggrunden skimtes Stubbegård Sø med huset. (405)

Det nordre rum i kældrene under det gamle Stubber Kloster. (406)

Mølledammen ved Hagens Mølle nær Skive. (417)

Karup Å set fra Gammel Skivehus. (421)

I det gamle Krichbaumske hjem i Resenfelde. (433)

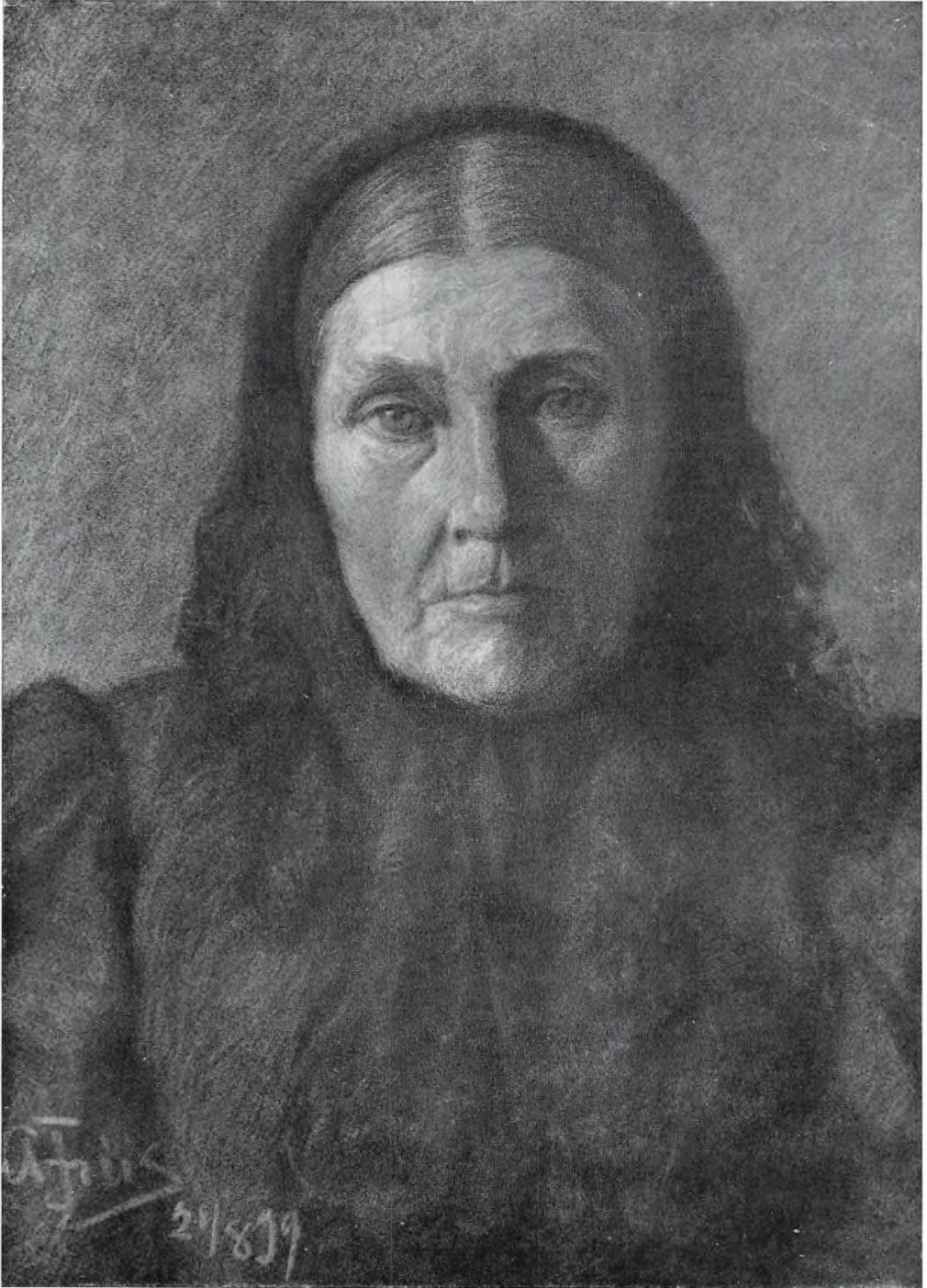
TAVLE 64

Stærke Hans på heden ved Hvidemose. (416)

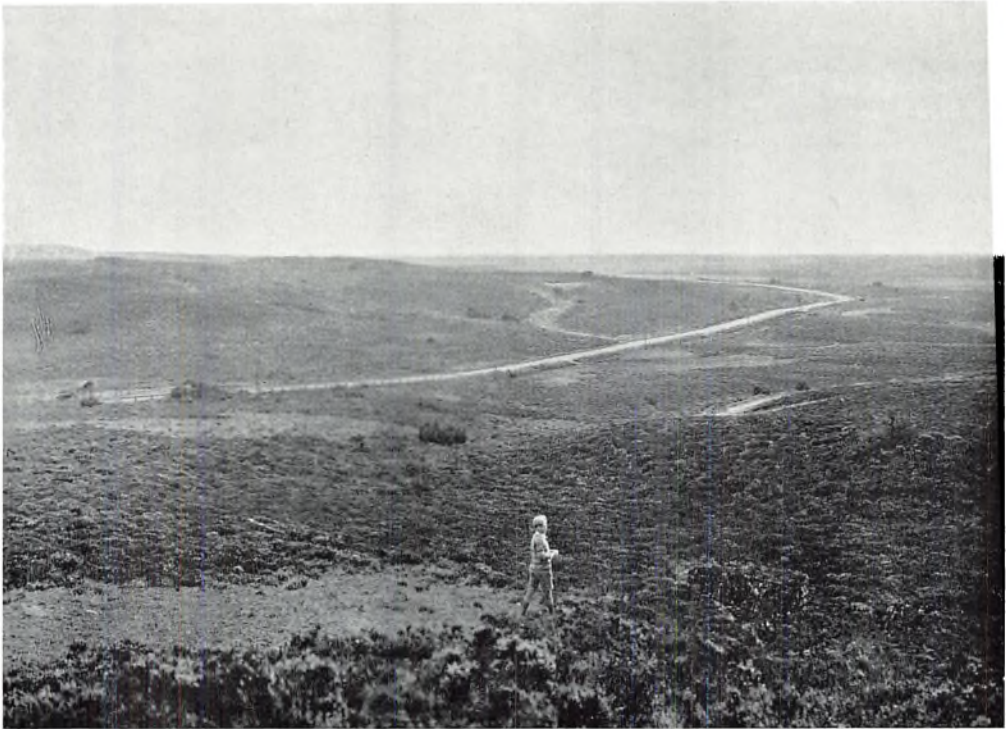

Kirstine Margrethe Kriechbaum fra tyskerkolonien Resenfelde. (433)

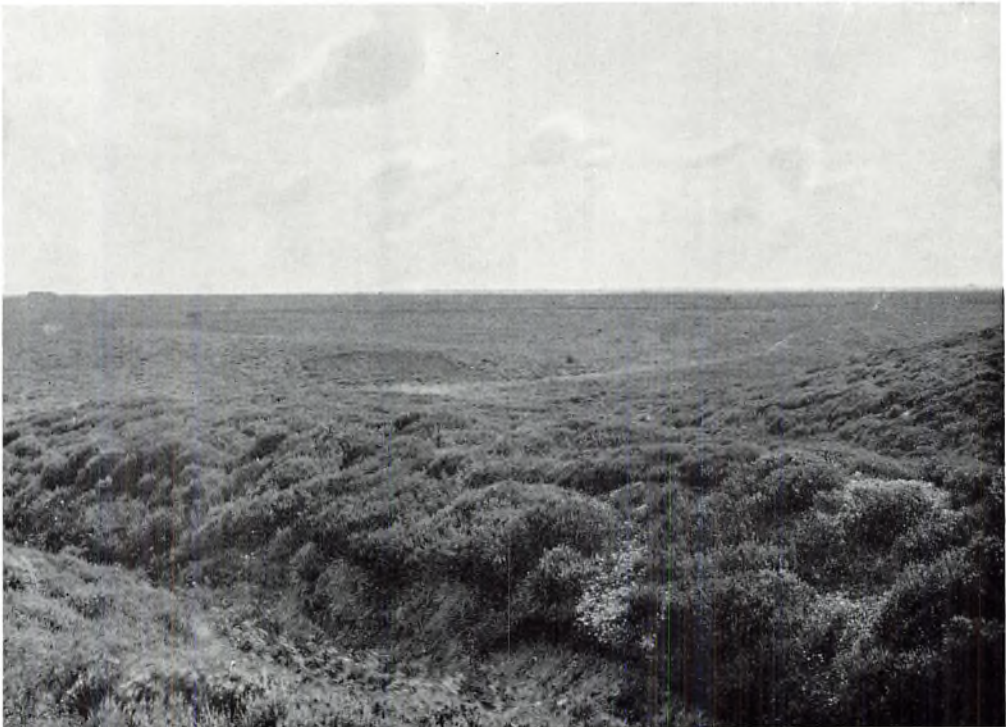

Marie Espersen Andersen, f. Thordahl, fra Lyby i Salling.
Tegning af Achton Friis fra 1899. (417)

TAVLE 66

Sejbækdalen og vejen til tyskerbyerne, set fra Sjørup Plantage. (422)

Hulvejen, som fører ned til Stangsdal, der ses i billedets mellemgrund. (441)

Flyvesandsbakkerne med Gindeskov Krat. (444)

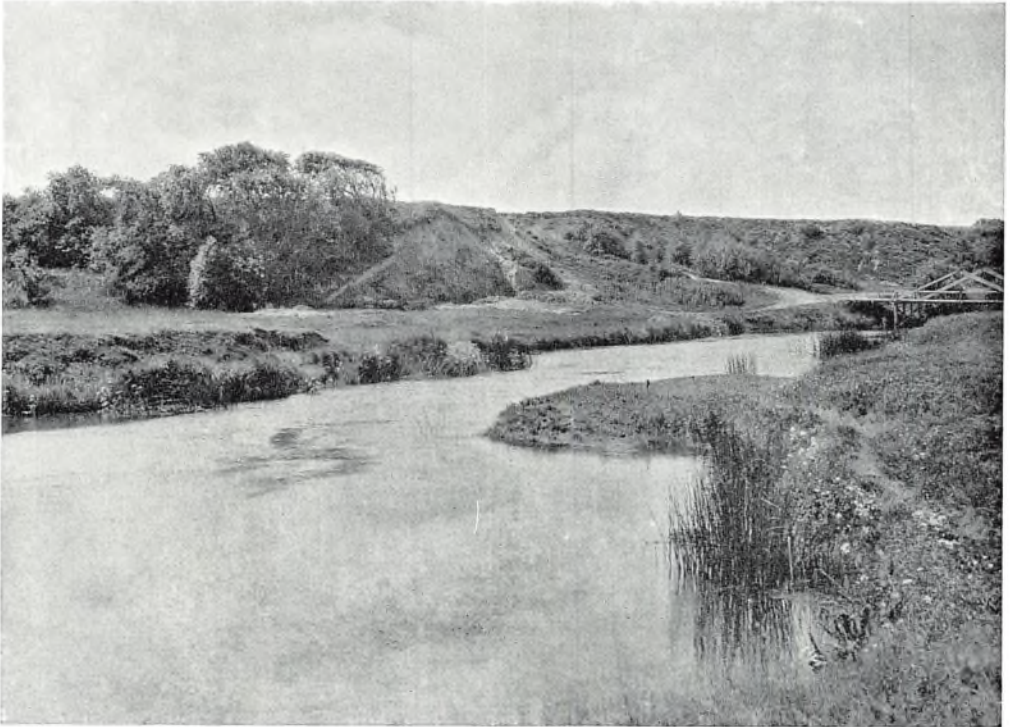
Yderlænge af gammel gård i Daugbjerg. (453)

Ansgårds stuehus i Kølvrå. (435)

Søndre og vestre yderlænge af Ansgård i Kølvrå. I forgrunden den gamle ejer. (435)

Storåen ved Yllebjerg Bro. (460)

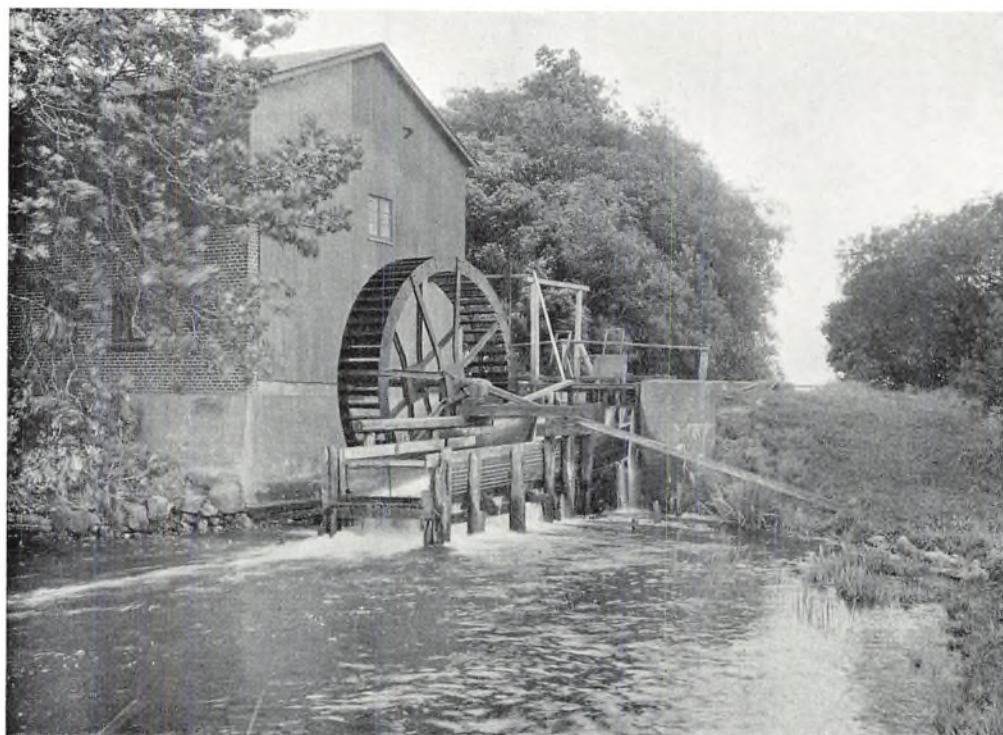

Stuehus af gammel gård i Daugbjerg. (448)

TAVLE 70

Tomten af Kjeltringhuset ved Sammelsted Huse. (462)

Nybro Vandmølle. (460)

Højdedraget med Trehøje (103 m) vest for Timring. (468)

Døbefonten i Gjellerup Kirke. (467)

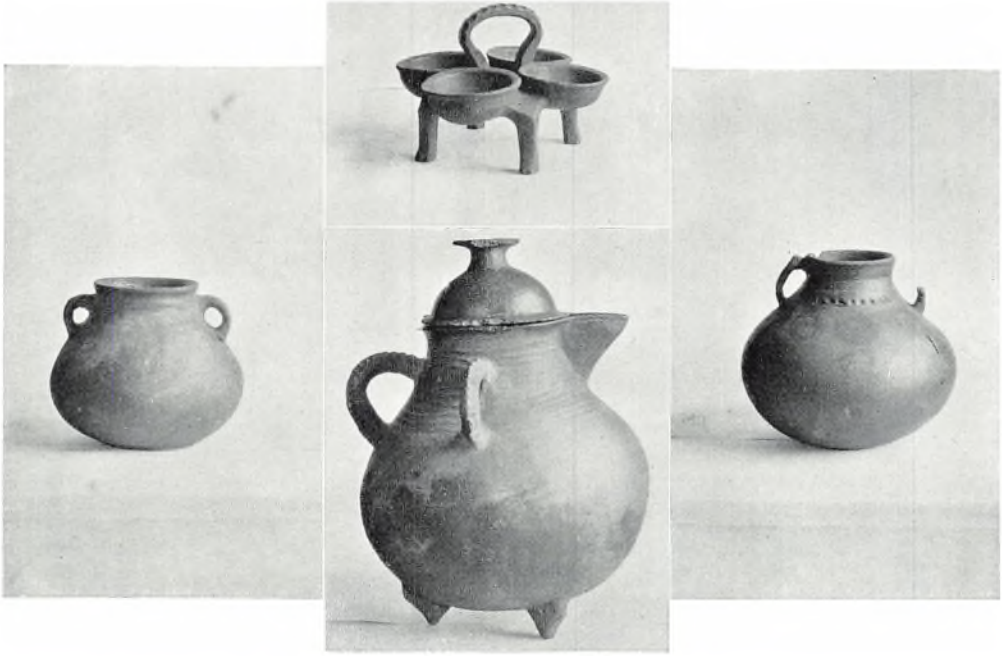
TAVLE 72

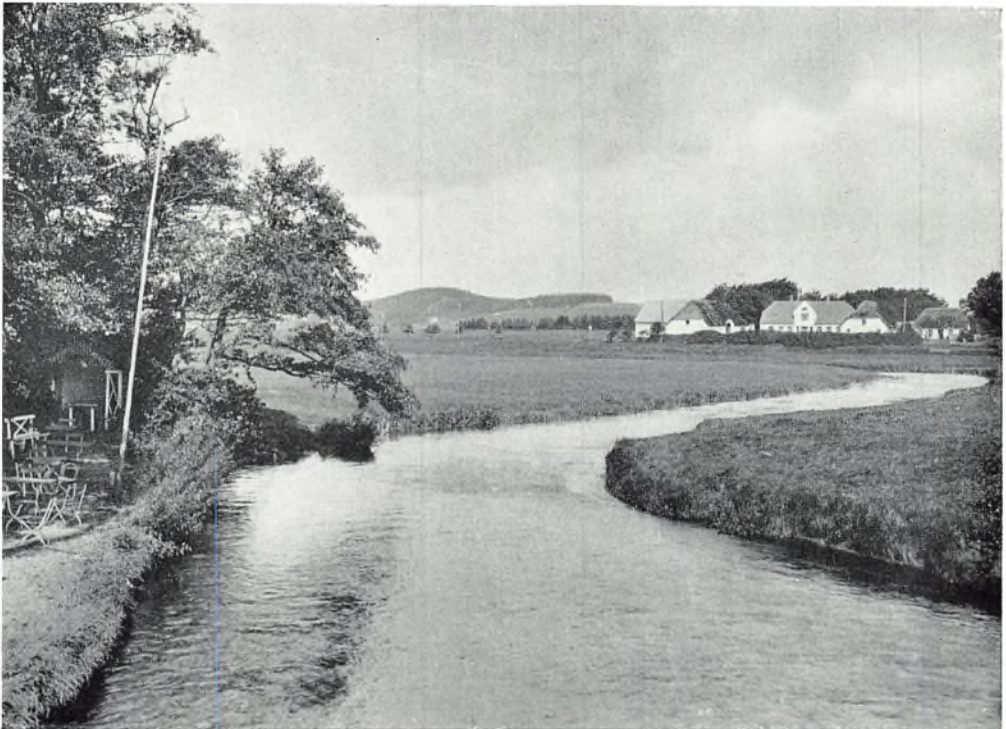
Tirlundstenen. (492)

Yderlængerne af den gamle gård ved Store Fjølstervang. (482)

Jydepotter fra Herning Museum. Til venstre krukke til mælk eller tykmælk. Foroven æbelskivepande. Forneden kaffekande. Til højre mælkekrukke. (495)

Kongeåen set mod vest fra Foldingbro. (500)

TAVLE 74

Foldingbro ved Kongeåen, set fra vest. (500)

Udsigt fra Gasse Høje mod syd over geesten. (506)